Borsányi György

KUN BÉLA

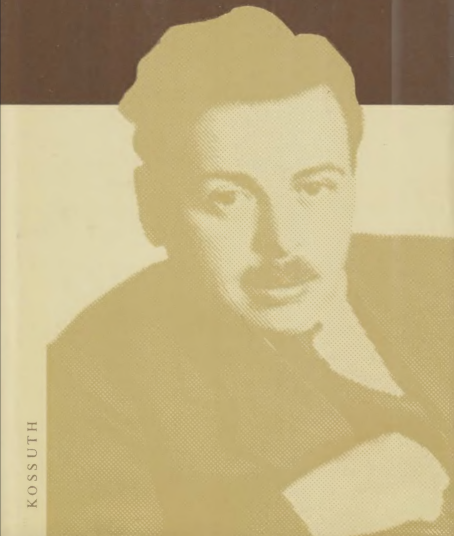

KOSSUTH

Borsányi György

KUN BÉLA

Politikai életrajz

Kossuth Könyvkiadó 1979

Az MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete

ISBN 963 09 1394 1

© Borsányi György, 1979

I.

Gyermekkor

Az ember sorsa nem dől el születése pillanatában; a történelem nagy személyiségei nem gyermekkorukban formálódnak naggyá. A véletlenek sokaságán keresztül érvényesülő szükségszerűség emeli ki az emberek tömegéből azt, aki egy adott történelmi feladat megoldásával kapcsolatban felkerül a história lapjaira. Életútjának kezdetét mindenesetre az a társadalmi környezet határozza meg, amelybe beleszületik.

A Kohn-család, melynek első gyermeke Béla, 1886. február 20-án jött világra egy kis szilágysági faluban, az asszimilálódott zsidó kispolgárság alsó régióihoz tartozott. A születés időpontjában az apa körjegyző volt Lelén. Ebben a társadalmi rétegben meglehetősen ritka foglalkozásnak számított ez: a korabeli statisztika szerint ebben az időben a jegyzőknek mindössze 1,8%-a volt izraelita vallású.[1]

Később a család Kolozsvárra költözött. Erre a korszakra vonatkozóan az apa foglalkozására nézve ellentmondásos adatokkal találkozunk. Kun Béláné szerint az apa ekkor kataszteri írnok volt Kolozsvárott. Mivel ő maga ekkor még nem ismerte a családot, Gárdos Mariskára hivatkozik.[2] Gárdos – aki tényleg gyakori vendég volt 1905–1906-ban a Kun családnál – ezt írja: „Elmondotta még (Kun Béla), hogy apja Kolozs megye egyik falujában körjegyzősködik s csak havonta egyszer jön haza a családhoz."[3] Ha ez igaz lett volna, nevének szerepelni kellene a tiszti címtárban, amely 1906-tól kezdődően a legkisebb rangú állami tisztviselők nevét is közli. Ám Kun Béla apjának neve sem 1906-ban, sem az azután következő években nem fordul elő.

Maga Kun Béla később, a Komintern funkcionáriusaként kitöltött kérdőívek „származás" rovatának kérdésére válaszolva magát következetesen „kispolgári származásúnak" vallotta.

A filológiai pontosság megköveteli annak a jelentéktelen, de időnként zavarokat okozó problémának megemlítését, ami születési helyét illeti. A család ekkor Lelén lakott. Lele ebben az időben kicsi, 7–800 lelket számláló falucska. Nem messze esik tőle Szilágycseh, az akkori járási székhely. Kun Béla valamennyi hivatalos iratában születési helyként Szilágycseh szerepel. Maga is ezt írja be az általa kitöltött kérdőíveken. Özvegye azonban Lelét jelöli meg. Elképzelhető, hogy a szülők a lelei bábaasszonyt nem tartották megfelelőnek a szülés levezetésére, és a szülés aktusa a nagyobb – valószínűleg orvossal is rendelkező – faluban, Szilágycsehen zajlott le; az is megeshetett, hogy csupán az anyakönyvezés történt a szomszéd községben. Mivel a kérdésnek éppúgy nincs semmi jelentősége, mint a Petőfi szü-

letése körüli, immár több kötetre duzzadt vitának, nem is szándékozunk elidőzni rajta.

A születési helynél valamivel lényegesebb a családi név kérdése. Mint említettük, a család eredeti neve Kohn. A zilahi, majd a kolozsvári gimnáziumok évkönyveiből megállapítható, hogy legalábbis 18 éves koráig Kohn Bélának hívták. (Az egyszerűség kedvéért mi erre az időre vonatkozóan is a Kun nevet használjuk.) Az Országos Levéltárban őrzött irat alapján a névmagyarosítás ténye bizonyított, az időpontra nézve viszont a dokumentum nem ad támpontot.[4] Mivel azonban 1904 második felétől már rendelkezünk olyan levéllel, amelyet Kun néven írt alá,[5] alapos az a feltételezés, hogy 1904-ben magyarosította nevét. Mindenesetre közéleti szereplése már Kun Béla néven kezdődik.

Az elemi iskola első három osztályát feltehetően Lelén végezte. Az 1894–95-ös tanévben iratkozik be a zilahi református kollégium előkészítő osztályába (a mai negyedik általánosnak megfelelő osztály). Születése éve alapján egy osztállyal később kellene tartania; mindössze öt és fél éves, amikor szülei iskolába adják.

Nem kívánjuk itt megismételni mindazt, amit a zilahi kollégiumról, és annak „nagy korszakáról" az irodalomtörténeti kutatás feltárt; ezeket jól összefoglalja Dersi Tamás könyve.[6] Elegendő annyit leszögezni, hogy az iskola akkoriban kitűnt haladó szellemével és magas színvonalával. Védnöke az erdélyi evangélikus-református egyházkerület, személy szerint báró Wesselényi Miklós, Szilágy megye akkori főispánja volt, aki időnként megjelent az iskola rendezvényein.

Itt, a zilahi kollégiumban találkozik egymással Ady Endre és Kun Béla.

Amikor a kilencéves kisfiú elfoglalja helyét a kollégium érdes kölyökvilágában, Ady Endre már hetedikes gimnazista; az iskola büszkesége, a tanári kar kedvence, ünnepélyek szónoka, számos pályázat nyertese. Olyan személyiség, akit az egész iskola ismer – és akire nyilván sokan irigykednek. Az iskolai hierarchiában a kis Kun Bélától csillagászati távolság választja el.

A falusi iskola és a zilahi kollégium közötti színvonal különbségét valahogy át kellett hidalni. Ezért volt szükség arra, hogy a kisfiúval egy jól tanuló nagydiák foglalkozzon. Kun Béla korrepetálását Ady Endre vállalta.

Ennek a ténynek elsődleges forrása Ady Lajos, a költő öccse, aki ebben az évben ugyanannak a kollégiumnak volt a tanulója, harmadikos gimnazistaként. Ő – nyilván némileg irodalmiasítva – így írja le a találkozást: „a fiút édesapja – akkor szilágycsehi körjegyző – azzal az instrukcióval bízta Bandi gondjaira, hogy kivétel nélkül minden privát óra előtt keményen meg kell pálcáznia".[7] Kun Béláné könyvében érezhető fenntartással kezeli magának a kapcsolatnak a létezését. Valószínű, hogy Kun Béla egyszer sem említette neki ezt az epizódot.

Mégis hitelt kell adnunk az állításnak. Ugyanezt állítja egy másik, Ady Lajosnál szavahihetőbb tanú, Bölöni György is. Bölöni szintén közvetlen forrásból szerezte értesülését: maga is a zilahi kollégium hallgatója volt, Ady Lajos osztálytársa. Ő írja Kun Béláról: „összekapcsolt vele közös szilágysági voltunk és közös iskolánk, a zilahi református Wesselényi-kollégium és mindezeken túl Ady Endre, aki neki egy időben házitanítója volt és

Ifjúkori kép

aki egy időben a kolozsvári idegklinikán keresett pihenést és gyógyulást, amikor felújultak Kun Bélával régi kapcsolatai".[8]

Közvetve megerősíti a kapcsolat tényét Németh Andor – egyébként csekély forrásértékű – visszaemlékezése is.[9]

Kun Béla tehát kisdiákként ismerkedett meg az akkor már felnőtt számba menő Ady Endrével, és ez meghatározta kapcsolatuk tartalmát. Mindenesetre ez a kapcsolat mély nyomot hagyott Kun Béla életében. Az is kétségtelen, hogy Ady sem felejtette el egykori tanítványát.[10]

Talán a rendszeres korrepetálásnak köszönhető, hogy az előkészítő osztályos kisfiú jól startol; általános tanulmányi eredménye jeles (az akkori osztályzási rendszer szerint: egyes). Szociális helyzetére és jó tanulmányi eredményére való tekintettel az iskola elöljárósága az egész évi tandíj fizetése alól felmenti (ez évi 20 forintot, vagyis 40 koronát tett ki). Ilyen kedvezményben csak szegény szülők jól tanuló gyermekei részesülhettek. Jó magaviseletéért és szorgalmáért ebben az évben könyvjutalomban részesül.[11]

Három évet töltött Zilahon: itt járta a gimnázium előkészítő, valamint első és második osztályát. Erre az időre estek a millennium, az ezeréves évforduló ország-világra szóló ünnepségei. Zilah sem maradt ki az ünneplők sorából. A nagy napon, május 9-én, a pompázatos ünnepségen a szónoklatot az érettségire készülő, a régi iskolától búcsúzó Ady tartotta. Az iskolaévet a szokottnál korábban fejezték be, és a tanulók vonatra ültek, hogy megtekintsék a budapesti millenniumi kiállítást. Valószínűleg ekkor járt Kun Béla életében először Budapesten. Mintha mesék elevenedtek volna meg:

a falusi kisfiú olyan csodákat láthatott, mint Godard mérnök léggömbje (amellyel a látogatók felszállhattak a város fölé), a földalatti vasút, a vajdahunyadi vár, vagy Benczúr Gyula hatalmas festménye, a Buda visszafoglalása. De, ha csak végigment az Andrássy úton vagy a Körúton, máris több élményben volt része, mint egész addigi tízéves életében együttvéve.[12]

Tanulmányi eredményei a jó kezdet után gyorsan romlanak. Az első gimnáziumi osztályban mindössze latinból és földrajzból kap jelest, szép számmal találunk bizonyítványában hármasokat is. A másodikban már csak az ének jeles, túltengenek a hármasok, és bár a testnevelés csak melléktárgy, abból egy bukás is becsúszik.[13] Nem tudjuk, hogy ennek vagy a család körülményeiben bekövetkezett változásnak tudható-e be, de tény, hogy 1897-ben, harmadikos korában kimarad a zilahi kollégiumból.[14]

Két olyan év következik, amikor nem tudjuk, hol tanul. 1897-ben még beiratkozik a gimnáziumba, de év közben kimarad: a harmadik gimnáziumból *ott* nem kap osztályzatokat. *Valahol* azonban kap, mert 1899-ben már ismét találkozunk nevével, mégpedig a kolozsvári református gimnázium *ötödik* osztályában; vagyis évveszteség nélkül folytatta tanulmányait. 1898 nyarán valahol befejezte a harmadikat, 1898 őszén elkezdte és 1899 nyarán befejezte a negyediket. De nem tudjuk, hol. A számba jöhető erdélyi városok középiskoláinak e két évre vonatkozó évkönyveiben neve nem szerepel.

1899 szeptemberétől a kolozsvári evangélikus-református főgimnáziumban találkozunk vele. Az iskola Erdély legjobb gimnáziumai közé számított; védnökei között ott találjuk az „erdélyi grófokat"; a Bánffyakat és Bethleneket. Kun Bélával egyidőben két Bethlen gróf szerepel a tanulók névjegyzékében. Itt sajátítja el az irodalmi alapismereteket a majdani író, Szabó Dezső.[15]

Osztályzatairól nincsenek adataink; az évkönyvek megelégednek a tanulók nevének és az iskolaév fontosabb eseményeinek regisztrálásával. De ezekből is megállapítható: a kamaszfiú a humán tárgyak, mindenekelőtt a magyar irodalom iránt érdeklődik. Talán ekkor ébred benne valamiféle elhivatottság-érzés, vágy arra, hogy egyszer maga is megjelenjék a Parnasszuson. Ezt bizonyítja aktív szereplése az iskolai önképzőkörben és két dolgozata, amellyel két egymást követő évben, az 1901–1902-es és az 1902–1903-asban pályadíjat nyer. Ehhez jön még egy önképzőköri siker: jól sikerült műfordításáért 6 korona jutalom.[16]

Mindkét dolgozat – „A magyar népköltészet verses elbeszélő elemei", valamint az „Arany és Petőfi hazafias lírája" – a maga mércéjével mérve kitűnő munka. Bizonyítja a kamaszfiú széles körű, a gimnáziumi követelményeket meghaladó olvasottságát, képességét a szorgalmat, kitartást követelő adatgyűjtésre, önálló gondolkodásra. A szépen cizellált mondatok íráskészségéről tanúskodnak. *Ennél többet* nem lehet tőlük várni. Nevetséges minden olyan kísérlet, amely a 16–17 éves, konzervatív szellemű iskolában tanuló diák konzervatív szellemű bírálóknak szánt önképzőköri dolgozatától a marxista esztétika kritériumait kérné számon, vagy magyarázná bele. A művek az iskola hivatalos, Beöthy Zsolt-féle konzervatív irodalomszemléletét tükrözik.[17] Nem szolgáltatnak bizonyítékot arra, hogy szerzőjük ekkor világnézetileg iskolájának színvonala fölé emelkedett volna.[18]

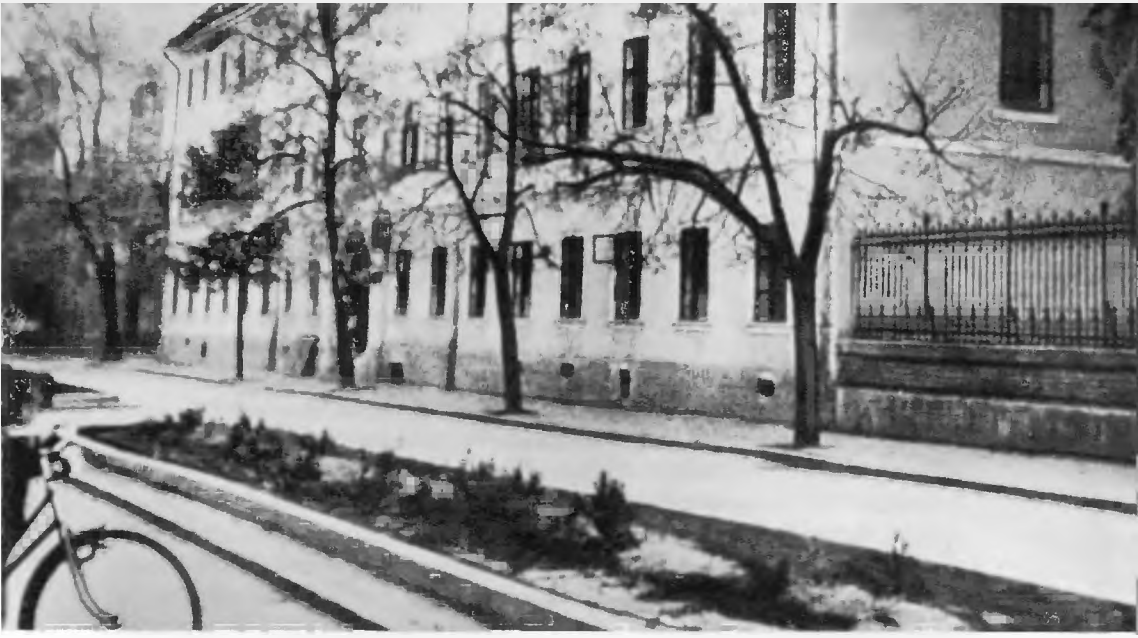

A kolozsvári evangélikus-református kollégium

Más, ennél fontosabb dolog miatt is meg kell állnunk az 1902-es évnél. Valamennyi róla szóló írás ezt az évet említi párttagsága kezdeteként. Mivel a Kun-irodalomban számtalan téves állítással és legendával találkozunk, jogos feltennünk a kérdést: igaz-e az az állítás, mely szerint 16 éves korától tagja a Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak?

A kérdés szempontjából perdöntő értékű dokumentum áll rendelkezésünkre. 1904 őszén kezdik meg Bánóczy Dénes, Beck Soma, Vágó Béla, Polányi Károly a szocialista szellemű egyetemi hallgatók szervezését. A szervező bizottság levélben kéri fel Kun Bélát csatlakozásra. Kun a következő levélben válaszol:

„Kedves elvtársam!

Ma vettem levelét és nálam szokatlan gyorsasággal sietek válaszolni. Örömmel értesülök a szervezkedésről és természetszerűleg bejelentem csatlakozásomat.

Ami azonban a propagandacsinálást illeti, azzal nem végezhetek ilyen röviden. A kolozsvári egyetem kebelében van egy egyetemi kör, gyülekező helye a soviniszta és stréber ifjú uraknak, van éppen négy felekezeti jellegű ifjúsági egyesület, melyekről nem lehet eldönteni, hogy melyikben nagyobb a sötétség.

Hozzávéve mindezekhez azt a körülményt, hogy az Erdélyben a gazdasági uralomért és különösen a földért folyó harc a fajoknak a hazaffyságot[19] és a sovinizmust valamelyes gazdasági alappal látja el, beláthatja, hogy a propaganda óriási akadályokba ütközik.

Mindezzel azonban nem azt akartam mondani, mintha visszariadnék elveinek propagandaszerű terjesztésétől – csaknem hároméves működésem után, melyet a pártmozgalom terén kifejtettem, ez teljességgel érthetetlen volna –, csak előre is menteni kívánom, ha nem járna sikerrel megkezdett propagandamunkám, mely sajnos, már több ízben fiaskóval végződött.

Különben most már van az egyetemen egy pár fiatalabb ember, akik – ha izoláltan is – megpróbálták a propagandát, s ezeket most mint legöregebb szociáldemokrata magam köré gyűjtöm s nekilátunk a szervezkedésnek. Ezek közül Storfer Adolfot (lakik: Ferencz J. út 18.) bejelentem, mint aki már csatlakozott a szervezethez. E szervezeti szabályok másolatát szíveskedjék megküldeni. Szociáldemokratikus üdvözlettel: Kun Béla."[20]

A levél 1904. október végén íródott. A benne szereplő utalás a pártmozgalomban kifejtett „csaknem hároméves tevékenységre" egybeesik az 1921-ben sajátkezűleg kitöltött kérdőívben szereplő dátummal.

A kérdés formai része tehát egyértelmű. Nem érdektelen azonban a lényegi vizsgálat: mit jelentett ebben az időben szociáldemokrata párttagnak lenni egy 16 éves kisdiáknak Kolozsvárott.

Mindenekelőtt tisztáznunk kell a „párt", illetve a „párttag" korabeli fogalmát. A történelmi kategóriák tartalma gyorsabban változik, mint terminológiájuk; ugyanazok a szavak különböző korszakokban nem ugyanazt jelentik. A „párt" fogalmán a mai magyar olvasó mindenképpen egy centralizált, kiépített, körülhatárolt szervezetet ért, amelynek van központja, közbülső (megyei, járási) és alapszervezetei. A párt tagján pedig olyan embert, aki valamely alapszervezethez tartozik, annak munkájában részt vesz, tagsági díjat fizet. A pártba való *belépést* a mai tudat mindenképp összeköti valamilyen *formális* aktussal, legalábbis egy belépési nyilatkozat kitöltésével, valamiféle igazolvány kiállításával.

A pártnak ilyen fogalma a valóságban még a nemzetközi munkásmozgalomban sem volt magától értetődő: gondoljunk csak Lenin és a mensevikek közti vitára az OSZDMP 1903. évi II. kongresszusán. Még kevésbé volt az a századforduló magyar politikai életében. A hagyományos nagy pártok, mint a Függetlenségi Párt vagy a Szabadelvű Párt, egyáltalán nem hasonlítottak a mai értelemben vett pártra. Egyetlen funkciójuk volt csupán: a képviselőválasztások lebonyolítása. Két választás között mindössze az volt a feladatuk, hogy a parlamenti frakció mindennapos tevékenységét adminisztrálják. Ha szerveztek is gyűléseket, azt nem a párt, hanem személyesen *a képviselő* tartotta, aki ha esetleg időközben másik pártba lépett át, attól még választókerülete képviselője maradt. Alapszervezetekkel e pártok nem rendelkeztek, ilyen igény fel sem merült. Modern tömegpárt kiépítésére az uralkodó osztályok nem is törekedtek, nem lévén rá szükségük. A párttal való egyetértés nyilvánult meg abban, ha valaki az illető párt képviselőjelöltjére szavazott.

A kialakuló magyar munkáspárt nem ilyen szervezési elvekre épült: a nemzetközi munkásmozgalom és elsősorban az osztrák példa hatására szervezetei rendszeres mozgalmi tevékenységet folytattak. Ennek elsődleges formája a szakszervezet, illetve ennek alapszervezete, a szakegylet. A szakegyletbe belépő munkás a szakszervezeti tagdíjjal együtt pártadót is fizetett; számára tehát a pártba való belépés konkrét, ellenőrizhető, dátumhoz köthető aktus.

Más volt a helyzet azokkal az értelmiségiekkel, akik érzelmileg a szocialista munkásmozgalomhoz kötődtek. Az ő számukra kezdetben e kötődésnek nem volt szervezeti kerete. Az ő sürgetésükre és elsősorban az ő szá-

mukra kezdtek kiépülni – először Budapesten, majd a nagyobb vidéki városokban – a kerületi, illetve a városi pártszervezetek. Ez a munka azonban helyiség- és pénzhiány, valamint a pártvezetők közömbössége, néha pedig ellenszenve miatt meglehetősen lassan, akadozva haladt.

Ilyen körülmények között a magyarországi munkásmozgalomban a nem munkás szocialisták esetében éppen az az elv érvényesült, amelyet Lenin oly hevesen bírált a mensevikekkel folytatott vitában. E szerint a párt tagja lehet mindenki, aki magát annak tartja, elfogadja a párt programját és a pártot valamilyen formában anyagi támogatásban részesíti.

Gyakorlatilag ez azt jelentette, hogy ha egy értelmiségi (vagy diák) eljárt szociáldemokrata (szakszervezeti) rendezvényekre, kapcsolatot tartott fenn szocialistákkal, előfizette a *Népszavát*, joggal számíthatta magát a párthoz tartozónak. Nem vonta kétségbe ezt a jogát sem környezete, sem az illetékes párt- (értsd: szakszervezeti) vezetőség sem.

Ilyen értelemben lehet Kun Bélát 16 éves korától a Magyarországi Szociáldemokrata Párt tagjának számítani. Nem kizáró ok, hogy ebben az időben Kolozsvárott még nem volt a szakszervezettől formálisan elkülönülő pártszervezet. Szakegyletek már működtek, azoknak voltak helyiségei, rendezvényei: a 16 éves diák eljárhatott azokra. Személyes kapcsolatokra tett szert szocialista érzelmű felnőttekkel, például Szabados Sándorral.[21]

Ez természetesen nem formált – nem is formálhatott – valamiféle kiforrott marxista világképet. A 16 éves ifjú diáknak ilyen nem is lehetett. Világnézete minden bizonnyal az eklektikus forradalmiság, az intranzigens ellenzékiség kiforratlan keveréke volt, amelyben békésen megfért egymással Bakunyin és Petőfi, Saint Just és Lassalle. Azt sem állíthatjuk, hogy ez a kötődés ebben az időben monopolisztikus helyet foglalt el érzelemvilágában; sokkal több jel vall arra, hogy *egyike* volt sokfelé ágazó kapcsolatainak. A munkásmozgalmi rendezvényeken való részvétel nem járt semmiféle olyan kötelezettséggel, amely akadályozott, vagy éppenséggel kizárt volna más irányú társadalmi-politikai orientálódást.

Éppen ezért párttagságát reálisan kell értékelnünk. Előttünk áll egy 16 éves kamasz, aki szenvedélyesen falja a könyveket, mohó kíváncsisággal figyeli a világot, egyszerre akarja megérteni és megváltoztatni. Olyan kisvárosban él, ahol élénk szellemi és politikai élet folyik. Mindenhová eljár, mindent meghallgat, szívja magába a benyomásokat (anélkül persze, hogy azokat rendszerezni tudná). Keresi az „érdekes" felnőttek ismeretségét, boldog, ha azok közül valaki komolyan veszi és mint „egyenlő az egyenlővel" bánik vele. Ezer szál köti városához, környezetéhez, korához; ezek többsége az idők múltával elszakad majd, egyike-másika pedig tartós, időálló kötelékké vastagodik.

Ezek egyike az, amely ekkor – 1902-ben – a szocialista munkásmozgalomhoz köti. További életútján éppen ez válik a legfontosabbá, ez határozza meg sorsát, jövőjét.

Kamaszkoráról szólva, szívesen írnánk barátairól. Hiszen ebben a korban egy jó barát, vagy egy összetartó baráti kör hatása erőteljesebb a szülői házénál; merőben új irányt adhat a fiatalember érdeklődésének, későbbi fejlődésének. Ám erre vonatkozóan semmiféle adattal nem rendelkezünk, akár-

csak az ifjúkor másik döntő élménye, az első szerelem örömeiről és bánatairól.

1904-ben érettségizik, és ugyanez év őszén megkezdi tanulmányait a kolozsvári egyetem jogi fakultásán. Mindössze egy évet – két szemesztert – tölt jogi tanulmányokkal. Nem tudjuk, miért hagyta félbe tanulmányait. Nagyon valószínű, hogy a szűkösen élő, kishivatalnoki fizetésből három gyermeket nevelő család nem bírta fedezni a taníttatás költségeit. Maga Kun Béla egyik későbbi cikkében mély megvetéssel ír a kolozsvári egyetemi oktatás színvonaláról; meglehet, önigazolásul.[22] Mivel az ügyvédi pálya amúgy sem vonzotta, amikor alkalom adódott arra, hogy újságíróként pénzt keressen, nem mulasztotta el azt. Feltételezhetően azt is figyelembe vette, hogy mint szocialista, ezzel a munkával tud legtöbb hasznot hozni a mozgalomnak.

Az újságíró

Az újságírói pályán töltött három évre vonatkozóan az életrajzíró rendelkezésére áll egy, kifejezetten ennek a témának szentelt kismonográfia – Dersi Tamás „A publicista Kun Béla" című könyve. Ám, mint látni fogjuk, a könyv – számos értéke mellett – olyan fogyatékosságokat is tartalmaz, amelyek arra köteleznek, hogy közléseit kritikusan kezeljük, helyenként korrigáljuk, következtetéseivel pedig időnként vitába szálljunk.

Az 1906–1907-es évek forrásanyaga meglehetősen szegényes. Kun Béla életének erre a szakaszára vonatkozóan Dersi Tamás Kun Béláné könyvére, illetve személyes közléseire hivatkozik. Kun Béláné ezekben az években még nem ismerte majdani férjét. Állításait részben családi elbeszélésekre, részben Gárdos Mariska könyvére alapozza. Gárdos Mariska ezekben az években valóban járt Kolozsvárott, valóban jelentős szerepet játszott a kialakuló kolozsvári munkásmozgalomban, és valóban szoros barátságban állt Kun Bélával. Az ő emlékezései tehát tényleges forrásértékkel bírnak, akkor is, ha művén érződik a Kun Béla iránti szeretetteljes elfoguttság.

Kun Béla 1905-ben kerül a *Kolozsvári Friss Újság* szerkesztőségébe; bizonyíthatóan tőle származó írással először az április 5-i számban találkozunk.

A századelő újságaiban az olvasó ritkán talál névvel aláírt cikkeket. Az írások zöme névtelenül, egy részük álnévvel vagy szignóval jelent meg. Azokban a lapokban, amelyekben ezekben az években Kun Béla dolgozott, időnként felbukkan az általa használt szignók valamelyike: „K-n", „K. B.", „n. -a". Dersi megkísérli feltalálni azokat a cikkeket, amelyek feltehetően Kuntól származnak. Elköveti azonban azt a hibát, hogy könyve jegyzetapparátusában az általa Kunnak tulajdonított, de névaláírás nélkül megjelent cikkeket is úgy tünteti fel, mintha azok Kun nevével (vagy szignójával) jelentek volna meg.[23] Ezáltal egybemossa a *bizonyíthatóan* Kun által írottakat a *valószínűleg* tőle származókkal.

Kétségtelen azonban, hogy feltevései nem alaptalanok, bár a „Kristóffy elvtárs" c. cikk szerzőségét illetően vannak kétségeink. Frappáns megállapításai, a korabeli sajtóviszonyok alapos ismerete ellensúlyozzák a nagyvonalú forráskezelésből adódó hibákat.

Vegyük tehát szemügyre a *Kolozsvári Friss Újság*ot és kezdő munkatársát.

Néhány szót kell szólnunk a korabeli sajtóerkölcsökről. A mai olvasó általában úgy gondolja, hogy az újságíró, aki egy lap szolgálatába szegődik, szolidaritást vállal annak politikai irányvonalával: amilyen pártállású a lap, olyan az újságíró. Ez azonban a kapitalista sajtóviszonyokra egyáltalán nem jellemző. Az újságíró – bérmunkás, aki, ha belép egy szerkesztőségbe, a szó szoros értelmében eladja tollát a lap tulajdonosának. Nem politizál, hanem kenyeret keres.

Legalábbis egy bizonyos szinten. Nagy, befutott nevek viselői már megengedhették maguknak, hogy megválasszák azt a lapot, melybe írnak. Megtehették azt is, hogy a politikai ellenfél lapjába írnak, fenntartva maguknak az egyéni véleménynyilvánítás jogát. Kis, kezdő újságírók azonban ott írtak, ahol sikerült elhelyezkedniök, vagy ahová írásukat el tudták helyezni. Alaptalan tehát Kun Béla cikkeit abból a nézőpontból vizsgálni, mennyiben voltak összhangban vagy tértek el szerzőjük szocialista világnézetétől, vagy éppen a szociáldemokrata párt „hivatalos" vonalától.

Ez a mérce több okból is tarthatatlan. Egyrészt – néhány principiális kérdéstől eltekintve, mint amilyen az általános, titkos választójog követelése – a szociáldemokrata pártnak nem volt a magyar politika minden részletkérdésére kiterjedő, határozatokban rögzített álláspontja. Vezetői maguk is különböző véleményeket képviseltek a nyilvánosság előtt, polgári lapokban is. A kommunista pártokban jóval később kialakult (a mai olvasónak természetesnek tűnő) pártfegyelmet a századeleji szociáldemokrata mozgalomra nem lehet visszavetíteni. Az MSZDP nem is állított fegyelem dolgában tagjaival szemben ilyen követelményt.

Meg kell jegyeznünk azt is, hogy egy-egy lap politikai hovatartozására utaló jelző csak feltételesen és általánosságban érvényes. Bár minden lapnak volt valamilyen határozott politikai arculata, a századforduló újságai korántsem voltak olyan értelemben vett pártlapok, mint amit az olvasó ma ezen a fogalmon ért. Igaz, a lapokat (különösen a fővárosiakat) szubvencionálták, és a pénzforrás nagymértékben meghatározta politikai vonalukat. De ezek a szubvenciók nem annyira a párthoz, mint inkább egy-egy vezető politikus személyéhez kötötték a lapot. Amellett – mivel a lapok magánvállalkozások voltak – vonaluk kialakításában számos tényező belejátszott: a laptulajdonos személye, a legfontosabb pénzforrást jelentő hirdetők igénye stb. Ezért ugyanannak a lapnak a hasábjain gyakran találkozunk egymásnak és a lap *általános* irányzatának ellentmondó írásokkal is.

Különösen így van ez a vidéki lapoknál, ahol a képet további mozzanatok tarkítják. A helyi politika frontjai gyakran eltérnek az országosétól: két megyei nagyság vetélkedése pl. nagyobb szerepet játszhat a közéletben, mint a parlamenti pártok harca. A mecénások kívánságai sokkal fontosabbak a lap számára, mint a hozzá legközelebb álló országos politikai párt igényei. Ami az országos politika szempontjából periférikus kérdés, az egy városban központi helyet foglalhat el és viszont.

Mindezt előre kellett bocsátanunk ahhoz, hogy Kun Béla publicisztikai tevékenységét reálisan értékelhessük. Le kell mondanunk arról, hogy marxista világnézetet, szociáldemokrata pártpolitikát keressünk ezekben az írá-

sokban, és magyarázkodjunk minden alkalommal, amikor nem ezt találjuk bennük, hogy „új típusú" publicisztikát keressünk ott, ahol nincs, és elhallgassunk olyan írásokat, amelyek nem állnak összhangban a Komintern majdani vezetőjének húsz évvel későbbi politikai nézeteivel.

A *Kolozsvári Friss Újság* függetlenségi párti lap volt; arculatát Dersi részletesen és helyesen jellemzi. Hangvétele radikális, gyakran bocsátkozott éles polémiákba a kor legjelentősebb konzervatív-reakciós politikai tényezőjével, a katolikus klérussal. A Kolozsvárott ez időben kibontakozó szocialista munkásmozgalomról rokonszenvező, bár helyenként vállveregető-lekezelő hangon írt. Amikor a szociáldemokrata párt politikája – a Kristóffy–Garami paktum idején – élesen szembekerült a Függetlenségi Párttal, a lap rokonszenve a „nemzeti tábor" szocialistái, a Mezőfi Vilmos-féle Újjászervezett Szociáldemokrata Párt felé fordult. E kérdés azonban Kolozsvárott nem éleződött ki annyira, mint Budapesten; nyílt szocialistaellenes fellépésekkel a lap hasábjain a legkiélezettebb periódusban (1905 őszén) sem találkozunk. Egyet kell érteni Dersi jellemzésével: az újság „a Függetlenségi Párt plebejus tömegeinek, számottevő paraszti, városi kispolgári és értelmiségi rétegek igényeinek megfelelő nemzeti demokratikus irányzatot képviselt".[24] Ennek a jellemzésnek nem mond ellent az, amit Dersi – az újság és volt munkatársai iránti tapintatból – elhallgat: agresszív magyar sovinizmus, a nemzetiségek legelemibb jogainak elutasítása, korlátolt provinciális magyarkodás.

Dersi a lap radikális vonulatába illeszti Kun Béla tevékenységét, és azt bizonygatja, hogy a polgári radikalizmus és a szocializmus ebben az időben – főleg vidéken – még nem vált annyira külön, hogy ennek világnézeti konfliktusra kellett volna vezetni. Ebben kétségkívül igaza van. Csakhogy ezekben az írásokban bőségesen találunk olyan gondolatokat is, amelyek igen messze esnek a szocialista világnézettől. Az ellentmondás feloldásának módja nem a nemzeti radikalizmus és a marxizmus ideológiai metszéspontjainak keresése, hanem az újságírói robotmunka és a szocialista mozgalmi tevékenység különválasztása. Ez annál is indokoltabb, mivel Kun Béla két év leforgása alatt három, politikai irányzatát tekintve egymástól lényegesen különböző lapnál dolgozott anélkül, hogy mozgalmi munkájában ez a körülmény bármiféle törést okozott volna.

Első, szignóval jelzett cikke, „A Szimplon alagút", nem tartozik jelentős írásai közé. A lap negyedik oldalán, a „Hírek" rovatban jelent meg, és nem lépett fel más igénnyel, minthogy a puszta tényközlés mellett ünnepélyesen kommentálja ezt a valóban lényeges eseményt.[25] Egy héttel később már vezércikket ír: a szeptemberben Budapesten megnyíló antialkoholista kongresszust méltatja.[26] Újságírói rutinfeladatok ezek, csakúgy, mint bizonyára számos egyéb, szignóval nem jelölt cikk. Nagyobb lélegzetű cikk az április 14-i számban megjelent „A községi politika". Megvetését fejezi ki benne a Szabadelvű Párt „alvó liberalizmusa" iránt, amely „a minden irányban konzervatív politikának a liberalizmus mázával helyenként bekent torzszülötte"[27], és utal a Magyarországnál fejlettebb (de konkrétan meg nem nevezett) országok példájára, ahol „a lakosság higiénikus érdekeinek megvédésére, a gazdaságilag gyengébbek, elnyomottak védelmére olyan intézményeket létesíthetnek, melyek a modern kor szellemének megfelelnek".

Első, valóban önálló véleményt tükröző, igényes írása 1905. április 29-én jelent meg „Nemzetiségek és demokrácia" címmel. Ez az első olyan cikk, amelyből képet alkothatunk szerzője marxista képzettségének ekkori színvonaláról és a kor egyik legfontosabb kérdésében elfoglalt álláspontjáról. Vitairatként íródott egy korábban megjelent cikkre: a szerkesztőség, mely első oldalon hozta, szükségesnek látta elhatárolni magát tartalmától.

Vitázva az előző cikkel, történeti fejtegetésekbe bocsátkozik a magyar demokrácia múltját illetően. Helyesen mutatja ki, hogy Szent István reformjainak a demokráciához semmi köze, a törzsi tulajdon magántulajdonná alakulása nem speciális magyar, hanem összeurópai jelenség. A marxizmus hatására utal az a felismerés, hogy a törzsszervezet átalakulása nem Szent István reformjainak, hanem „immanens gazdasági erőknek" köszönhető, „s ezeken pedig senkinek törekvései nem változtathatnak". A továbbiakban kifejti, hogy nálunk a demokrácia elvének nincsenek komoly hagyományai. A francia felvilágosodás eszméi nem hatottak át szélesebb rétegeket; az 1848-as forradalomban „a demokratikus princípium kibontakozását éppen a forradalom szabadságharc jellege akadályozta meg". Egyetlen figyelemre méltó demokratát talál a magyar történelemben: Irányi Dánielt. A jelenben mindössze Vázsonyi Vilmost és a szociáldemokratákat tekinti a demokrácia híveinek, bár felettük is átsiklik azzal, hogy a magyarság körében a demokráciának komoly bázisa nincs.

Hol van hát? A cikk – az olvasókat nyilván megdöbbentő fordulattal – így válaszol: „az oláhok jelenlegi programjában". Majd a korabeli függetlenségi párti állásponttal és lapja irányvonalával szöges ellentétben kifejti: a nemzetiségek harca nem más, mint a magyar nemesség ellen irányuló osztályharc. „A nemesi osztály nálunk csaknem kizárólag a magyarság soraiból alakult. Az osztályellentét itt is a nemzeti ellentét formájában nyilvánult meg." Innen kiindulva jut arra a következtetésre, hogy „nemzetiségi politikánk hibás volt mindig, mert hiányzik belőle a nemzetiségi ellentétek alapjainak megismerése, s az alapok eltüntetésének törekvése a demokrácia elvei útján". A nemzetiségi ellentétek megszüntetésének útját a nemzetiségek kulturális felemelkedésében látja, hozzátéve a választási jog követelését. Érvelésének radikalizmusát némileg tompítja a nacionalizmusnak tett engedmény: „A demokratikus politikának ezenkívül még megvan az az előnye, hogy a magyarság nemzetiségi ellenségei számára a bujkálást lehetetlenné teszi. A nyílt ellenséggel megküzdeni sokkal könnyebb, mint a lesből támadóval... A fejlődésre képesebb magyar fajnak nem kell félni a harctól..."

Bár a cikk a maga egészében, a marxizmus és a nemzetiségi kérdés korabeli irodalmához képest nem tartalmaz új gondolatokat, a kolozsvári sajtó színvonalához és egy 19 éves fiú mércéjéhez mérve figyelemre méltó megállapításokat találunk benne. Hogy a nemzetiségi ellentét mögött osztályellentét húzódik, az Kolozsvárott még nem volt közhely. Itt nagy erkölcsi bátorság kellett annak kimondásához is, hogy az „oláhok" bármiben is előbbre járhatnak a magyaroknál. Nem Kun Béla ismerte fel elsőként, hogy Magyarországon nincs demokratikus polgárság. De a *Kolozsvári Friss Újság* olvasótábora abban a hitben élt, hogy *ő maga az*, a fiatal újságíró részéről tehát kihívás volt ez a megállapítás. Nem mondható, hogy túl messzire ment

a nemzetiségi kérdés megoldása terén: még a kulturális autonómiát sem vetette fel. De felülemelkedett azon a színvonalon, amelyen nagyon sok, nála képzettebb és tapasztaltabb újságíró nem tudott: a provinciális magyar sovinizmus álláspontján.

Április–májusban majd minden héten jelenik meg tollából szignóval jelzett cikk. Ezek általában a Függetlenségi Párt helyi vezetőinek állásfoglalását öntik formába a helyi vagy országos politika időszerű kérdéseiről.[28] Májustól szeptemberig nem találkozunk szignójával, bár több, Dersi által neki tulajdonított cikknek feltehetően ő a szerzője.

Erre az időre esik a Gárdos Mariska-affér, amelynek Kun Béla is egyik szereplője.

Gárdos Mariska, aki – fiatal kora ellenére – ekkor már ismert nevű szocialista agitátor, 1905 júliusában érkezett Kolozsvárra. Megérkezése másnapján az MSZDP helyi vezetői felszólították, vegyen részt és a párt nevében szólaljon fel azon a gyűlésen, amelyet a szárnyait Kolozsvárott is bontogató keresztényszocialisták rendeznek. A gyűlés szónoka történetesen Huszár Károly volt, a fehérterror korszakának majdani miniszterelnöke.

A gyűlésre a szociáldemokraták is mozgósítottak, nagyrészt az ő híveikből került ki a mintegy 200 főnyi hallgatóság. Huszár beszédére először Kun Béla, majd Gárdos Mariska válaszolt; szellemes-gúnyos felszólalásaikkal valósággal „lesöpörték" Huszárt.[29]

Másnap a katolikus klérus helyi lapja, az *Ellenzék* minősíthetetlen hangú támadást intézett Gárdos ellen. A liberális szellemű, a véleménynyilvánítás szabadságára kényes városban a mocskolódó cikk közfelháborodást keltett: Gárdost a város lakói valósággal elhalmozták együttérzésük jeleivel. Még a polgármester is szükségét érezte, hogy elhatárolja magát az inszinuációtól.[30] A *Kolozsvári Friss Újság* több cikkben is Gárdos védelmére kelt, amelyeket feltehetően Kun Béla írt. Minden bizonnyal tőle származik az is, amely ezzel a nem éppen teoretikus érvvel fejeződik be: „vegye tudomásul az *Ellenzék*, hogy Gárdos Mariska mögött nemcsak jóképű, de jó öklű újságírók is állnak".[31]

A Gárdos-ügy kis, helyi zápor volt csupán. Az ország politikai klímáját heves ciklon határozta meg, mely felkavarta a magyar közélet állóvizeit.

1905. június 18. óta olyan kormány állt az ország élén, amely nem a januári választásokon győztes parlamenti koalícióra, hanem a bécsi udvar szuronyaira támaszkodott. Sajátságos politikai képlet alakult ki. Az egyik oldalon az úri-nemesi Magyarország, a feudális nosztalgiákat őrző „kopott patópálok", a cselédeiket botoztató, cigányzenére mulató Mokány Bercik ragadták meg a fogason függő, rozsdamarta kardot és lobogtatták a függetlenség, a „nemzeti ellenállás" árvalányhajas zászlaját. Velük szemben a politikai intrika évszázados hagyományait őrző, a „divide et impera" ősi bölcsességére és a magyar politikai élet korruptságára spekuláló „schwarzgelb" abszolutizmus kísérelte meg, hogy pénzzel és szuronnyal érvényesítse az összmonarchia érdekeit a magyar közép- és főnemesség partikuláris érdekeivel szemben. Ismeretes az a dilemma, amely elé a szociáldemokrata párt került: a Fejérváry-kormány, az úri Magyarország tartósnak ígérkező ellenállásába ütközve, a titkos választójog ígéretével

megkísérelte a szervezett munkásság megnyerését, a császári abszolutizmus szolgálatába állítását.

A magyar progresszió hívei nem tudtak kiigazodni ebben a helyzetben, képtelenek voltak arra, hogy önálló politikai erőként vegyék fel a küzdelmet a reakció két hadseregével. A haladás hívei megoszlottak. Voltak, akik a Fejérváry-kormányban lehetőséget láttak az „égig nyúló giz-gazok" kiirtására, „Köszvényország" európaizálására és – vállalván a hazaárulás vádját – szolgálatába szegődtek. Mások – Bécs-ellenes beidegződéseik következtében, a soha korábban nem tapasztalt „nemzeti egység" mágikus hatása alá kerülve – hagyták magukat sodortatni a frenetikus erejű soviniszta áradattal, abban bízva, hogy a haladás legfőbb követelését, az általános titkos választójogot a koalíció győzelme esetén is érvényesíteni tudják. Kun Béla ez utóbbiak közé tartozott.

Meg kell jegyeznünk, hogy bár az MSZDP a Fejérváry-kormánynak kötelezte el magát, csatlakozása nem volt egyetemes és nem volt híján fenntartásoknak. A párt – amely a januári választásokon még a koalíció fő erejét képező Függetlenségi Pártot támogatta – elég óvatos volt ahhoz, hogy hangsúlyozza: ahhoz az erőhöz csatlakozik, amely megadja a munkásoknak az általános választójogot. Ezzel nyitva hagyta a koalícióhoz visszavezető kaput.

A párt vidéki szervezetei az országos vezetőségnél is jobban vigyáztak arra, hogy ne szigetelődjenek el a nacionalista közvéleménytől. A kolozsvári szociáldemokraták augusztus 13-án tartott gyűlésükre meghívták a város képviselőit, báró Wesselényi Miklóst és dr. Pisztori Mórt. Állásfoglalásra akarták kényszeríteni őket az általános választójog mellett. A gyűlésre egyikük sem jött el; Wesselényi nem is válaszolt, Pisztori levélben tett homályos ígéretet.

Ezután következett 1905. szeptember 15-e, a „vörös péntek", a budapesti munkásság hatalmas megmozdulása az általános választójog mellett. (A megmozdulás Budapestre korlátozódott, Kolozsvárott nem tüntettek.) Szeptember 23-án pedig Bécsben a koalíció vezetői – Kossuth Ferenc, Bánffy Dezső, Apponyi Albert, Andrássy Gyula, Zichy János – átadták a királynak a „nemzet" követeléseit. Ferenc József azonban kemény maradt: a küldöttséget állva fogadta és mindössze öt percet szánt arra, hogy ultimatív formában közölje vele kívánságait.

Az „ötperces audienciát" a magyar közvélemény tomboló felháborodással fogadta. Megnyíltak a „kuruc" csatornák; a nemzeti sajtó – egyelőre szabadon – az átkok özönét zúdította a király fejére.

Ebbe a keretbe illeszkedik bele Kun Bélának a *Kolozsvári Friss Újság* 1905. szeptember 25-i számában megjelent, az egész első oldalt betöltő cikke: „Legyen hát forradalom!". A cikkben a szerzőt elragadja forradalmi radikalizmusa: „A dinasztia eddig nem tanult, pedig volt neki egy igen jó és olcsó tanítómestere: a történelem. A történelem ugyanis nemcsak abból áll, hogy elmondja, miket parancsoltak a királyok s hogyan teljesítette ezt a parancsot a nép – a történelem egyébről is regél. Többek között elbeszéli azt is, hogy hideg, ködös őszi nap volt, szomorúan csüngtek az ólomszínű felhők az ország felett akkor is, amikor hajdanában ketten akartak paran-

csolni egy országban: a nép és a király. A nép tűrt, szenvedett akkor is, kért, követelt – hiába. A király parancsolt, mindenáron csak parancsolni akart, s a népnek egy napon eszébe jutott, hogy ezt a parancsolót nem az Isten, hanem a nép kegyelme tette helyére... Hogy mit tett azután a nép, azt felesleges elmondani, elég annyit jelezni, hogy Franciaországban történt az eset... Jól van így is. Nem mi akartuk, ők akarják. Legyen hát forradalom!"

Történelmi összefüggéseiből kiragadva a cikket forradalmi tettnek lehetne tartani, nem feledkezvén meg az azt leközlő felelős szerkesztő bátorságának méltatásáról sem. Az adott helyzetben azonban ez túlzás volna. A cikk tökéletesen megfelelt a közvélemény és a helyi hatalmi szervek elvárásának. Kun Béla forradalmárrá fejlődésének útjában nem tekinthető kilométerkőnek. Ha ez utóbbi úton akarjuk követni őt, olyan helyeket kell bejárnunk, ahol rosszabbak a látási viszonyok: a rajta haladónak csak kontúrjai látszanak, azok is csak akkor, ha árnyékmentes, jól megvilágított útszakaszra ér.

Mielőtt azonban elindulnánk, végezzünk röviden újságírói pályafutása kolozsvári szakaszával. A „Legyen hát forradalom!" után a *Kolozsvári Friss Újság*ban szignója többé nem fordul elő, ami nem zárja ki annak lehetőségét, hogy írt a lapba. Hozzávetőleg 1905 végén vált meg a *Kolozsvári Friss Újság*tól. Pályája következő szakaszául Dersi az *Őr* című kolozsvári lapot jelöli meg. Erre vonatkozó bizonyítékai azonban olyannyira nagyvonalú forráskezelésről tanúskodnak, hogy az állítást erős fenntartással kell fogadnunk.[32]

Az 1905-ös év fordulópont életének második dimenziójában, a munkásmozgalomban is.

1904–1905 a munkásmozgalom dinamikus fellendülésének ideje egész Magyarországon. Kolozsvár sem kivétel. 1905 áprilisában az építőmunkások sztrájkját a város dolgozóinak szolidaritása kíséri és segíti győzelemre. Önálló párttitkárság alakul, a szakegyletekben tömörült, rendszeresen tagdíjat fizető munkások száma eléri az 1500-at.[33] A korábban is létező, elsősorban szakmai jellegű *Erdélyi Munkás* mellett 1905-től havonta rendszeresen megjelenik a *Kolozsvári Munkás,* amely fejlécében „szociáldemokrata havi lapnak" nevezi magát. A párt Kolozsvár társadalmi életének számottevő tényezőjévé válik. Fokozták a szocializmus iránti érdeklődést az oroszországi forradalomról jövő hírek; minden valamirevaló liberális lap rokonszenvezett a Patyomkin matrózaival (akiknek egyike ráadásul személyesen is megjelent a „kincses városban").

Az MSZDP országos méretű küzdelme az általános választójogért nagy lökést adott a szocialista szervezkedésnek. Addig közömbös munkások százai váltak a párt aktív harcosaivá. Május elseje egész Kolozsvárt magával ragadó eseménnyé vált, egy-egy gyűlés pedig ezreket mozgatott meg, vonzott ki az utcára.

Az osztályharc helyi frontjai nem annyira a koalíció és az MSZDP, mint inkább a keresztényszocialisták és a szociáldemokraták között húzódtak. A keresztényszocializmus könnyű ellenfélnek bizonyult. Mentora, a katolikus klérus, mindenre alkalmasabb volt, mintsem a szociális eszmék propagálására. Sem erkölcsi alappal, sem tapasztalattal nem rendelkezett

ahhoz, hogy a munkások gazdasági követeléseinek hangot tudjon adni. A szociáldemokrata szónokoknak könnyű és hálás feladata volt két vállra fektetni a fekete reakció „szocialistáit".

A kolozsvári pártszervezet élén Berkovics Izsák, Klein Jakab, Tatai Gyula, Tamás István állottak – a gazdasági harcok szervezésében nagy tapasztalattal rendelkező, de ideológiailag meglehetősen képzetlen munkások. Rendszeresen lejártak Kolozsvárra az MSZDP vezetői: Bokányi, Buchinger, Garbai. A szakszervezet fizető tagjainak száma 1906-ra elérte a 2500 főt,[34] ami egy kisvárosban meglehetősen nagy szám. Egy-egy nagyobb akció ezres tömegeket mozgatott meg. A szakszervezet az 1905–1906-os években eredményes, a város méreteihez képest nagy létszámú sztrájkokat szervezett. A párt függetlenített titkárt alkalmazott Klein Jakab személyében, akinek hatásköre egész Erdélyre kiterjedt.

Az 1905-ös év a mozgalom nagy fellendülésének éve, Kolozsvárott csakúgy, mint országosan. Márciusban építőmunkássztrájk kezdődik,[35] amelyben vezető szerepet játszik egy „meglepő szónoki eréllyel rendelkező, intelligens ember benyomását keltő építőmunkás" – Vántus Károly.[36] A sztrájk elhúzódik. Mint a *Kolozsvári Friss Újság* írja, „a munkások nem akarnak engedni jogos követeléseikből és a közönség rokonszenve most már teljesen a munkások részén van".[37] A sztrájk eredményeként a munkások elérték a 32 filléres minimális órabért, a 30%-os túlórapótlékot, a 10 órás munkaidőt.[38] A korabeli munkaviszonyokhoz képest nagy győzelem volt ez.

A koalíció és a Fejérváry-kormány közötti küzdelem, az általános választójog kérdésének a politikai élet fókuszába kerülése Kolozsvárott is kivitte az utcára a tömegeket. Augusztus 13-án, egy vasárnap délelőtt, a párt felhívására a zuhogó eső ellenére mintegy 3000 ember jött össze a szociáldemokraták gyűlésére. A Budapestről ez alkalomra leutazó Pelczéder Ágoston kijelentette: szeptember 15-én tüntetünk az általános választójogért, amelyet sem a koalíció, sem Kristóffy nem akar megadni.[39] Október 15-én ugyanezzel a követeléssel ismét kimentek az utcára; ekkor már mintegy 7000 ember volt kíváncsi a szociáldemokrata szónokra.[40] Novemberben Apponyi Albert járt Kolozsvárott; a szociáldemokraták megkísérelték megakadályozni, hogy megtartsa a gyűlést. Csak katonai sorfallal sikerült bevonulnia a városba.[41] Decemberben a kolozsvári nyomdászok is csatlakoztak a budapesti hírlapszedők sztrájkjához, amely az általános választójogért folyó harc kapcsán robbant ki.

Ebben a gyorsan fejlődő, a gazdasági harcoktól a politikai küzdelem magasabb szintjére emelkedő mozgalomban a fiatal Kun Béla még meglehetősen szerény szerepet játszott. Neve a korabeli munkássajtó hasábjain egyetlen egyszer bukkan fel: 1905 decemberében ő az előadója a szabómunkások szakszervezetében rendezett szemináriumnak. Előadásokat tart a társadalmi formák fejlődéséről, a szocializmusról és a hozzá vezető utakról.[42] Még nem tagja választott szervnek, nem vesz részt az erdélyi szociáldemokraták 1905-ös kongresszusán. De felszólalásai, szellemes szereplése a Huszár Károllyal folytatott polémiában kezdik ismertté tenni nevét. Feltehető, hogy a *Kolozsvári Friss Újság*ban megjelent, a sztrájkoló munkásokkal szimpatizáló, a szociáldemokrata rendezvényekről tárgyi-

lagosan tudósító cikkek tőle származnak; ha ez így van, a helyi vezetők értékes és hasznos pártmunkának tekinthették ezt. Híre, mint meggyőződéses szocialistáé, Kolozsváron túlra is eljutott. Vágó Béla egyik, Szabó Ervinhez írt 1905. áprilisi levelében Kun Bélát azok között említi, akiket be lehetne vonni Szabó Ervin körébe.[43] Ugyanő egy későbbi (júniusi) levelében azt írja Szabó Ervinnek: „Egyébként, azt hiszem rövid időn belül 2-3 kitűnő erőt fogtok kapni: Strasser jogászt, dr. Lőwy Ödönt, s Kun Béla jogászt (ha Pestre megy), amely legutolsóról, ki Kolozsváron tartózkodik, Lőwy csodákat mesél."[44]

Dr. Lőwy Ödön, aki „csodákat mesélt" róla, kecskeméti ügyvéd volt, a kecskeméti Munkásbiztosító igazgatója, a helyi szociáldemokrata pártszervezet egyik vezetője.

A Pestre jövetel egy időre elhalasztódott. De az 1906-os év kemény harcai – a koalíció hatalomra kerülése és a munkásmozgalom ellen indított bosszúhadjárat – már nem találják Kolozsváron Kun Bélát. Életének következő állomása: Nagyvárad.

Nem tudjuk dátumszerűen rögzíteni a Váradra költözést. Dersi 1906 tavaszát jelöli meg, ezt bizonyító adatközlés nélkül. Az okot kutatva, Dersi különböző politikai motivációk elemzésébe bocsátkozik, azon tűnődve, hogyan válthatta fel Kun Béla az egészében haladó, plebejus-demokrata kolozsvári szerkesztőséget az egyértelműen reakciós, Tisza-párti nagyváradi lappal, a *Szabadság*gal. A legkézenfekvőbb magyarázatot, az egzisztenciális okot csak feltételesen, alárendelt jelentőségű mozzanatként említi.[45] Holott nyilvánvaló, hogy a kiapadhatatlan pénzforrásokkal rendelkező, dúsgazdag, a megye „legjobb köreihez" közelálló Laszky Ármin lapjánál sokkal jobban fizettek és ez nem volt megvetendő szempont. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az időközben hatalomra került koalíció pálfordulása kiábrándítóan hatott Kun Bélára. Könnyű volt elszakítania azokat az eddig sem túl erős szálakat, amelyek a Függetlenségi Párthoz fűzték.

A *Szabadság*nak, e nagy formátumú, nagy terjedelmű, viszonylag színvonalas lapnak 1906-ban Lengyel Géza, majd Róna Lajos a felelős szerkesztője. Gazdag irodalmi rovatában olyan nevekkel is találkozhatunk, mint Krúdy Gyula és Bíró Lajos. Az 1906-os évet meghatározó koalíció kontra Fejérváry csatában a lap óvatosan koalícióellenes magatartást tanúsított, tekintetét mindenkor az úri reakció szürke eminenciására, Tisza Istvánra szegezve. (Ismeretes, hogy Tisza, akinek udvarhűsége minden vitán felül állott, Fejérváryéktól elhatárolta magát.) Az újság a szocialista mozgalmat lenézte, de toleráns magatartást tanúsított iránta.

Ennél a lapnál próbált szerencsét Kun Béla. Foglalkozása révén hamarosan ismertté vált Nagyváradon. Bejáratos volt a törvényszékre, ahonnan tyúklopásból, kocsmai verekedésekből kellett „szenzációt" szállítania a lapnak. Törzsvendég lett a kávéházban, ahol „mindenkiről mindent" meg lehetett tudni. Gyakran megfordult a városházán, ahol – viharoktól kísérve – nagy horderejű döntések születtek arról, elkerítsék-e a piacteret vagy sem.

VI. évfolyam 81. sz. Kolozsvár, 1905. március 22., szerda Ára 2 fillér

KOLOZSVÁRI FRISS UJSÁG

POLITIKAI NAPILAP

Dr. OVÁRI ELEMÉR

A politikai válság.

XXXIII. évfolyam Nagyvárad, péntek, 1906. január 12. 9-ik szám

SZABADSÁG

POLITIKAI NAPILAP.

A BIHARMEGYEI ÉS NAGYVÁRADI SZABADELVŰPÁRT KÖZLÖNYE

Felelős szerkesztő LENGYEL GÉZA. Laptulajdonos LASZKY ÁRMIN

A mások költségén.

Az újságíró-élet állomásai

Mindez nem egyszerűen foglalkozás volt, hanem életforma. Bohém világ, melynek lakói hajnalban feküdtek, délelőtt keltek és fizetésüket nem tartotta számon szigorú feleség. Olyan világ, amelyben „sikk" volt polgárpukkasztó botrányokat rendezni, egész havi fizetéseket egyetlen éjszaka elkártyázni (és utána adósságokból élni). Elengedhetetlen kellékei ennek az életformának: pikáns történetek, amelyeket ő mesél másokról és mások mesélnek róla, megfelelő mennyiségű gúny mindenfajta „felsőbbséggel" és tekintéllyel szemben, végül olyan öltözet, amely ezt a tartalmat külsőségekben is kifejezi: kirívó, a szokványostól elütő, majdhogynem felháborító.

Ebbe a világba csöppent bele a húszéves fiatalember. Nemcsak imponált, de tetszett is neki. Mert bár ez kétségtelenül a duhaj semmittevők, léha aranyifjak társasága volt, az átmulatott, átkártyázott éjszakákon, a kültelki kocsmák tarkaabroszos asztalainál kocsisbor mellett, parázna dalok éneklése közben nagy, igaz barátságok születtek. Itt érezte az ember, hogy már „valaki", tartozik valahová, ahol minden este várják. Olyanok közé, akik befogadták...

Mert valahová mindenkinek tartoznia kell. A munkásmozgalomban életének ebben a szakaszában nem találhatott maradéktalanul feloldódást.

Ha az eszmék terén teljes volt is az egyetértés, az életforma különbsége elég magas falat rakott a nehéz életű, többgyermekes ácsok, kőművesek, bádogosok és a filoszhajlamú bohém fiatalember közé. Kellett egy másik közösség is, a hasonló korúak, az azonos életvitelűek közössége.

Ennek az arculatát a magyar dzsentri határozta meg – akkor is, ha összetételében nem ő dominált. A nagyváradi kávéházak aranyifjai között számbelileg bizonyára többségben voltak a magyarságba asszimilálódó német, zsidó és román polgárcsaládok sarjai. De mindnyájuk példaképe az „igazi" dzsentri volt. Az ő nótáit énekelték, őt utánozták, amikor bankót húztak a cigány vonójába, szerenádot adtak május éjszakákon, vagy párbajozni mentek őszi hajnalokon. Póz volt ez persze, adó, amit a befogadottság érzéséért (vagy ennek illúziójáért) fizetni kellett. De a pózok idővel meggyökeresednek, reflexszé válnak. Kun Béla későbbi, már kialakult, felnőtt arculatán is fellelhetők az ekkor szerzett dzsentroid vonások. Bár nem szerette a szeszes italt és alkatilag nem is volt alkalmas az ivásra, kötelességének érezte, hogy a társaság „jó borivónak" tartsa, időnként sírvavigadós nótákat daloljon, és nyilvánosan elérzékenyüljön a szülőfaluban álló nádfedeles ház emléke felett. De nemcsak külsőségeket vett át a dzsentrivilágból. Onnan tanulta a „rámenős" fellépést, a kivagyiságot, az engedelmesség megkövetelését, a pénz nagyvonalú kezelését, s az emberek aszerint való megítélését, hozzá tartoznak-e az „én társaságomhoz", vagy sem.

Mindezek a vonások ekkortájt, kolozsvári és nagyváradi újságírói éveiben alakultak ki. Neve a kisváros botránykrónikájában fél év leforgása alatt kétszer fordul elő. Első alkalommal Sas Edét, az ismert újságírót pofozta fel, aki lapjában, a *Nagyvárad*ban, rosszindulatú cikket közölt róla. A pofonból csak azért nem lett párbaj, mert a megtámadott – nyomorék lévén – nem volt párbajképes.[46] Az ügy bíróság elé került, ahol Kun Bélát 300 korona pénzbüntetésre ítélték. Második ügye már nagyobb port kavart: Nógrádi Gyula, a konkurrens lap szerkesztője, azzal fenyegette meg, hogy „leleplezéseket" közöl róla. Kun Béla a nagyváradi Szent László téren vasbottal támadt Nógrádira, aki revolvert rántott és lőtt. A vaktában leadott lövés nem talált ugyan, de mindenesetre „eseményül" szolgált a helyi lapok számára. Nógrádit letartóztatták, majd szabadon engedték.[47]

Ezek a viharok már az *Előre* című laphoz kapcsolódtak.

Az *Előre* első száma 1906. szeptember 18-án, utolsó száma 1907. január 10-én jelent meg, Kun Béla szerkesztésében. Mintegy négy hónapon keresztül szerkesztője volt egy munkatársak nélkül dolgozó újságnak, ahol – bizonyos korlátok között – megcsillogtathatta újságírói erényeit, bizonyíthatta a pályára való alkalmasságát. Méghozzá meglehetősen szigorú körülmények között: a naponta négy oldalon megjelenő lap egész híranyagát maga állította össze, cikkei zömét maga írta, kegyetlen újságírói rutinmunkát végezve. Utólag is csodálattal kell adóznunk munkabírásának.

Az *Előre* alapításának körülményeiről Dersi Tamás könyve értékes adalékokkal szolgál. Mint írja, Laszky Ármin, a „dzsentri-közigazgatás kegyeltje, a megyei és városi megrendelésekből évtizedeken át dús hasznot húzó nyomdatulajdonos" bízta meg Kun Bélát a lap alapításával; ő finanszírozta a lapot.[48] A *Szabadság* fiatal munkatársai közül Kun Bélát tartotta

a legalkalmasabbnak egy lap önálló szerkesztésére. Annál is inkább, mert ez nem került neki sokba: saját nyomdájában szedték, az újságpapír olcsó volt, munkatársakra nem volt szükség.

Ha minden előzetes elfogultság nélkül kezünkbe vesszük az *Előre* példányait, azonnal kiderül, kiknek és milyen célból alapították a lapot. Az *Előre* elsősorban a nagyváradi zsidó kispolgároknak készült, az ő igényeikhez igazodott. Részletes beszámolókat közöl az oroszországi zsidó pogromokról. Kiáll az általános választójog mellett; ebben – valamint több egyéb demokratikus reformkövetelésében – szövetségesének tekinti a szociáldemokrata munkásságot, amelynek szervezkedéséről részletesen tudósít. Támadja a katolikus klérust és annak politikai vezéregyéniségeit – többek közt Apponyi Albertet, az OMGE-t és általában az agrárius-konzervatív reakciót. Viszont teljes egyértelműséggel áll gróf Tisza István mellé, akit személyében is igyekszik népszerűsíteni. Az Áchim András melletti szimpátiával összefér a nemzetiségek elleni nagymagyar nacionalista hangulatkeltés. Ennek megfelelően radikális hangon támadja az OMGE ezerholdasait – és a horvát képviselőket, akik „eléggé szemtelenek" ahhoz, hogy a magyarokkal egyenlő jogokat követeljenek saját népüknek. A lap ellenzéki beállítottságú a hatalomra jutott koalícióval szemben, de ellenzékisége nem egyértelműen progresszív. A reakció egyik, hatalmon nem levő csoportjának pozíciójából bírálja annak másik, az adott pillanatban hatalmon levő csoportját.

Mindennek Kun Béla politikai fejlődése szempontjából csak áttételes jelentősége van. Nem az az érdekes, mit írt ebben a lapban; hiszen ha vitatkozni akarnánk Dersi beállításával – aki a lap progresszív vonásait hangsúlyozza – igazán szép csokrot köthetnénk azt cáfoló idézetekből. Ezzel azonban igazságtalanul túlértékelnénk a kenyérkeresetet jelentő publicisztikai tevékenység politikai jelentőségét.

Mivel minket elsősorban Kun Béla politikai fejlődése érdekel, ne időzzünk túlságosan sokat az *Előré*nél. Ami ebből a periódusból maradandó, az inkább a Nagyváradon kialakult személyi kapcsolatok. Ekkor kerül szoros barátságba Vántus Károllyal, a váradi szocialisták vezérével, itt ismeri meg a nagyműveltségű, haladó szellemű jogászt, Ágoston Pétert, aki éppen a Társadalomtudományi Társaság helyi szervezetének megalapításán fáradozik. Kapcsolatba kerül Somló Bódoggal, találkozik a Nagyváradra leutazó Jászi Oszkárral, Bokányi Dezsővel, Buchinger Manóval. Későbbi híres írók, költők és újságírók – Emőd Tamás, Dutka Ákos, Göndör Ferenc – szintén ismeretségi körébe kerülnek.[49]

Ebből a szempontból az 1906-os év igazi eseménye: a kolozsvári kőművessztrájk.

1906-ban a sztrájkmozgalmak országszerte erőteljesen fellendültek. A Wekerle-kormány bosszúhadjáratot indított a szervezett munkásság ellen, rajta torolván meg az MSZDP magatartását a Fejérváry-kormány idején. Egymás után oszlatták fel a szakszervezeti helyi csoportokat, tiltottak be gyűléseket, tartóztatták le a munkásszervezetek vezetőit.

Ennek következtében a korábban még általában vértelen megmozdulások éles összecsapásokká fajulnak, melyek során a kormány egyre gyak-

rabban alkalmaz fegyveres erőszakot. 1906 nyarától több véres összeütközés zajlott le a sztrájkoló munkások és a karhatalom között Karánsebesen, Temesváron, Magyarkanizsán, Újvidéken.

Kolozsvárott 1906 nyarán az építőmunkások sztrájkba léptek. Az építőmesterek a sztrájkolókat kizárták és Csehországból hozatott sztrájktörőkkel kísérelték meg az ellenállás letörését. Amikor azonban a morva munkások rájöttek arra, milyen céllal hozták ide őket, megtagadták a munkát és csatlakoztak a sztrájkolókhoz. A csendőrség szuronyokkal akarta a sztrájkolókat munkára kényszeríteni. A támadás halálos áldozatot követelt: Dán Péter 66 éves kőművest a csendőrök halálra sebezték.[50]

Ebből az alkalomból Kun Béla röplapot írt. Maga a röplap szövege nem maradt fenn, csak a címét ismerjük: „Csendőrszurony. Rendőrkard. Bestiák az utcán." A szociáldemokrata párt által kiadott röpiratért az ügyészség lázítás és hatóság elleni erőszakra felhívás bűntette miatt vádat emelt ellene.[51]

Megjegyezzük, hogy a kérdéses időpontban Kun Béla Nagyváradon élt és a *Szabadság* munkatársa volt. Ez nyilván nem akadályozta abban, hogy jelen legyen az eseményeknél. (Ideje egy részét ekkor is Kolozsvárott töltötte, ahol szülei és testvérei laktak.)

Az ügy tárgyalása elhúzódott. Kétszer is el kellett napolni, mert a vádlott – aki ekkor már Budapesten dolgozott – az idézésre nem jelent meg. Végül is 1907. május 13-án Budapesten letartóztatták és két civil ruhás nyomozó kíséretében Kolozsvárra szállították.

A tárgyalás május 14-én zajlott le. Az ügyész a lázítás vádját elejtette, bűnösnek mondták ki viszont hatóság elleni erőszakra való felhívás bűntettében, és ezért 6 havi államfogházra és 200 korona pénzbüntetésre ítélték.[52]

Az ítélet végrehajtásával várni kellett annak jogerőre emelkedéséig. Mivel azonban már korábban volt egy sajtóvétségért kiszabott jogerős nyolcnapos elzárása, ezt most le kellett ülnie. A helyi sajtó kaján kárörömmel számolt be arról, hogy kollégájukat „szuronyos börtönőr" kísérte át a Belfarkas utcai fogházba.[53]

A tárgyalás és a hathónapos büntetés megkezdése között hét hónap telt el. Erről az időszakról igen keveset tudunk. Mindössze annyit, hogy az *Előre* megszűnése után Kun Béla Budapesten próbált szerencsét és hosszas utánjárás után sikerült elhelyezkednie a *Budapesti Napló* szerkesztőségében.

Bármilyen szerény íróasztalt talált is ott, nem került rossz helyre. „...A maga következetes liberalizmusával, hangoztatott szellemi függetlenségével s a mögötte sejtett szabadkőműves rokonszenvekkel mindig is a radikális gondolkodású fiatal entellektüelek gyűjtőhelye volt a *Budapesti Napló*... A lap szerkesztője Vészi József, majd Kabos Ede volt, a belső munkatársak sorában, pedig – ha különböző időpontban s különböző tartósággal is – de alig két év alatt, 1905–1907 között olyan nevek tűntek fel, mint Ady Endréé, Bíró Lajosé, Csáth Gézáé, Goda Gézáé, Hegedűs Gyuláé, Kosztolányi Dezsőé, Kun Béláé, Lengyel Gézáé, Molnár Ferencé, Naményi Erzsébeté s a Szini Gyuláé."[54]

A *Budapesti Napló*nál töltött időszak hiteles tanúja Lengyel Géza. Ő így

emlékezik vissza: „Két összetolt ócska íróasztal két oldalán, egymással szemben ült egy idősebb, nagybajuszú férfi s egy borotvált arcú, egészen fiatal. Beszélgettek, sokat vitáztak egymással, sűrűn idézgették Marxot: úgy látszott, hogy e tekintetben nagyon tájékozottak... Az idősebb munkatárs a már említett Pfeifer Sándor volt; a fiatal: Kun Béla. Talán valamivel több volt mint volontőr – újságíró gyakornok –, de igen szerény kezdő állása lehetett. Nagyon jól emlékszem rá, hogy állandó kliense volt Bíró Lajosnak, kinél mindig rendelkezésére állt egy kétkoronás, vagyis forintos pénzdarab; vacsoraköltségekre bőven elég."[55]

Azt, hogy Kun Béla a *Budapesti Napló* munkatársa volt, megerősítik a szegedi államfogházban írt és Marton Istvánhoz, a *Népszava* munkatársához intézett levelei.[56] Egyes utalásokból kiderül, hogy közvetlenül a szerkesztőségi munkát szakította félbe a fogház. A Naplónál töltött időt tehát 1907 második feléhez kapcsolhatjuk.

E levelek azt bizonyítják, hogy budapesti tartózkodását felhasználta szocialista kapcsolatainak erősítésére is. Megismerkedett a *Népszava* néhány munkatársával és az a gondolat foglalkoztatta, hogy szabadulása után a *Népszavá*hoz kerül újságírónak.[57] Felújította a gyermekkori kapcsolatot Ady Endrével, Szabados Sándorral. Ekkortájt ismerkedett meg a Vészi-családdal, Révész Bélával, Rudas Lászlóval, Madarász Emillel. Pesten is ápolta kolozsvári ismeretségeit, közülük a legfontosabb Janovics Jenő, a kolozsvári Nemzeti Színház igazgatója.

Neki köszönhető első, a *Népszava* hasábjain napvilágot látott írása – recenziót írt Janovics „A magyar dráma irányai" című könyvéről, mely a *Népszava* 1907. december 27-i számában jelent meg.[58]

Ezt a cikket már a szegedi börtönből írta, ahová 1907 novemberében vonult be, hathónapos büntetésének kitöltésére. A sors különös fintora, hogy azzal a Hlinka Andrással került össze, akinek nevét a Hitler-zsoldos szlovák bábállam majdan szimbólummá emeli, róla nevezve el hírhedtté vált terrorista különítményét. Hlinka – egyébként katolikus pap, a magyar országgyűlés korábbi képviselője – kétéves börtönbüntetését töltötte Szegeden.[59]

1908. május 16-án járt le büntetése. Budapestre nem mehetett vissza: a *Budapesti Napló* súlyos válságba került; 1907 végén Pályi Ede vette át, aki magával hozta saját garnitúráját. Nyilvánvaló, hogy a börtönből szabaduló fiatal újságírót nem várta vissza az elhagyott íróasztal.

Élettapasztalatokkal gazdagodva, börtönjárt szociáldemokrataként tért haza Kolozsvárra.

Az erdélyi munkásmozgalomban

Kolozsváron ekkor már neve volt. A szocialista munkásmozgalom erkölcsi kötelességének tartotta, hogy egzisztenciát teremtsen annak, akinek ígéretes karrierjét a munkások ügye melletti kiállás törte ketté. Az, hogy a *Budapesti Napló*nak volt munkatársa, rangot adott a város polgári köreiben is, ahol egyébként számos baráti kapcsolatra tett szert. Barátai között tudhatta

Janovics Jenőt, a színház igazgatóját, dr. Lukács Hugót, a Munkásbiztosító Pénztár főorvosát, Sebestyén Dávid építési vállalkozót, nem beszélve a helyi sajtó számtalan kisebb-nagyobb korifeusáról.

Ilyen összeköttetésekkel az elhelyezkedés nem látszott megoldhatatlan problémának. Barátainak kapóra jött a Munkásbiztosító Pénztár helyzetében bekövetkezett fordulat.

A Munkásbiztosító – amelyet 1870-ben hozott létre Farkas Károly vezetésével a kialakuló magyarországi munkásmozgalom – erre az időre országos méretű, anyagilag jól megalapozott, tekintélyes szervezetté vált. Működését törvény szabályozta, amely – állami felügyelet mellett – széles körű önkormányzatot biztosított a munkások képviselőinek. Mivel ez utóbbin egyértelműen a szocialista munkásmozgalmat értették, a biztosító gyakorlatilag az MSZDP egyik fellegvára volt. Igazgatója, Groszmann Miksa csakúgy, mint alelnöke, Garbai Sándor, a szociáldemokrácia vezető gárdájához tartoztak. A biztosító kiterjedt orvosi hálózattal és elég tekintélyes adminisztratív apparátussal rendelkezett, melyet – a korabeli bérekhez képest – igen jól megfizetett.

Kolozsvárott 1907-ben a biztosítónál mutatkozó pénzügyi zavarok ürügyén az állam – élve felügyeleti jogával – kormánybiztost nevezett ki, Hlavács miniszteri titkár személyében. Hlavács több tisztviselőt elbocsátott és a saját embereit helyezte oda. Amikor azonban küldetése lejárt, a pénztár ügyei visszakerültek a választott szervek hatáskörébe (ahol a szocialisták voltak többségben). Ezek első feladatuknak tekintették a Hlavács által a biztosító nyakára küldött tisztviselők kiebrudalását és az apparátus kézbevételét.[60] Így került a kerületi pénztár élére dr. Jakobi Kálmán. Az itt felszabaduló helyeket használták fel Kun Béla barátai arra, hogy álláshoz juttassák őt, egyelőre fogalmazói minőségben. 1908 őszén állt munkába.

Az elmondottakból következik, hogy ez az állás már afféle függetlenített pártmunkási státust jelentett. A baleseti kártalanítási ügyek – amelyek intézése hatáskörébe tartozott – nem töltötték ki teljes munkaidejét, és bőséges lehetőséget adtak arra, hogy energiája nagy részét a szocialista mozgalomnak szentelje. Ezt kolozsvári elvtársai el is várták tőle. És hogy képességeit, agilitását nagyra értékelték, annak bizonyítéka, hogy az erdélyrészi szociáldemokraták kerületi pártértekezlete 1908 karácsonyán az erdélyi kerületi végrehajtó bizottság tagjává választotta.[61] Egyike lett annak a kilenc embernek, akikre az erdélyi proletár-osztályharc vezetése hárult. (A testület többi tagja: Klein Jakab, Lintheller Jenő, Szilágyi Lajos, Csoma Ignác, Vörösz József, Bányai János, Grosz Hermann, Fülöp József.)

Bonyolult feladat volt ez. Talán sehol Magyarországon nem volt ennyire tarka, sokszínű a szocialista mozgalom alanya és tárgya – a munkásosztály –, mint itt, Erdélyben. A kolozsvári, aradi, temesvári nagyüzemekben – vasúti javítóműhelyekben, dohány- és bőrgyárakban – koncentrált, a szervezettség magas fokán álló, javarészt magyar és német nemzetiségű munkások dolgoztak. A munkások zömét azonban a kisipari szakmák – építők, szabók, asztalosok, cipészek, ácsok, nyomdászok – tették ki. Kolozsvárott pl. 1910-ben a 2103 bejegyzett iparvállalat közül mindössze 25 foglalkoztatott húsznál több dolgozót.[62] Beszervezésre várt a vidék – a Zsil-völgyi

bányák elmaradott, kiszolgáltatott, jogfosztott munkássága. A szocialista mozgalom útjára kellett vezetni a székelyföldi erdők román favágóit, a fűrésztelepek javarészt analfabéta munkásait, akiknek éppen csak nyiladozó öntudatában a nemzetiségi hovatartozás elnyomta az osztálytudatot és az anyanyelvükön hozzájuk szóló görögkeleti pópát inkább érezték magukénak, mint a magyarul beszélő szocialista agitátort. Le kellett küzdeni a magyar munkások felsőbbrendűségi érzését, megvetésüket „bocskoros" osztályos társaik iránt, valamint előítéleteiket a mozgalom vezetésében nagy szerepet játszó zsidó származású értelmiségiekkel szemben.

Mindezt egy olyan korszakban, amikor a munkásmozgalom – az 1905–1906-os évek nagy fellendülése után – átmenetileg visszaesett. A visszaesés konkrétan is kimutatható a kolozsvári pártszervezet évi jelentéseiben. Míg 1906-ban a szakszervezet fizető tagjainak száma – mint azt fentebb írtuk – 2500 volt, az 1910-es évi jelentés 782 tagról számol be.[63] Ha ez a szám nem is tükrözi reálisan a helyzetet (előfordulhatott, hogy egyik évben túl nagyvonalúan, a másikban túl szigorúan értelmezték a „fizető tag" fogalmát), a tendencia kétségtelen.

A párt tevékenységének középpontjában mindenütt az általános választójogért folyó harc, valamint a periodikusan napirendre kerülő gazdasági harcok állottak. E célok jegyében 1909-ben Kolozsvárott 14 gyűlést tartottak.[64] Az 1909. szeptember 12-i gyűlésen – amelynek tárgya a munkások egyesülési szabadsága volt – Vántus Károly szónokolt; a jegyzői tisztet Kun Béla töltötte be.[65] Nevével találkozunk a pártoktatás hírei között, a kolozsvári pártiskola előadójaként.[66] És közben végzi a Munkásbiztosító mindennapi ügyeit, amelyről szintén maradt fenn egy-két adalék.[67]

Ahogy múlnak az évek, egyre nagyobb szerepet tölt be Kolozsvár társasági életében. Törzsasztala van a New York Kávéházban, ahol nemcsak a világot majdan minden bizonnyal megváltó költők, festők és színészek, de már befutott, komoly egzisztenciák, ügyvédek, orvosok, Pestről leruccanó híresség is megfordulnak. Stettner Tamás újságíró, aki 1908 őszén került Kolozsvárra, azt írja, hogy Kun Béla volt az első ember, akinek bemutatták. Tőle tudjuk azt is, hogy Kun kezdeményezte a kolozsvári irodalmi élet felpezsdítését célzó, Bolyai nevét viselő irodalmi kör megalakítását.[68]

A Bolyai-kör Adyt tekintette vezérének, azt az Adyt, aki időnként hazarándult Kolozsvárra. Természetes volt, hogy ilyenkor találkozott Kun Bélával, akihez immár nemcsak a zilahi korrepetálás, de a *Budapesti Napló*nál kiújult ismeretség szálai is fűzték. Németh Andor visszaemlékezésében leírja, hogy Kun Béla (akivel nyilván valamelyik kávéházban ismerkedett össze) hozta őt össze Ady Endrével, aki akkor Kolozsvárott gyógykezeltette magát.[69] Ha kettőjük kapcsolatát nem is tekinthetjük egyenrangúak közti barátságnak (Adyt ekkor már a radikális értelmiség vezérként bálványozta), bizonyos, hogy Ady is számon tartotta ezt a kapcsolatot. Ezt bizonyítja Kun Bélának a szegedi államfogházból írt levele, amelyben megemlíti, hogy Ady annak idején kiállt mellette.[70]

Az Ady iránti rajongás ekkor vált Kun Béla érzelemvilágának meghatározó részévé. Versei nagy részét betéve tudta. De még nem sejtette, mit jelentenek azok majd számára. Magával viszi őket a lengyel hegyek közé; szavalni

fogja két ágyútűz között; velük űzi az unalmat, amikor heteken át kisárgult sztyeppéken döcög a hadifogoly-vonat. Zúgó hóvihartól ostromolt barakkban csüggedő bajtársakba ébreszt velük reményt. „Föl-földobott kő..." – mondogatja majd, amikor elindul, hogy három fronton át hazatérjen. Rájuk emlékezve rohan a forradalomba, a „dübörgő ezrek" élén. Az emigráció éveiben ezek a versek adják majd vissza az anyanyelv semmivel sem pótolható édes ízeit; nem tudhatta még, hogy egyenest neki készültek a bujdosó kurucok rigmusai...

Mindebből ekkor még nincs más, csak egy dedikált fénykép, „Kun Bélának szeretettel Ady Endre" és a kávéházi beszélgetések a New York teraszán.

A Munkáspénztár tisztviselője, a szociáldemokrata párt vezetőségi tagja lassacskán átesik a felnőtté válás metamorfózisán. Dzsentri származású barátai egy szép napon azon kapják magukat, hogy mulatós, duhaj jurátusokból óraláncos, keménykalapos járásbírósági fogalmazókká váltak, akik este a korzón kivárják, hogy a rangban alacsonyabbak előre köszönjenek nekik. Kun Béla életútja más, de a metamorfózis nála sem marad el. Huszonnégy éves korában már nagytekintetű városatyák között ül és mint „a helyi munkásság képviselője", véleményt nyilvánít olyan konstruktív szociálpolitikai kérdés tető alá hozatalában, mint a munkáslakásépítő-akció. Komoly dologról van szó. Kolozsvár lakásviszonyai semmivel sem jobbak, mint bármely iparosodó városé a századelőn. Mintegy 2400 ember – 510 család – lakik életveszélyes, fából, vályogból összetákolt, konyha, éléskamra nélküli lakásokban. A város már csak a járványveszély miatt sem tűrheti tovább a Cigánysor és a Monostori kétvízköz nyomorúságos gócait.[71] Összeül hát a megfelelő értekezlet: egy asztalnál foglal helyet Szvacsina Géza polgármester, Kossutány Ignác és Kenéz Béla egyetemi tanár – és Kun Béla, munkásbiztosító pénztári fogalmazó. Az értekezlet nyomán megkezdődik egyelőre 100–200 munkáslakás építésének előkészítése.[72] Az építkezéssel kapcsolatos aprómunkát – úgyis, mint a testület Benjáminja – Kun Béla végzi.

Benne vagyunk tehát immáron a „magas" várospolitikában. És nem kis dolog ennek frontjait hozzáigazítani az országoséihoz. A választójogi harc kanyargós útjain az MSZDP országos vezetői Justh Gyula személyében befolyásos csoporttal rendelkező szövetségesre leltek. Mivel azonban Justh mégiscsak függetlenségi párti volt, a szövetség pálfordulásként tűnt. Kiváltképp azoknak, akik a függetlenségi párti koalíció munkásellenességét saját bőrükön érezték és nem egykönnyen felejtették el. Magában az MSZDP vezető köreiben is éles vitákat robbantott ki ez a lépés.

Kolozsvárott Apáthy István tudós professzor, a zoológia és a szövettan országszerte híres kutatója képviselte a Justh-féle vonalat, a Függetlenségi Párt demokratikus szárnyát. Kun Béla húzódozott a vele való együttműködéstől, és szembehelyezkedett a pártvezetőség határozatával. Talán közrejátszott ebben az a körülmény is, hogy Apáthyék bázisát a kisiparosok alkották, az a réteg, amellyel Kun Bélának a Munkásbiztosítóban napról napra kellemetlen csatákat kellett vívnia, míg a régi szabadelvű – most munkapárti – nagytőkések a *munkásbiztosítás ügyeit* általában korrektebben

kezelték. Újságíró múltja, a Tisza-párt helyi nagyságaihoz fűződő kapcsolata is nyomott valamit a latban.[73]

Valószínűleg itt kell keresnünk a kulcsot annak a közleménynek a megértéséhez, amely a *Népszava* 1910. november 17-i számában látott napvilágot.

„Ellenőrző bizottsági határozatok. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt Ellenőrző Bizottsága a kolozsvári pártszervezetnek Kun Béla ellen a pártból való kizárás iránt beadott indítványa tárgyában 1910. augusztus 30-án hozott választott bírósági ítéletet, amely szerint a választott bíróság Kun Béla eljárása miatt rosszallását fejezi ki és kimondta, hogy Kun Béla 1910. szeptember 1-től 1911. szeptember 1-ig a pártban, illetve annak vezetőségében semmiféle tisztségre nem választható, illetve ilyen tisztséget el nem vállalhat, a határozat azonban párttagságát nem érinti, a kolozsvári pártszervezeti ülés föllebbezése következtében 1910. november hó 10-én tartott ülésén fölülvizsgálta és azt indokainál fogva helyben hagyta. Horovitz Jenő jegyző, Matós Jenő elnök."[74]

Az esetről semmiféle egyéb forrás nem áll rendelkezésünkre, ezért bevalljuk: nem tudjuk, miről van szó. Kétségtelen azonban, hogy nem anyagi vagy erkölcsi természetű ügyről: ez esetben nem korlátozódtak volna a „rosszallás" nyilvánítására. Szembetűnő, hogy a vele kapcsolatos rágalmazó-irodalomban (pl. Stettnernél, aki ez időben Kolozsváron élt) sem történik említés erről az esetről.

Mindenesetre jegyezzük meg, hogy a határozatot nem hajtották végre. A kérdéses időben Kun Béla változatlan aktivitással vett részt a mozgalomban.

Ebben az időben került a Kolozsvári Munkásbiztosítóhoz Jócsák Kálmán, aki Kun Bélához való viszonyát így jellemzi: „Méltó versenytársat látva bennem, vigyázott, nehogy a *mozgalomban elfoglalt első helyéről* (kiemelés tőlem: B. Gy.) lecsússzon. Én örültem ennek a felszabadulásnak, mert Kolozsvárra utazásom előtt a párttitkárságban direkt figyelmeztettek, hogy húzzam fel Kun Béla működési rugóját, mert jó hasznos párttag, de néha doppingolni kell s most is ebben a stádiumban van. Ezért örültem az ő felbuzdulásának s láttam örömmel, hogy a Népszava gyűjtésből úgy veszi ki részét, hogy egymaga majdnem többet gyűjtött, mint mi többiek együttvéve."[75]

Jócsák e sorokat a harmincas évek végén írta, a szociáldemokrata párt felkérésére. Visszaemlékezése Kun Béla iránt nagyjában-egészében tárgyilagos. A fent leírtak 1911 nyarára vonatkoznak. Ha mást nem, annyit mindenképp bizonyítanak, hogy Kun Béla mozgalmi tevékenységében 1910–1911 fordulóján nem következett be törés.

Érdemes idézni Jócsák jellemzését az 1910-es évek Kun Bélájáról: „Nagy agilitású ember volt, kezdeményezés terén felülmúlhatatlan. Napról napra annyi új gondolatot tudott kitermelni, hogy hat pártvezetőségnek is munkát adott volna ideáinak felülvizsgálása abból a célból, vajon használunk-e ennek végrehajtásával a célnak, vagy fejjel rohanunk a falnak." A temperamentumos, magabiztos fellépésű agitátor egyre nagyobb értéket jelentett a mozgalomnak. Pártmegbízatásai kezdtek túlnőni Kolozsvár határain. Ami-

kor az erdélyi pártbizottság elérkezettnek látta az időt a Zsil-völgyi bányászok megmozgatására, őt és Jócsák Kálmánt küldték le agitációs körútra. Petrozsény, Vulkán, Lupény munkásaival vette fel a kapcsolatot. Az agitáció eredményes kibontakozását azonban a csendőrség közbelépése megakadályozta.[76] A hatóságok a nemzetiségi területeken éberen ügyeltek, minden „izgató" akciót csírájában igyekeztek elfojtani.

A Justh-párttal való együttműködés új lendületet adott a választójogi harcnak. A szocialisták és a radikális polgárság, értelmiség vezetői országszerte közös gyűléseket tartottak. Úgy tűnik: végre magára talál a magyar progresszió!

Kolozsvár is felzárkózik. A helyi szociáldemokrata szervezet képviseletében küldöttség keresi fel Justhot a parlamentben. Tagjai: Kun Béla és Hirschfeld Károly.[77] Justh elfogadja a meghívást, és reprezentatív kísérettel érkezik Kolozsvárra, vele jön Kunfi Zsigmond, Szende Pál, Schwimmer Rózsa. A gyűlésen több száz munkás tüntet a választójogért.

Kun Béla nevével egyre gyakrabban találkozunk a *Népszava* hasábjain, ha egyelőre csak az apró hírek rovatában is. Hol a háború és a militarizmus ellen szónokol, hol a drágaság ellen tüntető asszonyok küldöttségét vezeti a polgármesterhez. Egy alkalommal a Justh-párttal közösen rendezett gyűlésről rendőrök vezetik ki, mert a megengedettnél élesebb szavakat használ.[78] Már kapcsolatai vannak az MSZDP országos vezetőivel is; Buchinger, ha lejön Kolozsvárra, mindig hoz néhány nehezen hozzáférhető könyvet a tudásvággyal teli fiatalembernek.

Nem véletlen hát, hogy amikor dr. Jakobi Kálmán átkerül a Temesvári Munkásbiztosítóhoz, helyét – ha csak megbízott igazgatói címmel is – Kun Béla foglalja el.[79] Huszonöt éves korban ez bizony már szép karrier: nemcsak magas fizetést, de helyi méretekben meglehetős társadalmi pozíciót is jelent. Csoda-e, ha kinevezése az irigység hullámait kavarja körülötte? Elsősorban persze azok körében, akik maguk pályáznak erre a helyre.

Úgy érezheti – befutott, a szó tisztes polgári értelmében partiképes férfivá vált. Ekkor jegyzi el Gál Irént, akit – kétéves jegyesség után – nőül vesz.

Életmódja ebben az időben nem különbözött a vidéki értelmiség hagyományos életvitelétől. Ehhez hozzátartozott a kiterjedt társasági élet; Kun Béla járatos volt Sebestyén Dávid szalonjába, gyakran vacsorázott együtt a helyi notabilitásokkal – színészekkel, orvosokkal, ügyvédekkel, üzletemberekkel. Az ilyen kapcsolatok ápolása egyáltalán nem mondott ellent a munkásmozgalmi tevékenységnek, sőt, ebből a szempontból kimondottan hasznos volt. Kenyér nélkül maradt nagycsaládos munkásokat éppen ilyenfajta összeköttetései révén tudott munkához segíteni. Sajtókapcsolatai hozzájárultak egy olyan közvélemény kialakításához, amely együttérzéssel kísérte figyelemmel a munkásság választójogi küzdelmeit.

Erre szükség is volt. Jött az 1912-es év, a maga forradalmas eseményeivel. A pesti utcákon barrikádokat emelt a május, villamosokat döntött fel, rendőröket vert véresre. Kolozsvárott nem fejlődtek idáig a dolgok. „Csak" sztrájk volt, nagygyűléssel, amelynek egyik szónoka Kun Béla volt. Még magasabbra csapott az izgalom, amikor – 1912. június 7-én – Kovács Gyula képviselő a parlamentben három revolverlövést adott le Tisza István minisz-

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt XX. kongresszusa 1913 októberében. Kun Béla a kép jobb oldalán a padsorok előtt ül

terelnökre, majd öngyilkosságot kísérelt meg. „A gyújtogató, csóvás ember" puszta életben maradásával orkánt kavart, melynek pusztító erejéről bevert kávéházi ablakok tanúskodtak. A kolozsvári felvonulók sem maradtak el e tekintetben a váradiaktól, temesváriaktól, aradiaktól.[80] Részt vettek a kolozsváriak abban a világméretű tüntetéssorozatban is, amely a II. Internacionálé brüsszeli felhívása nyomán az egész világon egyöntetűen, 1912. november 17-én zajlott le, tiltakozásul az ekkor már dúló Balkán-háború ellen.[81] További tápot adtak a munkásmegmozdulásoknak a Tisza-kormány *Népszava*-ellenes szankciói. Egy ilyen – 1913. januári – gyűlésen, ahol Kun Béla volt a szónok, a teremben összegyűlt hallgatóság a forradalmat éltette.[82]

1913. október 19–21-én zajlott le az MSZDP XX. kongresszusa – az első és egyben utolsó, amelyen Kun Béla, mint a kolozsvári pártszervezet küldötte, részt vett és felszólalt.

A kongresszus izgatott légkörben ülésezett. Értékelnie kellett 1912. május 23-át, a június 9–10-i akciót, valamint az 1913 januárjára meghirdetett – és az utolsó pillanatban lefújt – általános sztrájk ügyét. A főbb napirendi pontokat Buchinger Manó, Garami Ernő és Kunfi Zsigmond tartották. Fontos feladatok vártak a tanácskozásra. Állást kellett foglalni az új választójogi törvény kérdésében, ami felvetette az MSZDP egész szövetségi politikáját, az uralkodó osztály különböző ellenzéki csoportjaihoz való viszony bonyolult kérdés-komplexusát.

Az MSZDP ugyanis – az általános választójogért folyó harcában – nemcsak a Justh-párt szövetségét fogadta el, de kapcsolatba került a konzervatív

agráriusok Apponyi Albert vezette köreivel is. Ez utóbbiak hajlottak arra, hogy az ipari munkásság választójogát valamelyest szélesítsék (mivel az nem fenyegette közvetlenül érdekeiket), viszont mereven elzárkóztak a földmunkások választójogának megadásától.

Érthető hát, hogy a kongresszuson a vihar a beszámoló elhangzása után azonnal kitört. Preusz Mór, a nyomdászszakszervezet egyik vezetője éles hangon bírálta a vezetőséget az általános sztrájk leszereléséért és a szövetségesekkel folytatott politika elvtelenségéért. Mint mondotta, „ha az ellenzéki urak kívánnak tőlünk valamit, mi engedelmes szolgaként viselkedünk és boldogok vagyunk, ha Kossuth és Apponyi időnként vállon veregetnek bennünket". A *Népszavá*ról szólva kijelentette, hogy annak munkatársai csak hivatalnokai, nem pedig agitátorai a pártnak. Ezt támasztotta alá Csillag Béla újpesti küldött is. Böhm Vilmos szintén bírálta az ellenzékhez való igazodást. A *Népszavát* ért bírálatokra a lap felelős szerkesztője, Garami Ernő válaszolt.

Ezután emelkedett szólásra Kun Béla. Bírálta a pártvezetőséget – személy szerint Buchingert –, amiért nem törődik eleget a vidéki pártszervezetek kiépítésével. Utóbbiak nincsenek felkészülve a választásokon való (esetleges) részvételre. Mint mondotta, a Népszavának sem az informáló, sem a nevelő tevékenysége nem kielégítő. Hírrovata nem szocialista szellemű, ugyanakkor unalmas. Szólt a pártoktatás és a *Népszava*-könyvkereskedés ügyeiről.[83]

Ez a felszólalás még meglehetősen mérsékelt, konstruktív szellemű bírálatnak volt tekinthető. Amikor Buchinger lezárta a napirendi pont feletti vitát, lényegében egyetértőleg kommentálta azt. Mindössze azt vetette általában a vidéki pártszervezetek szemére, hogy nincs elég munkakedvük, és sok olyasmivel foglalkoznak, amivel nem kellene.

Harmadik napirendi pontként hangzott el a fő referátum az ország politikai helyzetéről, melyet Garami Ernő tartott. A párt stratégiai feladatául a jelenlegi rendszer megdöntését és az új választójogi rendszer kiharcolását jelölte meg. Szólt a Justh-párttal kötött szövetségről és egyes agráriusokkal fenntartott kapcsolatokról. Utóbbit úgy jellemezte, mint olyan kompromisszumot, amit a párt nehéz szívvel, de a kényszerítő körülmények hatására kötött.

Garami referátuma megnyitotta a zsilipeket. Egymás után álltak fel a küldöttek és – ki enyhébben, ki hevesebben – rosszallásukat fejezték ki e kompromisszum felett. Rothenstein Mór és Lefkovits Gyula élesen támadták a vezetőséget. Utóbbi egyenesen a földmunkások elárulásával vádolta. Az egyre hevesebb vita személyeskedéssé fajult, Lefkovits és Csizmadia között majdnem tettlegességre került sor. Éles bírálat hangzott el Pogány József címére.

Kun Béla másodszor is szót kért. Felszólalása ezúttal csípős volt. Elemében volt: gúnyolódott. „Ha Garami elvtárs nem volna olyan érzékeny és nem félnék attól, hogy személyes sértésnek veszi, azt mondanám, hogy a mérleg, amit felállított az ellenzékkel kötött paktumról, abban különbözik a Magyar Bank mérlegétől, hogy jóhiszeműen hamis." A szövetséggel kapcsolatos véleményét így fejezte ki: „Garami és Weltner könnyen beszélnek, mert nekik nem kellett részt venni azokon a gyűléseken, ahol a koalícióval

együtt voltunk és amelyektől minden szocialista őszintén undorodott." Kifejtette: ellentétben Garamival, nem bízik az ellenzékben, mint szövetségesben. Végül bevallotta, hogy a jelenleginél jobb taktikát nem tud ajánlani, de a határozati javaslattal nincs megelégedve.[84] Kun felszólalásában nem véletlenül célzott a Magyar Bankra: közismert volt Garami közeli kapcsolata Krausz Simon bankárral.

Felszólalását még számos hasonló követte. A küldöttek elmondották: a munkások felkészültek az általános sztrájkra, hetekre elegendő élelmiszert vásároltak össze, és nem látták eléggé indokoltnak a harc lefújását.

Garami az elhangzott bírálatok hőfokához képest meglehetősen nyugodt hangnemben válaszolt. Nem gúnyolódott, nem személyeskedett. Kun Béla felszólalásához mindössze annyit jegyzett meg: ha mi alkalmazkodtunk volna az ellenzékhez, ez hiba lett volna. Embere válogatja, ki alkalmazkodik kihez.

Erre az időre tehát Kun Bélát joggal tekinthetjük a szociáldemokrata középfunkcionárius-gárda tagjának. Hangsúlyozzuk: *tagjának*, nem pedig *ellenzékének!* Az antedatálás veszélye ugyanis itt is kísért. Mivel a későbbi kommunisták egy része valóban a szociáldemokrata ellenzékből jött, a történelem hajlamos összemosni a kontúrokat, ellenzéki múltat teremteni – utólag. Maga Kun Béla is hajlott mozgalmi múltjának ilyesfajta ábrázolására. Kongresszusi felszólalása – ha összefüggéseiből kiragadjuk, vagy *mai* mércével mérjük – alapot is adhatna ehhez. Ám távol állna az igazságtól. Kun korábbi laza kapcsolata a Vágó Béla-vezette csoporttal nem jelentett kiforrott ellenzékiséget. „A Vágó–László és társaik által képviselt balszárny véleménye... nem mindig és nem mindenben volt ellenzéki. Működésük a párt és a szakszervezetek általános tevékenységének szerves részét alkotta s a szocialista munkásmozgalom balszárnyának elismert – akarva-akaratlanul a pártvezetőség által is elismert – képviselőiként léptek fel."[85] Így volt 1907–1908-ban, de 1913-ban az MSZDP-ben szervezett ellenzékről nem beszélhetünk. Kun Béla felszólalása nem volt „rendkívüli esemény", az ilyesfajta bírálatok hozzátartoztak a kongresszus légköréhez. Az övénél élesebb bírálatok is belefértek a „párton belüli szabad vita" fogalmába; a vezetők, ha jobban örültek is a dicséretnek, nem sértődtek meg különösebben a bírálattól, kiváltképp, ha a bírálók utána megválasztották őket. A pártközvélemény előtt még egyfajta „sikk" is volt „jól odamondogatni", és különösen ha a felszólalás szónoklatként is elismerést érdemelt, akkor nem fukarkodtak az elismeréssel. Az ellenzéki szellemű felszólalók legkiemelkedőbbjei előbb-utóbb bekerültek a pártvezetőségbe, ahonnan hamarosan másképp látták a párt helyzetét, mint korábban, alulról.

Kun Béla ellenzékisége ez időben még nem haladta meg a „dörmögő lojalitás" mértékét. Szidta a *Népszavát* (igaza is volt), de fáradhatatlanul gyűjtötte az előfizetőket. Szidta Buchingert és Garamit – de örült, ha azok beszédbe elegyedtek vele.

Mindenesetre Kolozsvárott már ő számított az „első számú szociáldemokratának", ha hivatalosan, funkciója szerint nem is volt az. Szemmel láthatóan túlnőtt Klein Jakabon, Tatai Gyulán, Berkovics Izsákon. Országos

reputációja is növekedett. A Munkásbiztosító Tisztviselők Országos Egyesülete választmányi tagnak választotta meg.[86]

Úgy tűnt, életpályája rákerült arra a sínpárra, amelynek állomásait nagyjából előre lehetett látni: igazgatói kinevezés, majd felkerülés Pestre, a központba, esetleg az áhított szentélybe, a *Népszava* szerkesztőségébe. Közben gyerekek születnek, iskolába mennek, felnőnek és kirepülnek a szülői házból, melynek feje ekkorra már országszerte ismert, tekintélyes alakja lesz a szociáldemokrata munkásmozgalomnak.

Bár 1914 tavaszán már egyre több szó esett a háborúról, az igazán jól tájékozott, világsajtót is olvasó szociáldemokraták fölényesen legyintettek: – Ugyan kérem, nem kell komolyan venni a burzsoá diplomácia kisded játékait. Borzolják egymás idegeit, hogy zsarolhassanak kifelé és zavartalanul folytathassák az elnyomást befelé. Próbálnák csak meg a háborút, majd meglátnák, mit válaszolna erre a nemzetközi munkásosztály...

Nem ingatta meg ezt a hitet a szarajevói pisztolylövés sem.

Kun Béla nyugalmát más, ennél fontosabbnak látszó esemény dúlta fel. Pénzügyi szabálytalanságot követett el, ami hamarosan kiderült.

Erről az ügyről két, hitelt érdemlő forrással rendelkezünk. Az egyik – Lajosfalvi Miklósnak, az MSZDP erdélyrészi párttitkárának Buchinger Manóhoz írt levele. Lajosfalvi azt írja, hogy Kun Béla „egy őrületes szamárságot követett el, amely abból áll, hogy valami kiszállásért felvette a pénzt, azonban arra a helyre soha ki nem szállt. Az összeg, ha eddigi értesülésem helyes, 110 korona. Csekélység az egész, de éppen elég, hogy valakinek a nyakát ki lehessen tekerni." A továbbiakban arra kéri a pártvezetőséget, foglaljanak állást az ügyben.[87]

Másik forrásunk Tatai Gyula, a kolozsvári pártbizottság tagja, ebben az időben a Munkásbiztosító pénztárnoka. Ő meg is jelöli azt a helyet, ahová Kun nem szállt ki: a Kalotaszegi Erdőipari Részvénytársaság fatelepéről volt szó.[88]

A fenti ügyet természetesen igen sokan megírták, Herczeg Gézától Garami Ernőig. Mivel azonban ezek másod-, illetve harmadkézből származó értesülésekre támaszkodnak, a bennük foglaltak elemzésétől eltekintünk.

110 korona nem volt nagy pénz. Kun Bélának ebben az időben körülbelül 300 korona volt a havi fizetése, az összeg tehát az ő viszonyaihoz képest sem mondható jelentősnek. Azt sem tudhatjuk, tervezte-e a kalotaszegi kiszállást és csak valami közbejött akadály miatt maradt az el. Mindenesetre az MSZDP vezetői módot adtak neki a pénz visszafizetésére, az ügyet pedig ad acta tették.

Ne feledjük el, hogy mindez júliusban történt.

Időközben pedig augusztus lett.

1914 augusztusa...

II.

Háború és hadifogság

„Mire a lombok lehullanak, mindnyájan otthon lesztek..." A német császár szállóigévé vált ígérete nem tartozik a történelmi kuriózumok közé. A háború kezdetének általános hangulata ez; az az időszak, amikor még mindegyik vezérkar meg van győződve a gyors, „átütő" sikerről. Hiszen megbízható felderítésünk pontos adatai szerint az ellenség gyenge, hátországa bizonytalan, útjai járhatatlanok, katonái gyávák, tisztjei ostobák; mi viszont precízen felkészültünk, mindent megfontoltunk és meggondoltunk és ha netán itt-ott valami számbeli aránytalanság mutatkozna is hátrányunkra, ezt bőségesen pótolják évszázados hadierényeink, vitéz katonáink vakmerősége és vezérlő parancsnokaink bölcsessége.

Kun Béla akkor kapta kézhez a behívót, amikor a lombok először hullottak le a hadüzenet óta a kolozsvári gesztenyefákról – 1914 őszén. Csak néhány hónap telt el a háborúból, de hol volt már a duhaj nekibuzdulás, a „Megállj, megállj, kutya Szerbia!" részeg mámora? Beköszöntöttek a háború ólomszürke hétköznapjai. Potiorek dicső seregét a szerbek öt nap alatt szégyenteljes futásra késztették. A Felvidéken kolerajárvány dühöngött. Kolozsvárra is eljutottak a hírek a város büszkesége, a 21-es honvéd gyalogezrednek a galíciai Podhajce térségében elszenvedett súlyos vereségéről, melynek során az ezred fele elpusztult.[1] A kolozsvári kaszárnyában frontra készülő férfiak, miközben hangosszájú őrmesterek „nyavalyás civilből stramm katonákká" formálták őket, tudták, hogy húsdarálóba mennek, véres tölteléknek abba a masinába, amelynek fogantyúját Boroevićek, Pflanzer-Baltinok, Böhm-Ermollik és egyéb kimondhatatlan nevű tábornokok forgatják. Nyugodtan elhihetjük a Kunról szóló visszaemlékezőnek, hogy a kiképzés alatt semmiféle katonás buzgóságot nem tanúsított.[2] Nincs mit csodálkoznunk rajta. Amikor 1914 decemberében százada a frontra indult, várandós feleséget hagyott itthon.

Rangjára nézve ellentmondásos adatokkal találkozunk. Mivel korábban katona nem volt, nyilvánvalóan legalul, közlegényként kellett kezdenie. A monarchia hadseregében az érettségizett vagy annál magasabb iskolai végzettséggel rendelkező személyeket már bevonuláskor megkülönböztették: ezt fejezte ki az „önkéntes" megjelölés. (Ami természetesen nem azt jelentette, hogy az illető önként jelentkezett a háborúba. A hadsereg szótárában a szavaknak ritkán van közük szótári jelentésükhöz.) Az „önkéntes" előtt – néhány lépcsőfoknyi magasságban – ott lebegett a tiszti rendfokozat. Amikor tiszthelyettes volt, rendfokozatához – ismét csak meg-

különböztetésként -- odabiggyesztették a „hadapród" jelzőt. Kun Béláné szerint férje hadapródőrmesterként indult a frontra,[3] Csiszér Zoltán tizedesi rangra emlékezik. Rendelkezésünkre áll a 21-es honvéd gyalogezred 1915 májusi létszámkimutatása, amelyen a hadapródőrmesterek nevei is fel vannak tüntetve. Kun Béla nem szerepel közöttük.[4] Ez azonban még nem kizáró érv. Lehet, hogy éppen ekkor volt kórházban vagy betegszabadságon. Van azonban egy szilárd pontunk: 1915. november 1-én léptették elő zászlóssá.[5] Tehát hozzávetőleg egy év alatt tette meg a közlegénytől a tiszti sarzsiig vezető utat.

Bolyongásait a hadak útján meglehetősen pontosan tudjuk nyomon követni. A K.u.K.-bürokrácia gondosan könyvelte a háborút (elég sok ember akadt, aki szívesen vállalta ezt a kockázatosnak éppen nem nevezhető feladatot).

A kolozsvári 21-es honvéd gyalogezred szervezetileg a 38. hadosztály 75-ös dandárjába tartozott. 1914 szeptemberében–októberében heves harcokat vívott a Kárpátokban, az Uzsoki hágó védelmében. Ezekben a csatákban – mint arra fentebb utaltunk – eredeti személyi állományának nagy részét elveszítette.

Amikor Kun Béla kiért a frontra, az ezred a Kárpátokban, Studnica, Fenyvesvölgy, Viharos falvak térségében, közvetlenül a magyar határon vívott kemény csatákat. Méteres hóban, süvöltő szélben, szabad ég alatt éjszakázva tartotta a frontot, verte vissza az orosz rohamokat. 1915 januárjától a hadosztály a Linsingen tábornok parancsnoksága alatt álló német déli hadsereg kötelékébe került és 1918-ig közvetlen német irányítás alatt maradt.

Az Uzsoki szoros visszafoglalásáért 1915. január 22-én indult meg az offenzíva. Ennek során az ezred kijutott a Sztrij folyóhoz. Február–márciusban az Uzsoki szorostól keletre állóharcok folytak, egy-egy magaslat cserélt gazdát.[6] Valószínűleg ilyen helyi jellegű összecsapás során sebesült meg Kun Béla.

Sebesülése, ha nem is volt életveszélyes, egész életére maradandó nyomot hagyott: izgalmi állapotban hányingerrel kombinált sírógörcs lépett fel nála (ami különösen kellemetlen volt, ha nyilvános szereplések alatt jelentkezett). Kórházba került, majd lábadozása idejére hazatérhetett szeretteihez. Ekkor látta először időközben megszületett kislányát, Ágnest. Mialatt virágzó orgonabokor háttérrel családi fényképet csináltatott magáról, ezrede mintegy 1100 főnyi veszteséget szenvedett Lemberg alatt, azokban a harcokban, amelyek a „gorlicei áttörés" címszó alatt kerültek be az első világháború történelmébe.[7]

1915 június végén vagy július elején került ki ismét a frontra. Ezrede ekkor a Dnyeszter partján, Żydaczow faluban állomásozott. A július és augusztus csendben telt el. Augusztus 27-én indult az offenzíva, melynek során az ezred eljutott a Strypa folyóig. Szeptember–október folyamán kemény harcok folytak: támadást ellentámadás követett, az ezred állandó mozgásban volt, hol előre, hol hátra. Novemberben azt a parancsot kapta, hogy az előrenyomuló orosz sereget hátbatámadva, foglalja el Siemikowcét. Az ezred a faluban súlyos közelharcokba bonyolódott. Ahogy az ilyenkor törvény-

Magyar katonák az orosz fronton

szerű, a sötétség beálltával minden összekeveredett; senki sem tudhatta, hogy ellenségbe vagy bajtársba döfi-e szuronyát. Mindez pedig 20 kilométeres menet után, megállás, pihenés, étkezés nélkül. A harc eredményeként az ezred mintegy 300 foglyot ejtett, miközben maga is érzékeny veszteséget szenvedett.

Kun Béla tehát nem a háború perifériájára, hanem annak sűrűjébe került; olyan alakulathoz, amely a legnehezebb, a legkegyetlenebb csatákat vívta. A halál olyan közel volt, hogy bizonyos idő után már hozzá lehetett szokni. Itt nem voltak „lógósok", nem lehetett kibújni az öldöklésből: vad kézitusák, srapnell-tűzzel kísért géppuskás rohamok avatták katonává a Munkásbiztosító Pénztár volt tisztviselőjét. Átélte azokat az éjszakákat.

Mikor a pokolnak égő torka tárul,
S vér csurog a földön, vér csurog a fáról,
Mikor a rongy-sátor nyöszörög a szélben
S haló honvéd sóhajt: fiam... feleségem...

ahogy Gyóni Géza írta volt. Milyen hatással volt rá ez az infernó? Azonosult-e a hadsereggel, melynek soraiban ő sem tehetett mást, mint rohant, lőtt, szúrt; bajtársaival, akik – akárcsak ő – rumot ittak a roham előtt és tábortűz mellett dúdolták: „Ellőtték a jobb karomat, folyik piros vérem..."?

Mi lett a lövészárokban azokból a kötelékekből, amelyek a szocialista mozgalomhoz fűzték?

Mindezekre választ kapunk abból a levélből, amelyet a *Népszavához* írt, és amely 1915. november 28-án jelent meg a lapban.

Maga a tény, hogy a harcok közepette szükségét érezte annak, hogy a *Népszavának* írjon, bizonyítja: a fronton átéltek nem változtattak politikai nézetein, nem ingatták meg a szocialista mozgalomhoz tartozását. A levél tartalma a szociáldemokrata „honvédő" álláspontot tükrözi. Mint írja, reméli, hogy „mi, öreg harcosok" felzárkózunk a *Népszava* mögé „a győzelmes béke" után. „Most mindennek el kell némulni a fegyverek zajában – írja –, de teljes erővel hangozzék a *Népszava*..." Vagyis megmaradván szocialistának, nem tudta kívül helyezni magát a vérrel megpecsételt frontszolidaritás kötelékén. A sajátos tudathasadást, ami a K.u.K. zászlós és a szocialista agitátor állapota között fennállott, az MSZDP készséggel segített feloldani. Lelkiismeretét nyugtathatta azzal, hogy egyszerre lehet jó katona és hű szocialista, hiszen nem orosz munkások és parasztok, hanem minden európai szocialista első számú ellensége, a barbár, despota cárizmus ellen küzd. Lenin írásai – amelyek ezt az érvelést ízzé-porrá zúzzák – nem jutottak el a Dnyeszter-menti lövészárkokba.

Ahol egyébként nagy esemény történt: december 7-én az ezredet nem kisebb személyiség szemlélte meg, mint II. Vilmos német császár. A magyar honvédezredet ekkor már a német haderő részének tekintették (minden személyi beadványt németül kellett elkészíteni). A császár hidegtől és éhségtől gyötört embereket láthatott, akik között immár túlsúlyban voltak az öreg, 40 éven felüli katonák. A veszteségek miatt a kolozsvári háziezrednek minősített alakulat legénységének zömét horvátok és szlovákok (mégcsak nem is erdélyi románok!) alkották. A harcok november végén elültek ugyan (az ellenség jelenlétét csak a lövészárok felett cirkáló orosz felderítő-repülőgépek érzékeltették), ám a veszteségek nem csökkentek. Kolera és tífusz tizedelte az ezredet. A tetvek kiirthatatlanná váltak, mert nem volt váltás fehérnemű. A császár bizonyára nyomott hangulatban távozott az ezred körletéből.[8]

1916 januárjában a mintegy 1200 szuronyt számláló ezredet átszervezték. Az ezredtörzs közvetlen alakulataként egy aknavetőcsoportot hoztak létre, amelynek parancsnoka Kun Béla zászlós lett.[9]

Doktor Gerencsér István főhadnagy precíz ember volt; ezúton köszönjük meg neki, hogy törődött az utókorral. Valamennyi tiszti gyűlésről jegyzetet készített, amelyen pontosan feltüntette az ezred jelenlevő tisztjeit. Naplója az egyetlen forrás, amelyben Kun Béla neve előfordul. 1916. március 21-én – és az azt megelőző gyűléseken – Kun Béla még jelen volt. A következő gyűlést április 4-én tartják. Ezen már nincs ott és a továbbiakban sem találkozunk nevével.[10] Csupán az 1917. március 13-i keltezésű veszteségnyilvántartás tünteti fel őt az 1916-os év „eltűntjei" között.[11]

Bizonyítottnak tekinthetjük tehát, hogy fogságbaesése a két időpont – 1916. március 21. és április 4. között történt.

Az ezred ekkor Buczacz (ma az Ukrán Szocialista Szovjet Köztársaság tarnopoli területének Bucsacs nevű városa) térségében állomásozott és állá-

Sebesülés utáni szabadságon feleségével és kislányával

harcot folytatott. A front hétköznapjaihoz hozzátartoztak a kisebb rajtaütések, néhány fős csoportok bemerészkedése az ellenséges állások mögé, „nyelv" szerzése céljából. Valószínűleg ilyen akció közepette esett fogságba Kun Béla is.

Bár ekkorra már bizonyára torkig volt a háborúval, és talán megfogalmazta ő is magának: „Cézár, az életem felett én is cézár vagyok", meglehetősen rossz időpontban esett fogságba és aligha örült annak, hogy éppen így kerül ki a háború vérzivatarából. Rövidesen esedékes lett volna ugyanis rendes szabadsága, ami a tiszti állományúaknak nyolchónapi frontszolgálat után általában kijárt. Lehet-e nagyobb boldogság ennél egy fiatal férj és apa számára? Ráadásul otthon sok minden történhet; esetleg el lehet intézni valamiféle hátországi beosztást, ahol kivárhatja a háború végét (amit a legtöbb frontkatona egészen közelinek tartott).

Tavaszodott, amikor a hadifogolyvonat elindult kelet felé. A mohó kíváncsisággal figyelő katonák vadvizes tájakat, süppedt szalmaviskókat láttak a nyomorúságos ukrán földeken. Majd végeérhetetlen nyírfaerdők következtek, amelyek úgy ölelték körül a kerítés nélküli faházak ritkás összevisszaságából hevenyészett falvakat, mint korallszigetet az óceán. A pirostéglás állomásokon olykor napokig ácsorgott a vonat, és sarkos fejkendőjű kofák árulták a „kartoskát" és a „pirozskit". Néha egy-egy nagyváros mutatta meg nekik szoknyája alját – a teherpályaudvart övező raktárakat, depókat, külvárosi utcákat. Megállapíthatták, hogy a lovak apróbbak, mint otthon, a vonatok zöld színe vidámabb az otthoni feketénél. Minden vagonban akadt valaki, aki az állomások cirillbetűs feliratait el tudta olvasni, a vonatra várakozókkal pedig könnyű volt szót érteni. Száz hadifogoly közül legalább harminc beszélt valamilyen szláv nyelven, és a társalgás eme szintjén a nyelvtannak igazán nincs különösebb jelentősége.

A hadifoglyokkal való bánásmód alapelveit, a cárizmus hadifogolypolitikáját kitűnően elemzi Józsa Antal könyve.[12] Az alábbiakban e monográfia eredményeire támaszkodunk.

A hadifogoly helyzetét az 1907-es hágai konvenció határozta meg, amelyet a cári kormány általában betartott. Ez a szerződés éles határvonalat húzott a tiszti és a legénységi állomány közé. A fogolytáborba szállítás ideje alatt a legénységi állományúak napi 25, a tisztek 75 kopeket fordíthattak élelmezésükre. Tovább differenciálódott a hadifogoly sorsa nemzetiségi hovatartozása alapján: a szláv, olasz és román nemzetiségű hadifoglyok jobb ellátásban részesültek, mint a magyar, osztrák és német katonák.

A hadifogolytáborokban a beosztott tiszteknek (ide számított Kun Béla is) havi 50 rubel zsold járt. (Ebben az időben egy orosz munkás havi keresete 20–40 rubel között ingadozott.) Helyzetüket állandó figyelemmel kísérte a Nemzetközi Vöröskereszt, melynek megbízottai rendszeresen felkeresték a hadifogolytáborokat.

Talán nem felesleges felhívni a figyelmet azokra a körülményekre, amelyek lényegesen eltértek a második világháború hadifogolyviszonyaitól. Az első világháború hadifoglyai – a fronton keresztül – levelezhettek hozzátartozóikkal, s ha a levelek késve és rendszertelenül jöttek is, pénzt, csomagot, könyveket kaphattak hazulról. A tisztek megtarthatták tisztiszolgáikat.

Kun Béla zászlós hadifogoly-igazolványa

Записная книжка

военноплѣннаго Фенрифа Куна Бела

Выдана «30» Іюля 1916 года в г. Томскѣ

Завѣдывающій военноплѣнными

Прапорщик Толчев

г. Омскъ.
Типографія Штаба Омскаго военнаго округа.
1916.

A tomszki fogolytábor

Időnként sor került a beteg katonák cseréjére, tehát még a harci cselekmények befejezése előtt is érkeztek haza hadifoglyok. A tiszteket nem vezényelték munkára: számukra a tábori élet lényegében semmittevéssel telt.

Gyökeresen más volt a legénység helyzete. Részükre nem járt zsold, élelmezési normájuk a tiszti norma alig egyharmadát tette ki. Barakkjaik zsúfoltak voltak, hiányoztak az elemi higiéniai feltételek. Gyakoriak voltak a járványok, amelyek nagy pusztításokat végeztek soraikban.

A munkaerőhiánnyal küzdő cári kormányzat hamarosan rákényszerült arra, hogy a hadifoglyokat a hadigazdaság különböző ágaiban foglalkoztassa. A munkára vezényeltek sorsa a szerencsétől függött. A stratégiai rendeltetésű építkezéseken – például a murmanszk–petrozavodszki vasútvonalon – embertelen körülmények között dolgoztak; a hideg és az éhség ezrével pusztította a hadifoglyokat. Lényegesen jobb volt azoknak a helyzete, akik a mezőgazdaságba kerültek. Utóbbiak gyakran családtagokká váltak, amit a megkötött házasságok ezrei bizonyítanak. Józsa Antal adata szerint 1917 elején az orosz iparban 294, a mezőgazdaságban 545, az erdőgazdaságokban 168, a hadműveleti körzetekben a hadtápszerveknél 103 ezer hadifogoly dolgozott – többségük az osztrák–magyar hadsereg volt katonái. A donyeci medencében pl. a bányászoknál arányuk meghaladta a 23%-ot.

Tomszk – ahová a hadifogoly-elosztás kiszámíthatatlan szeszélye Kun Bélát vetette – ebben az időben jellegtelen szibériai kisváros. Egyetlen nevezetessége az 1888-ban alapított egyetem. Főutcáján emeletes faházak álltak, piacán orosz kupecek alkudtak a tajgáról jött, számtalan egzotikus nemzetiséghez tartozó vadászokkal és földművelőkkel. A fogolytábor – benne a külön tiszti és legénységi tábor – a város szélén állt.

A táborok belső életét ugyancsak a hágai konvenció szabályozta. A fogságba esett tisztek katonai fegyelem alatt állottak. Rangidős tisztjüket az orosz parancsnokság megbízta a táborélet közvetlen irányításával. „1916 nyarától hadifogoly-bizottságok alakultak, amelyeknek joguk volt a hadifoglyok problémáit a táborparancsnokság elé terjeszteni."[13] A tisztek a táborokban idejük nagy részét szórakozással, olvasással, előadások hallgatásával és tartásával, tudományos és világnézeti vitákkal töltötték.

Csak természetes, hogy a csukaszürke embermassza hamarosan apró csoportocskákra tagolódott. Az újonnan érkezett első dolga volt hasonszőrűeket keresni. Első útjelző táblául a nyelv, a nemzetiségi hovatartozás szolgált. Az osztrák–magyar és német hadifoglyok elsődleges elkülönülését a magyarok másodlagos elkülönülése követte. Majd további osztódás alapján kiváltak a magyarországi nem magyar nemzetiségűek. Újabb választóvonal húzódott az aktív tisztek és a tartalékosok közé. Ehhez járultak még vallási, valamint világnézeti, politikai szempontok. Mint arra Józsa rámutat, e dimenziók átfedték egymást: németül minden tiszt beszélt, a közös világnézetet vallók előbb-utóbb egymásra találtak.[14] A kezdeti stádiumban – 1916-ban – az orosz lakossággal a tisztek alig érintkeztek. Ritkán jártak ki a táborból, az orosz nyelvet nem ismerték és ha szükségét érezték ilyen kapcsolatnak, úgy legfeljebb az élelmezés változatosabbá tételére, no meg a gyengébb nem körüli forgolódásra gondoltak. Életük a tábor mikrovilágában folyt, ez határozta meg közérzetüket.

Münnich Ferenc

Seidler Ernő

A háború általában, a hadifogság pedig különösen politikussá tesz mindenkit. A könyvügynök és a patikus, a bukméker és a fakereskedő békeidőben megtehette, hogy az újságokból csak a bűnügyi szenzációkat olvassa el, és hogy közömbös legyen az iránt, elfogadtatja-e Tisza a házszabályrevíziót vagy sem. Most a politika közvetlenül valamennyiük sorsát formálta: azt, hogy mikor kerülnek haza és ha hazakerülnek, milyen körülmények várnak otthon rájuk. Nem lehetett már indifferensnek maradni a politikában. Az újságok híreit nagyobb mohósággal falták, mint a hazulról jött falatokat és nem volt ember, aki a hírekhez ne fűzte volna hozzá a maga kommentárját.

A táborba került tiszt nem takargathatta politikai hovatartozását. Ez pedig nagyjából az első héten meghatározta a kollektívában elfoglalt helyét.

Kun Bélának szerencséje volt: kitűnő társaságba került. A mindig jókedvű, bohém Münnich Ferenc, a félelmetes vitázó Reiner Károly, valamint Jaross Béla, Szilágyi Imre, Lipsitz Ernő és Seidler Ernő alkották a magvát annak a csoportnak, amely a legbaloldalibb nézeteket vallotta. Hozzájuk csatlakozott az osztrák Max Jung és a cseh Vencel Strečka. Közülük Kun Bélának és Seidler Ernőnek már jelentős mozgalmi múltja volt (utóbbi 1910 óta volt az MSZDP tagja). Hatásukra a csoport határozott marxista arculatot öltött.

Tevékenységük szélesítésére önként kínálkozott a terep – a legénységi tábor. Hamarosan kapcsolatot is találtak, méghozzá nem is akármilyet. Rabinovics József személyében nemcsak egy 1901 óta aktív szociáldemokrata szervezett munkásra leltek, de olyan emberre is, aki kitűnően beszélt

oroszul. Rabinovicson keresztül kétfelé is vezetett a további szervezkedés útja: a legénységi tábor (zömében paraszt) tömegei és a helyi szociáldemokratákkal való összeköttetés létesítése felé. Ez utóbbi azonban egyelőre nem járt eredménnyel.

A csoport tagjai előadásokat tartottak a táborban, elsősorban világnézeti kérdésekről. Az egyik hallgató így emlékezik vissza Kun Béla előadásaira: „Csukaszürke egyenruha feszül a testén. Blúza nyakáról azonban hiányzik a zászlósi disztinkció. Leszedte, mint felesleges díszt. Nadrágja jóval hosszabb, mint a lába, ennélfogva harmonikaszerű ráncokba lötyög rajta. Köpenye legalább két számmal nagyobb, mint amekkora kellene neki... Belsőleg igen alapos és képzett ember, amint hallom. Vitákkal egybekötött társadalomtudományi előadásait sokan látogatják... Bizonyos, hogy ez az ember látja a jövendőt s csalhatatlan biztonsággal ismeri ki magát az egyre kavargóbb káoszban. Amikor mindenki előtt sötét problémaként gomolyog a holnap, ő energikusan tesz-vesz, cselekszik s megdöbbentő határozottsággal indul általunk egyelőre kifürkészhetetlen célok felé."[15]

Elemében volt hát – szocialista agitátor lehetett, akárcsak otthon. És micsoda könnyű sikereket arathatott! Ellenfelei, a reakciós aktív tisztek, kezdő amatőrök voltak hozzá képest. Politikai műveltségük néhány frázisra szorítkozott; egy igazi magyar tiszt nem fecsérelte idejét könyvek olvasására, más, férfiasabb dolgokkal foglalkozott. Szónoklásban, nyilvános vitákban semmiféle tapasztalatuk nem volt; parancsolásra termettek ők, nem vitatkozásra. Kun Béla szellemes-gúnyos riposztjaira csak dühös kifakadásokkal tudtak reagálni és az otthoni megtorlást emlegették.

Érvekben nem volt hiány. Csak csokorba kellett kötni azt, amit mindenki saját maga átélt, saját bőrén tapasztalt – a háború szenvedéseit, a kiáltó ellentétet a lövészárkok és a hadigazdagok világa között. Csak szembesíteni kellett a valóságot a monarchia (saját mércéjével mérve is hallatlanul ostoba és primitív) hadipropagandájával. Csak fel kellett engedni a zsilipet gúnykészletének kiapadhatatlan folyama előtt – és biztosítva volt számára a siker. Százak, majd ezrek kezdtek el gondolkodni szavai felett. Volt rá idő!

Hogy mit mondott pontosan – nem tudjuk. Egyetlen hallgatója sem jegyezte szavait. Csak az összbenyomás az, ami mindenkiben megmaradt: „lázított". Ki ellen? Minden bizonnyal elsősorban a közvetlen ellenség – a hivatásos tisztekből álló táborparancsnokság ellen, amely itt, e távoli jégországban is konzerválni igyekszik az otthoni állapotokat. Azután ezek ellen – az otthoni állapotok, az ezerholdasok és a hadigazdagok állama ellen, amely számlálatlanul küldi halálba kisemmizett fiait. Nem valószínű, hogy pozitív programot tudott megfogalmazni, a szocialista forradalomra aligha gondolt. Hiszen az ortodox marxizmuson nevelkedett, amelynek egyik axiómája: a forradalomnak a legfejlettebb országokban kell megindulni és egyidőben győzni az egész világon. A „leggyengébb láncszem"-ről szóló lenini tanítást már csak azért sem ismerhette, mert az akkor még meg sem született. Forradalmon Kun Béla minden bizonnyal polgári-demokratikus forradalmat értett.

Az 1916-os évben a szibériai vasútvonal mentén létesített fogolytáborban

– egyelőre egymástól függetlenül, mindennemű kapcsolat nélkül – ezekben a vitákban formálódtak a születendő magyar proletárforradalom káderei. Szretyenszkben Ember Lajos, Fried Dezső és Forbáth József, Krasznojarszkban Dukesz Artúr, Skotovóban Vántus Károly és Jancsik Ferenc álltak a forradalmi agitáció élén.[16]

A februári forradalom híre meteorként vágódott a hadifoglyok Messiást váró világába. A magyar tisztek többsége ugyan alig tudott valamit az orosz belpolitikai viszonyokról (a legénység még annyit se), de a cári trón megdöntése már önmagában olyan esemény volt, ami jelezte: sarkaiból kezd kifordulni az egész világ. Megrendült a régi világkép, inogni kezdett az az Európa, amelyben az országnevekhez oda kellett mondani a megfelelő dinasztiát. A legtompább tiszti fejekben is megfordult a kérdés: és mi lesz otthon? Követik-e a Romanovokat a Habsburgok? Önként kínálta magát az asszociációs sor: forradalom–béke–hazatérés. Ki ne gyönyörködött volna a szivárványban?

Önmagában a cárizmus megdöntését még a reakciós tisztek sem bánták, és azzal a gondolattal is meg tudtak barátkozni, hogy odahaza valamiféle 1849-es alapon végbemenő fordulat történhet. Ami nyugtalansággal töltötte el őket, az a forradalom szociális tartalma volt. Ők is tudták, hogy a forradalmi tömegek aligha fognak megelégedni egy liberális-konzervatív Oroszország létrehozásával. Ez volt az oka annak, hogy a tisztek többsége egyelőre várakozó álláspontra helyezkedett. De a táborokon belül a polarizáció meggyorsult. Egyre többen kezdtek érdeklődni az oroszországi politikai viszonyok iránt. Határozott balratolódási folyamat vette kezdetét, főleg a tisztikar alsóbb régióiban, a nem-hivatásosok között.

Az 1917. februári forradalomban alakult Ideiglenes Kormány hadifogolypolitikája nem volt egységes; ellentmondásai tükrözik a kormányt alkotó pártok közötti világnézeti-politikai különbségeket. A kormány mindenesetre tovább folytatta a háborút a központi hatalmak ellen, a hadifoglyok helyzete tehát lényegében nem változott; a tömeges hazatérés szóba sem került. Annál több változás történt mindennapi életükben. A forradalmat követő általános demoralizálódás fellazította a táborok életét. Az eddig sem túlságosan szigorú őrizet teljesen formálissá vált, a foglyok gyakorlatilag szabadon mozoghattak a városban. Felborult a táborokon belül kialakult függelem, a parancsnokok elveszítették kényszerítő hatalmukat. Az orosz katonai szervek nem törődtek a táborok belügyeivel, a józanabb gondolkodású tisztek pedig immár gyerekes játéknak tekintették a tegnap még meglehetősen komolyan vett rendszabályokat: az otthoni végrehajtásra vonatkozó hadbírósági és tiszti becsületbírósági jegyzőkönyveket. Hiszen ha nem is tudták pontosan, hogy mit hoz a jövő, de abban biztosak voltak, hogy más Magyarországra térnek majd haza, mint amelyik a frontra küldte őket.

Még inkább bíztak ebben a legénységi állományú hadifoglyok. Közülük azok, akik mint hadifoglyok ipari üzemekben dolgoztak, viszonylag hamar bekapcsolódtak az eseményekbe és többé-kevésbé világos képet kaptak azok menetéről. Az orosz munkásokkal együtt vettek részt a tüntető felvonulásokon, a börtönökben levő politikai foglyok kiszabadításában.

Tomszk városában a forradalom első eseménye a városban állomásozó katonai alakulat gyűlése volt. Megalakult a katona-szovjet, a bolsevik N. N. Jakovlev vezetésével. A katonák a gyűlés után tüntetést rendeztek.

Szibériában ebben az időben – csakúgy, mint Oroszország többi perifériáján – az OSZDMP szervezetei még nem váltak ketté. A „bolsevik", illetve „mensevik" megjelölés inkább politikai állásfoglalást, semmint egy kikristályosodott szervezethez való tartozást jelentett. Lenin még Svájcban élt; az „Áprilisi tézisek"-ben majdan kifejtendő elgondolást, az Ideiglenes Kormánnyal való szembeszegülés gondolatát a szibériai pártszervezetek nem fogalmazták meg. Ezért a „bolsevik" megjelölést ezekben az időkben (egészen 1917 júliusáig) inkább csak retrospektív értelemben használhatjuk, azok jelölésére, akik az ez időben közös szociáldemokrata szervezetből *később* a bolsevikok oldalára álltak.

Mint Józsa megállapítja, a forradalom Tomszkban már egy kialakult szocialista hadifogoly-szervezetet talált, melynek hatóköre a tiszti és legénységi táborra egyaránt kiterjedt. Mivel a tábor őrségét a forradalmi érzelmű helyőrség adta, evidens volt, hogy a magyar és orosz szocialisták között létrejöjjön a kapcsolat.

Ehhez képest elég hosszú időre – több mint egy hónapra – volt szükség ahhoz, hogy Kun Béla felvegye a kapcsolatot a tomszki szociáldemokrata szervezettel.

Erről a döntő fontosságú eseményről számos legenda kering. Különböző visszaemlékezők, valamint a Kun Béla által 1921-ben kitöltött kérdőív alapján elterjedt az az állítás, amely ennek dátumát 1916 júniusára teszi. Ezt fogadja el Kun Béláné könyve is.[17] Fontos tehát megvizsgálnunk az e kérdésre vonatkozó dokumentumokat.

Ebből a szempontból perdöntő jelentőségű Kun Bélának 1917. április 25-én (a korabeli orosz időszámítás szerint április 12-én) az OSZDMP tomszki bizottságához intézett levele.[18] Ebben bemutatkozik: közli magáról, hogy az MSZDP erdélyi bizottságának tagja, a Kolozsvári Munkásbiztosító Pénztár elnöke. Bejelenti, hogy a tomszki városi kórházban kezelik, és kéri, hogy valaki az orosz elvtársak közül látogassa meg őt.

A levél cáfolhatatlanul bizonyítja, hogy megírásakor még *nincs személyes kapcsolat!* A tomszki elvtársak még nem tudják, ki az a Kun Béla nevű hadifogoly. Nyugodtan elvethetünk tehát minden olyan állítást, amely ennél korábbi kapcsolatokról beszél.

A levél megtette a magáét. A tomszki szociáldemokraták – akik nyilván maguk is keresték a módját annak, hogy a városukban levő hadifoglyokkal szót értsenek – felkeresték őt a kórházban. Kunné könyvében két nevet említ: Vosztrotyina és Szibirceva elvtársnőket, az OSZDMP tomszki szervezetének tagjait.[19] Megállapodtak a fogolytábor és a város szocialista szervezetei közti kapcsolatok felvételében.

A tomszki forradalmárok elsősorban a hadifoglyok közti munkában tudták legjobban hasznosítani Kun Bélát. Emellett cikkeket kértek tőle lapjukba. Kun ekkor még nem tudott jól oroszul, írásait németről fordították oroszra. Első cikke az OSZDMP tomszki lapjának, a *Novaja Zsizny*nek 1917. április 22-i (május 5-i) számában jelent meg „Egy magyar szociál-

Forradalmi tüntetés Tomszkban. 1917

demokrata az orosz forradalomról" címmel. Kun Béla a cikket valószínűleg a tomszki elvtársak felkérésére írta, akik fontosnak tartották annak demonstrálását, hogy a hadifogolytömegek (vagy legalábbis azok öntudatos csoportjai) együtt éreznek az orosz forradalommal. Ezt erősíti meg a cikk. Szerzője kiemeli „nyugat-európai" mivoltát: „Én, a Nyugat gyermeke, ahol a szociáldemokrata eszmék születtek ..." Idézi Engels ismeretes megállapítását az eljövendő orosz forradalom jelentőségéről. Figyelemre méltó, menynyire hangsúlyozza annak fontosságát, hogy a munkásosztály rányomja bélyegét a forradalom menetére.[20]

Kun Béla tevékenységének fő területe egyelőre a hadifogolytábor maradt. A tomszki dolgozók május 1-i felvonulásán nagyszámú hadifogoly vett részt; nevükben Kun Béla és Jaross Béla üdvözölte a város dolgozóit.[21] Kun és elvtársai csatlakozása az orosz forradalomhoz a táborparancsnokságban olyan felháborodást keltett, hogy Plank ezredes parancsot adott a csoport bojkottálására".[22] Groteszk lépés volt ez, és el tudjuk képzelni, mit válaszoltak rá. Fittyet hányva a parancsnokságra, folytatták agitációjukat a legénységi tábor lakói között.

Lenin „Áprilisi tézisei" ekkor még nem jutottak el Kun Bélához. Nem lehet ugyan tudni, mikor startolt az a levél, amely végül is 1917. június 27-én látott napvilágot a *Népszavá*ban. Ebben azonban Kun még feltétel nélküli együttérzését nyilvánítja a „szabad Oroszországgal", ahol „a demokrácia már testet öltött", megvalósult az általános titkos választójog. Reményét fejezi ki, hogy a demokrácia otthon is hamarosan diadalmaskodik. Ebben – csakúgy, mint a *Novaja Zsizny*ben megjelent cikkben – nyomaiban sem mutatható még ki a „semmi támogatást az Ideiglenes Kormánynak!" lenini jelszava. Nagyon valószínű, hogy orosz tudása még nem érte el az újságolvasás szintjét, a tomszki szociáldemokratákkal folytatott beszélgetésekből pedig azt szűrte le, hogy a bolsevikok és mensevikek harca amolyan párton belüli csetepaté, amilyen otthon is gyakori volt és amibe egy külföldinek jobb nem beavatkozni.

Júliusban azonban olyan események történtek, amelyek már közvetlen közelről érintették a tomszki magyar szocialista csoportot.

Mint ismeretes, a július 4-i pétervári tüntetés fordulópontot jelentett a polgári forradalom menetében: az Ideiglenes Kormány nyíltan átállt az ellenforradalom oldalára. A mensevikek és eszerek a burzsoáziával való megalkuvás pártjaiból az ellenforradalom segítőivé váltak. A bolsevik sajtót betiltották, Lenin ellen elfogatóparancsot adtak ki. A kettőshatalom időszaka véget ért.

Mindez közvetlenül kihatott a hadifoglyok életére. Az eddigi felemás helyzet, a fél-szabadság megszűnt. Az Ideiglenes Kormány kemény kézzel visszaállította korábbi, forradalom előtti státusukat: újra ellenséges hadsereg fogságba esett katonái lettek. A Fővezérkar több intézkedést tett helyzetük megszigorítására. Maga Kerenszkij miniszterelnök utasította az illetékes szerveket: olyan rendet honosítsanak meg, amely teljesen kizárja a foglyok részvételét az orosz politikai életben. Megtiltották érintkezésüket a lakossággal, a táborokon belül a tisztek érintkezését a legénységgel. Megkísérelték a hadifogoly szociáldemokrata szervezetek felszámolását, vezetőik letartóztatását.[23]

Kun Béla és csoportjának helyzete nehézzé vált. A tiszti táboron belül az ellenük kimondott bojkott súlyos körülményeket teremtett számukra. Kerenszkij parancsa után megszűnt a lehetősége annak, hogy bejárjanak a városba, részt vegyenek a szociáldemokrata szervezet munkájában.

Viszont az új helyzet azzal a haszonnal járt, hogy világossá tette az orosz forradalom erővonalait. Míg július előtt a bolsevikok és mensevikek közti különbség – különösen szibériai perspektívából – árnyalatnyinak tűnhetett, most ez nagyot változott. Az orosz szociáldemokrácia polarizálódott és ezt Tomszkban is tudomásul kellett venni.

Szeptember–október folyamán a szovjeteket Oroszország-szerte újraválasztották. Az új szovjetekben a bolsevikok száma lényegesen megnőtt. Ez történt Tomszkban is.

Kun Béla és társai – mivel a bojkott a táboron belül elviselhetetlenné tette helyzetüket – még augusztusban azzal a kéréssel fordultak az Ideiglenes Közrendi és Közbiztonsági Bizottsághoz, hogy engedélyezze kiköltözésüket a táborból és magánlakás kibérlését a városban. A kérést augusztusban

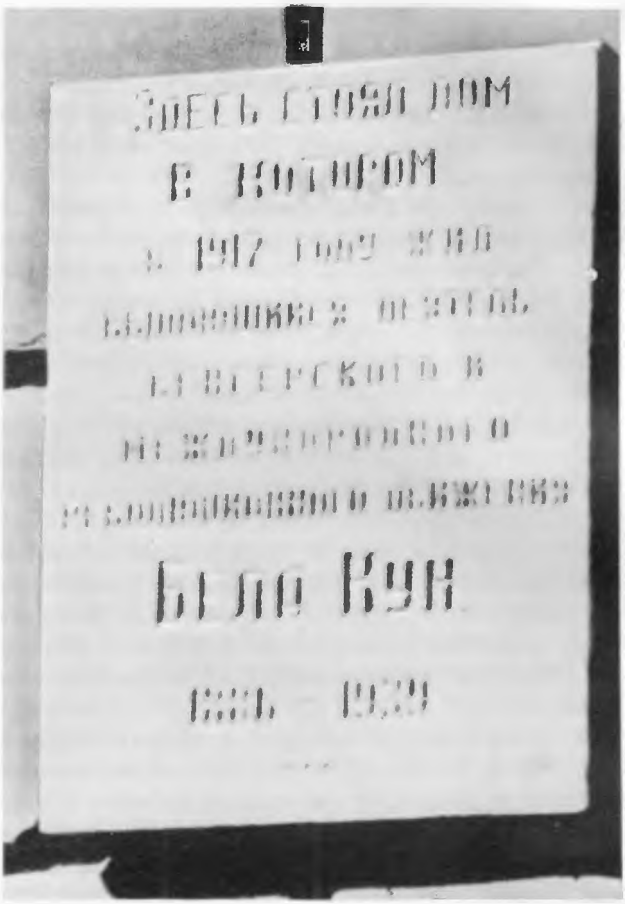

Emléktábla Tomszkban annak a háznak a helyén, amelyben Kun Béla és elvtársai laktak 1917-ben

visszautasították. Októberben azonban a tomszki helyőrségi szovjetbe beválasztott bolsevikoknak sikerült a kérést elintéztetniük. Kun Béla és elvtársai – Reiner Károly, Seidler Ernő, Münnich Ferenc, Jaross Béla, Szilágyi Imre, Wolfinger Pál, Kaufmann Ármin, Rabinovics József, Torockai Béla és Max Jung – kiköltöztek a táborból, és egy villában kaptak szállást, ahol rajtuk kívül két internált herceg élt házi őrizetben. Formálisan tehát őrizet alatt álltak, gyakorlatilag ez teljes szabad mozgást jelentett számukra.[24]

Július és október között nincs adatunk Kun Béla és a tomszki szociáldemokraták kapcsolatáról; valószínű, hogy az izolációs rendelkezések átmenetileg lehetetlenné tették a pártmunka folytatását. Októberben a kapcsolat helyreáll. Ekkorra azonban már megtörténik a bolsevikok és mensevikek különválása Tomszkban is. A bolsevikok külön lapot indítanak, *Znamja Revoljucii* címmel. Ez a lap közli 1917. október 28-án Kun Béla: „A parasztság helyzete Magyarországon" című cikkét.[25]

A cikk ismerteti a magyar földbirtokmegoszlást, a parasztság nyomorúságos helyzetét, kiemeli a hasonlóságot a két ország helyzetében és kifejezi reményét, hogy az orosz forradalom szikráiból „Európa-szerte fellobbannak

a forradalom lángjai". Célja az volt, hogy az orosz pártlap olvasóihoz, a szibériai parasztokhoz szóljon, őket tájékoztassa magyar osztálytestvéreik helyzetéről. Nem a cikk tartalma a figyelemre méltó, hanem a közlés ténye. Az, hogy Kun Béla már a Nagy Októberi Szocialista Forradalom kitörése előtt nem *általában* a szociáldemokratákkal, hanem a *bolsevikokkal* állt kapcsolatban, az ő újságjukba írt.

A fentebb elmondottak után ezen nincs is mit csodálkoznunk; a háború és a hadifogság tapasztalatai természetes módon juttatták ide. Erre az időre szívvel-lélekkel a bolsevikok oldalán állottak már olyan, később ismertté vált személyek, mint Ligeti Károly, Szamuely Tibor, Müller Armand. De a bolsevizmushoz vezető útjukat nem lehet egyetlen dátumhoz, eseményhez vagy íráshoz kapcsolni. Bár a forradalom motorja magas fordulatszámmal dolgozik, s a benne résztvevők fejlődése a korábbi időkhöz képest mérhetetlenül felgyorsul, tudatosságuk kikristályosodása korántsem egyszerű.[26] Mint láttuk, 1917. áprilisi-májusi cikkei még tipikusan szociáldemokrata nézeteket tükröznek; nyomaiban sem tapintható ki a szociáldemokrácia táborában *de facto* bekövetkezett szakadás felismerése. A *Népszavá*nak küldött cikke is az MSZDP iránti lojalitásról tanúskodik. Ez hatja át fent ismertetett cikkét is: a magyar szociáldemokraták parasztpolitikáját egyértelműen pozitíven ábrázolja. Azt a frontot, amely a reformista és a forradalmi szociáldemokrácia között keletkezett, még nem veszi hivatalosan tudomásul. De ösztönösen már döntött, és helyzete eleve determinálta hovatartozását.

Korai lenne még őt bolseviknak nevezni. Még nem ismeri Lenint, sem személyesen, sem írásaiból. Még nem érti a bolsevik taktika lényegét, bár már hallhatott bolsevik szónokokat (ha megértette beszédüket), és beszélgetett néhány tomszki kommunistával. Pontosabb azt mondani, hogy olyan radikális szociáldemokrata, aki kapcsolatban áll a bolsevikokkal és szimpatizál velük.

Úton a bolsevizmushoz

Az utókor képzelete a petrográdi felkelést úgy rögzíti, mint a Faust valamely jelenetét, ahol Mefisztó varázsszavára egyszeriben megváltozik a szín. Szó szerint veszi Majakovszkij gyönyörű allegóriáját a pétervári villamosról, amely még a kapitalista remízből indul ki, de amikor a hídon tovagördül, már a szocializmus sínein halad. Pedig hát a Téli Palota elfoglalása csupán a gongütés volt. Azzal a ténnyel, hogy Petrográdon a hatalom a szovjetek második összoroszországi kongresszusának kezébe ment át, és megalakult a Népbiztosok Tanácsa, még nem győzött a szocialista forradalom. Minden városnak, minden kormányzóságnak magának kellett megvívnia a saját szocialista forradalmát. A mérhetetlen ország-kolosszus minden egyes helységében külön-külön kellett győzni. Ezt a néhány hónapig tartó küzdelmet nevezi a történetírás a „szovjethatalom diadalmenetének".

A bennünket elsősorban érdeklő Tomszk városa se túlságosan közel, se túlságosan távol nem volt az események menetét meghatározó fővárostól.

Közel sem, hiszen légvonalban is jó ötezer kilométer választotta el Petrográdtól. De távol sem, hiszen a transzszibériai vasút mentén feküdt, alig néhány napnyi vonatozásra Oroszország központi vidékeitől. Hamarabb értek ide a hírek, mint számos közép-oroszországi faluba, nem is beszélve a Kaukázus vagy Közép-Ázsia megközelíthetetlen tájairól. A hatalom átvételére itt 1917. december 6-án került sor.[27]

Addig a városban ugyanolyan kaotikus viszonyok uralkodtak, mint Oroszország egyéb tájain. A bolsevikok – akik szeptemberben alakították meg önálló pártszervezetüket – többségbe kerültek a szovjetben, de a hatalmat kénytelenek voltak megosztani a mensevikekkel és eszerekkel. A fővárosból ellentmondó hírek érkeztek: mást írtak a bolsevik és mást az ekkor még korlátozás nélkül megjelenő különböző pártállású ellenzéki lapok. A városban alakulóban volt a Vörös Gárda. Soraiban immár ott találjuk a táborokból szabadon kijáró magyar hadifoglyokat is.

Kun Béla már a petrográdi hatalomátvétel után, de még a proletárforradalom tomszki győzelme előtt, december 1-én cikket írt a helyi bolsevik lapba, a *Szibirszkij Rabocsij*ba „Lehetséges-e a forradalom Németországban?" címmel. A cikk így kezdődik: „A permanenssé vált orosz forradalom legutóbbi eseményei világosan és egyértelműen bebizonyítják, hogy az Oroszországban lezajlott fordulat nem az utolsó burzsoá forradalom, hanem – a párizsi kommünt leszámítva – az első proletárforradalom. Marx Károly már »Brumaire tizennyolcadikája« című brosúrájában megírta, hogy a XIX. században burzsoá forradalom nem lehetséges. Ezt a tételt most tökéletesen megerősítette az orosz forradalom. Az imperializmussal harcoló proletariátus, az ipari munkások, a mezőgazdasági munkások és a félproletár szegényparasztok megakadályozták, hogy a végbement fordulat a kispolgári demokrácia érdekeire korlátozódjék."

Ez a néhány mondat Kun Béla első reagálása a Nagy Októberi Szocialista Forradalomra. Mint látható, annak jellegét tökéletesen helyesen ismerte fel. Marxra való hivatkozása ugyan nem helyénvaló: az idézett műben Marx nem állítja ezt (ami egyébként teljes képtelenség lett volna). Ez a tévedés onnan adódik, hogy Kun – bízva nagyfokú olvasottságában – gyakran idézett emlékezetből, és az időnként tévútra vitte. De helytelen kiindulópontból is lehet helyes következtetésekre jutni: az orosz proletariátus valóban megakadályozta, hogy a forradalom „a kispolgári demokrácia érdekeire korlátozódjék".

A cikkben Kun helyesen fejti ki a polgári demokratikus forradalom szocialista forradalomba való átnövésének lenini elméletét. Figyelemre méltó, hogy írásában vitázik Kautskyval, akit nemrég még vitathatatlan tekintélynek tartott. „Az orosz forradalmat – írja – a szokásos sablon szerint a burzsoá forradalmak kategóriájához sorolni nem lehet. Ez új típusú forradalom, amelyben a proletariátus kezdettől fogva tudatában van osztályérdekeinek és döntő faktorként lép fel. És magától értetődik, hogyha a mai forradalom nem a burzsoá forradalmak történetének utolsó mozzanata, hanem a proletárforradalom bevezetője, akkor kétségtelen, hogy a társadalmi szervezet belső fejlődéstörvényei szerint ez a forradalom nemzetközivé válik."[28]

Kun Bélában még élnek az ortodox marxizmus egyes maradványai, amelyek a proletárforradalmat automatikusan összekapcsolják az állam megszüntetésével, illetve „kultúrállammá alakításával" és természetesen – a világforradalommal, amelynek következő állomása nyilvánvalóan Németország lesz. Értelmetlen és ahisztorikus volna annak vizsgálata, mennyire volt helytálló elemzése és mi valósult meg jóslataiból. Inkább az az érdekes, mennyire volt tájékozott: mi jutott el Tomszkba a németországi eseményekből? Megállapítható, hogy a németországi eseményeket lényegesen jobban ismerte, mint az oroszországiakat. Amin nem lehet csodálkozni. Az a politikai miliő érthetőbb volt számára, mint az orosz forradalom szövevényes világa, amelyben gyakran azonos elnevezések különböző tartalmat, különböző elnevezések azonos tartalmat takartak.

A tomszki bolsevikok ekkor már nemcsak jól ismerték, de nagyra is értékelték Kun Bélát. Ezt bizonyítja a cikket bevezető szerkesztőségi megjegyzés: „Ez a cikk – fordítás németből. Egy kimagasló (vidnij) magyar szociáldemokrata teoretikus és szervező tollából származik, aki hadifogolyként került a mi zord vidékünkre."[29]

Tevékenységének másik területe ezekben a hetekben a tomszki Vörös Gárda szervezése volt. Münnich Ferenc emlékezete szerint ez már 1917 szeptemberében megkezdődött; a tiszti tábor őrzését az orosz népfelkelőktől magyar legénységi állományú katonák vették át. Ez annak következtében vált lehetségessé, hogy a tomszki városi szovjetben többségbe került bolsevikok hivatalosan elismertették a helyi hatóságokkal a táborban létrejött szociáldemokrata szervezetet. A bolsevik többség kialakulása a magyarázat arra, hogyan juthattak fegyverhez – a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme előtt – az akkor még hadban álló ellenséges hadsereg fogságba esett katonái.

Kun Béla, Münnich Ferenc, Reiner Károly és társai éltek ezzel a lehetőséggel. Amikorra a hatalom átvétele Tomszkban is aktuálissá vált, már mintegy két zászlóaljnyi hadifogoly tartozott a Vörös Gárda kötelékébe.[30]

Máskülönben életének ez a szakasza a kellemesek közé tartozott. A Bulvarnaján levő villában jó társaság gyűlt össze. Két év megpróbáltatásai után végre emberi körülmények között lakhatott és dolgozhatott. Nem kellett hosszú idő ahhoz, hogy rájöjjön, hol találhatók ebben a városban „igazi" könyvek. Az egyetemi könyvtár meglehetősen gazdag volt. Akárcsak odahaza Kolozsvárott, a vidéki humán értelmiségben itt is élt a tájékozódási éhség, a Nyugat minden szellemi áramlata megismerésének vágya. Ennek köszönhető, hogy a könyvtárban megtalálta Marx, Engels, Kautsky német nyelvű írásait. És mivel ideje is volt azok olvasására, ezeket a hónapokat a „műveltség" rovatban jelentős haszonként könyvelhette el.[31]

A hatalom átvétele Tomszkban vértelenül történt. Mivel a szovjetben már előzőleg bolsevik többség alakult ki, és hatalma az élet csaknem valamennyi területére kiterjedt, nem volt szükség többre, mint a meglevő állapot deklarálására, valamint az Ideiglenes Kormány formálisan még működő szerveinek a feloszlatására. Ez következett be – az európai időszámítás szerint – 1917. december 6-án.[32]

Nem sokkal ezután, hozzávetőleg december közepe táján, Kun Béla elhagyta Tomszkot és Petrográdra indult.

Elutazásának motívumairól nem tudunk biztosat. Egyetlen autentikus forrásunk, Münnich Ferenc – aki korábban együtt lakott vele és legközelebbi barátjának számított – egy mondatot szentel a ténynek: „1917 decemberében Kun Bélát felhívták Petrográdba, központi munkára".[33] Ez az állítás variálódik a később keletkezett irodalomban. Józsa Antal már ezt írja: „A Központi Bizottság még a februári forradalom után kifejtett tevékenysége alapján ismerte őt, s miután a fővárosban kevés német és magyar internacionalista vezető tartózkodott, kérette fel Tomszkból."[34]

Hihetünk-e ennek az állításnak? Elképzelhető-e, hogy már decemberben, amikor a kommunista hadifogoly-szervezkedés még embrionális állapotban volt, akadt volna a Központi Bizottságban valaki, akinek eszébe jutott Kun Bélát a központba hívatni?

Ez bizony elég valószínűtlennek hangzik és nincs is rá bizonyíték. Kézenfekvőbbnek látszik az a feltevés, hogy Kun Béla egyszerűen elhatározta, hogy megpróbál hazajutni. Legalkalmasabb útvonalnak a petrográdi irány tűnt: itt voltak a külföldi missziók, itt székeltek a különböző vöröskeresztes kirendeltségek, amelyek segítségével – esetleg Helsinki–Stockholm útvonalon át – volt bizonyos remény a hazatérésre. Hogy ez a gondolat mások fejében is megfordult, azt bizonyítja a *Nemzetközi Szocialista* c. lap 1918. február 8-i száma, amely arra szólítja fel a hadifoglyokat, ne jöjjenek Petrográdra, „felülve minden, hazaszállításról szóló hazug mesének".[35]

Az sincs kizárva, hogy újságírói kíváncsiság vitte őt a fővárosba. Tudván, hogy a világtörténelem nagy pillanata játszódik le, jelen akart lenni az eseményeknél, hogy otthon első kézből származó, szenzációs híradással szolgáljon? Ezt sem lehet kizárni az okok közül.

Mindez azonban egyelőre nem több feltételezésnél. Egy azonban bizonyos: ez az út vezette őt a világforradalom vezérkarába...

Került – vagy sodródott oda?

Véletlenül vált egy kisvárosi szociáldemokrata középfunkcionárius hadifoglyok százezreinek vezérévé, majd később egy forradalmi ország első emberévé, a Komintern vezetőinek egyikévé?

A forradalom kádereinek kiválasztódásában természetesen mindig van szerepe a véletlennek. Az uralkodók nem lesznek, hanem születnek – mondhatjuk a közmondás nyomán. Forradalmárnak nem születik senki, a körülmények teszik azzá. A körülmények alakulásában mindig ott van a véletlen, de ez a *dialektikus véletlen* – a szükségszerűség kifejeződése. A forradalom azáltal szelektál, hogy olyan szituációkat teremt, amelyek „kitermelik" a nekik megfelelő embert; az adott posztra való alkalmasság kritikáját a forradalom sikere vagy veresége végzi el.

Kun Béla „karrierjében" szintén szerepet játszottak a véletlen tényezők.

Hogy Petrográdra került és éppen a megfelelő időben került oda, ez nagyrészt a véletlenen múlott. De hogy az ott, hasonló helyzetben tevékenykedők közül éppen ő magasodott ki és vált néhány hónap alatt elismert vezérré, ezt immanens tulajdonságainak köszönhette. Ilyen volt – fentebb már vázolt – szónoki képessége, és az Oroszországba vetődött hadifoglyokéhoz ké-

pest kiemelkedő marxista képzettsége. Amellett rendelkezett a vakmerőségnek azzal a fokával, amely nélkül a forradalomban egyetlen lépést sem lehet tenni. Tudott az ügy érdekében erőszakos lenni, tudott parancsolni és büntetni. Nemcsak modorának szuggesztivitásával vonzotta a vele érintkezőket, de azzal is, hogy törődött embereivel, gondoskodott róluk.

Petrográdi szereplésének első nyomaival 1918 januárjában találkozunk. Ekkor már néhány magyar Petrográdon tartózkodik. Magában a fővárosban nem volt fogolytábor; az a pár ember, aki a fegyveres felkelést követő napokban az események perifériáján ugyan, de jelen volt, a kórházak lábadozó betegei közül került ki. Ezek nem is játszottak szerepet a később kibontakozó szervezkedésben. Ellenben a moszkvai gyárakban szép számmal dolgoztak hadifoglyok, akik közül egyesek – például Karikás Frigyes – már a fegyveres felkelésben is részt vettek. A felkelő moszkvaiak segítségére Ivanovo-Voznyeszenszkből érkezettek között volt Jancsik Ferenc vasmunkás. Szerpuhovból Holländer Sándor parancsnoksága alatt egy egész hadifogolyosztag kapcsolódott be a harcokba. Feltűnt Rudnyánszky Endre, a későbbiekben oly nagy és kétes szerepet játszó újságíró. Ők kezdték el Moszkvában a hadifoglyok szervezését. A moszkvai szervezet vezetői közül decemberben Holländer Sándor és Rudnyánszky Petrográdra mentek, hogy ott folytassák most már az egész országra kiterjedő szervező munkát. Ide utazott az Urálból Pór Ernő is.[36]

Amikorra Kun Béla Petrográdra érkezett, a hadifogoly-mozgalom már túl volt a születés aktusán. Már lefolyt az első nagygyűlés, ahol a magyarok részéről Rudnyánszky elnökölt; már megjelent – Holländer Sándor szerkesztésében – a *Nemzetközi Szocialista* első száma. Már létrejött a kapcsolat a Külügyi Népbiztossággal, amelynek részéről először B. I. Reinstein, majd Karl Radek foglalkozott a mozgalommal.

Valószínűleg Rudnyánszky volt az első ember, akivel a Petrográdra érkező Kun Béla kapcsolatba került. Rudnyánszky és Kun nagyjából egykorúak voltak, mindketten erdélyiek s mindketten újságírók. Rudnyánszky, a vidéki dzsentri, polgári lapoknál dolgozott, de voltak bizonyos szociáldemokrata kapcsolatai. A „megvadult kispolgár" ama típusához tartozott, akiben a háború apokalipszise összedöntötte régi világnézetének amúgy is gyenge pilléreit, és a forradalom oldalára sodorta őt. Kunnal szemben előnyt biztosított számára, hogy néhány héttel előbb érkezett, tehát a Bolsevik Párt illetékesei elsőként őt ismerték meg a magyarok közül, és ellentétben Kunnal, már ekkor elég jól beszélt oroszul. A munkásmozgalomban viszont lényegében újoncnak számított, marxista műveltsége néhány publicisztikai frázis ismeretére korlátozódott. De hasznosnak bizonyult szervezőkészsége, precizitása, mozgékonysága. Hamarosan belátta, hogy Kun mögött csupán a második ember lehet, és úgy látszik, meg is elégedett ezzel. Különösen később, amikor kiderült, hogy a vezetőknek időnként ki kell menniök a frontra is, viszont mindig kell valaki, aki a fővárosban marad az ügyek adminisztrálása végett. Rudnyánszky inkább ez utóbbit vállalta.

Rudnyánszky mellett Pór Ernő volt a magyarok közül a másik jelentős tényező 1918 januárjában Petrográdon. Ő, a régi mozgalmi ember, a Magántisztviselők Szakszervezetének ismert alakja, a forradalomban való rész-

vételt korábbi politikai tevékenysége természetes folytatásának tekintette – akárcsak az ekkor még Moszkvában tartózkodó Jancsik Ferenc vagy az Omszkban harcoló Ligeti Károly.

Mindenesetre a petrográdi mag az előtte álló feladatokhoz képest szűkében volt munkásmozgalmi káderekben. Nem véletlen, hogy a *Nemzetközi Szocialista* első számai felhívásokat tartalmaznak: a régi szociáldemokrata párttagok közöljék címüket a szerkesztőséggel. A lap 1918. február 8-i száma 12 embert név szerint szólít fel jelentkezésre. Köztük van Dovcsák Antal, a vasasszakszervezet funkcionáriusa, Gyagyovszki Emil, a Népszava költője, valamint olyan nevek, amelyek olvastán lehetetlen nem felismerni a munkatársakat kereső Kun Bélát: Tatai Gyula, a Kolozsvári Munkásbiztosító Pénztár tisztviselője, a kolozsvári szociáldemokrata pártszervezet egykori elnöke, valamint még három kolozsvári, egy karánsebesi és egy nagyváradi munkás.[37] (Később kiderült: sem Dovcsák, sem Tatai nem voltak hadifoglyok.)

Kun Béla a szovjet vezetők közül elsőként Karl Radekkel ismerkedett meg. A sokdioptriás szemüveg mögül csúfondárosan okos szempár nézett rá; a körszakállal övezett arcról fölényes intelligencia sugárzott. Ha Kun Béla eddig bizonyos fokig „európai" kultúrfölényének érzésével szemlélte az orosz forradalmat, Radekkel való találkozásakor tudomásul kellett vennie, hogy nálánál jóval nagyobb kaliberű, műveltebb, szélesebb látókörű emberrel találkozott.

A szovjet vezetés elég hamar felismerte az ország területén levő kétmillió hadifogoly jelentőségét mind a szovjethatalom belső megszilárdításáért folyó harc, mind a világforradalom szempontjából. Tisztában volt azokkal az energiákkal, amelyek a hadifogolytömegekből felszabadíthatók és az akadályokkal, amelyek a forradalmi harcba való bekapcsolódásuk előtt tornyosultak. A mérleg pozitív serpenyőjében a legnagyobb súllyal a hadifoglyok szociális helyzete esett a latba: szegényparasztok alkották a többséget, akik az orosz forradalomból azt értették meg, hogy a földet el lehet venni az uraktól. Bármennyire heterogén masszát képezett is ez a kétmillió ember, legalapvetőbb problémáik az adott pillanatban azonosak voltak: valamennyien haza akartak menni, valamennyien békére vágytak – és a szovjethatalom ebben a kérdésben mellettük állt. Ismerték a szovjet kormány erőfeszítéseit a béke megkötéséért, és később, amikor a polgárháború elkezdődött, azt is tudomásul kellett venniök, hogy hazatérésük útjában a legfőbb akadály az ellenforradalom. A szovjet kormány forradalmi és példamutatóan rugalmas hadifogoly-politikája nagyban megkönnyítette a soraikban folytatott kommunista agitációt.

A nehézségek között első helyen a foglyok nemzetiségi tarkaságát kell említenünk. A nemzetiségi hovatartozás nagymértékben meghatározta a hadifogoly politikai nézeteit. A csehszlovák, lengyel, román, bosnyák katonák egészen más perspektívák elé néztek hazatérésük esetén, mint a magyar, osztrák, német foglyok. Jelentős akadály volt a régi katonai beidegződés, amely a tiszti (ellenforradalmi) befolyás érvényesülésében jutott kifejezésre. Nem volt könnyű megbirkózni a diplomáciai természetű akadályokkal sem.

Mindenesetre a világforradalom rohamcsapatának, a Bolsevik Pártnak

egyáltalán nem volt közömbös, milyen eszmei poggyásszal térnek haza ezek az emberek. Hamarosan a párt legjobb erői – Szverdlov, Buharin, Pjatakov, sőt maga Lenin – foglalkoztak közvetlenül a hadifogolykérdéssel. Tudták, hogy ezt a munkát csak azokra bízhatják, akik maguk is hadifoglyok voltak. Ezért keresték a hadifoglyok szervezésére alkalmas káderekét, segítették kialakítani a köztük folyó kommunista agitáció megfelelő szervezeti kereteit, megteremteni anyagi feltételeit. Nagy figyelemmel tanulmányozták azokat az embereket, akik alkalmasnak látszottak erre a feladatra.

Maga az a tény, hogy a megalakuló hadifogoly-szervezet irodája a Dvorcovaja ploscsagyon, a Külügyi Népbiztosság épületében nyert elhelyezést, megkönnyítette Kun Béla számára, hogy megismerkedjen a szovjetállam legfőbb vezetőivel. Módjában állott megcsodálni Jakov Szverdlov szervezési bravúrjait, aki a teljesen áttekinthetetlennek tűnő káoszban pillanatok alatt megtalálta a keresett embert és a megfelelő megoldást; Buharin kristálytiszta logikáját, amely mellett minden kételynek el kellett oszlania.

És megismerkedett Leninnel is.

Írásos feljegyzésekkel erről a tényről mindmáig nem rendelkezünk.[38] Ám a legilletékesebb tanú – maga Lenin – erősíti meg azt: „Kun Béla elvtársat jól ismertem már akkor, amikor hadifogoly volt Oroszországban, és nemegyszer jött hozzám beszélgetni a kommunizmusról és a kommunista forradalomról."[39] Az egyik ilyen találkozásról – Szamuely Tibor kapcsán – maga Kun is megemlékezik. „Kazanyból visszajövet (Szamuely – B. Gy.) Leninnek jelentést tett az internacionalista csapatok harcáról. Ez alkalommal Lenin hosszasan beszélt velünk Magyarországról, a magyarországi választójogi harcokról; kérdezősködött Tiszáról, a szociáldemokrata pártról, s különösen arról, hogy el vagyunk-e mi szánva a külön, önálló kommunista párt alakítására, vagy egyelőre benn akarunk maradni a szociáldemokrata pártban."[40]

Térjünk azonban vissza Kun tevékenységéhez és fejlődéséhez: nézzük meg, mit csinált és milyen nézeteket vallott 1918 elején.

A békedekrétumot követő hetekben, amikor a frontokon a fegyverek elhallgattak, de a fegyverszünet még nem jött létre, a szovjetállam szempontjából az ellenséges hadseregek közti propagandamunka volt a legfontosabb. (A hadifoglyok politikai és katonai szervezése az ellenforradalom elleni harcra csak később, 1918 március után került előtérbe.) Az első magyar, német, román, szerb nyelvű újságok elsősorban a túlsó oldal lövészárkaiban sínylődő katonáknak szóltak, nekik magyarázták az Októberi Forradalom eszméit, őket igyekeztek rávenni arra, hogy ne támadjanak a proletárállamra. Ezt a célt szolgálta a *Nemzetközi Szocialista*, amelyet Holländer Sándor alapított. 1917. december végén vette át a szerkesztést Kun Béla. A hazatérő hadifoglyok, valamint a frontra küldött agitátorok révén a lap sok magyar katonához jutott el.[41]

A szovjet kormány 1918 januárjában a Külügyi Népbiztosság keretében létrehozta az Oroszországi Hadifogoly Hivatalt. Ennek elnöke a régi bolsevik, I. I. Uljanov lett. A frontpropaganda kérdéseivel a Külügyi Népbiztosság Agitációs Kollégiuma foglalkozott. Ennek 1918. február 4-i ülésén a magyarokat Kun Béla és Rudnyánszky Endre képviselték.

Vlagyimir Iljics Lenin

1918 januárjában folytak Breszt-Litovszkban a béketárgyalások. Mint ismeretes, a tárgyalások január 16-án megszakadtak. A Trockij vezette szovjet küldöttség január 28-án nyilatkozatot tett közzé, amelyben a maga részéről bejelenti: egyoldalúan beszünteti a hadműveleteket anélkül, hogy a központi hatalmak által diktált feltételeket aláírná. Ez a lépés óriási vitát váltott ki a pártban. Lenin ragaszkodott a békeszerződés aláírásához. A „baloldali kommunisták" csoportja, Buharin vezetésével, fellépett az aláírás ellen, és – bízva a nyugat-európai forradalomban – kész volt a szovjethatalom létét kockáztatni. A vita majdnem pártszakadásra vezetett.

Kun Béla ebben a kérdésben Buharin oldalán állt, osztotta a baloldali kommunisták álláspontját. Erről egyrészt ő maga ír egy későbbi Leninhez írt levelében,[42] másrészt erről tanúskodik Nagyezsda Krupszkaja 1924-ben írott cikke. Krupszkaja azt írja, hogy amikor Kun Leninnek a Németország elleni forradalmi háború szükségességét fejtegette, Lenin azt válaszolta neki: „Maga feltehetően nem felelőtlen fecsegő (»boltun«), menjen ki holnap a frontra és nézze meg, kész-e a katonatömeg a forradalmi háborúra." Kun Béla kiutazott, és meggyőződött arról, hogy Iljicsnek igaza van.[43] Mindenesetre a breszti béke körüli vita rendkívül tanulságos volt számára: a Tanácsköztársaság idején nemegyszer használta érvként Lenin akkori magatartását.

Éppen a breszti tárgyalások sürgették a hadifogolykérdés rendezését. A monarchia azért szorgalmazta hadifoglyainak hazatérését, mert kellettek az emberek az olasz frontra. A K.u.K. hadvezetés számított is rájuk. Azon-

ban csalódnia kellett: már az első hazaszállingózó katonák megjelenése azt bizonyította, hogy – Julier Ferenc szavaival élve – „jelentékeny hányadukat megfertőzte a kommunizmus".[44] A szovjet kormány szemszögéből a hadifogolykérdés egyidejűleg jelentkezett diplomáciai, szociális és politikai problémaként.

Ahhoz, hogy Kun Béla szerepét az eseményekben nyomon tudjuk követni, próbáljunk először rendet teremteni a különböző elnevezésű hadifogolyszervezetek sokaságában.

Mint fentebb már írtuk, 1917 decemberében Petrográdon, majd Moszkvában és néhány vidéki városban megalakult a bolsevikokhoz csatlakozó hadifoglyok szervezete, kezdetben főleg azzal a céllal, hogy a szovjet kormány frontpropagandájához segítséget nyújtson. Más helyeken a hadifoglyok egyénileg léptek be a helyi, alakulófélben levő vörösgárdista osztagokba és vettek részt a szovjetek hatalmáért folyó harcban.

A hadifogoly-mozgalom szervezetileg ekkor még amorf állapotban volt. Az egyes helyi centrumok különböző állásponton voltak, néhol szükségesnek vélték külön szervezet alakítását, másutt ezt nem látták célszerűnek.

Mint arra fentebb rámutattunk, maguk a hadifoglyok politikailag az öntudat különböző szintjein állottak. Az őket összefogni készülő *szervezet* azonban bolsevik irányvonalat képviselt, amelyet úgy akart érvényesíteni, hogy szélesre tárja kapuit, befogadja mindazokat, akik szimpatizálnak a szovjethatalommal.

Az 1918. február 17-én Petrográdon tartott gyűlés a szervezeti egység megteremtését tűzte feladatául. Kimondotta annak szükségességét, hogy „forradalmi szociáldemokrata központot" hozzanak létre a hadifoglyok között.[45] Február 24-én megalakult a Hadifogoly Szociáldemokraták Központi Végrehajtó Bizottsága. Nem sokkal ezután e szervezet – minthogy Petrográdot német támadás fenyegette – felsőbb utasításra átköltözött Moszkvába.

Közben, 1918. március 3-án, a szovjet kormány aláírta a breszti békeszerződést, amelyben mindkét fél kötelezte magát arra, hogy tartózkodik a hazatérő hadifoglyok közti propagandától. Ennek megfelelően beszüntette a *Nemzetközi Szocialista* c. lapot. Megindult a hadifoglyok szervezett hazatelepítése. A köztük folyó politikai munkának új formát kellett találni.

Ez volt a célja az 1918. március 14-i tanácskozásnak, amelyen elhatározták, hogy áprilisra összehívják a Szovjet-Oroszország területén levő internacionalista hadifoglyok kongresszusát. Tekintettel a breszti békére, az e mozgalomban dolgozó kommunisták nem hadifoglyokként, hanem mint „politikai menedékjogot kért szovjet állampolgárok" fejtették ki tevékenységüket. Ezért a különböző nemzetiségű kommunista csoportok az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt megfelelő csoportjaként alakultak meg. Az 1918. április 3-án megindult *Szociális Forradalom* már ennek a csoportnak a lapja volt. (A magyar csoport – mint arra később visszatérünk – március 24-én alakult meg.)

1918. április 14–18. között lezajlott az internacionalista hadifoglyok összoroszországi kongresszusa. Ez ismét egy új szervezetet hozott létre: a Külföldi Munkások és Parasztok Nemzetközi Forradalmi Szocialista Szerve-

zetét. A hosszúra sikerült elnevezés lényege: nincs benne a „hadifogoly" szó. Olyan szervezet tehát, amely valamilyen módon Oroszországba került munkásokat és parasztokat tömörít. Lényegét tekintve széles tömegszervezet, amely a nevelőmunka mellett érdekvédelemmel, szociális kérdésekkel is foglalkozik, és nyitva áll nemcsak minden hadifogoly, de pl. a kínai és koreai munkások előtt is, akik a háború alatt dolgozni jöttek Oroszországba.

Az OK(b)P nemzetiségi csoportjai viszont kis létszámú kommunista szervezetek voltak, amelyek éppen olyan szigorú követelményeket támasztottak tagjaikkal szemben, mint a bolsevik párt, hiszen tagjaik automatikusan az utóbbi tagjaivá váltak. A nemzetiségi csoportok tevékenységének koordinálására jött létre 1918 májusában – az OK(b)P Központi Bizottságán belül – a Külföldi Csoportok Föderációja. Mai fogalmaink szerint a pártközpont egyik osztálya volt ez, helyiségei is a KB épületében voltak.

A Külföldi Munkások és Parasztok Nemzetközi Forradalmi Szocialista Szervezete – a nagy hadifogolytömegek hazatérése következtében – 1918 szeptemberében megszűnt. Mivel Oroszországban erre az időre főleg azok maradtak, akik a forradalmi harcban aktív részt vállaltak, ezek irányítása áttevődött az OK(b)P nemzetiségi csoportjai, illetve az ezeket összefogó föderáció hatáskörébe.

Azok az internacionalista osztagok, amelyek 1918 márciusától egyre nagyobb számban vettek részt a polgárháború különböző frontjain folyó harcokban, nem rendelkeztek külön szervezettel. A harcokban részt vevő internacionalisták részint, mint egyének, orosz elvtársaikkal keveredve harcoltak a Vörös Hadsereg különböző alakulataiban, részint kisebb alegységeket képezve, a megfelelő szovjet parancsnokság alárendeltségében. A föderáció csak politikailag irányította őket – katonailag nem.[46]

Ebben a szervezeti keretben kell vizsgálnunk Kun Béla tevékenységét.

1917 decemberében tehát Petrográdon részt vett a hadifogoly-bizottság létrehozásában. Itt ismerkedett meg a moszkvai szervezkedés kezdeményezőjével, Szamuely Tiborral.[47] Petrográdon óriási intenzitású újságírói munkát végzett; egyszerre írt a *Pravda*, a *Nemzetközi Szocialista* és a *Die Fackel* számára; utóbbi kettő szerkesztésében is nagy részt vállalt.

A február 17-i nagygyűlésen a szovjet kormányt I. I. Uljanov és Karl Radek képviselték. A hadifoglyok nevében elsőnek Kun Béla mondott beszédet, őt követte a cseh Beneš, a horvát Radosević, a román Delianu.[48] Négy nappal később nagyjából ugyanebben az összetételben tart beszédet. Csak egy új névről tesz említést a *Pravda* tudósítója. Megemlíti, hogy a tveri hadifogoly-szervezet nevében felszólaló magyar, Csuvara elvtárs „lelkes és együttérző beszédet mondott; felszólította a hadifoglyokat, hogy fegyveresen keljenek a forradalom segítségére".[49]

Azt hisszük, Csuvara Mihály ekkor még őszintén mondta a „lelkes és együttérző" beszédet: nem is tudta, hogy él valahol egy Prónay Pál nevű tiszt, aki „Marabu" néven fogja őt a spiclijei között számon tartani. Nem gondolta, hogy képes lesz az emberi aljasság legnagyobbikára – saját elvtársai hóhérkézre juttatására...

Ennek a gyűlésnek a napirendje a Petrográd ellen irányuló német támadás volt. A forradalom fővárosa veszélybe került: az előnyomuló reguláris

német erőkkel szemben nem állt szovjet arcvonal. A cári hadsereg már felbomlott, a Vörös Hadsereg még nem jött létre. A bolsevikok a pétervári munkásokat mozgósították. Kun Béláék pedig a forradalmi érzelmű hadifoglyokat szólították fel: ragadjanak fegyvert a forradalom védelmében.

Mint ismeretes, két nappal később a hevenyészve létrehozott vörösosztagok Narva és Pszkov térségében felvették a harcot a német csapatokkal. Azóta ezt a napot ünneplik a Vörös Hadsereg születésnapjaként.

Kun Béláné könyvében ezzel kapcsolatban a következő olvasható: Kun Béla „februárban részt vesz egy internacionalista csoport élén a Petrográdot fenyegető német hadsereg elleni harcban. *Ezt a február 23-át* (kiemelés tőlem – B. Gy.) a szovjet hadsereg a születésnapjává avatta."[50] Az állítás helyes, csak a február 23-i dátum kritikus. Ezen a napon ugyanis Kun semmiképp nem lehetett a fronton. Rendelkezésünkre áll egy dokumentum: a hadifogoly-küldöttek összoroszországi értekezletének jegyzőkönyve. Ez az értekezlet *február 24-én* nyílt meg Petrográdon és Kun Béla rajta elnökölt. Mivel Narva légvonalban is 150 kilométerre esik Petrográdtól – és, mint fentebb láttuk, 21-én még a városban tartózkodott –, kizártnak tekinthető, hogy *ekkor* részt vett az ütközetben.

Bizonyosnak vehetjük, hogy részt vett. Saját, erre vonatkozó állítását[51] más források is alátámasztják[52]. Valószínűleg február 24-e *után* ment el harcolni. Mint azt a szovjet történeti irodalomból tudjuk, magának a petrográdi munkásságnak a mozgósítása is ezen a napon vált tömegméretűvé, és az ezt követő néhány napon indultak el nagyobb tömegek a frontra, ahol a csatározások március 3-ig tartottak. Kun Béla – saját állítása szerint – egy kisebb internacionalista osztagot vezetett (Nánássy 30 főről tesz említést), amelyet Narvánál szétvertek.

Ez volt tehát az első eset, amikor fegyverrel a kézben küzdött a szovjetek hatalmáért.

Március elején költözik – a Külügyi Népbiztosság egyéb intézményeivel együtt – Moszkvába a petrográdi hadifogoly-iroda, amelynek a Drezden szállót utalta ki a szovjet kormány. Itt kap szállást és íróasztalt Kun Béla is.

Ekkor három közegben mozog. Felfelé – a szovjet vezetés; e kapcsolatairól már szóltunk. Legtöbbet ebben az időben Szverdlovval találkozik, akinek lakására is bejáratos. Mindennapos ügyei – kiváltképp a *Pravdá*nak írt cikkek – Buharinnal és Radekkel is összehozzák. Megismerkedett a külügyi népbiztossal, Lev Davidovics Trockijjal is. Kun nagyra becsülte Maria Szpiridonovát, a baloldali eszerek hősi múltú, bátor és energikus vezérét (aki nem sokkal később a szovjethatalom megdöntését célzó lázadást robbantott ki). Ezek között az emberek között be kellett érnie a tanítvány szerepével.

Más volt a helyzet a hadifogoly-mozgalom vezetésében vele együtt tevékenykedő különböző nemzetiségű kommunisták között. A cseh Beneš, az osztrák Toman, a német Walz, a román Pescariu, a horvát Radosević nála kisebb kaliberű emberek voltak. Viszonya hozzájuk különböző volt. Tomannal és Benešsel elég gyakran összezördült. Legjobban az erdélyi román Pescariut szerette, aki a Foaia Tăranului hasábjain példásan harcolt a nagyromán sovinizmus ellen, a Duna-medence népeinek testvériségéért.

Jakov Szverdlov

Nyikolaj Buharin

Karl Radek

A magyarok bizonyos idő után fenntartás nélkül elfogadták őt vezetőjüknek. Először csak néhány „beavatott", majd néhány száz aktivista, néhány hónap után pedig az Oroszországban tartózkodó hadifoglyok százezrei.

A magyar vezető mag személyi összetétele gyakran változott. Feltűnt erdélyi korszakának régi barátja, Vántus Károly; Jancsik Ferenc személyében nagy mozgalmi tapasztalattal rendelkező szociáldemokrata középfunkcionárius kapcsolódott be a szervező munkába. Feljött Tomszkból Rabinovics József, és egyre nagyobb jelentőségre tett szert a kifogyhatatlan energiájú, lobogó szavú fiatalember, Szamuely Tibor.

Amilyen mértékben nőtt a szervezet befolyása, azzal arányosan – vagy annál gyorsabban – nőttek a feladatok. És nőtt a Kun Béla kezében összpontosuló hatalom.

Meg a rendelkezésre álló pénz.

Álljunk meg itt egy pillanatra. Ellenségei, saját magukból kiindulva, szeretik ebbeli tevékenységét sajátos üzleti vállalkozásnak ábrázolni. Nánássy György mocskolódó pamfletjében az öt-hét jegyű összegek töltik be a mellékmondat szerepét. Kun Béla minden egyes lépését egy-egy konkrét összeg megjelölése kíséri. Herczeg Géza „portréjában" is első helyre kerül ez a motívum: az egész hadifogoly-mozgalom néhány üzletember által „gründolt" korlátlan felelősségű részvénytársaságként fest.

Nos, a szovjet állam vezetői valóban nem fukarkodtak a pénzzel. A történelmet tekintették ama főkönyvelőnek, aki előtt majd el kell számolniuk az elkobzott burzsoá vagyonok felhasználásáról. Ha a szovjet állam fennmaradásáról, vagy a világforradalom elősegítéséről volt szó, nem végeztek előzetes rentabilitási számításokat. És nem követték azt az utat, amelyen ezek az összegek aprópénzzé válnak, szalmazsákokká és takarókká egy agitátorképző tanfolyam berendezésére, útiköltséggé egy hazainduló kommunista számára, vagy egy korrupt osztrák tiszt zsebébe csúsznak, aki cserébe elnézi a hazatérő igazolványának egynémely fogyatékosságát. Nem lehetett szó szabályos, békebeli könyvelésről. Kitöltetlen váltót adtak, amelynek záloga a felhasználók hűsége és a beléjük helyezett bizalom volt.

Kun Béla úgy és arra használta fel ezt a pénzt, amire azt szánták: a mozgalom finanszírozására. Okosan, célszerűen gazdálkodott, figyelembe véve a szükségletek sokrétűségét. A kiéhezett, lerongyolódott katonákat nem kis mértékben az vonta a szovjethatalom oldalára, az biztosított tekintélyt a szervezetnek, hogy ennivalót és ruhát kaptak attól. Saját magára, ha akart volna, se tudott volna mit költeni: ideje se lett volna rá. (A pezsgős vacsorákon térdeire táncosnőket ültető forradalmár vezetőről szóló legenda oly régi, mint maga a forradalom; bizonyos, hogy ha Spartacus idejében ismerték volna a pezsgőt, róla is ezt terjesztették volna. E téren a Kun Béláról szóló ellenforradalmi írások szerzői különösebb eredetiséggel nem dicsekedhetnek.) Tudjuk, hogy fizetése 1918 májusában 400 rubel volt, ami ekkor (az infláció időszakában) egy jobb szakmunkás fizetésének felelt meg. Ugyanennyit kapott Pór Ernő, Szamuely Tibor, Rudnyánszky Endre.[53] Nem az összegnek, hanem sokkal inkább annak a bolsevik légkörnek volt jelentősége, amelyben élt és amelynek vezérelve – ebben az időben – az aszketikus puritanizmus volt. Ez ugyan meglehetősen távol állt Kun Béla ko-

Az internacionalisták központja: a moszkvai Drezden szálló

rábbi bohém-dzsentroid életvitelétől, ám tudomásul kellett vennie. És ez – az adott viszonyok között – nem is okozott különösebb nehézséget számára.

A hatalom attributuma forradalmak idején nem elsősorban a pénz, hanem a puska. Kun Béla 1918 tavaszán kezdte érezni, hogy valódi hatalom van a kezében, akkor, amikor az első internacionalista osztagok alakultak. Korábbi életének csúcsán esetleg a Munkásbiztosító néhány tisztviselőjének egzisztenciájára gyakorolt némi befolyást. Most hirtelen olyan helyzetbe került, amikor maga sem tudta pontosan felmérni, mekkora hatalommal rendelkezik valójában.

Egy vidéki orosz város, vagy netán egy kormányzóság szovjet hatóságai az ott tartózkodó magyar baka látószögéből olimposzi magaslatokon honoltak. Aki azelőtt a községházára is csak levett kalappal, sunyi félelemmel lépett be, annak a „járás", kiváltképp pedig a „megye" fenyegetően misztikus absztrakció volt, és az maradt idegen földön is, még ha a hatóság magát a munkás- és parasztküldöttek szovjetjei végrehajtó bizottságának nevezte is. Ám ezek a hatóságok most Kun Béla szavára mozgásba lendültek; kiemeltek egy-egy embert a táborból, ellátták útravalóval és Moszkvába küldték, vagy felszabadítottak egy házat és kórházat csináltak belőle a volt hadifoglyok számára.

Mert ezeket a táviratokat ugyanazon a vonalon kapták, amelyen Szverdlovtól jöttek az utasítások. Az illetékes szovjet hatóságok utasítást kaptak arra, hogy – számos egyéb feladatuk mellett – segítsék a hadifogoly-mozgalom fejlesztését és lehetőleg teljesítsék Kun Béla ezirányú kéréseit is. A helyi szovjet szervek igyekeztek eleget tenni ezeknek a kéréseknek. Kun Bélának lehetősége nyílt arra, hogy egyes embereket hazaküldjön Magyarországra, másokat kint tartson; vezetőket nevezzen ki és váltson le, helyezzen át egyik vidékről a másikra.

Az ilyen állapot nem marad hatás nélkül egy 32 éves ember jellemére. Azok a képességek, melyek korábban, mint rügyben a levél, lehetőségként éltek benne, most kibomlottak és gyors növekedésnek indultak. Eddig is erősen fejlett önbizalma – melyet korábbi szónoki, újságírói és társasági sikerei alapoztak meg – most szinte határtalanná vált. Vakmerőségbe fajuló személyes bátorsága olyan erény volt, amely az értelmiségi forradalmárok között egyáltalán nem magától értetődő. Ez adott erkölcsi alapot ahhoz, hogy – ha a forradalom érdekei úgy kívánták – másokat is veszélybe küldjön.

Mindezek a tulajdonságok a szocialista forradalom, az emberiség első szocialista forradalmának ügyét szolgálták.

Milyennek látta Kun Béla ezt a forradalmat? Mennyit értett meg belőle akkor, amikor – a különböző nemzetiségű hadifoglyok közt elsőként – kezdeményezte az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt magyar csoportjának megalakítását? Hogyan fejlődtek korábbi, az ortodox szociáldemokrata iskolán nevelődött nézetei?

Az ortodox marxizmus hatását bőségesen felfedezhetjük azokban az írásaiban, amelyek 1918 januárja és márciusa között keletkeztek, és főleg a *Pravda* hasábjain láttak napvilágot. Minden jelentősebb megállapítást egy-egy Marx- vagy Engels-idézettel támaszt alá; az idézetek bősége már-már azt az érzést kelti, hogy a szerző hivalkodik marxista műveltségével. Ez a műveltség még meglehetősen dogmatikus: az oroszországi eseményeket az ortodox marxizmus módszerével igyekszik elemezni, bekényszerítve azokat bizonyos sémákba. Többször is visszatér pl. Marxnak a Párizsi Kommün idején írt szavaira, amelyek a háború és a forradalom közti összefüggésre utalnak. A proletárforradalom oroszországi győzelmét azzal magyarázza, hogy „a szociális forradalom objektív előfeltétele, a proletár tömegek teljes elnyomorodása itt s az ilyen típusú országokban a legnagyobb fokú".[54] Meglehetősen sematikus képet rajzol a világforradalom várható „menetrendjéről". „Útjának kiindulópontja Oroszország: innen Ausztria-Magyarországon keresztül vezet Olaszországba, majd győzelmet arat a fiatal, aktív imperializmus országaiban, Németországban, és végül diadalra jut a parazita államokban, a rothadt burzsoá rendszer, a régi imperializmus országaiban: Angliában és Franciaországban" – írja.[55]

Ugyanakkor ezekben a munkákban már megteszi a bolsevizmus felé tett legdöntőbb lépést – a szociáldemokráciától való elhatárolódást, a vele való eszmei közösség megtagadását. „A minimalizmus utópiája – hiszen így nevezhetjük a közép- és nyugat-európai szociáldemokrácia hivatalos többségének árulását – már halódik. A közép- és nyugat-európai országokban a munkástanácsok alakítására irányuló kísérletek szították az ellentétet a munkásság és a szociáldemokrata pártszervezetek között. Ezek a kísérletek azt bizonyítják, hogy a dolgozók már torkig vannak érdekeik állandó semmibevevésével. A régi pártok és szakszervezetek, amelyek rettegnek a proletárdiktatúrától, nem tudnak megszabadulni attól a gondolattól, hogy a proletárok immár nemcsak láncaikat veszthetik – ezért a proletariátus forradalmi energiája új utat keres magának."[56]

Ebből következik a szovjetek, mint a munkásosztály új forradalmi szervei létjogosultságának és jelentőségének felismerése. Az orosz forradalom

egyik legnagyobb történelmi érdeme éppen az, hogy a munkás-, katona- és paraszttanácsoknak, a proletárdiktatúra új szerveinek megteremtésével megszabadult a rothadt burzsoá parlamentarizmus ideológiájától.[57] Egy volt magyar szociáldemokrata számára ez a felismerés együtt jár évtizedes beidegződések elvetésével.

Ez időben született írásaiban találunk egy gondolatot, amely későbbi magatartásának megértéséhez szinte kulcsként szolgál. „Az önkritikára éppen azért van szükség, mert a proletárdiktatúra megnyilvánulásai feletti *egyetlen* kontrollt jelenti. *Minden kívülről jövő kritika,* még az is, amely a szovjetekben levő belső ellenzék köréből származik, *halálos ellenségünk dühének kifejezése.* E kritika célja nem tevékenységünk elvtársi kijavítása, hanem a pusztulásunk."[58] (Kiemelés tőlem. – B. Gy.) Ez a megállapítás az adott viszonyok között – 1918 februárjában – igaz volt. A szovjetekben levő mensevikek és eszerek nem megjavítani akarták a szovjethatalmat, hanem megdönteni. Ez a felismerés azonban Kun Bélát immunissá tette minden, a kommunistákat kívülről érő kritikával szemben, akkor is, ha azok jóindulatú körökből származtak és valós hibákra mutattak rá.

Internacionalisták élén

1918. március 24-én került sor arra az aktusra, amellyel Kun Béla akkor is beírta volna magát a magyar történelembe, ha másnap elesik a polgárháború valamelyik harcterén. Ezen a napon mondták ki az OK(b)P magyar csoportja, az első magyar kommunista szervezet megalakítását. A csoport elnöke Kun Béla, titkára Pór Ernő lett.[59]

A csoport megalakítása annyiban jelentett fordulatot az eddigi munkában, hogy célja nem korlátozódott a hadifoglyok közti kommunista agitációra (bár természetesen ennek a feltételei voltak leginkább biztosítva). Arccal Magyarország felé fordult, a *hazai* forradalom elősegítését tartotta elsőrendű feladatának. A megalakulást bejelentő, az OK(b)P Központi Bizottságának címzett levél az első teendők közt említi olyan agitátorok képzését, akiket illegálisan Magyarországra küldenek.

A csoport Szverdlovval folytatott konzultáció alapján kidolgozta akcióprogramját. A program magán viseli szerzőjük fentebb már vázolt tulajdonságait. A bevezető olyan kitételei, mint „mi a bolsevikok szervezetének történetét pontosan ismerjük" ... „a szerkesztőségi munkálatok szigorúan marxista szellemben folynak és színvonaluk olyan, hogy felvehetjük a harcot a magyar szociáldemokratákkal" – alátámasztják a szerzőjük magabiztosságáról fentebb elmondottakat. A konkrét teendők felvázolása realitásérzékről tanúskodik. Középpontba a *Szociális Forradalom* című újság és marxista brosúrák kiadását állítja. Nagy súlyt helyez megfelelő agitátorok kiképzésére és Magyarországra küldésére. Mint távlati feladatot említi az Amerikában élő magyarok közti kommunista munka elkezdését, amelyben – nem tudni milyen alapon – az 1910 táján oda kivándorolt, hajdan az Alpári-féle ellenzékhez tartozó Tarczai Lajos közreműködésére számít. Végül elhatárolja a szervezetet az ez időben kongresszusára készülő nemzetközi hadi-

fogoly-szervezettől, mint olyantól, amelyben „az ellenforradalmi elemektől kezdve mindenki ott van".[60]

Mint azt a későbbi hónapok eseményei igazolják, a munkatervben vázolt feladatokat hiánytalanul teljesítették. A *Szociális Forradalom* rendszeresen megjelent, példányszáma elérte a 18 ezret, ami a többi hadifogolyújsághoz viszonyítva tekintélyes szám.[61] A tavasz folyamán elkészültek a brosúrák is. Kun Béla néhányat maga írt, néhányat pedig előszóval látott el. Maga írta a „Ki fizet a háborúért?", „Kié a föld?", „Mit akarnak a kommunisták?", „Mi a Tanácsköztársaság?" címűeket.

Ezek közül a legjelentősebb a „Mit akarnak a kommunisták?". Ez a brosúra jelentős történelmi funkciót töltött be: először fogalmazta meg magyarul, a magyar tömegek számára a kommunisták céljait.

Ezeket a célokat Lenin fektette le, és azok a szovjet párt – később a kommunista mozgalom – politikájának alapjává lettek. Kun Béla érdeme, hogy Lenin – különböző művekben kifejtett – gondolatait összegyűjtötte és a magyar olvasó számára adaptálta.[62] Úgy kellett írnia, hogy mondanivalóját a politikában járatlan bakák is megértsék, ugyanakkor kiállja a magyar szociáldemokrata teoretikusok várható bírálatát is. Műve a maga egészében időtálló írás, akkor is, ha egyes tételei ma a marxista elmélettörténet kuriózumainak tekinthetők.[63]

Különösen jól sikerült munka ebből a szempontból a „Kié a föld?". Rövid, egyszerű, érthető, gyújtó hatású, példa arra, hogyan kell agitálni a föld nélküli paraszttömegek között. Nem mondja ki azt, amit ma elvárnánk tőle, hogy ti. *a földet fel kell osztani*, ehelyett diplomatikusabb fogalmazásokat használ: el kell venni az uraktól és *a dolgozó nép tulajdonává* kell tenni. Olvasói azonban minden bizonnyal úgy értették, ahogy érteni akarták – és az adott helyzetben ez volt a fontos.

Ezeknek az írásoknak a hatásfoka azért volt magas, mert az olvasók – zömükben nincstelen agrárproletárok – a saját gondolataikra leltek bennük, amelyeket azonban nem tudtak megfogalmazni. Az ő vágyaikat fejezték ki, az ő nyelvükön. Maradéktalanul a magukénak érezték őket. Az otthoni sajtó – még a „népújság" is – a módos gazdák, falusi szatócsok részére készült; béreseknek, cselédeknek nem csináltak újságot.

Kun Béla újságírói pályafutásában a *Szociális Forradalom* minőségileg új szakaszt jelent. Elsősorban azért, mert cikkei merőben más eszméket tükröznek, mint a *Kolozsvári Friss Újság*, vagy a *Szabadság* cikkei. De formailag is különböznek korábbi írásaitól: tömörek, egyszerűek, csattanósak. Azok a százezrek, akik 1918 tavaszán–nyarán hazatérve, annyi gondot okoztak a kormánynak, nem kis mértékben az ő írásai nyomán váltak „fertőzöttekké".

Közben természetesen tömérdek szervező munkát is végez. 1918. április 14–18. között – mint arra fentebb utaltunk – lezajlott a „külföldi munkások és parasztok" (valójában bolsevikokkal szimpatizáló hadifoglyok) kongresszusa. A kongresszussal és az ott önmagát konstituáló szervezettel kapcsolatban Kunnak – mint fentebb már jeleztük – bizonyos fenntartásai voltak.[64] Mivel ez széles tömegszervezet volt, Kun nem látott elég garanciát arra, hogy ott a kommunista vezetés teljesen érvényesülni fog. Féltette a már létrejött kommunista szervezetet, hogy elvész, vagy felhígul amabban.

Aggályai alaptalannak bizonyultak. A kongresszuson az az álláspont győzött, amely a szervezetet a világforradalom szolgálatába állította. Maga Kun Béla – Ivan Uljanov hadifogolyügyi népbiztos megnyitó szavai után – elsőként szólalt ott fel, mint az OK(b)P magyar csoportjának képviselője. Nagy hatású beszédében főleg azzal foglalkozott, mi vár a hadifoglyokra hazatérésük után. „Otthon elkezdik majd nektek mondogatni, hogy veszélyben a haza, és elküldenek a francia vagy az olasz frontra, vagy valahova a balkáni hegyekbe. Miért harcolnátok? A hazáért? De a proletariátusnak nincs hazája. Ez a burzsoázia hazája. És ennek a hazának a védelmére küldenek benneteket. Fordítsátok fegyvereteket tisztjeitek és tábornokaitok ellen, a paloták ellen. Legyen mindegyikőtök az ezredében a forradalom tanítómestere."[65] Rajta kívül hasonló tartalmú beszédekkel Irma Hellrich, Broński, Genegariu és Beneš szólaltak fel. A kongresszus által elfogadott határozat a kommunista platform egyértelmű igenléséről tanúskodik. A kongresszus megalakítottnak nyilvánította a Külföldi Munkások és Parasztok Nemzetközi Forradalmi Szocialista Szervezetét.

A breszti béke megtiltotta, hogy a szovjet kormány agitációt folytasson a hadifoglyok között. Ezt a Népbiztosok Tanácsa akceptálta. De azt nem tilthatta meg, hogy a hadifoglyok *egymás között* forradalmi propagandát folytassanak. Megtilthatta, hogy a hadifoglyok belépjenek a Vörös Hadseregbe. De mit lehet tenni, ha a volt hadifoglyok felveszik a szovjet állampolgárságot? Ki tilthatja meg egy szovjet polgárnak, hogy fegyvert fogjon saját hazája védelmében?

Ennek a diplomáciai csűrés-csavarásnak 1918 tavaszán még volt jelentősége. Kun Bélának és elvtársainak ezek figyelembevételével kellett folytatniuk munkájukat.

A legfontosabb az OK(b)P magyar csoportjainak megalakítása volt mindazokban a táborokban, amelyekkel az adott pillanatban kapcsolatot lehetett tartani. Kun a pártépítés bolsevik elveit igyekezett érvényesíteni: kis létszámú, csakis kipróbált, öntudatos, megbízható hadifoglyokból álló pártszervezetek alakultak. Nem a tömegpárt, hanem a „hivatásos forradalmárok" élcsapat-szervezete volt az a modell, melynek megvalósítására törekedett. Egymás után jöttek létre a magyar kommunista csoportok Irkutszkban, Berezovkán, Tverben, Asztrahányban, Vjazmában, Szamarában, Kazanyban és a nagy birodalom számos más helységében.

Mindenekelőtt káderek kellettek, olyan emberek, akik nemcsak érzelmileg állnak a forradalom mellett, de rendelkeznek bizonyos marxista alapismeretekkel, és képesek arra, hogy egységesen értelmezve a központi irányelveket bizonyos szervezési, valamint retorikai ismereteiket a forradalom javára kamatoztassák. E célból szervezte meg Kun Béla 1918 tavaszán Moszkvában az első magyar kommunista pártiskolát. A négyhetes tanfolyamon – melynek előadói Kun, Szamuely és Vántus voltak – húsz hallgató vett részt.[66] Az elsőt még kettő követte. Ezeken a tanfolyamokon képezték ki azokat az embereket, akik később részben az oroszországi polgárháborúban, részben a Magyarországi Tanácsköztársaság harcaiban nagy szerepet játszottak.

Kun Bélának kezdeményező szerepe volt abban is, hogy a magyar csoport

mintájára létrejöjjön az OK(b)P német, csehszlovák, román, délszláv és lengyel csoportja. Nem tekinthető véletlennek, hogy a megalakult csoportokat tömörítő föderáció őt választotta elnökének.[67]

1918 májusában a csehszlovák légió lázadásával kezdetét vette a Szovjet-Oroszország elleni fegyveres intervenció és polgárháború. A cseh támadás váratlanul érte a szovjethatalmat és nehéz helyzetet teremtett. Önmagában ugyan a mintegy 50 000 főt számláló alakulat nem jelentett volna túlságosan nagy problémát. Csakhogy ezzel a kitűnően felszerelt, reguláris egységgel szemben nem állott megfelelő szovjet erő. A reguláris Vörös Hadsereg szervezése még kezdeti stádiumban volt. Az ellenforradalmárokkal főleg helyi erők – partizánok, felfegyverzett munkásosztagok – vették fel a harcot, megfelelő központi vezetés és koordinálás nélkül.

Ilyen körülmények között aranyat ért minden ember, aki kész volt a szovjethatalom oldalán harcolni. A hadifoglyok értékét növelte, hogy – ellentétben a Vörös Gárdába jelentkező nagyszámú kommunista ifjúmunkással – fronttapasztalatokkal rendelkeztek, s mint a háború mesteremberei, már rég túl voltak az első ágyúlövést követő pánik sokkhatásán. Ne túlozzunk: számuk – kiváltképp a háború későbbi, 1919-es időszakában harcoló katonatömegéhez képest – nem volt nagy. De egyes helyeken és egyes időszakokban jelentős erőt képviseltek.

Kun Béla azonnal felismerte a fegyveres harc fontosságát. Nemcsak egy, a kérdést igen alaposan elemző, nagy tárgyi tudásról tanúskodó cikkben[68] foglalkozott a cseh légióval, hanem azonnal kezdeményezően lépett fel nemzetközi osztag szervezésére a szovjethatalom védelmében.[69] Miután a szovjet szervek a kezdeményezést felkarolták, lázas munkába kezdett. Egymás után alakultak az internacionalista osztagok és indultak az uráli frontra.

Közben ezernyi más munka várt rá. Rendszeresen írt a *Pravdá*ban, beszámolt az Osztrák–Magyar Monarchia széthullásának különböző szakaszairól. Július 5-én az OK(b)P külföldi csoportjainak nevében üdvözölte az Ukrán Kommunista Párt kongresszusát (amelyet a német megszállás miatt Moszkvában tartottak).

És megszervezett egy hetven fős kommunista osztagot magában Moszkvában, a különböző okokból ott-tartózkodó hadifogoly kommunistákból. Többek között az agitátor-iskola hallgatói is ennek kötelékébe tartoztak. Az osztag szálláshelye a Kremlben volt, ott működött az agitátor-iskola is.[70]

Ez a körülmény hamarosan nem várt jelentőségre tett szert.

Július 6-án – Mirbach német követ meggyilkolásával – kirobbant a baloldali eszerek ellenforradalmi lázadása. Veszélyessége abban állt, hogy nem kívülről, a jól ismert ellenség állásaiból, hanem belülről támadt a szovjethatalomra. Eszmei vezetője és kezdeményezője a baloldali eszer párt vezérkara volt, azé a párté, amely eddig a napig a bolsevikok koalíciós partnereként részt vett a szovjet kormányban, és számos vezető posztot tartott kezében. Jelentős funkciókat töltöttek be tagjai a minden forradalmár által nagyrabecsült Csekában. Éppen innen indult el a lázadás. Legendás forradalmi múlttal büszkélkedő csekisták – zömükben volt matrózok – tartóztatták le Dzerzsinszkijt, foglalták el a postahivatalt és lőtték ágyúval a Kremlt, ahol Lenin tartózkodott.

Ebben a harangtoronyban tették ártalmatlanná a baloldali eszer lázadás első őrszemét 1918. július 7-én reggel

A lázadók helyzetét könnyítette, hogy a bolsevikokhoz hű fegyveres alakulatok zöme a keleti fronton harcolt a csehszlovákok ellen. A moszkvai helyőrség reguláris alakulatai egyrészt kiképzetlen újoncokból, másrészt politikailag ingatag elemekből állottak.

Az egyetlen komoly fegyveres erő, amelyre a lázadás leverésében számítani lehetett, a Vacetisz vezette lett hadosztály volt. Ennek Moszkvában tartózkodó egységei a lázadás pillanatában mintegy 4000 főt számláltak.[71] Rájuk várt a lázadás leverésének feladata.

Az ellentámadás július 7-én hajnalban kezdődött. A hetven fős internacionalista osztagot Kun Béla vezetésével a 9. lett lövészezred kötelékébe osztották be. Ez az ezred – V. Ozol parancsnoksága alatt – 671 emberrel és 26 géppuskával rendelkezett.

A riadót hatodikán este 9-kor rendelték el. Megindult a támadás. A Kremlből elindulva, az ezred a mai Dzerzsinszkij tér körzetében vette fel a harcot a lázadókkal. Egymás után foglalták el az itt levő objektumokat: telefonállomást, postahivatalt, villanyerőművet. Itt, a híres Ljubjankán volt a Cseka központja, amely a lázadók egyik fészke lett. Ennek elfoglalására éjféltájban került sor.

Legfontosabb feladatuk azonban a Mjasznyickaján (ma: ulica Kirova) levő távírda elfoglalása volt. A lázadás előtt ezen keresztül tartotta a szovjet kormány az összeköttetést a vidékkel. Nélküle megbénult minden. A megyeszékhelyek, a frontok több órán át az eszerek jelentéseit fogták, amelyek a hatalom átvételéről szóltak.

A távírda gyors visszafoglalása tehát élet-halál kérdés volt a szovjethatalom számára.[72]

Ebben részt vett a 9. lett lövészezred 2. és 4. százada, valamint a Kun Béla vezette internacionalista osztag. A harcban egy Horák Antal nevű magyar forradalmár életét vesztette. (A Moszkvába látogatók ezrei vonulnak el ma is a Kreml falánál elhelyezett sírja előtt.) A harcok során zsákmányoltak egy páncélautót. Majd az osztag tovább harcolva, tüzérségi előkészítés után kiverte a Pokrovszkij-laktanyában elhelyezkedő lázadókat.[73] 7-én reggelre a lázadást elfojtották.

A lázadás véget vetett a baloldali eszerekkel folytatott koalíciós kormányzásnak. Az eszer párt polarizálódott: a párttagok egy része szakított ellenforradalmárrá vált vezetőivel, és harcolt a szovjethatalom megszilárdításáért. Mások átálltak a fehérgárdisták oldalára. Ez a tény a párt felbomlásához vezetett.

Az internacionalistáknak a lázadás során tanúsított szilárdsága megnövelte tekintélyüket a szovjet vezetők előtt. A futótűzként terjedő – különböző politikai töltetű – ellenforradalmi megmozdulások leverésére, a szovjethatalom segítésére fegyvert fogtak a forradalom lett, finn, magyar, kínai és más nemzetiségű katonái. Bár számukat természetesen komolytalan volna összevetni a forradalom fő erejét képező orosz munkásokéval és parasztokéval, egyes helyeken (pl. Jaroszlavl, Szimbirszk, Kuznyeck, Szaratov) jelentős segítséget tudtak nyújtani az ellenforradalom felszámolásához.

Kun Béla teendői megszaporodtak. Egyre szorosabb kapcsolatba került a szovjet katonai vezetéssel. Megismerkedett Vacetisszel, a lett hadosztály parancsnokával, aki később a Vörös Hadsereg vezérkari főnökeként írta be nevét a történelembe; Muralovval, a moszkvai helyőrség parancsnokával, az eszer lázadás leverésének szervezőjével. Utóbbitól származik az az 1918. július 25-én kelt parancs, amely megparancsolja a moszkvai katonai körzet valamennyi komisszárjának: „legyenek föltétlen bizalommal mindazok iránt, akiknek megbízólevelét Kun Béla elvtárs, az OK(b)P Külföldi Csoportjai Nemzetközi Föderációjának elnöke írta alá... Kun Béla elvtársról köztudomású, hogy forradalmi pártmunkás, aki teljesen és fenntartás nélkül a szovjethatalom platformján áll, kommunista, tagja a nemzetközi kongresszusnak."[74]

1918 nyarán a szovjetköztársaság helyzete válságosra fordult. Egyetlen hatalmas áradattá folytak össze az ellenforradalom különböző irányokból rohanó folyói. Fehéruralom alatt állt Tbiliszi, Jereván, Baku, Rosztov, Odessza, Harkov, Kijev, Minszk. A harcoló proletárállam nélkülözte a Donyec medence szenét, az ukrajnai búzát, az uráli kohók acélját. Vasútvonalait át- meg átvágta az ellenforradalom. Mindehhez hozzájárultak a szovjet hátországban napról napra kirobbanó parasztlázadások, amelyek során a középparasztok tömegei ragadtak fegyvert a szovjethatalom ellen.[75]

Minden frontok közül legveszélyesebbé a keleti front vált. Nemcsak azért, mert az döntötte el, fenn tudja-e tartani a szovjethatalom az összeköttetést a Szibériában, Távol-Keleten és az Urálban működő szovjet szervekkel, nemcsak azért, mert soha nagyobb szükség nem volt az uráli hadiiparra, de főleg azért, mert itt olyan sereg tört előre, amely reálisan számolhatott

A nagyrészt magyarokból álló 3-as internacionalista lövészezred

Közép-Oroszország és benne Moszkva elfoglalásával. Ezért a szovjet kormány 1918 nyarán erre a frontra küldte a rendelkezésre álló legjobb fegyveres erőket.

A reguláris Vörös Hadsereg létrehozása tulajdonképpen 1918 nyarán bontakozott ki. Addig csupán különböző önkéntes, partizán- és csekista osztagokról lehet beszélni, amelyek a hatalmas ország térségeiben szétszóródva, mintegy 450 ezer embert számláltak soraikban.[76] 1918. május 29-én adta ki az Összoroszországi Végrehajtó Bizottság a kötelező katonai szolgálatról szóló rendeletet, amelyet egy sor egyéb határozat követett az egységes, fegyelmezett, bolsevik vezetés alatt álló Vörös Hadsereg kiépítéséről.

A Vörös Hadsereg ellentámadása augusztus végén kezdődött.

Ekkor már az OK(b)P magyar csoportja a harmadik osztagot küldte a keleti frontra. Az elsőt Wienermann Lajos vezette, és az az uráli fronton, Novouzenszk térségében harcolt. A második a kazanyi frontra került, ahol Szamuely Tibor volt a parancsnok.

A harmadikkal utazott el Kun Béla a keleti front jekatyerinburgi szakaszára.[77]

1918 augusztusa és októbere között két ízben járt az uráli fronton. Az első alkalommal egy századot, másodszorra – szeptember közepén – egy zászlóaljat vitt magával. Tevékenysége itt is sokrétű volt. Részt vett a Jekatyerinburg–Perm vasútvonal védelmében. Az általa vezetett osztag védte Kungur és Kusva vasútállomásokat, majd benyomult Kin városába. Itt Kun

Béla gyűlést tartott a város munkásai számára, akik közül sokan csatlakoztak a Vörös Hadsereghez. Emellett bizonyos időt a frontparancsnokságon töltött, ahol a különböző vörösezredekben harcoló internacionalisták ügyeivel foglalkozott. Intézkedéseket tett a köztük folytatott propaganda erősítésére, elsimította a különböző nemzetiségű volt hadifoglyok közt keletkezett csetepatékat.

Régi bajtársak tűntek fel az uráli erdőkben. Itt találkozott – december óta először – Münnich Ferenccel, aki egyenest Tomszkból érkezett a frontra, és itt politikai instruktorként működött; Jaross Béla, akitől ugyancsak Tomszkban vált el, egy internacionalista zászlóalj parancsnokaként küzdött itt. Lett elvtársa, Reihardt, akivel a Külföldi Föderációban működött együtt, egy egész brigádot vezényelt.

A hadműveletek ezen a frontszakaszon kedvezőtlenül alakultak. A csehszlovák légió és Kolcsak seregei ellentámadásba mentek át, elfoglalták Liszvát (ahol korábban a frontparancsnokság volt), sőt a vidék legnagyobb városát, Permet is. A parancsnokság fő gondja arra irányult, hogy szervezett visszavonulással a Vörös Hadsereg fő erőit kivonja a fenyegető bekerítésből. Ezt sikerült is elérni.[78]

1918 szeptemberében – a kétszeri frontrautazás között – mintegy három hetet tölt Moszkvában. Ezalatt mérhetetlenül sokat dolgozik, igen szerteágazó tevékenységet végez. Létrehozza a sebesült és beteg hadifoglyok kórházát, ellátja azt gyógyszerrel és élelemmel. Politikai irodalmat küld a frontokon küzdő, különböző nemzetiségű internacionalistáknak. Közreműködik a magyar és más nemzetiségű harcosok egymás közötti személyi perpatvarainak kibogozásában. Nagy erőfeszítéseket tesz a távoli vidékeken létesítő kommunista hadifogoly-csoportokkal való kapcsolat felvétele és rendszeressé tétele érdekében. Igyekszik rendet teremteni abban a káoszban, amely a tömeges hazatérés körül alakult ki. Rendszeresen foglalkozik a német, jugoszláv, román kommunista csoportok tevékenységével, instrukciókkal látja el őket.[79]

Mindezek azonban tulajdonképpen mellékes munkák az igazi nagy feladathoz, a magyar kommunisták hazaküldéséhez képest.

Saját hazatérése erre az időre már alárendelődik a nagyobb, a szélesebb feladatnak: a Szovjet-Oroszországban kialakult kommunista élcsapat hazatelepítésének. Míg tíz hónappal korábban valószínűleg az volt a fő gondja, hogyan lehetne minél hamarabb hazakerülni fiatal feleségéhez, kicsi lányához – most arról van szó, hogyan lehet a *legmegfelelőbb időpontban* hazatelepíteni a *legfontosabb* embereket, köztük saját magát is. Hiszen, ha az eltelt időben az ügy nem vált volna fontosabbá saját egyéni érdekeinél, már réges-rég otthon lehetett volna. 1918 márciusa és októbere között a magyar katonák százezrei tértek haza, olyanok, akik ehhez nálánál sokkal kedvezőtlenebb lehetőségekkel rendelkeztek. Ő azonban már tudta, hogy nem rendelkezik szabadon saját sorsával. Önként rendelte alá a forradalomnak, és ez az önkéntes kötelék erősebb volt személyes vágyainál.

Hazatérése nem jelenthetett mást, mint azt, hogy a magyar kommunisták elismert vezéregyénisége Moszkvából Budapestre helyezi át székhelyét.

A szociáldemokráciával való eszmei szakítása erre az időre lezáródott.

Bár a munkásmozgalom szervezeti kettéválása Oroszországon kívül sehol sem ment még végbe, a forradalmi és reformista erők általában még egy párt keretein belül működtek, a III. Internacionálé kontúrjai már kirajzolódtak a horizonton. Lenin környezetében, megismerkedve az orosz mensevikek szovjetellenes tevékenységével, nem volt nehéz észrevenni, hogy a szakadás nemzetközileg elkerülhetetlen, és a magyar munkásmozgalomnak is le kell vonnia ennek konzekvenciáit. Ezt Kun Béla világosan felismerte.

A magyar szociáldemokráciával és reformista vezérkarával korábban – mint láttuk – különösebb konfliktusai nem voltak. Az Októberi Forradalom előtt azért nem, mert maga is lojális szociáldemokrata volt, utána pedig azért nem, mert sok fontos kérdésben – mint pl. az orosz forradalomhoz való viszony – az MSZDP általánosságban pozitív álláspontot foglalt el. Az olyan negatívumok, mint az 1918. januári sztrájk leszerelése, ilyen messzi távolból, hiányos információk birtokában nem voltak egyértelműen értékelhetők. Mégis, ez időben írott cikkeinek fő témája a szociáldemokrata magatartás bírálata – egyelőre főleg a Scheidemannok és Bernsteinek, nem pedig a Garamik és Weltnerek magatartásáé. Ezek a cikkek a szociáldemokráciától való eltávolodásának mérföldkövei. 1918 októberéig már túlságosan messze haladt ezen az úton ahhoz, hogy egyáltalán számításba jöjjön annak lehetősége, hogy otthoni tevékenysége keretéül a szociáldemokrata pártot válassza.

Az oroszországi polgárháborúnak kellett jönnie ahhoz, hogy idáig eljusson. A hadifogságból hazatértek és az otthoni marxisták között nem elméleti képzettség tekintetében volt különbség; nem e képzettség színvonala és nem is elsősorban ideológiai forrásaik között. A döntő az orosz forradalom *gyakorlatának* az ismerete és az ebből folyó következtetések voltak.

Kun Béla erre az időre már elsajátította a leninizmus alapjait. Ha voltak is nézeteiben olyanok, amelyek később helytelennek bizonyultak, alapvetően helyesen értette meg a lenini forradalomelméletet, a proletárdiktatúra szükségességét, a forradalmi párt szerepét annak kivívásában és megszilárdításában. Az új párt szükségességének felismeréséhez a forradalmi gyakorlat oldaláról jutott el.[80]

Mindenesetre 1918 tavaszától, az OK(b)P magyar csoportjának létrehozásától kezdve számára nem volt kérdés az, szabad-e és kell-e szakítani a magyarországi munkásmozgalom hagyományos, nagy múltú pártjával. Ettől az időponttól kezdve tudatosan készült a kommunista világpárt magyarországi szervezete létrehozására.

Szándékosan használjuk a „világpárt" kifejezést. Az Októberi Forradalom erőteljesen hangsúlyozta a maga internacionalista jellegét. A leninisták tudatában voltak annak, hogy amikor az orosz munkásság és parasztság hatalmát védik, az egész világ munkásságának felszabadulásáért harcolnak. Velük szemben a megdöntött burzsoázia a nacionalizmus zászlaját lobogtatta. A fehérek a „Szent Oroszország", a „Mátuska-Ruszj" jelszavával verbuválták a maguk tömegeit, a bolsevikok viszont egyenlő jogokat adtak a cári Oroszország elnyomott nemzetiségeinek. A Vörös Hadsereg soknemzetiségű összetétele, a lenini nemzetiségi politika első lé-

pései valósággal szuggerálták azt a gondolatot, hogy itt nem *egy ország* ügyéről van szó, hanem az a harc vette kezdetét, melynek győzelmeként „nemzetközivé lesz holnapra a világ". Aki ennek katonája, annak lényegében mindegy, hol harcol ezért az ügyért. A „hol?" kérdést a célszerűség dönti el: ott, ahol a legtöbbet használhat.

Ebből következett a „mikor?" kérdése. Addig ugyanis nem volt érdemes hazatérni, amíg olyanok voltak a körülmények, hogy otthon nem sokat lehetett használni. 1918 tavaszán és nyarán a világforradalom több hasznát vette a magyar vöröskatonának az uráli erdőkben, mint otthon, mert a hazatérés nagy valószínűséggel az isonzói csatateret jelentette volna.

1918 októberére azonban a monarchia agóniája eljutott abba a stádiumba, amikor az eljövendő örökösök elkezdenek leltárt készíteni a haldokló ingó és ingatlan vagyonáról.

Ennek a folyamatnak a leírásától eltekintünk; biztosak vagyunk abban, hogy az olvasó ismeri annak állomásait. Csupán azt szögezzük le, hogy Kun Béla is ismerte őket. Cikkei azt bizonyítják, hogy az intervenció ellenére meglehetősen sok hazai újság jutott el Moszkvába. Bár az események részletei, egyes személyek megítélése tekintetében időnként tárgyi tévedéseket fedezhetünk fel írásaiban, a folyamat irányát és kiterjedését lényegében helyesen mérte fel.

Az otthoni pártalakítás előkészítését szolgálta a kommunisták előzetes hazaküldése. Az OK(b)P magyar csoportjának 40–50 tagja tért haza Magyarországra 1918 nyarán különböző megbízatásokkal, élükön Seidler Ernővel.[81] Közvetve ide sorolhatók azok a százezrek, akiket nem a pártszervezet küldött haza, de magukkal vitték a kommunista eszméket, és esetleg néhány kint szerzett sajtóterméket, brosúrát is.

1918. október 23-án jelent meg a *Pravdá*ban Kun Béla „Elvégeztetett..." című cikke és másnap, 24-én ült össze az Oroszországban levő magyar kommunisták első tanácskozása.

A tanácskozás fő kérdése a kommunisták hazatérésének meggyorsítása volt. A beszámolót Kun Béla tartotta. Konstatálva az MSZDP-vel való szakítás és a KMP létrehozásának szükségességét, kiáltványt terjesztett az értekezlet elé. Ez tartalmazta mindazt, amit a kommunisták otthon az adott helyzetben fontosnak és sürgősnek tartottak. A fő figyelmet arra fordították, hogy leleplezzék az uralkodó körök polgári demokratikus csoportjait és az MSZDP-t, bebizonyítva, hogy utóbbiak le akarják fékezni a kitörőben levő forradalmat. Felhívta a dolgozókat arra, hogy alakítsanak tanácsokat, és készüljenek fel az államhatalom megdöntésére fegyveres felkelés útján.[82]

Ezzel kapcsolatban figyelmet érdemel az a körülmény, hogy az értekezletnek mintha nógatnia kellene a kommunista hadifoglyokat a hazatérésre. Az olvasó joggal csodálkozhat ezen. Nem szabad azonban elfeledkezni arról, hogy mindenki, aki aktív részt vállalt az orosz forradalomban, úgy gondolta: ezt otthon tudják róla (és az esetek nagy részében valóban tudták is). Másrészt, ha hadbírósággal nem is, azzal mindenkinek számolnia kellett, hogy a szeretett haza határán nem a feleséghez, a családhoz vezető vonatjegy várja, hanem elkülönítő tábor, és hamarább látja meg a kopár

olasz hegyeket, mint a szülőfalu tornyát. Ez a perspektíva nem volt túlságosan vonzó. Bár ekkor már a hazai államhatalom az összeomlás szélén állott, ennek valódi közelségéről nemcsak Moszkvában nem voltak pontos információk, de Budapesten sem. A hazatérés elhatározásához és kivitelezéséhez tehát nem csekély bátorság kellett.

Az október 31-i magyarországi forradalom híre tehát már felkészülten, úti csomagolás közben érte a moszkvai magyar kommunistákat. Nem lepődtek meg a híren, ellenkezőleg: természetesnek találták, azt csodálták volna, ha nem következik be. Ugyanilyen természetesnek találták volna a német, francia vagy angol forradalom győzelmét és annyira bíztak benne, hogy hosszú ideig később sem akartak tudomást venni a forradalom szekerének elakadásáról. Nem gondoltak arra, hogy éppen Magyarország lesz a második – és sokáig egyetlen – követője Október példájának; abban viszont biztosak voltak, hogy *egyike* lesz a követőknek. Az ő feladatuk tehát egyértelmű és világos: hazamenni és otthon előkészíteni a proletárforradalmat.

Világosan látták az analógiát a két ország között. Lehet, hogy a *különbségeket* nem mérték fel elég alaposan. Ebből azonban az adott pillanatban nem származott különösebb veszély. A különbözőség és a hasonlóság dialektikájában 1918-ban a hasonlóság dominált.

Ez volt az a plusz, ami őket a hazai forradalmi baloldal fölé emelte. Itthon a legradikálisabb elemek sem tudtak teljesen megszabadulni a németcentrikus gondolkodástól. Oroszország nemzedékeken át Európa távoli perifériája volt, és bár az Októberi Forradalom az érdeklődést felé irányította, csak igen kevesen gondoltak arra, hogy analógiákat keressenek a „félvad muzsikok" országa és a „művelt kultúrállam" között. Az az érv, hogy az Októberi Forradalom a cári zsarnokság reakciójaként kirobbant sajátosan orosz termék, amit üdvözölni lehet és kell, de követni nem szabad, itthon eléggé meggyőzőnek tűnhetett. Holott nem volt más, mint egyfelől a reformista gyakorlat elméleti igazolása, másfelől közép-európai provincializmus. Az eljövendő magyar forradalmat nem fenyegette az a veszély, hogy sematikusan fogja másolni az orosz példát. Inkább az, hogy nem tanul eleget annak példájából.

A hazatérés ügyében Kun Béla – mint az utólag keletkezett forrásokból rekonstruálható – megbeszéléseket folytatott a szovjet vezetőkkel, köztük Leninnel, Szverdlovval és Buharinnal. Ezekről írásos feljegyzések nem maradtak fenn, de a Tanácsköztársaság első szikratáviratai elég meggyőző bizonyítékul szolgálnak. Ezt bizonyítja az a pénz is, amelyet Kun Béla a KMP létrehozásával kapcsolatos költségekre a szovjet párt vezetőitől kapott.

Az éhező, az élet legelemibb feltételeit nélkülöző szovjet állam a szó szoros értelmében kenyéradagját csökkentette azért, hogy győzelemre segítse a magyar forradalmat. A „guruló rubel" vádja a politikában járatlan tömegeknek volt adresszálva. Hirdetőinek nem csekély erőfeszítésbe kerülhetett a felháborodás színlelése, hiszen mindnyájuknak „gurult" valahonnan valami: legfeljebb az egyiknek birodalmi német márka, a másiknak a jó öreg korona...

1918. november 4-én a Drezden szállóban utolsó értekezletükre gyűltek össze hazatérés előtt a magyar kommunisták.

Az értekezlet alapvető fontosságú határozatot hozott: kimondotta a Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulását. Ez az adott helyzetben azt jelentette, hogy az eddigi, szovjet párton belüli magyar csoport önálló párttá vált.

Döntően befolyásolta ezt a lépést a III. Internacionálé közeli megalakításának híre. A határozat többszörösen aláhúzza, hogy az új párt magát a nemsokára létrejövő új internacionálé részének tekinti. Amíg ez nem alakul meg, „a munkásosztály nemzetközi képviselőjének ismeri el az Oroszországi Kommunista Párt Központi Bizottságát és mindenben aláveti magát e bizottság döntésének és határozatának".

Határozat született arról, hogy az OK(b)P minden Magyarországról származó tagja „a legrövidebb időn belül hagyja el az Oroszországi Szovjet Köztársaság területét és minden erejét Magyarországon állítsa a nemzetközi forradalom szolgálatába".

Az értekezlet a rendelkezésre álló kádereket két csoportra osztotta. Az egyik részleget az otthoni pártmunka megindításával és vezetésével bízta meg; ez lett a párt első – ideiglenes – Központi Bizottsága. A másik részleg egyelőre Oroszországban maradt, a Vörös Hadseregben harcoló, valamint a hazatérésre készülő volt hadifoglyok közti munka folytatására. Ez utóbbi a Külföldi Iroda elnevezést kapta.

Mivel mindkét bizottságnak nemcsak magyarok, hanem a magyarországi nemzetiségek között is dolgozni kellett, összetételüknél ezt a szempontot is figyelembe vették. A Központi Bizottság tagjai lettek Kun Béla, Vántus Károly, Pór Ernő, Pescariu Hariton, Bozdogh Emil, Kovács Mátyás, Krisjak Mátyás, Matuzovics Iván, Drobnik Ferenc. (Nagy részük nevével a kommunista mozgalom későbbi történetében nem találkozunk. Ennek egyik oka, hogy az utódállamok területére kerültek és ott kiestek látókörünkből.) Az Oroszországban maradóknál még hangsúlyosabban dominált a nemzetiségi szempont. A Külföldi Irodába Rudnyánszky Endrét, Jaross Bélát, Gisztl Pált, Mandl Arnoldot, Mihail Guiut, Alexej Genegariut és Lazar Vukičevićet választották.[83]

Az értekezlet jelentősége abban állt, hogy kijelölte azokat az embereket, akiknek haza kell menniük a KMP otthoni létrehozásának kezdeményezésére. A párt megalakításának *deklarálásával* az értekezlet elvágta az esetleges otthoni vitákat arról, szükséges-e szakítani a szociáldemokrata párttal vagy sem. Amellett kifejezte a magyar forradalmárok készségét a III. Internacionáléhoz való csatlakozásra.

Most már nem maradt más hátra, mint a hazatérés technikai megszervezése. Noha a polgári demokratikus forradalom győzött, egy pillanatig sem gondoltak arra, hogy legálisan térjenek haza. Ehhez az otthoni viszonyok túlságosan kialakulatlanok voltak. Az illegális utazások terén több évtizedes tapasztalattal rendelkező szovjet vezetők gondosan előkészítették útjukat. Minden eshetőséggel számolva, többféle variációt dolgoztak ki számukra, és ennek megfelelő iratokat, ruhákat szereztek be. Kun Bélát pl. eredetileg – Vántussal együtt – szovjet diplomataként akarták utaztatni, Németország-

Pór Ernő

Vántus Károly

gon keresztül. Ez a terv azonban meghiúsult: november 5-én a német kormány kiutasította Joffét, a berlini szovjet követet és a diplomáciai kapcsolat ideiglenesen megszakadt. Ekkor új megoldást találtak: Kun Bélából dr. Sebestyén Emil ezredorvos lett. Negyedmagával indult a kockázatos útra. Vele utazott Vántus Károly, továbbá Nánássy György és Feckó Árpád, a magyar csoport tagjai, az agitátorképző iskola volt hallgatói.

Elutazásuk előtt (feltehetően október 24-e után. de november 4-e előtt) Kun Béla, Pór Ernő és Szamuely Tibor találkoztak a szovjet párt vezetőivel – valószínűleg Leninnel, Radekkel és Csicserinnel. A szovjet vezetők néhány olyan megbízatást is adtak a magyar kommunistáknak, amelyek nem kifejezetten magyar vonatkozásúak voltak. Szamuelynek pl. Berlinben Liebknechttel kellett találkoznia – nyilván a III. Internacionálé első kongresszusának előkészítése céljából, majd onnan Svájcba kellett mennie. Pór Ernőnek Bécsben, az ott működő szovjet vöröskeresztes misszióhoz kellett utasításokat továbbítania. Kun Bélára pedig az a feladat várt, hogy felvegye a kapcsolatot Friedrich Adlerrel.[84]

Kun Béla és útitársai november 6-án este indultak el Moszkvából. Mialatt a város a forradalom első évfordulójára készülődött, a kurszki pályaudvaron feltűnés nélkül szállt vonatra a négy jól öltözött civil.

Hogy útjuk bonyolultságát érzékelni tudjuk, vessünk egy pillantást a térképre.

1918 novemberében a szovjet állam nyugati határa a következő vonal mentén húzódott: Petrográdtól nyugatra, Pszkovtól keletre, Vityebszk, Szmolenszk alatt haladt dél felé. Brjanszk az innenső, Gomel a túlsó oldalon volt. Majd Kurszk, Voronyezs, Povorino, Caricin vonalánál – óriási bemélyedéssel – haladt Sztavropol és a Kaukázus irányába. A határ túloldalán,

Ukrajnában német és osztrák csapatok állomásoztak, és az ő támogatásukkal létrehozott Szkoropadszkij „hetman" kormánya gyakorolta az ellenőrzést az „önálló ukrán állam" felett. Emellett a területen mindenkitől független anarchista bandák garázdálkodtak, amelyek nagy ambícióval és hozzáértéssel fosztogatták az áthaladó vonatokat, tekintet nélkül az utasok nemzetiségi és politikai hovatartozására. Vöröspartizán alakulatok is működtek, ami semmivel sem könnyítette meg az utas helyzetét; azok az igazolványok (és az az öltözet), amely a németek és Szkoropadszkij ukránjai tetszését megnyerték, belőlük homlokegyenest ellenkező érzelmeket váltottak ki és az utasnak ugyancsak nehéz lett volna bizonyítani, hogy nem az, akinek eddig mondotta magát.

Kurszkig mindenesetre különösebb nehézség nélkül, vonattal jutottak el. Itt már várta őket Paulik Béla főhadnagy, volt tomszki elvtárs, az osztrák–magyar vöröskeresztes misszió megbízottja. Ő adta át az igazolványokat, és jó utat kívánva útra bocsátotta őket.

A további már a szerencsén, no meg a jó fellépésen múlott. Kun Béla kitűnően játszotta a frontról hazatérő magyar úr szerepét. Az ukrán határra érve, odament a legmagasabb rangú osztrák tiszthez, lejelentkezett nála, és – igazi dzsentrihez illően – rögtön pertura váltotta a szót. Természetes volt, hogy a tisztbajtársak meghívták vacsorázni a „doktor urat", aki élénk színekkel ecsetelte nekik a bolsevizmus rémtetteit.

Miután az osztrák tisztek valósággal szőnyeget terítettek útja elé, az különösebb komplikációk nélkül folyt. Harkovon át Kijevbe, majd Brodiba jutottak. Innen vöröskeresztes autón folytatták útjukat a magyar határ felé. Útközben Kun kénytelen volt orvosi teendőket is ellátni. Egyik szállásadója beteg fiát „részesítette orvosi ellátásban". (A fiú reggelre ennek ellenére jobban lett.)

Lavocsne községnél érték el a monarchia határát. A kitűnő dokumentumok és a magabiztos fellépés megtették hatásukat. November 17-én Kun Béla megérkezett Budapestre.[85]

III.

A KMP alapítója

Szerencsés pillanatban ért haza: pontosan akkor, amikor útjának célja, a kommunista párt létrehozása objektív történelmi szükségszerűséggé vált Magyarországon.

1918 őszén már sokan hallottak Magyarországon Kun Béláról; érkezését nemcsak családja várta türelmetlenül. Már több százezer hadifogoly volt itthon, akik hazahozták nevét. Természetesen különböző kommentárokkal. Egyesek új legendák vörös királyfijának, mások a népmesék gonosz farkasának ábrázolták. Ám néhány száz ember – az agitátorképző iskola hallgatói, harcostársai, közvetlen munkatársai – a valóságos Kun Béláról beszéltek. Néhányan pedig már hónapok óta azon fáradoztak, hogy hazajövetelét előkészítsék.

Köztük a legfontosabb ember Seidler Ernő volt, aki nyáron tért haza, azzal a megbízatással, hogy találja meg azokat az embereket, akik a létrehozandó párt számára hasznosak lehetnek. Seidler sikeresen oldotta meg feladatát. Felmérte a hazai forradalmi erőket és felvette a kapcsolatot Korvin Ottó csoportjával.

Korvin Ottó azzal a képességével tűnt ki, hogy a forradalom eljövetelét hétköznapi tettekkel siettesse. Ellentétben számos értelmiségivel, ő a proletárforradalomban nem elsősorban a nagy, megtisztító Messiást látta, hanem elvégzendő napi feladatok sokaságát, amelyekhez meg kellett keresni a megfelelő embereket. Olyanokat, akiknek elég kijelölni a feladatot, a megoldás módján maguk fogják törni a fejüket és maguk teremtik meg az ahhoz szükséges feltételeket. És Korvin meg is találta őket. Ilyen emberek voltak László Jenő, Hevesi Gyula, Helfgott Ármin, Révai József, Komját Aladár, Lékai János, Mosolygó Antal, Lengyel József, Mikulik József, Sallai Imre és társaik. Segítségükkel a csoport rajta tartotta kezét a csepeli szikratávírón, a budapesti telefonközponton, a mátyásföldi repülőgépgyáron, az albertfalvi fegyvergyáron. Helyiség, igazolvány, röpirat, fegyver – az illegális mozgalom elsőrendű kellékei – az elérhetőség határain belül voltak. Ha kellett, még repülőgépet is tudtak szerezni. Ezzel szórták Budapest felett november 16-án a szovjet kormány üzenetét az Osztrák–Magyar Monarchia népeihez. Az ilyen akciók lélektani hatását az eljövendő KMP számára alig lehet túlbecsülni.

Seidlernek köszönhető, hogy Korvinék már a polgári demokratikus forradalom előtt (hozzávetőleg 1918 augusztusában) kinyomtatták és terjesztették Kun Béla: „Mit akarnak a kommunisták?" című brosúráját. Egy

Szovjet-Oroszországban készült magyar brosúra 1918-ban óriási szenzáció volt. A szerző neve széles körökben ismertté vált.[1]

A budapesti hatóságok már 1918 elején felfigyeltek Kun Béla oroszországi tevékenységére; májusban már a kormánysajtó is említi nevét.[2]

Augusztusban Pesten a munkásmozgalomhoz közelálló értelmiségi körökben már úgy beszéltek a haza készülődő Kun Béláról, mint a „bolsevikiek" vezéréről.[3]

Kun Béla titokban érkezett haza és mintegy két hétig megőrizte illegalitását. Erre több oka is volt. Egyrészt – mint arra rámutattunk – odakint nem tudhatta pontosan megítélni, mekkora szabadság van Magyarországon, belefér-e abba a legális kommunista szervezkedés. (Ha oroszországi tapasztalataiból kiindulva, a Károlyi-pártot a kadetokkal, a szociáldemokratákat a mensevikekkel azonosította, óvatossága indokoltnak tekinthető.) Másrészt, ha hazajövetelét nagydobra verik, akkora nyüzsgés támad körülötte kíváncsiakból, újságírókból, kávéházi intellektuelekből és rendőrségi besúgókból, hogy lehetetlen lett volna komolyan dolgoznia; nem ő választotta volna ki beszélgető partnereit, hanem azok kötötték volna le értékes idejét.

Volt azonban még egy ok, amely fontosabb volt az előző kettőnél. Kun Béla nem csupán azért indult el Moszkvából, hogy Budapesten megalakítsa a kommunista pártot. Mint említettük, Lenin egy másik, nem kevésbé fontos ügyet is rábízott. El kellett mennie Bécsbe, hogy megnyerje Friedrich Adlert a kommunizmus ügye számára. Találkoznia kellett az Oroszországi Vöröskereszt bécsi missziójának vezetőjével is, és át kellett adnia Lenin személyes üzenetét.

Friedrich Adler megnyerésének fontosságát talán nem szükséges külön hangsúlyoznunk. A Stürgkh miniszterelnök elleni merénylet után az európai munkásmozgalom figyelmének középpontjába került az a férfi, aki a háború elleni tiltakozás demonstrálása érdekében kész volt odadobni életét. Az osztrák forradalom a börtönből szabadította ki. Tekintélye az osztrák munkások között óriásira nőtt. Leninnek minden alapja megvolt annak feltételezésére, hogy a szociálsovinizmussal nemcsak szavakban, de merész tettel is szembeforduló szocialista ott lesz az új Internacionálé alapítói között.

Mert erről volt szó, ebben az ügyben utaztak Moszkvából kommunisták különböző országokba. A bolsevikok keresték azokat az embereket, akikre számítani lehetett a kommunista világmozgalom megalapozásánál.

Kun Béla bécsi küldetéséről szűkszavú dokumentumokkal rendelkezünk. Ez érthető is: négyszemközti bizalmas megbeszélésekről ritkán készülnek jegyzőkönyvek. Kun Leninhez írt, 1919. január 6-i levelében mindössze ennyi áll: „Bécsben beszéltem Fr. A.-ral, nagy tökfilkó. Strasser ingadozik."[4] Egy későbbi cikkében megemlíti: „Elmentem Bécsbe és átadtam Friedrich Adlernek Lenin üzenetét."[5] Maga Friedrich Adler közvetve megerősíti a találkozás tényét.[6]

Adler valószínűleg Kun Bélának is kifejtette, hogy ő – csakúgy, mint elvtársai, Bauer, Renner, Seitz – nagyon tiszteli Lenint és az orosz bolsevi-

kokat, mély szimpátiával kíséri harcukat és kívánja, hogy sikerüljön nekik a szocializmus felépítése, melynek sikerében ő kételkedik. Ám Ausztriában ilyesfajta kísérlet szóba sem jöhet, hiszen az ország ki van szolgáltatva az antantnak, melynek élelmiszervonatai nélkül napokon belül éhen halnának, ezért esztelenség azt felbőszíteni. Ausztriában nem a szocializmus van napirenden, hanem a demokratikus köztársaság felépítése a császárság romjain. Amit az oroszok vérrel és szenvedéssel érnek el, azt ők demokratikus eszközökkel fogják kivívni. Aki pedig felelőtlen és kilátástalan megmozdulásokra biztatná az osztrák munkásokat, az egyszerűen kalandor, a munkásosztály ellensége.

Kun Béla érvei megtörtek Adler ellenállásán. Céltalannak ítélve további bécsi tartózkodását, november 20-án visszatért Budapestre és folytatta a KMP létrehozására irányuló tárgyalásokat.

Az eljövendő szocialista forradalom partizánosztagait kellett reguláris hadsereggé szerveznie, olyanná, amely átgondolt stratégiai tervvel, pontosan működő vezérkarral rendelkezik. Feladatát nehezítette ezen osztagok sokrétűsége, szétaprózottsága, valamint a maga által kiszabott rövid határidő.

A köztudatban sokáig meglehetősen sematikus kép élt azokról az erőkről, amelyek a Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakításában részt vettek. Milei György tanulmányából[7] ma már meglehetősen pontos ismeretekkel rendelkezünk azokról a csoportokról, amelyekkel Kun Béla és társai a pártalapítás kérdésében tárgyalásokat folytattak. Az alábbiakban röviden összefoglaljuk e tanulmány eredményeit.

Sokféle patak csörgedezett ez időben Magyarországon, amelyeket Kun Bélának és társainak kellett közös mederbe terelniük. Közülük néhány helyenként összefolyt és újra szétvált. A KMP-t létrehozó csoportok elhatárolása feltételes és esetleges, az egyes jelzők sokszor megtévesztők. Az irodalom pl. általában megkülönböztet „baloldali szociáldemokratákat", „szociáldemokrata ellenzéket", „forradalmi szocialistákat", sőt Gyárközi Bizottságot is. Holott a bennük megjelölt személyekre sok esetben a fenti klisék mindegyike ráillik. A Gyárközi Bizottság által összefogott munkások és mérnökök legtöbbje tagja volt a szociáldemokrata pártnak, baloldali volt, tehát ellenzéki álláspontot képviselt a hivatalos pártvezetőséggel szemben, kapcsolatban állt a szervezetileg leginkább kikristályosodott Korvin-csoporttal stb. Éppen ezért tegyük félre a sémákat és nézzük meg inkább, kiket képviseltek azok az emberek, akikkel Kun Béla a november 18–24-e közötti napokban tárgyalt.

Legfontosabb partnerei kétségkívül a nagyüzemek bizalmiai voltak, olyanok, akik mögött nagy munkáskollektívák állottak. Ilyenek voltak a kispesti Lipták-gyárban Chlepkó Ede, Fiedler Rezső, Hikádé Aladár; Csepelt Österreicher Sándor, a mátyásföldi repülőgépgyár munkásait Mikulik József és Mosolygó Antal képviselték. A MÁVAG, a Ganz, a Schlick–Nicholson, az Egyesült Izzó, a Váci úti gyárak munkásai közül számításba jöttek Matusán Béla, Zavadi Ferenc, Szaton Rezső, Szilágyi Dezső.

A szociáldemokrata mozgalom más régióiban működött a régi, háború előtti, Szabó Ervin és Alpári Gyula nevével fémjelzett ellenzék, kibővülve azokkal, akik a háború alatt kerültek szembe a pártvezetőség politikájával.

Közöttük találjuk Hirossik Jánost, László Jenőt, Rudas Lászlót, Somló Dezsőt, Szántó Bélát, Székely Bélát, Vágó Bélát.

Annak jellemzésére, hogy a magyar munkásmozgalomnak micsoda értékei rejlettek a felsoroltak mögött, villantsunk fel néhány arcot közülük.

Lengyel József „Visegrádi utca" című könyvében Mosolygó Antalt „a munkásosztály felszabadítása vándorló apostolának" nevezi. Fiatal korában bejárta az egész monarchiát; dolgozott Fiumében, sztrájkot szervezett a Zsil-völgyi bányászok között; a háború alatt megszökött a frontról és beállt a mátyásföldi repülőgépgyárba. Kapcsolatai révén jutottak el a forradalmi szocialisták röplapjai Cattaróba és Polába a lázadó matrózokhoz. Szavára két repülőgépgyár (a mátyásföldi és az aszódi), valamint a budapesti fegyvergyár bocsátotta a forradalom rendelkezésére lehetőségeit: repülőgépeket és fegyvereket. Ha a pártnak merész, vállalkozó szellemű, verekedni is tudó fiatalokra volt szüksége, csak neki kellett szólni.

László Jenő évtizedek óta képviselte a proletárok ügyes-bajos dolgait a hatóságok előtt. Eközben töméntelen összeköttetésre tett szert és aprólékosan megismerte a magyar közigazgatási, rendőri és bírósági apparátus korruptságát. Nem volt olyan burzsoá politikus, bíró vagy rendőrtiszt, akiről László ne tudta volna, hol, mikor, hogyan és kinek adta el magát, mit rejteget a nagyvilág elől. És nem volt olyan fontos hely, ahol Lászlónak ne lettek volna emberei. Ha vidékre kellett telefonálni, László előbb kapott vonalat, mint maga a kormány: az interurbán-központban három elvtársnő volt készen arra, hogy soron kívül kapcsoljon számára.

Vágó Béla ismerte az egész budapesti sajtóvilágot. Tudta, melyik újságíró kinek a megrendelésére írja, amit ír, melyik lapot ki finanszírozza. Tájékozva volt az MSZDP vezetőinek kisebb-nagyobb pénzügyi szabálytalanságairól, otthonosan mozgott a *Népszava* szerkesztőségében.

Szántó Béla nevét az október 31-i események tették ismertté. Mint a Katonatanács egyik vezetője, a felkelés szervezői közé tartozott. A fegyveresen őgyelgő, a front- és a civil élet mezsgyéjén bizonytalanul, de elkeseredetten bukdácsoló, a pesti éjszakában okkal, ok nélkül lövöldöző katonák ezrei ezt a szervet ismerték el képviseletüknek.

A forradalmi érzésű mérnökök között olyan, még tőkés körökben is tisztelt műszaki nagyság állt a párt szolgálatába, mint Helfgott Ármin, az Egyesült Izzó főmérnöke és mérnöktársai: Kelen József, Hevesi Gyula, Csillag László, Zádor Pál. Ezek az emberek felbecsülhetetlen szolgálatokat tettek a pártnak az üzemi kapcsolatok kiépítésében, majd a győzelem után, a szocialista termelés megszervezésében.

Nem annyira a mögöttük álló tömeg nagysága, mint inkább forradalmi tapasztalat, konspirációs jártasság és a Moszkvával való összeköttetés szempontjából volt jelentős az Uraszov–Jusztusz csoport, amely a Bolsevik Párt budapesti sejtjének tekinthető. Velük Kun az elsők között tárgyalt. Rátermettségük már a *Vörös Újság* első számának megjelentetésekor bebizonyosodott.[8]

A fentebb jelzésszerűen bemutatott csoportok már a polgári demokratikus forradalom győzelme előtt is kapcsolatban álltak egymással. Ideológiájuk eklektikus volt: az ortodox marxizmus Kautsky által interpretált nézeteire

épült anarcho-szindikalista tanok keveredtek azzal, ami a bolsevizmusból erre az időre Magyarországra eljutott. Az egyesülés felé vezető út legfontosabb állomásán, a november 17-i értekezleten mintegy ötvenen jelentek meg. Az MSZDP-től való különválás gondolatát leghatározottabb formában Rudas László vetette fel. Mielőtt azonban döntés született volna, az értekezleten jelen levő Seidler Ernő bejelentette: Kun Béla hazatért Oroszországból. E hírre a tanácskozás félbeszakadt; nélküle ebben a fontos kérdésben nem akartak dönteni.[9]

Az ellenzéki csoportokkal folytatott tárgyalásokon Kun Bélának meg kellett küzdenie azokkal az illúziókkal, amelyek ezeket a forradalmárokat az MSZDP-hez kötötték. Sokféle indíttatású érvvel kellett szembeszállnia. Nem lebecsülhetőek voltak az érzelmiek; a csoport tagjainak jelentős része hosszú időt töltött a pártban, ott vált politikailag felnőtté, neki köszönhette marxista iskolázottságát. Összefűzte vele a sok emlék: a „Vérvörös Csütörtök", a nagy választójogi harcok. Az MSZDP vezérei közt voltak olyanok, akikre – minden kritika ellenére – tisztelettel néztek, mint a munkásosztály olykor tévedő, de becsületes harcosaira. (Különösen Bokányi, Kunfi, Landler, Nyisztor rendelkeztek ezzel a reputációval.) Voltak gyakorlati szempontok is. A forradalom győzelme után az MSZDP fejlődésének dinamikus korszakát élte át; soha nem látott gyorsasággal nőtt taglétszáma, olyan helyeken alakultak szervezetei, ahol korábban szocialista agitációnak hírét sem hallották, meglevő szervezeteinek létszáma pedig a korábbinak sokszorosára duzzadt. Az összkép alapján az MSZDP-vel való konkurrencia reménytelennek látszott. Reálisabbnak tűnt az a remény, hogy az MSZDP baloldali vezetőit sikerül megnyerni a proletárforradalom ügyének és az ő segítségükkel belülről hódítani meg a pártot.

Ez volt az a fő érv, ami miatt Landler és Pogány – akikkel Kun szintén találkozott[10] – elutasították a KMP-hez való csatlakozást. Nem talált támogatásra Kunfinál, Weltnernél és Buchingernél sem, akiket szintén megpróbált megnyerni az új párt számára.[11] Az elutasítók különböző indokokra hivatkozhattak. Landler és Pogány abban bíztak, hogy sikerülni fog a Szociáldemokrata Párt többségét megnyerni a proletárforradalom ügyének. Kunfi, Weltner, Buchinger úgy vélték, hogy a szocialista forradalom egyáltalán nem aktuális Magyarországon; a feladat – a polgári állam konszolidálása.

Kun Bélának nélkülük kellett hozzálátni a kommunista párt megalakításához és ő nem is késlekedett azzal.

Kun Béla határozott fellépése az MSZDP kettészakítása érdekében némileg meglepte az itthoni ellenzéket. A Kunnal való első találkozásról Hirossik János így ír: „Roppant sok érdekes dolgot mondott. Csupa új szempontjai vannak. A taktikát illetően egész más javaslatai vannak, mint amikbe mi megállapodtunk."[12]

A meglepett, habozó, bizonytalan itthoni forradalmárokkal szemben Kun Béla maga mögött tudhatta azt a szilárd gárdát, amelyik vele nagyjából egyidőben érkezett haza Oroszországból.

„Ők voltak bámulatunk tárgya – írja Lengyel József – és bizony sokat tanultunk tőlük. Az agitátorképzőből magukkal hozták az előadási módot,

a primitív, egyszerű, meggyőző és közérthető szavakat, amikre mi valahogy már régen vártunk. Ők a nagy forradalom eszközeiről és céljairól beszéltek úgy, azon a nyelven, ahogy mi röpiratainkban a háború befejezésére szólítottuk fel a mundérba kényszerített munkást és parasztot... De nemcsak ez! Számukra olyan egyszerű volt, hogy a bolsevikok kivételével minden más, magát akár szocialistának, vagy forradalmárnak nevező irányzat a forradalom folyamán elpártol az ügytől... Megtanultuk, milyen fontos a postaépület, a vasút, a távíró erős megszállása és hogy őrt állni a távíróhivatal előtt egyike a legveszélyesebb, legfontosabb és legbecsülendőbb feladatoknak..."[13]

A Szovjet-Oroszországban kitűnt forradalmárok közül a párt alapítását célzó előkészítő munkában részt vettek – a már említett Seidler Ernőn kívül – Vántus Károly, Feckó Árpád, Jancsik Ferenc, Pór Ernő, Rabinovics József, Karikás Frigyes, Kellner Sándor.[14]

A KMP megalakítása történelmi szükségszerűség volt, a magyar forradalom fejlődése mindenképp elvezetett volna ide. De hogy ilyen szédületes gyorsasággal alakult meg, az elsősorban Kun Béla érdeme. Szinte hihetetlen, mit végzett egyetlen hét alatt: felmérte az eljövendő párt egész potenciális káderállományát, valamennyiükkel személyesen beszélt, közben megtette az oda-vissza utat Bécsbe, előkészítő lépéseket tett az első kommunista lap megjelentetésére. Kétségtelen, hogy szuggesztivitásának, határozott fellépésének nagy szerepe volt abban, hogy az ingadozók egy része megszilárdult és a pártalakítás hívévé vált. Az utókor csak bámulattal szemlélheti az ügy iránti odaadásnak ezt a fokát... Hiszen feleségét és kislányát több mint három éve nem látta. Ilyen viharos évek és hónapok után mindenkinek kijár néhány gondtalan nap, amikor családi körben, elereszt ve magát, elmeséli az átélteket és akklimatizálódik a békés viszonyokhoz.

Kun Béla nem sok időt töltött pihenéssel. Hazatérését követő napokban valószínűleg kevesebbet aludt, mint a fronton. Mint felesége emlékirataiból kiderül, nem engedte meg magának a magánélet luxusát; együttlétüket állandóan a pártalakítás ügyében jövő-menő elvtársak zavarták meg. Lakásuk valóságos átjáróházzá vált.

Úgy tűnik, Kun Béla nem sokat törődött azzal, hányan lesznek a párt alapításánál. Ha ilyesfajta meggondolások vezették volna, bizonyára nagyobb súlyt helyez arra, hogy néhány tekintélyes szociáldemokrata vezetőt megnyerjen a párt számára; ez utóbbi egyáltalán nem látszott irreálisnak. De Kun számára az volt a fontos, hogy minél előbb meglegyen a párt; legyen egy kristályosodási pont a forradalmi erők számára; legyen helyisége, lapja, tarthasson gyűléseket, egyszóval *elkezdődjék* a kommunista szervező munka – a többit majd meghozza az idő.

A párt megalakítását annyira nem kötötte formákhoz, hogy az úgyszólván menet közben történt, mindenféle ceremónia nélkül. A Városmajor utcai lakásban november 24-én tartott megbeszélés úgy indult, mint egyike a napok óta tartó hasonló célzatú megbeszéléseknek. „Bár volt némi ingadozás, de azok is, akik még kissé ingadoztak, érezték, tudták, hogy 24-re a Városmajor utcába a Kommunisták Magyarországi Pártjának alakuló értekezletét hívtuk egybe" – írja nyolc évvel később Kun.[15]

Városmajor utca 42.
Itt alakult meg
a Kommunisták Magyarországi Pártja

Hogy valamennyi résztvevő érezte-e, az persze kérdéses. De hogy Kun Béla tudta – az bizonyos.

Milei György tanulmányában felsorolja az értekezleten jelenlevők névsorát, hozzá téve, hogy a biztos résztvevőkön kívül akadnak néhányan, akiknek ottlétére vonatkozólag a források ellentmondóak. Tegyük ehhez hozzá: a későbbi hiúsági és presztízs-szempontok a valóságosnál nyilván nagyobbra értékelik az értekezleten való jelenlét értékét. Egyrészt bizonyára nem is kevesen voltak olyanok, akik valamilyen oknál fogva nem vettek részt rajta, de az elkövetkező napokban vagy hetekben a KMP munkájába bekapcsolódva valójában *alapító tagok*nak tekinthetők (mint pl. Karikás vagy Szamuely). Másrészt viszont lehettek olyanok, akik jelen voltak ugyan, de az értekezlet nem oszlatta el a munkásmozgalom egységének megbontása miatti korábbi aggályaikat. Mindez nem változtat azon a tényen, hogy az értekezleten a párt *de facto* megalakult.

„A történelem porondján nem jelennek meg díszruhás heroldok, hogy világgá kürtöljék a következő felvonást."[16] Ha volnának ilyenek, november 24-nek késő estéjén bizonyára megszólaltak volna a kürtök, hirdetvén: a magyar történelemben új fejezet kezdődött. Olyan erő született, amely az elkövetkező évtizedekben meghatározó szerepet játszik a magyar nép sorsában. Ha a résztvevők belenézhettek volna sorsuk varázsgömbjébe, azt kellett volna látniuk, hogy ez a vasárnap délután valamennyiük életében külön-külön is fordulópont. E délutánig műszerészek, lakatosok, asztalosok, banktisztviselők, újságírók, ügyvédek voltak. Mostantól kezdve *főfoglalkozásuk a forradalom lett,* ha nem is kaptak fizetést érte. A varázsgömbbe nézve megláthatták volna magukat, mint halálukig szolgálatban levő katonáit annak a harcnak, amely keserves kitérőkkel, súlyos áldozatok árán végül is győzedelmeskedik majd Magyarországon, és amit ők megvívnak, jól tudván, hogy sokan közülük nem gyönyörködhetnek már a „daloló holnapok" szépségében.

Ilyen varázstükör híján a résztvevők az adott pillanat gyakorlati kérdéseivel, a *Vörös Újság* megjelentetésével és a pártvezetőség megválasztásával voltak elfoglalva. Utóbbinak elnöke Kun Béla, titkárai Hirossik János és Vántus Károly lettek, tagjai pedig (a fentieken kívül): Chlepkó Ede, Fiedler Rezső, Jancsik Ferenc, Korvin Ottó, Nánássy György, László Jenő, Mikulik József, Pór Ernő, Rabinovics József, Rudas László, Seidler Ernő, Szántó Béla, Vágó Béla (a későbbiekben Szamuely Tibort kooptálták).[17]

Anélkül, hogy azon töprengenénk, miért nem „szabályosan", kongresszus útján alakult meg a párt és annak vezetősége (a körülmények felmentenek az ilyesfajta magyarázkodás kötelezettsége alól), vegyük szemügyre a fenti névsort. A korabeli szociáldemokrata sajtónak a KMP-t támadó érvei között fontos helyet foglalt el az az állítás, mely szerint a kommunista vezetőknek semmi köze a munkásmozgalomhoz, „jött-ment kalandorok", akiknek fogalmuk sincs a magyar munkásosztályról, mivel annak harcaiban korábban nem vettek részt.

Nos, beszéljenek a tények! A fenti 16 főből fizikai munkás: Chlepkó, Fiedler, Hirossik, Jancsik, Mikulik, Rabinovics, Vántus. Korvin Ottó kivételével a KB valamennyi tagja korábban az MSZDP tagja volt, közülük

Korvin Ottó

Szántó Béla

László Jenő

Rabinovics, Jancsik, Vántus, Rudas, Vágó, Hirossik, Pór, László több mint egy évtizede. Többen közülük jelentős szerepet játszottak az 1907-es Alpári-féle ellenzéki mozgalomban. Kun, Rabinovics és Vántus korábban függetlenített pártmunkások voltak. Ez a vád tehát alaptalan.

Hogy állunk a másik váddal, mely szerint a KMP-t „Moszkva ügynökei" alapították meg? Szögezzük le elöljáróban: ha egy magyar szervezett munkás hadifogságba kerül, majd onnan hazatérve ismét bekapcsolódik a munkásmozgalomba, attól még az ugyanolyan magyar munkás, mint bármelyik társa. A hadifogság önmagában nem értékcsökkentő tényező és nem is olyan kollektív élmény, amely *eo ipso* megváltoztatja az adott személy tudatát. Akik kommunistaként tértek haza, azoknak nagy többsége régi szervezett munkás volt, akiknek idehaza megalapozott szocialista ismereteik gazdagodtak az Októberi Forradalom tapasztalataival. A fent megnevezett 16-ból 7 olyan ember volt, aki „kintről" jött: Kun, Vántus, Jancsik, Pór, Rabinovics, Seidler, Szamuely. Ez az arány – a fent elmondottak után – teljességgel érthető. Ha „Moszkva" alatt a proletárforradalmat értjük, úgy a fentiek valóban ennek voltak „ügynökei".

A fenti névsorról egyébként meg kell jegyeznünk, hogy az távolról sem pontos, szigorúan körülhatárolt testületet fejez ki, olyasmit, amit a mai olvasó a „Központi Bizottság" fogalmán ért. Inkább csak azokat a neveket tartalmazza, akiknek a párt vezetésében való részvétele kétségtelenül, dokumentálisan kimutatható. Hajdú a helyzet dinamikáját hangsúlyozza: „Pontosan nem tudhatjuk, kik voltak a változó összetételű KB tagjai."[18] Ő is, Milei is több olyan nevet említ, akik az első napoktól kezdve jelentős részt vállaltak a párt vezetésében, anélkül, hogy KB-tagságuk bizonyítható lenne. Közöttük van Mosolygó Antal, Szaton Rezső, Jancsó Károly.

A november 24-i értekezlet után a pártépítés legsürgősebb teendőivel foglalkoztak. Mindenekelőtt helyiséget kellett találni a párt részére. Ez aránylag gyorsan megoldódott. A Korvin-csoport összeköttetései révén először az Ügynök utcában (ma: Kresz Géza utca) találtak egy bútorozott szobát, majd – miután ez kicsinek bizonyult – kibérelték a Visegrádi utca 15. szám alatti helyiséget, Sámuel Izsó lakását, amelyet korábban Kassák Lajos használt műteremnek és kiállítási helyiségnek. A több szobából és egy meglehetősen tágas teremből álló helyiségen a KMP megosztozott a Kassák-házaspárral és a főbérlővel.[19]

A Visegrádi utcában tartotta a párt első nyilvános gyűlését, amelyen mintegy 60–100 ember jelent meg. Az egybegyűlteknek Kun Béla jelentette be a párt megalakulását, majd Mikulik József, a mátyásföldi repülőgépgyár bizalmija beszélt. A mai értelemben vett pártépítő munkát nem az alapszervezetek létrehozásával kezdték. Mint azt Gábor Sándorné megállapítja: „... A KMP elsőrendű feladatának nem a pártszervezetek kiépítését tekintette, hanem azt, hogy a tömegeket forradalmi politikájának megnyerje s harcban magával ragadja."[20] A mai értelemben vett pártszervezetek csak később – december végén – kezdtek kiépülni.

Fentebb már utaltunk rá, hogy Kun Béla és elvtársai a Kommunisták Magyarországi Pártját az 1918. november 4-i Moszkvában tartott értekezlettel megalakultnak tekintették. Valójában ott csupán az elhatározás szü-

Vágó Béla

Rudas László

Hirossik János

letett meg, amely húsz nappal később Budapesten vált valósággá. A két esemény közti folytonosságot azok az emberek – Kun Béla, Pór Ernő, Vántus Károly – képviselték, akiket már Moszkvában beválasztottak a Központi Bizottságba. Egyébként a KMP Központi Bizottságának összetétele erősen különbözött a Moszkvában választott testületétől. Fontos különbség például, hogy a moszkvai értekezleten még a *soknemzetiségű* Magyarország kommunista pártjára gondoltak, és gondosan ügyeltek a nemzetiségi képviselet arányaira.

Amikor azonban az itthoni KB létrehozása aktuálissá vált, Zágráb, Eszék, Újvidék már külföld volt; a román csapatok akkurátusan haladtak előre Erdélyben, a csehszlovák csapatok Nagyszombaton, a szerbek Pécsett és Újszegeden álltak. Az eljövendő magyar határ még bizonytalan volt, de azt már tudni lehetett, hogy a Kommunisták Magyarországi Pártja nem a „szentistváni" Magyarországon fog tevékenykedni, csupán annak egy bizonyos, szinte kizárólag magyarlakta részén. És ha a kommunisták hittek is abban, hogy harcuk eredményeként létrejön majd a határok nélküli Szovjet-Európa, gyakorlati tevékenységükben a meglevő helyzetből kellett kiindulniuk. Ezért maradtak ki a KB-ból a Moszkvában megválasztott román, szerb, szlovák KB-tagok, akik tevékenységüket az utódállamok munkásmozgalmában folytatták.

A *Vörös Újság* létrehozása Kun Bélának szívügye volt. Jól tudta, hogy „szikrából pattan ki a láng", hogy a bolsevikok is ezzel kezdték pártjuk megalakítását, hogy a lap tölti be a kollektív propagandista, kollektív agitátor és kollektív szervező szerepét. Részt vett azokon a tárgyalásokon, amelyek Franyó Zoltánnal és Jász Dezsővel folytak, akik ebben az időben a *Vörös Lobogó* című radikális baloldali irodalmi folyóiratot szerkesztették. Hamarosan kitűnt azonban, hogy az önálló kommunista lap megjelentetésének nem az a célirányos útja, hogy a Budapesten ez időben létező számtalan kisebb-nagyobb lap valamelyikét megvásárolják. Új lapot kellett létrehozni.

Ennek tulajdonképpen nem volt akadálya. A polgári forradalom komolyan vette a sajtószabadságot, bárki megjelentethetett bármit, föltéve, ha volt elegendő pénze és tudott papírt szerezni. Az igazi probléma az utóbbi volt, a háborús viszonyok következtében papírhiány keletkezett, újságpapírt kiutalásra kaptak a lapok. A kiutalás joga a kereskedelemügyi miniszter, Garami Ernő kezében volt. Hiábavalónak látszott azzal a kéréssel fordulni hozzá, hogy „bolseviki propaganda" számára adjon papírt.

Nem is tették. A Kun Béla és elvtársai által hozott pénz nemcsak egy megfelelő nyomda vásárlásához volt elegendő, de ahhoz is, hogy a feketepiacon papírt szerezzenek. Ehhez ugyan megfelelő összeköttetésekre volt szükség, ám ebben nem volt hiány. Vágó Béla, aki éveken át vezette az egyik legnagyobb polgári lap, *Az Est* kiadóhivatalát, otthonosan mozgott azokban a körökben, ahol megfelelő árfolyamon mindent meg lehetett venni, ami egy újság megindításához szükséges.

Jó tollú újságíróknak bővében voltak, inkább a válogatás okozott problémát. Egyesek a *Szociális Forradalom* és a *Nemzetközi Szocialista* hasábjain bizonyították kommunista újságírói elhivatottságukat: maga Kun Béla, azután Boross F. László, majd a későbbiekben Szamuely Tibor. Rendelkezésre

A KMP első kiadványai

KOMMUNISTA KÖNYVTÁR

VILÁG PROLETÁRJAI EGYESÜLJETEK!

KUN BÉLA:

MIT AKARNAK A KOMMUNISTÁK?

NEGYEDIK (MAGYARORSZÁGI) KIADÁS

ÁRA 1 KOR. 20 FILLÉR

BUDAPEST 1919
KIADJA A MAGYARORSZÁGI SZOCIALISTA PÁRT.

KOMMUNISTA KÖNYVTÁR

VILÁG PROLETÁRJAI EGYESÜLJETEK!

KUN BÉLA:

KI FIZET A HÁBORUÉRT?

ÁRA 10 FILLÉR

BUDAPEST 1919
A KOMMUNISTÁK MAGYARORSZÁGI PÁRTJÁNAK KIADÓJA

álltak a Korvin-csoport ifjú tehetségei, akik korábban Kassák *Ma* című lapjában bontogatták szárnyaikat – Lengyel József, Révai József, Komját Aladár. De számítani lehetett azokra az értelmiségiekre is – mint László Jenő és Rudas László –, akiknek az újságírás ugyan nem volt főfoglalkozásuk, de „félkézzel" is színvonalasabb cikkeket írtak, mint a *Budapesti Hírlap* vagy az *Új Nemzedék* újdondászai. Végül is összeállt a stáb: Kun Béla, László Jenő, Rudas László, Vágó Béla, Boross F. László, Hajdú Pál, Révai József, Lengyel József alkották azt a bázist, amelyre az első időkben a *Vörös Újság* épült, élén Jancsó Károllyal, az újság szerkesztőjével.

1918. december 7-én óriási szenzációt kiálthattak világgá a budapesti rikkancsok: megjelent a *Vörös Újság*, a cím alatti fejlécen a tömör, dacos felirattal: „Kommunista lap". A cikkeket szerzőik – a korabeli magyar sajtó általános gyakorlatával összhangban – nem írták alá. Mindössze egy névvel aláírt cikket találunk az első számban, Buharin „Miért vagyunk kommunisták?" című cikkét. A programadó vezércikk: „Osztályharcot!" szerzőségét nagy valószínűséggel Kun Bélának tulajdoníthatjuk. Erre vall stílusa, amely sok hasonlóságot mutat korábbi cikkeivel, valamint az a feltételezés, hogy ezt a feladatot aligha engedte volna át másnak.

A vezércikk (és az egész első szám) lényege a szociáldemokráciától való elhatárolódás. Olyan gondolatokat mond ki, amelyek később a kommunista agitáció közhelyeivé váltak, de Magyarországon most jelentek meg először nyomtatásban: hogy a Scheidemannok, Renaudelek és Brantingok a kapitalizmus segítőtársaivá szegődtek; hogy a magyar szociáldemokrácia befejezettnek tekinti a forradalmat és eltávolodott a marxizmustól; hogy a kommunisták célja – az új, eljövendő proletárforradalom előkészítése. Jellegét tekintve a lap nem a szó hagyományos értelmében vett újság. Alig közöl híreket, hiányzik belőle a komoly mondanivalót feloldó „színes" anyag, glosszák, tárcák, hirdetések. Inkább vitairatnak nevezhető, amely érdes hangon, csiszolatlan modorban támad.

Éle a fennálló rendszer, a polgári demokrácia ellen irányul. Ez a párt politikájából logikusan következett. Miután a népforradalom a monarchiát megdöntötte, a kapitalista kizsákmányolás polgári demokratikus keretek között folytatódott. A szocialista forradalomért küzdő erők tehát erre irányították a fő tüzet. Nem azokat a tömegeket akarták megnyerni a proletárforradalom számára, akik Wekerle, Szterényi és Bangha páter mögött álltak, hanem azokat, akik Garami, Kunfi, Károlyi, Jászi mögött.[21]

Mindaz, amit a lap a szociáldemokráciáról és annak szövetségeseiről állít, ténybelileg igaz. A tényt, hogy a szociáldemokrácia a burzsoáziával együtt, azt támogatva igyekszik konszolidálni a polgári társadalmat, a *Népszava* sem tagadja: a különbség ennek a ténynek az értékelésében, a forradalom perspektíváinak, konkrétabban – a *proletárforradalom időszerűségének* megítélésében van.

A *Vörös Újság* elvetette azt a disztinkciót, amely a *Népszava* – mai kifejezéssel élve – szövetségi politikájának lényege: a félfeudális-monarchista és a radikális burzsoázia közötti különbséget. Egyazon kategóriába sorolja Tisza Istvánt és Jászi Oszkár „radikális díszkereszténytyeit és zsidait". Ez utóbbival kapcsolatban érdemes felfigyelni arra a tényre, hogy míg a zsidókérdés a *Népszava* számára a tabuk közé tartozott, a *Vörös Újság*nak egyáltalán nem voltak ilyen irányú gátlásai, sűrűn célozgatott a magyarországi nagytőke többségét képezők vallási hovatartozására. Ebben ne lássunk az antiszemita tömeghangulatnak tett engedményt; azok a zsidó közéleti személyiségek, akik neofita buzgalmukban nagymagyar sovinizmusban túl akarták licitálni a hagyományos magyar úri-keresztény jobboldalt, megérdemelték, hogy képmutatásuk lelepleződjék.

A történész nem mehet el említés nélkül amellett, hogy az 1918. december elején megjelenő lapban már külön rovat van „III. Internacionálé" címmel. Tehát több hónappal a szervezet megalakulása előtt, akkor, amikor a *Népszava* még abban bízik, hogy újjászerveződik a régi Internacionálé, amelyben Scheidemann és Lenin békés egyetértésben fognak együttműködni, a *Vörös Újság* már beviszi a köztudatba az új Internacionálé gondolatát.

A *Vörös Újság* megjelenését és az új párt megalakítását a szociáldemokrata párt zavartan fogadta. Mint Hajdú írja, az MSZDP vezetőit rendkívül meglepte, „amikor a forradalom láthatatlan hadseregének élén tért vissza a hadifogságból Kun Béla munkásbiztosító tisztviselő, 21-es honvédzászlós, akinek fáradhatatlan munkásságát, bátorságát és áldozatkészségét... kis hibáit, nagy marxista képzettségét jól ismerték, de azt soha nem sejtették volna, hogy hazatérése új korszakot nyit a forradalom és a magyar munkásmozgalom történetében".[22] Ezért eleinte tartózkodtak mindenféle állásfoglalástól. A Népszava november végétől egyre sűrűbben közölt cikkeket *általában* a bolsevizmus ellen. (November 24-i, vasárnapi számának vezércikkét is ennek a témának szentelte.) Ezekben a cikkekben a „bolsevikiek" még úgy jelennek meg, mint a nemzetközi szociáldemokrata család rakoncátlan gyermekei, akiknek csínyei rossz fényt vetnek a családra; rá kell venni őket ezek beszüntetésére, a többieket óva kell inteni hasonlóak elkövetésétől, de azért a családból való kitagadásról nincs szó. Igyekszik minél későbbre halasztani annak a keserű igazságnak a kimondását, hogy nincs

többé egységes nemzetközi marxista munkásmozgalom, hogy végérvényes szakadás történt.

Nincs okunk csodálkozni ezen. Az a szociáldemokrata nemzedék, amely most első ízben kóstolgatta a szabadság és a hatalom édességét, nem akarta felcserélni az eufóriás mámort a szürke valóság keserűségével. Nemcsak a vezetők, de a szervezett munkások nagy tömegei sem, akik annyi év hősies, de mindig kudarcba fulladt harcai után most végre győztesnek érezték magukat. A győzelem látszata elfedte előttük a lényeget, a hatalom attributumaiban való részesedés öröme kárpótolta őket a hatalom privilégiumaiban való részesedés hiányáért. A győzelemben – látszólag – osztoztak a művelt világ nagyobb felével. Német, francia, angol, belga elvtársaik vagy hatalmon, vagy a hatalomhoz vezető, simának tetsző úton voltak. Miért ne lehetne ebbe a sorba beilleszteni Oroszországot, amelynek vezetőit végül is innen messziről lényegtelennek tűnő, inkább taktikai, mint elvi nézeteltérések választották csak el a többitől? Nézeteltérések korábban is voltak, de azután mindig elmúltak, a proletár nemzetköziség eszméje úrrá tudott lenni a partikuláris érdekeken. Az egyes pártok és vezetők végül is alárendelték magukat a nemzetközi szociáldemokrata mozgalom egyetemes érdekeinek. Miért lenne most másképp?

Ilyen érvekkel áltatták magukat és tömegeiket az MSZDP vezetői.

A kommunisták viszont leleményesen és makacsul ábrándították ki a tömegeket ebből a rózsaszínű álomból. Első és legfontosabb feladatuknak annak megértetését tartották, hogy a régi, évtizedes frontvonalak megváltoztak: a szociáldemokrácia – *lényegét tekintve* – a barikád innenső oldaláról a túlsó oldalra, a burzsoá hatalom fenntartásának oldalára került. És mivel ezt nem volt könnyű a tömegekkel (elsősorban a forradalmat sajátjuknak érző szervezett munkástömegekkel) megértetni, a kommunista agitáció (mind írásban, mind szóban) ennek megmagyarázására fordította energiája döntő részét, és keveset beszélt olyan magától értetődő dolgokról, mint a fehér ellenforradalom elleni harc. Amikor ezekről beszélt, akkor is abból az aspektusból, hogy mennyiben tesz, illetve nem tesz eleget a szociáldemokrácia az ezen a téren rá háruló kötelességnek.

Húsz nappal azután, hogy Kun Béla hazatért, már nemcsak formálisan és ténylegesen létező pártjuk, de újságuk is volt a kommunistáknak. Ilyen rövid idő alatt ekkora eredmény eléréséhez páratlan szervezőkészség kellett. Nem azt akarjuk ezzel mondani, hogy a pártot és az újságot ő maga hozta létre. Az olyan emberek nélkül, mint Korvin, Rudas, Mikulik és a többiek, valószínűleg egy lépést sem tehetett volna. De mégis ő volt az, aki ezt a kiváló, öntevékeny, ezerarcú gárdát összefogta; ő tudta, ki milyen feladatot tud optimálisan megoldani. Az ő szigorú szavára vállaltak el és oldottak meg emberek olyan feladatokat is, amelyek végrehajtására alkalmatlannak vélték magukat.

A *Vörös Újság* megjelenésére az első hivatalos szociáldemokrata kommentár a *Népszava* december 11-i vezércikke. Ennek hangja a már fent jellemzett álláspontot ismétli. Érvelését nehezen lehetne meggyőzőnek nevezni. A kommunisták elleni fő vádja abban csúcsosodik ki, hogy azok a Tisza–Wekerle korszak idején nem harcoltak, nem szöktek haza Orosz-

országból. Ennek logikája nem sokban különbözött attól, mintha valaki egy újszülöttet munkakerüléssel vádolna. A helyzet sajátos ambivalenciáját tükrözi, hogy a magyar kommunistákra szórt szidalmakat Lenin és Trockij dicséretével kötik össze. (A későbbiekben ez a logika kiegészült azzal, hogy miközben a kommunisták szemére hányják a „guruló rubeleket", szimpátiájukról biztosítják azokat az embereket, akik ezeket a magyar kommunistáknak folyósítják.)

A *Vörös Újság*nak nem volt nehéz dolga, amikor kimutatta ennek az érvelésnek a fonákságát.

Visegrádi utca

Kun Béla december első napjait részben gyűlések tartásával, részben az új párt szervezeti kiépítésével töltötte. Ez utóbbi éjjel-nappali tárgyalások sorozatát jelentette. Kun nagyon tudatosan választotta ki a korabeli magyar társadalom azon csoportjait, amelyekben a kommunisták jelszavai a legnagyobb visszhangra találtak.

A számra és politikai súlyra legjelentősebb csoportot a leszerelt katonák képezték. A „leszerelt katona" olyan széles gyűjtőfogalom, amibe beletartozott úgyszólván minden 18–55 év közötti férfi, hiszen a háború befejezése mintegy másfél millió magyar állampolgárt talált fegyverben, akik néhány hét leforgása alatt özönlöttek haza és keresték helyüket a társadalomban; egyesek a hazatérés, a hitvesre találás boldogságában megnyugodva, mások fásultan, megcsömörlötten mindenfajta politikától, sokan pedig gyűlölettel és bosszúval azok iránt, akik négy év embertelen szenvedésébe hajszolták őket. Ez utóbbiak gyűlölete különösen erősen lobogott volt tisztjeik, a régi magyar közigazgatás és a háborún meggazdagodott hadimilliomosok ellen.

A hazatért katonák nagy része nem tudott elhelyezkedni a polgári életben. Hogyan is tudott volna? A háború alatt nagyra nőtt hadiiparban nők és gyermekek dolgoztak; ezen ágazat termelése most egyszeriben feleslegessé vált, de egyébként is a szén- és nyersanyaghiány még akkor is csökkentette volna a munkaalkalmak számát, ha ez nem esik egybe a békegazdálkodásra való átállással. A „leszerelt katona" megjelölés ilyenformán nagyrészt egybeesett a „munkanélküli" fogalmával. A frontról hazatérő baka, aki négyévi szenvedéséért joggal számított valamiféle kárpótlásra, netán jutalomra, kétszeresen csalódott, amikor itthon munkanélküliség várta, meg feketepiac, amelynek árai éppúgy felbőszítették, mint annak érzékelése, hogy vannak emberek, akik ezeket az árakat meg tudják fizetni.

A leszerelt katonák táborában sajátos csoportot alkottak a rokkantak, akik a háborúban kezüket, lábukat, szemük világát vesztették el, és ezzel együtt a reményt, hogy valaha is teljes értékű dolgozók, családfenntartók lehetnek. A polgári kormány csak kegyelemkenyeret tudott adni nekik – vigaszért, egyéni sorsuk perspektívájáért nem volt kihez fordulniuk. Sinkó Ervin „Optimisták" című könyve Kozma György figurájában kiválóan jellemzi ezt a típust; a későbbiekben nagy szerep várt rájuk a forradalomban.

A leszerelt katonák, altisztek és rokkantak különböző szervezeteket hoz-

tak létre.[23] A kommunisták az első pillanattól kezdve nagy figyelmet fordítottak ezekre, azonnal pozíciókra tettek szert és csakhamar kezükbe vették vezetésüket.

A következő fontos csoport az ifjúság, melynek tömörítésére november 30-án megalakult az Ifjúmunkások Országos Szövetsége. Ez formálisan ugyan nem deklarálta a KMP-hez való csatlakozását, de már első megnyilvánulásai sem hagytak kétséget aziránt, kinek az oldalán áll. Nem véletlen, hogy alakuló közgyűlésük határozatát nem a *Népszava*, hanem a *Vörös Újság* közölte. A Központi Vezetőség titkára a kommunista Lékai János lett.[24] Kun Béla ismerte azt a szerepet, amit az ifjúmunkások Oroszországban, az Októberi Forradalomban játszottak, és élénk érdeklődéssel kísérte a gyorsan terebélyesedő szervezet munkáját.

A munkások között a párt elsősorban azokra a nagyüzemekre koncentrálta erőfeszítéseit, ahol már korábban is hagyományai voltak a forradalmi szervezkedésnek. Ezek: a mátyásföldi és aszódi repülőgépgyár, a Ganz Villamossági, a Lipták-gyár, a csepeli Weiss Manfréd, a Ganz Danubius, a Magyar Fémlemezgyár, az Északi Főműhely, a Budapesti Automobilközlekedési Részvénytársaság.[25] Ezeken keresztül a KMP pozíciókra tett szert a vasasszakszervezetben. A vasasok után kommunista frakciók alakultak a nyomdász, szabó, famunkás, építő, festő, postás, magántisztviselő és más szervezetekben. A kommunisták befolyása különböző erősségű volt, de a vezető pozíciókat egyelőre nem tudták elhódítani a szociáldemokratáktól.

Jelentős ténynek számított az a körülmény, hogy a kommunisták jelen voltak a forradalom egyik legfontosabb szervezetében, a Budapesti Munkástanácsban. A Munkástanács 10-11 tagú kommunista frakcióját Vágó Béla vezette, Kun Béla közvetlen irányításával.[26]

Vidéken a KMP befolyása öt városban volt jelentős. Ezek: Salgótarján, Sátoraljaújhely, Debrecen, Nagyvárad és Szeged. Ezek közül Kun Béla Salgótarjánt kereste fel személyesen, ahol december 26-án nagy hatású gyűlést tartott.[27]

Ha a fentiekhez hozzászámítjuk a román, szerb, szlovák, német, ruszin proletárok között végzett agitációs munkát, valamint a különböző katonai alakulatok megnyeréséért folytatott harcot (amelynek eredményeként a Cserny vezette tengerész nemzetőrség, a vasutas nemzetőrség és a fővárosi népőrség tagjaiból a KMP valóságos kis Vörös Gárdára tett szert), nagyjából képet kapunk arról, mivel teltek Kun Béla hétköznapjai 1918 decemberében. Szónoklatairól nem készültek feljegyzések; csak visszaemlékezések maradtak, amelyek nem a mondanivalót, hanem az összhatást őrizték meg, azt is a későbbi események emócióitól retusált formában, ezért nem annyira Kun Bélát, mint az emlékezőnek hozzá való viszonyát jellemzik.[28]

A Visegrádi utcai pártközpont atmoszféráját, Kun Béla személyes szerepét annak hétköznapi életében mindenkinél találóbban adja vissza Sinkó Ervin, „Optimisták" című könyvében:

„Báti és Koczián tán pillanatig voltak csak a Szerkesztőség felírású szobában s már hátráltak is kifelé, vissza, mert nagy lármával fogadta őket ott benn valaki, az, aki most mindjárt a nyomukban maga is kijött. Amint

ez a zömök, húsos szájú ember megjelent az ajtóban, mindenki azonnal felütötte a fejét és csend lett, mintha csak azt akarnák, hogy annál jobban hallatsszék annak az amúgy is jól megeresztett hangja. Úrforma volt az a zömök is, amint Kozma György megállapította, de ő is már a második percben elfelejtette ezt a gondolatát és csak nézte azt a szélvészt, zivatart, amit ez az ember ide teremtett. Nem lehetett nem szélvészre gondolni, ha nézte, amint a haragtól fel-felfúvódik annak a sárga arca. Beszélt, beszélt, közben rángatva igazgatta a saját félrecsúszott kravátliját, de úgy, hogy az csak még jobban félreállt.

– Hát ez gyalázat, piszok gyalázat – csattogott a zömök ember hangja. – Ott ette meg a fene azt a forradalmat, amelyiket ilyen elvtársak csinálnak. Vagy címeres butaságokat vagy pedig semmit se tesznek. Köszönöm a cikkét, Báti elvtárs, köszönöm a verseket, köszönöm a bölcsességeiket – megsüthetik mind! Hol voltak az elvtársak akkor, amikor a Ganz gyárban a munkások kirúgták az igazgatót, hol voltak, mikor a Soroksári útiak ugyanezt csinálták, ki volt ott, hogy tovább vezesse a spontán akciót? S hol voltak, hogy visszaengedjék az igazgatóikat, sőt még a követelt egyszeri rendkívüli segélyről is lemondjanak? Egyáltalán hol vannak azonkívül, hogy itt rontják a levegőt? Kovács elvtársat akarják rábeszélni a forradalomra? Hogy nem sül le a bőr... De egyre aztán csakugyan kíváncsi volnék: mondja tisztelt Koczián elvtárs, maga csakugyan azt hiszi, hogy bolseviki? Vagy maga, mondja Báti, maga azt hiszi, hogy maga az? Jönnek jelenteni, hogy ajaj, kérem szépen, Újpesten nem akar jönni a forradalom, de kérem, hoztam egy cikket...

Kozma Györgynek magának se kellett a szomszédba menni egy kis méregért. S azonkívül hallott, káplártól fel az ezredesig, eleget gorombáskodni s látott már eleget gorombaságokat, amiket az emberek fejéhez vágtak, szó nélkül lenyelni. De így gorombáskodni még nem látott s azt se látta még, hogy valakire, aki szidja az embert, ugyanazok az emberek úgy nézzenek, mint itt mindenki erre a zömökre..."

Sinkó jellemzése több egyszerű szépirodalmi ábrázolásnál; a szemtanú hitelességével ad képet Kunról, az emberről, a párt vezetőjéről, aki a maga szuggesztív, rátarti, ellentmondást nem tűrő módján irányította azokat, akiknek éppen az ő határozottságára és erőszakosságára volt szükségük ahhoz, hogy a forradalom ügyét előre vigyék.

Az utókor számára kimeríthetetlen forrásul szolgálhatna a Vörös Újság – ha a cikkeket azonosítani lehetne. Ám a Vörös Újság fennmaradt számain inkább csak Kun keze nyoma mutatható ki. Rendszerint ő jelölte ki a legfontosabb témákat, amelyeket azután Rudas, László Jenő, később pedig főleg Szamuely öntött formába. A cikkek kéziratához pedig még megjegyzéseket fűzött, amelyeket a szerzők rendszerint figyelembe vettek.[29]

A forradalom számos olyan kérdést vetett fel, amelyekre a tömegek világos és határozott választ vártak. Legfontosabb közülük a földkérdés volt, lévén a leszerelt katonák többsége földnélküli paraszt. A szociáldemokrata párt ezt a kérdést is a konszolidálódó polgári rend szemszögéből kezelte, saját, 1903-as programjához képest is messzemenő engedményeket

téve polgári partnereinek. A kommunisták álláspontját a földkérdésben Kun Béla fejtette ki, december 21-i előadásában.

Az előadás szövegét nem ismerjük; a Vörös Újság csak az előzetes téziseket közölte. Ebből az derül ki, hogy a szónok alaposan tanulmányozta az ide vonatkozó marxista irodalmat, valamint a földkérdés oroszországi megoldásának történetét. A pozitív javaslatokat illetően támpontul szolgálhat az a határozati javaslat, amelyet Vágó Béla terjesztett – a KMP nevében – a Budapesti Munkástanács elé és amely nyilvánvalóan Kun Béla közreműködésével készült.

A földkérdést a proletárforradalom problémájának alárendelve, annak aspektusából vizsgálja. Ebből a szempontból a földnek paraszti magántulajdonba adását károsnak és elítélendőnek tartja, mivel a magántulajdon „újabb gátakat állít a városi és falusi proletariátus természetes szövetsége" útjába. Ennek leszögezése mellett elismeri, hogy „a földosztásnak a mai helyzetben minden káros hatása ellenére sem lehet ellenállni". A fő figyelmet azonban a föld kisajátításának mikéntjére fordítja. És erre világos, egyértelmű, forradalmi választ ad: a nagybirtok kisajátítása, mindenféle törvény vagy rendelet bevárása nélkül, a földműves szegénység helyi tanácsai révén.

Hogy mi történjék a kisajátított földdel, arra vonatkozóan kétféle megoldást tart elképzelhetőnek: vagy „társas termelés alapjára fektetett nagyüzem, vagy egyéni munkán alapuló kisüzem". Utóbbi esetében nem lehet szó idegen munkaerő kizsákmányolásáról.[30]

A földkérdésben való állásfoglalást azok a forradalmi események tették aktuálissá, amelyek ebben az időben megrázták a magyar falut. A frontról leszerelt parasztkatonák – elsősorban az Oroszországból hazajöttek – sok helyen elkergették a hatalom helyi képviselőit és hozzáláttak az uradalmi földek kiméréséhez. Az akciók során összetűzésekre került sor a parasztok és a karhatalom között.[31]

Ebben a kérdésben csakúgy, mint a forradalom többi kérdésében elfoglalt álláspont pontosan tükrözi a szociáldemokrata és a kommunista platform közötti különbséget. A szociáldemokraták komolyan vették a polgári köztársaságot, vállalták a hatalom felelősségét és hosszú távú, alkotmányos alapokon nyugvó, törvények által szabályozott kormányzásra akartak berendezkedni. A kommunisták viszont a polgári köztársaságot átmeneti állapotnak tekintették a forradalom két szakasza között, és nem kívántak konstruktív javaslatokkal hozzájárulni annak megszilárdításához. Büszkén idézték Liebknechtet, aki arra a vádra: „Ha így folytatja, romba dől Németország!", azt válaszolta: „Annál jobb!"

Sem ennél, sem a későbbi hónapok kommunista álláspontjainak elemzésénél nem tehetjük fel a kérdést úgy, ahogy a kortárs szociáldemokrata és polgári kritika feltette: reális volt-e az az adott viszonyok között? Erre csak azt válaszolhatjuk: realitás volt a világforradalom, tehát minden jelszó és program, ami ezt elősegítette, a szó *történelmi értelmében* akkor is reális volt, ha szó szerinti, köznapi értelmében esetleg irreálisnak tűnt. Hajdú Tibor így jellemzi az egyes pártok végcéljait: „1918-ban a kommunisták a világforradalomban hittek; a szociáldemokraták az osztályharc elmosó-

dásában és az imperialisták belátásában; Károlyi Wilsonban; az antant – győzelme tartósságában; a magyar nacionalisták az ezeréves határok sérthetetlenségében; a klerikálisok isten országában; a polgári radikálisok abban, hogy az emberiség eszére fog hallgatni. Láthatjuk, kik álltak viszonylag legközelebb az igazsághoz és céljukhoz."[32] Kun Béla egyetlen kérdésben sem törekedett arra, hogy a polgári társadalom keretei közt reális célokat tűzzön a tömegek elé. Ellenkezőleg: minden erejével azt bizonygatta, hogy a proletariátus osztálycéljai az adott keretek között sem részleteikben, sem egészükben nem valósíthatók meg.

A kommunista párt következetesen arra készült, hogy a polgári köztársaságot fegyveres felkeléssel megdönti. Célját nyíltan hirdette és konkrét előkészületeket tett. Fegyvereket vásárolt (a Mackensen-hadsereg Magyarországon átvonuló katonáitól akár géppuskát is lehetett venni) és fokozta agitációs munkáját a katonák között. Ebben a munkában Kun Béla személyesen járt elöl.

1918 szilveszterének esős délelőttjén azután olyan események történtek, amelyek ezt az addig alig észrevehető munkát a közvélemény érdeklődésének reflektorfényébe állították.

Ezen a szilveszteren az ország vezető politikusai nem engedhették meg maguknak, hogy az esti összejövetel előkészületeivel foglalkozzanak és azon tűnődjenek, kinek vagy kiknek a társaságában köszöntik a boldognak éppen nem ígérkező új évet. 29-én összeült a minisztertanács, hogy megoldja a hetek óta húzódó kormányválságot. Be kellett tölteni a Bartha lemondása óta üresen álló hadügyi tárcát. A hosszú kötélhúzás eredményeként megszületett döntés már születésekor felkavarta azt a vihart, amely rövidesen meg fogja tépázni a fiatal köztársaság alig gyökeresedett fáját. Gróf Festetics Sándor tartalékos százados személye sok mindenre volt alkalmas, de a forradalmasodó katonák lecsillapítására, az egyre ziláltabbá váló hadügyek rendbehozatalára semmi esetre sem. Kinevezése joggal váltott ki felháborodást még azok között a katonák között is, akik belefáradva az állandósult felfordulásba, szerettek volna valamiféle stabil állapotot érezni maguk körül.

A kommunisták elsőként ismerték fel a katonatömegek forradalmasítására kínálkozó lehetőséget, és egy percet sem habozva cselekedtek. A Visegrádi utcába „katonák jöttek hozzánk azzal, hogy Kun Béla jöjjön ki az Üllői úti kaszárnyákba, a katonák hallani kívánják. Az egyik elvtárs már hozta is Kun bundáját. Kun sietve öltözött és már közben mondta:

– Adjanak velem revolvert. Úgy hiszem, ma történik valami."[33]

Nem is csalódott.

Ami ezután történt, azt – a különböző, részleteiben ellentmondó források elemzése alapján – a következőképp lehet rekonstruálni.

Kun Bélával az élen, mintegy 200–250 kommunista katona (főleg a tengerész-nemzetőrség tagjai) az 1-es honvéd gyalogezrednek a külső Üllői úton (a mai Zalka Máté Katonai Műszaki Főiskola helyén) levő laktanyájához vonult. A laktanyába bejutván, az udvaron összegyűlt katonákhoz (akik közt ott volt kísérete is) Kun Béla beszédet intézett. Beszédében „méltatta" Festetics kinevezését. (Ennél bővebbet a korabeli leírások nem mondanak. De tudjuk: Kun Béla nemcsak általában volt jó szónok, kiváltképp

értett a bakák nyelvén. Ismerte érdes, de lényegre törő szókincsüket és maga is azt használta.) Felszólította a katonákat, hogy vonuljanak a Várban székelő hadügyminisztériumba és követeljék Festetics lemondását.

Mialatt az ezred katonáinak többsége az udvaron hallgatta Kunt, akadtak természetesen olyanok is, akik a telefonhoz rohantak és felhívták Pogány Józsefet, a Katonatanács elnökét, kérve, hogy azonnal jöjjön a helyszínre. Pogány rögtön autóba ült.

Miközben az autó az egyébként gyér forgalmú városon át a Várból a Népliget felé tartott, Kun Béla beszédét lövések csattanása szakította félbe.

A lövöldözés kezdetére és lefolyására vonatkozóan ahány forrást olvasunk, annyiféle variációval találkozhatunk. Kun Béláné Szatmári Sándort idézi: „Felállt az emelvényre. Csak annyit tudott mondani: »Katona testvéreim!« Egy aktív százados közvetlen közelből fegyvert emelt rá. Célzott. Elhűltünk. Lelövi! A halálos csöndben Kun Béla megszólalt: »Százados! Illene tudnia, ha lőni akar, ki kellene nyitni a závárzatot«... Dübörgő éljenzés támadt. A százados kezéből a mellette álló közlegények kicsavarták a fegyvert..."[34]

Az irodalmi ambíciójú Szatmári Sándor, a későbbi emigráns népdalköltő leírása kétségtelenül hatásosan poentírozott: az elbeszélés végén a katonák vállukon viszik ki Kun Bélát a laktanyából. Hibája, hogy nem dördül el benne lövés: az aktív századosnak nincs ideje kibiztosítani puskáját. Ha elsiklunk olyan apróság felett, mint az a tény, hogy egy aktív százados, ha valóban lőni akar, azért rendszerint tudja, hogy a puskát ki kell biztosítani; ha nem vesszük figyelembe, hogy ugyanez a kibiztosítatlan puska Lengyel Józsefnél egy másik laktanyában, a 32-eseknél bukkan fel; ha nem kérdőjelezzük meg, hogy egy katonákkal zsúfolásig telt laktanyaudvarban – ahol a hátul állók nem láthatják, mi történik a szónok közvetlen közelében – „halálos csend" támadhat –, akkor is kétségünk támad a leírás iránt. Szatmári Sándor szerint ugyanis lövés nem esett. Minden egyéb forrás viszont – a *Vörös Újság*tól a *Népszavá*n át a *Világ*ig – megegyezik abban, hogy a laktanyában lövöldözés tört ki.

Böhm Vilmos, akkori hadügyi államtitkár, akinek az esetről hivatalos információkból is értesülnie kellett, mindössze ennyit ír: „A laktanya udvarán ki nem derített okokból pánikot előidéző lövöldözés keletkezett".[35] Weltner szerint „a laktanya belső ablakaiból, ahonnan tisztek és katonák nézték a bolsevisták agitációját, több lövést adtak le az udvarba".[36] Ugyanezt írja a Népszava korabeli tudósítása,[37] míg a Vörös Újság szerint – „az egyik tiszt összeszedett egy csoport katonát és fölrohantak az emeletre, ahol fegyvert kaptak. A még ismeretlen tiszt parancsára sortüzet adtak a katonák Kun elvtársra és a kommunista beszédet hallgató katonákra."[38]

Abban tehát a források megegyeznek, hogy a lövéseket a laktanya belső ablakaiból adták le, az udvarra célozva.

Az olvasóban nyilván felmerült a kérdés: hogyan lehetséges, hogy nem találták el Kun Bélát? Hiszen akár tisztek, akár egyszerű katonák voltak, bizonyos, hogy olyan emberek, akik nem most tanulták a célba lövés alapfogásait; feltételezhetően megjárták a frontot, és sok ezer lövést adtak már le életükben.

Ennek ellenére (ebben valamennyi forrás megegyezik) nem történt sebesülés, pedig a kommunista katonák, Kun Béla önkéntes testőrei, azonnal viszonozták a tüzet.

Mindebből azt az óvatos feltételezést lehet levonni, hogy a lövöldözők a levegőbe, a tömeg feje fölé lőttek. Amiből az következik, hogy nem megölni akarták Kun Bélát, csak elnémítani; a rendelkezésükre álló legegyszerűbb eszközzel berekeszteni a gyűlést.

Ez természetesen mit sem von le Kun Béla egyéni bátorságából. Ő már a laktanyába menet számított erre a lehetőségre – pisztolyt vett magához –, ám ez egy pillanatra sem tartotta vissza attól, hogy bemenjen oda. Saját életét ezúttal is kevesebbre becsülte, mint a katonák közti kommunista agitáció ügyét.

Közben megérkezett Pogány József és kísérete. A lövöldözés abbamaradt. Pogánynak sikerült lecsillapítani a katonákat.

De nem sikerült lebeszélnie Kun Bélát az akció folytatásáról. Mit sem törődve azzal, hogy néhány perccel ezelőtt élete közvetlen veszélyben forgott, átment az Üllői út és Ferenc körút sarkán levő (a felszabadulás után Kilián-laktanyának nevezett, ma polgári célokat szolgáló) Mária Terézia laktanyába, a kékparolis 32-es bakák szállására. Nem tudni, gyalog ment-e vagy villamoson. Mindenesetre Pogány József megelőzte és meggyőzte a szociáldemokrata befolyás alatt álló bizalmiakat: ne engedjék be Kunt a laktanyába, ne adjanak lehetőséget arra, hogy gyűlést tartson.

Ennek következtében Kun Bélát a laktanya kapujában letartóztatták. Nyilvános gyűlésre így nem került sor, mindössze annyit tudott tenni, hogy a körülötte folyton hullámzó, kíváncsiskodó katonák között folytatott agitációt.

Nemsokára a laktanyához ért a kommunista katonáknak az a csoportja, amely lemaradt az 1-es laktanyában és gyalog vonult végig az Üllői úton. Ezek energikusan követelték vezérük szabadon bocsátását. Mivel fegyverekben egyik oldalon sem volt hiány, a helyzet feszültté vált. Pogány – miután a gyűlés megtartását megakadályozta – parancsot adott Kun elengedésére. Más célja, vagy jogalapja amúgy sem volt a fogvatartásnak.

A kommunista katonák kicsiny, de elszánt csoportja még egy darabig együtt tartott a Kálvin tér felé. A Radetzky-laktanyába akartak menni, ahol a város egyéb kaszárnyáiból összegyűlt kommunista katonák tartottak gyűlést, pontokba szedve követeléseiket: a katonák közti agitáció szabadságát, a legénység kosztjának javítását, Festetics lemondását, a Katonatanács hatalmát. Közben azonban híre jött, hogy a gyűlés már véget ért.

A katonák szétszéledtek. Szilveszter délutánja volt; az emberek, ha csak néhány órára is, feledni és örülni akartak...

Ám a pesti polgár ezúttal nem tudta önfeledten köszönteni az újévet. A délelőtti események híre estére nemcsak bejárta a várost, de – szokás szerint – színeződött és dagadt, egyre újabb és hátborzongatóbb részletekkel egészült ki. Az esti összejöveteleken már „katonazendülésről" beszéltek; tényként könyvelték el, hogy „a katonaság átállt a bolsevikokhoz". Voltak, akik új szenzációkkal szolgáltak: „a bolsevikok ostromolják a Hadiklaktanyát".[39] A város, ha hihetünk a *Népszavá*nak, „hisztérikus görcsökben

vonaglott". Hozzájárult a rémhírekhez a Margit körúti fogházban szilveszter estéjén kitört fegyenclázadás, amihez ugyan a kommunistáknak nem volt közük, de újabb ok volt az idegek borzolására.

Ami a polgárt megfosztotta szilveszteri pezsgője zavartalan élvezetétől, Kun Béla számára epizód volt csupán, bár fontos epizód egy fontos területen. A Párkák szünet nélkül szőtték a forradalom fonalát; a szálak Kun Béla kezében futottak össze.

A szálak egyike Moszkvába vezetett, Leninhez. Decemberben vágott neki a hosszú keleti útnak Vlagyimir Uraszov, hogy – legalább három fronton átkelve – elvigye Kun beszámolóját a magyar párt helyzetéről.[40]

Volt miről beszámolnia. A párt egyetlen hónap alatt az ismeretlenségből a magyar belpolitika jelentős tényezőjévé vált. Megkezdődtek a pártba a testületi belépések, amelyek nem annyira tényleges pártszervezetek megalakítását jelentették, mint inkább a kommunizmus eszméje iránti fokozódó szimpátiát. A párt értékes új erőkkel gyarapodott. Decemberben csatlakozott hozzá Lukács György és baráti köre, a „heidelbergi filozófusok" tábora, akiket a KMP egyes vezetői nem kis csodálkozással fogadtak: többségük korábban semmiféle szerepet nem játszott a munkásmozgalomban, és nézeteik túlságosan komplikáltnak tűntek ahhoz, hogysem a marxizmus leegyszerűsített változatát ismerő forradalmárok azonosulni tudjanak velük. Ám Kun felismerte, mekkora szellemi értéket jelentenek a párt számára. „Számunkra érthetetlen volt, hogyan élhetett Kun ezzel a »segítséggel« – írja Lengyel József. – Ha azonban ma meggondolom, hogy Kun, az ortodox marxista, minket se tartott marxistának és mégis szívesen dolgozott velünk, akkor értem, hogy a Lukács-csoportnak is megörült."[41]

Komoly sikert aratott a párt a magyarországi román szocialisták Budapesten tartott kongresszusán. Itt azok az erdélyi román és magyar kommunisták ragadták kezükbe a kezdeményezést, akik Kun Bélával együtt voltak Moszkvában a Föderációban, és akik közül néhányat a november 4-i értekezleten beválasztottak a pártvezetőségbe. Kun Béla legközelebbi harcostársa, Pescariu Hariton nem lehetett jelen; a román hatóságok elfogták és megölték. De ott volt Kagan Henrik, aki a későbbiekben Kun Béla futárjaként járta a Moszkva–Budapest közti utat, ott volt Pór Ernő, Karikás Frigyes, és felszólalt maga Kun Béla is. A kongresszus kommunista határozati javaslatot fogadott el; hamarosan megjelent – húszezer példányban – a Steagul Rosu (Vörös Zászló) című lap.[42]

Sikereket könyvelhetett el a párt más nemzetiségek között is. Kun Béla decemberben felvette a kapcsolatot Filip Filipovićcsal, a jugoszláviai kommunista párt későbbi alapító tagjával, aki egy ideig Budapestről irányította a jugoszláv mozgalmat.[43] Rövid, de a KMP befolyását mindenesetre tükröző epizód volt a pozsonyi egynapos „szovjethatalom": a magyar hatóságok kivonulása és a csehszlovák csapatok bevonulása közti intervallumban László Jenő és Mészáros-Kohn Gábor vették kezükbe a város irányítását.[44]

Kun Béla ekkor már a magyar politikai élet legjobban informált emberei közé tartozott. Mint az eddigiekből is kitűnik, nem volt a szó polgári értelmében vett moralista. Akárcsak Lenin, egyetlen morális mércét ismert: a proletariátus ügyét. Ezért habozás nélkül elfogadta azoknak a szolgála-

tait is, akik érdekből – önbiztosításból, jövendő karrierért vagy akár pénzért – tettek egyet-mást a kommunista párt javára. Ezek tájékoztatták őt a politikai rendőrségen, a *Népszava* szerkesztőségében vagy a polgári pártok vezetőségében történő eseményekről.

Itt jegyezzük meg, hogy a Visegrádi utcai párthelyiségben időnként igen vegyes indíttatású és szándékú emberek fordultak meg. A csepeli vasasok és az Oroszországot járt zsellérek mellett akadt deklasszálódott gróf, dzsentri huszártiszt is. Kun Béla nem aszerint ítélte meg az embereket, honnan jöttek, hanem abból a szempontból, milyen hasznot tudnak hozni a forradalom ügyének.

A kommunisták sikereit már nem lehetett elhallgatni. Míg a *Népszava* decemberben szüntelenül arról biztosította olvasóit, hogy a kommunizmus – jelentéktelen pörsenés a munkásmozgalom egészséges szocialista testén, január elejére a hang megváltozik. A román szocialisták kongresszusán aratott sikert éppúgy nem lehetett immáron elhallgatni, mint az ifjúmunkások szövetségének csatlakozását. Január 3-án írja le először a *Népszava* Kun Béla nevét. „Egy Kun Bélától meg lehetne kérdezni, miért nem csinált munkásmozgalmat Kolozsváron, hiszen ott pártvezetőségi tag volt; Vántus Károly a szociáldemokrata párt titkára volt, miért kellett helyét másnak átadni; Vágó is párttitkár volt Debrecenben, Fiedler is Aradon – hol az a mozgalom, amit ők teremtettek meg?"[45]

Ha a jámbor Candide ebben az időben a *Népszava* olvasója lett volna, bizonyára megkérdezte volna Pangloss mestert: hogyan kerültek egyszeribe a KMP élére régi, ismert munkásmozgalmi vezetők, holott tegnap még ugyanitt „jött-ment intellektuelek" szerepeltek? Ám a magyar újságolvasók erre az időre már régen elsajátították az újságolvasás művészetének mindmáig bonyolult tudományát, és kellően értékelni tudták e cikk olyan kitételeit, miszerint „az embereknek néha még a tetvek ellen is védekezni kell". A *Népszava* olvasója a *cáfolatokból* értesült a KMP sikereiről – és sietve megvette a *Vörös Újság*ot.

Kun Béláról írunk, nem a KMP történetéről – bármily nehéz is szétválasztani a kettőt. Mert mitévők legyünk például a salgótarjáni eseményekkel? Kun Béla december 26-án járt ott, izzó beszédet tartva a bányászok előtt – és január 3-án kezdődtek el azok a forradalmi megmozdulások, amelyek emlékét ma is őrzik Salgótarjánban és környékén.[46] Nyilvánvaló, hogy beszéde, személyes megjelenése elindított, vagy fölerősített egy folyamatot, amelyben rajta kívül mások is részt vettek.

Ugyenezt mondhatjuk az 1918 decemberében kezdődő és januárban már szélesen hömpölygő gyárfoglaló mozgalomról.

Eleinte nem volt szó többről, mint hogy a munkások egyes gyárakban elkergették a különösen gyűlölt vezetőket. Ez történt az Elektromos Műveknél, a vasútnál, az Állami Nyomdában és néhány kisüzemben. A mozgalom karácsonykor lendült fel igazából. A vasasszakszervezet karácsonyi segélyt követelt a munkaadóktól. Óriási felháborodást váltott ki, amikor a *Vörös Újság* cikke nyomán kitudódott, hogy a kormány a kifizetett karácsonyi segély felét a tőkéseknek megtéríti. Garami Ernő dadogó magyarázata – hogy ti. a kormány „kiegészítette" a segélyt – nem elégítette ki a munkásokat,

Vágó Béla rögtönzött utcai gyűlésen beszél a Körúton. 1919. január

akik úgy vélték, hogy a háború alatt meggazdagodott tőkéseknek *volna miből* fizetni a szociáldemokrata miniszter segítsége nélkül is, méghozzá jóval többet. A Ganz Villamossági Gyár munkásai január 3-án behatoltak az igazgatósági épületbe, elkergették a gyár vezetőségét, megválasztottak igazgatónak egy, a munkásokkal rokonszenvező mérnököt és mellé 12 munkásból álló ellenőrző bizottságot neveztek ki. Példájukat követte a Ganz Vagon, a Ganz Hajó, a Lipták-gyár, a Fegyvergyár, a Schlick–Nicholson gyár, az Óbudai Hajógyár és több nagyüzem.[47]

A mozgalom spontán volt; eredményei nem annyira konkrét célok megvalósításában, mint a munkások általános forradalmasodásában realizálódtak. A KMP óvatos magatartást tanúsított. Januárban a *Vörös Újság*ban egyetlen cikk sem jelent meg, amely a gyárak elfoglalására buzdította volna a munkásokat. A párt vezetői jól tudták, hogy a kapitalista rendszeren belül egyes üzemek nem válhatnak a szocialista termelési viszonyok csíráivá, és alapvetően nem tehetnek mást, mint amit a tőkés vezetés alatt tettek. Meg is írta a *Vörös Újság*: „Ez nem oldható meg elszigetelten, csak akkor, ha az összes gyárak és az összes bankok a munkások kezébe kerülnek. Erre is rákerül a sor."[48]

Kun Béla fő törekvése ebben az időben a munkásmozgalom polarizálódási folyamatának siettetésére irányult. Mint azt a *Vörös Újság* január 8-i számának feltehetően tőle származó „Választani" című cikke írja: „Jobbra tolni a reformistákat, kényszeríteni a forradalmi irányzat híveinek elszakadásával és pártba tömörítésével: ez a módja annak, hogy a magyarországi proletariátust képessé tegyük a forradalmi helyzet kihasználására s a nemzetközi proletárforradalomban való részvételre. A szociáldemokrata párt

többsége – akár bent marad a kormányban, akár kilép belőle, akár elfoglalja a burzsoá állam összes miniszteri székeit – kénytelen lesz levonni a törvényesség összes következményeit. Egészen a forradalmi mozgalom fegyveres erővel való eltiprásáig."

A kommunista taktika precíz, világos megfogalmazása volt ez, amely összhangban állt Marx és Engels tanításával a munkáspártnak a polgári demokratikus forradalomban követendő taktikájáról. „A munkásoknak mindenekelőtt a konfliktus alatt és közvetlenül a harc után, amennyire csak lehetséges, ellensúlyozniok kell a polgári csitítást... A munkásoknak arra kell törekedniök, hogy a közvetlen forradalmi felbuzdulást ne hagyják ismét mindjárt a győzelem után elnyomni. Ellenkezőleg, amíg csak lehet, elevenen kell tartaniok ezt a felbuzdulást. Nemcsak, hogy ne szálljanak szembe az úgynevezett kilengésekkel, a népnek gyűlölt egyének vagy gyűlöletes emlékű középületek elleni bosszújával, ne csak tűrjék ezeket az eseteket, hanem ragadják magukhoz vezetésüket."[49] A KMP minden cselekedete ebbe az irányba hatott. Támogatott minden olyan követelést és megmozdulást, amelyben a tömegek spontán forradalmisága fejeződött ki, akkor is, ha azokban időnként disszonáns elemek jelentkeztek (mint pl. a vidéki szegényparaszt-mozgalmak helyenként erősen antiszemita jellege, vagy a forradalmi megmozdulásokkal együtt járó fosztogatások). Kun Béla, miközben messzemenően kihasználta az MSZDP kormánypárt mivoltából fakadó lehetőségeket az osztályegyüttműködés politikájának leleplezésére, nem mondott le a párt (potenciális vagy tényleges) baloldali elemeinek megnyeréséről.

Talán itt a helye annak, hogy kiigazítsuk a történelmi retrospektivitás okozta tévhiteket. Az általában közismert, hogy a Tanácsköztársaság és a Kommunisták Magyarországi Pártja későbbi vezetői közül március 21. előtt sokan szemben álltak a kommunista mozgalommal. Ám a későbbi hősöknek kijáró kötelező tisztelet gyakran szemérmesen elhallgattatja a konkrét neveket. Nem szoktunk beszélni arról, hogy Kun Béla későbbi legközelebbi híve, hűséges társa, Pogány József, ebben az időben a *Vörös Újság* hasábjain úgy jelenik meg, mint a kommunisták elleni kereszteshadjárat egyik inkvizítora; hogy Kun Béla helyettesét a Tanácsköztársaság külügyi népbiztosi posztján, Ágoston Pétert, a *Vörös Újság* „bankigazgató, ház- és telekspekuláns, királyi katolikus jogakadémiai tanár"-ként aposztrofálja.[50] Nem kímélik a pejoratív jelzők Bokányi Dezsőt, Dovcsák Antalt, Bajáki Ferencet, nem is beszélve a kommunisták elleni fegyveres fellépést követelő Garbai Sándorról.

Ám mindez nem akadályozta Kun Bélát abban, hogy szüntelenül keresse velük az együttműködést. Garbait pl. alig néhány nappal azután, hogy az kíméletlen leszámolást követelt a kommunistákkal, Kun Béla meghívta egy kommunista gyűlésre a Vigadóba, hogy ott fejtse ki álláspontját. Maga érte el, hogy a tömeg abbahagyja a pfujozást és végighallgassa Garbait.[51]

Kun komolyan vette mindazokat a fórumokat, amelyek a munkásság osztatlan respektusát élvezték, mindenekelőtt a szakszervezeteket és a Budapesti Munkástanácsot, akkor is, ha azok egyelőre szociáldemokrata vezetés alatt álltak. Mialatt erejének jelentős részét a szociáldemokrata párt szakí-

tására fordította, a szakszervezeti egységet egyetlen pillanatra sem kérdőjelezte meg. A Munkástanács tíztagú kommunista frakciója pedig – Vágó Béla vezetésével – olyan javaslatokkal állt elő, amelyek tartalma a tagság jelentős részének egyetértésével találkozott.

A kommunista taktika ilyen rugalmassága fokozta a szociáldemokrata párt vezetésében enélkül is tetőpontra hágó zűrzavart. Az MSZDP egyre ellentmondásosabb helyzetbe került. Helyzetét legvilágosabban Garami Ernő fogalmazta meg: a tömegek egyre erőteljesebben követelik, hogy a szociáldemokrata miniszterek teljesítsék azokat a követeléseket, amelyeket a szociáldemokrata program előír. Ezt – több ok, köztük a polgári partnerek miatt – nem tehetik. Ugyanakkor arra sincs módjuk, hogy erélyes eszközökkel letörjék a kommunista mozgalmat.[52]

Az MSZDP helyzetének ellentmondásosságát tovább fokozták a nemzetközi események. Január elején géppuska- és ágyútűztől volt hangos Berlin; a szocialista mozgalmon belüli szakadás eljutott a nyílt fegyveres összecsapásig. A *Népszava* nem tudta eldönteni, kinek az oldalára álljon. Liebknechtet, Luxemburgot, Ledebourt nem nevezhette sem Moszkva ügynökének, sem jött-ment kalandoroknak. Megpróbálta hát a lehetetlent: egyszerre drukkolni mindkét csapatnak, hogy a mérkőzés végén boldogan kiálthasson fel: győztünk! Ez természetesen nem ment. Nem segített a Spartakus-felkelés elbukásakor megjelentetett gyászkeretes vezércikk sem.

Annak az álláspontnak abszurditása, amely szerint „Lenin és Liebknecht – igen, Kun és Szamuely – nem" januárra teljessé vált. A *Vörös Újság* január 15-i száma első oldalon hozta Lenin, Trockij, Sztálin, Buharin és Szverdlov üzenetét, amelyet a német Spartakus-csoporthoz, a kommunisták ausztriai és magyarországi pártjához intéztek. Ez világosan leszögezi: „A burzsoázia reális hatalmát, amelyet most a hálás szocialista pojácák védelmeznek, fel kell cserélni és az feltétlenül fel is cserélődik a proletariátus reális hatalmával. Ez erősebb, amint forradalmi diktatúrává válik, nem tekintve a szocialista árulók szemrehányásaira, akik a német tanácsok első kongresszusán a burzsoázia javára használták fel a hatalmat."[53] Ugyanez a szám közli az akkor már meggyilkolt Karl Liebknecht január 2-án kelt üdvözletét a Kommunisták Magyarországi Pártjához: „Üdvözöljük a Kommunisták Magyarországi Pártját, mint társunkat a közös küzdelemben!"

A nemzetközi munkásosztály kiemelkedő alakjainak üdvözlete nagy erkölcsi tőkét jelentett a magyar kommunista mozgalom számára.

Lenin és közvetlen harcostársainak üdvözlete mintegy válasz volt Kun Béla 1919. január 5-én kelt levelére, amelyet futár (valószínűleg Lebovics Farkas) útján juttatott el Moszkvába.

A rövid, optimista hangvételű levél tárgyilagosan ismerteti a KMP első hónapjának eredményeit. „A helyzet nálunk nagyon jó. Pártunk napról napra növekszik, és ha Németországban két-három héten belül nem dől el a diktatúra kérdése, akkor júliusi napok előtt állunk."

Ha ez utóbbi mondatot a mai magyar olvasó számára lefordítjuk, az nagyjából a következőt tartalmazza: Bízunk abban, hogy Németországban 2–3 héten belül győz a proletárdiktatúra. Ebben az esetben rövidesen nálunk is győz. Ha azonban a német forradalom késik, nálunk – miként 1917 júliusá-

ban Oroszországban – rövidesen kenyértörésre kerül a sor a munkásmozgalom forradalmi és reformista szárnya között.

Ezek a sorok másfél hónappal a február 20-i események előtt íródtak, mintegy igazolásaként annak, hogy a helyzet marxista elemzése valóban lehetőséget ad az előrelátásra...

A továbbiakban a levél főleg a vasmunkások közötti sikeres térhódítást emeli ki. Beszámol a gyárfoglaló mozgalomról. A levélből kitűnik, hogy Kun Béla nemcsak azt tudta, hogy két nappal később össze fog ülni a Munkástanács, de azt is, hogy ott milyen határozatot fognak beterjeszteni és melyik kap többséget: „Minden valószínűség szerint néhány napon belül tiszta szociáldemokrata kormány alakul." (Mint ismeretes, a Munkástanács ülésén Garbai ezt indítványozta és ez a javaslat kapott többséget. Csak a vita végén született az a kompromisszum, amelynek eredménye a Berinkey-kormány, azaz a polgári-szociáldemokrata koalíció fenntartása lett.[54]) Hűvös tárgyilagossággal szögezi le: ez „azt jelenti, hogy uralmuk idején fellendül ellenünk az ellenforradalom". Kun politikusi habitusának egyik óriási előnye kortársaival – köztük legjobb elvtársaival – szemben is az illúziómentesség. Egy percig sem gondolt arra, hogy a tiszta szociáldemokrata kormány tagjai esetleg szentimentálisak lesznek volt elvtársaik iránt. Lényegét tekintve – mint később kiderült – ebben is igaza volt.

„Nagyon jól tudjuk, hogy a mi sorsunk Németországban dől el" – folytatódik a levél. A továbbiakban beszámol a román kommunista lap megjelentetéséről, valamint az antantcsapatok közt folyó kommunista agitációról. Ezek közül külön is kiemeli a franciákat. (Budapesten ebben az időben egy zászlóaljnyi francia katonaság tartózkodott, de előre vetette árnyékát Dél-Magyarország francia megszállása.) Mint írja, a Pesten levő francia katonákkal már van összeköttetés. Kéri, hogy küldjék Magyarországra „Sz. és Z. elvtársakat". Valószínű, hogy az „Sz"-szel jelölt elvtárs azonos Jacques Sadoul francia tiszttel, aki Oroszországban csatlakozott a bolsevikokhoz, és akit Kun Béla még Moszkvából személyesen ismert; nála aligha lehetett volna alkalmasabb embert találni a francia katonák közti agitációs munkára. (Tekintve, hogy a levél orosz szövegben maradt fenn, az „Sz" betű használata a fonetikus átírás miatt Sadoul nevénél természetes.) Hogy a Z. kezdőbetű kit takar, nem tudjuk.

Pénzt kér – mint írja, „igen sok irodalmat kell kiadnunk". Valóban, a kommunista lapok száma gyorsan nőtt. Nemsokára megjelent az *Ifjú Proletár*, a *Vörös Katona*, a *Szegény Ember*, valamint a párt elméleti folyóirata, az *Internacionale*. A papírhiány viszonyai között, amikor újságpapírhoz csak a feketepiacon lehetett hozzájutni, ahhoz tényleg sok pénz kellett, ha nem is annyi, mint amennyit a katolikus egyház költött az *Új Nemzedék*re, vagy a Hitelbank a *Világ*ra.

A levél ezekkel a magabiztos sorokkal zárul:

„Legyen nyugodt, én teljesen szilárdan és marxista módon intézem az ügyet; itt semmiféle puccs nem lehetséges, ha mi vesszük kezünkbe a hatalmat, azt senki el nem ragadhatja tőlünk."[55]

Az olvasónak talán kissé disszonánsnak tűnhet az egyes szám első személy; némi hetykeség is érződik benne. Elárulja, hogy Kun Bélát nemcsak

elvtársai tartották a párt vezérének, maga is annak tartotta magát. Úgy látszik, Lenin – személyes beszélgetés, vagy üzenet formájában – külön felhívhatta figyelmét az elhamarkodott puccs veszélyére. Joggal gondolhatott arra, hogy a heves természetű forradalmár nem bír ellenállni annak a csábításnak, amit egyfelől a gyenge központi hatalom, másfelől a felfegyverzett és harcra kész kommunista katonák tömege kínált. Kun szükségesnek tartotta eloszlatni ezeket az aggályokat.

A Leninnel való kapcsolat bizonyítékaként a *Vörös Újság* január 18-tól három folytatásban közölte Lenin: „Demokrácia és diktatúra" című tanulmányát. A cikk bevezetőjében a szerkesztőség megjegyzi: „Lenin elvtárs a nemzetközi proletariátus legelső harcosa és vezére az alábbi cikket küldte el hozzánk, amely tény a magyar szociáldemokraták rikácsoló rágalmazó lármájában még több erőt ad minden kommunistának a proletariátus érdekében való küzdelemre." Lenin ezt a cikket is – csakúgy, mint a fentebb már idézett üzenetet *három ország* (Németország, Ausztria, Magyarország) kommunistái részére írta, úgy ítélvén meg, hogy a forradalom menetének *fő törvényszerűségei* ezekben az országokban azonosak. Szavai Magyarországon is telibe találtak. Valóban a demokrácia és a diktatúra kérdése volt a választóvíz szociáldemokraták és kommunisták között; itt volt a legnagyobb szükség elméleti segítségre, érvekre, amelyek Lenin szájából mindenkinél meggyőzőbben hangzottak.

Hogy Magyarország sorsa a nemzetközi politika porondján dől el, ezt mindenki tudta. De a magyar nép számára elfogadható *alternatívát* egyedül a kommunisták tudtak nyújtani a korabeli Magyarországon. Mialatt a napilapok már-már fásult egykedvűséggel regisztrálták Pozsony, Kolozsvár, Léva, Kassa elvesztét, a *Vörös Újság* egész oldalát betöltötte a Kommunista Internacionálé összehívását meghirdető üzenet. Olyan forradalom ígérete sejlett mögötte, amelyben a magyar munkásokkal együtt (és velük nagyjából egyidőben) vesznek majd részt a román, cseh, szerb, francia, angol proletárok. És akkor elvesztik jelentőségüket a demarkációs vonalak, a fegyverszüneti bizottságok; a győztes proletariátus nemcsak Vix alezredest küldi a pokolba, de összes főnökeit, egészen Clemenceau-ig és Lloyd George-ig...

Egyelőre azonban még el kellett jutni idáig. Ehhez pedig forradalmi tettekre volt szükség, olyanokra, amelyek a proletariátus többségét a kommunisták mellé állítják.

Mert bármilyen nagyok voltak is a sikerek a kiindulóponthoz képest, ettől még igen messze volt a párt. Még azokban az üzemekben is, ahol erősnek érezte magát, általában csak annyit ért el, hogy a munkások elismerték a KMP létjogosultságát, sok mindenben igazat adtak a kommunista szónokoknak, de azért megmaradtak a szociáldemokrata pártban, és nem tettek olyat, amit annak – vagy a szakszervezetnek – vezetői kifejezetten megtiltottak. Igen sok üzemben azonban a kommunisták szóhoz sem tudtak jutni. Különösen gyengén ment a vidék szervezése. Olyan nagy ipari városokban, mint Győr, Miskolc, Ózd még nem volt pártszervezet, a mezőgazdasági jellegű városokról nem is beszélve. És ha a befolyás gyorsan nőtt is, ez a növekedés elmaradt a kommunisták tervei, valamint a világforradalom szükségletei mögött.

Fel kellett gyorsítani az események menetét.

Január 22-én az összes budapesti kerületi pártszervezetben gyűléseket tartottak. Kun Béla a második kerületben beszélt. A gyűlések témája közös volt: a lakóházak forradalmi kisajátítása.

„Nyissátok ki a kapukat és száműzzétek örökre a házbéruzsora martalócait. Nyissátok ki a kapukat, s mire becsukjátok, vessetek véget örökre a házak és a telkek bitorlói uralmának... Köztulajdonba a házakat!" – ezzel a jelszóval indította el a kampányt a *Vörös Újság*.[56]

A felhívás nyomán kommunisták jelentek meg a proletárkerületek lakóházaiban. Arra szólították fel a lakókat, hogy a február 1-én esedékes negyedévi házbért ne fizessék ki.

A jelszó népszerűnek látszott. Az emberek nyomorogtak, pénzüket felemésztette a hajmeresztő árakat követelő feketepiac. A lakbér magas volt, mint mindig. Amellett a hangulat olyan, hogy megtorlástól nem kellett tartani. 1919 februárjában aligha akadt volna Pesten háziúr, aki azt a bátorságot vegye magának, hogy proletárcsaládot télvíz idején az utcára tegyen.

A házbérmegtagadási akció egyéb eseményekkel esett egybe. Január 23-án kommunista munkanélküliek – mintegy háromezren – az ellenük uszító *Pesti Hírlap* szerkesztősége elé vonultak, behatoltak a helyiségekbe, összetörték a berendezéseket, szétdúlták a szobákat, összetépték az iratokat.[57] 27-én az Országház előtt tüntető munkanélküliek átmentek a Visegrádi utcába, ahol Kun Béla beszélt hozzájuk. Arra szólította fel őket, hogy szerezzenek fegyvert, és álljanak készen a hatalom átvételére.[58] Nem sokkal azután a leszerelt altisztek küldöttsége megjelenik a Várban, és kereken 5400 korona végkielégítést követel.[59]

A KMP akciósorozata úgy érte a szociáldemokrata vezetőket, mint a skorpiócsípés. Nagyon jól értették, miről van szó. A KMP természetesen nem a bérházakat akarta „kommunizálni", hiszen tudta, hogy a kapitalizmuson belül ilyesfajta „kisajátításnak" semmi értelme. Arra akarta kényszeríteni a szociáldemokrata vezéreket, hogy kompromittálódjanak a burzsoázia leggyűlöletesebb figurája, a háziúr védelmében. És a szociáldemokrata vezérek tudták, hogy ezt meg is fogják tenni, mert a dolgok logikája folytán meg kell tenniük. Nem kerülhetik el a nyílt konfrontációt saját forradalmi múltjuk és jelenlegi szerepük – a burzsoá jogrend védelme – között. Ők, akik a múltban maguk is kezdeményeztek hasonló akciókat, most oda fognak állni a rongyos proletárok elé és arra fogják felhasználni egyre kopottabbá váló szóvirágaikat, hogy hadigazdag milliomosok, bankok, részvénytársaságok és telekspekulánsok érdekeit képviseljék.

Hogy is írta a Vörös Újság? „Jobbra tolni a reformistákat..."

Azzal mind a kommunisták, mind a szociáldemokraták tisztában voltak, hogy a harc az elmaradott, politikailag képzetlen proletártömegek megnyeréséért folyik. Kun Bélát kevéssé érdekelte a követelések realitás-tartalma. Ő nagyon jól tudta, hogy a burzsoá állam nem lehet meg házbér nélkül, és azt is tudta, hogy a magyar kincstár ha akarna se tudna minden leszerelt katonának 5400 koronát fizetni. De őt nem érdekelte se a burzsoá jogrend, se a magyar kincstár. Őt egyedül a tömegek érdekelték, akiket ki kell ábrándítani a Garamikból, Kunfikból, Bokányikból, Garbaikból.

És a Garamik, Kunfik, Bokányik megértették, hogy itt csak ők húzhatják a rövidebbet. Megtették hát, ami tőlük tellett. A *Népszava* vastagbetűs fejléces címmel, első oldalán napokon át buzdította a lakókat a házbér pontos megfizetésére.

A Munkástanács pedig – felrúgva a politikai „fair play" íratlan törvényeit – kizárta soraiból a kommunistákat.[60] Ugyanezt tette a Szakszervezeti Tanács is a szakszervezetekben.

Ez a lépés érzékenyen érintette a pártot; azt jelentette, hogy a legfontosabb munkásszervezetekben illegálisan kell dolgoznia. A kommunisták egy percig sem gondoltak arra, hogy abbahagyják az ezekben a szervezetekben végzett munkát, de ezt a jövőben úgy kell végezniök, mintha magánszemélyekként cselekednének.

A házbéragitáció természetesen nem a cselédlépcsős belvárosi úriházak nyolcszobás lakásai bérlőinek szólt. Az egész akció az angyalföldi ún. Tizenháromházra, Hétházra, a „Csikágó", a „Dzsumbuj" elnevezésű bérkaszárnya-tömbökre és egyéb proletárvidékek lakóira koncentrálódott. És a lényeg nem az volt, ki fogják-e fizetni a lakók február 1-én a házbért (mert azt előre lehetett tudni, hogy többségük kifizeti), hanem az, hogy a párt szava eljusson ezekbe a házakba, a szociáldemokraták pedig lelepleződjenek.

Az események valóban felgyorsultak. A kormány statáriumot készült kiadni a kommunisták ellen. A tegnap még kakastollas hőhéroknak nevezett csendőröket a *Népszava* „öntudatos csendőrproletároknak" titulálta, akik, miután a tüntető makói munkások közül ötöt megöltek, hatot megsebesítettek, a „kölcsönös megértés után"[61] békésen visszavonultak.

Február 1-én olyan látványban volt része a pesti járókelőknek, ami a legedzettebb frontkatonákat is felborzolta. A rokkantak jöttek ki – a kommunisták kezdeményezésére – az utcára. Vörös zászlóval az élen mentek a vakok, a bénák, a csonkák, a reszketősek – mentek, hogy emlékeztessenek, vádoljanak, követeljenek. A Honvédelmi Minisztériumhoz vonultak, a szociáldemokrata hadügyminiszterhez, Böhm Vilmoshoz.[62] Tőle követeltek olyan dolgokat, amelyeket természetesen sem Böhm, sem bárki más nem tudott volna nekik adni. De ha tízszer ennyit kértek volna, annak a jogosultságát sem vonhatta volna senki kétségbe. Láttukra minden egészséges ember bűntudatot érzett – még a frontról hazatértek is...

A rokkantak felvonulására, a házbérakcióra, a Garamit ostromló munkanélküliek követelésére a kormány – amelyet az egyre jobban kibontakozó ellenforradalom is szorított – nem tudott okosabbat tenni, mint egyre nagyobbakat ütni a kommunistákon. Február 2-ról 3-ra virradó éjszaka mintegy 60 rendőr hatolt be a Visegrádi utcai párthelyiségbe. Vandál pusztítást végezve, elvittek minden elmozdíthatót, az újságpapírtól kezdve az ott dolgozók szvetteréig. Mindezt arra hivatkozva, hogy a *Vörös Újság* megszegte a papírrendeletet, és ezzel „kihágást" követett el.[63]

Szerencsére a párt vezetői számítottak erre. A rendőrök sem komolyabb pénzösszeget, sem fontos iratokat, sem fegyvert nem találtak a helyiségben. Ezek más, biztonságosabb helyen voltak, pl. a Tőzsdebíróság irattárában.[64] Kun Bélát az ilyen akciók nem érték meglepetésként.

Mint ahogy a fehér ellenforradalom szervezkedését is magától értetődő törvényszerűségnek tekintette. Beillett terveibe; míg a szociáldemokraták zavartan álltak szembe a kétségtelen ténnyel, ő pontosan tudta, milyen taktikát alkalmazzon. Azt tette, amit a bolsevikok a Kornyilov-lázadás idején. A Vörös Újság ösztönözte a szociáldemokratákat az ellenforradalom elleni harcra; számon kérte tőlük ennek elmaradását, lagymatagságát, következetlenségét. A munkásoknak bebizonyította: ha a szociáldemokrata párt komolyan fellépne az ellenforradalommal szemben, a kommunisták támogatnák. Egyúttal azt is megjósolta: nem fog komolyan fellépni. Az ellenforradalom elleni harcot maguknak a munkásoknak kell, valószínűleg az *MSZDP nélkül* megvívniuk. Csak úgy képesek erre, ha felfegyverkeznek.

Ezt az álláspontot képviselte – többek között – a Katonatanács kommunista frakciója: „az ellenforradalmi székely bandák lefegyverzését, a proletariátus felfegyverzését, az ellenforradalom vezéreinek elpusztítását, nyílt és férfias, határozott küzdelmet az eddigi félintézkedések, Pogány-féle stréberek szájtépése helyett. Erre a nyílt és szervezett küzdelemre, az ellenforradalom ellen egységes támadó fellépésre nem nyílik úgy látszik, egyelőre alkalom. – Nincs más hátra, mindenki ott üssön agyon legalább egy ellenforradalmárt, ahol éri!"...[65]

Lázas görcsökben vergődött az ország. Most váltak igazán aktuálissá a hét évvel korábban írt sorok: „Néztek bármerre, sorsot láttok / és isteni robbantó kedvet / élettel kínáltak aggódnak / s buta haldoklók lelkesednek."

De aki írta őket, már nem foghatta fel prófétás szavai megvalósulását. Január 27-én meghalt Ady Endre. Kun Bélának nem volt módjában felkeresni ifjúkori barátját betegágyán, pedig biztos, szívesen megtette volna. Hogy eljutott-e Ady zavart tudatáig a KMP megalakulása, és hajdani korrepetáltjának megjelenése a politikai porondon – nem tudjuk. Mint minden ismert emberek közti kapcsolatot, az övékét is utólagos torzítások pókhálója takarja homályba. Hogy a nagybeteg Ady, aki a külvilág eseményeit decemberben–januárban már csak mozaikszerűen fogta fel, kiejtette-e Kun Béla nevét és milyen összefüggésben, bizonyíthatatlan. Kun Béláné Bernáth Ilma festőművésznőre hivatkozva azt állítja, hogy benne látta az igazi forradalom vezérét,[66] mások ennek az ellenkezőjét állítják. Kun Béla bizonyosan meggyászolta kamaszkori bálványát, de a Vörös Újság nem emlékezett meg a halálhírről. Talán az tartotta vissza ettől, hogy temetése túlságosan is protokolláris volt, a kormány kisajátította magának a halottat. Csatlakozni a sír körül összegyűltekhez nem lehetett, vitába szállni velük arról, kié is voltaképpen a halott, célszerűtlen és méltatlan lett volna.

A halottak sokasodtak, siratásuk a hozzátartozókra maradt. Nemcsak a spanyoljárvány, a forradalom belső ellentmondásai is szaporították számukat. Februárban alig telt el nap, hogy valamelyik vidéki kisvárosban ne ropogtak volna a fegyverek. Elég egy jelentéktelen, önmagában szinte komikus ürügy – egy tojást áruló asszony összeveszik a kereskedővel, néhány katona autót rekvirál – és már az egekig csapnak a szenvedélyek, már kézben a puska, amelyet hol csendőrök, hol nemzetőrök, hol tengerészek, hol tegnapi bakák sütnek el elsőnek, és öt-hat halott már nem is számít szenzációnak.

Hogy a döntő összecsapás ideje közeleg, ez iránt nem volt kétség. Ezt ismerte fel az MSZDP februári rendkívüli kongresszusa, ahol a kommunistákhoz való viszony minden más probléma elé került.[67] Sok újat a kongresszus nem tudott mondani. A fő referátumot tartó Weltner még bízott abban, hogy erélyes rendszabályokkal le lehet törni a kommunistákat – arra azonban a párt gondosan vigyázott, hogy az ezzel együtt járó nyilvánvalóan „piszkos munkát" ne szociáldemokrata, hanem polgári miniszter végezze. (Az MSZDP pedig fenntartsa magának a jogot, hogy bírálja az ennek kapcsán előforduló „atrocitásokat".) A baloldal – Landler és Pogány – csak óvatosan, igen közvetett formában próbálta enyhíteni a kommunisták elleni leszámolás tervét – egyelőre sikertelenül.

A leszámolás terve – ha általános, kidolgozatlan formában is – megfogalmazódott.

Kun Béla is készült rá.

A házbér-akció kudarca egy pillanatra sem törte le a kommunisták kedvét. Végül is mintegy 20 bérház lakói hajlandók voltak erre a forradalmi tettre,[68] kezdetnek ez nem is volt kevés. Miként a jó sakkozó, aki egyszerre több támadási lehetőséget készít elő, és arra vár, hol hibázik ellenfele. Kun Béla egyidőben forszírozta a munkanélküli-mozgalmat, a gyárfoglalásokat, a vidéki spontán zendüléseket és a leszerelt katonák mozgalmát.

Ez utóbbi vált azzá az erővé, amelyet a főcsapás irányába lehetett bevetni.

Kezdetben itt sem volt szó többről, mint egyéb helyeken. A forradalom után keletkezett sok száz különböző szervezet között a leszerelt altisztek, valamint a rokkantak egyesülete semmiféle feltűnést nem keltett. A KMP ide is beküldte a maga embereit – pontosabban: ellátta útmutatásokkal és irányítással azokat, akik közülük magukat kommunistának érezték és a párthoz fordultak. Kezdetben éppen olyan amorf, rendetlen és zavaros szervezetek voltak ezek is, mint a többiek.

Ám január végére e szervezetek a KMP kezébe kerültek. Ettől kezdve tevékenységük céltudatossá és szervezetté vált.

Az akció január 27-én kezdődött, amikor Kun Béla a Visegrádi utcába tódult tömegnek kifejtette: a legénységnek ugyanakkora illetéket kell kapnia, mint az aktív katonai szolgálattól búcsúzó tiszteknek. Másnap az altisztek gyűltek össze a Vigadóban, ahol először hangzott el konkrét formában a bűvös szám: az 5400 korona. A gyűlés résztvevői a Várba vonultak Böhmhöz. Még aznap követték őket a rokkantak, akik három nap határidőt adtak a kormánynak követeléseik teljesítésére.[69] A követelés gyorsan terjedt. Melyik katona nem érezne jogosnak egy olyan összeget, amelyből felruházkodhat, felesége kifizetheti az ő távolléte alatt felgyülemlett adósságokat, és amely kitart addig, amíg valami munkát talál? Február 12-én már altisztek és közlegények együtt vonultak rendezett négyes sorokban a Várba, a fenti követelést hangoztatva. Böhm belefáradt a vitába. Már előzőleg, mint írta: „ridegen kijelentettem, hogy mi, szociáldemokraták, nem engedjük a forradalmat fegyverrel terrorizáltatni, és a szakszervezetek megkerülésével föláállított, forradalomellenes 5400 koronás követelést nem teljesítjük".[70] Ezúttal nem is fogadta a küldöttséget, rábízta a velük folytatandó kötélhúzást Pete államtitkárra.

Ekkor már érvényben volt „a népköztársasági államforma védelméről" intézkedő törvény. Szövege alapján Kun Bélát, mint olyan egyént, aki „az államforma erőszakos megváltoztatására törekszik", 10-től 15 évig terjedő fegyházzal lehetett sújtani. A kormány egyelőre óvakodott ennek alkalmazásától. Kunt, aki február 15–16-án lázongó ifjúsága városában, Nagyváradon szónokolt, egyelőre nem bántották. Mind a polgári pártok, mind az MSZDP valamiféle alkalomra vártak, hogy leszámolhassanak vele személyesen és a kommunista mozgalommal általában.

Nem kellett sokáig várni.

A hatalom kapujában

Február 20-án délután a munkanélküliek gyűlést tartottak a Vigadóban. A résztvevők a Visegrádi utcába vonultak, ahol Kun, Vágó és Szamuely intéztek beszédet hozzájuk. A beszédekben szó esett a *Népszavá*ról is. Vágó állítólag kijelentette: „Ne tűrjétek, hogy a *Népszava* mocskoljon benneteket!" A gyűlés közben valaki elkiáltotta magát: – Gyerünk a Népszavához!

A tömeg a Visegrádi utcából kitódult a Körútra, és a Népszínház utca felé tartott. Útközben bizonyára cserélődött is, egyesek lemaradtak, mások csatlakoztak hozzá. Magában a tényben nem volt semmi különös, ezekben a napokban a tüntető menetek az utca megszokott képéhez tartoztak.

A *Népszava* Conti utcai épületét fegyveres szociáldemokrata munkások – népőröknek nevezték őket akkoriban – védték. A hír, hogy nagyobb kommunista tömeg közeledik a *Népszavá*hoz, nyilvánvaló idegességgel töltötte el őket, csakúgy, mint a Népszínház utca–Körút torkolatában felállított rendőröket. Nem valószínű, hogy bárki is valamiféle nagy kommunista puccsra gondolt volna. De, mint írtuk, ebben az időben könnyen elsült a fegyver, és látatlanban is tudni lehetett, hogy egy több száz főből álló tömegben hány embernél van puska, revolver vagy kézigránát.

Így azután a Körútról a Népszínház utcába befordúló tömeget rendőrkordon fogadta.

Az események további menetét lehetetlen pontosan rekonstruálni. A kétségtelen tény csak annyi, hogy hirtelen ropogni kezdtek a fegyverek.

Ki lőtt valójában elsőként? A korabeli szociáldemokrata és polgári sajtó szinte magától értetődő természetességgel válaszolja: a kommunisták. A korabeli (és későbbi) kommunista források ugyanilyen kétséget nem tűrően állítják: a rendőrök.

Siessünk leszögezni: semmiféle kivetnivalót nem találnánk abban, ha a tömegből adták volna le az első lövést. Egyrészt kétségtelen, hogy sok tüntetőnél volt fegyver. Az is nyilvánvaló, hogy ott, a pillanatnyi helyzetben a tömeg nem cselekedett valamiféle egységes terv szerint, és összetétele is minden bizonnyal meglehetősen heterogén volt. Az öntudatos kommunisták mellett provokátorok ugyanúgy akadhattak soraiban, mint lelkes anarchisták. Ha egy frontot járt rokkant úgy gondolta, itt az ideje, hogy elsüsse féltve őrzött revolverét, azt a legszigorúbb párthatározattal sem lehetett volna megakadályozni. Még a kioltott emberéletek feletti álszent sajnálko-

Fegyveres őrség a Népszava előtt. 1919. február

zástól is eltekintenénk; mint fentebb írtuk, a forradalom naponta szedte áldozatait, és a Népszínház utcában elesett öt rendőr semmivel sem volt nagyobb vesztesége a magyar népnek, mint az előző napok halottai Kiskőrösön, Kiskunfélegyházán, Jutason.

Ha a pontos igazságot a budapesti rendőr-főkapitányság nyomozóinak sem sikerült közvetlenül az események után megállapitani. aligha sikerülne ez nekünk. sok évtized távlatából. A legvalószínűbbnek Hajdú Tibor feltevése tűnik, aki szerint „a halálos lövések többségét valószínűleg a *Népszava* ablakaiban felállított népőrök adták le a famunkáscsoport ablaka alatt elhelyezkedett rendőrkordonra".[71] Szerinte tehát az azonos céllal felállított karhatalom lőtt egymásra. Hasonló szituációkban az ilyesmi gyakran megesik.

A lövöldözések halálos áldozatainak száma (a három napon belül meghaltakkal együtt) nyolc, ebből öten tartoztak a karhatalom állományába (3 rendőr és 2 népőr), egy vasmunkás valószínűleg a tüntetők közül került ki, ketten pedig a véletlen áldozatok kategóriájába sorolhatók.[72]

A lövöldözés kezdetére vonatkozóan csak feltevések vannak. Egy azonban bizonyos: jogilag a lövöldözéshez a KMP-nek semmi köze sem volt. Az események idején Kun Béla és elvtársai a Visegrádi utcában tartózkodtak, *konkrétan* még bujtogatással is csak nehezen voltak vádolhatók. A tüntetőknek senki nem mondta, hogy támadják meg és foglalják el a *Népszavát*. De nemcsak jogi, hanem politikai aspektusból sem volt ez a KMP olyan jellegű akciója, mint a házbérmegtagadás, vagy a rokkant-tüntetés. A kommunisták foglalkoztak a fegyveres felkelés tervével, készültek is rá – de nem most és nem ebből az alkalomból akarták azt megkezdeni. Ha komoly kato-

nai akcióra készültek volna a *Népszava* ellen, lett volna módjuk rá. Minden további nélkül elindíthattak volna több ezer katonát, akár gépfegyverekkel és ágyúkkal, megismételve a berlini januári napokat. Ez azonban nem állt szándékukban; éppen a Spartakus-felkelés tapasztalata tartotta őket vissza ettől.

Ezt a szociáldemokrata párt vezetői is tudták. Ezért nevezhetjük műfelháborodásnak azt a csinadrattát, amit az eset kapcsán csaptak.

Az események idején éppen ülésezett a vasasok bizalmi testülete: az üzemi választmányok kérdését vitatták. Az értekezletre berohanó Böhm Vilmos drámai színekkel ecsetelte előttük a Népszínház utcai vérfürdőt. Olyannyira, hogy menten határozatot hoztak: másnap a budapesti munkások hatalmas fölvonulást rendeznek a kommunisták ellen.[73]

A lövöldözés még el sem ült, amikor megszületett a minisztertanács döntése a kommunista vezetők letartóztatásáról. A döntés ódiumát a Berinkey-kormány polgári miniszterei szívesen hárították át a szociáldemokratákra. Végül is Böhm, Peidl és Garami döntötték el a letartóztatást. Jellemző, hogy Garami – hármójuk közül a legjobboldalibb, de leginkább előrelátó – ellenezte azt. Aggályai között a demokratikus szabadságjogok szentségénél nagyobb súllyal esett latba a megfontolás, hogy ne csináljanak mártírokat a kommunistákból.[74]

A minisztertanács határozata végrehajtás céljából továbbíttatott a budapesti rendőr-főkapitányságra, melynek élén akkor Dietz Károly állott. Bizonyos idő azonban kellett az akció előkészítésére, amelyet az éjjeli órákban szándékoztak végrehajtani.

Ez a pár óra elég volt Wagaszt Józsefnek, a politikai osztály nyomozójának, hogy felhívja Szamuelyt és közölje vele a küszöbön álló letartóztatás tervét.

Wagaszt József is azok közé a figurák közé tartozik, akiknek életútja regényíró tollára kívánkozik. Mint kezdő detektívet, a Galilei-kör figyelésével bízták meg. Mialatt szorgalmasan és lelkiismeretesen írta jelentéseit a háború alatt ott folyó antimilitarista munkáról, ő maga is hatása alá került azoknak az eszméknek, amelyek elleni harc hivatali kötelessége volt. Az ambivalenciát az őszirózsás forradalom oldotta fel; a köztársaságnak használhatott, ha nem kizárólag ellenforradalmárokból álló karhatalomra támaszkodik. Ezért egy ideig a budapesti főkapitányság politikai osztályának élén állt. Baloldalisága miatt váltották le erről a posztról február közepén. Wagaszt nem felejtette el azokat a kötelékeket, amelyek korábban Korvinhoz és társaihoz fűzték, és rendszeresen informálta barátait, akik a Szellemi Munkásproletárok Kommunista Szervezetében tevékenykedtek.[75]

Ilyenformán a KMP vezérkara előre tudta azt, ami néhány óra múlva bekövetkezett.

Több szem- és fültanú egybehangzó állítása szerint[76] Kun Bélát is figyelmeztették a letartóztatásra. Kun úgy vélekedett, hogy vállalni kell. – Mi még fiatal párt vagyunk. A tömegek nem értenék meg, ha a vezetők elbújnának – mondotta. Ugyanakkor utasítást adott néhány elvtársnak – mindenekelőtt Szamuelynek – az elrejtőzésre, hogy legyen, aki a munka folyamatosságát biztosítja.

Hasonló dilemma elé került tehát, mint Lenin és Zinovjev 1917 nyarán. Ismeretes, hogy Lenin és Zinovjev vállalni akarták a letartóztatást, és hajlandók lettek volna megjelenni a bíróság előtt, csupán a KB többségi határozata miatt álltak el ettől. Kun Béla úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a párt számára az ő és az ismert elvtársak letartóztatása az adott pillanatban hasznosabb, mint az illegalitás.

... Másnap délelőtt a szociáldemokrata párt hívására mintegy kétszázezer munkás vonult a pesti utcán és a kommunisták ellen tüntettek. Amikor a tömeg már szétoszlóban volt, megjelentek a rikkancsok:

– Itt *Az Est!* Rendkívüli kiadás! Agyonverték Kun Bélát! – harsogott az utca.

A lapot pillanatok alatt szétkapkodták. Az előbb még kommunistaellenes jelszavakat visszhangzó emberek most egyszeriben elcsendesedtek, és megdöbbenve, komoran olvasták a délutáni bulvárlap vastagbetűs tudósítását. A hangulat néhány perc alatt szemmel láthatóan megváltozott...

Hagyjuk azonban egyelőre *Az Est* tudósítását (a későbbiekben még visszatérünk rá). Próbáljuk meg inkább rekonstruálni, mi történt valójában Kun Bélával február 20. estéje és 21-e délutánja között.

Késő este, miután a párt néhány vezetőjével megbeszélték a további teendőket, Kun Béla lefeküdt aludni. Nem készített össze fehérneműt, nem tett semmit, ami azt a látszatot kelthette, hogy számít a letartóztatásra. Lássák, ha jönnek, hogy neki nincs félnivalója.

Dietz Károly rendőrkapitány hónapok óta készült erre az akcióra. Tulajdonképpen már november végén le akarta tartóztatni a kommunista vezérkart; ekkor a szociáldemokrata miniszterek – elsősorban Kunfi – vétója akadályozta meg ebben. Január közepén ismét készített egy memorandumot, amelyben a kormány engedélyét kérte a KMP felszámolására. El is juttatta azt Berinkey miniszterelnökhöz, aki ugyan elvileg egyetértett a tervvel, ám az „áment" nem mondta ki. Abban maradtak, hogy meg kell várni, amíg valami konkrét, jogilag is megalapozható bűncselekmény történik.

Most hát ütött az óra! Miként a harc előtt türelmetlenül horkanó paripák a csatakürtre, úgy indultak a budapesti rendőrkapitányság detektívjei a kommunisták lakásaira a februári éjszakában.

Kun Bélát valamivel éjfél után verték fel Ügynök utcai lakásán. Maga Nánássy László jött érte, a politikai detektív-főcsoport vezetője (az ekkor még KMP KB tag Nánássy György nagybátyja). A lakásban házkutatást tartottak, majd felmutatva az elfogatási parancsot, elvitték Kun Bélát, valamint a lakásban tartózkodó, személyi biztonságára vigyázó „testőrét", Kovács Jánost, a „Kiskovácsot".[77]

A Mosonyi utcai toloncházban csakhamar „összetalálkozott" a párt majdnem teljes vezérkara: Korvin Ottó, Vágó Béla, László Jenő, Nánássy György, Rákosi Mátyás, Szántó Béla, Hajdú Pál, Jancsik Ferenc, Rudas László, Boross F. László, Lengyel József, Lékai János. A hangulat nem volt rossz. Rákosi vicceket mesélt, a csoport bizonyos akasztófahumorral várta az elkövetkezendőket.

A kora reggeli órákban a toloncház melletti rendőrlaktanyából egy nagyobb csoport rendőr hatolt be a toloncházba. Jakabb rendőrtanácsostól

azt követelték, hozassa ki Kun Bélát. A tanácsos teljesítette a követelést. Kun Bélát kivezették cellájából.

Amikor a folyosóra ért, valóságos hangorkán tört ki.

– Gyilkos! Gazember! Mersz a szemünkbe nézni? – üvöltötték.

Elszabadult a pokol. A legközelebb álló rendőrök puskatussal, ököllel estek a védtelen embernek. Zuhogtak az ütések, a támadók egymást taposták, mindenki legalább egyszer meg akarta ütni. Senki sem törődött azzal, hová üt. Úgy tűnt, a fogoly nem éli túl a következő perceket.

Kun Béla a falnak tántorodott. A további ütéseket már nem érezte; elvesztette eszméletét. Talán ezzel magyarázható, hogy az egyik rendőr-tisztviselőnek sikerült őt kiragadni a gyűrűből. A rendőrök azt hitték, befejezték munkájukat: az áldozat meghalt.

Az eszméletlen és több sebből vérző Kun Bélát visszavitték cellájába – de nem kötözték be azonnal, nem rohant fel hozzá az ugyanebben az épületben tartózkodó rendőrorvos. Az események hírére a főkapitányságról a toloncházba siető Szentkirályi Béla főkapitány-helyettes még vérezve, kötések nélkül találta. Csak az ő megjelenése után vitték be Bartha rendőrorvos szobájába, ahol végre bekötözték az időközben magához tért foglyot.

Szentkirályi megkérdezte:

– Kik verték meg?

– Félrevezetett emberek. Nem fontos, hogy kicsodák – volt a válasz.

Ez a halk, rövid mondat órák alatt szállóigévé vált, és politikai esemény rangjára emelkedett. Nagyobb hatást váltott ki, mint eddig elmondott beszédei együttvéve.

„Mikor pedig elmenének a helyre, mely Koponya hegyének mondatik, ott megfeszíték őt és a gonosztevőket, egyiket jobbkéz felől, a másikat balkéz felől. Jézus pedig mondá: Atyám, bocsásd meg nekik; mert nem tudják, mit cselekszenek." A mai fiatal nemzedék nem ismeri Lukács evangéliumát. De az 1919-es nemzedék, bármely felekezethez tartozott is, betéve tudta ezeket a sorokat. Tudta őket Kun Béla is. Szavai nem voltak véletlenek!

Félig eszméletlenül, a fájdalomtól meggörnyedve, politikai tettet hajtott végre. Mintegy kívülről szemlélve a vele történteket, nyilvánvalóan erőszakot téve saját érzelmein (amely korábban egyetlen pofont sem hagyott megtorlatlanul), a megbocsátás igéit hirdette.

Ismerte a tömegek lélektanát, tudta, mivel arathatja a legnagyobb sikert – nem a maga, hanem a forradalom számára.

És elérte, amit akart.

Miközben Szentkirályi és Páll György rendőrkapitány az orvosi szobában tartózkodtak, kivágódott az ajtó, és újabb rendőrcsapat hatolt be oda. Mit sem törődve feletteseikkel, rárontottak a pamlagon heverő bekötözött sebesültre:

– Hol az a bitang? Élve nem szabadul! Üssük agyon!

Elölről kezdődött minden: puskatus, ököl, rúgások – mindez két magasrangú parancsnok jelenlétében, akik közül az egyik (Páll) szociáldemokrata párttag volt. Végül is Szentkirályinak sikerült kituszkolnia a behatolókat.

Kunnak annyi ereje maradt, hogy odaszólt Szentkirályinak:

– Hívassa ki Landler Jenőt és Bíró Dezsőt...

Kun Béla cellája a Toloncházban

Majd elvesztette eszméletét.[78]

Tekintsünk el a tudósítások színes túlzásaitól, maradjunk a száraz tényeknél, amelyeket az aznap felvett orvosi látlelet rögzített.

Ennek megállapítása szerint Kun Béla fején hat, egyenként 2–3 centiméter hosszú zúzott seb, orrán több, ütéstől származó daganat, karján véraláfutások voltak találhatók.[79] A sérülések abba a kategóriába tartoztak, amelyek nyolc napon túl, de húsz napon belül gyógyulnak.

A rendőrök szándékaihoz képest Kun Bélának szerencséje volt: végződhetett volna rosszabbul is.

Fejét kopaszra nyírták – ennek nyomait őrzi valamennyi, a Tanácsköztársaság idején készült fényképe. Amikor felesége másnap meglátogatta, feje helyén egy nagy vattacsomót talált, amelyből csak szája és szemei látszottak ki.

A délelőtt folyamán megismételte, hogy beszélni szeretne Landler Jenővel és Bíró Dezsővel, majd egy rövid levelet írt feleségének, melyben közölte, hogy él és látni szeretné.

Kun Béla megveretésének híre a déli órákban jutott a nagyközönség tudomására. Mint fentebb utaltunk rá, február 21. nevezetes nap volt. A Szociáldemokrata Párt erre a napra időzítette a kommunizmus alá hónapok óta összehordott politikai robbanóanyag felrobbantását. Nagy, látványos tüntetést készített elő, amelyik azt volt hivatott demonstrálni, hogy maguk a munkások követelik a leszámolást. A rendezés, ha nem is vallott kifinomult ízlésre, hatásos volt. Az Országház téren összegyűlt menetet a húsipari munkások csoportja nyitotta meg, akik ez alkalomból felöltötték a vágómarhák lemészárlásánál használatos kötényeiket, magukkal hozván a mészárlás kellékeit, a taglót és a bárdot. A kommunistaellenesség egy pillanatra közös menetbe terelte a Nemzeti Kaszinó pincéreit, a tegnapi méltóságos urakból öntudatos szellemi proletárokká vedlett miniszteriális tisztviselőket, a csepeli vasasokat és a Wesselényi utca rőföskereskedőit. A felvonulók izgatottan hallgatták Preusz Mór, Vanczák János, Migray József, Propper Sándor és az MSZDP többi notabilitásának beszédeit, amelyek ékesszólóan hirdet-

ték: az adott pillanatban a kommunisták veszélyeztetik elsősorban a demokráciát és a szabadságot.

A felvonulók számát a különböző (polgári és szociáldemokrata) források 100 és 250 ezer között említik – mindenesetre tengersok ember gyűlt össze a pesti utcán...

Ebbe a tömegbe robbantak bele a rikkancsok az *Az Est* tudósításával.

Ne adományozzunk az újság szemfüles riporterének, Tarján Vilmosnak olyat, ami nem volt neki: kommunista szimpátiát. Nem volt ő több egy bulvárlap riporterénél, akit egyetlen szempont vezérelt: mindig olyat és úgy kell írni, amivel el lehet adni a lapot. Ezért fizették, és annál jobban, minél izgalmasabban és hátborzongatóbban tálalta az eseményeket. Most is ezt tette. Szerkesztőit nem érdekelte túlságosan a cikk politikai következménye. Arra számítottak, hogy a február 21-i lapszám rekord mennyiségben kel majd el.

Ez maradéktalanul be is következett.

A hatás, mint már írtuk, óriási volt. Néhány perc leforgása alatt az utca hangulata teljesen megváltozott. A Népszínház utcai lövöldözés jelentéktelen csetepatévá zsugorodott ahhoz a hírhez képest, hogy Kun Bélát a rendőrök agyon-, de legalábbis félholtra verték.

Ezen, ha jól meggondoljuk, nincs mit csodálkozni: a polgári rendszer ellentmondásossága fejeződik ki benne. A munkások magukénak érezték a forradalmat, de nem tudtak fenntartás nélkül azonosulni az abból kinövő államapparátussal. Bármennyire igyekeztek is meggyőzni őket vezetőik arról, hogy tegnapi és tegnapelőtti elnyomóik és azok fegyverhordozói a forradalom tündérének egyetlen varázsszavára őszintén melléjük álltak, barátaik és elvtársaik lettek – ezt legtöbbjük nem hitte el. Pártfegyelemből és a forradalmi vívmányok féltésétől vezettetve tudomásul vették ezt a természetellenes szövetséget, mint szükséges rosszat. De nem felejtették el, hogy ezek a rendőrök verték őket kardlappal 1912-ben, ők képviselték a gyűlölt államhatalmat a háború zord éveiben, ők lőtték a sztrájkolókat a MÁVAG-gyárban és a tüntetőket a Lánchídon.

És amikor meghallották, hogy ugyanezek a rendőrök ismét azt teszik, amit a forradalom előtt, felidéződött bennük minden régi emlékük. Akárhogy is – a kommunisták mégiscsak a munkásmozgalmon belüli vérrokonok voltak, testvérek, bárha a családból pillanatnyilag éppen kitagadottak. A rendőröket viszont nem fogadták be a családba, még a családfő utasítására sem. Ezért szimpátiájuk az elfogottak felé fordult, afelé az ember felé, aki még összeverve, félholtan is úgy viselkedik, mint egy proletár Krisztus...

Az MSZDP vezetőit, akik előbb még önfeledten gyönyörködtek az általuk mozgósított tömeg impozáns látványában, úgy érte a hír, mint aki borozgatás közben ecetet hörpint. Maga Böhm Vilmos írja: „*Az Est* cikke egy csapásra megváltoztatta a munkások hangulatát. Mintha a munkásság, amely a rendőrök brutalitását még a régi rendszer idejéből ismerte, és amely a rendőröket mindig gyűlölte, elfelejtette volna a párt lapja ellen intézett orvtámadást, mintha elfelejtette volna, hogy a támadásban a Népszava védelmében rendőrök és védőrök estek el, mintha elfelejtette volna a sebesültek óriási számát: minden szimpátiájával a rendőröktől brutalizált Kun Béla és társai felé fordult. Gyárak és szakmák bizalmi férfiai jelentek meg a *Nép-*

Kun Bélát félholtra verték a rendőrök

A toloncház reggel kilenc órakor azt a telefonértesítést adta le Dietz főkapitánynak, hogy a *rendőrök Kun Bélát agyonverték*. *Szentkirályi* főkapitánynyal és *Páll* főkapitányhelyettessel *Az Est* munkatársa automobilon robogott ki a toloncházba.

Szentkirályi főkapitány első kérdése az volt:

— *Meghalt Kun Béla?*

Jakabb Béla rendőrtanácsos, a toloncház helyettes vezetője a következő felvilágositásokat adta:

— *Kun Béla nem halt meg.* Reggel kilenc órakor vagy *hatszáz rendőr megrohanta a toloncházat.* A szomszédos főparancsnoksági épületből jöttek és *követelték Kun Béla kiadatását.* A toloncház őrszemélyzete nem állhatott ellent, olyan óriási tulsulyban voltak a tüntető rendőrök.

— A rendőrök vezetői azt mondták, hogy látni akarják Kun Bélát, hogy *számleges ujabb zavargás esetén végezzenek vele.* Ellenállni lehetetlen volt, a rendőrök olyan elszántan viselkedtek, hogy ellenszegülés esetén egyszerüen birtokba vették volna a toloncházat. Nem lehetett mást tenni, ki kellett hozni zárkájából Kun Bélát, s miután *Vágó Bélát*, valamint *Rudas Lászlót* is látni akarták, őket is ki kellett hozni a zárkájukból.

— A rendőrlegénység az udvaron a fogházhoz vezető lépcsőn állott fel. Mint a hogy szónok jelenik meg a hallgatósága előtt, ugy állott fel Kun Béla a lépcső legmagasabb fokán, mögötte pedig *Vágó Béla* és *Rudas László*.

— Rettenetes szitkok között

az egyik rendőr puskatussal fejbeütötte Kun Bélát.

Tiz vagy husz rendőr egymás után felemelte *fegyverét s mind fejbeütötte a kommunista vezért.* Több ütést kapott Pál István felügyelő, a ki védeni akarta Kun Bélát.

Jakabb tanácsos jelentése után a főkapitányság vezetőivel felvonultunk a második emeleti kórházba, hogy megnézzük Kun Béla sérüléseit és hogy beszéljünk vele.

Dr. *Bertha* rendőrorvos az orvosi szobába vitt be bennünket. Alig telik el egy perc, megjelenik cipőben, nadrágban, meztelen felső testtel, a melyet pirosra festett a leomló vér, ugyanesak vértől mázolt arccal (alig volt egy tiszta foltocska rajta), csurom lenyirt hajjal, bezuzott fejjel egy kétségbeesett, kövérarcu, angolosra nyirott szőke bajuszu ember: Kun Béla.

A vér szüntelenül csurog le róla a padlóra.

Dermedten néz körül, csupa ümeretlen arc.

Kiképezzük Szentkirályi főkapitány

— Mivel verték meg?

— *Puskatussal* — válaszol halkan Kun Béla.

— Meg tudná ismerni azokat, a rendőröket, a kik megverték?

— *Nem fontos* — mondja nyugodtan — *félrevezetett emberek.*

Ebben a pillanatban a folyosóról *durvás kiáltások* süvöltöttek be az orvosi szobába. Utána morgás, zugás, csizmadobogás, fegyverek csörgése. Kinyitják az ajtót. Vagy hatvan felfegyverzett rendőr áll a szük folyosón. Mindenki kiabál valamit:

— *Hol az a bitang? Hol az a gyilkos?! Innen többé élve nem szabadul! Innen nem tudják majd megszöktetni! Vigyázunk majd rája! Üssük agyon!*

Szentkirályi mond valamit, de szavát nem lehet hallani az izgalmas hangkáoszban. *Páll* főkapitányhelyettes is kiabál, de őt se lehet érteni, olyan nagy a lárma. Szentkirályi a rendőrcsapat elé áll és ezt harsogja:

— *Én vagyok a főkapitány, engedelmeskedjetek!*

A rendőrökre semmi sincs hatással, *rettenetes gyülölet lobog a szemukben*, leemelik vállukról fegyverüket, feltörik az ajtó másik szárnyát, félretolják Szentkirályit, Pállt s *Az Est* munkatársát utjuk elől. Benn vannak a szobában. Reszkető szivvel azt hiszem e pillanatban, hogy Kun Bélát már csak percek választják el a haláltól. Kun körülnéz, később pedig szánalmat igyekezik maga iránt gerjeszteni. Lassan, mint a hogy halálra ítéltek lépnek a bitó elé, olyan lassusággal *hátrál a szoba azon sarkába*, a hol egy drapszinu pamlag áll. Összekulcsolja kezeit, leteksik a pamlagra, kezével eltakarja arcát, majd pedig ismét leveszi onnan. Közvetlen a pamlag mellett körös-körül vagy hat rendőr áll, mögöttük a többiek. A balszélen álló rendőr emeli meg először a puskáját

rettenetes csapást mér a pamlagon fetrengő kommunista vezér arcába.

Ujabb vér fröcscsen elő s ezután, mint a hogy kalapácscsal a szöget verik a falba, *ugy érik egymás után az ütések többiek belőle*, a vállán, arcán, gyomrán a szűnni nem akaró embert. Hiszen mégis csak ember.

Szentkirályi halálsápadtan nézi ezt az elviselhetetlenül izgalmas jelenetet, de győzi a lelkijelenlétét, felállt egy asztalra és onnan könyörgő beszédet intéz Kun Béla támadóihoz:

— *Rendőrök! Én vagyok a főkapitány, ne [illegible] . . . hogy [illegible] . . . az Isten áldjon meg benneteket! . . . könyörgöm nektek . . . én a főkapitány . . . ne bántsátok . . . átadjuk a büntető igazságszolgáltatásnak . . .*

A leskelődőknél [illegible] hangzanak el.

[illegible] a [illegible] előtt [illegible] a [illegible] [illegible] felállt a asztalra [illegible] a [illegible] harsogja:

— *Rendőrök! Hát semmi sem szent már nektek?! [illegible] nem illő fegyelmezett [illegible] rendőrökhöz! A ki most [illegible] a [illegible] csillagot [illegible], az nem [illegible]!*

Egy rendőr közbekiált:

— *Hát az én testvéremet [illegible] agyonütötték?*

Most már tulhaboltan emb az ülések Kun Bélát.

Szentkirályi ujra megkisérli, hogy a bántalmazás megszünjék.

— *Az éjszaka* — mondja a rendőröknek — *a bolsevikiek vezéreket letartóztatták. Vezér nélkül nincsen bolsevizmus. Ezeket a kutyákat kiszolgáltatjuk a büntető igazságszolgáltatásnak. Ne akadályozzátok meg, hogy a törvény alapján járjunk el.*

Megváltásszerüen hangzik el egy *Éljen!* s utána kórusban egy ujabb éljenzés:

— Egy nyugodt rendőr azt kiabálja társának:

— *Gyerünk kifelé!* [illegible]

Aggasztóan feszült idegzettel figyelünk, mert most dől el a kritikus pillanat: *életben marad-e Kun Béla?*

Hatul mozgás keletkezik, a rendőrök vonulnak kifelé. A közvetlenül előtte és mellette állók még egyszer megemelik puskájukat. Szentkirályi főkapitány némán összekulcsolt kézzel könyörög Kun Béla életének megmentéseért. A rendőrökre hatással van Szentkirályi kérő tekintete, ők is hátrálnak, csak még egy rendőr marad ott. Ez *[illegible] Kun Béla feje felé [illegible]* és a következőket vágja szemébe:

— *Szeretőt kell neked, szabad szerelem?!*

— *Feleségem, gyermekem van . . . ne bántsanak* — feleli Kun Béla.

A rendőr elvonul.

Szentkirályi főkapitány: Miért csinálták ezt?

Kun Béla: Nem mi csináltuk, ki [illegible] derülni. Kérem kapitány urat, *értesittessék Lundler ugyvédet, régi barátomat, beszélni szeretnék vele.*

Ezután Kun Béla elalélt, lehunyja a szemét . . .

Körülbelül egy perc multán ismét öntudatra ébred s ekkor vérvidékodva, szinte alig hallhatóan mondja:

— *Ved [illegible] . . .*

Szentkirályi főkapitány: Megbánta a [illegible]? Nem fél az [illegible], hogy maga miatt kell reszketnie egy egész városnak?

Kun Béla nem felel, hallgatásra feleleth. Majd ismét Szentkirályi felé fordítja tekintetét. A főkapitány ekkor ezt kérdezi:

— *Érdemes volt ezt csinálni?*

Kun Béla igy felel:

— *Hát érdemes volt! Kérem, engedjék beszélni Bertával.*

A toloncház egyik [illegible] [illegible] [illegible]:

— *Pálihkov [illegible]!*

„Az Est" beszámolója a toloncházi eseményekről

szava szerkesztőségben, a párt egyes vezetőinél és minisztereinél, és erélyes eljárást követeltek – már nem a bolsevikok, hanem a Kun Bélát brutalizáló rendőrök ellen... Szinte úgy látszik, mintha a *Népszava* ellen indított gyilkos fegyveres támadás hét emberélet – és közel 100 sebesült – áldozata eltörpülne Kun Béla megveretése mellett."[80]

Ez az oka annak, hogy Kun Béla kívánsága gyorsan teljesült. Délután a Mosonyi utcába megérkezett Landler Jenő, társaságában voltak Bokányi Dezső és Hamburger Jenő, valamint Páll rendőrkapitány.

Landler Jenő és Kun Béla kapcsolatáról mindeddig csupán annyit írtunk, hogy Kun hazajövetele után őt is igyekezett megnyerni a KMP számára, de sikertelenül. „Ennek alapvető oka az volt – írja Szabó Ágnes –, hogy, bár hosszabb ideje maga (Landler – B. Gy.) is bírálta a pártvezetőséget, mégis ekkor még abban bízott, hogy az egységes szociáldemokrata párton belül lehet kikovácsolni az egységes forradalmi cselekedetet."[81] Egyéb, barátságra vagy szimpátiára utaló adataink nincsenek. Mégis úgy látszik, Kun figyelemmel kísérte Landler szereplését. Nem kerülte el figyelmét, hogy a februári pártkongresszuson ő követelte a legnagyobb eréllyel az ellenforradalom elleni harcot. Az is feltűnhetett, hogy Landler kétszer is elutasította a polgári kormányban való részvételt. Nem tekinthető tehát véletlennek, hogy elsősorban vele kívánt beszélni, ha nem is fogadjuk el a *Világ* tudósítójának megjegyzését, aki Landlert Kun „régi barátjának" titulálja.[82] Nyilván annak is volt ebben szerepe, hogy lévén ügyvéd, Kun esetleg mint védőjére is gondolt Landlerra. Bíró Dezső személyében a Népőrség egyik vezetőjét akarta maga mellett tudni, mint annak a karhatalomnak a képviselőjét, mely megvédheti őt a rendőröktől.

Bokányit aligha kívánta látni. Személyében a hivatalos pártvezetőség jelent meg betegágyánál, az, amelytől politikailag egyenes vonal vezetett – ha több áttételen keresztül is – a reggeli órák rendőreihez. De Bokányi jött – hívatlanul. A Népszava tudósítója szerint azért jött, hogy szónoklatot intézzen a rendőrökhöz, és meggyőzze őket arról, hogy a lefogottak bántalmazása általában, az adott lefogottaké pedig a mai időkben különösen helytelen, öntudatos rendőr nem tesz ilyet. Egyben a mögötte álló hatalom reprezentánsaként intézkedéseket foganatosított. Elrendelte, hogy az MSZDP két bizalmi embere éjjel-nappal ügyeljen a toloncházban a foglyok testi épségére. Biztosította Kun Bélát arról, hogy a foglyok minden teljesíthető kívánságát kielégítik.[83]

Honnan ez a tüntető szívélyesség? Mi magyarázza a különbséget a délelőtti pogrom-beszédek és a délutáni udvariassági gesztusok között?

A tapasztalt, tömegeiket jól ismerő szociáldemokrata vezetők az *Az Est* megjelenésekor azonnal felmérték, mekkora hiba történt. Pillanatok alatt megértették, hogy offenzívából defenzívába kényszerültek, és az elkövetkező napokat kínos magyarázkodással kell majd tölteniök. Annál is inkább, mert tisztában voltak az ügy jogi abszurditásával is.

Némi gondolkodással ugyanis rá kellett jönniük arra, hogy a lefogottak ellen nem indíthatnak pert. Ha ugyanis valóban el akarják ítélni őket, ezt csak a régi, forradalom előtti paragrafusok alapján tehetik. Ebben az esetben kitűnő alkalmat adnak a vádlottaknak a kormány elleni agitációra, és

ez beláthatatlan következményekre vezethet. A forradalom – egyelőre íratlan – törvényei szerint a lefogottak közül csak az tekinthető bűnösnek, akire legalább annyi rábizonyítható, hogy fegyveresen jelen volt a *Népszava* előtt. Kun Béla és társai nem tartoztak az utóbbiak közé.

Ilyen ingatag jogi bázison a fogvatartás igen kínos és kellemetlen dolog volt a polgári kormány számára. Azonnal bekövetkezett ugyanis, amire számítottak. Már másnap megkezdődtek a gyűlések, amelyen szociáldemokrata szervezett munkások tiltakoztak a lefogás ellen. A Bernből visszatérő Kunfi (aki korábban megígérte Kunnak, hogy amíg ő miniszter, a kormány nem tartóztatja le a kommunistákat) felháborodottan vonta felelősségre Károlyit. Szabadkőművesek, radikálisok, feministák emelték fel szavukat a lefogottak mellett; küldöttségük magát Károlyit kereste fel.[84]

Károlyi Mihály lelkében birokra kelt egymással a moralista és az államfő. Az államfő fennen hangoztatta azt az – egyébként téves – állítást, hogy a kommunistákat nem lehet kiengedni, mert kint veszélyesebbek, mint odabent. A moralista viszont szigorúan kérdőre vonta az államfőt: milyen alapon tart fogva embereket politikai tevékenység miatt? A konfliktus mindenesetre elég sokáig tartott, és míg fel nem oldódott, Károlyi paradox gesztusokkal igyekezett halogatni a döntést. Ezek közé tartozott az a csomag takaró, amelyet felesége küldött a letartóztatottaknak.[85]

A különböző kormányszervek elbizonytalanodását tükrözte az a tény is, hogy a lefogás másnapján lehetőséget adtak Kun Bélánénak férje meglátogatására a toloncház kórházában. Még kislányát is beengedték hozzá. A látogatások mindennaposakká váltak.[86]

Február 23-án a kormány hivatalos nyilatkozatot tett közzé, amelyben elítélte az elfogottak bántalmazását, és szigorú vizsgálatot helyezett kilátásba az ügyben.[87] Hamarosan megjelent Károlyi szárnysegédje, Jeszenszky Imre, hogy a helyszínen szerzett információval segítse főnökét a konfliktus megoldásában.[88]

A bepólyált fejű beteg ágya körül egyre nagyobb lett a forgalom. Jött a *Népszava* tudósítója, a Munkástanács küldöttsége – és természetesen elvtársai, akik hírt hoztak arról, hogy a párt él, az új Központi Bizottság funkcionál, a *Vörös Újság* rövidesen ismét megjelenik.

Megjelent természetesen a vizsgálóbíró is, hogy lefolytassa első – és egyben utolsó – kihallgatását. Előzőleg a vizsgálóbírót nem remélt szerencse érte. Mialatt a letartóztatottak zöme szilárd kommunista magatartást tanúsított, a KB egyik tagja, Nánássy György, átállt a rendőrség oldalára, és mindent elmondott, amit tudott (vagy amit sugalltak neki).

Nánássyról fentebb már szóltunk. 1918 nyarán, Szovjet-Oroszországban csatlakozott a KMP-hez. A tehetséges, agilis fiatalembert Kun Dél-Oroszországból Moszkvába hozatta, és közvetlen környezetébe vonta. Részt vett az agitátor-iskola szervezésében, az internacionalista osztagok felállításában, az OK(b)P magyar csoportja létrehozásában. Kun Bélával együtt jött Budapestre, ahol a KB tagja lett, a Visegrádi utcai pártközpont munkatársa.

Annak a ténynek, hogy nagybátyja, Nánássy László, a politikai rendőrség egyik vezetője, a KMP vezetői még örültek is. Úgy vélték, ezt a kapcsolatot a párt számára hasznosítani tudják. Kun az emberek megítélésében néha

meghökkentő naivitást tanúsított. Ha valakiben megbízott, abban vakon bízott. Nánássyt harcokban edzett bolseviknak tartotta.

Tévedett. Nánássy a letartóztatás előtti órában még fent járt Kunnál és – valószínűleg nagybátyjától kapott értesülés alapján – figyelmeztette őt a veszélyre. Amikor azonban maga is a rács mögé került, megtört.

Az árulás motívumai sokfélék lehetnek; Nánássynál bizonyára a nagybácsi befolyása is szerepet játszott. Mindenesetre részletes vallomást tett a KMP pénzforrásairól, fegyvervásárlásairól, Kun Béla szerepéről.

Ezek után Kun Bélának nem volt értelme tagadni. Nem is tette; nyugodtan bevallotta, hogy a bolsevikok segítették a magyar pártot. (A *Vörös Újság* büszkén vállalta ugyanezt. A *Népszavá*val polemizálva, így ír: „Igen, meg fogjuk szolgálni a bért, mint ahogy meg fogjuk szolgálni a börtönt és az üldöztetést is, amelyben Tisza és Vázsonyi alatt sem volt kevesebb részünk, mint a magyar Scheidemannok idején."[89]) Azt mondotta, hogy a párt havi 300 ezer koronát költött propagandára és fegyvervásárlásra. Ezt a rendőrség nélküle is tudta. Egyéb információk közlésére nem volt hajlandó.[90]

Tizenegy napot töltött Kun Béla a Mosonyi utcai rabkórházban. Ezalatt a kormány és az MSZDP vezetőség sikertelenül birkózott azzal a dilemmával, amelyet a *Vörös Újság* találóan úgy jellemzett: az MSZDP „szeretné nem csinálni Scheidemann politikáját, de kénytelen azt csinálni".[91] Majd mindennap kiengedtek valakit a lefogottak közül, miközben másokat letartóztattak (sokszor egészen nevetséges indokokkal, például plakátragasztásért). Közben a szabadon maradt kommunisták nemcsak rendezték a párt sorait, de igyekeztek befolyását szélesíteni, kihasználni a helyzet adta lehetőségeket. Az új KB – amely szinte magától lépett a régi helyébe – kitűnően funkcionált. Szamuely Tibor, Lukács György, Alpári Gyula, Fiedler Rezső, Rákos Ferenc, Bolgár Elek és elvtársaik megszervezték, hogy március 1-én a *Vörös Újság* újra megjelenjen, méghozzá egyidejűleg két kiadásban – Budapesten és Nagyváradon. Mintha mi sem történt volna, helyreállt és folytatódott a munka a feldúlt és kifosztott Visegrádi utcai párthelyiségben, az ólálkodó detektívek szeme láttán – és azok elől mélyen elrejtve, minden gyanú felett álló polgárok lakásaiban. A leszerelt katonák, az altisztek, a munkanélküliek újra gyűléseztek. Megérkezett Budapestre az esedékes moszkvai futár, pénzt és üzenetet hozva.[92] Mindezek az eseményszálak összefutottak a rohamosan gyógyuló Kun Béla betegágyánál.

Időközben a letartóztatottakat a Toloncházból átszállították a Gyűjtőfogházba. Március 3-án megszületett a vizsgálóbíró döntése: a köztársasági államforma elleni bűntett címén nyújtott be vádindítványt ellenük.[93]

Ezen a napon vitték át Kun Bélát is a Gyűjtőfogházba, ahol elvtársai ünnepélyes fogadtatást rendeztek tiszteletére. Mivel a vádindítvány kifejezetten politikai bűncselekményt tett vád tárgyává, a letartóztatottaknak politikai foglyokat megillető bánásmódban kellett részesülniük. Ez ügyben Károlyi Mihály személyesen intézkedett.[94]

Véres és rideg évszázadunk első évtizedeiben a politikai fogoly státusa egészen más volt, mint a későbbiekben. De még így is magyarázatra szorulnak azok az igen kedvező körülmények, amelyeket a kormány a letartóztatott kommunistáknak biztosított. A részükre kijelölt épületben – az ún. Kis-

A budapesti vasmunkások tiltakoznak a lefogott kommunisták bántalmazása ellen. 1919. február 24.

fogházban – a cellaajtók egész nap nyitva voltak; a foglyok szabadon érintkezhettek egymással. Nemsokára a külvilággal is: az eleinte heti három napra szabott látogatási időt egyre kevésbé korlátozták. Mindenki bejutott oda, aki nagyon akart beszélni a letartóztatottak valamelyikével. A cellákban hamarosan írógépek kattogtak, cikkek készültek a *Vörös Újság* számára, a Központi Bizottság rendszeresen ülésezett. A kosztra igazán nem lehetett panasz; a látogatók által behozott jó falatokat kollektíven osztották el, és ez olyan bőségben áramlott, hogy néha a foglyok látták vendégül hozzátartozóikat.[95]

A kormány lelkiismeret-furdalását fentebb már próbáltuk érzékeltetni. A különleges rendszabályok ezt voltak hivatva csillapítani.

De tovább is mehetünk ennél. A fentiekben főleg azt ábrázoltuk, hogy a magyar szociáldemokratáknak az adott helyzetben Scheidemannként kellett viselkedniük. Ám legalább olyan fontos a *Vörös Újság* megállapításának első fele, az tudniillik, hogy ők *nem akartak Scheidemannok lenni!* A magyar szociáldemokrácia mindig is félt attól, hogy valamilyen kérdésben levonja a végső konzekvenciákat. A szakadást – bármennyit is hangsúlyozták – most sem tekintették egyszer s mindenkorra lezárt ügynek. Kommunisták és ellenforradalmárok közé csak a *Népszava* hasábjain tettek egyenlőségjelet, valójában azonban pontosan tudták, mekkora különbség van közöttük. Azok sem lehettek kevesen, akiknek a fejében megfordult a gondolat, hogy a Gyűjtőfogházban jövendő kollégáik, minisztertársaik ülnek.

Ha így álltak a dolgok, miért nem helyezte szabadlábra a kormány a kommunista vezérkart? Hiszen régen be kellett látnia: néhány tucat vezető be-

börtönzésétől nem semmisül meg a párt, a rendőri bölcsesség ezúttal is alatta maradt a politika célszerűségének. Mi értelme volt annak, hogy a Gyűjtőfogházban, készséges börtönőri asszisztencia mellett működjön a pártközpont, miért nem csinálhatta ugyanazt a Visegrádi utcában, amit Kőbányán tett?

A kérdésre egyetlen válasz: az antant rosszallása. A kommunisták szabadlábra helyezésének hírére Franchet d'Esperey tábornok bizonyára összeráncolta volna homlokát, és Károlyi még mindig azt hitte, hogy ennek van valami jelentősége Magyarország jövendő sorsa szempontjából.

A Kisfogház kitűnő körülményei között Kun Béla teljes energiával dolgozott. Naponta látta el utasításokkal és tanácsokkal a „kint" működő Központi Bizottságot. Azzal is törődött, hogy futárt küldjön Moszkvába, jelentse Leninnek a kialakult új helyzetet. Németi Lajos[96] innen indult útra, s vitte magával Kun Béla üzenetét.

Sajnos az üzenet szövege nem maradt fenn. Csak sejthetjük, miről tett jelentést. Büszkén közölhette Leninnel: a fiatal párt kiállotta az első üldözés próbáját. A megingottak száma elenyésző azokéhoz képest, akik nehéz órákban bizonyították be hűségüket. A párt bámulatos gyorsasággal talpra állt. Tíz nappal a támadás után már az utcán volt a *Vörös Újság*, méghozzá két kiadásban. Március elején – miközben a rendőrség buzgón fogdosta le a kommunista plakátragasztókat – a KMP már nyilvános gyűléseket tartott. A belvárosi házak falain fenyegető feliratok meredtek a járókelőkre, a kommunista ifjúmunkások öntevékenységét demonstrálva: „Fehérterror ma – vörösterror holnap!" Vidékről egymásután futottak be a táviratok: a parasztok fittyet hánynak a kormány földreform-rendeletére, forradalmi módon foglalják el a földeket, egyes falvakban termelőszövetkezeteket alakítanak. A polgári kormány nem ura a helyzetnek, kinevezett hivatalnokait elkergetik, leváltják. Sietteti a döntést az ellenforradalom is, amely koncentrálja erőit: az egyház, az arisztokrácia, a megyei közigazgatás összefog az egyetemek antiszemita diákjaival, erdélyi menekültekkel, munka nélkül kóborló hivatásos tisztekkel.

Kun Bélának bonyolult kérdésekben kellett kimondania a döntő szót, orientálni a párttagságot, hiszen bármilyen képzett és ügyes emberek dolgoztak is körülötte, az ő jóváhagyása nélkül nem született elvi kérdésekben döntés. Aránylag a legegyszerűbb volt ezek közül a KMP állásfoglalása a tervezett választásokkal kapcsolatban. A kormány számára a választások lebonyolítása sürgős és fontos volt, hiszen ez biztosíthatta legalitását mind a közvélemény, mind a külföld szemében. Ugyanakkor a választások elé leküzdhetetlen akadályok tornyosultak. Az idegen megszállás alatt levő területeken nem lehetett urnák elé vinni a népet, ha pedig csak a megmaradt országrészeken választanak, közvetve elismerik, hogy ezek a területek kikerültek a magyar politika autoritásából. Amellett félő volt, hogy a választások eredményeként nem születik kormányképes koalíció. A legnagyobb kérdőjelet a paraszti szavazatok jelentették, azoké, akik egyrészt nagy aktivitással foglalták el a földeket, másrészt szorgalmasan jártak templomba, ahol azt hallhatták: „A szavazóurnánál mellettetek fog állni Krisztus, és nézni fogja, hogyan szavaztok."[97]

Tízezrek követelik a kommunista vezetők szabadon bocsátását

A kommunisták álláspontja kezdettől fogva egyértelmű volt. A KMP nem szándékozott indulni a választásokon, és felhívott azok bojkottálására. Elvileg ezt a bolsevikoktól kölcsönzött érveléssel alapozta meg: nem a polgári demokrácia, hanem a proletárdiktatúra talaján áll. Nem kívánja a parlamenti ellenzék szerepét játszani abban a rendszerben, amelynek forradalmi megdöntésére készül. Nem akarja azt a látszatot kelteni, mintha a burzsoá parlamentet olyan testületnek tartaná, amelynek egyáltalán van valami esélye a dolgozók problémáinak megoldására.

Ha ezt az álláspontot a leninizmus tanításaival összevetjük, az első pillanatban „baloldalinak" tűnik. A bolsevikok hasonló helyzetben részt vettek az Alkotmányozó Gyűlés választásain, bár nekik sem voltak illúzióik e testület iránt (amikor az szembefordult a szovjethatalommal, nem haboztak szétkergetni). Később, 1920-ban a „Baloldaliság..." c. munkájában Lenin a parlament bojkottját kifejezetten baloldali hibának minősíti. Könnyű volna kimutatni, hogy Kun Béla későbbi „balos" hajlamai már itt, a hatalom előestéjén kiütköztek. Könnyű – de történelmietlen. Mert mást jelentett a választás a korabeli Magyarországon, mint Oroszországban, vagy később Németországban. A bolsevikoknak azért kellett részt venniük az Alkotmányozó Gyűlésben, hogy lejárassák azt, mint intézményt; a németeknek Lenin azért tanácsolta a részvételt, hogy *szószéket* nyerjenek maguknak. Lenin minden alkalommal a proletárforradalom győzelmének nézőpontjából, a forradalmi célszerűséget szem előtt tartva kezelte ezt a kérdést. Ezt tette Kun Béla is. Magyarországon a választások csak arra lettek volna alkalmasak, hogy elodázzák az elkerülhetetlenül közelgő forradalmat.

Bizonyára az sem volt mellékes szempont (bár erről természetesen nem esett szó), hogy mekkorák voltak a kommunisták esélyei. A KMP 1919 elején a munkásosztály legöntudatosabb, legelszántabb, leginkább harcra kész kisebbségét tudta maga mögött. Politikai súlya – mozgékonysága, aktivitása, tagjainak öntevékenysége következtében – jóval nagyobb volt, mint számszerűen kifejezhető tömegei. Ám vezetői tudták, hogy egyelőre hiányzik az az apparátus, amely egy választási harc lefolytatásához olyannyira szükséges, és félő volt, hogy még szimpatizánsainak nagy része is az MSZDP-re adná le voksát. A választásokat bojkottáló KMP továbbra is fantom marad, míg egy 5–10 százalékot képviselő párt – „törpe kisebbség", amelyet ráadásul kötnek a polgári törvényesség szabályai.

Ezért a választások bojkottjának platformját az adott helyzetben egyértelműen helyesnek tekinthetjük.

Nehezebb leckét adott fel a történelem a földkérdésben, ahol a frontok szinte áttekinthetetlenül összekuszálódtak. Kiindulópontként szolgálhatott az ortodox marxista álláspont, a kisparaszti magántulajdon elvetése, a nagyüzemi szocialista mezőgazdaság igenlése. Ennek „antitézise" az oroszországi példa, amelyről azonban Kun úgy vélte, hogy az a bolsevikok részéről az eszereknek tett kompromisszum, tehát nem kötelező erejű bolsevik tanítás. Másfelől ott volt a magyar valóság, amelyben egyidejűleg több tendenciát lehetett megfigyelni: 1) a parasztok szeretnék, ha törvényesen, erőszak nélkül jutnának földhöz, a kormányon belül dúl a harc akörül, milyen eszközökkel és milyen tempóban lehet és kell ezt a vágyat kielégíteni; 2) az agrár-

proletárok egy része kész forradalmi módszerekkel elfoglalni a földet és azt kisparcellás magántulajdonná változtatni; 3) a szegényparasztok másik része – ugyancsak forradalmi földfoglalás útján – szocialista termelőszövetkezeteket hoz létre. Ez utóbbit támogatta – bizonyos fenntartásokkal – a *Vörös Újság*, bár a földkérdésről írott cikkekben sok ingadozással, kétértelmű megfogalmazással találkozunk.

A földkérdés már felveti e napok legbonyolultabb problémáját: az MSZDP baloldalához való viszonyt. Annál is inkább, mert a KMP által támogatott földfoglalásokat a szociáldemokrata baloldal prominens képviselői szervezték: Hamburger Jenő, Nyisztor György. Támogatta a mozgalmat Varga Jenő is.

Óvakodjunk ezúttal is az ahisztorikus ábrázolás kísértéseitől. Ne akarjunk se szépíteni, se korábbra datálni – későbbi eseményeket. Az MSZDP-baloldal 1919. február végén–március elején kikristályosodott és a párton belül egyre inkább hangadó tényezővé vált. Baloldalisága azonban nem elsősorban a kommunisták megítélésében jutott kifejezésre. Landler, Pogány, Varga, Hamburger és elvtársaik március elején nem abban különböztek elsősorban Garamitól és Weltnertől, hogy előbbiek együtt akartak működni a kommunistákkal, utóbbiak pedig nem, hanem abban, hogy előbbiek energikusan követelték az ellenforradalmárokkal való leszámolást, a jobboldali főispánok leváltását, a nagytőke megfékezését. De ez nem jelentett automatikus közeledést a kommunistákhoz. Erejük tudatában inkább arra gondoltak, hogy a Szociáldemokrata Párt vezetését kezükbe véve új irányt adnak a forradalom menetének, semmint arra, hogy a közeljövőben egy pártban lesznek a Gyűjtőfogház foglyaival.

Nem könnyítette meg a közeledést Kun Béla sem. Nem baráti jobbot – a tűzpróba kiállását kínálta azoknak, akik a kommunista platform felé közeledtek. A *Vörös Újság* 1919. március 8-i számában meglehetősen durva hangú támadás jelent meg Landler ellen, műfelháborodónak, műkedvelő bolseviknek nevezték őt.[98] Elvi álláspont volt ez; nyílt színvallásra akarta kényszeríteni Landlert, siettetni a választást az MSZDP-hez való hűség és a forradalmi eszmék között. Kun Bélát nem hatották meg Landlernek személye iránt tett gesztusai, még kevésbé forradalmi nyilatkozatai. (Utóbbiak a szociáldemokrácia hagyományos arzenáljában mindig is megférték az opportunista tettekkel.)

De mialatt a *Vörös Újság* ébren tartotta a bizalmatlanságot azokkal szemben, akiknek baloldaliságát inkább oktalanul, mint okkal megkérdőjelezte, Kun Béla nem utasította el a forradalmi erők együttműködésének gondolatát.

Látogatói között hamarosan feltűntek különböző munkáskollektívák képviselői – gyárak és szakmák bizalmijai, akik nem puszta kíváncsiságból, hanem munkatársaik megbízatása alapján keresték fel a kőbányai Kisfogházat. Első kézből akarták tudni a kommunisták álláspontját, és úgy gondolták, legcélszerűbb, ha magához a legilletékesebbhez fordulnak. Közéjük tartoztak Bogár Ignác, Mausz Rezső és Sebők József, a nyomdászszakszervezet bizalmijai.

Bogár fogalmazta meg Kunnak (feltehetően Pogány sugalmazására) azt

a kérdést, amely a szociáldemokrata baloldalt ezekben a napokban legjobban izgatta: elképzelhető-e, és ha igen, milyen feltételek között a magyar munkásmozgalom egységének helyreállítása? A kérdésre Kun Béla írásban válaszolt. A levél a Központi Bizottság kollektív álláspontját tükrözte. Mind Szántó Béla, mind Korvin Ottó megerősítik, hogy részt vettek megszövegezésében.[99] De a fő gondolatok Kun Bélától származtak, ezért joggal tekinthetjük őt a platform szerzőjének.

A levél Bogár Ignácnak volt címezve, de az egész szociáldemokrata pártnak szólt. Értékét nemcsak utólagos sorsa adja; kitűnően dokumentálja Kun Béla erre az időre elért elméleti színvonalát.

Elöljáróban az egység és szakadás dialektikáját elemzi. Történelmi példákkal bizonyítja, hogy az elvtelen vagy az alapvető elvek feladásával járó egység sokkal nagyobb kárt okoz a mozgalomnak, mint a szakadás. Majd – mintegy mellékesen – odaveti: „Van elkerülhetetlen, úgynevezett szükséges rossz is. Az én főbeveretésem most, az esetleges későbbiek is ilyen szükséges rosszak. Nekem rossz, a munkásmozgalomnak végeredményben mégis jó. Tessék csak felemelkedni erre az objektív, históriai nézőpontra másoknak is."[100]

A továbbiakban Lenint idézi, idézőjel nélkül: ahhoz, hogy a munkásmozgalom egységesülhessen, előbb szét kell válnia. Majd így folytatja: „A proletárforradalom győzelme előtt vagy után, de mindenképpen egységes lesz a munkásmozgalom. Nem látom ugyan magamat közelebb állónak a magyarországi proletárhoz, mint – mondjuk – az amerikaihoz vagy az oroszhoz, avagy a csehhez, de szubjektíve mégis boldognak érezném magamat, ha a magyarországi munkásmozgalom egységben érné meg a proletárforradalom győzelmét..."[101]

Az internacionalizmusnak ilyesfajta irreális abszolutizálása sem ma, sem 1919-ben nem tartozott a leninizmus követelményei közé (elég, ha Lenin „A nagyoroszok nemzeti büszkeségéről" c. írására utalunk). Ez a magatartás ráadásul nem is volt őszinte. Aligha hihetjük, hogy Kun Bélának teljesen mindegy lett volna, melyik ország proletárjai győzedelmeskednek legközelebb. Miért írta hát ezeket a vakmerő, provokatív sorokat? Azért, hogy ezzel is sarkosítsa azt a különbséget, amely a velejéig internacionalista kommunista és a saját, nemzeti burzsoáziához kötődő szociáldemokrata mozgalom között fennállott. Kihívás volt ez a mondat a területi integritás mámorába bódult közvéleménnyel szemben, amely éppen a nemzethalál sokkhatása alatt szemlélte, mint nyomulnak előre a csehszlovák és román seregek, mint foglalnak el egymás után ősi magyar városokat. Bennünket ez nem érdekel – ezt akarja mondani Kun. A proletárforradalom ügye oszthatatlan, a világforradalom majd megoldja ezeket a problémákat – ez volt az értelme a fenti mondatnak.

Majd pontokba foglalja a platformot, amely mind formájában, mind tartalmában Lenin „Áprilisi téziseit" juttatja eszünkbe. Első pontja szinte szó szerint megegyezik azzal: „Semmiféle támogatása az úgynevezett népkormánynak, tartózkodás a burzsoá állam kormányában való részvételtől." Minden hatalmat a munkás-katona- és parasztküldöttek tanácsainak.

A második pont a „forradalmi honvédelem" problémáját tárgyalja. Idő-

közben ugyanis az MSZDP is eljutott a Kerenszkij-féle „forradalmi honvédelemig". Tanácstalanul állva a csillapíthatatlan étvágyú szomszéd államok követeléseivel szemben, kísérletet tett néphadsereg felállítására, illetve a meglevő, de elzüllött csapatok rendbeszedésére. Kun Béla kimutatja: ez a jelszó csak akkor lenne indokolt, ha valóban a munkásosztály kezében volna a hatalom, és minden garancia meglenne arra, hogy az új hadsereg nem válik a nemzeti elnyomás eszközévé.

A harmadik pont fogalmazza meg és konkretizálja a magyarországi forradalom általános stratégiai célját, a „Minden hatalmat a szovjeteknek!" jelszót. Kiindulva abból a helyes megállapításból, hogy a magyar forradalom átmeneti stádiumban van a polgári demokratikus szakaszból a szocialista forradalomba, kimondja (ismét Lenin szavait használva): „nem parlamenti köztársaság, hanem a munkás- és földmívesszegény-küldöttek tanácsainak átmenetileg centralisztikus köztársasága", a burzsoázia lefegyverzése, a burzsoá államapparátus felszámolása és felváltása a tanácshatalom szerveivel. Megismétli Leninnek az „Állam és forradalom"-ban kifejtett ama követelését, hogy a tisztviselők javadalmazása ne legyen magasabb a tanult munkásokénál. Utal – a szovjet tapasztalatok alapján – az ellenforradalmi törekvések felszámolásának szükségességére.

Ezután felsorolja azokat az intézkedéseket, amelyek az új államra várnak. Ezek között első helyen – logikusan – az országban rendelkezésre álló árukészletek számbavételét és elosztásuk központosított megszervezését említi. Majd részletesen megfogalmazza a földkérdésben elfoglalt álláspontját. Ennek lényege: a földbirtok állami tulajdonba vétele, a falusi szegénység tanácsainak rendelkezésére bocsátása. „Erélyes küzdelem a földosztás ellen. Ideiglenes, rövid átmeneti eszköz lehet e tekintetben a mezőgazdasági termelőszövetkezetek alakítása is."

Ez utóbbi megfogalmazásra érdemes külön felfigyelnünk. Kun Béla – és a korabeli magyar, illetve nemzetközi méretekben kibontakozó kommunista mozgalom – még a szövetkezeti formát is csak kompromisszumnak, ideiglenes megoldásnak tekintette. A *Vörös Újság* tehát nem azért üdvözölte a somogyi termelőszövetkezetek alakítását, mert abban az új földtulajdon szervezeti formáját látta, hanem azért, mert forradalmi módon, a fönnálló törvények semmibevételével zajlott le.

Taglalva a proletárállam előtt álló közvetlen feladatokat, megemlíti a bankok és a nagyipar államosítását, az üzemek munkásigazgatását. Ez utóbbiról kialakított elképzelését érdemes összevetni a szocializmus később megvalósult szervezeti formájával. Kun Béla a munkásigazgatást úgy képzelte el, hogy az üzem élén álló igazgatóságban 1/3 arányban vesznek részt az üzem alkalmazottai, 1/3 arányban a népgazdaság vezető testületének (mai fogalmaink szerint: az illetékes minisztériumnak) a képviselői, a további 1/3 pedig két részre oszlik: az üzemág össz-szervezetei és a fogyasztók szervezeteinek képviselői. Ha ez utóbbit konkretizáljuk, kiderül, hogy itt ismét csak állami, felettes szervek képviselőiről van szó. Vagyis Kun Béla a vállalatok vezetésében mindenképpen prioritást kívánt biztosítani az össztársadalmi érdekeknek az adott gyári kollektíva partikuláris érdekeivel szemben.

A következő pont a kereskedelemmel foglalkozik és arról tanúskodik,

hogy a szerzőnek világos és pontos elképzelése volt a külkereskedelem, valamint a nagykereskedelem szocialista szervezetéről. Ezzel szemben a kiskereskedelemre, a dolgozók közvetlen ellátására vonatkozó elképzelései meglehetősen zavarosak. Tükröződnek bennük a Szovjet-Oroszországban érvényben levő hadikommunizmus tapasztalatai, a Magyarországon fennálló rendkívüli állapotok (élelmiszerhiány, a város és falu közti normális kapcsolatok megbomlása). Mindenesetre az itt megfogalmazottak inkább az 1919. márciusi magyarországi helyzetre utalnak, semmint a szocialista elosztás hosszú távú elveire. Arról szól, hogy csupán igazolvánnyal rendelkező dolgozókat kell ellátni, „a fogyasztók kényszerszövetkezetei" (?!) útján, valamint meg kell teremteni az átmenetet a dolgozók természetbeni ellátásához. (Ez utóbbi tipikus kényszerintézkedés az infláció és az élelmiszerhiány körülményei között.)

Végül követeli a szociáldemokrata párt által hirdetett összes munkásvédelmi követelés érvényesítését, a munkafegyelem biztosítását, valamint az egyház és az állam szétválasztását.

A követelések felsorolása után sorra veszi azokat az érveket, amelyeket a szociáldemokraták a proletárdiktatúra bevezetése ellen felhoznak. Elsőként a burzsoá demokrácia és az iránta táplált illúziók csődjét bizonyítja azzal az egyszerű, de cáfolhatatlan érvvel, hogy nem lehet egyenlőség kizsákmányolt és kizsákmányoló között. Ebben az érvelésben feltűnő a szociáldemokrácia bírálatának hangnemében bekövetkezett változás. A korábbi éles, nyers hang helyét tárgyilagosság foglalja el. Megfogalmazása még azt a feltételezést is magában foglalja, hogy a szociáldemokraták (vagy közülük egyesek) „komolyan akarják a kizsákmányolás megszüntetését" és utal az olasz, svájci, szerbiai szocialista pártokra meg a német függetlenekre.

Ezután a proletárforradalommal kapcsolatos legfontosabb ellenérvvel, a külpolitikai helyzettel, nevezetesen az antant részéről várható blokáddal, a szénhiánnyal való ijesztgetéssel foglalkozik. „A nemzetközi helyzetnek mumusként való beállítása nem akaszthat meg egyetlen forradalmi gondolkozású szocialistát sem abban, hogy ennek értelmében nyíltan is cselekedjék." Talán ebben a mondatban fejeződik ki legpregnánsabban a forradalmi aktivitás és a nyárspolgári passzivitás közti különbség. Valóban: ha a forradalmárok állandóan a nemzetközi helyzet kedvező alakulását mérlegelik, a világtörténelem nem nagyon ismerne forradalmakat. A nemzetközi helyzet – viszonylagosan és felületesen szemlélve – mindig kedvezőtlen a forradalom számára. Az ellenforradalom erői majdnem mindig túlsúlyban vannak, és a forradalmárok soha nem számíthatnak arra, hogy harcuk könnyű lesz és kedvező nemzetközi közegben játszódik majd le. Sem George Washington, sem Robespierre, sem Lenin nem számíthatott másra, mint hogy látszólag az egész világ ellen kell felvenniük a harcot. Ám mégis elkezdték, mert tudatában voltak annak, amit a nyárspolgár nem akar elhinni: hogy minden megkezdett forradalom megbolygatja a kialakult nemzetközi helyzetet, hatása messzire gyűrűzik, új konstellációkat teremt, váratlan szövetségesek bukkannak fel és csatlakoznak, a szemben állók táborában új, eddig latens formában meglevő ellentétek lobbannak fel, s ily módon a forradalom maga is aktív formálója lesz az eseményeknek.

Kun Béla és a szociáldemokrata vezetők között többek közt az volt a különbség, hogy utóbbiak elsősorban a forradalom elé tornyosuló *akadályokra* összpontosították figyelmüket, míg Kun tekintete annak *lehetőségeire* szegeződött.

És nem is állt meg a forradalmi álláspont absztrakt deklarálásánál. Konkrét perspektívát nyújt: „Nekem az a véleményem, hogy a magyarországi proletariátusnak nem az amerikai élelmiszeruzsora, nem a lengyel és ukrán antantbérenc ellenforradalmároktól muníciókért vásárolt szén hozzák a megváltást – ezek csak imperialista rabságot hozhatnak –, hanem elsősorban az orosz, német, lett és ukrán forradalmi proletariátussal való szövetség." Nem véletlenül hozta fel ezeket a példákat. Szovjet-Oroszország katonai helyzete ezekben a napokban határozottan kedvező volt. A szovjethatalom csaknem egész Ukrajna területére kiterjedt; Kijev és Harkov a bolsevikok kezén volt és a szovjet csapatok diadalmasan haladtak Odessza és Szevasztopol felé. Lettországban és Litvániában helyreállították a szovjethatalmat, a két balti állam önálló, teljes jogú tagként csatlakozott a szovjet államok szaporodó sorához. Németországból naponta érkeztek a forradalom közeledtét jelző táviratok. Reálisnak tűnt a forradalmi alternatíva; Kun Béla szavai meggyőzően hatottak.

Majd a Népszövetséggel kapcsolatos illúziókat veszi bonckés alá, és nem feledkezik meg a berni szocialista konferencia bírálatáról sem. Ezután összefoglalja mondanivalójának lényegét az egyesüléssel kapcsolatos teendőkről: 1. össze kell hívni a forradalmi elemek közös konferenciáját a fenti platform megvitatása céljából; 2. át kell alakítani a párt programját, belevéve a tanácsköztársaság követelését; 3. csatlakozni kell az új Internacionáléhoz.

Visszatérve az egyesülés kérdésére, leszögezi: a tiszta szociáldemokrata kormány nem jelent közeledést a proletárdiktatúrához. A parlamenti rendszer viszonyai között ez csupán a burzsoázia hatalmának más formáját jelentené.

Befejezve az érdemi mondanivalót, szubjektív hangra vált a levél: „Megírtam ezeket Önnek, tisztelt Elvtársam, s azt hiszem, nincs kétségben afelől, hogy ezért a programért, melynek megvalósítása véleményem szerint a proletariátus felszabadításának előfeltétele, minden körülmények között küzdeni fogok. Nem szégyellem, de büszke vagyok rá, hogy ebben a küzdelemben Leninék, sőt – elárulhatom – a német spartakuszok is támogattak bennünket. Nem szégyellem ezt a rubelben kifejezett támogatást sem, de büszke vagyok arra, hogy Radek és én szolgáltunk rá leginkább az ő bizalmukra. S rá is fogok ezentúl is szolgálni."

A szubjektív hangvétel a továbbiakban pátosszá fokozódik:

„Hogy ki csinálja meg a proletárdiktatúrát Magyarországon – amit olyan sokan hánytorgatnak egynémelyek –, az nekem körülbelül mellékes. Úgy gondolom, hogy semmi esetre sem személyek, hanem maguk a proletártömegek, s a tömegek élén az fog járni, akit meggyőződése, s hozzáteszem: bátorsága állít oda. Én nyugodtan mondhatom innét a fogházból, hogy nekem nem fontos az, hogy az osztozkodásnál ott legyek az elsők között, csak azt akarom, hogy a küzdelemben ott legyek a proletariátus első harcvonalában Magyarországon is, mint ahogy ott voltam Oroszországban..."

A pátosz metsző gúnyba fordul, amikor a jelenlegi helyzet paradox voltát ekképp jellemzi: „Mi... várjuk, hogy a munkásmozgalom forradalmi és reformista irányzatának küzdelmét a terézvárosi boltosok, lipótvárosi fűszerkereskedők és józsefvárosi hentesek köréből alakult esküdtszék döntse el..." Befejezésül kifejti azt a reményét, hogy a proletárforradalomért folyó harcban létrejön a munkásosztály egysége, akárcsak Oroszországban, „ahol – tévedések elkerülése végett megjegyzem – nem a bolsevikiek helyezkedtek a mensevikiek álláspontjára".

Nem véletlenül időztünk ilyen hosszan ennél a levélnél. Hiszen nemcsak az utólagos események fényében válik az a magyar munkásmozgalom történetének kiemelkedő fontosságú dokumentumává. Annak tartotta szerzője már akkor is, amikor megírta; a levél arról tanúskodik, hogy alaposan átgondolta, amit írt. Az utolsó mondatból az is kiderül, hogy a levelet megbeszélte a börtönben levő KB tagokkal. Nem Kun Béla levele volt ez Bogár Ignác nyomdász-bizalmihoz, hanem a KMP levele az MSZDP-hez a küszöbön álló egyesülés feltételeiről. Bogár Ignác ezzel tisztában volt és meg is tette kötelességét: a levelet három példányban lemásolva, eljuttatta Buchingerhez, Böhmhöz és Landlerhez.[102]

A levél az MSZDP különböző csoportjaiból különböző reakciót váltott ki. A *Népszava,* amely ekkor még a jobboldal szócsöve, március 13-i számában minden korábbinál durvább kirohanást intéz a KMP ellen, a vezéreket „idegen pénzzel hazajött kalandoroknak", a tömegeket pedig „szerencsétlen csőcseléknek" nevezvén, amelyet „a régi rendszer nevelt kegyetlen elnyomással, sötét kulturálatlansággal, tömjénnel és pálinkával..." De azért még ez a cikk is nyitva hagy egy kiskaput: mi is a szocializmust akarjuk, de olyan eszközökhöz, aminőket a bolsevikok használnak, csak akkor szabad fordulni, ha már bebizonyosodott, hogy semmiféle más nem vezet el a célhoz.[103]

Nagyjából ugyanerre az időre tehetjük Landler, Pogány és más szociáldemokrata vezetők megjelenését a Gyűjtőfogházban. Meg kell mondanunk, hogy az erre vonatkozó források erősen ellentmondanak egymásnak mind a látogatások időpontját, mind a látogatók személyét illetően. Landlerről kétségtelenül megállapítható, hogy március 21. előtt többször is járt kint. A források Pogány látogatását is kétségtelenné teszik. A többi név – Buchinger, Böhm, Weltner, Kunfi – esetében fenntartással kell élnünk; megeshet, hogy a visszaemlékezők a március 21-i tárgyalást antedatálják.[104]

Egyetlen – indirekt – bizonyítékunk van arra, hogy március közepén valami elkezdődött: 13-a után egyetlen kommunistaellenes cikk sem jelenik meg a *Népszavá*ban. Sőt! A lap *most* talál alkalmat arra, hogy tájékoztassa olvasóit, amiről annak idején „elfelejtkezett" – hogy ti. a minisztertanács határozata értelmében a kommunistákat politikai foglyokká nyilvánították.[105] A továbbiakban a kommunisták akcióinak kommentálásától tartózkodik.

Pedig volna miről írnia. A KMP március elejére nemcsak kiheverte a február végi letartóztatásokat, de tevékenysége magasabb szinten folytatódott. 13-án összeült a budapesti pártértekezlet, amelyet immár – a második KB közvetítésével – Kun egyenesen a Gyűjtőből irányított.[106]

Kun Béla látogatóinak száma olyannyira megszaporodott, hogy a *Vörös Újság* kénytelen volt közleményben kérni az elvtársakat: csak azok menjenek a Gyűjtőfogházba, akiknek feltétlenül szükséges beszélni a lefogottakkal, mivel „a nagyszámú látogató fogadása igen terhes a fogságban levőkre".[107] Sajnos, a források főleg a külsődleges körülményekről tájékoztatnak – a foglyok életkörülményeiről, helyzetük komikumáról. (Mi másnak lehet nevezni az olyan szituációt, amikor az igazságügyi államtitkár a börtönigazgató szobájában együtt szalonnázik a fogoly Kun Bélával?!...) De nagyon keveset tudunk e napok munkájának *tartalmáról.*

Számolt-e komolyan Kun Béla ezekben a napokban a szociáldemokratákkal való egyesüléssel? Szántó Béla 1920-ban írt tanulmányában[108] azt állítja, hogy a „munkásmozgalom egységesítése", amiről a Bogár Ignáchoz írt levél beszél, nem azonos a két párt szervezeti egyesülésével. Valóban: a szovjethatalom platformján el lehetett képzelni olyasfajta koalíciót, amilyet a bolsevikok a baloldali eszerekkel kötöttek. Kun Bélának tudnia kellett, hogy a fennálló hazai erőviszonyok mellett az egyesülés mindenképp hátrányos helyzetbe hozza a KMP-t. Hiszen bármilyen gyorsan növekedett is tömegbefolyása, szervezetileg még mindig törpe párt volt az MSZDP-hez képest, nem is beszélve arról a behozhatatlannak tűnő hátrányról, amit az MSZDP és a szakszervezeti apparátus kiépítettsége, évtizedes tradíciói jelentettek. Ezzel a párttal egyesülni feltétlen hátrányt jelentett volna – hacsak nem képzeljük el, hogy a levél megírásakor már pontosan előre látta az események későbbi menetét. Március közepén a KMP-nek még nem állt érdekében a két párt egyesülése. Fejlődésének viharosan felfelé ívelő szakaszában volt; az idő kétségtelenül neki dolgozott. Ha néhány hetet – esetleg néhány hónapot – vár, feltehetően nagyjából *egyenlő* pozícióból léphet fúzióra. A KMP politikája a polgári kormány válságának elmélyítésére irányult.

Ezzel szemben a szociáldemokrata baloldal és centrum hajlandó lett volna nagy árat is fizetni a „treuga Dei" létrehozásáért. Az elvi engedmények ilyen, alapjában véve elfogadható árnak látszottak. Hiszen a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom története bővelkedett helyes, de meg nem valósuló programokban, és ha a Kun Béla platformjának elfogadásával néhány hetes vagy hónapos fegyverszünetet lehetett elérni, azt mondhatták volna: megérte.

A levél célja nem az egyesülés, hanem a szociáldemokrácia polarizációs folyamatának gyorsítása volt, az, hogy az ingadozók – az olyan emberek, mint Landler, Pogány, Hamburger, Varga – világosan lássák, mit akarnak a kommunisták, milyen alapon lehet velük érdemleges dialógust folytatni. Az újságok hasábjain folytatott polémia erre nem volt alkalmas, abban túltengett az agitációs elem, amelyet nem mindig lehetett – és kellett – komolyan venni.

Számítottak-e a kommunisták a levél megírásakor a szocialista forradalom két héten belüli győzelmére? Aligha. Bár az események hihetetlenül felgyorsultak, az a pillanat, amikor „a felül levők már nem tudnak, az alul levők már nem akarnak a régi módon élni", még meglehetősen távolinak tűnt. A figyelem középpontjában az áprilisra kiírt nemzetgyűlési választások állottak. Az MSZDP vezetői azon tűnődtek, mit kezdjenek majd azzal az

eredménnyel, amely valószínűleg az ország első, de abszolút többséggel semmiképp sem rendelkező pártjává teszi őket. A KMP arra próbálta rávenni a proletárokat, hogy bojkottálják a választásokat. Egyre nyugtalanítóbbá vált a fehér ellenforradalom, amely ugyancsak vérmes reményeket fűzött (nem is minden alap nélkül) a választásokhoz. Kun Béla egyelőre azt tekintette fő feladatának, hogy „elsózza a levest" a szociáldemokrácia választási lakomáján. Ez hálás és aránylag kényelmes feladatnak látszott.

Az MSZDP vezetői mindenesetre ezúttal komolyan odafigyeltek a börtönből jövő üzenetre. Az erről a korszakról szóló szociáldemokrata memoárok egybehangzóan tanúsítják: az MSZDP márciusban tanácstalanabb volt, mint történelme során bármikor. Olyan útkereszteződéshez ért, ahonnan sokfelé vezettek utak, ám mindegyiken rajta volt a zsákutcát jelző tábla. Bizonyos optimizmussal fel lehetett tételezni, hogy az egyik elágazásnál téves a jelzés, de nem lehetett tudni, melyik az. Ilyenkor a leghelyesebb felderítőket küldeni valamennyi irányba – hátha az egyik jó hírrel tér vissza...

A levéllel a két párt közti dialógus magasabb szintre emelkedett. Ha egyáltalán lehetséges ezekben a napokban az MSZDP vezetőségét valamiféle egységes, határozott cselekvésre képes testületnek tekinteni, úgy elmondhatjuk: a KMP-vel való összefogás valamelyik formáját immáron a lehetséges alternatívák *egyikének* tekintették.

Az MSZDP balszárny látogatásai többféle célt szolgáltak. A legvalószínűbb, hogy a látogatók – mindenekelőtt Landler – személyesen csatlakozni kívántak a KMP-hez, magukkal hozván a mögöttük állókat. Amellett természetesen tapogatóztak a kommunisták szándékairól, az MSZDP különböző vezetőihez való viszonyukról. A kommunisták ezeken a tárgyalásokon helyzeti előnyben voltak: nekik egyelőre nem volt szükségük az MSZDP-re, az utóbbiaknak viszont szükségük volt rájuk. Ők képezhették a mérleg nyelvét egy esetleges fordulat idején. Hogy ez mikor és milyen formában következik be, azt egyelőre nem tudhatták.

De valami volt a levegőben, amit a jó szimattal rendelkezők éreztek.

Szántó Béla szerint március 16-án és 17-én Kun Béla, Vágó, Korvin és ő a nagy pesti gyárak bizalmijaival tárgyaltak. A tárgyalások két kérdés körül forogtak: a választások bojkottjáról és a kommunista vezetők erőszakos kiszabadításáról. Ezeken a tárgyalásokon dolgozták ki a március 18-i csepeli nagygyűlés tervét és az ott előterjesztendő határozati javaslatot.[109]

A később bekövetkezett események megváltoztatják a dolgok optikáját. A március 23-ra tervezett „erőszakos kiszabadítás" tervét egyesek ma is a fegyveres felkelés szinonímájaként fogják fel. Holott erre a feltevésre semmi alap nincs. Kun Béla ismerte a fegyveres felkelésről szóló lenini tanítást. Tudta, hogy ehhez „a döntő helyeken döntő túlerő" szükségeltetik, nem is beszélve az egyéb feltételekről, amelyek közül mindössze egy volt kétségtelenül adott: az uralkodó körök táborában felülkerekedő zűrzavar. A KMP nem tervezett fegyveres felkelést március 23-ra. Nem történtek erre utaló intézkedések. Semmi adatunk nincs arra nézve, hogy bárki utasítást kapott volna a minisztériumok, pályaudvarok, postaközpontok, fegyvertárak elfoglalásának előkészítésére.

A foglyok kiszabadítása viszonylag könnyen elérhető, reális, nagy hord-

erejű akciónak ígérkezett. Ha a csepeli, angyalföldi, újpesti munkások tízezres tömegei az Országház elé vonulnak, a tengerész- és vasutas nemzetőrség, valamint a népőrség fegyvereseivel megerősítve, a kormány minden bizonnyal kiengedi az immár csak jelképesen fogva tartott kommunistákat. Ez a KMP számára óriási presztízs-győzelem lett volna, melynek birtokában tovább lehetett volna fokozni a kormányra nehezedő nyomást, nagyobb lendülettel lehetett volna folytatni a proletárforradalom előkészítését. Ez volt a cél – és nem több.

Az, hogy ilyen célt reálisan ki lehetett tűzni, jelzi azt a változást, amely a KMP tömegbázisában végbement. Míg kezdetben a kommunista agitáció elsősorban a munkásosztály perifériáján talált kedvező fogadtatásra, most azok a munkástömegek álltak át fokozatosan, amelyek a magyar szervezett munkásság alapvető bázisát, a szakszervezeti mozgalom gerincét képezték. A vasas nagyüzemek mellett különösen szembetűnő (és meglepő) a munkásosztály legszervezettebb, legműveltebb, ugyanakkor anyagilag legjobban dotált csoportjának, a nyomdászoknak a csatlakozása a kommunista párthoz.

Március 18-án a Párizsi Kommünre emlékeztek a Gyűjtőfogházban. Ünnepséget tartottak, Kun Béla arról beszélt, hogy a párizsi munkások az egész világnak példát mutattak hősiességből, elszántságból, a jövőbe vetett hitből.[110] Ugyanezen a napon határozta el a csepeli gyár bizalmijainak gyűlése a kommunisták kiszabadítását.

Másnap már attól kellett tartani, hogy 23-án nem lesz kit kiszabadítani. 19-én szabadlábra helyezték László Jenőt, Hajdú Pált, Boross F. Lászlót, Lékai Jánost, Mosolygó Antalt, Lengyel Józsefet – összesen 22 kommunista vezetőt.[111] A lapok szenzációs híreket hoztak a Vörös Hadsereg közeledéséről a magyar határok felé. A *Vörös Újság* a március 23-i gyűlésre hívta a budapestieket. A KMP összbizalmi testületét estére összehívták: „Minden szervezet hivatalos meghatalmazással ellátott kiküldöttje az ügy fontosságára való tekintettel okvetlenül jelenjen meg."[112]

A Vix-jegyzék úgy érte a magyar belpolitikát, mint tüdőgyulladásos beteget az infarktus. Híre természetesen azonnal eljutott a Gyűjtőfogházba. De az azt követő eseményekről – az MSZDP vezetőségének állásfoglalásáról – Kun Béla még nem tudott.

Amikor Landler megjelent a fogházban, Kun éppen a nemzetgyűlési választásokkal kapcsolatos cikket diktálta Korvinnak. Hangosan diktált, mintha szónoki emelvényről beszélne.

– Hogy kiabál! Igazán takarékoskodhatna holnapra a hangjával! – jegyezte meg Landler.

Landler váratlan feltűnése a cellában Kun Bélát láthatóan meglepte.

– Atyafi! Épp most akarom elsózni a levesüket! Éppen egy felhívást diktálok a nemzetgyűlés ellen!

– Ne fáradjon vele. Az események nem adnak időt ilyen ostobaságokra! – válaszolta Landler, majd ismertette a kialakult helyzetet.[113] Közölte: az MSZDP vezetői – Garami, Buchinger és Peidl kivételével – készek arra, hogy a kommunista platform alapján egyesüljenek a kommunistákkal, átvegyék a hatalmat és kikiáltsák a proletárdiktatúrát.

Itt volt hát a pillanat, a döntő, a megismételhetetlen, milliók sorsát, a magyar történelem további évtizedeit meghatározó: a hatalom átvételének pillanata. Percek alatt kellett számba venni, mérlegelni, egymással szembeállítani a pluszok és mínuszok, a gyakorlati megfontolások és elméleti tanítások tömkelegét. Felülemelkedni minden sérelmen, úrrá lenni mindenféle emóción és meghozni a döntést – azt a döntést, amelynek egyetlen követelménye a magyar proletariátus és a világforradalom érdeke.

Az utólagos események ismerete megnehezíti a Kun Bélában felgyülemlett *akkori* kérdőjelek felsorolását. Milyen alapon bízhat a szociáldemokrata vezetők őszinteségében? Miért gondolja komolyan, hogy azok néhány óra leforgása alatt szakítottak sok évtizedes múltjukkal? Miféle garanciák vannak arra, hogy nem fogják őt és pártját eszközként felhasználni saját gesztenyéjük kikaparására? Mi lesz, ha az egész világgal szemben, elszigetelten kell tartani a vörös zászlót? Milyen nehézségek várnak az új hatalomra, hogy lesz úrrá azokon megbízható fegyveres erő és képzett apparátus nélkül?

De el szabad-e szalasztani a hatalom lehetőségét? Lesz-e még egyszer olyan helyzet, amikor a proletariátus átveheti azt? Elképzelhető-e, hogy jobb külső és belső körülmények között a burzsoáziát ki lehet ütni a hatalomból? A bolsevikok annak idején a pusztulás szélén álló ország kormányzását vállalták – volt merszük az egész világ burzsoáziájának arcába dobni a kesztyűt. A magyar forradalom már nem az első...

De – valóban szovjethatalom lesz ez? Nem kényszerül-e majd túlságosan súlyos kompromisszumokra? Ki tudja-e majd elégíteni a tömegek vágyait, be tudja-e majd váltani saját ígéreteit? Követik-e más országok proletárjai a magyar példát?

És – ilyen egy igazi proletárforradalom? Forradalom az, amit felülről deklarálnak, amiben a tömegek csak a statisztéria szerepét játsszák? Nem kellene inkább megvárni a vasárnapot, amikor mód nyílik az aktív cselekvésre, hogy legalább az illúziója legyen meg annak, hogy ezt a tömegek csinálták?

Miért? Hát nem ők csinálták? Talán a csepeli gyűlés nélkül, az általános nyomdászsztrájk nélkül eszükbe jutott volna egyáltalán Kunfinak, Böhmnek és társaiknak, hogy az ajánlatot megtegyék? Vasárnap már késő lesz – az antant ultimátuma lejár. Addigra vagy tiszta szociáldemokrata kormány, vagy fehér ellenforradalom lesz Pesten. Azt könnyebb lesz megdönteni?

Mit szólnak majd az egyesüléshez az elvtársak, a KMP aktivistái? Képesek lesznek őszintén együttműködni azokkal, akik rendőrcsizmákkal tapostak rájuk? Mit szól majd Lenin, aki óva intett a centristáktól, és akinek minden oka megvolt erre?

Szabad-e ennyit töprengeni, amikor arról van szó, hogy a magyar történelemben először a proletariátus hatalomra juthat? Amikor – bármi történjék is, még ha kudarccal végződik is – végül is előre visszük a világforradalom ügyét?

Ezekre a kérdésekre kellett választ adni. A Központi Bizottság kéznél levő tagjai – Szántó Béla, Korvin Ottó, Jancsik Ferenc, Vágó Béla, Chlepkó Ede – együtt gondolkodtak vele, miközben a cellán kívül, a folyosón,

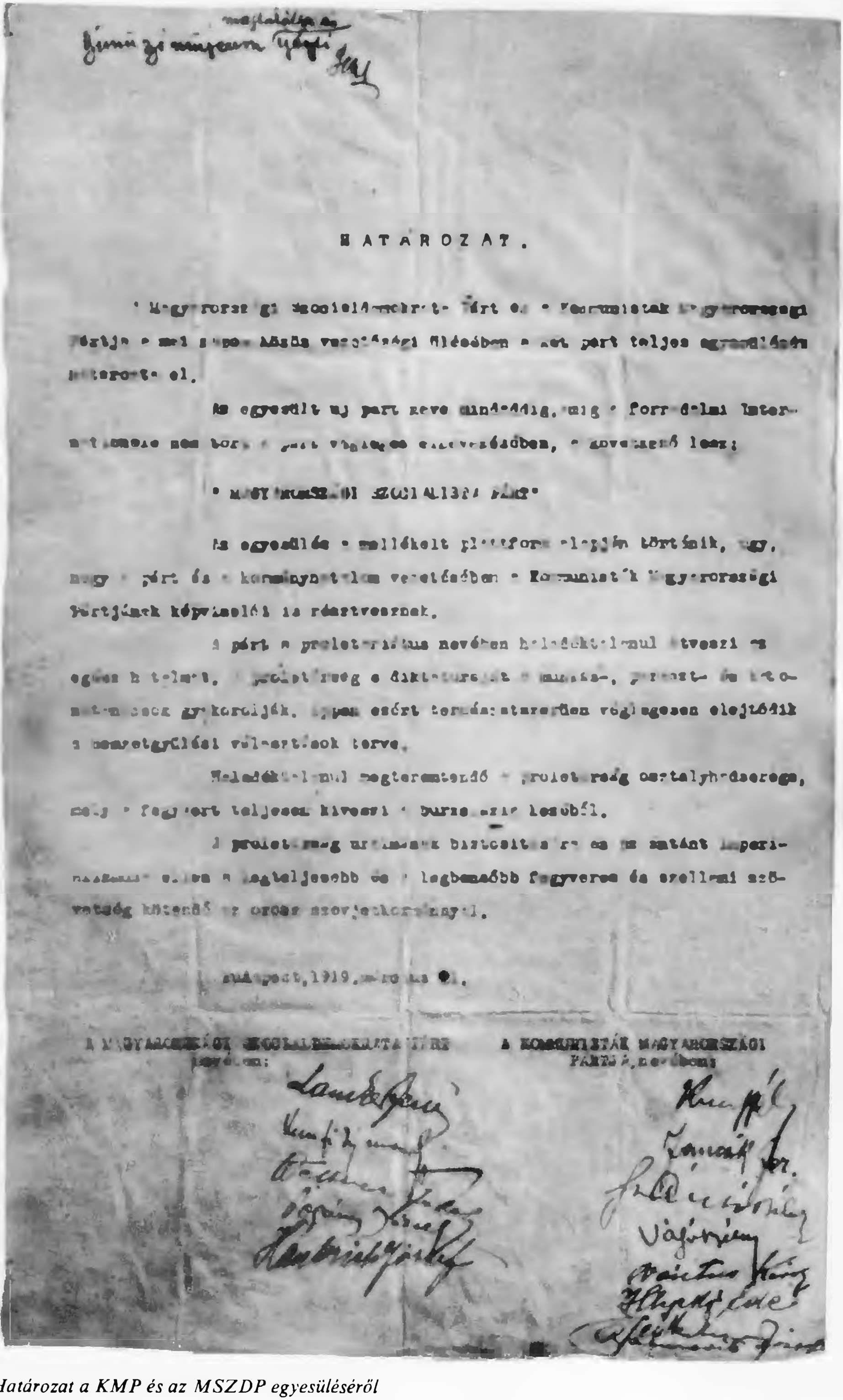

HATÁROZAT.

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a Kommunisták Magyarországi Pártja a mai napon közös vezetőségi ülésében a két párt teljes egyesülését határozta el.

Az egyesült uj párt neve mindaddig, mig a Forradalmi Internacionale nem dönt a párt végleges elnevezésében, a következő lesz:

„MAGYARORSZÁGI SZOCIALISTA PÁRT"

Az egyesülés a mellékelt platform alapján történik, ugy, hogy a párt és a kormányzat vezetésében a Kommunisták Magyarországi Pártjának képviselői is résztvesznek.

A párt a proletariátus nevében haladéktalanul átveszi az egész hatalmat. A proletárság diktaturáját a munkás-, paraszt- és katonatanácsok gyakorolják. Éppen ezért természetesen véglegesen elejtődik a nemzetgyülési választások terve.

Haladéktalanul megteremtendő a proletárság osztályhadserege, mely a fegyvert teljesen kiveszi a burzsoázia kezéből.

A proletárság uralmának biztosítására és az entente imperializmusa ellen a legteljesebb és a legbensőbb fegyveres és szellemi szövetség kötendő az orosz szovjetkormánnyal.

Budapest, 1919. március 21.

A MAGYARORSZÁGI SZOCIÁLDEMOKRATA PÁRT nevében:

A KOMMUNISTÁK MAGYARORSZÁGI PÁRTJA nevében:

Határozat a KMP és az MSZDP egyesüléséről

hering módjára szorongtak az emberek, akik közül igazán nehéz lett volna eldönteni, ki a fogoly és ki a látogató.

...Az ember születik és meghal, közben néhány olyan esemény történik vele, amelyet élete sorsfordulóiként tart számon: iskolába kerül, pályát választ, házasodik, gyerekeket nemz. Az emberi élet pályáján a legnehezebb döntés annak a választóvonalnak az átlépése, amelyik a hatalom innenső és túlsó oldala közt húzódik. Kevés dolog van a világon, amelynek vonzása nagyobb volna a hatalom mágneses erejénél. A történelemben mindenre lehet példát találni – még arra is, hogy valaki visszautasítja e lépés megtételét. De még soha nem utasította vissza az, aki nem saját személyének, hanem magán keresztül egy osztálynak akart hatalmat szerezni.

Délután öt óra tájban, a Gyűjtőfogház cellájából Kun Béla kilépett – a világtörténelembe.

IV.

A forradalom konszolidálásáért

„... A történelem úgy készül, hogy a végeredmény mindig sok egyes akarat összeütközéséből jön létre, s ezek mindegyikét megint egy csomó különös életfeltétel teszi azzá, ami: vagyis számtalan egymást keresztező erő van, végtelen csoportja az erőparalelogrammáknak s ebből egyetlen eredő jön létre – a történelmi eredmény –, amely megint csak úgy tekinthető, mint egy a maga egészében *tudat nélkül* és akarat nélkül érvényesülő hatalom terméke. Mert amit minden egyes ember akar, azt mindenki más akadályozza, és ami kijön belőle, az olyasmi, amit senki sem akart... De abból, hogy az egyes akaratok... nem azt érik el, amit akarnak, hanem összesítő átlagban, közös eredővé olvadnak össze, ebből mégsem szabad arra következtetni, hogy a nullával egyenlőnek vehetők. Ellenkezőleg, mindegyikük hozzájárul az eredőhöz és ennyiben benne is foglaltatik..."

Engelsnek Blochhoz írt fenti sorai[1] adják a kulcsot Kun Bélának a Tanácsköztársaságban betöltött szerepe megértéséhez. Az idealista történetfelfogás a történelmi folyamatot egyes emberek szeszélyes játéka eredményének tekinti, és ennek a szemléletnek a hatása időnként begyűrűzik a marxista történetírásba is. Mi is szeretünk egyenes vonalat húzni a vezető személy (vagy testület) akarata és a megvalósult esemény közé, elfelejtkezvén azokról az egymást keresztező paralelogrammáknak végtelen csoportjáról, amelyek következtében „ami kijön belőle, az olyasmi, amit senki sem akar". Az idealizmusnak tett engedményre csábítanak a pedagógia és a propaganda szükségletei; mindig hálás dolog, mert könnyű az eredményeket és a hibákat egy ember (vagy embercsoport) akaratához kapcsolni.

Nem a Tanácsköztársaság, hanem Kun Béla életének történetét írjuk. A köztudatban a kettő elválaszthatatlanul összefonódott. A mi feladatunk annak vizsgálata, mit jelentett Kun Béla akarata (és ezt kifejező tettei) a magyar proletárdiktatúrában, miben, mikor és mennyiben „járult hozzá az eredőhöz", az események tényleges alakulásához, mennyiben változtak (vagy nem változtak) azok az ő fellépése következtében, milyen választási lehetőségei voltak egy-egy szituációban és döntése milyen következményekkel járt.

Scyllák és Caribdisek között járunk. A korabeli források magukon viselik koruk bélyegét; a császáron és királyon felnőtt nemzedék hozzászokott ahhoz a látszathoz, hogy az ország sorsa végeredményben egyetlen ember jó vagy rossz döntésein múlik. A kortársak hajlottak rá, hogy Kunnak tulajdonítsák mind a Vörös Hadsereg győzelmeit, mind a krónikus élelemhiányt.

Az igazság természetesen sokkal bonyolultabb. Kun Béla kezdeményezései az áttételek sokaságán keresztül érvényesültek, vagy – éppen ezek hatására – módosultak.

Nem ilyen győzelemre vágyott. Nem az ellenfél autóján – puskás munkástömegek élén szeretett volna bevonulni az Országházba. A megvalósulás legalább annyira eltért az ő vágyaitól, mint Kunfiétól és Böhmétől, akik a győzelem öröme helyett szkepszist és félelmet éreztek, amikor a miniszteri címet a népbiztos orosz-szovjet asszociációkat keltő címére cserélték. A körülmények kiszámíthatatlan összjátékaként létrejött helyzetet vállalni kellett, levonván annak összes konzekvenciáit.

Hogy a március 21-én létrejött új hatalomnak Kun Béla az első embere, azt senki sem vonta kétségbe. Sem szociáldemokrata minisztertársai, sem a külföld, sem a budapesti utcák lelkesen őt éljenző tömege, sem a lehúzott ablakredőnyök mögött leszámolástól rettegő burzsoázia, sem a világsajtó, amely az új rendszert „Kun Béla rezsimjeként" emlegette. Az a magabiztos távirat, amelyet Leninnek küldött, a való helyzetet fejezi ki: „Az én személyes hatásom a Forradalmi Kormánytanácsra olyan, hogy biztosítva van a szilárd proletárdiktatúra. A tömegek *mögöttem* (kiemelés tőlem – B. Gy.) állnak."[2] A fogalmazás érzékelteti az egyesülés következtében előállott helyzet paradox voltát; nem a kommunista párt mögött (hiszen az megszűnt), hanem „mögöttem". A Lenin által oly makacsul kért garancia *én* vagyok.

Vezéri elhivatottsága nemcsak az első napokban volt vitathatatlan – az maradt a Tanácsköztársaság egész fennállása alatt. Csak nem úgy, ahogy a bíborosokkal körülvett pápáé; neki naponta kellett azt bizonyítania és kiharcolnia, nem egyszer kompromisszumok vagy éppenséggel részleges vereségek árán.

Milyen problémákkal találta magát szemben a forradalom különböző szakaszaiban, s milyen megoldási módokat választott?

Az első tennivaló, amihez még a Gyűjtőfogházban hozzákezdett, majd ami 21-én este a Szociáldemokrata Párt Erzsébet körúti titkárságán folytatott megbeszéléseken a középpontba került, az az új hatalom létesítése volt, annak összes attributumaival; személyi feltételeivel, apparátusával, fegyveres erejével, jogi megalapozásával. Ezzel kapcsolatban két fronton kellett felvennie a harcot. Ügyelni kellett arra, hogy a ravasz és rutinos szociáldemokrata vezetők ne használhassák fel a náluknál tapasztalatlanabb kommunistákat saját eszközeikül, vörös paravánként, amely mögött tovább folyik a régi szociáldemokrata politika. Kun Bélának nem voltak illúziói, tudta, hogy partnerei szemrebbenés nélkül készek elfogadni a legvörösebb platformot, készek a tömegek előtt burzsujvértől csöpögő beszédeket tartani, ha ezen az áron átmenthetik magukat és presztízsüket békésebb, jobb időkre. Másfelől tisztában volt azzal, hogy egyesülés történt és ennek le kell vonnia összes konzekvenciáit. Olyan pillanatban egyesült a két párt, amikor az MSZDP – szervezeti erejét, a szakszervezetekben élvezett pozícióit tekintve – erősebb volt a KMP-nél; nélküle a hatalom két napig se lenne fenntartható. Magát a kiharcolt hatalmat veszélyezteti tehát minden olyan lépés,

amely a régi sérelmek felhánytorgatása, bizalmatlanság vagy egyéb címen kikezdi a nehezen összekovácsolt, törékeny egységet.

Ez utóbbi irányba kellett mérnie a főcsapást – saját elvtársai felé, azok felé, akik éppen úgy vélekedtek a szociáldemokrata partnerekről, mint ő, csak nem voltak olyan következetesek. Sürgős és halaszthatatlan feladat volt ez, mert a repedések már az első pillanatokban jelentkeztek. Nem beszélve azoknak a sokaságáról, akik személyesen tettek szemrehányást neki a KMP feloszlatása, a Visegrádi utcai pártközpont bezárása miatt, régi elvtársai kritikája nyilvánosan is jelentkezett. A *Vörös Újság* március 23-i számában megjelent a „Legyen résen a proletariátus!" című cikk. Ebben ilyen kitételeket találunk: „Résen állni és ellenőrizni a Forradalmi Kormányzótanács minden intézkedését! A Kommunista Párt hatalmas gárdájának talán rosszul fog esni az, hogy akik rágalmak özönével igyekeztek befeketíteni bennünket a proletariátus előtt, azok állanak most a tanácshatalom kiépítési munkájának élén. A forradalmi proletariátus fojtsa magába most a személyek ellen érzett minden elkeseredését. A múltra azért ne vessen fátylat. A múltakon érzett minden elkeseredését gyűjtse az ellenőrzés forradalmi kötelességébe." Bármennyire indokoltak és érthetőek voltak ezek a sorok, az adott pillanatban politikailag kétségtelenül károsak voltak. Miként az az ellentüntetés is, amelyet a március 23-i Országház téri nagygyűlés alatt a kommunisták egy csoportja szervezett, az egyesülés ellen szót emelve.

Kun Béla erélyes harcot indított az ilyen jelenségek ellen. Már március 22-én összehívta a kommunista párt bizalmi férfiait. Itt megindokolta az egyesülés szükségességét és néhány igaz és hatásos gondolatot fejtett ki:

– „Nem ígérünk hazugul mindenféle jókat. Szenvednünk és éheznünk kell majd. De ha éhezünk, ha szenvedünk, a magunk javáért és a világ proletárjainak egyesüléséért szenvedünk... Nagy és nehéz romboló és építő munka áll előttünk, amelyben minden munkásnak hősies lemondással, önzetlen szenvedések árán is részt kell vennie."[3]

Lényegében ugyanezeket a gondolatokat ismétli meg az Országház téren tartott nagygyűlésen is. (Nem véletlenül! A *Népszavá*nak ugyanaz a száma, amely a gyűlésről beszámol, az apró hírek közt megemlíti, hogy Budapesten hústalan hetet tartanak.)

Ez azonban nem volt elég, direktebb és nyersebb magyarázatra volt szükség. Erre került sor március 26-án, a VII. kerületi kommunista pártszervezet helyiségében. Itt kereken és egyértelműen bejelenti a KMP-nek, mint önálló pártnak a megszűnését. Nem véletlenül hangsúlyozza, hogy magánál baloldalibb embert nem ismer, aki tehát baloldalibbnak akar látszani, az objektíve a forradalom ellensége. „Ma mindenki fejével játszik, akár forradalmat, akár ellenforradalmat csinál... Mindenki, aki a kommunista párt nevében bármiféle vállalatot, cselekvést kezdeményez, csaló és ellensége a proletariátus érdekeinek."[4]

Régi elvtársainak egy része nem minden megdöbbenés nélkül hallgatta ezeket a szavakat. De Kun Béla szájából elfogadták őket, mint ahogy azt is lenyelték, hogy a proletárdiktatúra első kormányában a kommunisták – Kun és Vántus kivételével – csak helyettesi címet viselnek.

Nem volt azonban elég a kommunista pártaktíva számára megmagyarázni a fordulatot. A *Népszava* március 27-i száma első oldalon hozta „A pártegység" című cikkét.

Hogy mennyire nem magától értetődő az egység, bizonyítja a cikk első mondata: „Sokak előtt furcsának látszik, hogy én, a »pártbontó«, a »szektacsináló« írok a *Népszavá*ba a pártegységről." Joggal kérdezhetnénk: mi abban a furcsa, hogy az egyesült párt első embere ír a párt központi lapjába? Az a furcsa, hogy a *Népszavá*ba ír vagy az, hogy a pártegységről vagy mindkettő? Idézi Liebknechtet, aki azt mondotta: „A taktikámat, ha kell, minden 24 órában huszonnégyszer megváltoztatom." Majd kifejti: a kommunisták számára a párt nem öncél, hanem a munkásosztály felszabadításának eszköze. Tudván, kiknek ír, nem mulasztja el bizonyos emóciók felkeltését: „Ha lehetséges lett volna négy hónap előtt az egységes szociáldemokrata párton belül való egységes forradalmi cselekedet... mi, *régi harcosai a régi szociáldemokrata pártnak*, nem szakadtunk volna el, hanem szíves örömest dolgoztunk volna együtt." Büszkén sorolja fel a proletárdiktatúra első napjainak intézkedéseit, megállapítva: „Mindezt pedig elértük nem testvérharcok, hanem a proletariátus egységes együttműködésével."

Elemezve az Oroszországtól eltérő feltételeket, azt bizonygatja, hogy proletárvér ontása nélkül „elértük azt, amit ma elértünk, hogy úgyszólván mintaképei vagyunk Közép-Európa proletárságának... Ne fitogtassa senki sebeit, amelyeket a két munkáspárt közötti harcban szerzett..." Régi elvtársaira céloz, akik szintén nem „az anyatejjel szívták magukba a proletárdiktatúráról szóló tanítást" és megismétli fenyegetéseit a „baloldali ellenforradalmárok" címére. Egyben tényként szögezi le: „A magyar proletárság pártja a nemzetközi kommunista párt magyar osztaga." Ez a megfogalmazás inkább a szándékot tükrözte, semmint az állapotot; a megalakulófélben levő Kommunista Internacionáléhoz az új párt viszonya még kialakulatlan volt s – mint látni fogjuk – nem is teljesen ellentmondásmentes.

Nyilván minden oka megvolt arra, hogy ilyen hangsúllyal és ennyiszer beszéljen a diktatúra első napjaiban az egységről. Azon, hogy sikerül-e a valóságos munkásegységet kikovácsolni, nem kevesebb múlott, mint a forradalom sorsa – a hatalom. Minden más problémát ennek kellett alárendelni.

Pedig a többi kérdés sem volt éppenséggel könnyű.

A Vix-jegyzék elutasítása bonyolult külpolitikai helyzetet teremtett. Az új Magyarország jogi státusa meglehetősen bizonytalan volt. Csak néhány dolog volt vitathatatlan: a szomszéd államok eltökéltsége további magyar területek megszerzésére, teljesen függetlenül attól, milyen kormány uralkodik azokon; az antant ellenséges magatartása, amelyről nem lehetett pontosan tudni, milyen tettekben realizálódik majd; a szovjet kormány segítőkészsége, barátsága, amelynek tényleges hatóerejét (a fronthelyzet hullámzásai miatt) ugyancsak nem lehetett előre felmérni.

Az új állam külpolitikai helyzetét találóan jellemzi Hajdú Tibor: „Magyarországnak nem voltak határai, azokat egyelőre egy negatívum pótolta, miszerint a régi határok nem maradhatnak fenn. Az ifjú Tanácsköztársaság számára nemcsak elvi és katonapolitikai szükségesség volt, hogy a tanácsok

Nagygyűlés a parlament előtt 1919. március 23-án. Kun Bélától balra Garbai Sándor

nemzetközi föderációjának része legyen, de jövőjét alig is képzelhette el másképp."[5] Nyilván éppen emiatt bízták Kun Bélára a külügyi tárcát. A szociáldemokrata vezetők között találhattak volna olyan embert, aki az antantországok szocialistái szemében posszibilis. De az eddigi tapasztalatok meggyőzték a közvéleményt ennek az orientációnak céltalanságáról. Keleten, a világforradalom fővárosában viszont Kunt ismerték a legjobban.

– „Amikor mi megalapítottuk a proletárdiktatúrát Magyarországon, nem arra alapítottuk számításainkat, hogy mi képesek leszünk majd katonai erővel megbirkózni az antant csapataival. Nem hittük azt, hogy azzal a hat divízióval, amelyet a fegyverszüneti szerződés a Tanácsköztársaság számára engedélyezett, meg tudjuk állítani azt az offenzívát, amely minden oldalról fenyeget bennünket. Hangsúlyoztuk és hangsúlyozzuk, hogy mi a Magyarországi Tanácsköztársaság sorsát a nemzetközi proletárforradalomra alapítottuk" – mondotta Kun Béla néhány héttel a hatalom megragadása után.[6]

Nem véletlenül volt első dolga Leninnel közölni a Tanácsköztársaság megalakulását; az erről szóló üzenetet március 22-én adta le a csepeli szikratávíró. Az események pontos rekonstruálásának igénye arra kötelez, hogy egy percre megálljunk ezeknél a táviratoknál. Annál inkább szükségét érezzük ennek, mert e táviratok közismertek, de – mint látni fogjuk – pontatlanul mentek át a köztudatba.

A Vörös Újság március 23-i száma szerint 22-én délután 17 órakor hívta először Csepel Moszkvát. Húsz perc múlva Moszkva jelentkezett.

– Lenin a készüléknél. Kérem Kun Béla elvtársat a készülékhez.

Ebből az következik, hogy 22-én délután Leninnek már voltak értesülései a magyarországi eseményekről; tudta, hogy proletárforradalom indult, amelyben Kun Béla legalábbis valamilyen formában vezető szerepet játszik. Honnan? – kérdezhetnénk. A választ megkapjuk magából a *Vörös Újság*ból: a moszkvai távíró az aznap délben leadott „Mindenkihez!" kezdetű felhívást már hiánytalanul fogta. Leninnek – aki a futárok és Rudnyánszky jóvoltából jól tájékozott volt a magyar párt ügyeiben – ez elég volt ahhoz, hogy meglehetősen pontos képet alkosson magának az eseményekről.

Mint ismeretes, Kun Béla nem volt a készüléknél. A Forradalmi Kormányzótanács ülésén vett részt, ahol olyan ügyeket tárgyalt, mint civil népbiztosok kiküldése a frontokra, megbízható ember (Bolgár Elek) kinevezése az életfontosságú bécsi követség élére, a lakásrekvirálási rendelet, a kisüzemek kommunizálása és a forradalom első hétköznapjának ezer halaszthatatlan ügye. Helyette Pór Ernő tájékoztatta Lenint a bekövetkezett eseményekről. A táviratot Moszkva – magyar idő szerint – este 21 órakor igazolta vissza és egyben közölte Lenin válaszát.[7]

Időközben azonban befejeződött a Forradalmi Kormányzótanács ülése és Kun Bélának módja nyílt arra, hogy saját nevében is küldjön táviratot Moszkvába. Ez valószínűleg még a Lenintől jövő válasz (este 21 óra 10 perc) *előtt* történt; csak ezzel magyarázható, hogy a 23-i Pravda már közölte azt. (Figyelembe kell vennünk a lapzártát, valamint a két város közti időzónaeltérést.) Tartalmát tekintve ez a távirat mindössze abban különbözött a Pór Ernő által elküldöttől, hogy erősebben hangsúlyozta a várható intervenció veszélyét és kérte a szovjet elvtársak katonai segítségét.[8] Lenin választáviratából nem derül ki, hogy még aznap vette ezt is, vagy csak a Pór-féle táviratot. Válaszának szövege nem zárja ki egyik lehetőséget sem.

Ezzel kapcsolatban utalnunk kell a táviratváltásnak először Lengyel József „Visegrádi utca" című könyvében megjelent és azóta számtalan helyen felbukkanó változatára. Lengyel szerint a kapcsolat a telefon és a szikratávíró valamiféle kombinációja segítségével jött létre: „Lenin összekapcsolta magát a moszkvai szikratávíró állomással és felhívta Budapestet. A csepeli szikratávíró jelentette a szovjetházban, hogy Moszkva beszél. Kun elvtárs ment a telefonhoz és a Kreml és a Duna-parti szovjetház között megindult a beszélgetés."

Lengyel József irodalmi formában, pontatlanul írja le ezt a táviratváltást.[9] A valóságban a Budapestre küldött harmadik táviratról volt szó. Az elsőről már szóltunk. A másodikat az OK(b)P éppen ülésező VIII. kongresszusa küldte – 22-én este –, valószínűleg a Lenin által aláírt első távirattal egyidőben, illetve annak folytatásaként. Ez annyiban tulajdonítható Leninnek, amennyiben ő írta alá elsőnek a kongresszus elnöksége nevében. Az a távirat, amelyikről Lengyel József ír, március 23-i keltezésű.

Ebben Lenin tényleg meg akar bizonyosodni arról, hogy valóban Kun Bélával beszél, biztosítani akarja magát a Kun nevével való visszaéléssel szemben. „Hogy pontosan tudjam, hogy ön személyesen válaszol nekem, kérem közölje, milyen értelemben beszélgettem önnel a nemzetgyűlésről, amikor utoljára volt nálam a Kremlben."[10]

Meg kell csodálni Lenin memóriáját! A beszélgetés óta eltelt fél év alatt bizonyosan sok száz emberrel beszélt, de ezek nem törölték ki emlékezetéből azt, amelyiket Kun Bélával folytatott. Kun Béla erre az ellenőrző kérdésre *nem válaszolt;* a *Pravda* március 28-án közölte az erre a táviratra adott válaszát, de abban erre a beszélgetésre nincs utalás.[11] Erre akkor már nem is volt szükség; időközben annyi táviratot váltottak különböző szovjet vezetőkkel, hogy Lenin kétségei eloszlottak.

Nem is az volt a legfontosabb ebben a táviratban, hogy ellenőrizze: valóban Kun Béla válaszol-e rájuk. Leninnek elsősorban politikai természetű aggályai voltak és ezek az új hatalom lényegére tapintottak rá. Jól tudta, hogy nem az elnevezés a lényeg; ugyanazon nomenklatúra nagyon változatos tartalmat takarhat. Kérdései arra vallanak, hogy nagyon is jól volt tájékozva a magyarországi helyzetről; aggályai a kommunistáknak a kormányban való kisebbségét illetően jogosak voltak.

Kun Béla meglehetős késéssel – feltehetően 26-án este – válaszolt erre a táviratra. Nem volt véletlen a késés, miként az sem, hogy Lenin eme (harmadik) táviratát sem a *Vörös Újság,* sem a *Népszava* nem közölte. Nem nehéz megérteni, miért. Kun Béla minden erőfeszítése – mint fentebb mondottuk – ezekben a napokban a nehezen összekovácsolt egység megszilárdítására irányult. Ha Lenin távirata azonnal napvilágot lát, az erős kétségeket ébreszthetett volna: nyíltan azonosulni, vagy nyíltan szembehelyezkedni azzal az állásponttal, amely egyenlőségjelet tesz a szocialista kormányok és a szociálárulók közé – további bizonytalanságot okozott volna. Ezért titkolta el, és még a kommunista bizalmi férfiak március 26-i összejövetelén is – mint a *Vörös Újság* írja – csak „részleteket olvasott fel Lenin táviratából".

A válasz azt hangsúlyozza, ami az egyesülés pozitív mérlege: hogy az a kommunista platform alapján ment végbe, hogy a jobboldali szocialisták (Garami, Peidl, Buchinger) kiváltak a pártból. A konkrét kérdést, vajon többségük van-e a kommunistáknak a kormányban, megkerüli: „A kormányon belül tagjaiból direktórium alakult: a volt kommunista párt részéről én és Vágó; a szélsőbaloldal részéről Landler, aki a háború alatt börtönben volt, és Pogány, ők az egyesülés előtt is hozzánk tartoztak és teljes mértékben szolidárisak lévén velünk, a mi képviselőink voltak; végül Kunfi, aki olyasféle, mint az Önök Lunacsarszkija."[12]

„Az én személyes hatásom a Forradalmi Kormányzótanácsra olyan, hogy biztosítva van a szilárd proletárdiktatúra, a tömegek mögöttem állnak." Ez a látszólag nagyon magabiztos mondat inkább mentegetődzés, mintsem az önhittség kifejeződése.

Mert valódi mondanivalója: „igaz, a kommunisták kisebbségben vannak, de azért az történik, amit ők akarnak". És hozzá kellett volna tennie: „legalábbis ez idáig és remélhetőleg a jövőben is."

Nem tudjuk, a valódi meggyőződés, vagy a nehéz helyzetben küzdő társ iránti tapintat mondatta ki Leninnel ezek után a szavakat: „Az a válasz, amelyet Kun Béla elvtárs adott, teljesen kielégítő volt és eloszlatta minden kételyünket... Elmúlt két nap és mi teljes mértékben meggyőződtünk róla,

hogy a magyar forradalom egyszerre, rendkívül gyorsan kommunista vágányra állt."[13]

Mindenesetre a csepeli szikratávírón most már szakadatlanul jöttek a táviratok, köztük olyanok, amelyek nem kevés gondot okoztak Kun Bélának. Mindjárt 23-án, közvetlenül Lenin távirata után, vették kézhez az éppen megalakult Kommunista Internacionálé üzenetét: „Azt tanácsoljuk Önöknek, vigyék keresztül, hogy az Önök pártja, a győzedelmes magyar proletariátus pártja feltétlenül kommunista pártnak nevezze magát."[14] Két nappal az egyesülés után ez a követelés kétségtelenül korai volt, bár a kérdés felvetésében ez esetben is a lényeg tükröződött: ki az erősebb a két fél közül? Kun Béla ezekben a napokban éppen a két munkáspárt összeötvözésén fáradozott, nincs miért csodálkoznunk azon, hogy ez a távirat nem jelent meg a magyar lapokban. Kun erre is késve – március 30-án – válaszolt. Nem merte megírni Zinovjevnek a valóságot, hogy ti. nincs ereje ahhoz, hogy ebben, a forradalom szempontjából az adott pillanatban lényegtelen kérdésben frontot nyisson és súlyos belpolitikai válságot robbantson ki. Ehelyett azt az ígéretet tette, hogy „két héten belül eldöntjük a párt elnevezésének kérdését".[15] Emögött az a terve állt, hogy április második felére sikerül összehívatni a pártkongresszust, ahol talán keresztülviheti akaratát ebben a kérdésben is.

Március utolsó hetében megindult a rendszeres – a diktatúra egész ideje alatt folyamatosan tartó – összeköttetés a két szovjet állam külügyi népbiztosságai között. Csicserin táviratai szinte naponta érkeztek. Az anyag hiányosan maradt fenn: Csicserin táviratai – úgy tűnik – teljes egészükben, ezzel szemben Kun válaszaiból csak néhány. A terjedelmes levéltári anyag így is képet ad arról a diplomáciai aprómunkáról, amely Kun energiájának jelentős részét lekötötte.[16] Amellett, hogy rendszeres információkat tartalmaznak Szovjet-Oroszország helyzetéről, olyan kéréseket továbbítanak, amelyek a szovjet államnak az adott pillanatban fontosak voltak: a budapesti szovjet vöröskeresztes misszió, a Magyarországon levő orosz hadifoglyok és hasonló ügyek képezik tartalmukat.

A vörös Budapest a nemzetközi szovjet forradalom előretolt hídfőállásává vált, természetes közvetítővé Moszkva és a nyugat-európai forradalmi mozgalom között. Ez a szerep kézenfekvő volt, automatikusan következett a magyar tanácskormány földrajzi és politikai helyzetéből. Míg Moszkvából Európa országaiba utazni szovjet útlevéllel nehéz és kalandos vállalkozás volt, Budapestről gyakorlatilag bármely európai fővárost el lehetett érni. Míg Moszkvába csak elvétve jutottak el nyugati laptudósítók, Budapestre szinte korlátozás nélkül utazhattak és saját szemükkel győződhettek meg a kommunizmusról terjengő hírek képtelenségéről. Budapestről sokkal könnyebb volt érintkezést találni a német, olasz, svájci, osztrák és egyéb országok kommunista mozgalmaival, mint Moszkvából. Mindehhez hozzájárult egy további előny is. Az európai kormányokban jelentős befolyással rendelkeztek azok a centrista vagy jobboldali szociáldemokrata politikusok, akik elkötelezték magukat a mensevikek mellett és a szovjet kormánnyal szemben ellenséges pozícióra helyezkedtek. A magyar tanácskormányban viszont több olyan férfiú volt, akiket Vandervelde, Turati, Renaudel elv-

A Forradalmi Kormányzótanács

társaiknak tekintettek. Ezáltal bizonyos érintkezési lehetőségek adódtak a nemzetközi diplomáciában nagy szerepet játszó szociáldemokratákkal.

Ezt a missziót vállalta magára Kun Béla, amikor – Csicserin kérésére – közbenjárt a német börtönben levő Karl Radek kiszabadítása érdekében, amikor figyelmeztette a szovjet kormányt, hogy a Moszkvából hazakészülő svájci kommunista Platten ellen otthon elfogatóparancsot adtak ki, amikor összeköttetésbe lépett a berlini munkás- és katonatanácsokkal. Mi több: azt a feladatot is vállalta, hogy közvetítsen egy látszólagos „szovjet belügyben", a Vinnyicsenko-féle emigráns ukrán kormány és a bolsevikok közötti tárgyalások megindításában.

Mindehhez neki magának kellett kialakítania a megfelelő apparátust. Az első önálló magyar külügyminisztérium a polgári demokratikus forradalom gyermeke volt, személyi állománya azonban inkább a monarchia örökségének tűnt. A fontosabb posztokon olyan emberek állottak, akiket Károlyi és hívei véltek alkalmasnak arra, hogy a független Magyarországot külföldön képviseljék: művelt, jó összeköttetésekkel rendelkező, konzervatív vagy liberális-demokrata beállítottságú, részben arisztokrata származású diplomaták.

Kun Béla megjelenését a Külügyminisztériumban színesen írja le Dutka Ákos, ez időben maga is ennek tisztviselője. Szerinte Kun felszólított mindenkit, aki hajlandó becsületesen szolgálni a diktatúrát, hogy jelentkezzék munkára. Szavait néma csend fogadta.

– Választ nem kaptam. Tehát tabula rasa, majd jönnek a mi embereink. Ezzel elindult az ajtó felé.[17]

Valójában a Külügyminisztérium tisztviselőinek zöme megmaradt állásában és csak júliusban került sor nagyobb tisztogatásra. A valóban fontos, a világforradalom előkészítésével kapcsolatos feladatokat természetesen nem a régiek intézték. Erre a célra Kun létrehozta a népbiztosság Nemzetközi Propaganda Osztályát, melynek élére kipróbált embert – Pór Ernőt – állított, akit később – népbiztoshelyettesi rangban – Alpári Gyula váltott fel.

Ágoston Péter kinevezése a külügyi népbiztoshelyettes posztjára szerencsés választásnak tűnt. Kun még ifjú korából, Nagyváradról ismerte ezt a művelt, több nyelvet beszélő, a nemzetközi jog labirintusaiban járatos egyetemi tanárt, aki jól pótolhatta Kun e területen mutatkozó hiányosságait. Személyében a Forradalmi Kormányzótanácsban képviseletet nyert a nem kommunista értelmiségi elit, amelynek közreműködését az új hatalom nem nélkülözhette. Természetesen rá nem lehetett bízni a világforradalmi misszióból fakadó feladatokat, viszont az ő személye bárki másénál inkább lehetett posszibilis nyugat-európai szociáldemokrata vagy baloldali polgári körökben. Kitűnő szolgálatokat tehetett az antant különböző képviselőivel folytatandó tárgyalásokon.

Talán nem szükséges külön hangsúlyoznunk ennek a relációnak a fontosságát. Nyilvánvaló volt, hogy az antant nem nyugszik bele a Vix-jegyzék visszautasításába, még kevésbé a Tanácsköztársaság létébe. Az egyetlen kérdés az volt, mennyi ideig tartható fenn a lélegzetvételnyi szünet és mi történik a világban ezen idő alatt. Ez pedig jelentős mértékben a tanácskormány külügyi népbiztosságának manőverezési képességén múlott.

A külügyi népbiztos

Felmérve a helyzetet, Kun Béla arra a helyes következtetésre jutott, hogy elsősorban a négy nagyhatalom között fennálló ellentéteket kell kihasználnia. Tudta, hogy a leginkább agresszív francia magatartással szemben az angolok legalábbis habozó, az amerikaiak kialakulatlan álláspontot tanúsítanak, míg az olaszok határozottan szembeszegülnek azzal. Ezért adta át március 24-én Borghese hercegnek, a budapesti olasz misszió vezetőjének azt a jegyzéket, amely ismerteti a magyar kormány külpolitikájának alapjait. Ebben hangsúlyozza a magyar kormány békés szándékait; elismeri a belgrádi egyezmény érvényességét, elutasítja a Vix-jegyzéket, és meghívja az antant delegációját Budapestre a vitás területi kérdések megtárgyalására.

A jegyzék nagyfokú diplomáciai ügyességről tanúskodik. Azzal, hogy az olasz misszionak nyújtotta át, Kun elérte, hogy azt Orlando olasz miniszterelnök terjessze elő a párizsi konferencián, amely kénytelen volt azt napirendre tűzni. Pedig olyan kérdést vetett fel, amit a „Négy Nagy" – az angol, amerikai, francia és olasz kormány – még Németország esetében sem tekintett vita tárgyának: a területi kérdést. Ráadásul olyan kétértelmű fogalmazást használva, amely még a területi integritásról való lemondást is megkerülte.

Kun Béla jegyzéke felett a „Négy Nagy" képviselői három teljes napon át vitatkoztak. Végül Lloyd George kompromisszumos javaslata győzött: Budapestre küldték Smuts tábornokot, a Dél-afrikai Köztársaság miniszterelnökét, tájékozódás végett.

Smuts kíváncsisággal vegyes rosszindulattal érkezett a Keleti pályaudvarra. Kun személyében először látott eleven bolsevikot és ahhoz képest, amire számított, jó benyomást tett rá. „I liked Kun" – tetszett nekem Kun –, jegyezte meg róla később. Hajlandó volt alkuba bocsátkozni vele; a Vix-jegyzék enyhítését is kilátásba helyezte, és ígéretet tett a gazdasági blokád feloldására.[18]

Kun Béla is alkudozott: hosszú vitába bocsátkozott a semleges zónáról, városok és folyók nevei röpködtek a különvonat vagonjában. Kun tudta, hogy ennek az alkunak csak egyetlen értelme van: nyitva hagyni a kaput a további tárgyalások előtt, mert amíg tárgyalunk, nem háborúzunk.

Az utólagos bölcsesség felteheti a kérdést: nem lett volna-e jobb teljesíteni az antant követelését és elfogadni az enyhített Vix-jegyzéket? Hiszen az abban megjelölt határ alig különbözik a trianoni határtól. A válasz ennek ellenére is csak nemleges lehet. Egyrészt egy kormány, amely többek közt azért került hatalomra, mert *ezeket a határokat* visszautasította, három hét elteltével nem tagadhatta meg önmagát. Másrészt semmiféle garancia nem volt arra, hogy ennek elfogadása esetén az antant tudomásul veszi Szovjet-Magyarország létét, belenyugszik abba, hogy Európa közepén háborítatlanul lobogjon a proletárforradalom lángja, amely bármely pillanatban átcsaphat a kerítésen. Sokkal valószínűbb, hogy az elfogadást a gyöngeség jeleként értékelik, amelynek nyomán új, még inkább elfogadhatatlan követelések születnek és a Tanácsköztársaság végül is saját népe előtt morálisan meggyengülve kényszerül rá a honvédő háborúra. Kun Béla helyesen tette, hogy alkudozott, licitált és végül olyan javaslatot tett, ami további időnyerésre volt alkalmas: konferencia összehívását javasolta Smuts elnökletével

a magyar területi kérdések megvitatására az összes érdekelt állam részvételével. Ha tárgyalásai nem is hoztak látható sikert, annyit mindenesetre elért, hogy javaslatát Smuts támogatóan terjesztette a párizsi konferencia elé.

Közben számtalan interjút adott különböző polgári lapok Pestre ruccant tudósítóinak. Ezekben is mesteri módon kerüli meg az állandóan visszatérő kérdést: tulajdonképpen milyen határokat ismer el a magyar kormány saját területének? A Neue Freie Presse tudósítójának egyrészt azt feleli: nem állunk a területi integritás alapján, másrészt: „egyáltalában nem ismerünk gazdasági határokat más népekkel szemben".[19] Csupa negatívum, csupa kétértelműség; Talleyrand sem csinálta volna jobban, mint ez a harminchároméves fiatalember, aki mind ez ideig csak az újságok hasábjairól ismerte a diplomácia művészetét.

És úgy tűnt, erőfeszítései meghozzák gyümölcsüket. Április 9-én már „lobogó örömmel, kitörő lelkesedéssel" üdvözölhette a Bajorországi Tanácsköztársaságot, és igazolva láthatta: „mi nem csalódtunk, amidőn... ráépítettük sorsunkat a nemzetközi proletárforradalomra, nem homokra, nem ingoványra építettük. A ti példátok mutatja, hogy a nemzetközi proletárforradalom terjed és győz..."[20] Ugyanezekben a napokban az ukrán Vörös Hadsereg a Monarchia egykori határán, a Zbrucs folyónál állt. Az ukrán Vörös Hadsereg vezérkarában kidolgozták a tervet a Tanács-Magyarországgal való egyesülésre. Antonov-Ovszejenko vöröskatonáit légvonalban alig 200 kilométer választotta el a magyar határtól. Ha valaha joggal érezhette Kun Béla, hogy minden nap, amellyel a háború kirobbantását elodáznia sikerül, megannyi lépés a világforradalom felé, úgy április első fele ez az időpont volt.

Tevékenysége nem korlátozódott a diplomáciai front tartására. Idejének nagyobbik részét a Forradalmi Kormányzótanács munkája egészének az irányítására fordította.

Mert hiába volt Garbai Sándor a Forradalmi Kormányzótanács elnöke, mindenki tudta, hogy azt ténylegesen Kun Béla vezeti. És valóban: elegendő végiglapozni a Forradalmi Kormányzótanács üléseinek szűkszavú jegyzőkönyveit, ez a tény napnál is világosabb. Bármilyen lényeges kérdés merüljön is fel, bárki terjessze azt elő, Kun Béla azonnal szólásra emelkedik, elmondja véleményét, módosít, kiigazít, előterjeszt. És az esetek többségében azt fogadják el, amit ő javasol.

Figyelme kiterjed nagy és kis kérdésekre egyaránt. Az első ülésen ő javasolja a „bécsi erőd" kiépítését, Bolgár Elek és Fenyő Andor kiküldésével. Tőle ered a rendőrség és csendőrség lefegyverzését, új karhatalom felállítását célzó javaslat. Ennek elvi elfogadása után azonnal konkrét lépést tesz: megbízza Cserny Józsefet a „magyar Cseka" karhatalmi egységének felállításával.[21] Törvényesítteti az ellenforradalmárok és háborús bűnösök letartóztatását. Keresztülviszi a címek és rangok eltörlését.[22] Megpróbálja kialakítani a Kormányzótanács munkájának ügyrendjét, az egyes népbiztosságok kompetenciáját. Hozzá, a külügyi népbiztoshoz fordulnak olyan, kifejezetten miniszterelnöki hatáskörbe tartozó kérdésekkel, mint pl. a főváros élére kinevezett megbízottak lemondása.

Most neki kell a konszolidáció élére állni, és ha kell – akárcsak néhány hónappal korábban a szociáldemokratáknak –, fellépni a munkásság egyes csoportjaival szemben is. Ezen a téren nincsenek skrupulusai. Erélyesen visszautasítja a leszerelt katonák küldöttségét, amely az 5400 koronás követelésre emlékezteti őt. Hasonló erélyt tanúsít az április 3-i katonatüntetés idején, amikor ugyancsak balról támadják a kialakuló új rendet. A Várba felvonuló katonák Pogány Józsefben a „régi szocdemet" támadják; Kun megvédi őt, kijelentvén: nemcsak a burzsoázia ellen kell fellépni, de a proletariátus ama rétegeivel szemben is, amelyek deklasszálódtak.[23]

Igen jellemző ezzel kapcsolatban a tüntetés kapcsán Kunfinak tett kijelentése:

– Azt én Taknyos Jánostól nem teszem függővé, hogy milyen lesz a magyarországi proletariátus sorsa.[24]

A balról jövő nyomással szemben védi Böhmöt és Pogányt, nagy – a kelleténél nagyobb – jelentőséget tulajdonít Haubrich Józsefnek (akiben nyilván a budapesti vasmunkások hivatott képviselőjét látja).

Miközben mindent elkövet azért, hogy a szociáldemokraták egyre erőteljesebben elkötelezzék magukat a Tanácsköztársaság mellett, és felégessék az esetleges visszavonulás hídjait, sikerül kijavítani a március 21-én elkövetett hibát. Az április 3-i kormányzótanácsi ülésen keresztülviszi a népbiztos-helyettesi cím eltörlését és a helyettesek előléptetését népbiztosokká. Ezzel az arányok megváltoznak. Míg a március 21-i kormányban 13 szociáldemokrata és 3 kommunista népbiztos foglalt helyet, most az arány (ha a március 21. előtti hovatartozást nézzük), 13:19. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a 19 szociáldemokrata közé számítottuk Landlert, Nyisztort, Hamburgert, Pogányt és Vargát, akik erre az időre belsőleg is azonosultak a kommunista álláspontal, és cselekedeteikkel őket támogatták, akkor a tényleges arány 18:14 a kommunisták javára.

Április elején a külügyi népbiztosság vezetése mellett tagja lesz a hadügyek vezetésével megbízott öttagú direktóriumnak is. Ezzel közvetlenül is részt vállal a Vörös Hadsereg felállításáért folyó létfontosságú, ám egyelőre meglehetősen vontatottan haladó munkából.

Közben ír, szónokol, agitál. Egyik kezdeményezője annak a javaslatnak, hogy a népbiztosok maguk indokolják meg a nyilvánosság előtt a tanácskormány rendeleteit. Ő maga példát mutat. Április 3-i, „Szakítani!" című cikkében arról az elemi igazságról ír, hogy a forradalomnak megvan a maga szigorú sorrendisége, amelynek során az osztály összérdekei prioritást élveznek a réteg-, csoport- és egyéni érdekekkel szemben. „Éhes gyomrot nem lehet ugyan jóllakatni rendeletekkel, a kapitalizmus ütötte sebeket nem lehet begyógyítani intézkedésekkel, melyek új sebek vágását megakasztják, de vigyázzon minden proletár arra, nehogy a régi hibába essék: ne akarja senki a pillanatnyi érdekeket a nagy, a szinte mondhatnók örökkévaló érdekeinek fölébe tolni." Felhívást ír a Szovjetunióban küzdő magyar vöröskatonákhoz, jár Salgótarjánban, Tatabányán, felszólal a Budapesti Munkástanács ülésén.

Április 13-án már biztosnak tűnő híreket kap a román offenzíva közeli

megindulásáról. Nagyjában ezzel egyidőben értesül arról, hogy Bécsben forradalmi események vannak készülőben.

Érthető, hogy ez utóbbi hírnek tulajdonított nagyobb jelentőséget. Münchenben éppen ezekben a napokban a munkások kezében van a hatalom; a bécsi forradalom pótolná a hiányzó láncszemet, a szocializmus három külön máglyája összefüggő tűzáradatként perzselné Európa szívében a kapitalizmus gyúlékony épületét. A bécsi hírek hatására kér vízumot maga, valamint Pogány, Böhm és Weltner részére az osztrák kormánytól.[25] A vízum persze másra, az antanttal és más politikai csoportokkal való tárgyalásra is kellett (Weltnert aligha volt szándékában a proletárforradalom céljaira felhasználni). De ott akart lenni, amikor a döntő pillanat elérkezik, hogy tanácsait és személyes presztízsét bevesse a forradalom érdekében.

Talán itt az alkalom, hogy szót ejtsünk nyelvtudásáról, hiszen természetesnek tartjuk, hogy ha kell, kiáll szónokolni az osztrák munkások elé. Német tudásra gyerekkorában csak annyiban tett szert, amennyire gimnáziumi tanulmányai késztették. Fiatalsága színmagyar közegben telt, sem Nagyvárad, sem Kolozsvár nem tartozott azon városok közé, ahol – mint Temesváron vagy Pozsonyban – jelentős német polgárság élt. Katonai szolgálatot is honvédezredben teljesített, melynek szolgálati nyelve elvben magyar volt. Mégis 1917-től bizonyítható, hogy folyékonyan beszélt, s elég választékosan írt németül; az olvasás szintjére pedig már kora ifjúságában eljutott. Oroszul 1918 közepére folyékonyan, bár nyelvtani hibákat ejtve beszélt. Leninnel 1919-ben még németül levelezett; 1921-ből származnak olyan levelek, amelyek már az orosz nyelv hibátlan, magas szintű ismeretét bizonyítják. Később megtanult angolul és franciául – előbbit az olvasás, utóbbit a társalgás szintjén.

Az ausztriai események sok hasonlóságot mutattak a magyarországiakkal. Itt is a munkanélküliek viszik a szót, és itt is 5000 korona segélyt követelnek. Itt is felhangzik a tanácsköztársaság követelése, a fegyveres erő egy része szimpatizál a tüntetőkkel. Ám a hasonlóság mellett jelentős különbségek is vannak. A proletárforradalmat igenlő tömegek többsége Friedrich Adler mögött állt, aki a szocialista forradalom hívének tartotta magát, csupán az időpontot nem találta alkalmasnak annak megkezdésére. A külpolitikai helyzet merőben különbözött a magyarországitól. Az osztrák kommunisták az adott pillanatban nem számítottak a hatalom átvételére, és amikor a spontán elégedetlenség fegyveres összetűzéssé fajult – helyesen mérve fel a kialakult erőviszonyokat – elálltak a fegyveres harc forszírozásától. Az összecsapás során hat ember meghalt, ötven megsebesült.[26]

A magyar kommunisták tettek bizonyos előkészületeket az osztrák forradalom kibontakoztatására. Magyarországon létesítettek egy agitációs központot az osztrák propaganda céljaira; átküldtek 45 agitátort, akik közül néhányan fel is szólaltak a 17-i tüntetésen. A fegyveres összecsapás kirobbantását azonban nem ők kezdeményezték. Mindez nem változtatott a dolgok alakulásán.[27]

A bécsi tüntetés kudarcát Kun Bélának azzal a hírrel egyidejűleg kellett tudomásul vennie, hogy szülőfalujától nem messze, a Szilágyságban megindult a román királyi hadsereg offenzívája a Magyarországi Tanácsköztársaság ellen. Ugyanekkor érkeztek jelentések a várható déli és északi támadásról.

Két teljes héten át rosszabbnál rosszabb hírek pörölycsapásait kellett elviselnie. A reguláris, szervezett, jól felszerelt, nacionalista mámortól bódult román hadsereg sorra-rendre vette be a haditervében szereplő városokat és falvakat. Egymás után esett el Nagyvárad, Debrecen, Békéscsaba, Püspökladány.

Milyen alternatívák állottak Kun Béla előtt ebben a két hétben? Mit tehetett ő személyesen, mire futotta erejéből, mennyiben változtatott az események mások által meghatározott alakulásán?

Tisztában lévén azzal, hogy katonai sikerekre egyelőre nem lehet számítani, erőfeszítéseit a diplomáciai frontra összpontosította. Nem mulaszthatta el annak a lehetőségnek a kihasználását, hogy a győztesek közötti ellentéteket kijátszva, időt nyerjen, ami alatt meg lehet szilárdítani a Vörös Hadsereget.

Kun Béla tudta, hogy a „Négy Nagy" külön-külön nemcsak a bolsevizmus előretörését kívánja megakadályozni, de azt is, hogy a *másik három* túlzottan megerősödjék, pozíciói a kívánatosnál nagyobb mértékben megnövekedjenek. Magyarország a francia érdekszférába tartozott, a román hadsereg szuronyain a francia imperializmus tört a vörös Budapest felé. Franciaország közép-európai hegemóniáját a többiek elismerték ugyan, ám egyikük sem akarta, hogy az abszolúttá váljék, teljesen kiszorítsa őket a térségből. Az olaszok és az angolok még bizonyos averziót is éreztek ezzel szemben, az Egyesült Államok számára pedig Európának eme szöglete jelentéktelen volt. Ennek tudatában Kun mindent megtett, hogy a franciákat elszigetelje, szembeállítsa velük az olaszokat, angolokat vagy az amerikaiakat.

A legtöbb sikerrel az amerikai kormány által Budapestre küldött Brown professzorral folytatott tárgyalások kecsegtettek. Bár a tárgyalások során mindkét fél meg volt győződve arról, hogy orránál fogva vezeti a másikat, Kun úgy érezte, hogy tárgyalásai nem voltak hiábavalóak: az amerikaiak hajlandók szót emelni az intervenció megállításáért. Brown arra a meggyőződésre jutott, hogy a hatalmat egy mérsékelt szocialistákból álló kormány kezébe kell átadni, amelyből azonban nem hiányozhat Kun Béla, aki „jelenleg nagyon népszerű a város radikális elemei körében, de minden befolyását latba veti, hogy elnyomja azok túlzásait. Bármilyen változás esetén ő volna az egyetlen ember, aki meg tudná nyugtatni ezeket az elemeket, és megakadályozhatná, hogy azok bajt csináljanak."[28] Ezért Brown egy tervvel állt elő, amelyet maga igen ravasznak vélt. Ki kell hívni Kunt Svájcba tárgyalni (ennek bizonyára örülni fog), és ez alatt kinevezni az új kormányt. A derék jenki professzor még arra is gondol, hogy szegény Kun – akit szemmel láthatóan megkedvelt – ne sértődjön meg: „állásának megfelelő elismerés" mellett javasolja eltávolítani őt a hatalomból. Brown főnöke, a Bécsben

Kun Béla, Garbai Sándor, Haubrich József és Szántó Béla a gyári munkásszázlóaljak szemléjén, 1919. április 23-án

tartózkodó A. C. Coolidge tovább fejleszti Brown javaslatát: „Kun Béla, aki társai között a legkiválóbb, képes döntő befolyást gyakorolni a helyzetre, és stabil, viszonylag mérsékelt kormányt alakítani, különösen akkor, ha erre azért lesz kénytelen, hogy elkerüljék az idegen intervenciót. Ha nem tervezünk ilyen intervenciót, akkor ő az az ember, akivel tárgyalni kell."[29]

Az amerikai professzorok valamennyi jelentésüket abból az alapállásból kiindulva fogalmazzák meg, hogy a bolsevizmus további terjedését meg kell akadályozni. Jellemző tájékozottságukra, hogy ennek két útját tartják lehetségesnek: vagy az intervenciót, vagy egy átmeneti mérsékelt (értsd: jobboldali) szociáldemokrata kormányt – Kun Béla vezetésével!

Ha tudjuk is, hogy Brown professzor jelentései nem játszottak szerepet az események további alakulásában, arra a fenti idézetek mindenesetre alkalmasak, hogy eldöntsük, ki vezette orránál fogva a másikat...

Miközben hol az amerikaiakat, hol az olaszokat igyekezett puhítani, az intervenció megállítására késztetni, gondolatai Ukrajnában és Galíciában jártak, az egyetlen irányban, ahonnan kedvező hírek érkeztek. Kun Béla április 21-én indította útjára Lebovics Farkast – Leninhez.

Lebovics indulása előtt megkérdezte Kunt, milyen direktívákat ad a szovjet vezetőkkel folytatandó tárgyalásokra.

– Magának nincs szüksége direktívákra – hangzott a válasz. – Mondja el: miért csak Oroszországgal és Ukrajnával törődnek és nekünk nem segítenek? Mindig azt hittük, hogy a Vörös Hadsereg Sztrij–Munkács irányából segítségünkre jön. A románok és csehek előrenyomultak. Mi lecsukatunk 217 ellenforradalmárt, de az előnyomulást nem tudjuk megakadályozni, bár minden lehető erőt a frontra küldünk...[30]

A szovjet vezetőknek adresszált szemrehányásai igazságtalanok voltak. A Kolcsaktól szorított, éhséggel és tífusszal sújtott Vörös Hadsereg minden tőle telhetőt megtett, hogy segítséget nyújtson fiatalabb testvérének. Különösen igazságtalanok voltak azok a vádak, amelyekkel Kun Béla Rakovszkijt, az ukrán szovjetkormány vezetőjét illette. A születésére nézve román Rakovszkij a balkáni forradalmi mozgalomban vett részt, így került kapcsolatba a bolsevikokkal. Nem volt hőbb vágya, mint Románia területén egyesülni a vörös magyar csapatokkal. Olyannyira, hogy Lenin kénytelen volt megróni őt emiatt: a romániai irányt a létfontosságú Donyec-medence felszabadításának rovására forszírozta. Bármilyen keserű is ezt leszögezni, Leninnek igaza volt abban, hogy amennyiben az erők csak egy irányra elegendők, a proletárhatalom fenntartása szempontjából a Donyec-medence fontosabb.

Miközben óriási erőfeszítéseket tesz a Vörös Hadsereg szervezésére, az ország potenciális tartalékainak mozgósítására, tovább folytatja a diplomáciai manőverezést. Ennek egyik fontos lépése a Wilson amerikai elnökhöz küldött levél.

A szubjektív hangvételű, látszólag az amerikai elnök altruizmusára apelláló levél valójában nem azt a célt szolgálta, hogy a francia imperializmust az amerikainál panaszolja be. Csupán az volt a célja, hogy felkeltse a figyelmet a magyar ügy iránt, arra késztesse a békekonferenciát, hogy meghallgassa, vagy ha őt nem, hát legalább Brown professzort. A levélben olyan kitételek is találhatók, amelyek nem esnek egybe azzal a kritikával, amellyel ebben az időben a nemzetközi kommunista mozgalom Wilsont és nézeteit bírálta. Kun – hogy szembesítse a wilsonizmust az antant valódi tetteivel – levelében a wilsonizmust így fogalmazta meg: „...ezek lényege az, hogy minden országnak meg kell engedni, hogy maga döntsön saját sorsáról, úgy, ahogy azt saját jövőbeli fejlődése, vagy jelenlegi érdekei szempontjából a leghelyesebbnek látja". Vagy: „...meg vagyunk győződve arról, hogy saját belső ügyeinknek *az Ön által hirdetett elveknek megfelelően történő rendezését* (kiemelés tőlem – B. Gy.) ránk lehet bízni anélkül, hogy ez bármilyen formában is érintené a nemzetközi helyzetet". A világforradalom előretolt bástyájának funkciójáról való lemondásként hat a következő mondat: „A Kormányzótanács kijelenti, hogy nincs szándékában beleavatkozni egyetlen más ország belügyeibe sem."[31] Természetesen Kun Béla manőverező szándékkal írta le a fentieket, de leírta, abban reménykedve, hogy talán hatást gyakorolhat az amerikaiakra.

Lépéseit ekkor már inkább az improvizáció kényszere, mintsem a józan tervszerűség diktálta. A románok elérték a Tiszát, és semmi akadálya nem látszott annak, hogy bevonuljanak Budapestre. Április 27-én megindult a csehszlovák offenzíva is. Az ország nem mutatta a hatalmát védelmező óriás képét. A falvak népe inkább közömbösen, semmint ellenségesen fogadta a megszállókat, és a vöröskatonák futásának megállítására már a régi hadsereg legborzalmasabb fegyelmező eszköze, a tizedelés is szükségessé vált.

A katasztrofális helyzet hatására április végén Kun üzenetet intézett az osztrák kormányhoz, amelyben a népbiztosok és családtagjaik számára menedékjogot kért.[32]

Álljunk meg itt egy pillanatra, és próbáljuk ezt a lépést beleilleszteni az eddig kialakult Kun-portréba. Az olvasó némi alappal csodálkozhatik el azon, hogy az az ember, aki döntő pillanatokban már nem egyszer adta tanújelét kivételes bátorságának, most a menekülésre gondol. A Tanácsköztársaság harcát gyakran emlegetik a világforradalom érdekében vállalt „leónidászi feladatként". Nos, Leónidásznak nem jutott eszébe, hogy otthagyja seregét a thermopülai szorosban. Hogyan egyeztethető össze ez a lépés a vöröskatonák buzdításával, a kitartásra való ösztönzéssel a Kormányzótanácsban és valamennyi fórumon? Főleg pedig ellentmondani látszik Kun egy-két nappal későbbi, igen határozott és bátor fellépésének is.

Azt hisszük, az ellentmondás nem olyan nagy, mint amilyennek látszik. Emberi oldaláról nézve, egészen természetes, hogy ha saját életével időnként könnyelműen bánt is, nem tehette ugyanezt feleségével és kislányával szemben. De nem is ez a legfontosabb. Sokkal döntőbb, hogy magát és népbiztostársait a világforradalom kádereinek tekintette, akiknek életét meg kell őrizni a világforradalom számára, akkor is, ha a diktatúra Magyarországon átmenetileg vereséget szenved. (Mert hogy a vereség csak átmeneti lehet, arról nemcsak ő, de még Kunfi is meg volt győződve.) Valahányszor eddig kockára tette életét, mindig a forradalom érdekében tette azt. Az Üllői úti laktanya udvarán a puska elé állni vakmerő, de a forradalom szempontjából hasznos és szükséges cselekedet volt; a fehérek akasztófáján lógva nem hozott volna hasznot a forradalom ügyének.

Azok az ellentmondások, amelyek ezekben a napokban viselkedését jellemzik, a helyzet ellentmondásosságából adódnak. Nem rendelkezett a történetíró utólagos bölcsességével. Nem tudhatta, hogy a müncheni ágyútűzben az összmémet forradalom prelűdjét vagy finaléját hallja. Nem tudhatta, mire lesz képes a budapesti munkásság, és nem tudhatta, mi játszódik a párizsi konferencia kulisszái mögött, nem tudhatta, hogy Grigorjev, a félelmetes vörös atamán csapatai átkelnek-e a Dnyeszteren. Hol ilyen, hol olyan hírek érték, és ezzel magyarázható, hogy szinte ugyanazon a napon látta Károlyi Mihály teljesen összetörtnek, Cnobloch osztrák követ pedig „rendkívül magabiztosnak".

Május elsején mintha egy napra elfeledkezett volna a vörös város a holnapról. Az emberek örülni akartak, hinni a felvonulás erőt sugárzó optimizmusában; a korabeli filmhíradó jóvoltából sokan ismerik az egymással táncoló bakák, a Margitszigeten lepényevéstől maszatos képű proletárgyerekek önfeledt boldogságának képeit.

Kun Béla nem osztozhatott ebben a hangulatban. Az ő érzéseit inkább az a szokatlanul erős vihar fejezte ki, amely a koraesti órákban végigzúgott a városon, ronggyá szaggatva az ünnepi dekorációt. Gondolatai a Tiszánál jártak, amelyet ezekben az órákban értek el a román csapatok, és amelynek jobb partján csüggedt, fegyelmezetlen, katonáknak immár alig nevezhető fegyveres emberek tartózkodtak, akiknek sem szándékukban, sem módjukban nem állt a román előrenyomulás feltartóztatása.

Egészen természetesnek tarthatta, hogy ezen a napon két felszólítást is kapott a lemondásra. Az egyiket a tanácskormány iránt jóindulatú, de a centristák befolyása alatt álló Károlyitól, a másikat pedig a szakszervezeti

vezetők küldöttségétől. A lemondás gondolatát támogatta Böhm – akinek véleményére ebben az időben sokat adott –, valamint Kunfi is.

A szakszervezeti vezetők érvelése egyszerű volt és meggyőző. Csak rá kellett nézni a térképre, és el kellett olvasni a főhadiszállás jelentését, máris világos volt: a Tanácsköztársaságot csak a csoda mentheti meg. A további ellenállásra vonatkozó elképzelést Böhm „forradalmi romanticizmusnak" nevezte. A nyárspolgári értelemben vett „józan ész" azt diktálta, hogy az ország sorsáért felelős vezetők a bukás legkisebb véráldozattal járó módozatait keressék.

A világforradalom érdeke viszont ennek pontosan az ellenkezőjét követelte. És Kun Béla tetteinek ez volt a meghatározója.

Megtehette volna, hogy lemondjon? Egyéni sorsát tekintve, kétségtelenül. A bécsi vonatra bármely pillanatban felülhetett volna, még csak szemrehányást sem téve magának. Hiszen ő valóban minden lehetőt elkövetett.

Mindent? Nem! Még nem fordult közvetlenül a budapesti munkásokhoz, nem próbálta meg saját személyes fellépésével felidézni a csodát – megfordítani az események menetét. Még hátra volt egy kísérlet, melynek során egyúttal vizsgáznia kellett egész eddigi forradalmár múltjából, felkészültségéből, szuggesztivitásából.

Május elsején feltette magának a kérdést: van-e benne elég erő a munkásság felrázására – és igennel válaszolt. Figyelembe vette, hogy nincs egyedül. Ezekben az órákban hasonló következtetésre jutottak olyan emberek, mint Landler Jenő, Pogány József, Szántó Béla, Szamuely Tibor, akik készen lettek volna fegyverrel a kézben elesni a pesti barikádon.

Május 2-án, egy pénteki napon dőlt el a Tanácsköztársaság további létének vagy nemlétének a sorsa. És ez nagyrészt azon múlott, sikerül-e Kun Bélának végrehajtani a maga elé tűzött feladatot.

Péntek déltől szombat reggelig Kun Béla három alkalmat kapott arra, hogy bizonyítson.

Délben ült össze a Forradalmi Kormányzótanács, amelyen – a helyzet súlyosságára való tekintettel – részt vettek a párttitkárság tagjai és a szakszervezetek vezetői is. Kun Béla drámai hangon vázolta fel a tényeket.

– Szolnokot harc nélkül feladta a Vörös Hadsereg. (Mint később kiderült, ez az értesülése pontatlan volt: Szolnokon ellenforradalmi lázadás tört ki, de a románok nem vonultak be oda. – B. Gy.) Miskolcra bevonultak a csehek. Katonai erő nincs. A csapatok harci értéke nulla. A főhadiszállás Gödöllőn van. Böhm minden hadműveletet beszüntetett.[33]

Miután szárazon felsorolta a tényeket, nem hallgatván el, hogy van egy javaslat, amely a Kormányzótanács lemondására szólít fel, megszakította beszédét. Mint mondotta, nem akarja saját állásfoglalásával befolyásolni a hozzászólókat.

Leült és várt. Figyelte, ki mit mond.

Azért tette-e, mert magának nem volt kialakult álláspontja? Nem. Hiszen már az ülést megelőző éjjel – hatályon kívül helyezve Böhm parancsát az ellenállás beszüntetéséről – parancsot adott valamennyi Tisza-híd felrobbantására.

Tudni akarta, kire számíthat az eljövendő döntő órákban.

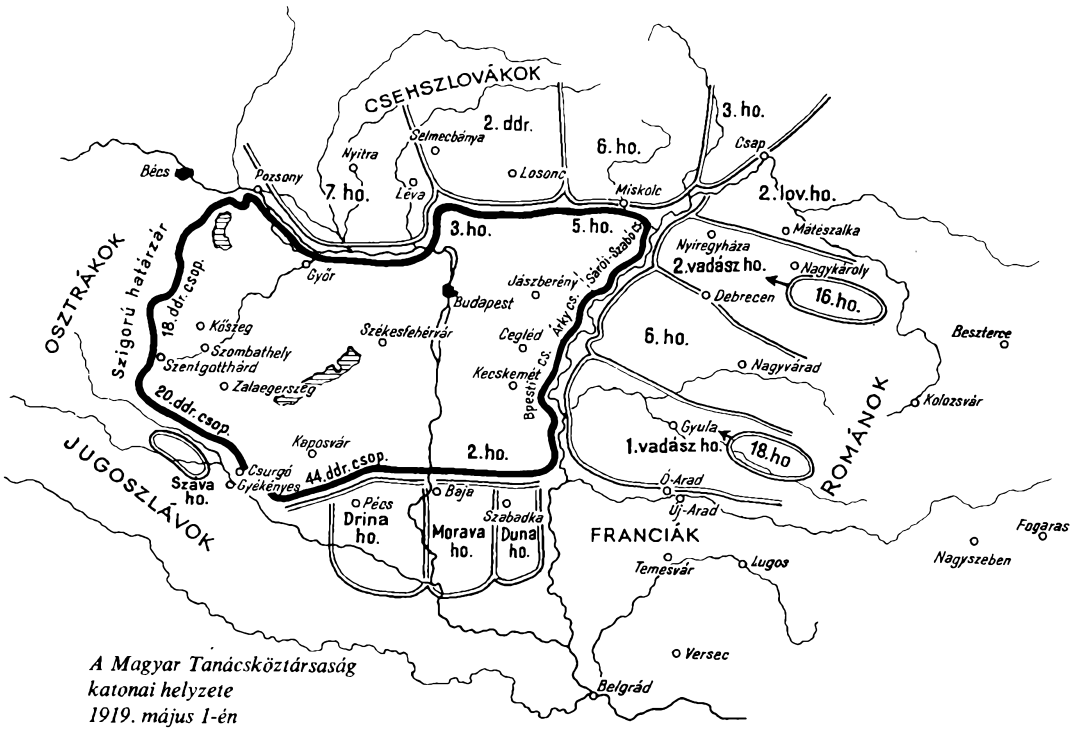

A Magyar Tanácsköztársaság katonai helyzete 1919. május 1-én

Megtudta. Kunfi, Weltner és Bokányi a kapituláció, Landler, Pogány, Vágó, Szántó, Szamuely és az egyébként jobboldali magatartást tanúsító Erdélyi Mór a diktatúra fenntartása mellett álltak ki.

Ezzel azonban még nem dőlt el semmi. Mint ő maga mondotta: „Amennyiben a munkások az utolsó szál emberig talpra nem állnak, minden küzdelemre reménytelen a helyzet, és Budapest elesik." Közvetlenül kellett tehát a munkásokhoz fordulni.

Három olyan fórum volt, amely ténylegesen képviselte a budapesti munkásságot, és amelynek magatartása eldöntötte a kérdést: a vasas bizalmi testület, a budapesti munkásezredek bizalmijai és a Budapesti Munkástanács. A Kormányzótanács úgy döntött, hogy e három testület állásfoglalásától teszi függővé a további lépéseket, és mindhárom gyűlésre – amelyek a koraesti órákban folytak – kiküldte képviselőit. A három közül legfontosabb kétségtelenül a Budapesti Munkástanács volt. Ide Kun Béla ment.

Este 7-kor ült össze a Budapesti Munkástanács. Amikor Kun Béla a szónoki emelvényre lépett, tisztában volt azzal, hogy élete legnagyobb és legnehezebb szónoki teljesítményét kell nyújtania.

– Tisztelt elvtársak! – kezdte. – Mikor az embert nem a kétségbeesés – mert a kétségbeesés soha –, de a keserűség fogja el olyanok láttán, amiket nemigen szeretne látni, sokszor a literatúrához menekül. Nekem, amikor ebben a Szovjet-Magyarországban most a legutóbbi napokban körülnéztem, Gorkij egy cikke jutott eszembe. Ezt a Gorkij-cikket 1906-ban olvastam, akkor, amikor az oroszországi proletariátus első ízben vívta a maga forradalmi harcát a cárizmussal, és amikor a francia imperializmus, mely akkoriban fiatal korát élte, pénzzel, fegyverrel segítette a cárizmust. A cikk szerint Gorkij Párizsba ment keresni a forradalom szellemét, keresni a régi

forradalmi Párizst, hogy segítséget nyújtson az oroszországi proletariátus vívódó forradalmának. Elmondja, hogy kereste a régi frigiai sapkás forradalmat, kereste, kutatta, és elvezették valami hotelbe, ahol egy kurtizánt, egy félig-meddig utcai sorba süllyedt nőt talált, akit arra kért, hogy ne adja el magát a cárnak, segítse a forradalmat. És a nő, a kurtizánná vedlett forradalom mégis megadta magát a cárnak, mire Gorkij így végzi beszédét: „Szerettem volna véres, gennyes nyálamat a szemébe köpni!"

Nem, ezek nem voltak szép szavak. A klasszikus retorika alapkövetelménye – a captatio benevolentiae (a hallgatóság megnyerése) – aligha alkalmazható erre a kezdetre. Ám a folytatás még kegyetlenebb:

– „Elvtársak! Amikor végignézünk azokon a helyeken, ahol most a francia és a román imperializmusnak a csapatai vonulnak a proletár Budapest ellen, eszünkbe kell hogy jusson Gorkijnak ez a cikke. Menekülő, gyáván szaladó csapatok, teljesen szétzüllött hordák, melyek fosztogatni tudnak, de teljes öntudatlansággal szemlélik a bekövetkező eseményeket, megadják magukat, nem a románoknak, hanem a letargiának, fosztogatnak, és immáron ott tartunk, hogy nem a románok, hanem saját csapataink veszélyeztetik Budapestet, ha meg nem tennők velük szemben mindazokat az intézkedéseket, amelyeket szükségesnek tartunk."

Ezután a komor bevezető után további keserű tények záporoznak a hallgatóságra. Szolnok a románok kezén van; két hadosztály részegen vonult Budapest felé, le kellett fegyverezni őket: Miskolcra ma valószínűleg bevonulnak a csehek. „A többsége a csapatoknak olyan, hogy védtelenül van kiszolgáltatva Budapest egy román támadásnak, védtelenül azért, mert ezek a csapatok még a védelemre sem alkalmasak, nemhogy támadásra volnának alkalmasak."

És miután mindezt elmondta, kegyetlen őszinteséggel és kertelés nélkül, ekkor teszi fel a mindent eldöntő kérdést:

– „Arról van szó, elvtársaim, hogy odaadjuk-e Budapestet, vagy pedig küzdjünk Budapestért, küzdjön a budapesti proletariátus azért, hogy a diktatúra Budapesten megmaradjon?"

Jól számított: a nyers őszinteség megtette a hatását, többet ért virágzó szónoki fordulatoknál. A hallgatóság szuggesztiója alá került. A tömeg felkiáltott: – Küzdjön!

Kun Béla azonban tovább fokozta a szuggesztiót.

– „Elvtársaim! Én úgy vagyok vele, hogy a szavaknak már nem hiszek, úgy vagyok vele elvtársaim, hogy én akkor hiszek, amikor cselekedeteket látok."

Ekkor már világosan érzi: ezt a csatát megnyerte. De tovább kell szilárdítani a hatást.

– „Én, elvtársaim, hajlandó vagyok az imperialistákkal szemben hazudni, úgy, hogy talán magam is piruljak bele, azt mondom, hogy becstelenség a burzsoáziának igazat mondani, hogyha ez az igazság árt a proletariátusnak.[34] De én, elvtársaim, a proletariátusnak nem fogok hazudni... Azt is elmondom Önöknek, hogy a munkászászlóaljakban sincs meg az a harckészség, amilyen harckészséget látni kellene, hogy Budapest megmentésére gondolhassunk."

– „Kétféle felfogás van. Az egyik felfogás az, amely a diktatúráról való ideiglenes lemondást javasolja, a másik felfogás az, amely azt mondja, hogy küzdjünk az utolsó csepp vérig. Küzdjünk addig, amíg egy talpalatnyi föld marad Szovjet-Magyarországból!"

Most már úgy vezeti a hallgatóságot, mint egy karmester a zenekart. Leinti a tapsolókat, még a helyeslően közbeszólókat is. Mintegy hangosan gondolkodva, megosztja hallgatóságával személyes aggodalmait. A munkások túl könnyen kapták a diktatúrát, túl kevés vért adtak érte, és ezért nem becsülik eléggé.

A kissé oldottabb hangú kitérő után visszatér a súlyos valósághoz. Míg eddig a katonai, most a külpolitikai helyzetről ad komor képet. Ismertetve az eddigi erőfeszítéseket a „breszti béke" (értsd: egy kompromisszumos béke) érdekében, leszögezi:

– „Sok jót nem jósolhatok. Ha az antant le akar bennünket tiporni – mint ahogy valószínűleg ez a szándéka, hogy itt, ahol neki olcsóbb lesz, mint Oroszországban, itt végez a bolsevizmussal, az ő hitük szerint örökre, a mi hitünk szerint azonban nagyon rövid időre – ha az antant végezni akar velünk, végezzen."

Hozzáteszi, él még benne a remény, hogy talán sikerül békét kötni az antanttal, bár bevallja: ez a remény igen halvány és nincs más alapja, mint az a feltételezés, hogy az antant kezét saját belső ellentétei megkötik.

Ezután visszatér a kérdésre: mi a teendő, ha a háború folytatódik?

Két lehetőség van. A kapituláns álláspontot úgy jellemzi, mint a többség véleményét.

– „A másik: ez a kisebbségi, elvtársaim, a kisebbségi az egységes munkásmozgalomban, amelyik egységes elvi alapon áll, mondhatom, törpe, katonailag jelentéktelen kisebbségi: hogy védjük Budapestet, védjük a diktatúrát Budapest előtt és védjük a diktatúrát a Bakonyon keresztül egészen Wiener Neustadtig!"

Amikor ezt kimondta, már tudta, hogy nem úgy van: a szavai nyomán feldübörgő taps és éljenzés azt bizonyította, hogy – legalábbis ebben a testületben – a többség az ő oldalán áll. És miután közli, hogy neki is ez a véleménye, szavai hitelességét fokozandó még hozzáteszi, hogy ez csupán az ő szubjektív, múltjából következő álláspontja, amely nemcsak katonailag, de még politikailag sem indokolható. Látszólag tehát gyengíti érveit; valójában éppen ezzel erősíti azokat.

Erősíti azzal is, hogy – miközben tovább szuggerálja hallgatóit – kijelenti: ő nem tesz javaslatot a további harcra, mert nem akarja saját véleményét rákényszeríteni a Munkástanácsra. Ő elmondja véleményét, a döntés a Munkástanács dolga.

– „Tisztelt elvtársaim! – folytatja. – Én azt mondom Önöknek, Budapestet meg kell védeni, Budapestet meg kell védeni mindenáron. Meg kell védeni, bármibe is kerül, meg kell védeni Magyarország munkásmozgalmát, ezt az igazán dicsőséges ágát a nemzetközi proletárforradalomnak."

És most már a kérdést tulajdonképpen lezártnak tekinti. A hallgatóság viselkedése alapot adott arra, hogy új kérdést tegyen fel:

– „Az a kérdés: hogyan védjük meg Budapestet? Mi az Önök véleménye

s mit tehetünk ebben az irányban?... A kérdés az: mi a Budapesti Munkástanács véleménye arról, hogy az általam vázolt katonai és külpolitikai helyzetben hogyan védhető meg Budapest a Szovjet-Magyarország számára?"

Amikor befejezte beszédét, úgy érezhette: sikerült elérni a maga elé tűzött célt.

A hatás minden előzetes várakozást felülmúlt. Szavai nyomán a harc folytatása mellett szólt Böhm Vilmos is, a többiek hangulatát pedig Kiss Lajos, a későbbi proletáríró így fogalmazta meg:

– Azt hiszem, megértettük valamennyien Kun elvtársat, nem kell sokat beszélnünk. Röviden: cselekedni kell. Ki a gyárakba, össze azokat az elvtársakat, akikre számíthatunk!

Azt az egy-két felszólalót, akik az ellenállás nehézségeit és akadályait hangsúlyozták, a többiek lehurrogták. Még Weltner is az ellenállás mellett szólt, ha fenntartásokkal is. Az egyik küldött pedig nem kevesebbet, mint Szent Bertalan-éjszakát követelt, az egész burzsoázia kiirtását egyetlen éjszaka leforgása alatt.

Kunnak zárszavában már nem kellett a kapitulánsok érveivel foglalkozni. Csupán ez utóbbira – Surek János felszólalására – reagált, megállapítván:

– Aki most egy tömeggyilkolást akar itt benn, ahelyett, hogy ezt a tömeggyilkolást a fronton akarná megcsinálni, az azt árulja el, hogy ő lemondott.

– Élelem van elég, fegyver van... Ha nincs is túlságosan nagyszerű ruházat, mert nemigen van, ki lehet tartani, meg lehet védeni, nemcsak meg lehet védeni a Szovjet-Magyarországot, de lehet biztosítani számára a tisztességes, a mi szempontunkból tisztességes béke lehetőségét.[35]

Este fél tízkor a küldöttek azzal hagyták el a termet, hogy másnap reggel mozgósítják a budapesti munkásságot. Kun Béla pedig a Kormányzótanács ülésére sietett, ahol folytatódott a délután félbeszakadt ülés.

De most már más hangulatban. Nemcsak Kun tért vissza győztesen. Landler Jenő – aki nem kevesebbet produkált ezen az estén Kunnál – azt jelenthette: a vasasok egyhangú lelkesedéssel védik Budapestet. Hasonló – bár valamivel bizonytalanabb – jelentést tett Pogány József. Haubrich pedig azt javasolta, hogy reggel minden népbiztos menjen ki egy-egy nagyobb gyárba.

Éjjel 3-kor ért véget a Kormányzótanács ülése és Kun Bélát a reggel már a kispesti Teudloff–Dittrich-gyárban találta. De szónoklatra nem volt szükség. A munkások hatalmas ovációval fogadták és egyenesen a kaszárnyákba indultak.[36]

Május 2-án és 3-án a budapesti munkásság osztálytudatának olyan magaslatára emelkedett, ahová későbbi történetében – egészen a felszabadulásig – egyetlen egyszer sem jutott el. Ezzel valódi fordulat következett be a Tanácsköztársaság helyzetében, fordulat, amely további három hónapra biztosította a munkáshatalmat Magyarországon.

A fordulat értékelésénél természetesen figyelembe kell vennünk egy objektív, a munkásosztály magatartásától független körülményt – azt, hogy a román hadsereg a Tisza vonalát elérve megállt. Ennek több oka volt. Az egyik az, hogy a párizsi békekonferencia – félve a francia–román befolyás

Kun Béla fegyverbe hívja a munkásokat. 1919. május 3.

túlzott megerősödésétől – nem járult hozzá Budapest román megszállásához (amire egyébként a román hadsereg ekkor nem is volt felkészülve). Ennél nagyobb súllyal esett a latba Szovjet-Oroszország és Szovjet-Ukrajna kormányának ultimátuma, amelyben Besszarábia és Bukovina kiürítését követelte a román kormánytól. Az ultimátum és az azt követő csapatmozdulatok hatására a román hadvezetőség kénytelen volt erői egy részét keleti irányba átcsoportosítani.

A mozgósított munkásezredeknek jó két hét kellett ahhoz, hogy katonailag használható egységekké váljanak. Mégis néhány nap alatt minden megváltozott. Szolnokot Szamuely, Seidler és Steinbrück Ottó katonái megtisztították a fehér ellenforradalomtól. A belső és külső ellenségnek egyaránt tudomásul kellett vennie: a Tanácsköztársaság reális hatalom, amely a Tiszától a Lajtáig jelentős területet tart ellenőrzése alatt, és megdöntéséhez további katonai erőfeszítések szükségesek. A „sima megdöntés" lehetősége – amely az antantnak leginkább megfelelt volna – elmúlott. A lélegzetvételnyi szünet, amelyre Kun Béla annyira vágyott, bekövetkezett.

Kun Béla mindent megtett, hogy kihasználja azt a belső és külső konszolidáció érdekében. A belső konszolidáció fontos feltétele volt az ellenforradalommal való határozott leszámolás. Május elseje és tizedike között több helyen kellett fellépni az ellenforradalommal szemben: a már említett Szolnokon (ennek volt része az Abony községben levert akció), Devecseren,

Balassagyarmaton, Hatvanban, valamint Budapesten. Itt a Dormándy Géza vezette összeesküvő társaságot derítette fel Korvin csoportja. Az ellenforradalmi akciókkal egybeesett a bécsi magyar követség kirablása, valamint az aradi fehérkormány megalakulása.

Az ellenforradalom elleni harc nem tartozott közvetlenül Kun Béla hatáskörébe (az volt a baj, hogy tulajdonképpen senkinek a hatáskörébe nem tartozott). Mégis foglalkozni kellett vele, mert annak során több olyan kérdés merült fel, amelyben vezetőtársai tanácstalanok voltak és tőle várták a választ.

A magyar proletárforradalomnak nem volt a Csekához hasonlítható apparátusa. Nem mintha hiány lett volna elszánt, a burzsoáziát gyűlölő emberekben. Erre a feladatra kiválóan alkalmas volt mind Szamuely, mind Korvin; Csernyt és különítményét, ha nyomozásra nem is, fegyveres harcra kitűnően fel lehetett használni. A baj az volt, hogy tisztázatlanok voltak a hatáskörök, főképp pedig az, hogy a vörösterror kérdésében a tanácskormány vezetői között ellentétes vélemények alakultak ki.

Az utókor szereti a képletet egyszerűsíteni: egyik oldalon voltak a jobboldaliak és a centristák, akik a terror ellenzői, a másikon pedig a kommunisták, akik a terror hívei voltak. A valóság persze távolról sem ilyen egyszerű. A Kunfihoz hasonló széplelkek természetesen igyekeztek kerülni a véröntást, de széplelkek az „intranzigens" kommunisták között is voltak (pl. Sinkó Ervin). Kun Bélát ebben a kérdésben nem sorolhatjuk sem egyik, sem másik csoporthoz. A terror kérdését ő a forradalom egyéb problémáinak szövevényében szemlélte, sokfajta összefüggésével együtt, a forradalom egész menetének alárendelve. Neki, egyedül neki állt módjában eldönteni például, milyen összefüggés van egy-egy ellenforradalmár kivégzése és az antanttal változatlan hevességgel folyó diplomáciai kötélhúzás között. Ő tudta felmérni, mi fontosabb az adott pillanatban: a szociáldemokrata jobboldal semlegesítése vagy a forradalmi megfélemlítés fokozása. Ő tudta a legjobban megítélni, mit jelent ez a parasztsághoz, a középrétegekhez, az értelmiségiekhez való viszony szempontjából.

Ezzel, valamint Kun Béla emberi gyengéivel magyarázhatók azok az ellentmondások, amelyek ebben a kérdésben magatartását jellemezték. A túszok szedésére vonatkozó javaslat nem tőle, hanem Pogánytól származott. Kun megszavazta, mert azt remélte, hogy ezzel nyomást lehet gyakorolni az antantra. Amikor azonban a Brown–Wilson-féle vonal némi reménnyel kecsegtetett, Kun hallgatólagosan tűrte az egész túsz-akció kialvását, és maga is könnyű szívvel járult hozzá a lefogottak szabadon engedéséhez. Nem illetheti érte szemrehányás: a túszok többsége beijedt, s mint egyén, ártalmatlan ember volt. Nem az egyes burzsoák, hanem a burzsoázia, mint osztály volt a Tanácsköztársaság veszélyes ellensége. Amikor a devecseri ellenforradalom híre eljutott Budapestre, ő maga adott utasítást kíméletlen letörésére.[37] Nem sokkal ezután viszont az ő személyes parancsára oszlatták fel Cserny különítményét, megfosztván ezzel a tanácskormányt legjobb, gyorsan bevethető, megbízható karhatalmi erejétől.

A Cserny-különítmény április közepe óta szálka volt a szociáldemokraták szemében; Böhmék Kun magánhadseregét vélték látni benne. Tény, hogy

Frontra induló vöröskatonák

az elszánt Lenin-fiúktól idegen volt az a koalíciós szellem, ami a Kormányzótanács munkáját áthatotta és ami nélkül a diktatúra fennmaradása elképzelhetetlen volt. Cserny magának tartotta fenn annak elbírálását, kinek az utasításait hajlandó és kiét nem hajlandó végrehajtani. Bármennyire fontos volt is az osztag tevékenysége, Kun feláldozta az együttműködés oltárán, jelentéktelen őrszolgálati tevékenységre degradálva feladatát.

Közben, úgy látszik, Moszkvából szemrehányás érhette a diktatúra elégtelensége miatt. Bár a megfelelő dokumentumot nem ismerjük, erre lehet következtetni Rudnyánszkyhoz intézett, május 8-i táviratából: „Ismered rendeleteinket, amelyek a kapitalizmust sokkal alaposabban torkon ragadják, mint azt az oroszok teszik. Ellenforradalmi felkelésekkel szemben nem kevésbé szigorúan járunk el, mint azt Oroszországban tették. Eddig mintegy 40 helységben vertünk le kíméletlenül ellenforradalmi puccsot. Mindenesetre úgy látszik, hogy ezekről a dolgokról Oroszországban nincsenek pontosan tájékozva."[38]

Ha elfogadjuk Lengyel Józsefnek azt a szellemes megállapítását, mely szerint a vörösterror Cserny számára szükséges jó, Korvin számára szükséges rossz, Szamuely számára pedig egyszerűen csak szükséges volt, Kun Béláról azt mondhatjuk, hogy ő legjobban annak örült volna, ha azt szükségtelennek nyilváníthatja. Az ellenforradalmi történetírás „vérengző Kun Bélája" a valóságban sokkal szívesebben írt volna alá kegyelmi kérvényeket, mint halálos ítéleteket.

De neki kellett egyensúlyoznia a széplelkek és a könyörtelenek között, mivel mindkét típus veszélybe sodorta a forradalom ügyét. Ez nem mindig sikerült: időnként keményebb volt a kelleténél, máskor túlzott liberalizmusról tett tanúságot. És volt egy súlyos tévedése is; erre majd a későbbiekben térünk rá.

Mindenesetre május közepén már fel lehetett lélegzeni, mód nyílott arra, hogy olyan kérdésekkel is foglalkozzék, amelyek nem függtek össze közvetlenül a proletárdiktatúra élethalálharcával. Ekkor került sor annak az öt részből álló előadássorozatnak a megtartására, amely a kongresszus elé terjesztendő pártprogram alapvető elvi kérdéseivel foglalkozott.

Mivel ez az előadás Kun Bélának a Tanácsköztársaság alatt tartott legigényesebb elméleti megnyilatkozása, szükségesnek tartjuk, hogy részletesebben foglalkozzunk vele.

Bevezetőben magáról a pártról, a párt fogalmáról szól. Mivel a magyar munkásmozgalom hagyományai a párt és a szakszervezet fogalmát a múltban szorosan összekötötték, kiindulási pontként a két szervezet egymáshoz való viszonyát taglalja. Igyekszik elhatárolni egymástól az olyan, a gyakorlatban szorosan összefüggő fogalmakat, mint párt, szakszervezet, munkástanács, proletárdiktatúra. Lényegében helyesen megfogalmazza a párt élcsapat-jellegét: hangsúlyozza, hogy míg a szakszervezet gyakorlatilag valamennyi dolgozót tömörítő szervezet, a pártnak az a feladata, „hogy egységesen képviselje a proletariátust és rohamcsapatot képezzen a kapitalizmus maradványai ellen és védőbástyát, amely mindenkor, bármi is következzék be, önfeláldozóan és öntudatosan tud harcolni a proletariátus érdekeiért... Egy forradalmi pártnál az osztályegység, a homogenitás a legfontosabb, az, hogy ne legyen más benne, mint proletár."[39] Ez utóbbi kijelentését természetesen nem szó szerint érti (erre beszéde későbbi részében céloz is), de a proletárjelleg hangsúlyozását igen fontosnak tartja. Erre azért van szükség, mert – mint leszögezi – a szakszervezetekben helyük van a nem proletár, sőt a nem szocialista világnézetet valló embereknek is, olyanoknak, akik „egészen becsületes indokokból magáért a megélhetésért" lépnek a szakszervezetbe.

A szakszervezetek szerepével a proletárdiktatúrában részletesebben foglalkozik, mint a pártéval. Ez is érthető: hallgatói általában régi szakszervezeti múlttal rendelkező emberek, akik pontosan tudták, mit jelent a szakszervezet a kapitalizmusban, de az új feladatokról elég zavaros elképzeléseik voltak. Kun kifejti: a szakszervezetek feladata az, hogy átvegyék a termelés irányítását. Rajtuk keresztül gyakorolja a munkásság a maga ellenőrző és irányító hatalmát a termelési eszközök fölött. Méghozzá valamennyi dolgozó hatalmát: „a szakszervezetek nem válogathatnak és nem is szabad válogatniuk a jelentkezők között, mert mindenkit, aki a proletárállam életében részt vesz, be kell fogadniuk". Jellemző példaként említi Bíró Lajos, az ismert polgári író nyilatkozatát, aki az írók szakszervezetének megalakulását úgy tekinti, mint a szocialista világnézet elfogadását.

A szakszervezetek és a pártszervezetek különválasztásáról szólva elég félreérthetetlenül céloz a kérdés politikai aktualitására: a régi szakszervezeti bürokrácia és a kommunisták ellentétére. „Beszéljünk őszintén. Azok

között, akik a szakszervezetekben régi idő óta dolgoznak és azok között, akik fiatalok a pártszervezetekben, akiket a munkásmozgalom utóbbi hullámai vetettek föl, bár forradalmiság tekintetében nemcsak fiatalságuknál, hanem az új ideológiák elsajátításánál fogva talán elszántabbak, bizonyos rivalizálódás keletkezett e kérdés körül. A szakszervezetiek sokszor bántják a pártszervezeti fiatal elemeket és fordítva." Kun igyekszik a problémát pozitív irányba terelni, azzal, hogy a szakszervezeti gárdát arccal a termelés felé fordítja.

Ha nem is mai terminológiával, de már ekkor felvetődik a proletárdiktatúra hivatásos politikusainak, a pártapparátusnak a problémája. Kun kifejti: a proletariátus társadalma nem tűri és nem ismeri el a hivatásos politikusok olyan osztályát, amilyet a kapitalizmus termelt ki magának. „De az a specializálódás, amely a kapitalista társadalomban a képviseleti rendszerrel történt, még nagyobb mértékben szükséges itt... Ha tekintetbe vesszük, milyen óriási agitatórikus feladatok várnak a pártszervezetekre, ha tekintetbe vesszük, hogy a diktatúrában rövid idő alatt annyit kell dolgoznunk szocialista, kommunista nevelés tekintetében, amennyit végzett a munkásmozgalom a kapitalizmus idején száz esztendő alatt, el fogjuk ismerni, hogy a pártszervezeti embereknek is specializálódniuk kell, bizonyos fokú munkamegosztásnak kell keletkeznie."

A párt és szakszervezet viszonyáról szólva, Kun expressis verbis nem beszél a párt vezető szerepéről; inkább a munkamegosztást hangsúlyozza. Logikailag azonban abból, amit elmond, következik ez a követelés. (Más kérdés, hogy az adott helyzetben, amikor pártszervezetek gyakorlatilag nem léteztek, ennek tisztán akadémikus jelentősége volt.)

Majd rátér az eddigi pártprogramokra és az azokon szükséges módosításokra. Elismerően szól az MSZDP 1903-as programjáról. Az új programmal kapcsolatban elsőként a nemzetköziség, a III. Internacionáléhoz tartozás demonstrálását tartja fontosnak. Ezzel kapcsolatban utal a proletár internacionalizmus és a Magyar Tanácsköztársaság külpolitikája közti összhangra. „A mi külpolitikánk irányítója nem lehet más, mint a nemzetközi proletárforradalom érdeke." Fontosnak tartja, hogy az új program elvi részébe bekerüljenek Leninnek az imperializmusról, a proletárforradalomról és a proletárállamról kifejtett gondolatai. Hangsúlyozza a proletárdiktatúra átmeneti jellegét, ennek az átmenetnek az időtartama a nemzetközi forradalom kimenetelétől függ.

Részletesen foglalkozik a proletárállammal. Kitér a burzsoá szakemberek felhasználásának szükségességére, megjegyezvén, hogy Magyarország ezen a téren Szovjet-Oroszországnál jobb helyzetben van, ahol az értelmiség nagyobbik része szembefordult a forradalommal. Kifejti, hogy – bár a tanácsállam sem lehet meg hivatalnoki apparátus nélkül – a hivatalnokok szerepe el kell hogy törpüljön a választott tanácstagokéhoz képest. Óva int a szovjetbürokrácia kialakulásának veszélyétől.

A választott tanácstagok esetében – éppen az elbürokratizálódás veszélyére tekintettel – nem győzi eléggé hangsúlyozni a visszahívhatóságot és azt, hogy ez a megbízatás rövid időre szól. Tisztában van azzal, hogy a tényleges hatalommal járó igazgatási funkciókat nem lehet munkaidő után, társa-

dalmi munkában gyakorolni, az egész embert kíván. „Meg kell barátkoznunk azzal a gondolattal, hogy a szovjettagság, ha nem is örök foglalkozást jelent, de jelent egy állandó elfoglaltságot arra az időre, amelyre a mandátum tart. Gondoskodni kell arról, hogy ki ne alakulhasson a hivatásos politikusoknak, a hivatásos szovjettagoknak egy olyan kasztja, mint volt a burzsoá állam idejében a politizáló fiskálisok kasztja. Erre garancia az, hogy mindenki visszahívható és rövid időre választható."

Szól a nemzetiségi kérdésről is, megismételve már korábban kifejtett koncepcióját. Egész röviden leszögezi, hogy a két lehetséges álláspont – a nemzetek önrendelkezési joga, illetve a proletariátus önrendelkezési joga közül ő a proletariátus önrendelkezési joga mellett áll, de az egész nemzetiségi kérdést nem tartja túlságosan fontosnak. Ebben az álláspontban Nyikolaj Buharin nézete tükröződik, aki mint a bolsevik párt tehetséges teoretikusa, jelentős hatással volt Kun Béla fejlődésére.

Gazdasági kérdésekről szólva, Kun Béla rátér a munkásellenőrzés kérdésére. „Szükséges rosszként" jellemzi azt, mivel, mint mondja, ez nem megoldása a diktatúra előtt álló problémáknak. A megoldás egy egységes szervezet, a Népgazdaság Legfelsőbb Tanácsa. A központi vezetésnek azonban ki kell egészülnie a szakszervezetek irányító szerepével, mert enélkül egy, az államkapitalista termelési szervezethez hasonlatos bürokrácia alakul ki. Fellép az általa „lokalizmusnak" (ma „önigazgatásnak") nevezett termelés-szervezeti forma ellen, „amely hasonlatos volna az osztozkodáshoz és eredményében azt jelentené, hogy az egyes gyár munkássága a gyárat sajátjának tekintené, kiterjesztett magántulajdonnak". Állást foglal a szakemberekkel szembeni álradikális magatartás ellen; a gyárak műszaki irányítását nem lehet laikusok kezébe adni.

A mezőgazdaságról szólva megismétli korábbi álláspontját: a földosztás követelését „nagyon is vizenyős anarchista utópiának" nevezi. A termelőszövetkezeteket átmeneti megoldásnak tartja, amelyek arra alkalmasak, hogy a kis- és középparasztokat (akiktől nem lehet erőszakkal elvenni a földet) átvezessék a nagyüzemi gazdálkodásra.

Az elosztási viszonyokkal kapcsolatban hangsúlyozza, hogy egyelőre átmeneti állapotok vannak az országban, az élelmiszerhiány bizonyos kényszerintézkedéseket diktál. Felháborodottan szól a társadalmi tulajdon herdálásáról.

A lakáskérdést két mondattal intézi el, ez azonban meglepő része beszédének: „A lakáskérdés nem probléma, mert minden lakás a dolgozóké. Minél több lakást kell építeni, de minél kevesebb városi lakást, minél is inkább rátérünk arra a rendszerre, amely eltávolítja a munkásokat a városoktól, amelyek a jövendő fejlődés folyamán amúgy is mindinkább és inkább meg fognak szűnni." Hogy ennek a gondolatnak hol van nála a gyökere, nem tudjuk. Egy bizonyos: Engelstől (aki a marxizmus klasszikusai közül a legalaposabban foglalkozott ezzel a kérdéssel) kétségtelenül nem kölcsönözhette.

Utolsó előadását a pártegység kérdésének szentelte. Ebben kifejtette a demokratikus centralizmusról szóló (ma már közismert) lenini tanítást. Részletesen megindokolta, miért nem lenne helyes többpárt-rendszerű

koalíciós kormányzást folytatni Magyarországon, bár a proletárpártok koalícióján alapuló munkáshatalom létjogosultságát elvileg nem vonja kétségbe.

A fentiekből is kitűnik, hogy az egyébként helyes, leninista alapon álló platform leggyengébb pontja a pártról, annak a proletárdiktatúrában játszott szerepéről szóló rész. Bár gondolatai előre mutatnak mind a szociáldemokrata múlthoz, mind a kialakult gyakorlathoz képest, hiányzik belőlük a párt szerepének konkretizálása. Pedig erre különösen nagy szükség lett volna. Előadásából az következik, hogy a kialakult gyakorlatot nem tartja kielégítőnek. Ám ennek bírálatában az általánosságok szintjén marad. Nem ismeri fel, hogy a proletárdiktatúra számára *létkérdés* egy ütőképes, marxista–leninista párt léte, ezt a problémát a *feladatok egyikeként* kezeli, nem hangsúlyozza ki eléggé annak jelentőségét.

Ezzel együtt előadása a legjobb elméleti munka, amit a Tanácsköztársaság idején produkáltak, messze kimagaslik valamennyi, ideológiai kérdésekkel foglalkozó írásmű közül. Pedig szövegén világosan látható a hevenyészettség; nyilván alig volt ideje a felkészülésre, amit mondott, „kapásból" mondta. Erre vall az öt előadás eléggé kusza szerkezete, a kiválasztott problémák esetlegessége.

Közben ugyanis olyan dolgokkal foglalkozott, amelyek nem kevésbé voltak fontosak a Tanácsköztársaság számára, mint az elméleti alapok tisztázása.

A május elejei mozgósítás mintegy megduplázta a Vörös Hadsereg létszámát. Ember már volt, de a harcolni kész munkás még nem katona és a katonák sokasága még nem alakulat. Óriási kiképző és hadseregszervező munka kellett ahhoz, hogy a munkások harckészsége ütőképes hadosztályokban öltsön alakot. Ebben a munkában – Böhm és Stromfeld mellett – Kun vállalta a legnagyobb részt. Rendszeresen járt Gödöllőn, Stromfeld főhadiszállásán. Egyetlen fontos döntés sem született hozzájárulása nélkül. Meglátogatta a kiképzés alatt álló csapatokat, beszélgetett a katonákkal. Az ő javaslatára fogadta el a Kormányzótanács azt a határozatot, hogy a katonaköteles munkanélkülieknek tagadják meg a segély folyósítását, amennyiben nem jelentkeznek a Vörös Hadseregbe.[40] Nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy a Vörös Hadsereg négy hadtestjének élére megfelelő emberek kerüljenek. Bár Haubrich József nem volt a legszerencsésebb választás, Vágó, Landler és Pogány kinevezése utólag is helyesnek bizonyult.

Nagy figyelmet fordított a tárcájához ugyan egyáltalán nem tartozó, de a proletárdiktatúra számára létfontosságú élelmezési helyzet megoldására. A Vörös Hadsereg és a főváros elsősorban a Dunántúltól várhatott élelmet, egyedül itt voltak többé-kevésbé zavartalan feltételek a mezőgazdasági termeléshez. Ezért járt Győrött, Szombathelyen, Sopronban.

Soproni útja összefüggött egy másik probléma, az Ausztriához való viszony kérdésével. Ennek az adott pillanatban kettős aktualitása is volt. Egyrészt erre az időre nagy jelentőségre tett szert a hatóságilag engedélyezett csempészés formájában megvalósuló osztrák–magyar külkereskedelem – az egyetlen külkereskedelmi tevékenység, amit a tanácskormány folytatott. Másfelől az osztrák kormány bejelentette igényét Burgenlandra. Kun Béla

erélyes jegyzékben utasította vissza ezt a követelést, és személyes megjelenésével is erősíteni akarta a nyugat-magyarországi német lakosság közötti agitációt a terv visszautasítására.

Fő feladata továbbra is a külügyek intézése volt. Ezen a téren a jó és a rossz hírek a szokásos gyorsasággal követték egymást. Május 7-én hírt kapott arról, hogy az Ukrán Vörös Hadsereg megindította besszarábiai offenzíváját és átkelt a Dnyeszteren. Ez a hír a magyar forradalom számára egyedül is jelentősebb volt, mint a nemzetközi helyzet minden egyéb eseménye együttvéve. Hiszen azt a reményt keltette, hogy a románok kénytelenek lesznek visszavonni erőik bizonyos – netán döntő – részét a magyar frontról, éppen akkor, amikor a magyar Vörös Hadsereg felfejlődőben van, kezd alkalmassá válni egy nagyobb offenzíva megindítására. Egy pillanatra felcsillant annak az esélye, hogy nemcsak a magyarlakta területek visszafoglalása sikerülhet, de a két proletárhadsereg találkozása is.

Ám már másnap jött a hideg zuhany – a Grigorjev-lázadás. Grigorjev atamán hadosztálya néhány hónappal korábban állt át Petljura oldaláról az Ukrán Vörös Hadseregére és ekkor annak egyik legeredményesebb osztagát képezte. Aránylag népes, 15 ezer főből álló alakulat volt, páncélvonattal, jelentős tüzérséggel rendelkezett. A hadosztály nevéhez fűződött nagy haditett Odessza megtisztítása a fehérektől. Rakovszkij ezzel a hadosztállyal kívánta a döntő csapást mérni a román csapatokra.

Ám az alakulat nemcsak hogy megtagadta a parancs végrehajtását, de fellázadt, szembefordult a szovjethatalommal és önálló akcióba kezdett. A lázadás okainak vizsgálata túlmegy e tanulmány feladatán. Tény, hogy Grigorjev serege május közepén elvágta egész Szovjet-Ukrajna vasúthálózatát és távíró-összeköttetését, elfoglalta Jekatyerinoszlavot, (a mai Dnyepropetrovszkot) Herszont, Nyikolajevet és komolyan fenyegette Kijevet. Az Ukrán Frontnak a Donyec-medence felszabadításával foglalkozó erőit kellett elvonni fő feladatuktól és Grigorjev ellen küldeni. Vorosilov katonái május 28-án fejezték be – nagy áldozatok árán – a grigorjevisták felszámolását. Mivel azonban erre az időre a déli fronton kibontakozóban volt Gyenyikin offenzívája, a Románia elleni hadműveletek folytatásáról szó sem lehetett többé.[41]

Minderről Budapestre csak zavaros és töredékes hírek jutottak el. Moszkva sem volt mindig pontosan informálva. Csicserin is szívesebben táviratozott a Kolcsak feletti győzelmekről, mint a besszarábiai helyzetről.

A besszarábiai frontról érkező hírek ellentmondásossága arra késztette Kunt, hogy külön táviratban forduljon Rudnyánszkyhoz (akit időközben a Magyar Tanácsköztársaság moszkvai követévé nevezett ki), és tájékoztatást kérjen a helyzetről.

Mivel azonban a szovjet hadsereggel való egyesülés kérdése sokkal fontosabb volt annál, semhogy az antant által lehallgatott táviratokban meg lehessen beszélni, Kun Béla Moszkvába küldte azt az embert, akiben a legjobban megbízott: Szamuely Tibort.

Szamuely kiválasztása a kalandos repülőútra annyira kézenfekvő volt, hogy nem is igényel külön magyarázatot. Küldetésének célja és eredménye közismert, így ennek méltatásától eltekintünk.

Kun Béla nagy erőfeszítéseket tett arra, hogy a Szovjet-Oroszországgal való diplomáciai kapcsolatokat minden szempontból normális mederbe terelje. Többször kérte, hogy küldjenek Budapestre szovjet követet, mégpedig felelős, nagynevű szovjet vezető személyében. Kérte, hogy a párt júniusi kongresszusára Buharint küldjék el a Bolsevik Párt képviseletében.[42] Külön kapcsolatot tartott fenn Szovjet-Ukrajnával, amelynek politikai viszonyait élénk figyelemmel kísérte. Ezzel kapcsolatban jegyezzük meg azt a látszólag paradox tényt, hogy május 15-én fogadta Lev Birinski ukrán írót, a Vinnyicsenko-féle emigráns „galíciai népkormány" bécsi képviselőjét.[43] Ez azonban Rakovszkijékkal egyetértésben történt. Az ukrán kommunisták ebben az időben foglalkoztak azzal a gondolattal, hogy kormányukba bevonják a szovjethatalommal együttműködni hajlandó ukrán polgárság egyes képviselőit.[44]

Nem csökkent aktivitása a diplomácia egyéb területein sem. Törődnie kellett a Budapesten élő külföldi állampolgárokkal. A *Vörös Újság* május folyamán két módon is foglalkozik ezzel a kérdéssel. Egyrészt szigorúan megtiltja a vöröskatonáknak és mindenféle hivatalos vagy magánszemélynek, hogy külföldiek lakásaiba behatoljanak, s ott rekvirálásokat vagy letartóztatásokat foganatosítsanak. Másfelől kénytelen figyelmeztetni a Budapesten élő külföldieket, hogy amennyiben spekulációval vagy ellenforradalmi szervezkedések támogatásával foglalkoznak, kiutasítják őket az országból. Május 12-én megérkezett Pestre Romanelli alezredes, az olasz misszió vezetője. Kun őt tekintette a továbbiakban az antant első számú megbízottjának, és igyekezett a lehetőségekhez képest jóindulatra hangolni. Közbenjárására szabadon engedett egy letartóztatott olasz századost.[45] Egyebek mellett Romanellinek tett gesztus is volt a túszok szabadon bocsátása május végén.[46]

Az Ausztriával való kapcsolat ebben a hónapban két pozitív eredménnyel járt: egyrészt az osztrák kormány letartóztatta azokat a fehér tiszteket, akik kirabolták a Tanácsköztársaság bécsi követségét (ami a munkásállam presztízse szempontjából volt fontos), másrészt tető alá sikerült hozni egy osztrák–magyar kereskedelmi és pénzügyi megállapodást. Közben Kun útba indította Ausztriába Bettelheim Ernőt, a bécsi forradalom segítésére. Bettelheim szerepére a későbbiekben még visszatérünk.

Május végén nyilvánosságra hozták Párizsban a Magyarországgal, valamint a többi legyőzött állammal kötendő békeszerződés tervezetét. A magyar sajtó nem tulajdonított a dolognak különösebb jelentőséget. Kun Béla úgy vélte: ha győz a világforradalom, a tervezet mindössze archívumi értékkel bír majd, ha viszont nem győz, az ellenforradalom gondja lesz, hogy milyen határok között rendezkedik be és mennyi jóvátételt fizet. Annál nagyobb érdeklődést tanúsított az iránt, milyen hatást vált ki a tervezet Németországban és Ausztriában. A magyar analógia alapján a heves visszahatástól a forradalmi erők gyors megerősödését lehetett várni.

Meg kell említenünk még egy személyes jellegű epizódot is ezekből a napokból. Május 23-án adták át a románok Kun Béla családját – apját, anyját, testvérét, két sógorát és sógornőjét – a magyar megbízottnak Tiszafüreden. Az ügylet cserealapon ment végbe: cserébe Maniu román miniszter-

elnök Budapesten élő anyját, nővérét és unokafivérét engedték át a frontvonalon.[47] Kun Béla apja később a Pest megyei Albertirsa községben kapott főjegyzői állást, amelyet azonban mindössze néhány hétig töltött be.[48]

Ebben az időben különböző osztrák lapokban olyan cikkek láttak napvilágot, amelyek Lenin és Kun Béla közötti ellentétekről szóltak. Kunt kellemetlenül érintették ezek a szúnyogcsípések, ezért Csicserin útján arra kérte Lenint, cáfolja meg azokat. Csicserin azonnal cáfolatot tett közzé. Kun azonban azt kérte, hogy maga Lenin nyilatkozzék.[49] Erre a kérésre született Lenin „Üdvözlet a magyar munkásokhoz" c. üzenete. Kun azt is kérte, hogy Gorkij is nyilatkozzék a Magyar Tanácsköztársaság mellett. Ez az ügy azonban elsikkadt.

Május 20-án megindult a Vörös Hadsereg északi hadjárata, és június 6-án a vöröskatonák bevonultak Kassára. A Tanácsköztársaság helyzete megszilárdult. A magyar munkások lelkesedése, úgy tűnt, csodát művelt.

Kun Béla azonban tudta, hogy csodák nincsenek; tudta, hogy a ragyogó sikerek ellenére a Tanácsköztársaság jövője továbbra is bizonytalan. A május 31-én hazatérő Szamuely elmondta neki a keserű igazságot: Szovjet-Oroszország fennállásának legnehezebb napjait éli, katonai segítséget nem tud nyújtani. A besszarábiai támadásra nem lehet számítani, a szovjet hadsereg erejét majdnem teljesen leköti a Gyenyikin-offenzíva feltartóztatása.

A belső helyzet sem volt rózsás. A dunántúli vasutassztrájkot leverték ugyan, de néhány faluban az ellenforradalmi lázadások felszámolásához az elrettentés legélesebb eszközéhez, az akasztófához kellett folyamodni. Ám nem ez, hanem az egyre fenyegetőbb méreteket öltő élelemhiány volt a fő gond. „Mindenki tudja, hogy Budapesten nincsen semmiféle élelem. Az aszszonyok százai sírva jönnek az intézőbizottsághoz... A piacok, üzletek, árusító bódék üresek" – mondja a VI. kerületi munkástanács ülésén Angyal Gyula.[50] Mit mondhatott Kun? Szervezeti kérdésekről beszélt, az elosztás jobb megszervezéséről, az élelmezési bürokrácia megnyirbálásáról. „Én nem félek az éhségtől sem, mert ahogy az éhség forradalmasító tényező volt ezelőtt, forradalmasító tényező lesz most is, mert ösztökélni fog minket a kérdések tisztázására" – mondotta.[51] Ezt nyilván ő sem gondolta komolyan (ő is tudta, hogy az éhség mindig a *fennálló hatalom ellen* forradalmasít, az adott helyzetben tehát ellenforradalmasít), de hát mit tehetett volna mást; a dunántúli parasztokat nem tudta arra kényszeríteni, hogy odaadják terményeiket a tanácskormánynak.

Ahogy az várható volt, jelentkeztek a repedések a szociáldemokrata–kommunista együttműködésben is. Az Abonyi utcai református kollégiumban konspirálgató szakszervezeti vezetők – Peyer, Miákits, Jászai – kapcsolatba léptek Freeman kapitánnyal, a szövetséges Duna-bizottság budapesti képviselőjével. Egyelőre csak puhatolóztak, de mindenesetre arra is céloztak, hogy más alternatíva is van Magyarországon, mint a kommunizmus. Kun felháborodottan tiltakozott emiatt, de a Kormányzótanácsot nem sikerült rávennie arra, hogy az ügyben valamiféle intézkedést tegyen.[52] A nyílt összecsapást mindkét fél elnapolta: két hét volt hátra az egyesült párt kongresszusáig.

Ez alatt a két hét alatt Kun Bélának volt néhány szép pillanata is. A föld-

Kun Béla megszemléli a Vörös Őrség díszszázadát. Mellette Bogár Ignác

Látogatás a budapesti hadapródiskolán

munkás-kongresszuson azzal kezdhette beszédét: a vöröskatonák elfoglalták Abaújszántót, diadalmasan nyomulnak előre Tokaj és Kassa felé. Június 2-án a Vérmezőn – Haubrich, Szántó, Szamuely és Pogány társaságában – szemlét tarthatott a budapesti munkásezredek fölött. Fegyelmezett díszmenet haladt el előtte, és az északi frontról jövő győzelmek adták a garanciát arra, hogy a Lipták-gyár, a MÁV-gépgyár és a Hoffher–Schrantz munkásai nem csupán az alaki kiképzés terén érték el a reguláris hadsereg színvonalát. A vöröskatonák harci szelleme kiváló volt, „Majálisra nem mehetnék különb hangulatban" – táviratozta Kunnak Szerencs és Léva elfoglalása alkalmából Böhm. Franciaországból nagy sztrájkok híre jött, Odesszában André Marty és elvtársai kitűzték a vörös lobogót a szovjetellenes intervenció céljaira odavezényelt hadihajóra. Üdvözlő táviratot küldhetett a bécsi kommunistáknak, akik június 6-án fegyveres tüntetést rendeztek a népőrség lefegyverzése ellen. Rakovszkij június 7-i távirata újra felcsillantotta a két vörös hadsereg egyesülésének pislákoló reményét.

De a legszebb nap kétségtelenül június 7. volt. Ezen a szombat reggelen katonazenekarok ébresztették a várost, így adták tudtul Kassa felszabadítását. A házak lobogódíszt öltöttek, az iskolásgyerekek kiflit kaptak az iskolákban, az asszonyok 20 deka fehérlisztet a boltokban. Az Országház előtt kétszáz cigány húzta a forradalom indulóit, miközben Kun a tömeg lelkesedését élvezte. Mert bármekkorára növelte is az északi hadjárat Böhm és Stromfeld, valamint Landler tekintélyét, a tömegek szemében még változatlanul ő volt a győzelmek szervezője csakúgy, mint a kudarcok bűnbakja. Három nap múlva pedig Kassán kérdezhette a hasonló hangulatban ünneplő tömegtől: „Ugye, jó dolog ez a proletárdiktatúra, kassai proletárok?" Ennél szebbet és fontosabbat az adott pillanatban nem is mondhatott volna.

Ez volt az utolsó alkalom a Tanácsköztársaság alatt, amikor örömteljes beszédet mondhatott. „Bár még bele sem kóstoltatok, de meg fogjátok látni, milyen szép, milyen jó és milyen érthető ez a proletárdiktatúra a dolgozók szempontjából. Aki proletár, aki dolgozó, aki elnyomott volt, az meg sem értheti, hogyan is lehetett mást akarni, mint ezt a proletárdiktatúrát... Mi felszabadítottunk benneteket, kassai proletárok... Nem azért jött ide a vörös proletár hadsereg, hogy új elnyomást teremtsen, mint ahogy azt tette a cseh imperialisták hadserege, hanem azért jött ide, hogy felszabadítsa a dolgozókat, tekintet nélkül arra, milyen nyelven beszélnek... Nem sokáig leszünk egyedül. A nemzetközi proletárforradalom új és új osztagai sietnek segítségünkre... És akkor együtt azokkal, akik ma még ellenségként állnak velünk szemben, fogjuk előre vinni a nemzetközi proletárforradalmat, hogy megteremtsük a tanácsok nemzetközi köztársaságát!"[53]

Még az első, június 7-én keltezett Clemenceau-jegyzék sem rontotta el hangulatát. Hiszen mennyire más volt annak hangja az antant korábbi üzeneteihez képest! „A szövetséges és egyesült kormányoknak az a szándékuk, hogy a magyar kormány képviselőit a békekonferencia elé hívják" – ezzel kezdődik a jegyzék, amely még bizonyos mentegetőzést is tartalmaz a román támadás miatt. Igaz, a befejezés már keményen fenyegetőző: az antanthatalmak „feltétlenül el vannak határozva, hogy haladéktalanul a legszélsőségesebb rendszabályokhoz folyamodnak" stb. Ám nem lehetett nem

Győzelmi ünnep Budapesten. 1919. június 7.

érezni a jegyzék hangján, hogy egy olyan kormányhoz intézték azt, amelynek helyzete (legalább az adott pillanatban) szilárd.

Kun válasza, mint Hajdú írja, olyan volt, amelynél „jobbat tapasztalt diplomaták sem fogalmazhattak volna. Nem utasít vissza semmit és nem ígér semmit".[54] Valójában úgy tesz, mintha nem értené pontosan, miről van szó. A november 13-i belgrádi fegyverszüneti egyezményre hivatkozik, amelyet a csehszlovákok, jugoszlávok, románok, úgymond, megsértettek. (Holott abban nem volt szó Magyarország politikai határairól; ezt Kun ugyanolyan jól tudta, mint Clemenceau.) Egyfelől leszögezi, hogy a Tanácsköztársaság nem áll a területi integritás alapján, másfelől egy szóval sem vesz tudomást az új (a későbbi trianoni) határokról. Olyat is belemagyaráz a jegyzékbe, ami abban nincs. Míg Clemenceau csupán arra hivatkozik, hogy a szövetségesek megállították a *román* sereg előrenyomulását, Kun ezt írja: „Örömmel vesszük tudomásul, hogy a szövetséges államok megparancsolták a *csehszlovák köztársaságnak*, a *román* és a *jugoszláv királyságoknak* (kiemelés tőlem – B. Gy.), hogy támadásukat szüntessék meg, de kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy a nevezett államok a szövetségesek parancsait nem teljesítik." Clemenceau szavainak ilyen kiforgatása már-már gúnyolódásnak tekinthető. De az adott pillanatban ezt megengedhette magának; két héttel később már nem.

Június 12-én nyílt meg a parlamentben az egyesített párt első kongresszusa. (Magának a kongresszusnak az összehívását Kun kezdeményezte a Kormányzótanács május 23-i ülésén.) Amikor Kun a szónoki emelvényre

lépett, hogy megtartsa beszédét a pártprogramról, még nem tudta, milyen súlyos harc vár rá ebben a teremben.

A pártprogramról mondott beszéd nem tartalmaz különösen új gondolatokat a fentebb már ismertetett előadássorozathoz képest. A III. Internacionálé méltatásával kezdi, majd rátér az imperializmus öt ismérvének kifejtésére. Nem csupán a kuriózum, hanem a kommunistákat ez időben jellemző mérhetetlen optimizmus illusztrálása céljából jegyezzük meg, hogy beszédében olyan kitétel is szerepel, mely szerint a magyar proletárdiktatúra egy-két év alatt utoléri az angol és amerikai ipart a termelés koncentrációja terén. Fontos megállapítása, hogy a proletariátus osztálya nem választható el geometriai pontossággal más dolgozó rétegektől, „nem tudjuk tehát pontosan megállapítani azt, hol kezdődik egyes embereknél a proletár, hol kezdődik a burzsoázia". Hangsúlyozza a proletariátus aktív, öntudatos kisebbségének meghatározó szerepét. Szól a bürokrácia elleni harcról, megállapítva: „A nagyobb veszedelem az új bürokrácia." Ezzel kapcsolatban megismétli: „A szocializmusra való átmenet, a diktatúra megszűnése fog majd nehézségbe ütközni, ha nem tudjuk megcsinálni azt, hogy ne legyen egy külön réteg, amely a hatalmat külön irányítja, gyakorolja." A nemzetiségi kérdésről szólva, hirtelen felbukkan a federatív Magyar Tanácsköztársaság követelése. Ez kétségtelenül újdonság nála; annak elismerése, hogy a világforradalom útján létrejövő Szovjet-Európában is lesznek nemzeti egységek, és ezen belül lehetséges egy *több nemzetiségű* Magyarország, amelyben a többség, a magyar proletariátus biztosítja „a nemzetiségi és kulturális autonómiát minden itt lakó számára".

Az agrárkérdésről szólva, rendkívüli elégedettségének ad hangot: „A társas termelés nem utópia nálunk." Akárcsak a proletárdiktatúra államát, a termelőszövetkezetek létét is egy rövid ideig tartó átmenetnek tekinti az „igazi" szocialista mezőgazdasági nagyüzem, az állami gazdaság teljes egyeduralma felé vezető úton.

Végül röviden megindokolja, miért javasolja a kongresszusnak, hogy a párt vegye fel a Kommunisták Magyarországi Pártja nevet.[55]

Nem tudni, számított-e arra, hogy éppen ez a látszólag formai kérdés fogja a legnagyobb vitát kiváltani. Felszólalása után közvetlenül Pór Ernő felolvasta a Kommunista Internacionálé táviratát, amelyben Zinovjev és Balabanova nyomatékosan felhívják a figyelmet a kommunista név felvételének fontosságára. Kunfi nagy beszédének jelentős részét arra fordította, hogy ezt megakadályozza. Nem kell magyarázni, miért. A kommunista elnevezés elfogadása a centristák és jobboldaliak háttérbe szorítását jelentette volna. Éppen ezt akarták Kun és mellette felszólaló elvtársai: Alpári Gyula, Lukács György, Rákosi Mátyás, Biermann István, Rákos Ferenc, Rudas László, Szamuely Tibor. Erős érv volt kezükben Lenin „Üdvözlet"-e. De Kunfi még azt a népszerűtlen feladatot is vállalta, hogy nyíltan szembehelyezkedjék Leninnel.

Mint ismeretes, a kérdésben kompromisszumos megoldás született, amelyet Kun a zárszó jogán terjesztett elő: a párt neve Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártja lett. A zárszó azt tükrözi, hogy Kun kezdte elveszíteni uralmát idegei felett. Indulatos volt, meggondolatlan kijelenté-

seket tett, élesen reagált olyan kitételekre is, amelyeket korábban figyelemre sem méltatott.

A programot a kongresszus elfogadta, az elnevezésben létrejött a (senkit sem kielégítő) kompromisszum. Úgy tűnt, a továbbiakban már a kongresszus simán zajlik le. Kun elégedetten konstatálhatta, hogy az elnevezés kérdésében a kommunisták mellé állt Bokányi Dezső is.

Bár Farkas István előadása a párt szervezeti szabályzatáról a legcsekélyebb lépést sem tette a lenini típusú párt kialakítása irányába (erre az előadó személye teljességgel alkalmatlan is volt), Kun ebben a kérdésben nem nyitott frontot.

A nyílt konfrontáció a pártvezetőség megválasztásánál robbant ki. Nem véletlenül. Mindkét, illetve mindhárom csoport (bár a centristákat éppen ebben a kérdésben nem választhatjuk el a jobboldaltól) tisztában volt azzal, hogy az elvek deklarálásánál az adott pillanatban fontosabb, hogy ki fogja a gyakorlatba átültetni őket. A szociáldemokraták alaposan készültek a választásra.

Teljesen nyilvánvaló, hogy egy háromszáz főnél nagyobb testület, amelynek tagjai az ország különböző részeiből jöttek, nem képes arra, hogy a jelölő bizottság javaslatát meghiúsítsa. Csak abban az esetben, ha valaki – vagy valakik – a kulisszák mögött, egyénileg vagy csoportosan meggyőzi a küldötteket arról, hogy *bizonyos neveket* kihúzzanak, és helyükbe lehetőleg *ugyanazokat a neveket* írják be. Pontosan ez történt a kongresszus – többségében szociáldemokrata mentalitású – küldötteivel. A titkos választás eredménye bombaként hatott. Kun kivételével szinte valamennyi kommunistát, valamint a hozzájuk csatlakozott Bokányit „kilőtték" a listáról.

Kun azonnal tanácskozásra hívta össze legközelebbi elvtársait. Tettei azt bizonyítják, hogy igen határozottan és keményen viselkedett. Levelet írt a kongresszus elnökségének, amelyben bejelentette, hogy ő és társai „a párton és a kormányzótanácson belül fönntartják akciószabadságukat". Hogy ez pontosan mit jelent, senkinek sem volt világos. Jelenthette azt is, hogy kilépnek a pártvezetőségből, de azt is, hogy nem veszik tudomásul a választást. A levelet követő vitában Kun olyasmiket mondott, amiből arra lehetett következtetni, hogy kész ellenfelei letartóztatására, sőt, esetleg többre is. Böhm, Kunfi, Weltner nem vonták kétségbe ennek a fenyegetésnek a komolyságát. Ezért – mielőtt nyílt szakításra határozták volna el magukat – Haubrich Józsefnek, a budapesti városparancsnoknak a véleményét kérték.

Haubrich „a diktatúrát követő néhány hét után a kormányzótanácsban és azon kívül még a szociáldemokraták között is a legszélsőbb jobboldalon állott. Nem volt művelt munkás, de erélyes szervező hírében állott, s hittük, hogy most is számíthatunk az ő közreműködésére" – írja Böhm.[56] Tévedett. Haubrich óvakodott attól, hogy nálánál ravaszabb elvtársai őreá osszák Noske szerepét. Böhmnek nemet mondott. Ezzel a jobboldal meghátrálásra kényszerült. A szavazást semmisnek nyilvánították, és a pártvezetőségre beterjesztett eredeti javaslatot közfelkiáltással elfogadottnak nyilvánították.

Miközben Kun Béla késhegyig menő harcot folytatott szociáldemokrata partnereivel, végsőkig feszült izgalommal várta az Ausztriából jövő híreket. Úgy tűnt, a magyar forradalom sorsa ezekben a napokban Bécsben dől el.

Ausztria „márciusi napokat" élt át. Az antant jegyzékben követelte a polgári forradalom során létrejött fegyveres munkásosztag, a Volkswehr leszerelését (amelyben a kommunisták jelentős pozíciókkal rendelkeztek). A leszerelés határidejét június 15-ben állapították meg.

Erre a napra várta Kun Béla az osztrák proletárforradalom kitörését.

Nem passzívan várta. Ha kitör és győz – az ő erőfeszítései érnek be. Ha elbukik – az ő hibája veti vissza az osztrák kommunista mozgalmat.

Májusban Kun Ausztriába küldte Bettelheim (Bólyai) Ernőt. Bettelheim sátoraljaújhelyi ügyvéd volt; 1905-től vett részt a munkásmozgalomban. 1918 őszén csatlakozott a KMP-hez, és döntő szerepe volt abban, hogy Zemplén megye már március 21. előtt a magyar kommunista mozgalom egyik fellegvára lett. Bettelheimet Kun nem a Magyar Tanácsköztársaság, hanem a Kommunista Internacionálé (KI) megbízottjaként küldte Ausztriába.

Ehhez ugyan formálisan nem volt joga, hiszen nem volt tagja a KI vezetőségének (amely ezekben a hónapokban konstituálódott), ám biztos volt abban, hogy Lenin és Zinovjev bíznak benne annyira, hogy ilyen lépéseket önállóan megtehet.

Bettelheim, Ausztriába érve, leváltotta az osztrák párt vezetőit, és egy négytagú direktóriumot alakított, amelynek tagjai – rajta kívül – Franz Koritschoner, Johannes Wertheim és Herbert Melcher voltak. A direktórium úgy értékelte az ausztriai helyzetet, hogy ott lehetőség van a proletárforradalom fegyveres győzelmének kivívására, és hatalmas szervező munkát fejtett ki a fegyveres felkelés győzelme érdekében.

Nem feladatunk az ausztriai események ismertetése – az érdeklődők annak leírását megtalálhatják Gábor Sándorné könyvében.[57] Kun Béla szerepe azokban – azon kívül, hogy Bettelheimet oda küldte – abban állt, hogy rendszeres kontaktust tartott fenn az osztrák kommunistákkal, forradalmi cselekvésre ösztönözte őket. Ígéretet tett arra, hogy a felkeléssel egyidőben a Vörös Hadsereg demonstratív felvonulást rendez az osztrák határon; a felkelés győzelme esetén pedig élelmiszersegélyt helyezett kilátásba.[58]

A június 15-i felkelés kudarcot vallott. A kellő előkészítés híján végrehajtott felkelési kísérlet a reakció diadalát hozta. „A nemzetközi kommunista mozgalom is joggal és szigorúan bírálta a meggondolatlan forradalmi akciót, amelynek feltételei nem értek meg s amelyért sokan fizettek életükkel... A szocialista forradalom eszméjéhez hű osztrák kommunisták, a szükséges lépés nem megfelelő előkészítését bírálva, büszkén emlékeztek meg június 15-e évfordulóin az osztrák proletariátus e hősi harcáról" – írja Gábor Sándorné.[59]

Szögezzük még le, hogy a puccsért nem Bettelheim volt a felelős. Ő a konkrét lépéseket ugyan önállóan tette, de az egész akció terve Kun Bélától származott. A felkelést előkészítő taktika szinte szóról szóra ismételte a KMP 1918–1919-es taktikáját egészen más körülmények között.

Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy ebben az időben az egész, kialakulóban levő nemzetközi kommunista mozgalom át volt hatva puccsista tendenciákkal. Nem Kun volt az egyetlen, aki úgy vélte, hogy – szerencsés konstelláció esetén – a hatalmat meg lehet ragadni a proletariá-

tus döntő többségének csatlakozása nélkül is. Ilyen tendenciák még a Bolsevik Pártban is voltak, és Leninnek nem kis erőfeszítésébe került 1917. július elején megakadályozni elvtársait abban, hogy kihasználják a látszólag csábító lehetőséget. Még inkább megfigyelhetők ilyen törekvések a balti államok pártjaiban. És a puccsista taktika nem alaptalanul hódított. A háború utáni Európa tele volt gyenge kormányokkal. A vesztes országokban a régi hatalom összeomlott, az új még nem szilárdult meg; az újonnan születő államok éppen csak a kezdetén voltak a „normális" burzsoá államapparátus megteremtésének. Ezek a kormányok arra a bizonyos falra emlékeztettek, amelyeket csak meg kell érinteni és máris beomlik. Kun Béla már saját szemével látott olyan kormányt, amelyet jóformán meg sem kellett pöccinteni ahhoz, hogy eltűnjön. Nincs hát miért csodálkozni a puccsra való hajlandóságán, különösen akkor, ha ez a Magyar Tanácsköztársaság utolsó lehetősége volt elszigeteltségének felszámolására. Egyet kell értenünk Gábor Sándornéval, aki megállapítja: „Bírálhatjuk a magyar proletárhatalom vezetőit is, hogy nem mindig helyes módszerekkel nyújtottak segítséget. De segítséget adni kötelességük volt... Ha ennek módja nem is volt mindig mentes a hibáktól, ne feledjük, a Tanácsköztársaság létéért harcolt, amelyet az imperialista hatalmak és támogatóik fojtogató gyűrűjében kellett megvívnia."[60]

Dilemmák és megoldások

Június közepére a tanácshatalom sorsa fordulóponthoz érkezett. További fennmaradásához – a szovjet-oroszországi fronthelyzet rosszabbodása miatt – egyetlen remény maradt: a proletárforradalom győzelme valamelyik másik európai országban.

Kun Béla június 14-i, a tanácskongresszus megnyitása alkalmából mondott beszédét csaknem teljes egészében ez a gondolat hatja át. „Tudva tudni, bízva bízni abban, hogy itt van, hogy eljön a nemzetközi világforradalom... Jönnek segítségünkre a proletariátus új osztagai, jönnek segítségünkre azok, akiknek éppúgy meg kell csinálniuk történelmi hivatásuk folytán a maguk forradalmát, mint ahogy meg kell csinálnunk nekünk... Nem mi találtuk ki a proletárforradalmat. Ez nem fog izolálódni Magyarországon... Más országok proletárságát éppúgy űzi a kapitalizmus szögesdrót-ostora a forradalomba, mint ahogy minket űzött. Éhség és barbárság terhe alatt kénytelen lesz fellázadni kizsákmányolói, a kapitalista rablóbandák ellen. Fel fognak lázadni, és velünk együtt fogják tovább vinni a nemzetközi proletárforradalom ügyét."[61]

Neki kellett szembenéznie a bécsi kudarcból a Magyar Tanácsköztársaságra háruló külpolitikai következményekkel is. Az antant és az osztrák reakció a diplomáciai kapcsolatok megszakítását követelte. Otto Bauer nehéz helyzetbe került: meg kellett feleznie magát egy osztrák külügyminiszterre és egy magát marxistának tekintő forradalmárra. Előbbi minőségében éles hangú jegyzéket intézett a magyar tanácskormány bécsi követségéhez (melyben Bettelheimet persona non grata-nak titulálta), utóbbi minőségé-

ben pedig Pestre küldte Robert Danneberget és Benedikt Kautskyt, hogy Kun Bélának megmagyarázza saját, illetve az osztrák centristák magatartását. (Danneberg utazásának más célja is volt: Kun és Lékai megpróbálták megnyerni őt a Kommunista Ifjúsági Internacionálé számára, amihez Danneberg mutatott is hajlandóságot.[62]) Hosszú levelének barátságos hangja éles kontrasztban áll akár az általa aláírt diplomáciai jegyzékek, akár az osztrák szocialista sajtó hangvételével.[63]

Bár, mint Gáborné írja, a levél barátságos hangneme nem a közeledés jele volt, számunkra fontos annak konstatálása, hogy a nemzetközi munkásmozgalomban bekövetkezett perpatvar még nem jutott el a válás kimondásának stádiumába. Danneberggel és Kautskyval Kun még mint elvtársaival beszélt; nem tudhatta, hogy néhány hónap múlva egészen más körülmények közt fog velük találkozni. Bauer és Kun között a bizalmas jellegű kapcsolat továbbra is fennmaradt. Kun akceptálta az osztrák kormányra nehezedő nyomást, amely a Tanácsköztársasággal való diplomáciai kapcsolatok megszakítását követelte, és amelynek Bauer végső soron ellenállt. Ezzel magyarázható az antant szemében túlságosan kompromittált Czóbel Ernő visszahívása a bécsi követségről.[64]

A bécsi eseményekkel egyidőben, június 15-én érkezik meg Budapestre Clemenceau második jegyzéke; a neki írandó válasszal egyidőben kiáltják ki a Szlovákiai Tanácsköztársaságot. Közben folyik a tanácsok első kongresszusa. Stromfeld a pozsonyi támadás előkészítésén munkálkodik, Lemberkovics százados pedig az ellenforradalmi puccs előkészítésén. Mindezeknek a hihetetlenül gyorsan pergő, időben szinte szétválaszthatatlan eseményeknek fókuszában Kun Béla áll. Egyszerre és egyszemélyben pártvezér, diplomata, teoretikus, szónok, hadvezér vagy mindezt összefoglalva: nemzetközi forradalmár. A történelem és a magyar proletariátus osztályérdekei azt kívánják tőle, hogy minden tárgyból jelesre vizsgázzon, anélkül, hogy ideje volna felkészülni.

A Clemenceau-jegyzék ismertetésétől, úgy véljük, nyugodtan eltekinthetünk. Kun Bélának fel kellett mérnie a helyzet *összes* tényezőjét, és *valamennyinek* figyelembevételével kellett elhatározásra jutnia. A Tanácsköztársaság alatt hozott egyetlen más döntése miatt nem részesült annyi bírálatban, mint a Clemenceau-nak adott válasz miatt. Kritikusai rendszerint a helyzet egy-egy elemét ragadják ki és állítják szembe a többivel. Rendkívül könnyű és látványos dolog pl. szembeállítani a Vörös Hadsereg diadalmas előrenyomulását a jegyzék elfogadásával; ezt még dramatizálni lehet a visszavonulás morális hatásával, a kispolgári hazafias elemek „honvédő" illúziói szertefoszlásának következményeivel, Stromfeld meghasonlásának ábrázolásával stb. Szembe lehet állítani Smuts javaslatainak elutasítását Clemenceau sokkal keményebb feltételeinek elfogadásával. Szemére lehet vetni, hogy nem kért garanciát a románok által elfoglalt területek kiürítésére.

Ám véleményünk szerint utólagosan sem lehet jobb választ adni, mint Kun akkor.[65]

Néhány perccel a bécsi események után ugyanolyan helyzetbe került, mint Otto Bauer (azzal a nem elhanyagolható különbséggel, hogy ő, Kun Béla *valóban* a világforradalom katonája volt). A világforradalom katonája és

az antanttal tárgyaló kormány külügyminiszterének pozíciója között funkcionális ellentmondás feszült. Ezt próbálta feloldani a tanácskongresszuson elmondott beszédében, amelyben összefoglalta kormánya külpolitikáját.

Áttekintést adva a világon kialakult helyzetről, talán túlságosan is nagy teret szentelve az antant békeszólamai leleplezésének (erre júniusban Magyarországon már aligha volt szükség), megállapítja: „Az antantállamok között olyan ellentétek vannak, amelyek nekünk lehetővé teszik azt, hogy az osztályharc külpolitikáját továbbra is folytathassuk... Ezek az ellentétek, elvtársak, olyan mélyrehatóak, hogy egészen holtbizonyos, hogy ezen ellentétekre ráépíthetjük nemzetközi politikánk egy részét, azt a részét, amely nem a nemzetközi forradalom várásában és istápolásában nyilvánulhat meg." Ezek után sorra veszi ezeket az ellentéteket, a tengerek szabadságától egészen a lengyel kérdésig, és levonja a következtetést: az antant képtelen arra, hogy Magyarországgal szemben egységesen lépjen fel. Abban lehet egység, hogy a bolsevizmust ki kell irtani. Ám Magyarország „nemcsak egy Tanácsköztársaság, nemcsak egy bolsevista járványfészek, hanem egy olyan gazdasági terület is, amely ide vagy oda csatolható... olyan konc, amely felett az antantimperializmus nem egyezhet meg."

Ilyen bevezetés után tér rá a Clemenceau-jegyzék jellemzésére. Megállapítván, hogy az abban foglalt határok között a proletariátus megélhetését biztosítani nem lehet, leszögezi, hogy három lehetőség van: „választani aközött, hogy egymást faljuk fel ennek az így körülhatárolt országnak a területén, vagy választani aközött, hogy harcoljunk, más faljon fel bennünket, vagy rákényszerítsük valamelyes formában a békét azokra, akik minket fel akarnak falni".

A kérdésben már benne van a válasz: a „breszti béke", az állandóan visszatérő, de mindeddig hatásos érv. Utána már csak indokolni kell, és ez nem nehéz. Csak meg kell jósolni, mi lesz Németországból és Ausztriából, ha elfogadják a békefeltételeket (a valójában bekövetkezett állapotok nem sokban tértek el Kun Béla jóslataitól), ki kell számítani ezen állapotok várható társadalmi következményeit (ezek viszont lényegesen másképp alakultak), és már meg is kaptuk a biztató perspektívát. Ezt még alá lehetett támasztani a nemzetközi munkásmozgalom reménytkeltő jelenségeivel, az olasz, francia sztrájkokra való hivatkozással.

Tudván, hogy szavait nem csupán hallgatósága, de az antant is figyeli, olyat is mond, ami nem igaz, de az antantnak szóló, pillanatnyilag fontos félrevezetés: hogy ti. a kormány kiadta a parancsot a visszavonulásra, de ezt a cseh támadás miatt nem lehetett még végrehajtani. Valójában a parancs kiadásával várt addig, amíg állásfoglalását a tanácskongresszuson keresztül tudja vinni.

Ez egyáltalán nem látszott könnyűnek. Szinte valamennyi olyan felszólaló, akinek véleményére adott, javaslata ellen szólt. Pogány azt hangsúlyozta, hogy nem szabad visszavonulásra kényszeríteni egy diadalmasan előretörő hadsereget. Szamuely oda konkludált, hogy a harc beszüntetése árulás lenne a harcoló orosz proletariátussal szemben. Kellner Sándor arról beszélt, hogy a javaslat a Szlovák Tanácsköztársaságot koncul dobná az

imperialisták elé. Egyedül Kunfi támogatta javaslatát – nem éppen szerencsés indokkal támasztva alá azt.

Kun Béla előző nap kapta kézhez Lenin táviratát. Lenin – jól tudván, hogy a táviratot mások is olvassák – általánosságokra szorítkozott: tárgyalni kell az antanttal, de nem szabad bízni benne. Mivel a távirat egyúttal azt is közölte, hogy Buharint nem tudják Pestre küldeni, Kun Béla meglehetősen ingerült hangon válaszolt rá.[66]

Mindezek után zárszavában megmaradt eredeti álláspontja mellett. Kiegészítette azt azzal a nem éppen teoretikus igényű megjegyzéssel, mely szerint „bizonyos proletár, kommunista sovinizmusra van ma szükség". Ez a megállapítás – paradox módon – éppen azt az álláspontot (a visszavonulást) volt hivatva alátámasztani, amely egyszer s mindenkorra véget vetett a *valóban létező* „proletár sovinizmusnak". S furcsa volt hallani éppen az ő szájából, aki néhány nappal korábban még egy olyan, látszólag formai kérdésben sem volt hajlandó engedményt tenni a nacionalizmusnak, mint a hadseregben a piros-fehér-zöld szín használata – a vörös mellett. Korábban kevés dolog volt, ami jobban felbőszítette őt, mint a „nacionál-bolsevizmus" vádja; talán azért, mert a hazugság legveszélyesebb formáját, a fél-igazságot tartalmazta. Valójában rengeteg ember volt (és nemcsak a hivatásos tisztek között), aki azért állt a tanácskormány oldalára, vagy éppen a Vörös Hadseregbe, mert egy *magyar* kormány állt harcban románokkal, csehekkel. De ezek az emberek – szubjektív indítékaiktól függetlenül – a világforradalmat vitték előre, objektíve a nemzetközi osztályharc katonái voltak.

Ha Kun Béla a világforradalom ügyéért felkorbácsolta volna a tömegek nacionalista érzelmeit, ezért nem lehetne elmarasztalni. De Kun Béla ezt nem merte megtenni, túlságosan félt a nemzetközi kommunista mozgalom bírálatától. Ettől az egyetlen, kiszólásnak tekinthető mondattól eltekintve, a Tanácsköztársaság egész ideje alatt inkább a doktrinér internacionalizmus volt rá jellemző.

A tanácskongresszus küldötteit aligha győzte meg zárszavának a német forradalomra tett – ezáltal is megismételt – utalásával. A küldöttek mégis elfogadták határozati javaslatát, egyszerűen azért, mert jobb megoldást senki sem tudott javasolni.

Ezekben a napokban kezdett berendezkedni a proletárhatalom szlovák földön. A Szlovák Tanácsköztársaságot június 16-án kiáltották ki, akkor, amikor Kun Béla már számolt azzal, hogy a Vörös Hadsereg ki fog vonulni az északi hadjárat során felszabadított területekről. De az elhatározás jóval korábban született, s az előkészületek már olyan stádiumban voltak, hogy a szlovák tanácsállam megalakítását nem lehetett leállítani. Kun Béla nem mondhatott le arról a morális hajtóerőről, amelyet az új állam létrehozása ígért. A világ munkásságát – ha csak néhány napra is – lelkesítette (vagy lelkesíthette) az a hír, hogy egy „új országgal" szaporodott a szocialista forradalom. Az új állam deklarálásának hatást kellett volna gyakorolnia a cseh munkásosztály küzdelmeire. Megdőlt az az érv, hogy a magyar Vörös Hadsereg a régi magyar határokért küzd, és a vörös szín csak máz, amely a nagymagyar sovinizmust, a területi integritást takarja.

A Szlovákiai Tanácsköztársaság létrehozásának nem lebecsülhető elmé-

leti jelentősége volt: demonstrálta a magyar proletárállam álláspontját a nemzeti kérdésben. Amikor Kun és Csicserin táviratváltásában először került szóba ez a kérdés, Kun hangsúlyozta: „a mi nemzetiségi politikánk – lenini". Ezzel azt kívánta közölni, hogy elfogadja a nemzetek önrendelkezési jogáról szóló lenini tanítást. Ugyanezt hangsúlyozták a Szlovák Tanácsköztársaság egyéb megnyilvánulásai is, pl. a cseh nemzetiségű Antonin Janoušek megválasztása az új állam kormányzótanácsa elnökének posztjára.[67]

Kun Béla személyes szerepe a Szlovákiai Tanácsköztársaság létrehozásában a következőkben foglalható össze: 1. már a Szovjet-Oroszországban, a föderációban végzett munkája során nagy figyelmet szentelt a nemzetiségi káderek kinevelésére. Sokan azok között, akik szlovák területen a kommunista szervezkedést elkezdték, az ő tanítványaiként jöttek haza. 2. A KMP megszületése első pillanatától kezdve megkülönböztetett figyelemmel foglalkozott a nemzetiségiek szervezésével, külön kommunista csoportokat hozott létre, röplapot, sőt újságot adva ki számukra. Ezt elsősorban Kun szorgalmazta. 3. Az északi hadjárat során kialakult helyzetben ő állt ki legkövetkezetesebben ezért a megoldásért, szembeszállva nacionalizmusra hajlamos szociáldemokrata kollégáival. 4. Amikor az új állam létrejött, igyekezett számára külpolitikai segítséget nyújtani, valamint értékes káderekket (köztük Pór Ernőt, Hirossik Jánost, Münnich Ferencet) bocsátott rendelkezésre.

Hogy ezért bizonyos elismerést várt Moszkvától, az természetes. Végtére is az morális segítség volt Szovjet-Oroszország számára is: eggyel szaporodott a „fiatalabb testvérek" száma. „Az Orosz Szovjetköztársaság örömmel üdvözli a forradalmi szocialista szovjet államok sorába legutóbb belépett Szlovák Tanácsköztársaságot. Az élethalálharc kemény napjaiban, amikor a csatatereken a világimperializmus és a világforradalom ütközik meg egymással, a legfiatalabb szocialista köztársaság mint az új világ friss harcosa jelent meg" – táviratozta Csicserin Kunnak.[68] Ám a távirat kézhezvételekor a Szlovákiai Tanácsköztársaság órái meg voltak számlálva.

Minderről elfeledkezhetett azon a napon, amikor az ifjúmunkás kongresszus szónoki emelvényére lépett. Ilyen fenntartás nélküli hittel, töretlen lelkesedéssel egyetlen más fórumon sem találkozhatott. A Kunt dübörgő tapssal fogadó ifjú seregnek nem voltak kétségei az iránt, hogy megvalósul a terem falát díszítő jelmondat: „Mi már nem leszünk kizsákmányolt proletárok!" És nem kellett sokat beszélni, különösebben magyarázkodni nekik. Csak el kellett mondani azt az egyszerű bibliai történetet, mely szerint egy egész nemzedéknek kellett elpusztulnia ahhoz, hogy az utánuk következő bejusson az ígéret földjére – máris lázba jött mindenki.

Csillogott a szeme Rothbart Irmának, ennek az apró termetű, törékeny lánynak, akire az ifjúmunkások úgy néztek, mint a francia katonák annak idején Jeanne d'Arc-ra. (Tizenhat év múlva találkoznak majd legközelebb. Rothbart Mici akkor már nem lesz olyan lelkes, és nagyon rá lesz utalva Kun segítségére. És Kun emlékezni fog erre a napra, akkor is.) Babonás rajongással hallgatta szavait Balog László, aki a Kommunista Ifjúsági Internacionálé létrehozásán fáradozott. (Kun titkára lesz majd a bécsi illegalitás napjaiban. Minden titkainak tudója, korlátlan bizalmának élvezője. Majd hazajön, elfogják, és a kínzások hatására mindent elmond, amit tud róla.

De nem bírja elviselni a Júdás szerepét, és önkezével vet véget életének.) Benne látta a garanciát az ifjúmunkás-mozgalom kommunista jellegének megőrzésére Lékai János, a kommunista fiatalok mindenki által elismert vezére. (Amerikából fog hozzá leveleket írni, míg a tüdőbaj véget nem vet ennek a lángoló életnek.) Felvillannak a korábbi és későbbi harcok hőseinek arcai: Lengyel József, Vadas Márton, Róth-Vándor Pál néz rá a padsorokból. Itt nincs kompromisszum, nem kell manőverezni, ügyeskedni, nem kell a néven vitatkozni. A kommunista ifjúmunkások készek életüket adni a forradalom ügyéért.

Ugyanezen a napon egy másik gyűlésen is fel kell szólalnia. A MÁV Gépgyár munkásasszonyainak hangulata igen távol van az ifjúmunkás kongresszus küldötteiétől. Itt nem fogadja őt lelkes éljenzés, ellenkezőleg: keserű kérdésekre kell válaszolnia. A férjek kint vannak a fronton, az asszonyoknak órákat kell sorbaállniuk, hogy valami élelemhez jussanak. (Közben hazug módon színes részletességgel ecsetelik nekik a szovjetházban zajló „orgiák" állítólagos étlapját.) Meg kell magyarázni a nehezen magyarázhatót: hogy miért vannak egyesek a fronton, mialatt más, egészséges és hadrafogható férfiak nyugodtan csücsülnek a hátországban és van idejük arra, hogy – legalább batyúzás útján – ellássák családjukat. Kun aligha távozott innen azzal az érzéssel, hogy meggyőzte hallgatóit.

Nem véletlen, hogy erről a beszédről már nem adott hírt a *Vörös Újság*. Az asszonyok hangulata csak alátámasztotta azt a hírt, amelyet Korvin Ottó hozott ezen a napon: Budapesten ellenforradalmi lázadás készül.[69]

Ezen a híren ekkor már aligha lehetett meglepődni. Kalocsán, Solton, Dunapatajon már állt a harc az ellenforradalommal. Budapesten röpcédulákat terjesztettek, a rémhír-hadjárat minden korábbit felülmúló erővel folyt.

Az ellenforradalmi felkelés kitörésének pillanatában Kun Béla a Hungária-szállóban, az úgynevezett szovjetházban tartózkodott. Úgy tűnik, a legfontosabb dolognak a hadsereg magatartását tartotta. Mivel Gödöllővel nem volt telefonösszeköttetés, autóba ült és Böhmhöz hajtatott; talán azért, hogy megakadályozza a hadseregparancsnokság csatlakozását az ellenforradalomhoz (ami egyáltalán nem volt kizárt), talán, hogy szükség esetén segítséget hozzon Budapestre.[70] A budapesti események nélküle zajlottak le; az ellenforradalom leverésében Korvin és Szántó Béla játszották a döntő szerepet. (Szamuely vidéken küzdött az ellenforradalommal.)

Kun Bélának másnap, a Szövetséges Központi Intéző Bizottság ülésén tartott beszéde arról tanúskodik, hogy az ellenforradalom tényét igyekezett politikailag felhasználni a „diktatúra enyhébb kezelését" követelő Kunfi és társai ellen. „Szomorúan kell bevallanunk azt, hogy a diktatúrának ez a kezelése a bűnös elvtársaink halála miatt... Emlékezzünk vissza, nem kell titkolnunk, hogy az utóbbi napok élelmezési válságai micsoda hullámzást idéztek elő a proletariátusban, micsoda keserves és kínos harcot kellett folytatniuk mindazoknak, akik a proletariátus diktatúrájáért lelkesedtek, a proletariátus eme ösztönös kitörésével szemben. És íme, elvtársak, mikor arról van szó, hogy elnyomjuk a burzsoáziát, hogy biztosítsuk e proletariátus

uralmát, akkor az eszközöket, a diktatúra eszközeit kíméletlenül alkalmazzuk. Íme, itt a proletariátus egységesen és erősen emelkedik fel."[71]

A lázadás leverése során tanúsított magatartását elemezve kétségtelenül ellentmondást találunk a szavakban megnyilvánuló radikalizmusa és az ellenforradalmárok iránti liberalizmusa között. Mialatt felháborodottan (és teljesen jogosan) utasítja vissza Romanellinek a ludovikások érdekében tett intervencióját, végül is ő ad parancsot Korvinnak a kivégzés megakadályozására, éppen Romanelli jegyzékére hivatkozva.[72] Eltűri, hogy a nyolc munkást meggyilkoló ludovikás tisztek végül is büntetlenül maradjanak, eltűri a különböző mentőakciókat, nem tesz semmit az ügyben ugyancsak homályos szerepet játszó Haubrich felelősségének tisztázására.

Ez a magatartása a későbbi frakcióharcok során súlyos kritikák tárgyát képezte. Döntése megítélésekor figyelembe kell vennünk, hogy ő volt a Tanácsköztársaság külügyi népbiztosa. Amikor oly nagy jelentőséget tulajdonított az antant-államok közti ellentétek kihasználásának, úgy vélhette, hogy egy kemény megtorlás rontja ennek esélyeit. Emellett el akarta kerülni a centrista szociáldemokráciával való konfrontációt. Most, amikor a munkások között az élelmezési nehézségek miatt erős volt a zúgolódás, nagyon nagy szükség volt azokra az emberekre, akiknek évtizedes rutinjuk volt a munkások megnyugtatásában. Tarthatott attól is, hogy az erőteljes leszámolás csak olaj lesz a tűzre, a papság feltüzeli a parasztságot és olyan méretű megmozdulásokra kerül sor, ami kihat a Vörös Hadsereg túlnyomórészt paraszt katonáira is. Végül, de nem utolsósorban, szerepet játszott saját lágyszívűsége. Kortársai feljegyezték, hogy síró feleségek és gyermekek látványát nem tudta elviselni.

Június utolsó hete – az ellenforradalom felszámolása mellett – azzal telt, hogy a tanácskormány még néhány kísérletet tett a Clemenceau-jegyzék elodázására, időnyerésre. Kun jegyzékeket küldött a román csapatok kivonulásának garantálásáról. De ezek már diplomáciai utóvédharcok voltak csupán. Németország időközben – Kun várakozásai ellenére – elfogadta a párizsi békeszerződést. Ezt az aktust nem követte a várt forradalmi robbanás. Június 30-án a tanácskormány elrendelte az északi fronton levő csapatok visszavonulását.

Beállt a második lélegzetvételnyi szünet.

De ez semmiben sem hasonlított az elsőhöz. A nagy reményeket csalódottság, a forradalmi optimizmust fásultság váltotta fel. A munkásság forradalmi aktivitása kimerült. A mindennapok nehézségeivel szemben nem látszott semmiféle biztató kiút, a jövő sötétebbnek tűnt az éhes jelennél.

Talán ezekben a napokban szakított magának egy estét, hogy írókkal találkozzon – olyanokkal, akik nem kerültek a forradalom közvetlen sodrásába, nem váltak annak agitátoraivá és tisztségviselőivé, mint Kassák, de elég haladóak voltak ahhoz, hogy megnyerésükért érdemes legyen tenni valamit. A Damjanich utcai Kohner-villában lakott ekkor Heltai Jenő, ide hívatta Kun Béla Osvát Ernőt, Kóbor Tamást, Ambrus Zoltánt, Krúdy Gyulát és társait. A találkozásról Krúdy meglehetősen groteszk képet fest. A Kunról rajzolt portréján nem nehéz felismerni, hogy a születés időpontja – a húszas évek. Ám ha minden konjunkturális elemtől eltekintve,

figyelmesen elolvassuk „A bolsi" című írást, kiderül belőle, hogy Kun jóindulatúan közeledett a polgári írókhoz, messzemenően toleráns volt, nem kívánta, hogy megváltoztassák világnézetüket és felcsapjanak a kommunizmus propagandistáinak.[73]

Irodalompolitikai kérdésekkel egyébként kevéssé foglalkozott; nyilván tudta, hogy vannak erre nála alkalmasabb emberek. Egyedül Kassákkal volt nyilvános afférja. A pártkongresszuson tartott zárszavában Kassák lapját a burzsoá dekadencia példájaként említette. Nem volt igaza; Kassák a jelentékeny magyar írók közül talán a legközelebb jutott a tanácshatalom igenléséhez. Kun kijelentésére sértődött, de tiszteletteljes hangú cikkel válaszolt, amit külön füzet formájában is megjelentetett.[74]

Inkább az a feltűnő, hogy Kun mennyire nem vágyott irodalmi babérokra, nem újította fel (pedig megtehette volna) korábbi kapcsolatait Karinthyval, Kosztolányival, Bíró Lajossal. Még a hozzá legközelebb álló Göndör Ferenccel is alig találkozott. Más, fontosabb dolgai akadályozták ebben.

1919 nyarán a proletárdiktatúra belpolitikájának alfája és omegája az élelem volt. Enni kellett adni a budapestieknek, proletároknak és polgároknak, vöröskatonáknak és menekülteknek. Tulajdonképpen lett volna miből. Még a csonka határok között is akadt annyi élelem, ami erre a célra, ha szűkösen is, de elegendő volt. A dunántúli istállókban még voltak rekvirálható marhák, a magtárakban még volt tavalyi gabona. De a parasztok nem adták el fölöslegeiket, mert a kapott pénzen nem tudtak mit vásárolni.

Nem maradt más hátra: erőszakkal kellett elvenni tőlük.

Ezt a javaslatot vetette fel Kun a Kormányzótanács július 4-i ülésén. A rekvirálásokhoz természetesen karhatalom kellett, létre kellett hozni az oroszországi „prodotrjad"-ok (élelmezési osztagok) magyarországi megfelelőjét. Kun javaslatára kimondották, hogy ezt a feladatot a dunántúli második hadtest munkásezredeire bízzák.[75]

Kétséges volt, alkalmasak lesznek-e a munkásezredek ennek a hálátlan és iszonyatosan nehéz feladatnak a végrehajtására. Mert a munkásság hangulatát alaposan megviselték az elmúlt hetek. A különböző színű és árnyalatú ellenforradalmi uszítás – az antiszemita pogrom-röpcédáktól a Kautskyra és Adlerre hivatkozó, kommunisták nélküli szocializmust követelő agitációig – nem maradt hatás nélkül a munkásságra sem. Erről vallottak a munkásezredekben sokasodó dezertálások, valamint az olyan tények, hogy a Danubius-gyárban tartott szavazáson mindössze 27 munkás szavazott a diktatúra további fenntartása mellett.[76]

Ilyen körülmények között a diktatúra fennmaradásának létkérdése volt a saját államvédelmi apparátus létrehozása. Szorosan összefüggött ez az ellenforradalom elleni további harccal, a rekvirálások során várható lázadások leverésével, a munkásezredek (és általában a Vörös Hadsereg) soraiban jelentkező ingadozások, a tisztikarban szélesen hömpölygő árulás következtében felmerülő feladatokkal.

Az állambiztonság terén meglehetősen kaotikus állapotok uralkodtak. Államvédelmi szervezet volt is, meg nem is.

Létezett a Belügyi Népbiztosság kebelében működő politikai nyomozó osztály, Korvin Ottóval az élén. Ez a szervezet – ha figyelembe vesszük,

hogy kádereinek nem voltak előzetes tapasztalatai ehhez a munkához – feladata magaslatán állt. Korvin emberei mindenről tudtak, ami az országban történt. Mit sem von le munkájuk értékéből, hogy olyan ellenséggel álltak szemben, amely nem rendelkezett konspirációs tapasztalatokkal.

Ám a politikai nyomozó osztálynak nem volt sem saját karhatalma, sem pontosan körülhatárolt hatásköre. Az erre alkalmas alakulatokat (a Cserny-, Bandl-, Fabik-különítményt) részben már korábban feloszlatták, részben a frontra küldték, vagy egyszerűen őrszolgálatra vezényelték. A Korvinék által elfogott ellenforradalmárokat pedig (a forradalmi törvényesség iránti túlzott tiszteletből) átadták a sokszor csak nevükben forradalmi törvényszékeknek.

A júniusi ellenforradalmi lázadások leverésekor az ezzel megbízott Szamuely Tibornak ad hoc összeállított egységeket bocsátottak rendelkezésére. Ezek általában becsülettel megfeleltek feladatuknak, bátran, erélyesen leszámoltak az ellenforradalommal. Utána azonban visszatértek eredeti alakulataikhoz. Ezek az erők tehát nem álltak össze egységes, az ellenforradalom üldözésére hivatásszerűen berendezkedő karhatalommá.

Mindennek oka a szociáldemokrata vezetők részéről kifejtett nyomás volt. Weltner, Kunfi és Böhm attól féltek, hogy egy ilyen, nyilvánvalóan kommunista beállítottságú szervezet olyan tényezővé válhat, amely fölött elvesztik ellenőrzésüket és amely a döntő pillanatban akár őket magukat is letartóztathatja. Ezért kezdettől fogva harcoltak annak létrehozása ellen.

Kun engedményekre kényszerült: a politikai egységet mindennél fontosabbnak tartotta. Hozzájárult ahhoz, hogy a Cserny-csoportot feloszlassák, s hogy az ellenforradalom elleni harcot az arra nyilvánvalóan alkalmatlan Haubrich Józsefre bízzák. Ez a magatartás erős kritikát váltott ki a „régi" kommunistákból. Korvin Kun Bélának is címezte azt a beadványát, amely szerint „hiábavaló minden küzdelem az ellenforradalom ellen... ha azok leküzdése ily módon kezeltetik, én a felelősséget sem vállalhatom és közölhetem azt is, hogy nemcsak én nem vállalom a felelősséget, hanem velem együtt azok a meggyőződéses, más helyen felelős állásban levő elvtársak sem, akik látván a dolgok ilyen mederbe való tendálását nem tudják összeegyeztetni meggyőződésükkel azt, ami történik..."[77]

A balról és jobbról ért támadásokkal szemben Kun Béla egyidejűleg vette fel a harcot, ellentámadásba lendülve mindkét fronton.

A Központi Intéző Bizottság július 15-i ülésén tartott beszédét teljes egészében a jobboldal elleni támadásnak szentelte. Drámai szavakkal ecsetelve a proletárdiktatúra hatalmi válságát, megígérte: „minden akadályon keresztül folytatni fogjuk ennek az Augiasz istállónak a kisöprését". Meglehetősen sok általánosságot hangoztatva a nemzetközi forradalomról (konkrétumai, sajnos, nem voltak) mennydörgő fenyegetéseket intéz a burzsoázia címére. Megígéri, hogy a proletárhatalom a jövőben nem fog visszariadni a fegyveres leszámolástól a „burzsoázia csőcselékével" és kikel azok ellen, akik óvatosságra intenek, azzal érvelve, hogy „ne termeljünk ellenforradalmárokat". Szilárd hatalmat ígér és kijelenti: „a Kormányzótanács jelenlegi törekvése éppen az, hogy megteremtse a megbízható karhatalmat".[78]

Szavait tett követi: újjászervezik a Cserny-csoportot. Maga Kun jelenik meg a Batthyány-palotában székelő csoportnál és intéz beszédet hozzájuk.[79]

Ugyanebben az időben számolja fel azt a csoportot, amelyet a tanácskormány baloldali ellenzékének tekint.

Kun Béla intézkedéseit március 21-e óta tulajdonképpen szakadatlanul bírálták balról azok a régi elvtársai, akik nem értettek egyet a pártegyesüléssel és az egység fenntartása érdekében tett engedményeivel, lavírozásával. Ez a bírálat eleinte nem volt több ártalmatlan pusmogásnál, négyszemközti beszélgetéseknél. Kun tudott róluk, de nem sokat törődött velük: a „ius murmurandi"-t, a morgás jogát nemcsak a jobboldali szakszervezeti vezetők, de a régi kommunisták számára is akceptálta. Nem tulajdonított különösebb jelentőséget az olyan cikkeknek sem, mint pl. a *Vörös Újság* június 6-i számában megjelent „Pártütő angyalok" című, amely elég világosan céloz arra, hol a határa a megengedhető kompromisszumoknak és kimondatlanul is kimondja: a proletárdiktatúra egyes vezetői túlmennek ezeken a határokon.

A baloldaliak úgy vélték, hogy „tiszta kommunista" kormányt kell az ország élére állítani. Ennek vezetőjéül legszívesebben Szamuely Tibort látták volna.[80]

Maga Szamuely nem vágyott arra, hogy Kun helyét elfoglalva, a forradalom első embere legyen. Elég okos volt ahhoz, hogy tudja: nem alkalmas erre. Ezért nem is tett semmit, amivel biztatta vagy bátorította volna a Kunnal szemben elégedetlenkedőket. A Szamuely és Kun rivalizálásáról szóló mendemondákat semmi nem erősíti meg. Szamuely ugyan néhány kérdésben (pl. a Clemenceau-jegyzék elfogadása) más véleményen volt, mint Kun, ennek jelentőségét azonban nem szabad túlbecsülnünk. Tény, hogy Szamuely a forradalom érdekét annyira mindenek felett valónak tartotta, hogy még saját félreállítását is eltűrte.

Június vége – július eleje táján az ellenforradalmi lázadás, a pogromhangulat, a rémhírek, a dezertálások és a tanácskormány nyilvánvaló tehetetlensége mindezekkel a jelenségekkel szemben mozgásba hozta az elégedetlenkedőket. Ám mielőtt „baloldali csoport"-ról beszélnénk, szögezzük le, hogy különböző szintű és különböző intenzitású elégedetlenkedők voltak. A felső szinten Szamuely, Korvin, Rudas, bizonyos fokig Rákosi és Szántó gyakran adtak hangot a diktatúra megszigorítását követelő véleményüknek. De sosem vonták kétségbe Kun pozícióját, ellenkezőleg: általában vele együtt léptek fel a különböző fórumokon.

Ezzel egyidőben alacsonyabb szinten, a taktikában kevésbé járatos, politikailag kevéssé iskolázott, forradalmi romantikával fűtött kommunisták kezdtek összejárni és azon tűnődni, hogy valamit kellene tenniük a forradalom megmentéséért. Sok minden megfordult a fejükben: a KMP újjászervezése (akár illegálisan is), „igazi bolsevik" módszerek alkalmazása, kapcsolat teremtése a szovjet kormánnyal, amelyet a „megalkuvók félrevezetnek" stb. Ennek a csoportnak voltak tagjai Chlepkó Ede, Szaton Rezső, Engländer Frigyes, Kagan Henrik, Deák Lajos orvostanhallgató, Babits Frigyes főhadnagy. Ők kerültek kapcsolatba két ukrán tiszttel, Grigorij Jefimovval és Iszai Junkelsohnnal.

Jefimov és Junkelsohn Rakovszkijnek és Manuilszkijnek, az ukrán szovjetkormány vezetőinek megbízásából tartózkodtak Magyarországon. Feladatuk az volt, hogy a Magyarországon rekedt volt orosz hadifoglyok között toborzást folytassanak a szovjet hadsereg javára. Kettőjük közül Junkelsohn (aki a háború elején esett magyar fogságba) jól beszélt magyarul.

A két tiszttel a kapcsolatot Kagan Henrik, a KMP alapításában nagy szerepet játszó erdélyi orvos vette fel. Meggyőzte őket arról, hogy a csoport tömöríti az „igazi bolsevik" erőket Magyarországon. A magyar belpolitikában kevéssé járatos ukrán kommunisták elhitték ezt. A csoport tagjai azt remélték, hogy Jefimovon és Junkelsohnon keresztül megnyerik maguknak a szovjet kormány támogatását.

Július közepén Jefimov és Junkelsohn Miskolcon tartózkodott. Kagan leutazott hozzájuk és felhozta őket Budapestre, hogy részt vegyenek a július 18-ra tervezett megbeszélésen.

A Belügyi Népbiztosság Korvin Ottó vezette politikai osztálya tudott a szervezkedésről. A zúgolódók ugyanis megpróbálták megnyerni maguknak Cserny Józsefet. Cserny – bár szíve hozzájuk húzott – nem csatlakozott a csoporthoz, hanem jelentést tett arról Korvin Ottónak. Korvin – miután pontosította az információt – részletesen beszámolt az ügyről Kun Bélának.

Július 18-án a csoport tanácskozásra ült össze a volt főrendiház épületében. Kun parancsot adott a résztvevők letartóztatására.

A nyomozók elsőként a két ukrán tisztet hozták be a Hungária szállóba. Kun – aki Szamuely Tibor, Szamuely László és Rudas László társaságában fogadta az elővezetetteket – éktelen haraggal támadt rájuk; árulóknak, összeesküvő ellenforradalmároknak nevezte őket. A jelenlevő Leninfiúknak parancsot adott a két tiszt azonnali kivégzésére.

A parancsot végrehajtották.

Néhány perccel később vezették elő Kagan Henriket. Kun hasonló vádakat olvasott a fejére és parancsot adott az ő kivégzésére is. Ennek végrehajtását azonban az időközben odaérkezett Korvin megakadályozta.

Amikorra a csoport valamennyi tagját – összesen 15 embert – behozták, Kun dühe alábbhagyott. Beérte annyival, hogy közölte velük: ha nem hagynak fel tevékenységükkel, ugyanarra a sorsra jutnak, mint az ukrán tisztek.[81]

Úgy tűnik, Kun Béla az adott pillanatban a „balról" jövő támadást végzetesnek tartotta a forradalom ügye szempontjából. A két ukrán tiszt kivégeztetése azonban súlyos hiba volt; mentegetni vagy magyarázni hiábavaló kísérlet lenne.

Az esetnek természetesen hamarosan híre kelt. Nagy teret kapott ez az ellenforradalmi magyar és külföldi publicisztikában és historiográfiában is.

Ám az ország közvéleményét ezekben a napokban nem a két ukrán tiszt sorsa foglalkoztatta. Más, nagyobb horderejű dolgok történtek ennél.

Összeomlás

Miután a Vörös Hadsereg visszavonulását nem követte a Tiszántúl kiürítése, a közvélemény egyre erőteljesebben kérte számon a tanácskormánytól azt, ami nem rajta múlott: a Clemenceau-jegyzék *másik felének* teljesítését. Kun nem mulasztott el jegyzéket küldeni Clemenceau-nak, de a pökhendi válasz csak megerősítette azt, amit Kun is tudott: az antant nem a tanácskormánynak szánja a későbbi trianoni határokat. A tanácskormány vezetői úgy vélték, nincs más hátra, mint a románok elleni offenzíva előkészítése.

A munkásosztály elfáradt. Legjobbjai, a tudatos elit, elvéreztek a felvidéki harcokban. Mások elfásultak, kiábrándultak. Az éhes asszonyok és gyerekek látványa, a frontra menők hátrányos helyzete az itthonmaradottakkal szemben erősen csökkentette a harci lelkesedést.

Még inkább lehangoló volt a nemzetközi helyzet. A szovjet Vörös Hadsereg visszavonulása, Gyenyikin sikerei világossá tették, hogy keletről egyelőre nem jön segítség. A nyugati forradalom reményébe vetett hitet nagymértékben csökkentette az a tény, hogy a német békeszerződés előzetes tervezetének aláírását nem követte proletárforradalom Németországban.

Július közepére már csak két ütőkártya maradt Kun Béla kezében: a tiszai offenzíva és a július 21-re meghirdetett világsztrájk.

A tiszai offenzíva előkészítésének és lefolyásának története közismert. Elegendő idézni Franchet d'Esperay tábornok július 21-i levelét Foch marsallhoz: „Meg vagyunk győződve, hogy a magyar offenzíva már kezdetben össze fog omlani... Ha a magyar offenzíva megindul, visszavonulunk a demarkációs vonalig. A vonalra megérkezve fogjuk az ellentámadást megindítani. Két román brigád indul e napokban – Fertianu tábornok ígérete szerint – Romániából a frontra. Láthatja tábornagy úr, hogy a magyar hadsereg részéről nincs mitől tartanunk.

Biztosíthatom, hogy a magyar szovjeteknek legfeljebb két-három hét életet adok. Ha már offenzívánk nem hozná meg Kun kormányának végét, a tarthatatlan állapotok mindenesetre meghozzák."[82]

Franchet d'Esperay szavai találóan jellemzik a Tanácsköztársaság perspektíváit.

Nem változtatott ezen a helyzeten a július 21-i világsztrájk sem. Bár a szomszéd államokban – különösen Ausztriában és Romániában – a munkásság nagy tömegei csatlakoztak hozzá, az alapvetően nem tudta az erőviszonyokat a Tanácsköztársaság javára billenteni.

Kun Béla ezekben a napokban keresi azokat a szalmaszálakat, amelyekbe még bele lehet kapaszkodni. Apró és nagy horderejű ügyekkel egyaránt foglalkozik. Drámai hangú felhívást ír alá a világ proletariátusához, maga sem bízván túlságosan annak hatásában. Felesége és Alpári Gyula társaságában fogadja a Daily News című angol lap munkatársát. Az újságíró megjegyzi, hogy két hónap alatt alaposan lefogyott. De azért optimizmust erőltet magára: „A probléma nem az, hogy a kommunista Magyarország megmaradhat-e a kapitalista Európa közepén, hanem az, hogy a kapitalista Európa megmaradhat-e a kommunista Oroszország és Magyarországgal szemközt." A személyes sorsát illető kérdésre a következő választ adja:

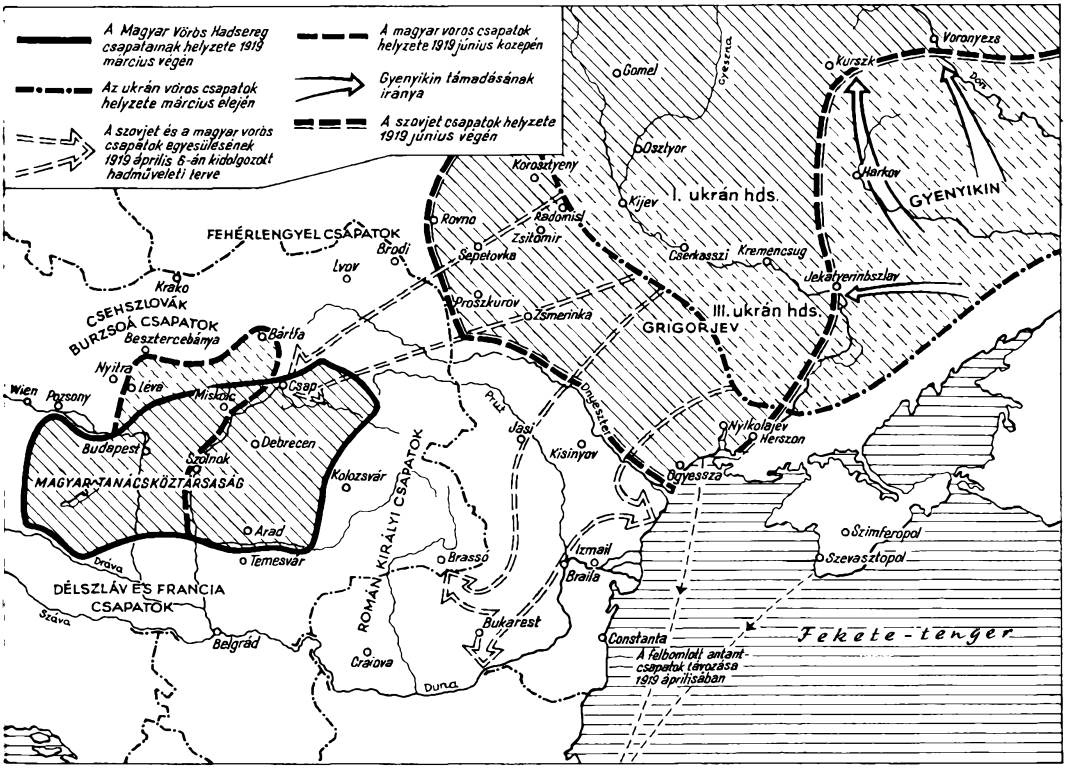

A magyar és a szovjet csapatok helyzete

– A személyes biztonságunk kérdése mellékes. Én kényszer alatt életemet kockáztattam az orosz fronton olyan ügyért, amellyel nem éreztem egyet. Most lennék tehát gyáva? Mi tudjuk, hogy aligha számíthatunk jó bánásmódra az antant részéről.[83]

Július 21-én Böhm Vilmos – Kun Béla kezdeményezésére – Bécsbe utazott. Feladata az lett volna, hogy kipuhatolja az antant szándékait. Ehelyett azonban tanácskozásokat folytatott a tanácskormány kapitulációjáról és egy szociáldemokrata kormány alakításáról. Tárgyalásairól nem informálta Kun Bélát, aki még bízott benne. Ezzel magyarázható, hogy Kun – Böhm kérésére – hozzájárult Weltner és Peyer bécsi kiutazásához is, akikről jól tudta, hogy nem a proletárdiktatúra megmentése végett utaznak oda.[84]

Közben a frontot járja – részben, hogy személyesen győződjék meg az ott uralkodó állapotokról, részben, hogy latba vetve szónoki képességét, népszerűségének maradványait, megpróbálja visszafordítani a rendetlen sorokban menekülő, katonai alakulatoknak jószándékkal sem nevezhető embertömeget. Autója kilométerek százait teszi meg ezekben a napokban. A szolnoki Tisza-hídon találat éri: sofőrje ott hal meg mellette. A katonák arca fásult, tekintetük közönyös.

– Most már harcoljanak maguk, elvtársak! – mondja egy vöröskatona Kunnak, aki Münnich Ferenc társaságában Szajolnál próbálja meg visszafordítani a menekülőket.[85]

„És most ott állt Kun a katonák előtt. Kun egyszemélyben mindent még

egyszer végigcsinált, fenyegetett és kért, sápadt volt és próbálkozott tréfákkal, és így és úgy, újra és újra kezdte, s egy fallal állt szemben, merev, megmozdíthatatlan, süket emberfallal. Próbálta megbontani a falat, próbált külön kisebb csoportokkal beszélni – ha legalább egyetlen ellenséges szó hangzott volna fel Kun vagy a diktatúra ellen! De nem, ez rosszabb, ez megközelíthetetlenebb volt, mint minden rosszindulat, minden gyanú: közömbösek voltak. Nem elkeseredetten, csak kiábrándultan legyintettek: hisz a cseheket is hiába kergettük ki. Nem számonkérően, bizonyítékként mondták csak: hol vannak a pesti munkások? Órák után egyszerre Kun úgy eresztette le a két kezét, mint egy ember, aki véresre marta tíz ujját, mert fából akart tüzet csiholni."[86]

Nem, ez nem az a hadsereg volt, amellyel vissza lehetett volna vonulni a Bakonyerdőbe, és védeni a diktatúrát egészen Wiener-Neustadtig...

A július végi napok egy másik szemtanúja, Illyés Gyula, a Keleti pályaudvaron látta őt egy vagon tetejéről szónokolni.

„Szél volt, egyre erősödött. A szónoktól nem messze a sínek felett vastag huzalon nagyernyős ívlámpa himbálódzott. A szélroham el-elfordította a lámpát, ernyőjét irányozta felénk. A fény s az árny csak egy-egy pillanatra loccsant a szónok fejére, mert ha a szélfúvás megszűnt is, rögtön újra kezdődött. Meg kellett erőltetnem a szememet, hogy ezekben a rövid pillanatokban megjegyezzek valamit a szónok idegesen forgó arcából. Pirosan izzott az az arc a lámpa sugarától, a beszéd hevétől a most bronzosan barna hajzat és kiütköző borosta közt. Nyújtottam erősen a nyakam, s a kis útitársnő zsörtölődése ellenére még a krumplival töltött hátizsákra is felléptem, hogy jobban lássam, a híres vezér beszél-e.

Kun Béla beszélt.

... A szónok ott a villanyfény alatt úgy dobálta karjait, oly viharosan hajlongott minden irányban, akár a szélgyötörte fák néhány méterrel mögötte.

Harcra buzdította a katonákat.

A népvezérek eladdig nemzetközi proletárforradalom kitörését jósolták hétről hétre. A szép szólamot, amelyhez annyi más szólamot lehetett fűzni a magyar munkásság önfeláldozó hősiességéről, a bizonyos győzelemről, akkoriban, a nemzetközi sztrájk kudarca után, kezdte felváltani a még szebben, de már daccal zengő proletárhaza s az ehhez kapcsolható jellegzetes lelkesítő igék serege. »A proletárhaza hős regimentjei átkeltek a Tiszán, győztesen kergetik maguk előtt a román bojárok szolgahadát!« – kiáltotta egy lélegzetre a szónok. Zsakettet viselt, alakját ez nyúlánkká tette, majdnem szálfa-termetűvé, ott, egymagában, a kocsi tetején."[87]

De a szónoklatok már nem segíthettek, és Kun Béla tudta ezt. Aligha voltak életének keserűbb pillanatai, mint ezek a kétségbeesett, vergődő próbálkozások, akkor, amikor a tanácshatalom órái meg voltak számlálva.

Ezt figyelembe véve, jogosnak tűnik a kérdés: mit tett Kun Béla a diktatúra utáni idők érdekében? Pontosabban: miért nem tette meg mindazt, amit – az utólagos események ismeretében – meg kellett és meg lehetett volna tennie?

Mert hiszen látszólag semmi akadálya nem lett volna, hogy lépéseket tegyen a KMP illegalitásának előkészítésére. A Belügyi Népbiztosságon kor-

Vörös tüzérek Csongrád határában a tiszai offenzíva idején. 1919. július

látlanul álltak rendelkezésre útlevelek, pecsétek, amelyekkel bárkit el lehetett volna rejteni, vagy huzamosabb magyarországi illegális tartózkodásra felkészíteni. Nyomdát, papirt, illegális lakásokat lehetett volna biztosítani. Külföldre lehetett volna szöktetni mindazokat, akikre itthon biztos halál várt: a Lenin-fiúkat, a forradalmi törvényszékek vádbiztosait, a kompromittált vidéki funkcionáriusokat. Főleg pedig kiválogathatta volna azokat az embereket, akik nemcsak hajlandók, de alkalmasak is illegális munkára; akik nem olyan feltűnő külsejűek, mint Korvin Ottó, s nem voltak ismertek tömeggyűlésekről, mint Lukács György.

Ezeket az intézkedéseket azonban csak a szociáldemokratákkal együtt lehetett volna megtenni. A Tanácsköztársaság valamennyi szerve annyira „koalíciós" összetételű volt, hogy az ilyen előkészületek nem maradtak volna titokban előttük. Az illegalitásra való felkészüléshez vissza kellett volna csinálni az egyesülést, külön kellett volna válni a szociáldemokratáktól. Ehhez pedig már késő volt.

A szociáldemokratáknak eszük ágában sem volt illegalitásra gondolni. Ellenkezőleg: arra számítottak, hogy osztatlanul fogják birtokolni a hatalmat, antant-támogatással a hátuk mögött. Nem mentek volna tehát bele semmiféle olyan intézkedésbe, amely ezt a hatalmat – az ő hatalmukat! – gyengíteni lett volna hivatott.

Július 28–30. körül úgy nézett ki, hogy az eljövendő Magyarország első embere nem a jelentéktelen Horthy admirális, hanem Böhm, esetleg Haubrich, legrosszabb esetben Garami Ernő lesz.

Ez volt a perspektíva, ami miatt Budapesten maradtak a tanácshatalom olyan exponált emberei, mint Bokányi, Vántus, Nyisztor.

Kun Béla tapasztaltabb volt náluk, tudta: a polgári demokrácia nem az egyetlen alternatíva, a fehérterrornak legalább annyi (ha nem több) valószínűsége van. Tévedett viszont az időtényező értékelésében.

Azt hitte, hogy az összeomlásig még van néhány hét.

Ebbeli hitét erősítette az a tény, hogy a románok 29-ig nem keltek át a Tiszán; fel lehetett tételezni, hogy miként májusban, most is megállnak ott. Annál is inkább, mert tudta, hogy a párizsi konferencián nem született döntés Budapest román megszállásáról, sőt, a franciákon kívül mindenki ellenezte azt.

Kun Béla tehát várakozó álláspontra helyezkedett – mást az adott pillanatban nem is tehetett. Írt egy kiáltványt a világ proletariátusához, és újabb táviratot küldött Moszkvába.

29-én a román hadsereg átkelt a Tiszán. Kun másnap Korvin Ottó kíséretében Királyhidán találkozott Böhmmel, Weltnerrel és Peyerrel, hogy megtudja, mit kíván tőle az antant. A föltételeket – hogy a tanácskormány mondjon le, és adja át a hatalmat egy jobboldali szociáldemokrata direktóriumnak – határozottan visszautasította. Böhm szerint kijelentette, hogy „soha Budapesten és a csapatok között nem volt olyan lelkes hangulat, mint most. A fronton kitűnően állunk, a csorbát kiküszöböltük, a románokat visszavertük, és a győzelem egyáltalán nem lehet kétséges." Aligha valószínű, hogy ilyen naiv frázisokat mondott volna, kiváltképp Böhmnek, akit talán valódi értékénél is többre becsült; ezeket a szavakat az utólagos rosszindulat íratta le Böhmmel. Azt elfogadhatjuk, hogy az időhúzó tárgyalások folytatására biztatta (az „utasítás" erre az időre már nem helyénvaló kifejezés lenne a külügyi népbiztostól függetlenedett bécsi követ vonatkozásában) Böhmöt, de nem azért, mert „a Tanácsköztársaság ügye oly jól áll".[88] Böhm a találkozás leírásakor gátlástalanul hazudik.

De tény, hogy ekkor már kapkodott, improvizált, és azon se csodálkozhatunk, ha lépéseiben nehéz kimutatni a következetességet.

Másnap Cegléden, az I. hadtest főhadiszállásán tanácskozott Vágóval, Landlerrel, Bokányival, Pogánnyal, Hamburgerrel és Julier Ferenc vezérkari főnökkel. Majd az éjjeli órákban Budapesten tartottak újabb tanácskozást. Ezen részt vett Bajáki, Haubrich, Weltner és Szamuely is.

Kun – mindannak ellenére, amit személyesen átélt – a harc folytatása mellett szállt síkra. (Támogatta őt Vágó, Szamuely, Hamburger, Pogány és Landler.) Mást nem tehetett. Ha tudta is, hogy javaslata céltalan, éppen ő nem javasolhatta a kapitulációt.

Megtette helyette Weltner.

...A Vörös Újság olvasói minderről nem olvashattak. Az élet látszólag normálisan folyt. Augusztus 1-re a KIMSZ zuglói szervezete taggyűlést hirdetett. Az első kerületi közellátási hivatal felhívta a trafikosokat, hogy rendeléseik átvétele végett jelentkezzenek az Attila u. 14-ben. Kun Bélának a Fóti út 27-ben kellett volna pártnapot tartani ezen a napon.

A pártnap elmaradt.

Augusztus elsején délelőtt együttes ülést tartott a pártvezetőség és a kormányzótanács. (Ekkor már ismert volt a Szakszervezeti Tanács állásfoglalása: 43 szavazattal 3 ellenében a diktatúra feladása mellett döntöttek.)

A referátumot Kun tartotta. Ismertette a kialakult helyzetet, őszintén, bár erősen kihangsúlyozva az előző nap egyetlen – s a maga nemében egyedülálló – jó hírét: Szolnok visszafoglalását. Hasonlóan május 2-ához, a Budapesti Munkástanács összehívását javasolta, mondván: ha a budapesti munkásság kész a harcra, még van remény.

A beszéde nyomán kialakult vitában kitűnt, mennyire magára maradt. Egyedül Szamuely állt ki egyértelműen a harc folytatása mellett. Csüggedtség vett erőt Rudas Lászlón, Lengyel Gyulán, Varga Jenőn is. Haubrich fellépése pedig végképp eldöntötte a vitát.

A Kormányzótanács elhatározta lemondását.

Hátra volt még a formális aktus; a határozat közlése a Budapesti Munkástanáccsal. Ezt a feladatot Rónai Zoltánra bízták.

A Munkástanács ülése délután 3-kor nyílt meg Biermann István elnökletével. Rónai hosszú beszédben indokolta a tanácskormány lemondását. Beszédét többször félbeszakították, sőt annak vége felé a kommunisták egy csoportja tüntetően kivonult az ülésteremből.

Öt óra tájban lépett a terembe Kun Béla.

Az ülést Bihari Mihály gyorsírta. Feljegyzései fésületlenül, nyersen ismertetik a teremben történteket.

Íme:

„Kun Béla a terembe lép. A munkástanács tagjai felállnak. Hosszan tartó élénk éljenzés és taps. Felkiáltások: Magában nem csalatkoztunk! Halljuk Kun Bélát!

Kun Béla: T. elvtársak! Hangom nincsen már, csak a hitem van meg, hogy az a proletariátus (élénk felkiáltások: Éljen Kun Béla!), amely cserben hagyott nem engem, nem a vezérét, hanem cserben hagyta önmagát (Úgy van!), az a proletariátus, amely mégsem hibás, mert a kapitalizmusból, ebből a mocskos, ebből a ronda kapitalizmusból nem lehetett mást csinálni, mint azt a mocskos és ronda rendszert, amely ebben az országban volt. (Úgy van!) Én, elvtársak, azt mondom, nagyon mérlegeltem, nagyon gondolkodtam rajta, mit tegyek, és most itt hidegen és nyugodtan mégis megállapítom: megbukott a proletárdiktatúra Magyarországon. (Mozgás.) Megbukott, de nem örökre bukott meg. Megbukott a proletárdiktatúra, gazdaságilag, politikailag és katonailag megbukott. Én, elvtársak nem tudok ma analízist adni arról, hogy mi volt a proletárdiktatúra bukásának oka. Azt is kijelentem, hogy nem így kellett volna megbuknia a proletárdiktatúrának, ha itt egy rendes proletariátus van, ha gazdaságilag és politikailag lehetetlenné is lett a proletariátus diktatúrája, lehetetlenné lett egyelőre az átmenet a szocializmusból a kommunizmushoz akkor is, ha itt vannak öntudatos és forradalmi proletár tömegek, akkor sem így kellett volna megbuknia a proletariátus diktatúrájának. (Igaz! Úgy van!)

Más véget szerettem volna, elvtársak. Szerettem volna azt, hogy akkor, amikor hozzákezdünk egy új küzdelemhez a megbukott diktatúra után az új proletárdiktatúráért, szerettem volna, hogy a proletariátus barikádokon harcolt volna, szerettem volna, ha a proletariátus kiment volna, hogy inkább meghal, de nem hagyja ott az uralmát. Erre gondoltam elvtársak. Ám mit csináljunk? Barikádokra álljunk ki magunk tömegek nélkül? Mi szívesen

föláldozzuk magunkat, elvtársak. (Helyeslés.) Kérdem azonban, hogy ennek az áldozatnak van-e értelme nemcsak abból a szempontból, hogy mi vesszünk el, hisz úgyis elveszhetünk, hanem abból a szempontból, hogy mit jelent a nemzetközi proletárforradalom nézőpontjából az a változás, amely itt ma beáll." A beszéd további részében felidézte a finnországi fehérterrort. Kijelentette: a proletariátus, amely elégedetlen volt saját diktatúrájával, méginkább az lesz a burzsoázia diktatúrájával szemben. Ideiglenes, átmeneti állapot következik. Akik vállalták, hogy azt végigcsinálják, „nagyon keserves munkára vállalkoztak", amit „nem lehet jól csinálni, csak becsületesen".

Beszédét e szavakkal fejezte be: „Mi ezalatt az átmenet alatt félrehúzódunk, hogy, ha lehet, az osztályegységet fenntartsuk, ha nem lehet, más módon küzdjünk újból, mi, akik félreállunk ez alatt az idő alatt, azt hiszem, ha megmaradunk, akkor újult erővel, új tapasztalatokkal gazdagabban, és objektívebb, reálisabb körülmények között, egy érettebb proletariátussal fogunk új harcba kezdeni, új harcba a proletariátus diktatúrájáért, és új fázisát fogjuk megkezdeni a nemzetközi proletárforradalomnak."[89]

A beszédben több olyan mozzanat van, amely disszonánsnak hat és ellentmond történettudományunk máig elért eredményeinek is. De hát egyetlen politikus beszédeitől sem várható el valamiféle kanonikus következetesség. Ez a beszéd még jobban, mint a többi, magán viseli a pillanat bélyegét, azt a mélységes elkeseredést és kétségbeesést, ami ebben a percben eltöltötte. Magatartása emberileg teljesen érthető. Az utolsó napok élményei – az állásaikat elhagyó katonák, a szavait közömbösen–ellenségesen hallgató munkások látványa, a szolnoki ágyúgolyó, a reménytelen táviratok – meggyötörték, összetörték.

Könnyű lenne kimutatni a beszéd ellentmondásait, ez azonban történelmietlen és komolytalan volna. Nyilvánvaló, hogy a Peidl-kormánynak tett gesztus – jól nem csinálhatják, de becsületesen igen – nem más, mint szóvirág.

Ami a beszéd szövegénél figyelemreméltóbb, az a hallgatóság viselkedése. A beléptekor felcsattanó taps, a „magában nem csalódtunk!" felkiáltás, a minduntalan felhangzó „úgy van" felértek egy szimpátiatüntetéssel. A szimpátia nem a beszédnek szólt (Kun lényegében ugyanazt mondta, mint Rónai), hanem az embernek. Pontosabban: a szimbólumnak, amelynek ez az ember volt a megtestesülése. Önmagukat ünnepelték benne, saját életüknek azt a négy hónapját, amely valamennyiük további sorsát meghatározta. Tudták, hogy senki nem tett annyit ebben a négy hónapban, mint ez a kívülbelül összeroppant férfi, akit valószínűleg nem látnak soha többé.

Hajdú Tibor megjegyzi, hogy Kun hibát követett el azzal, hogy megjelent az ülésen, és ezzel mintegy áldását adta a Peidl-kormányra. Politikai szempontból valószínűleg igaza van. De Kun, az ember, nem tehette meg, hogy el ne búcsúzzon azoktól, akiket a magyar munkásság hivatott képviselőinek tartott.

Az ülésről a Hungáriába sietett és hozzálátott az utolsó feladatnak, ami még hátra volt: a menekülés megszervezésének.

Kellett-e menekülnie? Az utólagos tények ismeretében a kérdés szónoki, ám az adott pillanatban még nem magától értetődő. Hiszen az új kormány

zöme volt népbiztos-társaiból került ki, *formálisan* a menekülés indokoltságát kétségbe lehetett vonni.

De csak formálisan. A pesti utca képe már augusztus elsején világosan tükrözte a fordulatot. A házakra felkerültek a háromszínű zászlók, amelyeknek akkor (akárcsak 1956-ban) az volt a lényegük, hogy a *vörös helyett* kerültek oda. A tisztek felvarrták régi rangjelzéseiket és tüntetően grasszáltak az utcákon, értésre adván: fütyülnek arra, mit határoz a Munkástanács, és milyen fenyegetéseket tartalmaznak a Haubrich nevével aláírt plakátok. Kun Bélának, ha csak néhány órára is, módja volt látni az ellenforradalmi Budapestet.

Nemcsak emiatt kellett elmennie. Utódai is ragaszkodtak távozásához. A krónikás nem tudja elhallgatni csodálkozását afelett, mennyire féltek a hatalmát vesztett Kun Bélától mind a jobboldali szociáldemokraták, mind az antant illetékes diplomatái. Valóságos „veszélyességét" mérhetetlenül túlbecsülték. Őt tartották annak az elektromos szikrának, amitől a gázzal telített helyiség iszonyatos erővel felrobban – és nem vették észre, hogy a helyiségben már régen nincs más, mint levegő, amelyben a szikra ártalmatlanul pattog.

Ez az oka annak, hogy az ausztriai menedékjog ügyében maga Weltner sietett Bécsbe, hogy pontot tegyen azon tárgyalások végére, amelyeket Böhm már néhány napja folytatott az osztrák külügyminisztériummal. Maga a kérdés elvileg már május elején eldőlt, amikor az osztrák kormány először tárgyalta a népbiztosok esetleges menedékjogának kérését; május közepén értesítette Bauer a magyar kormányt, hogy a kérést pozitívan kezeli. Akkor az ügy lekerült a napirendről, most viszont aktuálissá vált. Mint Gábor Sándorné megállapítja, az antant képviselői sem ellenezték azt: egyrészt nagyon várták, hogy Kun Béla elhagyja Magyarországot, másrészt – saját közvéleményükre való tekintettel – nem akartak mártírt csinálni belőle.

A kérdés lényege az volt: kik menjenek Ausztriába? Ennek eldöntése nem volt egyszerű. A március 21-e előtt szociáldemokrata pártállású népbiztosok közül többen – Landler, Pogány, Varga, Hamburger – egész tevékenységükkel bebizonyították, hogy kommunistákká váltak és magukat annak tartották. Mások közülük – Kunfi, Rónai, Böhm – egyáltalán nem lettek kommunisták, de elég jelentős szerepet játszottak a Tanácsköztársaságban ahhoz, hogy okuk legyen tartani az ellenforradalom bosszújától. Voltak olyanok is – pl. Bokányi –, akiknek minden okuk meglett volna a menekülésre, de nem így ítélték meg helyzetüket.

Megint más volt azoknak a helyzete, akik az egyesülés előtt is kommunisták voltak. Itt nem az volt a kérdés, hogy el kell-e menni, hanem az, hogy kit engednek, illetve nem engednek be az osztrákok. (Szamuelyt például kereken visszautasították.) Másrészt voltak, akik önként vállalták az itthonmaradást, a párt illegális újjáépítésének misszióját. (Kelen, Lukács, Korvin.)

Ezt az ellentmondásos helyzetet tükrözi az a megállapodás, amelyet magyar részről Böhm, osztrák részről pedig Theodor Ippen írt alá, augusztus 2-án. Ez a következő neveket tartalmazza: Kun, Landler, Pór, Vágó, Pogány, Rákosi, Madarász, Hirossik, Varga, Lengyel. Emellett szerepel benne

egy fontos kitétel: „illetve azoknak hívei". Ebbe gyakorlatilag mindenki belefért, akiket az osztrák kormány jónak látott beengedni.[90] Mint tudjuk, a névsor a későbbiekben lényegesen kiegészült.

A megállapodás mellett természetesen nyitva állt annak a lehetősége, hogy a kommunisták illégálisan átkeljenek a határon. Ennek technikai lehetősége igen könnyű volt – abban az időben nem volt komoly határőrizet. (Szamuely elfogása semmiképpen sem jellemző a határon uralkodó viszonyokra. Amellett nemcsak osztrák határ volt, de csehszlovák és szerb is.) Mint ismeretes, a későbbi hetekben sokezren éltek ezzel a lehetőséggel. De augusztus elsején a fehérterror későbbi áldozatai még nem látták olyan tragikusnak a helyzetet, hogy amiatt ott kelljen hagyni mindazt, amit életük munkájával megszereztek, és egyszál ruhában nekivágjanak a munkanélküliséget és kitaszítottságot ígérő idegen világnak. Ha Kun Béla valamit elmulasztott, az az volt, hogy nem hívta fel erre elég világosan és elég drámaian az érintettek figyelmét. Ez is menthető: nem akarta – nem is lett volna helyes – a Peidl-kormány presztízsét mindjárt születésekor lerombolni. Arra is gondolhatott, hogy végül is maradnia kell Magyarországon kommunistáknak, akik a következő forradalom kovászai lesznek. Régi történelmi tapasztalat, hogy amit tíz- és százezrek követnek el, az nem büntethető (márpedig azoknak száma, akik kisebb-nagyobb mértékben „kompromittálták" magukat a proletárhatalom idején, csak százezres nagyságrenddel mérhető). Mindenképpen el kell marasztalnunk viszont azért, hogy nem gondoskodott azokról, akiknek sorsához semmi kétség nem fért: a Lenin-fiúkról, a különítmények tagjairól.

Elutazása előtt még egy keserves feladat várt rá: jelenteni kellett Leninnek a történteket. Utoljára állt rendelkezésre a csepeli szikratávíró. Röviden így foglalta össze a történteket:

„Augusztus 1. Ma Budapesten egy jobboldali szocialista kormány alakult, melyben a diktatúrát ellenző szakszervezeti vezérek és a diktatúrában részt vett jobboldali szakszervezeti vezetők foglalnak helyet. Ezt a fordulatot részint hadseregünk bomlása, részint magának a munkásságnak diktatúraellenes magatartása okozta. Mikor ez történt, a helyzet olyan volt, hogy mindenféle harc a hamisítatlan, de sajnos vizenyős diktatúra fenntartásáért hiábavaló lett volna."[91]

Augusztus 1-én a késő esti órákban azután kigördült a két különvonat, amely a népbiztosokat és családtagjaikat vitte.

Kun Béla az egyik, felesége és kislánya a másik vonaton utazott.

Augusztus 2-án, szombaton hajnalban lépte át az osztrák határt.

V.

Ausztriai emigráció

Az ország, amely a menekülő magyar kommunistákat befogadta, súlyos betegséggel világra jött csecsemőhöz hasonlított, akinek életbenmaradásához alig van remény.

Évszázadok alatt kialakult gazdasági, politikai, kulturális és etnikai kapcsolatok szakadtak szét egyik napról a másikra. Az ötvenmilliós birodalom romjain létrejött hat és fél milliós ország gyökereitől megfosztva élelem- és nyersanyagforrások, valamint piacok nélkül, éhezve és fázva, százezres munkanélküli tömeggel terhelten, saját életképtelenségének tudatában kezdte el új állami életét. A demokratikus osztrák köztársaság első éveiben nagyobb volt a nyomor és élesebbek a társadalmi konfliktusok, mint a régi rendszerben. Az első ízben hatalomra került szociáldemokraták szándékai és lehetőségei között mély szakadék tátongott. Nem az ausztromarxista program megvalósítása, hanem a primér emberi szükségletek minimális biztosítása várt rájuk, azoké, amelyeket a régi rend úgy-ahogy ki tudott elégíteni, az új viszont nem.

A hatalmi posztok csúcsait elfoglaló szociáldemokrata pártra erős nyomás nehezedett - elsősorban jobbról. Koalíciós partnere, a keresztényszocialista párt, számbelileg ugyan valamivel kisebb erőt képviselt (az SZDP 72, a keresztényszocialista párt 69 mandátummal rendelkezett), de a parlamentben a jobboldali pártok együttvéve többséget alkottak.[1] A szociáldemokrata miniszterek a régi, monarchista apparátus szolgálataira (vagy szabotázsára) számíthattak. Mindezt az antant erőteljes szorítása közepette.

Ilyen szituációban jelentek meg augusztus 2-án a magyar kommunisták.

Fentebb már utaltunk a helyzet felemásságára, arra, hogy az érkezettek egy részét Rennerék saját elvtársaiknak, másik részét politikai ellenfeleiknek tartották. Ez a felemás magatartás fejeződött ki a menekültekkel kapcsolatos későbbi magatartásban is.[2]

Rennernek számolnia kellett az osztrák reakció felháborodásával a kommunistáknak adott menedékjog miatt. Ezt azonban bizonyos fokig ellensúlyozta az internacionalista szolidaritás eszméin nevelkedett osztrák munkástömegek rokonszenve a magyar forradalmárok iránt. Könnyítette viszont helyzetét Cuninghame ezredes, a bécsi angol katonai misszió vezetője, aki támogatta a magyar népbiztosok ausztriai elhelyezésének gondolatát.

Az osztrák kormány nagy súlyt helyezett arra, hogy a menedéket kérők betartsák az egyezménynek azt a záradékát, mely a menekülteket az osztrák politikába való be nem avatkozásra kötelezi.

Bármennyire is érthetők emberileg azok a szemrehányások, amelyeket az érintettek szabadságuk korlátozása miatt annak idején és később emlékezéseikben tettek, fogvatartásukat mai ismereteink birtokában jogos, a menekültek érdekét szolgáló intézkedésnek kell tekinteni. Ha Kun Béla és elvtársai szabadon élnek Bécsben, biztosra vehető, hogy a fizikai megsemmisítésükre szőtt tervek sikerrel járnak. Az osztrák kormány nem volt abban a helyzetben, hogy a várható merényleteket más eszközökkel elhárítsa. Sem a magyar, sem a nemzetközi kommunista mozgalom nem rendelkezett ebben az időben olyan apparátussal, amely biztonságukat garantálhatta volna. Ezzel maguk a népbiztosok is tisztában voltak. Szabadon engedésüket csak később kezdték követelni, akkor, amikor az időközben Bécsbe érkezett kommunisták már létrehozták az illegális apparátus vázát.

Az egyezmény a menekültek sorsát csupán általánosságban szabályozta. A részletek a végrehajtó közegektől – adott esetben az osztrák belügyi és igazságügyi szervektől – függtek. Még egy konszolidált állam sem képes mindig akaratát egyértelműen és következetesen érvényesíteni, a végrehajtás legalsó szintjein a torzulás csaknem elkerülhetetlen. Mint az előrelátható volt, az antikommunista beállítottságú osztrák csendőrség és rendőrség mindent megtett, hogy a magyar népbiztosok minél rosszabbul érezzék magukat Ausztriában.

Az egyezmény aláírásakor az osztrák szervek nem voltak felkészülve Kun Béláék fogadására. A biztonsági szempontok azt követelték, hogy a népbiztosokat ne Bécsben vagy valamelyik nagyvárosban helyezzék el; itt csak börtönben lehetett volna biztonságosan őrizni őket, ez pedig az osztrák munkás-közvéleményből éles tiltakozást váltott volna ki. Kis faluban – ahol egy idegen érkezése azonnal feltűnik – sokkal könnyebb az őrizet. Így esett a választás az alsó-ausztriai tartományban, a cseh határ közelében elterülő három kis községre – Karlsteinre, Drosendorfra és Heidemühle in Kolmitzgraben-re, ahol megfelelő (vagy annak ítélt) üres helyiségek álltak rendelkezésre.[3]

A menekültek első benyomásai igen rosszak voltak. Bruckban a határőrök minden pénzüket elvették, ami annál kellemetlenebb volt, mivel a legtöbben minimális csomaggal érkeztek, híján a legszükségesebb holmiknak. A három különböző helyen való elhelyezés (Kun Bélát Heidemühlebe, családját Drosendorfba vitték) szintén problémákat okozott, csakúgy, mint az első napok csapnivalóan rossz élelmezése. Azonnal akcióba lépett a helyi reakció. A kremsi Paraszt és Polgár Tanács táviratban tiltakozott az ellen, hogy Kun Bélát és társait környékükön helyezzék el. Az internáltak élelmezésével megbízott osztrák közegeknek az ellenforradalmi demagógia által felheccelt parasztok nem voltak hajlandók élelmiszert eladni, ami különösen a kisgyermekek tejellátását nehezítette meg. (A foglyokat végül is Bécsből élelmezték.) A külvilággal nem érintkezhettek, lefoglalt pénzük felett nem rendelkezhettek. A hegyek között augusztusban is hűvösek az éjszakák, és hiányzott a meleg takaró. Mindezeket a menekültek energikus táviratban közölték Renner kancellárral. Tiltakozásuk nyomán bizottság szállt ki, élén Benedikt Kautsky helyettes külügyi államtitkárral. Határozat született ar-

ról, hogy valamennyi internáltat Karlsteinben kell összpontosítani, ami augusztus végére meg is történt.[4]

Sokféle ember gyűlt össze 1919 őszén a karlsteini várban. A magyar népbiztosokon kívül az osztrákok itt tartottak őrizetben minden olyan külföldit, akiknek – megítélésük szerint – valami közük volt a kommunizmushoz, közöttük olyanokat is, akik a Tanácsköztársaság harcaiban semmiféle szerepet nem játszottak. Karlsteinban őrizték az orosz Anna Axelrodot, aki a Bajor Tanácsköztársaság és a szovjet kormány közti összeköttetés céljából utazott áprilisban Münchenbe, és annak leverése után nem tudott visszajutni Szovjet-Oroszországba.[5] Szeptemberben a körülmények valamelyest javultak, az élelmezés tűrhetővé vált, de változatlanul szenvedtek a hidegtől, a tisztálkodási lehetőségek hiányától és az összezártságtól, valamint a helyzetük bizonytalanságából adódó idegfeszültségtől. Nem volt megoldva a gyerekek iskoláztatása sem. Kun Béla októberben megbetegedett: asztmás lett, amellett testét kiütések lepték el.

Mialatt Schober bécsi rendőrfőnök – később kancellár – azzal dicsekedett, hogy az internáltakat sikerült tökéletesen izolálni a külvilágtól, a kommunista mozgalom kereste és csakhamar meg is találta a módját, hogy rendszeres kapcsolatot építsen ki az internáltakkal. Októberben felbukkant Bécsben Paul Rüegg svájci kommunista, Németország Kommunista Pártjának tagja, akit a Komintern azzal bízott meg, hogy szabadítsa ki Kun Bélát és elvtársait. A Komintern valószínűleg nem tartotta kizártnak azt a lehetőséget, hogy Rüeggnek sikerül Kun Bélát törvényesen, az osztrák szociáldemokraták segítségével kiszabadítani. (Ez az adott helyzetben egyáltalán nem volt irreális elképzelés.) Ezzel magyarázható, hogy Rüegg először vezető osztrák államférfiakat – F. Adlert, B. Kautskyt, R. Danneberget – keresett fel ebben az ügyben. Miután azok mereven elzárkóztak Kun szabadon bocsátásától, Rüegg hozzálátott a szöktetés előkészítéséhez. E célból kapcsolatba lépett az osztrák kommunistákkal, Tomannal és Forsttal. Közben levelet írt Kunnak és Pórnak, amelyben fontos konspirációs titkokat közölt a címzettekkel (valamint az osztrák rendőrséggel, amely – minthogy ellenőrizte a foglyok postáját – természetesen elsőként olvasta azokat): elmondta, hogy a szökés tervébe be van avatva Lukács György és dr. Kurt Rosenfeld ügyvéd, szót ejtett a budapesti MÁV-igazgatóságon őrzött pártpénzekről is.[6]

Rüegg természetesen a bécsi rendőrségen kötött ki, ahol – többek között – ezt vallotta: „Magyar elvtársaink – Kun Béla és elvtársai – magatartását a III. Internacionálé nagymértékű rosszallással szemléli. Terhükre rója, hogy tárgyalásokba bocsátkoztak az antanthatalmakkal, ahelyett, hogy minden körülmények között védték volna a Tanácsköztársaságot. Ezért a III. Internacionálé azt a határozatot hozta, hogy a magyar elvtársakat igazoló eljárásnak veti alá és e célból Moszkvába hozatja."[7]

Nem tudjuk, mennyire voltak Rüegg értesülései autentikusak, és mennyire alapultak feltételezésen, félfüllel hallott információkon. Lehetséges, hogy a hír eljutott Kunhoz. A gondolat, hogy a Komintern felelősségre vonhatja, bizonyára hozzájárult amúgy is rossz idegállapota romlásához. Attól tartott, nehéz lesz tisztázni magát egy olyan körben, amely nem ismerheti

pontosan az események összes komponensét, főleg pedig nem érzékelhette közvetlen közelségben a július végi napok feszült atmoszféráját...

A karlsteini napokkal – ha röviden is – foglalkozik Szabó Ágnes monográfiája.[8] Tőle tudjuk, hogy a karlsteiniek, valamint a Bécsben szabadlábon élő volt népbiztosok – Lukács (aki szeptember elején hagyta el Budapestet), Hevesi, Szántó – között elég hamar létrejött a kapcsolat. Az osztrák kommunisták segítségével telepedett le Karlsteinben a kalandos életű Klemens Béla. Klemens naponta találkozott Rákosi Mátyással, aki a foglyok élelmezését intézte, és ezen a címen kijárási engedélye volt. A levelek és üzenetek Klemens közvetítésével jutottak Bécsbe, majd onnan a megfelelő címekre – ha kellett, Moszkvába.[9]

A kapcsolat stabilizálódása tette lehetővé, hogy megalakuljon a párt első Központi Bizottsága. Tagjai ebben az időben három helyen tartózkodtak: Karlsteinben Kun, Landler és Pór, Bécsben Lukács és Hamburger, Magyarországon pedig Hirossik János. A Központi Bizottság elé a feladatok sokasága tornyosult; nem fontossági, hanem sürgősségi sorrendben kellett azokban állást foglalni.

A legsürgősebb ezek közül az augusztusban elfogott Korvin Ottó megszöktetése volt. Ezt az ügyet Szabó Ágnes részletesen ismerteti, leírásához nincs mit hozzátennünk. (Mint ismeretes, a szöktetés nem járt sikerrel.) Kun Béla ebben az akcióban nem játszott lényeges szerepet; maga is fogságban lévén, nem tudott mások szöktetésében közreműködni. Az ügynek mindössze egyik – bár végzetes mozzanatához volt köze.

Csuvara Mihályt, az árulót ő ajánlotta. Mint már említettük, Szovjet-Oroszországban ismerte meg, ahol Csuvara tevékenyen részt vett a hadifoglyok közötti kommunista agitációs és szervező munkában. Kunnak megtetszett a jó fellépésű, „igazi magyar munkás" benyomást keltő férfi, és feltétel nélkül megbízott benne. Amikor az Bécsben felajánlotta szolgálatát a Központi Bizottságnak, Kun bizalmát fejezte ki iránta. Ez nagymértékben utat nyitott ahhoz, hogy Csuvara szörnyű kárt okozhasson a magyar kommunista mozgalomnak.

Csuvara volt Kun első – de nem utolsó – tragikus következményekkel járó tévedése illegális munkára szánt emberek kiválasztásában. A kortársak az ilyen eseteket igen súlyosan ítélték meg. Ma, kellő történelmi távlatból, leszögezhetjük: ilyen tévedések az illegális munkában elkerülhetetlenek. Hasonló ügyek minden kommunista vezető munkájában előfordultak.

Ha Korvint és a Lenin-fiúkat nem is sikerült megszöktetni, a Központi Bizottság már 1919 decemberében tett egy olyan lépést, amelynek hatása ugyan később érződött, akkor viszont felmérhetetlen jelentőségre tett szert. A szovjet kormányhoz fordultak, és felhívták figyelmét az Oroszországban rekedt magyar katonatisztekre, akiket esetleg ki lehet cserélni a Magyarországon fogva tartott kommunistákra.[10] Ebben a lépésben Kunnak valószínűleg kezdeményező szerepe volt.

Közben a foglyok helyzete fokozatosan javult. A külvilággal sűrűsödtek a kapcsolatok. Olasz, angol, amerikai újságírók jártak Karlsteinben. Egyremásra hagyták el Karlsteint, és telepedtek le Bécsben a kevésbé prominens kommunisták. Januárban Kun Béla felesége, nővére, sógornője és kislánya

A karlsteini vár

lehetőséget kaptak arra, hogy Olaszországba távozzanak. Itt jött a világra Kun Béla fia, Miklós.[11]

A tél beálltával Karlsteinben sokat szenvedtek a hidegtől. A vastag falakat lehetetlen volt átfűteni. Kun Béla táviratban kérte, helyezzék át máshova őket, különben éhségsztrájkba kezdenek.[12] Eldersch belügyi államtitkár vezetésével bizottság szállt ki, és a panaszokat indokoltnak találta. 1920. február 7-én Kunt átszállították a Bécs melletti Stockerauba, ahol az ottani kórház üresen álló elmeosztályán nyert elhelyezést.[13] A többieket Bécsbe, a steinhofi ideggondozó intézetbe vitték. Néhány nap múlva Kunt is Steinhofba szállították; ott is maradt kiszabadulásáig.

A hányattatások, a betegség, az összezártságban elkerülhetetlen perpatvarok Kun Béla idegeit is megviselték. Időnként éles kirohanásokat intézett fogvatartói – köztük Presser bécsi rendőrfőnök – címére, nem fukarkodva a helyzetből fakadó gúnyolódási lehetőségek kihasználásával. Mégis azt mondhatjuk, hogy az internálás feltételei nem túlságosan érdekelték. Csak akkor jött ki sodrából, ha az újságokat és postáját nem kapta meg idejében.

Mert mind saját egyéni helyzetét, mind a mozgalom perspektíváit egészében optimista módon értékelte. Ekkor még sem ő, sem a nemzetközi kommunista mozgalom nem mérte fel a Tanácsköztársaság vereségének következményeit. Átmeneti, rövid ideig tartó, taktikai kudarcnak tartotta azt a nemzetközi osztályharc perifériáján. Mélységesen hitt abban, hogy néhány

hónap – legrosszabb esetben 1–2 év – alatt a kapitalizmus európai bástyái összeomlanak, győz a német és az olasz forradalom, a Vörös Hadsereg lovasai összeölelkeznek a felfegyverzett német munkásokkal, és az Ausztriában internált magyar kommunisták hazatérnek a vörös Magyarországra, ahol egy megújult, a polgári illúziókból kigyógyult munkásosztály fogadja őket. Nemcsak ő és a kommunizmus legjobbjai, köztük Lenin ítélték akkor ilyennek a helyzetet. Ellenkező érzelmekkel ugyanerre a következtetésre jut a polgári világrend olyan következetes védelmezője is, mint Jászi Oszkár. Károlyi Mihályhoz írt, 1920. január 15-i keltezésű levelében ezt írja: „Hiszem, hogy a jövő a mienk, ha ugyan egy általános európai bolsevizmus nem töri le végleg az európai kultúrát... Sok álmatlan éjszakán ez a lehetőség látszik előttem a legvalószínűbbnek."[14]

Kun Béla optimizmusát mindenekelőtt az oroszországi polgárháború hírei táplálták. Augusztus–szeptemberben még riasztó hírek jöttek: Gyenyikin három irányban nyomult előre, a hadijelentésekben mindinkább Moszkvához közel fekvő városok szerepelnek. Októberben azután bekövetkezik a fordulat. A Vörös Hadsereg ellentámadása nyomán sorra roppannak össze Gyenyikin, Kolcsak, Jugyenyics frontjai. Az angolok kivonulnak a Balti-tenger szovjet vizeiről, a szovjethatalom gyökeret ver Közép-Ázsiában. 1920 tavaszától a bakui olaj már a szovjet hadigazdaság szükségleteit szolgálja. A győzelmek (valamint saját gazdasági helyzetük) arra kényszerítik az antantállamokat, hogy megszüntessék a Szovjet-Oroszországot szorongató blokádot, és kereskedelmi tárgyalásokat kezdjenek az új rend képviselőivel.

Mindezek az események – párosulva a német, olasz, sőt a francia és az angol munkásosztály balratolódásáról szóló hírekkel – alkalmasak voltak annak a látszatnak a felkeltésére, hogy az európai forradalom még hatalmas tartalékokkal rendelkezik, amelyek azonnal mozgásba lendülnek, mihelyt a munkásosztály kiábrándul a szociáldemokrata illúziókból. Ma már tudjuk, hogy ez a helyzetelemzés téves volt. A kommunisták nem vették kellően figyelembe azt a tényt, hogy a forradalmi hullámzás lényegében a háborúban vesztes országokra korlátozódott (amelyek akkor sem tudták volna eldönteni Európa sorsát, ha a forradalmi folyamat eljut a teljes kibontakozásig). Az antantállamokban – amelyek a világ erőviszonyait az adott pillanatban meghatározták – a győzelem átmenetileg tompította az osztályellentéteket. Ez utóbbiakban a burzsoáziának módja volt arra, hogy szociális reformokat hajtson végre, és a proletárforradalommal ne a konzervatív reakció, a fehér ellenforradalom, hanem a polgári demokrácia perspektíváját szegezze szembe. A vesztes országokban ez a perspektíva azért tűnhetett vonzónak, mert korábbi állapotaikhoz képest kétségtelen előrehaladást jelentett. Németországban és Ausztriában a polgári demokrácia még nem járatta le magát, nem bizonyította be, hogy képtelen a tömegek alapvető szociális problémáinak megoldására. A győztes országok tömegeinek pedig egyelőre nem volt közvetlen okuk arra, hogy megkérdőjelezzék annak létjogosultságát. Az oroszországi forradalom lelkesítő hatását csökkentették a nyomában jelentkező mérhetetlen szenvedések hírei: az európai munkásosztály jelentős része megriadt, és szívesen hitte el a szociáldemokrácia meg-

nyugtató érvelését: „Mi mindazt megcsináljuk, ami az oroszoknál jó, anélkül, hogy mindazt végig kellene szenvednünk, mint amit nekik kellett."

A fenti képhez hozzátartozik, hogy az Európa-szerte megalakuló kommunista pártok – kellő tapasztalatok híján – még nem tudták ellensúlyozni a szociáldemokrácia centrista szárnyának manővereit, azokét, akik a forradalmi frazeológia alkalmazásával szerelték le a tömegek tettrekészségét.

Ezeknek a tényezőknek a tényleges súlyát az adott pillanatban nem tudta felmérni sem barát, sem ellenség. A világforradalom lehetőségét mind a kommunista mozgalom, mind a nemzetközi ellenforradalom túlbecsülte. Ezért nincs jogunk a „profecia post eventum" pozíciójából bírálni Kun Bélát, aki 1919. december 7-én ezt írta Leninnek: „A forradalom ügye Nyugaton óráról órára javul."

Ezzel a levéllel jelzi Kun Béla, hogy – internálása ellenére – ismét bekapcsolódott a nemzetközi forradalom vérkeringésébe. Hangja tárgyilagos, talán túlságosan erőltetetten magabiztos is. Nyoma sincs benne a bukás feletti elkeseredésnek, pedig hát nehéz feltételezni, hogy szerzője ne járta volna be a poklot, nyomtalanul pergett volna le róla legjobb elvtársainak pusztulása, a fehérterror rémségei, a személyét és a mozgalmat beszennyező rágalomözön, amelyről tudta, hogy még a munkások között sem hatástalan. Mégis ezt írja: „Diktatúránk összeomlása hasznos kihatással volt proletariátusunkra, most azzal is rendelkezik, ami előbb hiányzott nála: forradalmi múlttal. A fehérterror ellenére is szaporodnak a pártszervezeteink, és a munka, ha föld alatt is, halad előre. Röpiratokat adunk ki, a lehetőség szerint sokat, sikerült megindítani pártunk folyóiratát is... Amint valahol nyugaton megmozdul a forradalom, Magyarország vele megy.[15]

Ez a gondolat – a fehérterror „hasznosságáról" – későbbi írásaiban is visszatér, és egyik meghatározó motívuma lesz a fasizmushoz való viszonyának is. Sajnálkozni a szenvedő munkásosztályon – a nyárspolgár, a filantróp dolga. A forradalmár az új társadalom vajúdásának sikolyait hallva is a forradalom szívhangjait füleli...

Ennek az érvelésnek végső konzekvenciája a „minél rosszabb, annál jobb" formula, amelyet Kun időtől és tértől elvonatkoztatva általánosított. Valójában ez a tétel csak a forradalom előestéjén igaz, a konszolidáció periódusában viszont súlyos baloldali hibák forrásává válik. Ennek értelmében ugyanis minden, a munkások pillanatnyi helyzetét javító reform objektíve káros a munkásosztályra. Fordítva: helyzetének rosszabbodása (pl. a fasizmus hatalomra jutása) a forradalom számára kedvező irányba hat.

Mindenesetre Kun Béla következetességét nem vitathatjuk: ezt az álláspontot mintegy 15 éven át képviselte, és csak a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusán szakított azzal.

Az idézett levél a továbbiakban azt bizonyítja, hogy írója élénk figyelemmel kíséri a nemzetközi mozgalom alakulását. Reflexiókat fűz az olasz és a német eseményekhez, konkrét javaslatokat tesz Leninnek, cikkeket kér, tapasztalt vezetők Nyugat-Európába küldését sürgeti. „Vendéglátó" országát kézlegyintéssel elintézve („Ausztriában nincs sok újság, de ez nem is fontos") közli, hogy a Komintern ügyében Moszkvába kell majd utaznia, „de természetesen visszatérek ide". Mint látható, nemcsak közeli kiszaba-

dulásában volt biztos, de abban is, hogy a magyarországi illegális munka Ausztriából történő irányításának nem lesznek számottevő akadályai.[16]

Karlsteinben kezd hozzá és fejezi be két hónap alatt „Forradalomról forradalomra" című brosúráját. Mivel ez a mű tartalmazza elsőként a Tanácsköztársaság értékelését, érdemes vele részletesebben foglalkoznunk, márcsak azért is, mert itt fogalmazódnak meg első ízben azok a gondolatok, amelyek későbbi tevékenységének vezérfonalául szolgálnak.

Elemzését az ellenforradalom győzelmével, a szakszervezeti kormány értékelésével kezdi. A „demokratikus ellenforradalomnak" szükségszerűen kellett a fehérterrorhoz vezetni, az „internacionalista mázzal bevont nacionalizmus" törvényszerűen torkolt a „keresztény-nemzeti" kurzus uralmába. A magyar forradalom a nemzetközi forradalom egyik szakasza volt. A „nemzetközileg azelőtt teljesen jelentéktelen, a belpolitikailag csak nemrégiben nagyobb jelentőségre vergődött" magyar munkásmozgalom nem volt felkészülve március 21-én a hatalom megragadására. A proletárdiktatúra „keletkezésében több része volt a nemzetközi helyzet alakulásának, mint a magyarországi proletariátus tömegei forradalmi aktivitásának" – írja. A magyar munkásosztály mégis „a nemzetközi munkásosztályért és annak nevében cselekedett". Tettének jelentőségét az határozta meg, hogy a híd funkcióját töltötte be, amelyen a forradalom keletről nyugatra vonul. „A diktatúra bukása a magyarországi problémát megfosztotta szociális vonatkozásaitól, s a nagy jelentőségű bolseviki kérdést alacsonyrendű osztozkodási és gyarmatosítási kérdéssé fokozta le."

A továbbiakban az egység problémájával foglalkozik. Abból indul ki, hogy a diktatúra bukásának fő oka a munkásmozgalom szerkezetében rejlett. A magyar munkásmozgalomban nem folytak elvi harcok, nem tudott kikristályosodni a forradalmi és a reformista irányzat. „Egy szellemileg teljesen tunya párt- és szakszervezeti bürokrácia, melynek látóköre el volt határolva a parlamentarizmus (magyarul mandátum-politika) és aprócseprő szervezeti reformok által – korlátlan úr volt szervezetileg a tömegek fölött." Egység uralkodott – a „bürokrácia egysége az elvtelenségben".

A megalakult kommunista párt megbontotta ugyan ezt az egységet, de eszméinek elterjedése nagy ellenállásba ütközött: a széles tömegeket átható szociálsovinizmusba, a szociálpolitika „mindenhatóságába" vetett hitbe és a munkásmozgalom egész felépítésének forradalomellenes konstrukciójába. Így jött létre az egyesülés – a kommunisták egyesülése azokkal, akik „a területi integritás még tegnap hirdetett jelszavát a vörös nemzetköziség köpenyege alatt szerették volna valóra váltani". Az egység viszont létalapja volt a diktatúrának.

A tanulság: soha többé egység a megalkuvókkal, az osztályárulókkal! „Harc tehát az áruló szociáldemokrácia, annak vezérkara, az áruló párt- és szakszervezeti bürokrácia ellen. Éles és kíméletlen harc, melyet nem befolyásolhatnak semmiféle frázisok a testvérharcról, és arról, hogy a munkásmozgalom két irányzatának verekedése közben a burzsoázia nevet." A burzsoázia nem nevet, mert a harcban az ő létéről van szó, arról, amelyet csak a szociáldemokrácia segítségével képes fenntartani.

Mivel a döntő harc a két irányzat között kikerülhetetlen és egyben a győ-

zelem záloga, a „kiegyenlítők", a „békítgetők", a magukat baloldalinak nevező szociáldemokraták objektíve kártékony szerepet töltenek be; leleplezésük még fontosabb, mint a nyílt árulóké.

A továbbiakban a kommunista taktika alapelveit fejti ki. Helyesen írja a puccsokról, hogy azok értéke hasonló „a reformista irányzatú mozgalom apró kis üzletes paktálásaihoz", amelyek a mozgalom nagy céljait feláldozzák a helyzet pillanatnyi kihasználásáért. Megjegyzi, hogy a diktatúra március 21-én „nem a kommunista párt forradalmi kezdeményezésének eredménye volt, hanem a munkásmozgalom forradalomellenes irányzatának gyávasága által teremtett helyzet kényszeréé". Mindazonáltal a hatalmat át kellett venni, egy ilyen történelmi helyzet visszautasítása jóvátehetetlen hiba lett volna.

Írása befejező részében kifejti a forradalmi pártról szóló lenini tanítást, különös tekintettel az illegális párt kötelező centralizációjára. Majd azt a marxi gondolatot fejtegeti, mely szerint az uralkodó osztályok ostobasága jóváteszi, kiegyenlíti a munkásosztály által elkövetett hibákat. A fehérterror kiábrándítja a munkásságot nemcsak a demokratikus illúziókból, de a szociáldemokrata pártból is, amely az ellenforradalmi hatalom integráns része.

Az 1920. januárban írott utószó annyiban tartalmaz új elemet, hogy frontot nyit a bécsi szociáldemokrata emigráció – a Kunfi–Böhm-frakció felé.

A (német nyelven megjelent) brosúra eljutott Leninhez is, aki a margóra a következő megjegyzést írta: „A brosúrában jó a szerző forradalmi meggyőződésének szilárdsága, töretlen hite a forradalomban. Jók a megjegyzései arról, hogy milyennek kell lennie a pártnak. Jó a szociáldemokraták kritikája.

De *hatalmas* fogyatékosság – a tények teljes hiánya. Ez a brosúrát gyengévé teszi. Az 55 oldalból 40-et meg kellett volna tölteni pontos tényekkel (a szociáldemokrácia és a forradalom, valamint az ellenforradalom története Magyarországon), meg kellett volna adni a tények vázlatát, és 15 oldalt kellett volna szentelni az értékelésre.

Ilyen átdolgozás nélkül a brosúra rendkívül gyenge, használatra alkalmatlan."[17]

A brosúra tényleg eléggé általános, és *a nemzetközi munkásmozgalom használatára* valóban alkalmatlan. De azok az olvasók, akiknek Kun Béla a brosúrát szánta – a magyar kommunisták – jól ismerték ezeket a tényeket, nekik ilyen hiányérzetük nem volt. Jegyezzük meg azonban, hogy – mint a fentiekből kitűnik – Lenin *egyetértett* a szociáldemokráciának a műben kifejeződő kritikájával és nyilvánvalóan azzal is, amit a munkásosztállyal kapcsolatban írt.

Mert ez ennek a brosúrának egyik fő mondanivalója. Az az állítás, hogy a munkásosztály nem volt érett a forradalomra, öntudata nem állt a bekövetkezett események színvonalán, hogy a kedvező nemzetközi helyzet folytán „ölébe pottyant" forradalmat később „gyáván cserbenhagyta" – nem a pillanatnyi elkeseredés szülte kifakadás, hanem a későbbiekben is visszatérő, jól átgondolt tényközlés.

Kun Béla nem volt egyedül ezzel a véleményével. Több magyar vezető

kommunista (pl. Rudas László) osztotta azt. Mások – elsősorban Landler – megkérdőjelezték ezt az állítást, amely a továbbiak során is vitakérdés maradt.[18] Eltűnődhetünk azon, mi szülte a gondolatot: a vereség feletti kétségbeesés, az önigazolás kísérlete, avagy a valóság helyes felismerése? Valóban elfordult-e *a* munkásosztály a proletárdiktatúrától?

A válasz nyilván azon múlik, mit értünk a munkásosztály fogalmán. Ha *statisztikailag* szemléljük, valóban úgy tűnhet, hogy július közepe–vége táján nagy része – talán többsége – kilátástalannak érezte a diktatúráért való további harcot, és vonakodott azért harcolni. Ha azonban *történelmileg* vizsgáljuk egy osztály magatartását, nem szabad a pillanatnyi tömeghangulat fetisizálásának hibájába esnünk. A legtöbb forradalom él át súlyos pillanatokat, amikor is azok az emberek, akik a társadalmi rendszereket a bevásárlókosár súlya és tartalma alapján ítélik meg – és ezek legtöbbször a lakosság nagy többségét teszik ki –, elfordulnak attól, és potenciálisan (vagy ténylegesen) az ellenforradalom szövetségeseivé válnak. Ilyen helyzeteket mind a polgári, mind a szocialista forradalmak története nagy bőségben produkál. A forradalmárok nem kerülhetnek a tömeghangulat uszályába: kötelesek – akár a tömegek pillanatnyi *akarata ellenére* is – érvényesíteni azok *történelmi érdekeit*.

Feltéve, ha van hozzá idő és erő.

Ma már bizonyítottnak vehetjük: 1919. március 21-én Kun Béla nem tehetett mást, mint amit tett. A két párt egyesülése a tanácshatalom sine qua nonja volt. Bármennyire marasztalták el őt mások (és saját maga) emiatt, az utókor fel kell hogy mentse e vád alól. Nem tehetünk neki szemrehányást amiatt sem, amiért a kritikus pillanatokban (pl. a pártkongresszuson lezajlott szavazáskor) nem szakította ketté a pártot. Ez a proletárdiktatúra öngyilkosságával lett volna egyenlő. Egészen egyszerűen meg kell állapítanunk, hogy a magyar munkásmozgalom sajátos fejlődése nem adott módot jobb megoldásra.

Miközben Kun Béla az első kísérleteket tette arra, hogy elméletileg értékelje a Tanácsköztársaság négy hónapját, bekapcsolódott abba a gyakorlati munkába, amely a párt újjászervezéséért – rögtön a diktatúra leverése után – elkezdődött.

Be kell ismerni: a magyar kommunista vezetők egyike sem rendelkezett ebben az időben valamiféle átfogó koncepcióval az új, illegális párt kiépítésére vonatkozóan, sem annak szervezeti kereteit, sem politikai tartalmát illetően. Nem is rendelkezhettek, hiszen a helyzet mind Európában, mind Magyarországon meglehetősen áttekinthetetlen volt. Kiszámíthatatlanok voltak a nemzetközi erőviszonyok, amelyek determinálták a magyarországi állapotokat, köztük a mozgalom legalitásának mértékét (elméletileg az sem volt kizárt, hogy a párt legális vagy féllegális működési lehetőséghez jut). Nem tudhatták előre, hogyan reagálnak majd a munkásosztály alapvető tömegei a fehérterrorra: vajon a harc feladására, depresszióra, kiábrándulásra ösztönző, avagy a hősies ellenállást hirdető erők kerülnek-e túlsúlyba? Nem feledhetjük azt sem, hogy sem a kommunisták, sem a magyar munkásmozgalom általában (néhány rövid, epizodikus esetet nem számítva) nem élt át tartós illegalitást, nem voltak ilyen hagyományai és ilyen tapasztalatai

sem. Az új párt megszervezésén munkálkodók pontosan tudták, milyen pártot *nem* akarnak létrehozni. De a pozitív válasz már bizonytalanná halkult.

1919. szeptember 6-án nyújtotta át a bécsi magyar követ a magyar kormány jegyzékét Kun Béla és társai kiadatásáról. A jegyzék – mivel politikai okokra nem hivatkozhatott – a kommunista vezetőket közönséges bűnözőkként jellemezte: Kun Bélát és társait 236 rendbeli gyilkosság, 19 rendbeli rablás, 6 rendbeli lopás, valamint pénzhamisítás bűntettével vádolta. Gyilkosságnak az ellenforradalmi felkelések elleni harcot, rablásnak és lopásnak a burzsoázia kisajátítását, pénzhamisításnak a Tanácsköztársaság saját bankjegyeinek kibocsátását minősítette a budapesti igazságügy-minisztérium. Nyomatékként két budapesti detektív is jelentkezett Schober bécsi rendőrfőnöknél, hogy Ausztriában „nyomozást folytasson" a magyar kommunisták ügyében.[19]

A kiadatási kérelem teljesítésének semmiféle realitása nem volt. Nem azért adott menedékjogot az osztrák kormány a népbiztosoknak, hogy röviddel utána kiadja őket. Nyilvánvaló volt a kérelem elutasítása, és nem okozott nehézséget annak formális megindoklása sem. Az osztrák külügyminisztérium hivatkozhatott a kiadatási egyezmény hiányára; arra, hogy politikai ügyben vádoltakat nem szokás kiadni, a közönséges bűncselekményekről felhozott vádak pedig teljesen általánosak. A magyar jegyzék nem tartalmazta, hogy pl. ki kit, mikor, hol, hogyan gyilkolt meg – enélkül pedig a vád komolytalan. A kiadatási kérelmet visszautasították.[20]

Maguk a magyar szervek sem számítottak a kiadatásra. Más eszközökkel próbálkoztak hát.

Schober rendőrfőnök már szeptember 6-án jelenti feletteseinek: a „magyar kormányhoz közel álló körök" azzal a tervvel foglalkoznak, hogy Kun Bélát és Pogány Józsefet Karlsteinből elrabolják, és Magyarországra csempészik. Schobernek autentikus forrás állt rendelkezésére: maga Prónay Pál járt nála, és kérte segítségét az akcióhoz. Schober meg is ígérte a támogatást, de bár lelke mélyén valószínűleg közelebb álltak hozzá a fehérterroristák, mint a kommunista népbiztosok, pozícióját szimpátiája fölé helyezve, nem engedhette meg a terv keresztülvitelét.[21]

A Prónay-különítmény nagy apparátussal látott az elrablás előkészületeihez. A tervhez megnyerték a vezérkar és maga Horthy jóváhagyását. A cél, mint Prónay írja, a következő volt: „a népbiztosok közül hármat, esetleg négyet – a legsúlyosabb gazembereket (Kun Bélát, Hamburgert, Landlert, Pogányt) elkábítva és az autókba begyömöszölve Magyarországra visszük. Ellenben a többit ott helyben, a várudvarban található lámpavasakra és fákra felhúzva, nekik ezzel a legméltóbb büntetést szántuk."[22]

Prónay tisztjei gondosan felderítették a helyszínt. Novemberben maga a „vezér" is megjelent, körüljárta a várat, és végső formába öntötte az akciót.

1919. december 19-én a különítményesek csoportja megérkezett Karlsteinbe. Az osztrák belügyi szervek – akik pontosan tájékozva voltak az akcióról – felkészülten várták őket. Hármat közülük elfogtak, a többieket visszavonulásra késztették.[23]

Az első kudarc után az ellenforradalmárok nem mondtak le a további akciókról. Miután az internáltak Stockerauba kerültek, Prónayék új tervet

dolgoztak ki. Összeállítottak egy tiszti csoportot, amely – az őrzéssel megbízott néhány csendőr „likvidálása" után – a helyszínen kivégzi a népbiztosokat. „Ezen utóbbit kellett elhatározni, miután sem elegendő kocsi, sem ember rendelkezésre nem állott, ezért elhurcolásukról szó sem lehetett" – kesereg Prónay.[24]

A 11 főből álló csoport eljutott a stockeraui kórházig, átjutott a kerítésen is, mielőtt azonban az őrség lefegyverzését megkezdhették volna, felfedezték őket. A keletkezett zűrzavarban a merénylők elmenekültek.[25]

1920 áprilisában az internáltak már Steinhofban voltak, a korábbiakhoz képest jó körülmények között. Családjaik szabadlábon éltek Bécsben, az eredetileg fogvatartottak nagy része is szabadon volt már. A még fogvatartottakat türelmetlenség gyötörte sorsuk bizonytalansága miatt: ezért – és nem a rossz bánásmód miatt – folyamodtak az éhségsztrájk eszközéhez, szabadon bocsátásukat követelve.[26] Úgy vélték, Bécsben már nem fenyegeti őket veszély.

1920. április 4-én, húsvét vasárnapjának délutánján (Kun Béláné tévesen „pünkösd vasárnapjáról" ír[27]) a steinhofi kórház elkülönített részlegében együtt volt a társaság: Kun Béla, Pór Ernő, Vágó Béla, Rákosi Mátyás és a látogatóba jött családtagok – feleségek, nővérek, gyerekek. Nagy örömmel bontották ki a csomagot, amelyet „bécsi elvtársak" küldtek. Rég látott finom falatok – torta, csokoládé, narancs – voltak a meleghangú levél kíséretében érkezett dobozban. Az édességet régóta nélkülöző emberek mohó étvággyal fogyasztották el tartalmát.

Néhány óra múlva valamennyiüknél – Vágó Béla kivételével, aki nem evett a csomagból – mérgezési tünetek léptek fel. A későbbi vizsgálat kiderítette, hogy az élelmiszerek atropint tartalmaztak. Szerencsére az orvosi segítség közel volt és idejében érkezett: senkinek nem történt komolyabb baja. Az akció kivitelezői közül az osztrák rendőrség elfogta Gireth Lászlót, a Prónay-különítmény tagját, aki – két társával együtt – megszervezte a mérgezést.[28]

Ezzel az elpusztításukra tett kísérletek véget értek. A Prónay-különítményt más, „fontosabb" feladatok foglalták le – vagy talán rájöttek arra, hogy néhány kommunista vezető meggyilkolásából a fehérterrorista rendszer mit sem profitál.

1920 tavaszától – mozgási lehetőségei javulásával párhuzamosan – Kun Béla energiája egyre nagyobb részét tudja fordítani a magyar és a nemzetközi kommunista mozgalom ügyeire. A KMP újjászervezési folyamata időközben jelentősen előrehaladt. Februárban az osztrák testvérpárt lapja, a *Rote Fahne* mellékleteként megjelenik a bécsi *Vörös Újság*. Bár ezt Kun még nem tartotta igazi kommunista lapnak, megjelenése mégis kézzelfogható eredmény volt. Megélénkültek az elméleti viták, a Tanácsköztársaság volt vezetői kezdték egyre-másra publikálni az első magyar proletárforradalom tanulságairól szóló írásaikat. A vitákban disszonáns hangok is hallatszottak, megkezdődött a bűnbak keresés, és – amint ez ilyenkor lenni szokott – az elvi kérdések személyeskedéssel, szubjektív elfogultságokkal keveredtek. A viták során kezdtek kialakulni – egyelőre csak embrionális formában – a későbbi két frakció körvonalai.

Ennek ekkor még csak emocionális keretei adottak. Néhány kommunista vezető a karlsteini várban került közel Kunhoz. Ezek közül elsőként kell említeni Pogány Józsefet. Pogány a diktatúra alatt nem tartozott Kun bizalmasai közé, előtte pedig – mint tudjuk – meglehetősen kiélezett szituációkban találkoztak. Egy évvel azután, hogy Pogány a Mária Terézia laktanyában letartóztatta Kun Bélát, már közeli barátoknak számítottak. Pogány tudta, hogy időbe telik, amíg őt a kommunista mozgalom teljes értékű vezetőként elfogadja, és Kun támogatása nélkül ez elég nehezen fog menni. Kunnak viszont szüksége volt Pogányra; jótollú újságíró, kitűnő szónok és jó szervező volt, műveltsége sem maradt el Kuné mögött.[29]

Másik „stabil" hívévé Szántó Béla szegődött. Szántó még 1918-ban elkötelezte magát Kun mellett, és végig híve maradt. Nem tartott igényt a kapcsolatok egyenjogúságára; alárendelte magát Kunnak, és igyekezett hasznos szolgálatokat tenni neki.

Kun hívei közé tartoztak Vágó Béla, Pór Ernő, Rákos Ferenc, olyan emberek, akik annak idején odahaza kiváló vezetők voltak, az emigrációban azonban elvesztették a talajt lábuk alól.

Bonyolultabb volt kapcsolata Rákosi Mátyáshoz, Rudas Lászlóhoz és Varga Jenőhöz. Rákosi készségesen segített Kunnak és családjának a karlsteini nehézségek elviselésében, de elég óvatos volt ahhoz, semhogy politikailag elkötelezze magát mellette. Rudas László politikailag közel állt Kunhoz, de fenntartotta magának a szuverén bírálat jogát vele szemben is. Varga Jenő elismerte ugyan Kun „vezéri" pozícióját, de igyekezett távol tartani magát az emigrációs közeg várható veszélyeitől.

A másik oldalon egyelőre azok gyülekeztek, akik vagy sohasem kerültek igazán közel Kunhoz (mint Landler és Lukács), vagy valamilyen konfliktus során szembe kerültek vele (mint Bettelheim Ernő). Mindenesetre a Bécsbe ez idő tájt szinte naponta érkező „egyszerű" menekülteknek előbb-utóbb el kellett kötelezniük magukat.

Ez egzisztenciális kérdés is volt számukra. A fentebb már jellemzett ausztriai állapotok mellett munkát és megélhetést találni csaknem reménytelen volt. Az emigránsok többsége a grinzingi barakktáborba került, és különböző segélyekre számíthatott csak. A Nemzetközi Vörös Segély még formálisan sem alakult meg. Intézményesített, rendszeres segélyezés nem folyt. Az, hogy kinek jut ebéd, kabát vagy takaró, elsősorban összeköttetéseken múlott.

Kun Béla igyekezett mindent megtenni az emigránsok segélyezése érdekében, és súlyt helyezett arra, hogy tudják: *tőle* kapják, amit kapnak. Levelet írt Rudnyánszkynak és pénzt kért tőle.[30] Jött is valami pénz Moszkvából, a bécsi szovjet kereskedelmi képviselet útján, melynek vezetője, Bronszkij, felvette a kapcsolatot Kunnal.[31] A Landler körül kialakulóban levő csoport pedig a hazulról kimenekített pénzek egy része felett diszponált.

1920. május 4-én Kun terjedelmes levelet írt Leninnek.

A levél első pontja Károlyi Mihállyal foglalkozik. Mint írja, Károlyit Kunfi és Böhm felkérte egy ellenkormány alakítására, amely számíthatna a csehszlovákok és jugoszlávok támogatására, és egyelőre a jugoszláv meg-

szállás alatt levő Pécsen székelne. Károlyi ingadozik, és Kuntól kér tanácsot, mitévő legyen.

Kun levelének ez a kitétele pontosításra szorul. Valójában 1920. március végén Jászi Oszkár és Szende Pál egy emigráns-komité alakításáról tárgyaltak Károlyival, amely egy esetleges ellenkormány magjává válhatott volna. Az októbrista alapon létrehozandó kormány összeállításakor különböző kombinációk merültek fel, ám a terv megfeneklett az emigráció egyes csoportjai között dúló ellentéteken.

Magánál a tervnél jóval fontosabb, hogy ebből az alkalomból jött létre a kapcsolat az ekkor Csehszlovákiában tartózkodó Károlyi és Kun Béla között. Kun és Károlyi nem szerették egymást, amin – figyelembe véve világnézetük, neveltetésük, habitusuk különbségét – igazán nincs miért csodálkoznunk. De a közös ellenség elleni harc alapot teremtett az együttműködésre. Károlyi a kommunistákban látta a Horthy-rendszer legkövetkezetesebb ellenfeleit, és – bár nem volt kommunista – kész volt elfogadni közeledésüket.

Kun 1920 márciusában küldte hozzá Katz Lászlót. (Ekkor már Károlyi több, főleg a Landler-frakcióhoz tartozó kommunistával tartott kontaktust.) Valószínűleg a Katzcal folytatott tárgyalásokra épülnek Kun információi.[32]

Mint Kun Béla írja, Károlyi „hozzám fordult és kijelentette, hogy ő csak egy munkás-paraszt diktatúráért lépne fel, és csak velünk együtt akar dolgozni". Kunnak emiatt aggályai vannak. „Én Károlyit személyesen feltétlenül tisztességes embernek tartom" – írja Leninnek, de rögtön hozzáteszi: „A pártba nem lehet beengedni." Olyasfajta együttműködést tart lehetségesnek vele, mint amilyen a bolsevikok és mensevikek között a polgári forradalom első szakaszában kialakult. „Egyelőre elodázom a vele való tárgyalást" – írja. Visszautasította a Károlyi által felajánlott anyagi segítséget is. Mint írja, Károlyi foglalkozik azzal a gondolattal, hogy Oroszországba megy. Ez ügyben azt tanácsolta neki, forduljon Leninhez.

A továbbiakban a parasztkérdésre tér rá. Mint írja, „elvtársaink egy része – hozzá nem értésből, forradalmi türelmetlenségből – azt szeretné, ha kiadnánk a földosztás jelszavát". Biztosítja Lenint, ő ezt ellenzi, de kéri, hogy az fejtse ki erről álláspontját, legalábbis elvi, általános formában.

Ezután rátér a nyugat-európai kommunista mozgalom problémáira. Azt írja, hogy „az orosz proletárforradalom és a nyugati forradalmi mozgalom közti különbség érezhetően nő". A polgári demokratikus országok kommunistái merőben más feltételek között küzdve, mint orosz és magyar elvtársaik, keresik a saját, „helyi" választ országaik problémáira, és úgy találják, hogy az jelentősen eltér a Szovjet-Oroszországban kialakult gyakorlattól. „A cseh kommunisták Önre hivatkozva indokolják a demokratikus köztársaság időszakának átmeneti szükségességét." Jelentkezik a „diktatúrát terror nélkül" jelszó (amely nem más, mint a „szocializmust proletárdiktatúra nélkül" jelszó korai változata). Kun nem tud választ adni ezekre a kérdésekre, Lenint tartja erre kompetensnek. (Nem tudhatta, hogy ekkor már nyomdában van a „Baloldaliság...".) A terror kérdésében mindenesetre mentegetődzik: úgy érzi, válaszolnia kell arra a kérdésre, miért volt

annyira „liberális" a proletárhatalom Magyarországon. A fent érintett kérdéshez a maga részéről annyit fűz hozzá: „Nő a távolság a forradalom »orosz« időszaka és a következő időszak között. Radek is felismerte, hogy Nyugaton nem lehet *tisztán kommunista diktatúrára* (kiemelés az eredetiben: B. Gy.) számítani." Utal arra, hogy a nyugat-európai tömegpártok nem nélkülözhetik az olyan, általa „félkommunistáknak" tartott embereket, mint Constantino Lazzari vagy Paul Levi. Nyugaton nem lehetséges párttisztítás – írja.

Ha ezt a levelet összevetjük Kun Béla későbbi, hasonló kérdésekkel foglalkozó írásaival, arra a következtetésre jutunk, hogy a későbbiekben határozott visszakanyarodás mutatható ki. A húszas és harmincas években erőfeszítései általában arra irányulnak, hogy a nyugat-európai mozgalmat az oroszországihoz hasonlóvá tegye, és fokozatosan csökken a képessége azok eltérő helyzetének megértése iránt. Nem írhatjuk ezt egyszerűen a „hollét" számlájára: a húszas években még éveket tölt nyugaton, nem arról van tehát szó, hogy a proletárdiktatúra szovjet légköre határozza meg látásmódját.

A továbbiakban a lengyeleknek irányuló osztrák fegyverszállításokról tájékoztatja Lenint, ami az osztrák szociáldemokraták asszisztálásával folyik (bár Adler tiltakozott ellene). „Én még arcul sem köphetem Otto Bauert, de Ön küldjön tiltakozó jegyzéket." Kéri Lenint, hogy a Kommunista Internacionálé ügyeinek intézésére küldjön egy megfelelő embert Berlinbe – Buharint, vagy ahhoz hasonló kaliberű vezetőt. Megköszöni a szovjet kormánytól kapott anyagi segítséget, és kéri, hasson Rennerre mielőbbi kiszabadítása érdekében.

Saját sorsával kapcsolatban ismét megjegyzi, hogy legszívesebben itt maradna Ausztriában. Úgy érzi, itt tudna legtöbbet használni mind a magyar, mind a nemzetközi kommunista mozgalom ügyének.

Mai szemmel nézve ez a terv irreálisnak tűnik. Megírása pillanatában azonban elvtársainak, a volt népbiztosoknak többsége szabadon élt Bécsben, bejelentett lakással rendelkezvén. Jogilag nem látszott kizártnak, hogy ő is szert tehet ilyen státusra. Itt volt – Szabó Ágnes szavaival – „a legszabadabb a légkör, legfejlettebb a munkásmozgalom... Érthető, hogy ebben a szabadabb légkörben működött a KMP Ideiglenes Központi Bizottsága, s itt alakult ki a Magyarországra irányuló propagandamunka szellemi központja."[33] Kun Béla nem akart ettől eltávolodni. Bár egy moszkvai utazást (Komintern-ügyben) fontosnak tartott, úgy vélte, a nemsokára bekövetkező magyar forradalmat Bécsben is bevárhatja.[34]

A levélről a Moszkvában működő csehszlovák kémszervezet tudomást szerzett. Tartalmáról – kivonatosan és ferdítve – Masaryk bizalmas levélben tájékoztatta Rennert.[35]

A Kun Béla iránti csehszlovák érdeklődés nem nélkülözte a kölcsönösséget. Kun tucatjával küldte a magyar párt kádereit az északi szomszédországba, ahol a nagyszámú magyar lakosság között a kommunista agitáció feltételei kedvezőek voltak. Az ő közvetítésével került Csehszlovákiába Pór Ernő, Münnich Ferenc, Kenczler Hugó, Illés Béla, Seidler Ernő és mások. Felvette a kapcsolatot a születőfélben levő csehszlovák kommunista mozgalom kiemelkedő vezetőjével, Šmerallal is. Június 19-én kelt levelében

arról értesíti őt, hogy rövidesen megjelenik a KMP önálló lapja, a *Proletár*, amelyet Szlovákiában is terjeszteni kívánnak. Cikket kér Šmeraltól a Kommunista Internacionáléról, célozva arra, hogy ha Šmeral ír erről, az sokkal meggyőzőbben hat, mintha azt mások írnák. (Šmeral részt vett a KI II. kongresszusán, de a cseh pártban formálisan még nem ment végbe a kettészakadás.)[36]

Közben helyzetében fordulat állott be. A szovjet kormány akciója eredményre vezetett.

Lenin és elvtársai számára már 1919 augusztusától világos volt, hogy Kun Bélát ki kell hozatni Szovjet-Oroszországba. A szovjet sajtó nagy teret szentelt az Ausztriában fogva tartott kommunisták ügyének; a *Pravda* és az *Izvesztyija* több cikkben foglalkozott sorsukkal. A döntő lépés azonban a diplomáciára várt. A szovjet kormány már 1919. augusztus végén közölte az osztrák kormánnyal, hogy „az Oroszországban levő osztrákok biztonsága Kun Béla és az Ausztriában internált más magyar bolsevikok biztonságától függ".[37] („Osztrákok" alatt elsősorban magas rangú katonatiszteket értettek.) November 23-án a szovjet külügyi népbiztosság megerősítette ezt az állásfoglalást, hozzátéve, hogy az osztrák kormánnyal kapcsolatban álló osztrák állampolgárok túszként Oroszországban maradnak, nehogy az osztrákok Kunt és társait kiszolgáltassák a magyar hatóságoknak.[38] Ettől kezdve a szovjet és az osztrák kormány között különböző diplomáciai csatornákon keresztül tapogatózó tárgyalások folytak.

A szovjet fél – ismerve Ausztria függését az antanttól – a tárgyalásokba bevonta az angolokat is. A Koppenhágában kereskedelmi tárgyalásokat folytató Litvinov O'Grady munkáspárti képviselőnek megemlítette: a szovjet kormány hálás lenne, ha az angolok közvetítenének Ausztria és Szovjet-Oroszország között a magyar kommunisták kicserélése ügyében.[39] Curzon külügyminiszter visszautasította a közvetítést. Ám a bécsi angol követnek az ötlet megnyerte tetszését. Mint jelentésében írja, „helyi szempontból nagyszerű dolog lenne megszabadulni ezektől az emberektől... Bár a magyar kormány valószínűleg tiltakozni fog, ők (ti. a magyar kommunisták) Oroszországban valószínűleg kevésbé ártalmasak lennének, mint bárhol másutt".[40] Miután jelentésére nem kapott azonnali választ, március 2-án felkereste Renner kancellárt és közölte vele Litvinov ajánlatát.

Renner számára az ajánlat nem tartalmazott ugyan semmiféle új elemet, az angol követ intervencióját mégis jelentősnek tartotta. Azt ugyanis kizárólag úgy lehetett értelmezni, hogy az angol kormány a maga részéről nemcsak nem akadályozná a kicserélési akciót, de egyenesen szívesen látná azt. Az olasz kormány sem kívánt akadályt gördíteni, bár megjegyezte, nem járul hozzá ahhoz, hogy Kun olasz kikötőn keresztül távozzék Szovjet-Oroszországba. A francia és az amerikai követ viszont azt közölte az osztrák külügyminiszterrel: kormányuk csak az esetben járul hozzá a kicseréléshez, ha a szovjet hatóságok azonnal szabadon engedik az ott levő francia és amerikai foglyokat.[41]

A szovjet diplomácia teljes erővel dolgozott Kun kiszabadításán. Tárgyalások folytak mind az antanttal, mind az osztrákokkal.[42] Az antanttal nem sikerült megegyezni, az osztrák kormánnyal viszont 1920 májusára

már készen állott a szerződés: a szovjet kormány hazaengedi az osztrák katonai és polgári személyeket, az osztrákok pedig az orosz hadifoglyokat, valamint a magyar népbiztosokat.[43]

Ezek után már csak a kiutazás megszervezése maradt hátra. Mint kiderült, ez a látszólag jelentéktelen részletkérdés nem kevés gondot okozott Renneréknek. Mivel az antant egyértelmű hozzájárulását nem sikerült megnyerniük, titokban kellett Szovjet-Oroszországba juttatni Kun Bélát. Ez az akkori viszonyok között – amikor ilyen távolságú légi közlekedés még szóba sem jöhetett – csak hajón volt lehetséges. Mivel az olaszok mereven elzárkóztak, ezt kizárólag valamelyik német kikötő igénybevételével lehetett lebonyolítani. Ehhez német területen kellett keresztülutazni. Méghozzá bajor területen, amelynek tartományi kormánya a legélesebben tiltakozott az átutazás ellen. Rennernek tehát fel kellett vennie a kapcsolatot a cseh kormánnyal is.[44] Masaryk hajlandónak mutatkozott az átengedésre. Viszont a német kormánnyal (melynek élén ekkor K. Fehrenbach, Centrum párti politikus állt; a szociáldemokraták júniusban kiléptek a kormányból) a vártnál nehezebben haladtak a dolgok. Hartmann berlini osztrák követ többször jelenti csalódottan Rennernek: a németek – félve az antant részéről várható kellemetlenségektől – még hallgatólagosan sem akarnak hozzájárulni ahhoz, hogy Kun Béla átutazzon az országon. Végül is mint maximum, a következőkbe egyeztek bele: ha egy hazatérő orosz hadifoglyokból álló szerelvény áthalad Németországon, hogy Stettinben behajózzon, nem fogják azt tüzetesen ellenőrizni.[45]

Az osztrák kormány, amely már régen szeretett volna túllenni az egész „Kun-ügyön", így is cselekedett. 1920. július 17-én elindult Ausztriából egy vonatszerelvény, amelyen 108 férfi és 8 nő (orosz hadifoglyok és hozzátartozóik) tartott Odenbergen át Stettin felé.

Még nem lépte át a vonat a német határt, amikor a távirati irodák már világgá röpítették a hírt: Kun Béla a vonaton van!

Hogy ki adta tudtára a *Národní listy* című cseh lapnak (amely elsőként közölte) a hírt, nem ismeretes. Informátor bőven akadt. Az ügyről tudott az osztrák és a cseh külügyminisztérium (amelynek apparátusa túlnyomórészt a régi, tehát a szociáldemokrata „főnökség" iránt ellenséges beállítottságú tisztviselőkből állt), a vonatot kísérő osztrák százados – meg az egész bécsi magyar emigráció. Inkább Renner naivitásán kell csodálkoznunk, aki azt gondolta, elég egy apró hazugság (hogy ti. Kun Béla megszökött) az ügy sima lebonyolításához.

Nem így történt. A német kormány „felháborodott". Éles hangú jegyzékváltások következtek Berlin és Bécs között, közben a vonatot ide-oda tologatták: a németek visszairányították Ausztriába, az osztrákok viszont nem engedték be a határon. A német külügyminisztérium jogászai fontoskodó dolgozatokban elemezték az előállott jogi helyzetet, a berlini munkások pedig tömeggyűlésen követelték a magyar forradalmárok szabadonbocsátását. A Lustgartenben tartott gyűlésen a kommunista párt részéről Brandler és Pieck, a Németországi Független Szociáldemokrata Párt részéről Hoffmann és Ledebour beszélt.[46] A német kormánynak végül is nem volt mit tennie. Kun Béla letartóztatására és fogvatartására nem volt jogi alap.

Nem maradt más hátra, mint kitoloncolni Németországból. Mivel ehhez befogadó ország kell, és az adott esetben más, mint Oroszország, nem jöhetett szóba, végül is azt kellett tennie, amit a fenti intermezzó nélkül már tíz nappal előbb megtehetett volna: felrakni őt Stettinben egy Petrográdra tartó hajóra. Ez július 30-án meg is történt.[47]

1920. augusztus 11-én a szovjet határőrség jelenti a Külügyi Népbiztosságnak: „Kun Béla elvtárs szerencsésen megérkezett Petrográdra."[48]

A Déli Fronton

A forradalmi Petrográd dolgozói viharos lelkesedéssel fogadták az embert, akiről az elmúlt másfél évben olyan sokat hallottak, akit félig-meddig a magukénak, „nas cselovek"-nek tartottak. A szovjet kormány részéről Buharin és Szokolnyikov üdvözölték őt. Buharin a „magyar Liebknecht"-nek nevezte – ennél megtisztelőbb titulust aligha adhatott volna.

Kun meghatott szavakkal válaszolt:

– Csak rövid időre jöttem Szovjet-Oroszországba. Hálás vagyok a segítségért, amit nyújtottak nekem és a magyar kommunistáknak. Biztos vagyok benne, hogy rövidesen viszonozhatjuk. Nemsokára győz a második magyar forradalom és akkor mi fogunk segíteni nektek, mi könnyítjük majd meg a ti harcotokat![49]

Petrográdból Moszkvába utazott, ahol ideiglenesen a Luxban, a Kommunista Internacionálé szállójában kapott szobát. Régi barátok, harcostársak vártak itt rá: Varga Jenő, Szántó Béla, Rákosi Mátyás, Lebovics Farkas, Rudnyánszky Endre.[50] Csakhamar fogadták őt az SZKP vezetői, köztük Lenin is.

Ezekről a beszélgetésekről nem maradt fenn dokumentum, pedig jelentőségük Kun Béla további életútja szempontjából döntő volt. A különböző visszaemlékezésekben felbukkanó, harmad-negyedkézből származó emigráns mendemondáknak nem adhatunk hitelt. Nem tudjuk, bírálta-e (és ha igen, milyen keményen) Lenin Kunt a két párt egyesüléséért, a szociáldemokratákkal szemben tanúsított túlságos engedékenységéért. Nem tudjuk, valóban kevesellte-e a diktatúra alkalmazását az ellenforradalmárok ellen. Csak feltételezhetjük, hogy a beszélgetéseken ezekről a kérdésekről esett szó. Feltételezésünket az támasztja alá, hogy Kun a következőkben éppen ebben a két kérdésben igyekezett „bizonyítani", túllicitálva a Komintern csaknem valamennyi vezetőjét szociáldemokrata-ellenességben.

Ha bírálta is Lenin Kun Béla egyes lépéseit, egészében a világforradalom értékes káderének tartotta őt. Ezt nem csupán – és nem is elsősorban – a különböző alkalmakkor rá vonatkozó kijelentései bizonyítják, hanem a megbízatások, amelyeket közvetlenül Moszkvába érkezése után Kun Béla kapott és amelyeket kétségtelenül Lenin tudtával határoztak el.

Mint látjuk, Kun eredeti terve az volt, hogy visszatér Ausztriába, vagy valamelyik Magyarországhoz közeleső országba, ahonnan a KMP újjászervezését irányíthatja. (Nyilván emiatt nem sietett Szovjet-Oroszországba hozatni feleségét és családját.) Ám Moszkvában közölték vele, hogy egyelőre

erről a tervről le kell mondania: a feltételek nem olyanok, hogy bármely kapitalista országban legálisan letelepedhetne. Ha illegális utazásai lesznek is, kívánatos, hogy állandó tartózkodási helyéül Szovjet-Oroszországot válassza. És még ki sem pihenhette az utazás fáradalmait, máris bevonták a Kommunista Internacionálé vezetésének munkájába.

1920. szeptember 1-re hívták össze Bakuban a Keleti Népek Kongresszusát. A Komintern első nagyszabású találkozója volt ez a kongresszus az imperializmus ellen küzdő nemzeti-felszabadító mozgalmakkal. A „Kelet" fogalmán ekkor még elsősorban a Közel-Kelet és a Kaukázus népeit értették: törököket, arabokat, örményeket, azerbajdzsánokat. Ide sorolták a mai közép-ázsiai szovjet köztársaságok népeit is, amelyeknek ekkor kibontakozó nacionalista mozgalmai a polarizáció stádiumában voltak a szovjethatalom és az angol imperializmus között.[51] A Komintern kereste az együttműködést az indiai, afganisztáni, dél-afrikai nemzeti mozgalommal is.

A bakui kongresszusra leutazott a Komintern egész akkori, Moszkvában tartózkodó vezérkara. Zinovjev és Radek mellett eljött ide az angol Thomas Quelch, a francia Alfred Rosmer, az amerikai John Reed. Szenzációnak számított, hogy megjelent és felszólalt ott az „ifjútörök mozgalom" vezére,

Enver pasa. Mit keresett itt? Szövetségest a háborúban legyőzött nacionalista Törökország számára, az antantellenesség platformja alapján. (Később vöröskatonák golyójától esett el, mint a szovjethatalom ellen Közép-Ázsiában hadat viselő baszmacsok egyik vezetője.)

Enver felszólalására Kun Béla válaszolt.

– Enver pasa felszólalásával kapcsolatban a kongresszus kifejezi szolidaritását a török nép össznemzeti, antiimperialista harca iránt. Azonban hangsúlyozzuk, hogy a mozgalom egyelőre csupán az idegen elnyomók ellen irányul. Sikere távolról sem jelentené a török munkások és parasztok felszabadulását. Tanúsítsunk hát különös óvatosságot azon vezérek iránt, akik a múltban vágóhídra vitték – az egyik imperialista csoport érdekében – a török munkásokat és parasztokat. A török dolgozóknak saját szervezetekbe kell tömörülniük és végig kell vinniük felszabadításuk ügyét. A török nép csak akkor szabadulhat fel elnyomóitól, ha a föld, gyárak és minden gazdaság a nép javát fogja szolgálni.

Kun Béla volt az előadója a kongresszus öt napirendi pontja egyikének: „A szovjetek kiépítése Keleten".

Beszédében kitért arra, hogy a Kelet elnyomottjait az imperializmus igyekszik felhasználni a nyugati forradalmi mozgalmak letörésére. Megemlítette a Magyar Tanácsköztársaság ellen felhasznált muzulmán katonákat. Mint mondotta, az imperializmus megtalálja a gyarmatokon azt a réteget, amelyet céljaira fel tud használni. A szovjetek az államhatalom olyan új formái, amelyeket hozzá lehet igazítani a Kelet viszonyaihoz. Természetesen ott, ahol nincs ipari proletariátus, a szovjethatalom szervezeti formája más lesz, mint a fejlett országokban. Itt a szovjethatalom alapvető bázisa a szegényparasztság. Babonának minősítette azt az állítást, hogy a kapitalizmus előtti stádiumban levő népeknek végig kell járniuk a kapitalista fejlődés valamennyi állomását. A gyarmatosítók érveléséhez tartozónak bélyegezte azt a véleményt, mely szerint a Kelet népei nem érettek a szovjethatalomra. Kifejezte azon meggyőződését, hogy a világforradalom győzelme eltünteti a keleti és nyugati népek fejlődésében meglevő különbségeket.[52]

A kongresszus, amelyen 29 nép képviseletében csaknem 2000 ember gyűlt össze, mély hatást gyakorolt Kun Bélára.

– Egyesek azt mondták, korai még összehívni a kongresszust, hiszen Keleten csak nacionalista mozgalmak vannak, mit akarunk mi ezektől? Ám a kongresszus megmutatta, hogy ezek a népek tele vannak gyűlölettel az imperialisták – az angolok és franciák – iránt. Szinte vallásos rajongással néznek ránk a nacionalisták is! – mondotta a petrográdi szovjet ülésén tartott beszámolójában.[53]

A kongresszusról hazatérve közölték vele, hogy új, felelősségteljes beosztást kap: a szovjetköztársaság Forradalmi Katonatanácsa 1920. október 1-én a Déli Front Katonatanácsának tagjává nevezte ki.

Amikor október 2-án Harkovba érkezett, hogy elfoglalja helyét a front törzsében, a Déli Front helyzete a következő volt:

Vrangel tábornok hadserege már távolról sem jelentett a szovjethatalom létét fenyegető akkora veszélyt, mint korábban Kolcsak vagy Gyenyikin. A Vrangel-hadsereg részben Gyenyikin szétvert hadseregének maradvá-

Útban Bakuba, a Keleti Népek Kongresszusára

„Az orosz nyelv immár nem akadálya szónoki képességei kibontakozásának"

nyaiból, részben a kubányi és doni fehérhadseregeknek Dél-Ukrajnába szorult egységeiből alakult ki. 1920 szeptemberében két önálló hadseregre oszlott, a Kutyepov tábornok vezette első és a Dracenko vezette második hadseregre. A két hadsereg összesen mintegy 44 ezer főt számlált. Fő ütőerejét a lovasság, elsősorban a Kutyepovnak alárendelt Doni Lovashadtest képezte, amely hivatásos tisztekből és altisztekből, valamint doni kozákokból állt. Jelentős erőt képviselt a nagyrészt szintén tisztekből álló önkéntes hadosztály. A többi egység sorozott katonákból tevődött össze, akiknek harci morálja meglehetősen alacsony volt – nem utolsósorban az élelmezési nehézségek miatt. Haditechnikai ellátottsága az akkori viszonyokhoz képest igen magas színvonalon állt: 267 ágyú, 25 tank és 40 repülőgép felett rendelkezett.[54]

Emberanyag-utánpótlásra mindössze egyszer nyílt lehetőség: a lengyelek által megszállt területen felállított ún. Bredov-hadtest mintegy tízezer katonáját kapta meg.[55] Hadianyag-ellátásra ugyan rendelkezésére álltak a fekete-tengeri kikötők, ám az antant ebben az időben már felesleges pénzpocsékolásnak ítélte a fehér seregek segítését, és csaknem beszüntette az orosz frontra irányuló szállításait.

1920 őszén a Vrangel-hadsereg kezén volt a Krím-félsziget, valamint az ettől északra eső terület (Észak-Tauria). A front vonala nagyjából a következőképp húzódott: nyugaton egybeesett a Dnyeper folyóval (kivéve Kahovka városát, ahol a Vörös Hadsereg értékes hídfőállást birtokolt a folyó bal partján), északkeleten Alekszandrovszk (ma: Zaporozsje) városától haladt kelet felé Juzovka (ma: Donyeck) irányába. Innen délre fordulva, Mariupol (ma: Zsdanov) városánál érte el az Azovi-tengert. A nagyobb városok közül csak a Krím két városát, Szimferopolt és Szevasztopolt mondhatta magáénak Vrangel.[56]

Ez a hadsereg már nem tűzhetett maga elé olyan célokat, mint egy évvel korábban Gyenyikin; nem számíthatott Moszkva elfoglalására, a szovjethatalom megdöntésére. Vrangel tábornok maximális célja a Donyecmedence elfoglalása, illetve korábban az akkor még előnyomulóban levő lengyel hadsereggel való egyesülés volt. Ebben az esetben Szovjet-Oroszország déli és nyugati részén összefüggő, veszélyes front alakult volna ki, amely a polgárháború további elhúzódásához, a szovjethatalom belső nehézségeinek fokozódásához vezethetett volna. Minimális célként a Krím-félsziget megtartása szerepelt, ez esetben a szovjetország meg lett volna fosztva a Fekete-tenger használatától.

A Vrangellel szembenálló szovjet erő, a M. V. Frunze parancsnoksága alatt álló Déli Front Kun Béla megjelenésének pillanatában a következő képet mutatta:

A front négy önálló hadseregre tagolódott. A Dnyeper jobb partját az Avkszentyevszkij, majd Kork parancsnoksága alatt álló 6. hadsereg tartotta. Tőle északra helyezkedett el a Mironov vezette 2. lovashadsereg. A Lazarevics parancsnoksága alatt álló 4. és az Uborevics vezetésével harcoló 13. hadsereg képezték a front nyugati szárnyát. Szeptember közepén a szovjet erők 45 ezer főt számláltak. Legfontosabb alakulatuk a 13. hadsereg kötelékében harcoló lett lövészhadosztály volt, amely a polgárháború

Mihail Frunze

Szergej Guszev

harcaiban legendás hírnévre tett szert. A front rendelkezésére álló hadosztályok parancsnokai között olyan ismert neveket találunk, mint Bljuher, Sztucska, Tyimosenko.

Ha erőviszonyaikat összevetjük, megállapítható, hogy a tüzérség és légierő nagyjából azonos volt. Vrangel kétszer akkora lovassággal rendelkezett, mint a Vörös Hadsereg, és a tengeren nyomasztó fölényben volt. Vrangellal ellentétben a szovjet csapatoknak egyáltalán nem voltak tankjaik.[57]

Míg azonban Vrangel további erősítésekre nem számíthatott, a végtelen szovjetország minden sarkából roppant erők tartottak a déli frontra. A Kaukázusból és Szibériából friss hadosztályok indultak útra, és – ami a legfontosabb – erőltetett menetben haladt a Krím felé Bugyonnij Első Lovashadserege. A szovjetköztársaság katonai szervező munkájának ragyogó eredménye volt ez a nagy tapasztalatokkal rendelkező, mozgékony és nagyerejű alakulat. Tőle várta a Főparancsnokság a lovasság erőviszonyainak gyökeres megváltozását, neki szánta a döntő szerepet a fehérek felszámolásában.

A Vörös Hadsereg hadműveletei szempontjából ebben a térségben döntő fontosságra tett szert a Mahno-féle ún. Felkelő Hadsereghez való viszony.

Ennél a kérdésnél részletesebben kell időznünk. Nyesztor Ivanovics Mahno egyike a sokarcú oroszországi forradalom pitoreszk figuráinak. Ukrán szegényparaszt család gyermeke, volt gazdasági cseléd, majd asztalosinas. Az 1905-ös forradalom sodrába kerülvén, a moszkvai Butirka-börtönben kötött ki, ahol képzett anarchisták befolyása alá került. A februári forradalom szabadította ki. Hazatért szülőfalujába, a dél-ukrajnai Guljaj-Poljébe, ahol a helyi szovjet elnöke lett. Amikor faluja német megszállás alá került. Mahno osztagot szervezett ellenük. Az ukrán parasztok nagy tömegei csatlakoztak hozzá. Kiváló hadvezér lett; kitűnt ravaszságával, manőverező készségével és ellenségei iránti különös kegyetlenségével.

Osztaga – melynek létszáma időnként elérte a 30 ezer főt – váltakozva harcolt hol a fehérek, hol a vörösök ellen. Általában mindig azt a felet tekintette ellenségének, amely valamiféle centralizált hatalmat próbált teremteni Ukrajna déli részén.

Időközben igen vegyes összetételű vezérkarában – amelyben fontos helyet foglalt el Levka Zadov, az odesszai alvilág koronázatlan királya – feltűntek a „hivatalos" oroszországi anarchizmus vezéralakjai, Pjotr Arsinov és Aron Baron. Mahno azonban nem hagyta magát eszmei szempontoktól befolyásoltatni. Egy-egy nagy zsákmánnyal kecsegtető rablás kedvéért kész volt bármelyik szövetségesét hátba támadni. 1919 tavasza és 1920 ősze között mintegy öt alkalommal kötött szövetséget a Vörös Hadsereggel (többek között részt vett a Grigorjev-lázadás leverésében) és ugyanannyiszor el is árulta azt.

Amikor Vrangel offenzívája kibontakozott, a vrangelisták megpróbálták megnyerni Mahnót. Ő azonban a hozzá érkező küldöttet agyonlövette. Ilyenformán két tűz közé került és el kellett döntenie, mitévő legyen.[58]

Ebben az időben hatalmas terület – Alekszandrovszk, Bergyanszk, Nyikopol, Jekatyerinoszlav (a mai: Dnyepropetrovszk) felett lengett az anarchia fekete zászlaja. A dél-ukrán városok burzsoáziája csakúgy, mint kispolgársága, értelmisége és munkássága a páni rémület légkörében élt. A Felkelő Hadsereg katonáit nem a lakosság osztályhelyzete vagy politikai hovatartozása, hanem vagyontárgyai érdekelték, ha mégoly csekély értékűek voltak is azok.

A Vrangel ellen vonuló Vörös Hadsereg számára a mahnóisták felszámolása fárasztó, nagy erőket lekötő feladat lett volna. Így született meg az a gondolat, hogy meg kell velük egyezni és fel kell használni őket Vrangel ellen.

Itt lép a történetbe Kun Béla.

Kun Béláné idézett könyvében azt állítja, hogy a Mahnóval folytatandó tárgyalásokat a Déli Front Kun Bélára bízta. Szerinte Kun egyedül, kíséret és fegyver nélkül, Mahno főhadiszállására utazott. „Mahnóékat meglepte a bátorság, de még inkább az, hogy amikor a főhadiszállásra való belépés előtt Kun Bélát megmotozták, még csak egy fia revolvert sem találtak nála. Megkötötték az egyezséget, amely Vrangel kiűzéséig tartott" – írja.[59]

Mivel ezt az állítást valamennyi, a témával foglalkozó szerző átveszi, érdemes megvizsgálnunk, igaz-e ez az epizód.

A Mahnóval kötött ún. sztarobelszki egyezmény története pontosan feldolgozott és jól dokumentált. Szövegét közli P. Arsinov, aki Mahno házi krónikásának szerepét is betöltötte.[60] Tőle, valamint Szemankovtól tudjuk, hogy a Mahnóval folytatott tárgyalások szeptember 20-án kezdődtek, vagyis akkor, amikor Kun Béla még nem is tudta, hogy a Déli Frontra fog kerülni. Azokat nem Kun, hanem V. Ivanov, a Déli Front Katonatanácsának meghatalmazottja kezdte. A mahnóisták a vele való tárgyalás eredményeként – még mindig Kun megjelenése előtt! – döntöttek a csatlakozásról. Ezek után Mahno két alvezére, Kurilenko és Popov, Harkovba, a Déli Front főhadiszállására utazott, ahol két egyezményt írtak alá: egy katonait és egy politikait. A katonai egyezmény aláírására szeptember végén került sor,

és azon Kun neve nem szerepel. A politikai egyezmény október első napjaiban kelt, Harkovban. Aláíróinak egyike Kun Béla.

Ezután a Felkelő Hadsereg betagolódott a Déli Front 4. hadseregének hadrendjébe, és mint a Vörös Hadsereg egyik reguláris alakulata, készült a Vrangel elleni offenzívára.

Kun Béla járt Mahno vezérkarában – három héttel az egyezség megkötése *után*, október 22-én. Ekkor már mint a Főparancsnokság képviselője jelent meg, megszemlélni az *egyik* beosztott alakulatot. (Aligha juthatott eszükbe a mahnóistáknak megmotozni a „főnökség" képviselőjét.) Mint az a Frunzénak küldött táviratból kitűnik, nem egyedül, hanem kísérettel utazott oda.[61] A távirat eredeti orosz szövege többesszám első személyt használ: „vijezzsájem", amit Kunné könyvében egyes számban idéz. Elhagyja a távirat utolsó mondatát: „Este visszatérek Pavlovgrádba, ahonnan vonaton indulok Horjevkába a petrográdi tisztiiskolásokhoz" – amiből az következik, hogy útját egynaposnak tervezte (és azzal kapcsolatban nem voltak aggályos gondolatai). Útja rutinszerű szolgálati út volt, egyike azoknak, amelyek során a Front Katonatanács tagja végigjárta az alárendelt egységeket, tisztázott néhány kérdést (az adott esetben pl. néhány vöröskatona ügyét, akik a Vörös Hadsereg valamelyik reguláris egységéből Mahnóékhoz álltak át), majd továbbutazott.

Kunné állítását részben a fent pontatlanul idézett táviratra, részben különböző szovjet katonai személyiségek visszaemlékezéseire alapozza. Célja az, hogy kidomborítsa Kun Béla személyes bátorságát. Ez utóbbiban egyetértünk vele. Ha a szükség úgy hozza, Kun Béla minden bizonnyal az oroszlánbarlangba is elment volna, nem habozott volna kockára tenni életét. De a történelmi hitelesség megköveteli annak leszögezését, hogy erre nem Mahnóval kapcsolatban került sor.

De térjünk vissza magának a frontnak a helyzetére.

Amikor Kun Béla megérkezett Harkovba, a Déli Front törzsébe, éppen befejeződött a Vrangel-hadsereg szeptember 27-én indított támadása. A fehéreknek sikerült elfoglalniuk Mariupol (ma: Zsdanov) városát, ezt a fontos tengeri kikötőt, északkeleti irányban pedig Volnovohát. Közvetlenül fenyegették a Donyec-medence központját, Juzovkát. Itt azonban a Vörös Hadsereg megállította az előretörést.

Mialatt a Déli Front stábjában az egész Krím felszabadítását és a Vrangel-hadsereg teljes felszámolását célzó hadműveleti terv kidolgozásán fáradoztak, Vrangel három hadosztálya áttörte a szovjet hadsereg vonalait, majd október 6-án átkelt a Dnyeperen és mintegy 25-30 kilométer mélységű hídfőállást létesített a folyó jobb partján. Dracenko tábornok lovasai október 9-én elfoglalták Aposztolovo városát és tovább nyomultak nyugat felé. A támadás nyilvánvaló célja a Rigában folyó szovjet–lengyel béketárgyalások megtorpedózása volt. Maga Vrangel írja, hogy szerette volna rávenni a lengyeleket a békekötés aláírásának elhúzására. A lengyelek a támadást arra használták fel, hogy újabb igényekkel lépjenek fel a tárgyalásokon.[62]

A dnyeperi átkelést követően a vrangelisták erőteljes támadást indítottak a kahovkai hídfőállás ellen, amelyre az eljövendő offenzívában nyilván-

valóan döntő szerep várt. A támadásra jelentős erőket – többek közt 12 tankot, 16 páncélautót, repülőgépeket – használtak fel. A Vörös Hadsereg katonái azonban tartották a hídfőállást. Október közepére a fronton visszaállt az offenzíva előtti állapot.

Október 14-ének éjszakáján az Első Lovashadsereg osztagai megérkeztek a hadműveleti körletbe. Megkezdődött a döntő támadás előkészítése.

Kun Béla tehát Harkovba érkezésének másnapján villámgyorsan pergő, feszültséggel teli események sűrűjébe került. Tevékenysége elválaszthatatlan a Déli Front eseményeitől.

A három, nagyon különböző múltú, neveltetésű, vérmérsékletű ember, akikre az a roppant feladat várt, hogy befejezzék a polgárháborút Szovjet-Oroszország európai részén, együtt alkotta a Déli Front Katonatanácsát. Aláírásaik együtt szerepelnek különböző parancsok alatt; közösen dolgozták ki a terveket, közösen ellenőrizték azok végrehajtását. Bizonyára volt köztük valamilyen előre meghatározott munkamegosztás – és éppoly bizonyos, hogy ezt nem tartották be, mivel a front szinte pillanatonként változó szükségletei minden ilyen tervet általában felborítanak. Kétségtelen, hogy hármuk közül Frunze volt a tényleges főparancsnok, nemcsak rangjánál fogva, de azért is, mert ő volt a jól képzett katona és ő rendelkezett a legnagyobb tapasztalattal. Mielőtt a Déli Front parancsnoki posztját átvette, Kolcsak ellen, majd a turkesztáni fronton a cári hadsereg legjobb tábornokai felett aratott győzelmeket, nemegyszer számbeli és majdnem mindig technikai túlerőben levő seregek ellen. Határozottsága és erélye nyugalommal és higgadtsággal párosult. Gondolkodása mentes volt a sablonoktól, tettei majdnem mindig meglepték a haditudomány szabályait jól ismerő ellenséget. Elsősorban kommunista hadvezér volt. Nem tartozott a Bolsevik Párt „nagy politikusai" közé, nem rendelkezett sem kimagasló elméleti, sem csillogó általános műveltséggel. Nem volt járatos az európai munkásmozgalomban, nevét az orosz határokon kívül nem ismerték.

I. Sz. Guszev, a katonatanács másik tagja, bolsevik értelmiségi volt, aki megfordult Nyugat-Európa könyvtáraiban és múzeumaiban, több nyelven beszélt és önálló véleménnyel rendelkezett a forradalom elméleti és gyakorlati kérdéseiről. Éppen olyan „botcsinálta hadvezér" volt, mint Kun, vagy akár a hadügyi népbiztos Trockij: azok közé a civilek közé tartozott, akik – miután maguk katonaként részt vettek néhány csatában – tudták, mi a háború, mozgékony intellektusuk segítségével pedig képesek voltak kiigazodni a hadvezetés szervezési és politikai útvesztőiben.

Kun Béla ekkor már nem lebecsülhető katonai ismeretekre tett szert, végigjárva az egyszerű harcostól a szakaszparancsnokig, majd az osztag, sőt hadosztály-szintű vezetésen át (Liszva) egészen a felsőbb stratégiáig terjedő utat. Ez nem jelenti azt, hogy átfogó, rendszerezett katonai tudása lett volna. (Erre nem is volt szüksége. Valamennyi hadsereg és hadosztály törzsében voltak ún. „vojenszpecek", a cári hadsereg olyan hivatásos tisztjei, akik csatlakoztak a forradalomhoz.)

A három férfi együttműködése természetesen nem volt zavartalan. Természetesen, mondjuk, hiszen a stressz-állapotban, amivel egy offenzíva végigvitele jár, elképzelhetetlen a konfliktusmentes, idillikus harmónia.

Fennmaradtak dokumentumok, amelyekben Frunze hatásköri túllépésekkel, önkényeskedéssel vádolja Kunt.[63] Azt is tudjuk, hogy Guszev még a húszas évek végén is hordozta azokat a tüskéket, amelyek ebből az időből származnak. De a lényeg mégis a közös ügy, amit sikerrel végeztek el: Vrangel legyőzése.

Amit erről az időről magáról Kunról tudunk, azok véletlenszerű, esetleges adatközlések, amolyan hírmorzsák, amelyek lehullottak és véletlenül fennmaradtak. A dokumentumok gyakran a lényegtelen eseményeket jobban rögzítik, mint a fontosakat. A fontosakról – Kun megbeszéléseiről a hadsereg- és hadosztályparancsnokokkal – nem készült feljegyzés, arról viszont igen, hogy könyveket kért ki a harkovi könyvtárból, hogy levelet írt az *Izvesztyijának*, hogy brosúrákat kért a Vrangel-hadseregben szolgáló német telepesek közötti munkára. Mindez a Déli Front hadműveleteihez képest alárendelt jelentőségű.

Azok pedig a következőképp alakultak.

A Vrangel felszámolását célzó hadművelet első fázisa – az észak-tauriai operáció – 1920. október 28-án kezdődött. Erre az időre a Vörös Hadsereg és a vrangelisták közti erőviszonyok nagymértékben eltolódtak a szovjet csapatok javára. Vrangel 35 ezer katonájával szemben 133 ezer vöröskatona állott, ebből 33 ezer lovas (a fehéreknek 11 ezer lovasuk volt). Ágyúkban 527:213, géppuskákban 2664:1663 volt az arány a Vörös Hadsereg javára.[64] A polgárháború történetében ez volt az első eset, amikor a Vörös Hadsereg nemcsak számbelileg, de technikailag is döntő fölényben volt az ellenséggel szemben. Meg kell azonban jegyezni, hogy a vöröskatonák ruházatban és lábbeliben hiányt szenvedtek. A hirtelen beállt, a környék időjárási viszonyaihoz képest szokatlan hidegben (mínusz 10–15° C) a vöröskatonák nagy része rongyos lábbeliben, egy részük köpeny nélkül harcolt és éjszakázott a szabadban.

A Déli Front Katonatanácsának 1920. október 26-i parancsa azt a feladatot állította az alárendelt hadseregek elé, hogy kerítsék be és semmisítsék meg Vrangel fő erőit, akadályozzák meg visszavonulásukat a Krím-félszigetre, a földszorosok kiépített védelmi rendszere mögé. Frunze tisztában volt azzal, hogy az észak-tauriai, viszonylag nyílt terepen sokkal könnyebb megsemmisíteni az ellenséget, mint áttörni a Krím-félszigetet elzáró erődrendszert. A főcsapást a kahovkai hídfőállásból kiindulva az Első Lovashadseregnek kellett mérnie, déli–délkeleti irányban. Ehhez csatlakozott keletről a 13., északról a 4., északnyugatról a Második Lovashadsereg támadása. A támadó ékeknek nagyjából Melitopol–Szerogori térségében kellett találkozniuk, bekerítve Kutyepov tábornok első és Abramov tábornok második hadseregét. A terv sikerének alapvető feltétele volt, hogy a Krímbe vezető átjárókat (Perekop, Szalkovo és Gyenyicseszk helységeket) rögtön, a támadás kezdeti stádiumában elfoglalják.

1920. október 28-án megindult a Vörös Hadsereg hadművelete. Mint később kiderült, Vrangel – tudomást szerezve a Vörös Hadsereg tervéről – már két nappal korábban, megkezdte (és a támadás megindulására be is fejezte) egyik legfontosabb egységének, a 2. hadtestnek a perekopi állások mögé való visszavonását. A továbbiakban a támadás ugyan sikerrel bon-

takozott ki – a Vörös Hadsereg öt nap alatt felszabadította Észak-Tauriát –, de eredeti célját nem érte el. A vrangelistáknak sikerült mindaddig tartani az átkelőhelyeket, amíg fő erőik vissza nem vonultak a Krímbe. A Vörös Hadseregnek szembe kellett néznie egy igen nehéz feladattal: a Krím-félszigetre való betöréssel.

Hogy az olvasó a hadművelet bonyolultságával tisztában legyen, néhány szót kell ejteni a terep topográfiai sajátosságairól.

A Krím-félszigetet a szárazfölddel két földsáv, a perekopi és az arabatszki földnyelv köti össze. A perekopi 11–15 kilométer széles és 35–40 km hosszú, az arabatszki 0,5–8 km széles és 117 km hosszú. A szárazföld utolsó (Szalkovo) és a félsziget első helysége (Csongar) között mesterséges töltés húzódik, amelyen vasút és közút halad át. A szárazföldet a félszigettől a Szivas választja el, ez a náddal sűrűn benőtt, iszapos fenekű tó, amelynek mélysége 0,5–3 méter között változik. A tavon számos gázló vezet át.

A földnyelvek erődítményeit még 1919 elején kezdték kiépíteni és azóta szakadatlanul folytak a munkálatok (részben francia mérnökök vezetése alatt). Az erődrendszer annyira áthatolhatatlannak tűnt, hogy az észak-tauriai hadművelet befejezése után a Vörös Hadsereg főparancsnoksága is azt javasolta Frunzénak: ne kezdjen hozzá az erődök ostromához, halassza azt tavaszra. Ugyanerre számított Vrangel is, aki az észak-tauriai operációból átmentett egységeinek újjászervezésével és átrendezésével kívánt foglalkozni.[65] És nem akarta elhinni, amikor november 8-án – öt nappal az észak-tauriai hadművelet befejezése után – azt jelentették neki, hogy a Vörös Hadsereg megkezdte a Krím-félsziget ostromát.

A váratlanság volt Frunze fő stratégiai fogása – nemcsak az időpont, de a fő csapás irányának megválasztásában is. A fehérek a szárazföld felől várták a támadást. Arra azonban nem számítottak, hogy a vöröskatonák a mínusz 15 fokos hidegben belevetik magukat a Szivas jégtábláktól szabdalt vizébe és térdig-mellig a korbácsoló szélben, úszva, gyalog, sebtében összetákolt tutajokon, szembe a partról záporozó géppuskákkal megkezdik az átkelést. Közben ezrek pusztulnak el, vesznek nyomtalanul a vízbe – de a kifogyhatatlan áradat végül mégis partot ér. „A holtak, mielőtt elestek – egyet még léptek előre" – írja róluk Nyikolaj Tyihonov, és ezek a lépések végül is a parti erődítmények hátába vezettek. Közben az első vonalban rohamozó 15. és 51. hadosztály létszámának mintegy 70%-át elvesztette; a halottak számát csak tízezrekben lehet kifejezni.

Felmerülhet a kérdés: megengedhető, katonailag indokolható-e a saját erők ilyen mértékű pazarlása, ami már-már tömegmészárlásra emlékeztet?

Mint mondottuk, a Vörös Hadsereg főparancsnoksága ellenezte az akciót. Úgy számított, hogy a perekopi erődrendszer áttörésének csak tavaszra érnek meg a feltételei. Ugyanígy gondolta Vrangel is.

A régi osztrák hadseregben Mária Terézia-rendet kaptak azok a parancsnokok, akik a kapott parancs ellenére, azt önkényesen megváltoztatva győzelemre vittek egy csatát. Ha elvesztették, hadbíróság elé kerültek.

Nagyjából erről volt szó most is. Ha nem sikerül átkelni a Szivason, Frunze valószínűleg Kun Bélával és Guszevvel együtt mindörökre búcsút mondott volna mindenféle katonai vagy politikai pályafutásnak.

A Voros Hadsereg hadmuveletei 1920-ban

De sikerült! A vízből kimászó gyalogság a bevehetetlen erődrendszer *háta mögött* ért a Krím földjére. Ezután már könnyűszerrel áttörte azt. A vörös lovasság lávaként zúdult a félszigetre, és néhány nap alatt felszámolta az ellenállást.

Néhány tízezer vöröskatona élete árán mintegy fél évvel korábban ért véget a háború a Szovjetunió európai részén. Nehéz felmérni, mit jelentett ez a fél év a szovjethatalom katonai, gazdasági, diplomáciai megszilárdítása szempontjából.

November 16-án Frunze, Guszev és Kun Béla együttes táviratban jelentik Leninnek: „A Déli Front megszűnt".

Mialatt e harcok folytak, Kun Béla – akárcsak Frunze és Guszev – hol Melitopolban, a frontparancsnokságon, hol közvetlenül a csapatoknál tartózkodott. November 6-án, a támadás előestéjén pl. a 4. hadsereg törzsében, Rokovában volt és az utánpótlás, valamint a páncélelhárítás kérdéseivel foglalkozott. November 11-én táviratban szólította fel az immár szétvert Vrangel-hadsereg tisztjeit a kapitulációra, „lovagias bánásmódot" helyezve kilátásba. Másnap a 4. hadsereg hadműveleti irányításának átszervezésével foglalkozott. Parancsot adott a foglyokkal való bánásmód szabályozására. Eszerint a foglyok közül ki kell szűrni az aktív fehérgárdistákat, a legénységi állományból a 26 éven aluliakat be kell sorozni a Vörös Hadseregbe, az ennél idősebbeket fel kell használni a helyreállítási munkánál.[66]

November 16-a után új, grandiózus feladat várt a harcosokra: normális állapotokat kellett teremteni a Krímben, a szovjetállam integráns részévé kellett tenni a félszigetet. Ezt a munkát a Krími Forradalmi Bizottságnak kellett irányítania, melynek elnökévé a szovjet kormány Kun Bélát nevezte ki.

Hogy a feladat bonyolultságáról némi képet kapjunk, tudnunk kell, hogy a félsziget politikai viszonyai a forradalom előtt is meglehetősen áttekinthetetlenek voltak. Ez részben a tarka nemzetiségi összetételből adódott. Oroszokon és ukránokon kívül nagy számban éltek itt tatárok, görögök, örmények, törökök, németek. A kikötők környékén a csempészet ősi foglalkozásnak számított. Részben ennek, részben a bortermelésnek köszönhetően jómódú kispolgárság alakult ki. Ipari munkásság alig élt itt, a proletariátust a kikötőmunkások képviselték.

A polgárháború vihara ide sodorta széles Oroszországból az uralkodó osztályok azon tagjait, akik nem voltak elég előrelátóak ahhoz, hogy már korábban külföldre meneküljenek. Mintegy 300 000 menekült gyűlt össze először Gyenyikin, majd Vrangel védőszárnyai alatt. A politikai spektrum valamennyi árnyalata képviselve volt itt, a feketeszázas monarchistáktól a baloldali mensevikiekig. Kaukázusi hercegek, moszkvai bankárok, kubáni kupecek, kozák atamánok és feleségeik, szeretőik, gyerekeik, intézőik és házi cselédeik, a polgárháborún meggazdagodott fezőrök, híres petrográdi prostituáltak, a bolsevikoktól rettegő színészek és professzorok vártak itt életük utolsó lehetőségére – a hajóra...

A harcok megindulása előtt létezett egy ún. krími kormány egy volt Duma-képviselő, A. V. Krivosein elnöklete alatt, de persze a hatalom a

kozák tábornokok kezében volt. Ezek a bevált módszerekkel próbáltak úrrá lenni a káoszon, amelyet az éhség, a feketepiac, a hajójegyért folyó harc, a szökevény katonákból alakult rablóbandák, a kikötők részeg matrózai, meg az egyre valósabb rémhírek nyomán keletkező pánik váltott ki. Az akasztások, tizedelések, a nyílt utcán való agyonlövetés a krími hétköznapok feltűnést sem keltő epizódjaivá váltak.

A perekopi áttörés hírére ez az egész ember-massza megrohamozta a hajókat. Feodoszija és Szevasztopol kikötője Dante poklára hasonlított: egymást kíméletlenül taposó emberek tülekedtek a hajókra, amelyek végül is úgy hajóztak ki, hogy hasznos terhük jelentős része nem emberekből, hanem kincsekkel teli ládákból állott. Az orosz burzsoázia Krímben rekedt maradványa a csontig hatoló jeges szélben a parton állt, amikor a mólóknál megjelentek a vörös lovasok.

Ezzel a világgal kerültek most érintkezésbe azok a rongyos-mezítlábas vöröskatonák, akik még idegeikben érezték a Szivas vizének hidegét, a parti géppuskák kerepelését és az egész hároméves polgárháború szörnyűségét; meg Mahno „felkelői", akik bőségesen kivették részüket az áldozatból és úgy érezték, megérdemelnek némi jutalmat. Hogy ez mi legyen, az egészen kézenfekvőnek látszott.

Hozzátartozik a képhez, hogy – bár a Vörös Hadsereg a vrangelisták nagy részét foglyul ejtette – egyes alakulatoknak sikerült elrejtőzniük a hegyekben. Számukra nem maradt más választás, mint a banditizmus – mind politikai, mind „gazdasági" értelemben. Azonos helyzetbe kerültek a már korábban ott tevékenykedő, hivatásos bűnözőkből és szökött katonákból álló bandákkal.

Talán felesleges megemlíteni, hogy a félszigeten alig volt élelem, nem volt fűtőanyag, villamos energia, a kikötők fel voltak dúlva – hogy orvosi ellátásról, iskoláztatásról és normális élet egyéb feltételeiről ne is beszéljünk.

Ez volt a kiindulópont, amikor Kun Béla – R. Sz. Zemljacskával és I. Sz. Guszevvel együtt – hozzálátott a Krím pacifikálásához. Foglaljuk hát össze feladatait:

1. Fel kellett számolni a fegyveres ellenforradalmat és a banditizmust.

2. Fel kellett oszlatni a tucatnyi fehérgárdista pártot, szervezetet, meg kellett akadályozni a rémhírterjesztést, meg kellett bénítani a politikai ellenforradalmat.

3. Meg kellett akadályozni a vöröskatonák, különösképpen pedig a mahnóisták önkényeskedéseit.

4. Valamiképpen rendezni kellett a Krímben összegyűlt menekültek további sorsát.

5. Létre kellett hozni a szovjethatalom helyi szerveit, le kellett rakni a közigazgatás alapjait.

6. Meg kellett indítani a gazdasági életet, a normális termelést.

7. Helyre kellett állítani a közlekedést és a kikötőket.

Ezeket a feladatokat nem lehetett „kesztyűs kézzel" megoldani. Néhány hónapon át a Krímben a vörösterror uralkodott.

A Kun Béláról szóló nemzetközi irodalomban a „krími vérfürdő" fontos helyet foglal el.[67] Húsz éven keresztül alig akadt olyan polgári vagy szociál-

demokrata újság, amely nevének említésekor ne utalt volna a „krími rémtettekre". De még a kommunista mozgalomban is hosszú időn át szóbeszéd tárgya volt a krími november. Azt beszélték róla, hogy több ezer, magát megadó fehértisztet végeztetett ki oktalanul és céltalanul, s hogy ezzel komoly károkat okozott a szovjethatalomnak, mert nehezítette a konszolidációt; hogy emiatt maga Lenin is fölháborodott.[68]

Nincs semmi dokumentumunk, amely akár megerősítené, akár megcáfolná ezeket az állításokat – miként a „vérfürdő" szerzői sem dokumentumokra vagy szemtanúkra, hanem *egymás újságcikkeire* hivatkoznak. Csupán a tényleges helyzet elemzéséből indulhatunk ki.

A krími helyzet vitathatatlanul *megkövetelte* a vörösterror alkalmazását; enélkül konszolidációra gondolni sem lehetett. Biztosra vehető, hogy voltak kivégzések – nyilván nem is kevés. Az iránt sem lehet kétség, hogy ilyen esetekben elkerülhetetlenül érvényesül a „ha az erdőt irtják, röpködnek a forgácsok" könyörtelen törvénye. Távol áll tőlünk kétségbe vonni annak valószínűségét, hogy Kun Béla – és minden bizonnyal a többi bolsevik vezető is – adtak ki ilyen parancsokat, köztük esetleg helyteleneket is. Azt sem lehet kizártnak tartani – amit a fenti szerzők állítanak –, hogy Kun Béla itt akarta pótolni azt, amit a burzsoázia elleni harcban Budapesten elmulasztott megtenni. Nem csodálkozhatunk azon, ha Vrangel tisztjein állt bosszút a fehérterror magyar áldozataiért: Orgoványért, Izsákért, Siófokért, Korvinért, Szamuelyért, László Jenőért. Végtére is a korabeli felfogás szerint a forradalom és ellenforradalom frontja nem állt meg az országhatároknál.

Egy azonban bizonyos: a szovjetkormány nem tekintette negatívnak Kun Béla krími tevékenységét. Ha Lenin valóban „felháborodott" volna, Kunt aligha küldték volna közvetlen ezután Németországba, nem választották volna be – éppen ezt követően – a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságába.

Tudjuk viszont azt, hogy a Krími Forradalmi Tanács két hónap alatt megoldotta a fentebb vázolt feladatokat. Kun Szimferopolban tartózkodott, innen járta a Krím városait. Eleinte főleg „tűzoltó-munkát" kellett végeznie – élelmet szerezni a kiéhezett Szevasztopolnak, összeszedni és fedél alá juttatni a polgárháború legszánandóbb áldozatait, a szüleiket vesztett, kóbor gyermekeket. Kiépítette a szovjet közigazgatást, elsősorban a volt Déli Front politikai munkásainak segítségével, akik közül sokan végleg letelepedtek itt. Közben azonban már nagyobb perspektívákban is tervezett. Maga a természet predesztinálta a Krímet arra, hogy a gyógyulás és üdülés paradicsomává váljék. Már most meg kellett óvni a pusztulástól mindazt, amire a jövőben erre a célra szükséges lesz; meg kellett akadályozni, hogy kivágják az erdőket, feldúlják a tengerparti villákat, elpusztítsák a kitűnő bort termő szőlőket.

1920. december 22-én a Szovjetek VIII. Összoroszországi Kongresszusán Kalinyin úgy jelentette be a szólásra jelentkező Kun Bélát, mint a „megkínzott magyar proletariátus képviselőjét". Ő azonban nem a magyarokról – a Krímről beszélt, amelyet a Vörös Hadsereg ezekben a napokban tisztít meg a fehérgárdisták maradványaitól.[69]

Ez a tisztogatás 1921 elejére lényegében befejeződött. Az élet kezdett normalizálódni. Januárban Kun visszatért Moszkvába, és rövid ideig a magyar kommunista mozgalom problémáival foglalkozott.

Erre az időre a magyar hadifoglyok alapvető tömegei már hazatértek ugyan, de még mindig több tízezerre volt tehető azoknak a száma, akik a nagy szovjetország különböző szögleteiben rekedtek. Egy részük sóvárogva vágyta a hazatérést. Ám szép számmal voltak olyan szegényparasztok, akik valamelyik szibériai gazda tanyáján, egy fiatal és módos menyecske vagy hadiözvegy oldalán megtalálták a szerencséjüket és nem kívánkoztak vissza a hazai uradalomba cselédnek. Hasonló helyzetben voltak azok az iparosok – kovácsok, cipészek, bognárok –, akiknek szakmai tudását egy-egy orosz falu magasra értékelte és bőkezűen honorálta. Több ezren szolgáltak még a Vörös Hadseregben, akik bizonytalanul néztek a hazatérés elé, nem tudván, mi vár rájuk otthon. Közülük sokan meggyőződéses kommunistákká váltak, az idők folyamán kisebb-nagyobb funkciókba kerültek és beilleszkedtek a szovjet életbe. Egyesekből hivatásos tisztek lettek, sokan kerültek közülük – főleg Szibériában és Távol-Keleten – az államvédelmi apparátusba.

A hazatérés kérdése most már sokkal differenciáltabban vetődött fel, mint 1918-ban. A még kint levők egy része húzódozott a hazatéréstől, és voltak olyanok, akik végképp elvágták a hazafelé vezető szálakat.

A hatalmas országban szétszóródott magyarok összefogása az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottsága mellett működő magyar szekció irodájának feladata volt. Ennek élén Rudnyánszky Endre állt. 1920 őszén – Kun Béla bekapcsolódása idején – tagjai voltak Bátori János, Márkus Pál, Perényi János, Krizsán Sándor és Müller Ernő. A munkához időnként segítséget nyújtott az akkor már Moszkvában levő Varga Jenő és Pogány József is.[70]

Az iroda erőfeszítései részben arra irányultak, hogy nyilvántartásba vegye a Szovjetunió területén tartózkodó magyar kommunistákat, pontos képet kapjon a felhasználható káderekről, másrészt arra, hogy megkísérelje koordinálni a különböző szovjet szerveknek a volt magyar hadifoglyokkal kapcsolatos intézkedéseit. Ez utóbbi különösen nehéz volt; a Külügyi Népbiztosság – amely ekkor már tárgyalt, sőt megegyezett a magyar kormánnyal – merőben más utasításokat adott ki, mint azok a frontparancsnokok, akiknek alárendelt kötelékeiben magyar egységek voltak. Beleszólt a kérdésbe a Cseka, az egyes helyi szovjetek, egyes szovjet hivatalok (amelyek magyarokat alkalmaztak), valamint a Kommunista Internacionálé. Mindez káoszt és bizonytalanságot eredményezett.[71]

Kun Béla Moszkvába érkezésével magától értetődőnek tűnt, hogy ő veszi át ennek a szervnek a vezetését. Erre azonban egyelőre – Krímbe vezénylése miatt – nem került sor.

1920 szeptemberében az iroda összehívta a magyar hadifoglyok II. összoroszországi konferenciáját. Ezen három fő referátum hangzott el: Kun Béla a Tanácsköztársaság bukásának okairól és a Szovjet-Oroszországban levő magyar kommunisták feladatairól, Varga Jenő a Tanácsköztársaság

gazdaságpolitikájáról, Pogány József pedig a magyarországi fehérterrorról tartott előadást.

Kun előadása két szempontból jelentős. Ebben az előadásban fogalmazta meg először a magyarországi rendszer osztálytartalmáról kialakult véleményét, azt állítva, hogy Magyarországon „a kispolgárság, a különítményesek és a falusi burzsoázia van hatalmon".[72] Ez nem volt pontos. A magyar politikai élet felszíni jelenségei – a Kisgazdapárt szerepének növekedése, a nagytőke és nagybirtok reprezentánsainak ideiglenes háttérbe húzódása – megtévesztették Kun Bélát, akárcsak néhány évvel később azokat, akik az olasz fasizmusban a „megvadult kispolgár" uralmát látták.

Ennél sokkal fontosabb volt azonban a Szovjet-Oroszországban és néhány más országban koncentrálódó magyar kommunista emigráció feladatainak megfogalmazása. Kun Béla világosan leszögezte: a kommunistáknak haza kell menniük. Bár a hazamenőkre sok veszély vár, feladataik nem túlságosan bonyolultak: át kell venni a munkásmozgalom vezetését, meg kell szervezni a fegyveres felkelést. Ehhez 2000 kommunista tökéletesen elég – ennyit pedig könnyűszerrel haza lehet küldeni a Szovjet-Oroszországban, Ausztriában és más országokban levő emigrációból.[73]

Ugyanezt a gondolatot ismétli meg – még határozottabb formában – a moszkvai *Vörös Újság* 1921. januári számában. Az emigrációnak haza kell térnie, bármi áron is; a pártot csak otthon lehet létrehozni. Fel kell használni a hadifoglyok tömeges hazatelepítését arra, hogy – soraik közé rejtve – térjenek haza az erre a feladatra kiképzett kommunisták. Mint írja, mindenki, akinek az „elpusztulási valószínűsége" nem több 60–70%-nál, köteles Magyarországra menni és otthon elkezdeni a pártépítést, az új forradalom előkészítését.

Kun álláspontjához kapcsolódott Rudnyánszky Endre hasonló tartalmú cikke is. És ezzel kezdetét vette az a frakcióharc, amely közel négy éven át bénította a magyar kommunista mozgalmat.

Bécsben ugyanis Landler, Lukács, Hirossik és a többiek, akik a magyar párt újjászervezésének mindennapos gyakorlati kérdéseivel voltak elfoglalva, e sorokat olvasván nem akartak hinni a szemüknek. Nem akarták elhinni, hogy lehetséges egy felelős kommunista részéről akkora politikai vakság, amely a pártépítés egész stratégiai tervét kiadja a magyar fasiszta hatóságnak. (Az iránt egy pillanatra sem volt – nem is lehetett – kétségük, hogy a lap eljut a budapesti rendőrségre.) Kun cikkét úgy tekintették, mintha valaki ujjal mutatná a csóti szűrőtábor tisztjeinek: „itt keressétek a kommunistákat!".

De nemcsak ezen háborodtak fel: világosan látták, hogy a pártépítés e koncepciója utópisztikus, az élettől elszakadt, a magyar valóság nem ismerésén alapszik. Valóban merész fantázia kellett ahhoz a feltételezéshez, hogy néhány ezer – a hazai munkásmozgalomból hosszú ideje kiesett, vagy abban korábban részt sem vett – hazatért „felforgatja az egész szakszervezeti apparátust", „kirúgja a bürokratákat", nem is beszelve a fegyveres felkelésről, amelynek lehetősége 1920-ban Magyarországon szóba sem kerülhetett. Ez a hipotézis csak abban az esetben nyerhetett volna valamelyes reális tartalmat, ha egy velejéig forradalmi, az aktív harc számos jelét adó mun-

kásosztály áll mögötte. 1920 vegén nem ez volt a helyzet. Érdemes megjegyezni, hogy Kun Béla alig 7-8 hónappal a koncepció kialakítása előtt (az olvasó még emlékszik rá) meglehetősen pesszimisztikus képet festett a magyar munkásosztályról. Pesszimizmusa 1921 elejére mértéktelen optimizmusba csapott át – holott közben semmi olyasmi nem történt Magyarországon, ami ezt a fordulatot indokolta volna. Nem a magyar munkásosztály változott meg, hanem Kun Béla látószöge.

A moszkvai távcsővel nézve a magyar munkásmozgalom más képet mutatott, mint Karlsteinből vagy Stockerauból. Ausztriában a mozgalom hétköznapi problémái a gyengeség érzését váltották ki a vezetőkből. Ott mindenki érzékelte, milyen nehéz dolog kihozatni egy elvtársat, létrehozni egy kapcsolatot, kiadni egy röplapot. Nyomorúságos, földhözragadt problémák voltak ezek, de ebből álltak a kommunista szervező munka hétköznapjai.

Moszkvába ezek az „apróságok" már alig jutottak el, vagy ha eljutottak, apró csekélységeknek tűntek. Annál inkább érzékelhető volt itt az *egész*, felfelé ívelő nemzetközi kommunista mozgalom hatalmas lendülete, dinamikus szárnyalása. A nemzetközi forradalmi hullám – úgy tűnt – most kezd csak igazában kibontakozni. A polgárháború győzelmes befejezése a Szovjetunióban óriási erkölcsi erőt adott a mozgalomnak, és ennek – főleg Németországban – kézzelfogható jelei kezdtek mutatkozni A nemzetközi forradalom pompásan terebélyesedő erdejét nézve könnyű volt elfeledkezni arról, milyen gyöngén, még gyökeret sem eresztve szerénykednek benne a levert magyar kommunizmus új facsemetéi. Akik ezt jobban megfigyelhették és egész életüket arra tették fel, hogy e csemetéket ápolják, óvják, gondozzák, féltek kitenni őket annak, hogy valaki megkíserelje tövestől kitépni.

A moszkvai magyar szekció vezetői nem a szavak emberei voltak. Habozás nélkül láttak munkához. 1921. február elején Kun Béla megkezdte az első, 15 főből álló, hazai pártmunkára kijelölt csoport felkészítését. Néhány napig beszélt nekik az otthoni állapotokról (amelyeket maga is csak jelentésekből ismert), elmagyarázta a konspiráció általános szabályait, majd – egy hazatérő transzporttal együtt – útnak indította őket. Rögtön ezután hozzálátott a bakui pártiskoláról érkezett 80 magyar felkészítéséhez.[74] Majd levelet írt az OKP(b) káderosztálya vezetőjének, amelyben 2270 általa megnevezett magyar kommunista hazavezénylését kéri.[75] Kérését teljesítették. Maga Jemeljan Jaroszlavszkij, a régi bolsevik, az ismert filozófus, a káderosztály vezetője küldte a táviratokat Tomszkba, Kazanyba, Szamarába, Irkutszkba, Tyumenybe és más városokba, hogy a pártszervezetek szedjék össze és indítsák Moszkvába a különböző helyeken dolgozó magyar kommunistákat.[76]

Február 13-án a magyar szekció ismét ülést tartott. A moszkvai magyar pártiskola kérdése volt napirenden. Elhatározták, hogy teljesítik a Berlinben levő magyar elvtársak kérését, akik – az ott élő emigránsok számára – 15–20 helyet kértek a moszkvai iskolán. Az is írásba foglaltatott, hogy a történelmi materializmus tanfolyamot Pogány József helyett – aki nagy elfoglaltsága miatt felmentését kérte – a jövőben Kun Béla fogja tartani.[77]

A következő napokban azonban a pártiskola hallgatói hiába várták az előadót.

Kun Béla váratlanul eltűnt Moszkvából.

A „Märzaktion"

Kun Béla németországi küldetését sokáig misztikus homály fedte. 1921 márciusában csak nagyon kevesen (a német párt legfelsőbb szintű vezetői) tudtak ottlétéről. A konspirációs hálózat ezúttal kifogástalanul működött: a kommunista mozgalom tájékán nyüzsgő rendőrügynökök egyikének sem jutott tudomására a küldetés. Neve csak a „márciusi akció" után bukkan fel, hogy azonnal legenda szülessék belőle, amelyet ki-ki szükségletei szerint használ fel.[78]

Valódi szerepét ezekben az eseményekben csak a marxista történetírás legújabb eredményei – Szabó Ágnes és Arnold Reisberg monográfiái – tárták fel.[79] Az alábbiakban az ezekben a művekben feltárt tényekre és elemzésekre támaszkodunk.

1921 elejére az Októberi Forradalom által kiváltott forradalmi vihar hullámai még nem ültek el. A világforradalomnak még voltak tartalékai – és nem volt kétséges, hogy e tartalékok Németországban indulnak ütközetbe.

Az 1921-es év Berlinje – Ilja Ehrenburg szerint „az undorító szobrok és riadt tekintetek városa" – lehangoló látványt nyújtott az odaérkező Kun Bélának. Senki sem tudta, mit hoz a holnap. A lakásokban fáztak az emberek, és káposztalevélből készült szivarokat szívtak. A lelencházba beadott száz csecsemő közül harminc már az első napon meghalt. A kormányban szociáldemokrata miniszterek ültek, de a császári hivatalnokok a helyükön maradtak. A munkásnegyedekben az éhező emberek várták, mikor tör ki végre a forradalom.

Lloyd George kijelentette, hogy a jóvátételt az utolsó pfennigig behajtja a németeken. Közben országszerte fegyveres különítmények alakultak. A jövendő SS-Sturmbannführerjei különböző elnevezésű „tornaegyletekben", „vadász-klubokban", „rongyos gárdákban" készültek a végső leszámolásra a „vörösökkel" és a revansra az antanttal. Legfontosabb volt közülük a Georg Escherich vezetésével Bajorországban működő különítmény, amelyet a korabeli szóhasználat az Organisation Escherich szavak összevonásával Orgesch-nek nevezett. A reakciós többségű bajor tartományi kormány következetesen megakadályozott minden, az Orgesch felszámolását célzó kormányintézkedést.

A munkásosztály – és egyben az ország – legerősebb pártja változatlanul a Szociáldemokrata Párt volt; 1 200 000 tagot tömörített soraiban és uralta a 8 millió munkást egyesítő szakszervezetet. Körülbelül kétszer olyan erős volt, mint a többi munkáspárt együttvéve: a poroszországi tartományi választásokon a szavazatok 26,2%-át nyerte el.

A munkásmozgalomban jelentős szerepet játszott a Ledebour, Crispien és Hilferding vezetése alatt álló Független Szocialista Párt (Unabhängige Sozialdemokratische Partei Deutschlands – USPD), melynek baloldala

a hallei kongresszuson egyesült a kommunista párttal. Az USPD tipikus centrista párt volt: szavakban rendkívül radikális, tetteiben viszont rendszerint azonos platformra helyezkedett a többségi szociáldemokráciával.

Németország Egyesült Kommunista Pártja (Vereinigte Kommunistische Partei Deutschlands – VKPD) erre az időre kezdett tömegpárttá válni: mintegy 350 000 tagja volt és a legutóbbi porosz tartományi választásokon 1 200 000 szavazatot kapott (7,4%). Ereje természetesen egyenlőtlenül oszlott meg az egyes tartományok között. Jelentős – bár a szociáldemokratákénál kisebb – befolyással rendelkezett Hamburgban, a Ruhr-vidéken és Berlin–Brandenburg körzetében. Egyetlen kerület volt, ahol befolyása meghaladta a szociáldemokratákét: a merseburgi választókerület (Halle és környéke). Az itt leadott szavazatoknak a VKPD 29,8, az USPD 11,3, az SPD pedig 10,6%-át kapta meg.[80] Mint a legerősebb párt, bizonyos hatalmi pozíciókkal is rendelkezett a Halle városi, valamint a megyei közigazgatási testületben. Abszolút többséget élvezett a német vegyipar legfontosabb üzemében, a Leuna Művekben. Nem elhanyagolható az sem, hogy fegyveres illegális katonai szervezete is volt.

Ugyanakkor a nagyipar egyéb fellegváraiban (például Sziléziában) a párt tömegbázisa jelentéktelen volt. Semmiféle befolyást nem gyakorolt a parasztságra, amely egyes tartományokban (főleg Bajorországban) a konzervatív reakciót támogatta.

A kommunista párt élén 1921 elején Paul Levi állt. Levi a német forradalmi munkásmozgalom ismert, nagy tekintélynek örvendő alakja, népszerű szónok és újságíró. A háború alatt Svájcban megismerkedett Leninnel és vele azonos álláspontra helyezkedett a háború elleni harc kérdésében. Lenin nagyra értékelte Levi bátorságát, eszmei szilárdságát és marxista képzettségét. Mellette Clara Zetkin, a párt „nagy öregje", a nemzetközi szocialista nőmozgalom egyik úttörője, a német mozgalom okos, szókimondó forradalmára képviselte a kommunista párt kontinuitását a német munkásmozgalom legjobb hagyományaival. Rajtuk kívül Heinrich Brandler, Wilhelm Pieck, Paul Frölich, Walter Stoecker, Fritz Heckert, Wilhelm Koenen, Ernst Friesland és August Thalheimer játszottak jelentősebb szerepet a párt vezetésében.

A Kommunista Internacionálé megalakulásától kezdve óriási jelentőséget tulajdonított a német kommunista mozgalom fejlődésének és feszült figyelemmel követett minden eseményt, amely a párt életét befolyásolta. A KI és a német párt közti összeköttetést a kölcsönös képviselet révén biztosították. Berlinben csaknem állandóan jelen volt a KI képviselője (1918–1920 között Karl Radek), Moszkvában pedig a német párt által delegált küldött (1921 elején Ernst Meyer).

A német párt politikáját ebben az időben az 1920 decemberében kiadott „Nyílt levél valamennyi német munkásszervezethez" határozta meg. Ebben a kommunista párt közös harcra hívta a szociáldemokrata és a független szocialista pártot, valamint a különböző (köztük szindikalista) szakszervezeteket a munkásosztály legfontosabb követeléseiért: magasabb bérért, munkanélküli segélyért, a lakáskérdés megoldásáért, az ellenforradalmi különítmények lefegyverzéséért, a politikai foglyok szabadon bocsátásáért.

A Nyílt levél – amelynek értelmi szerzője Paul Levi – a német forradalmi mozgalom első lépése volt a munkásosztály harci egységének megteremtése felé. Bár mind az SPD, mind az USPD vezetői elutasították javaslatait, nagymértékben hozzájárult a párt egészséges fejlődéséhez, tömegkapcsolatai kiszélesítéséhez.

A Nyílt levél nyomán kibontakozó fejlődést egy váratlan konfliktus szakította félbe.

1921 januárjában gyűlt össze az olasz szocialisták kongresszusa Livornóban, hogy döntsön a III. Internacionáléhoz való csatlakozás kérdéséről. A német pártot Paul Levi, a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságát Rákosi Mátyás (akkor a KI VB tagja) és a bolgár Kabakcsiev képviselték. A kongresszus fő kérdése a Serrati-csoporthoz való viszony volt. Ez a csoport – amely az olasz munkásosztály többségét tudhatta maga mögött – bizonyos fenntartásokkal hajlandó lett volna csatlakozni a kommunista párthoz. Az olasz kommunisták – mindenekelőtt Bordiga és Terracini - azt az álláspontot képviselték, hogy az új párt inkább legyen kicsi, de álljon következetesen leninista alapon. Ebből kiindulva követelték Serratiék kizárását, ami egyúttal pártszakadást jelentett. Álláspontjukat támogatta Rákosi Mátyás is, aki a Komintern egész tekintélyét latba vetette Serrati kizárása mellett. Levinek viszont az volt a véleménye, hogy a Serrati befolyása alatt álló munkások a kommunista párton belül hamarább eljutnak a forradalom igenléséhez, mintha „kitaszítják" őket.

Hazatérve, Levi a német párt Központi Bizottságában kifejtette álláspontját, amit a KB többsége elfogadott. Ilyenformán a német párt egy meglehetősen fontos kérdésben szembekerült a Komintern Végrehajtó Bizottságával.

A helyzetet komplikálta, hogy a Livornóból Moszkvába tartó Rákosi Mátyás megjelent és felszólalt a német párt KB ülésén. Kijelentette, hogy a KI, ha kell, tízszer is szakítani fog egy-egy pártot, amíg az nem válik igazi leninistává. Célzott arra, hogy a német párt szakítása is aktuálissá válhat. Rákosi beszéde – aki a KI *hivatalos* képviselőjének minőségében mondta ezt – éles visszatetszést szült a német kommunisták között. Súlyos dilemma elé kerültek: választaniuk kellett egy alapjában elfogadhatatlan álláspont és a KI mindenkori vezetése iránti engedelmesség között. Amikor szavazásra került a sor, a többség (28:23 arányban) a KI képviselője mellett, Levi álláspontja ellen szavazott.

A szavazás után a párt vezetői közül öten – P. Levi, C. Zetkin, E. Däumig, A. Hoffmann és O. Brass – lemondtak a Központi Bizottságban viselt funkciójukról.[81]

A lemondás érthető megdöbbenést keltett a KI vezetői között, hiszen a lemondottak közt volt Levi és Zetkin, akiket Lenin a legmagasabbra értékelt, a legtehetségesebb vezetőknek tartott. A helyzet tisztázására a KI Végrehajtó Bizottsága Németországba küldte Kun Bélát és Abraham Guralskyt. (Guralsky lengyelországi születésű kommunista volt, a bolsevik párt tagja, aki jól ismerte a németországi viszonyokat. 1920-ban, a német párt egyesülési kongresszusán ő képviselte a Kommunista Internacionálét.)

Kun Béla magával vitte (nem hivatalos minőségben) azokat a magyar

kommunistákat, akik jól beszéltek németül és járatosak voltak a német munkásmozgalomban; többek közt Pogány Józsefet és Münnich Ferencet.[82] A kis csoport március elején érkezett Berlinbe.

Kun Béla elutazása előtt részt vett azon a vitán, amely a Kommunista Internacionálé vezetőségében, az ún. Engere Büróban a német párt politikájáról folyt. Ekkor még nem volt ismeretes Levi lemondása, csupán a Nyílt levélben kifejtett taktika képezte vita tárgyát. Két álláspont alakult ki. Lenin és Radek helyeselték az egységfront létrehozására irányuló lépéseket. Mások úgy vélték, Németországban eljött a nyílt forradalmi akciók ideje és határozatlansággal, harctól való félelemmel vádolták a német kommunistákat. Ezt a nézetet képviselték Zinovjev és Buharin; ezen az álláspontón volt Kun Béla is.[83]

Kun Béla tehát egy határozott előfeltevéssel érkezett Németországba. Nem kellett sokáig tanulmányoznia a helyzetet, hogy meglelje azokat a mozzanatokat, amelyek előzetes elképzelését igazolták.

Megérkezése egybeesett a német politikai élet egyik legsúlyosabb válságával. A londoni jóvátételi konferencián a német küldöttség megtagadta az antant-követelések aláírását. Az antant fenyegető hangú ultimátummal válaszolt. Mindez sokban hasonlított a Vix-jegyzék átadásakor Magyarországon kialakult helyzetre. A kormánynak sem arra nem volt ereje, hogy elfogadja az ultimátumot, sem arra, hogy visszautasítsa azt.

Az ultimátum lejárta után francia csapatok vonultak be a Ruhr-vidékre. Egyidejűleg lezárták Németország nyugati vámhatárait.

Pattanásig feszült a helyzet Felső-Sziléziában is. Itt népszavazásnak kellett dönteni a hovatartozásról. Ám mielőtt erre sor került volna, lengyel katonaság vonult be a vidékre. Velük szemben felsorakoztak a német „rongyosgárdista" alakulatok. A német–lengyel fegyveres konfliktus kirobbanással fenyegetett. Mindebből le lehetett vonni azt a következtetést, hogy kialakult a forradalmi helyzet egyik előfeltétele – zűrzavar keletkezett az uralkodó osztály táborában, a kormány nem tudja erejét a forradalom visszaszorítására összpontosítani.

Az antanthatalmak drasztikus lépései igazolták a német kommunisták álláspontját, mely szerint Németországnak egyetlen lehetséges külpolitikai alternatívája maradt: szövetség Szovjet-Oroszországgal, azzal a hatalommal, amelynek érdekei az adott pillanatban egybeestek a német nemzeti érdekekkel.

Mindezek a tényezők kedvezőek voltak egy elkövetkezendő proletárforradalom szempontjából. Hiányzott azonban a döntő előfeltétel: a munkásosztály többségének elszántsága a forradalom végigvitelére.

A német kommunisták természetesen keresték azokat a harci formákat és módszereket, amelyek a legjobban elősegítik a végső célt – a munkásosztály harcba vitelét a forradalom győzelméért. Ennek az útkeresésnek egyik állomása volt az úgynevezett „offenzíva-elmélet". Ennek lényege a következő: a pártnak akciókat kell kezdeményeznie akkor is, ha eleve tudja, hogy az akció győzelmének az adott pillanatban nincsenek meg az előfeltételei. A tétlen várakozás – úgymond – a tömegek harci kedvét lelohasztja. Ezzel szemben az akciók során a harcba belesodródnak olyan tömegek is,

amelyek egyébként az események passzív szemlélői volnának. „Politikai magasfeszültség idején – még ha átmeneti vereséghez is vezetnek – az ilyen akciók az eljövendő győzelmek feltételei, a forradalmi párt számára az egyetlen lehetséges mód, hogy a forradalmi harc számára megnyerje a tömegeket... Az akció feltétele egy bizonyos tömeghangulat, ugyanakkor maga az akció is a forradalmi tömeghangulat kiváltásának egyik tényezője."[84]

Az offenzíva-elmélet – miként azt A. Reisberg megjegyzi – nem új elmélet a kommunista mozgalomban. Eszmei forrásvidékét valahol az „automatikus csőd" elmélet tájékán találjuk. A breszti béke idején, Buharin és a „baloldali kommunisták" megfogalmazzák a „vörös intervencióra való jog" tézisét. Az offenzíva mint a munkásosztály mozgósításának eszköze felbukkan Zinovjevnek a KI II. kongresszusán tartott beszédében is.

Németországi megfogalmazódása egybeesik Kun Béla Berlinbe érkezésével és – mint azt későbbi dokumentumok bizonyítják – az adott pillanatban ő volt az elmélet alkalmazásának kezdeményezője. Fellépése azonban megfelelő politikai affinitással találkozott a német párt vezetői – Brandler, Frölich, Thalheimer – részéről. Utóbbiak magatartását motiválta az a körülmény is, hogy éppen Paul Levi leváltásával kerültek a párt élére. Úgy vélték: bizonyítaniuk kell, jóvá kell tenniük Levi opportunista hibáit.

Az offenzíva-elmélet képviselői 1921 márciusában arra számítottak, hogy az ország proletárforradalom küszöbén áll. Meg voltak győződve arról, hogy a párt ereje (500 000 párttagot emlegettek, a valóságban meglevő mintegy 350 000-rel szemben) egyenesen kötelezi a kommunistákat a forradalmi akció megindítására.

Az akciót azonban nem a kommunista párt, hanem a burzsoázia kezdte el, melynek szociáldemokrata politikusai okosabbnak és ravaszabbnak bizonyultak a forradalmi proletariátus ekkori vezetőinél.

Március 16-án Hörsing, a szászországi tartományi kormány belügyminisztere, parancsot adott a rendőri alakulatoknak arra, hogy vonuljanak be a Halle–Merseburg-i iparvidékre. A bevonulás ürügyeként az utóbbi időben elszaporodott rablásokat, fosztogatásokat, merényleteket jelölte meg.[85]

Meg kell jegyezni, hogy mind az ürügy, mind az időpont, mind pedig a mód kiválasztása alapos átgondoltságról tanúskodott. Az indokolást nagy tömegek előtt sikerült plauzibilissé tenni. A kommunista mozgalomból kivált ultrabaloldali ellenzék, a Németországi Kommunista Munkáspárt (Kommunistische Arbeiterpartei Deutschlands – KAPD), amely néhány értelmiségi vezetése alatt valójában anarchista érzelmű proletárokat egyesített soraiban, tényleg hajtott végre vasúti merényleteket. Kedvelt harci módszerei közé tartozott a bankrablás; az így szerzett pénzeket részben propagandára, részben a munkanélküliek segélyezésére fordították.[86] Ezek az akciók ellenszenvet váltottak ki nemcsak a kispolgárság, de a munkások széles tömegeiből is. A kommunisták is elhatárolták magukat ezektől az értelmetlen akcióktól. Jelentős munkástömegek voltak azonban, amelyek nem tettek különbséget a KAPD és a kommunista párt között. Ezek a rendőrségi akciót indokoltnak találták és nem láttak okot arra, hogy az ellen fellépjenek.

A kommunista párt arra számított, hogy a munkások elleni akciót az Orgesch és a hozzá hasonló szélsőjobboldali fegyveres alakulatok fogják végrehajtani. Ezek ellen harcba lehetett volna vezetni a szociáldemokrata és USPD munkásokat. De nem ez történt: a „hivatalos" szociáldemokrata vezetés alatt álló rendőri alakulatok szállták meg a hallei iparvidéket. Az Orgesch az akció alatt lábhoz tett fegyverrel állt, nem avatkozott az eseményekbe.

Igen ügyesen választotta ki Hörsing az akció időpontját is. A bevonulás nagypénteken kezdődött és nagyszombaton bontakozott ki; tulajdonképpeni lefolyása húsvét vasárnapjára és hétfőjére esett – azokra a napokra, amikor az üzemek zárva voltak, a munkásokat nehéz volt összeszedni, a sztrájk proklamálásának (lévén munkaszünet) nem volt értelme. Amikor a húsvét utáni kedden a munkások megjelentek a munkahelyeiken, a rendőrség már felkészülten fogadta őket.

Miben állt tulajdonképpen a rendőri akció?

Mint említettük, a Halle–Merseburg-i iparvidék volt a kommunista mozgalom fő bázisa. A munkások – a már említett üzemi és közigazgatási pozíciók mellett – jelentős fegyverkészletekkel rendelkeztek. (Ez a háború utáni Németországban nem számított valami rendkívüli eseménynek. A lakosság különböző csoportjainál tetemes mennyiségű fegyver volt: mind a jobb-, mind a baloldali pártok tartottak fenn fegyveres osztagokat. A fegyverek eredete a háborús összeomlásra és a forradalomra nyúlik vissza. A konszolidálódó államhatalomnak még nem volt ereje ahhoz, hogy összegyűjtse azokat.) A rendőri egységek azt a parancsot kapták, hogy szállják meg az üzemeket – mindenekelőtt a Leuna Műveket –, valamint a munkáslakótelepeket és fegyverezzék le a munkásságot.

Az akció szervezői jól tudták, hogy ez nem fog vérontás nélkül végbemenni. Számítottak rá, hogy a kommunisták nem adják ki kezükből önként a fegyvert. Tisztában voltak azzal is, hogy a párt nincs felkészülve országos méretű ellenállásra – olyanra, ami átterjed a birodalom többi tartományára és általános fegyveres felkelésbe torkollik. Abban bíztak, hogy sikerül egy kisebb méretű összecsapást provokálni, amelynek kudarca hosszú időre megfosztja a pártot az igazi, nagyméretű, jól előkészített fegyveres felkelés lehetőségétől.

Számításuk teljes mértékben bevált.

A rendőri akció megkezdésének időpontjában a párt Központi Bizottsága éppen ülésezett. A hír meglepetésként érte a KB tagjait és éles vitát váltott ki. Abban egységesek voltak, hogy nem lehet cserbenhagyni a szászországi munkásokat. De teljesen nyitva maradt a „mit tegyünk?" kérdése. Pontosabban: kétféle válasz körvonalazódott. Clara Zetkin (aki ekkor nem volt KB-tag) azt tanácsolta, hogy a párt tartózkodjon a fegyveres ellenállástól. Brandler, Frölich, Heckert viszont azon a véleményen voltak, hogy a rendőri provokációra általános sztrájkkal, majd fegyveres felkeléssel kell válaszolni. A vita nem zárult le, a KB nem hozott világos, egyértelmű határozatot. Sőt: a *Rote Fahne* korabeli számai kapkodásról, határozatlanságról, a vezetésben levő ellentmondásokról tanúskodnak.

A rendőri akció kezdetén, március 18-án jelenik meg a *Rote Fahne*-ban

– feltűnő szedéssel, aláírás nélkül – a „Világos választ!" kezdetű felhívás. Mint a későbbi dokumentumokból megállapítható, ezt kétségtelenül Kun Béla írta.

A felhívás bevezetőben megállapítja, hogy az Orgesch nem hagyja magát lefegyverezni; az ellenforradalom rohamcsapata fütyül a törvényekre. A munkásosztálynak választ kell adni a kihívásra. „Minden munkás fütyüljön a törvényre és szerezzen magának fegyvert, ahol talál!

Az ellenforradalom fegyveres erői az egész proletariátus mellére vannak szegezve. Kahr (a bajor tartományi kormány miniszterelnöke – B. Gy.) megadta az első füttyjelet. Még nem a döntő harchoz – csak a felvonuláshoz.

A jelre az egész munkásosztálynak felelnie kell. A válasz csak egy lehet: Ha Kahr az egyik oldalon, úgy a proletariátus a másik oldalon:

fütyüljön a törvényre!

Minden ellenforradalmárnak van fegyvere. A munkások nem lehetnek rosszabb forradalmárok, mint amilyenek az ellenforradalmárok."[87]

A cikk megjelenésének óriási hatása volt Mannsfeldben és környékén. A szászországi kommunisták úgy értékelték azt, mint felhívást a fegyveres felkelésre. A szociáldemokraták pedig kiadták a jelszót: „izoláljátok a kommunistákat!".

Az elszigetelés valóban a legnagyobb elképzelhető veszélyt jelentette. Mit tett ellene a párt?

A *Rote Fahne* március 20-i számában – ismét Kun Béla tollából, aláírás nélkül – vezércikk jelent meg: „Aki nincs velem – ellenem van!" A cikk a szociáldemokrata és független munkásokhoz fordul, és súlyos szemrehányásokkal illeti őket. Tartalma a következő: mi, kommunisták, idejében figyelmeztettünk benneteket, hogy csak akkor lesz munkátok és kenyeretek, ha követtek minket és megdöntitek a tőkések hatalmát. De ti nem hallgattatok ránk. Egyesek közületek még harcoltak is ellenünk. De még nem késő. Testvéri kezet nyújtunk nektek, beállhattok sorainkba, harcolhattok velünk. Ehhez azonban szakítanotok kell saját vezéreitekkel: „éppen olyan keményen, miként a kapitalistákat, kell ütnötök azokat, akik saját soraitokban a kapitalisták ügyét képviselik":[88]

Nem szorul külön bizonyításra, hogy ez a cikk nem volt alkalmas arra, hogy az ingadozókat a felkelők mellé állítsa. Éppen ellenkező hatást váltott ki.

De még ez sem lett volna olyan nagy baj, ha legalább létezett volna egységes haditerv vagy határozott taktikai koncepció. Erről azonban szó sem volt. A közvetlen fegyveres harcra hívó felhívás után három nappal a *Rote Fahne* vezércikket szentel a kommunista párt katonai feladatainak.[89] Ez a vezércikk azt fejtegeti, hogy a fegyveres harcnak az ellenforradalommal szemben semmiféle esélye nincs, hiszen a burzsoázia erői katonailag sokkal felszereltebbek és képzettebbek. A fegyveres harc csak súlyos vereséggel járhat a proletariátus számára. A munkásosztály fegyvere: a szervezettség és a pártsajtó.

Ekkorra azonban már az események irányítása kicsúszott a kommunista párt kezéből; véres kavarodás kezdődött, amelyben részt vettek – az egymásnak ellentmondó központi utasításoknak fittyet hányva – a különböző

helyi kommunista pártszervezetek, valamint a KAPD – hozzájuk csapódott – terrorista osztagai, továbbá a minden ilyen eseménynél elkerülhetetlenül jelenlevő lumpenproletariátus. A szászországi munkástelepüléseken (Eisleben, Merseburg) a fegyveres munkásosztagok felveszik a harcot a rendőrséggel: mindkét oldalon halottak, sebesültek tucatjai. Öntevékenyen kezdeményezett a hamburgi pártszervezet, kiadva a jelszót: „munkanélküliek, foglaljátok el a gyárakat!" A munkanélküliek vegyes összetételű tömege be is tör néhány hajógyárba, amelyek munkássága nem csatlakozik az időközben kiadott általános sztrájk jelszavához. Véres verekedésre kerül sor a gyárfoglalók és a gyárban dolgozók között; utóbbiak a rendőrséget hívják segítségül – sortűz, 8 halott, több tucat sebesült... Szászországban a felkelők közé keveredett lumpen elemek üzleteket fosztogatnak; a Leuna Művekből (amelynek 18 000 munkása egységesen és fegyelmezetten sztrájkol) eltűnik a termelés folytatásához nélkülözhetetlen platinakészlet...

Mindez több mint elég ahhoz, hogy a munkások alapvető tömegei elhatárolják magukat az akciótól. Nemcsak a szociáldemokrata és a független – még a kommunista munkások sem szolidarizálnak egyértelműen a felkelőkkel. Jellemző példa: március 10-én – tehát az akció kirobbanása előtt – a berlini pártszervezet egy nagygyűlést hívott össze a külpolitikai helyzettel kapcsolatban. Ezen mintegy 80 000-ren jelentek meg. A szászországi felkelőkkel való szolidaritás kifejezésére tartott március 22-i gyűlésre mindössze pár ezer ember gyűlik össze.[90]

A kommunista párt általános sztrájkra szólító felhívásának a legfegyelmezettebb párttagok tettek eleget. Ők voltak azok, akik kivonultak az üzemekből – a tőkések legnagyobb örömére, akik módot kaptak arra, hogy megtisztítsák gyáraikat a legveszélyesebb kommunistáktól. Sietve éltek is ezzel a lehetőséggel.

A „márciusi akció" mérlegét megvonva, Arnold Reisberg a halottak számát mintegy 150-re, a letartóztatottakét 6000-re becsüli. Ha túlzás is Paul Levi állítása, aki szerint a harc végére a párt egész léte kérdésessé vált,[91] bizonyos, hogy tömegbefolyásának jelentős részét elveszítette.

A „Märzaktion" kudarca természetszerűen éles vitát váltott ki a német kommunisták között. Paul Levi brosúrát írt, amelyben az akciót bakunyinista puccsnak nevezte. Levi álláspontjához csatlakozott Clara Zetkin, Ernst Däumig és a Reichstagban működő kommunista frakció többsége. A VKPD Központi Bizottságának többsége azonban jóváhagyta a harcok során követett taktikát. A. Thalheimer így összegezte a harc eredményét: „Amikor a burzsoázia a párizsi és londoni tárgyalások miatt nemzetközi és belső válságba került, a német proletariátusnak módja nyílt arra, hogy önálló cselekvéssel lépjen fel. A VKPD-ra az a kötelesség hárult, hogy a munkásosztály élére álljon. A párt eléggé naggyá vált ahhoz, hogy ebben a helyzetben ne elégedjék meg a puszta propagandával és agitációval, mint ahogy annak idején a Spartakus-csoport kénytelen volt ezt tenni. A pártnak kötelessége volt minden adódó belső konfliktust kiélezni és kiszélesíteni, hogy egy átfogó proletár tömegakciót mozdítson elő...

Az első igazi harc, amelyet a VKPD megvívott, súlyos áldozatokat követelt... És mégis – egy tömegharc volt, amelyet a kommunista párt bonta-

koztatott ki. A proletárok százezrei mentek a harcba. Azok a tömegek, amelyeket a harc magával ragadott, sokkal nagyobbak voltak, mint azok, amelyek 1919 januárjában vagy márciusában harcoltak. A harc általános eredménye, hogy az az ólmos stagnálás, amelybe a munkásság belesüllyedt, megtört."[92]

Ruth Fischer összehasonlította a márciusi akciót az 1919. júniusi bécsi puccsal, amely a magyar Bettelheim Ernő vezetése alatt ment végbe és a nemzetközi kommunista irodalomban „Bettelheimerei" néven vált fogalommá. Mint írja, a két esemény közt gyökeres különbség van: akkor Bécsben sem erős kommunista párt, sem forradalmi helyzet nem volt. Most viszont Németországban mindkettő adott.[93]

Hozzászólt a vitához Lukács György is.[94] Mint írja, a márciusi akció nem a párt offenzív taktikájának klasszikus példája, hanem az új taktika kialakítása közben a pártra kényszerített védelmi harc. A cikk éle azonban nem az offenzív taktika hirdetői, hanem a Paul Levi vezette „opportunisták" ellen irányul.

A vitát végül is a Kommunista Internacionálé III. kongresszusa zárta le.

Mielőtt azonban erre rátérnénk, próbáljunk válaszolni arra a kérdésre, mi volt Kun Béla *közvetlen* szerepe az események alakulásában? Ha eltekintünk a másod- vagy harmadkézből származó információktól, lényegében két hiteles tanúnk marad: Paul Levi és Clara Zetkin.

Levi az „Unser Weg. Wider den Putschismus" c. brosúrájában – anélkül, hogy Kun Béla nevét leírná – elmondja, hogy „a Komintern képviselője" már március elején, közvetlen megérkezése után arra beszélte rá a Központi Bizottságot, hogy adja ki a fegyveres felkelés jelszavát. Március 10-én Clara Zetkint, 14-én magát Levit igyekezett rávenni a célkitűzés támogatására. Mint Levi írja, a Központi Bizottság március 17-i ülésén Kun nézetei már a német párt egyes vezetői (nyilván Brandler és Stoecker) szájából hangzottak. (Nem tudjuk, részt vett-e Kun Béla személyesen ezeken az üléseken. A fennmaradt jegyzőkönyvekben neve nincs említve, ami azonban részvételének lehetőségét nem zárja ki.) Mint Kun Bélától származó, de nem általa elmondott gondolatokat idézi Levi: „A harci helyzetet politikán kívüli eszközökkel is létre lehet hozni, rendőrspicli-módszerek, provokációk útján is."[95]

Levi állításainak hitelességét alátámasztja a *Rote Fahne*ban már idézett, Kun Bélától származó felhívás: „fütyüljetek a törvényre!"

Zetkin 1921. április 14-én kelt, Leninhez intézett levelében ezt írja: „Ő (Kun Béla) úgy vélte, nem elegendő a Szovjet-Oroszországgal való szövetséget tűzni ki reális harci célként. A pártnak a tömegeket a kormány megdöntése jelszavával kell mozgósítania. Én bizonygattam neki, hogy ilyen jelszóval nem lehet harcba vinni a tömegeket. A helyzet – mondottam – gyökeresen különbözik attól, amilyen a Kapp-puccs idején volt, amire hivatkozott B." A továbbiakban leírja, hogy a Központi Bizottság egyik tagja is „Kun szellemében" fejtette ki neki az akció tervét, ami ellen ő tiltakozott.[96]

Nagyon valószínűtlen az az itt-ott felbukkanó állítás, mely szerint beszédet mondott volna a munkások előtt, vagy személyesen irányította volna

Levert felkelés után. Németország, 1921. március

a harcokat. Mindkét esetben bőséges rendőrségi anyag maradt volna fenn. Ám a rendőrség csak annyit tudott megállapítani, hogy a márciusi eseményekben az „orosz elem" jelentős szerepet játszott.[97]

Ez azzal magyarázható, hogy a német vezetők szűk körével érintkezett csupán. Tevékenysége főleg az öt–nyolc legmegbízhatóbb emberrel folytatott tárgyalásokból (valószínűleg Zetkin, Brandler, Thalheimer, Stoecker, Heckert, Koenen) állott, nekik adott tanácsokat, amelyek – a helyzetből kifolyólag – az utasítás erejével bírtak.

És mint kiderült, meglehetősen rossz tanácsoknak bizonyultak.

1921 tavaszán, ha a forradalmi helyzet *egyes elemei* adottak is voltak, egészében nem alakult ki forradalmi helyzet Németországban. Mesterséges úton forradalmi helyzetet teremteni – ez valóban nem marxista, hanem anarchista álláspont. Más kérdés, hogy amikor a helyzet *valóban* érett, a pártnak nem szabad ölbe tett kézzel ülni, hanem a harc legváltozatosabb módjait kell alkalmaznia a tömegek aktivitásának növelésére. Ilyen – de csakis ilyen! – helyzetekben a rendőrséggel, katonasággal való összecsapások gyorsíthatják a forradalom érlelődését. Ellenkező esetben a kellően át nem gondolt akciók csak a munkásosztály vértanúinak számát gyarapítják.

A német párt azonban nem ilyen tanulságokat vont le az akcióból. Ellenkezőleg: megpróbáltak a szükségből erényt csinálni. Az „offenzíva-elmélet" a párt hivatalos vonalává vált. Az akció tanulságait egy brosúrában foglalták össze, melynek már címe is elárulja beállítottságát: „A forradalmi offenzíva taktikája és szervezete. A márciusi akció tanulságai."[98]

Az offenzíva-elmélet Kun Béla teljes támogatását élvezte, és Kunnak jelentős része volt annak elméleti megalapozásában.

Abban, hogy ez az elmélet ilyen egyértelműen a párt politikájává vált, nem kis szerepe volt annak a csalódásnak és elkeseredésnek, amelyet a német kommunistákban Paul Levi magatartása keltett.

Levi – aki már a harcok idején demonstratív módon kifejezte különállását – brosúrájával olyan tényeket szolgáltatott ki az osztályellenségnek, amelyek nehezítették a bebörtönzött harcosok helyzetét. Ezért a pártból való kizárása jogos volt, annak ellenére, hogy – mint Lenin megjegyezte – bírálata *tartalmában* 90%-ig helyes elemeket tartalmazott. Levi szembefordulása a párttal a „balosok" kezére játszott: minden józan kritikát azonnal „levistának" nyilvánítottak, amit annál könnyebben tehettek, mivel a pártszerű kritika sem tartalmazott mást, mint az ő brosúrája.[99]

Németországi tartózkodása alatt Kun Béla foglalkozott a magyar párt ügyeivel is (erre később visszatérünk), amellett a KI képviselőjeként részt vett abban a munkában, amely Csehszlovákia egységes kommunista pártjának létrehozására irányult. 1921 elején ugyanis még szervezetileg külön működött a Szudéta-vidék német munkásait tömörítő marxista párt és a Šmeral vezetése alatt szerveződő csehszlovák szociáldemokrata baloldal. A két párt között nemcsak nemzetiségi, de elvi és taktikai különbségek is voltak. A helyzet tisztázására a Komintern felhatalmazta Kun Bélát, valamint az ugyancsak Németországban tartózkodó Alpárit és Rákosit.

Tevékenységükről F. I. Firszov szovjet történész a következőket írja:

„A magyar emigránsok soraiból kikerült, »balos« pozíciót képviselő Komintern-munkatársak egyes tettei, bár szubjektíve a CSKP megalakításának meggyorsítására irányultak, nem segítették elő a párt megalakításának előkészítését, hanem kiélezték az ellentéteket a pártvezetőség és a »baloldali« elemek között.

A német szekciót aktívan támogatta a KI VB egyik, Németországban levő képviselője, Kun Béla, aki március 20-án Berlinben értekezletet tartott a két párt egyesítésének előkészítésére. A helyzetet még bonyolultabbá tette Alpári és Rákosi akciója, akik megkísérelték Šmeral ellen harcba vinni a csehszlovák párt megyei bizottságainak egy részét. Április 12-én a párt kimagasló vezetői, köztük A. Zápotocký és B. Šmeral táviratot intéztek a KI VB-hez, amelyben tiltakoztak Alpári és Rákosi módszerei ellen és kérték, hogy a KI váltsa fel őket más személyekkel." Firszov megjegyzi, hogy Kun a berlini értekezletet követő napokban több megbeszélést is folytatott a csehszlovákiai vezetőkkel.[100]

Visszatérve ezekre az eseményekre, a KI III. kongresszusán Lenin megjegyezte: „Én szintén meg vagyok győződve arról, hogy magyar barátaink Közép-Európában helytelenül viselkedtek és rossz taktikát követtek".[101]

Ebben az időben – németországi küldetésétől függetlenül – Kun Béla a Kommunista Internacionálé legfelsőbb vezetői közé tartozott: tagja volt a Végrehajtó Bizottság Elnöksége ún. Szűkebb Irodájának (Engere Büro).

Kun Béla hozzávetőleg 1920 őszén, Moszkvába érkezésekor lett a KI VB tagja. A *Kommunisztyicseszkij Internacional* című folyóirat 1920-as 9. számától kezdve a szerkesztő bizottság tagjai között tünteti fel a nevét, s ezek többsége egyúttal a VB tagja is volt. Mivel azonban 1920 őszét a Déli Fronton töltötte, a KI munkájába csak 1921 januárjában kapcsolódott be.[102]

A héttagú Engere Büro tagjai sorába Zinovjev javaslatára került, 1921. január 14-én.[103] Január közepétől neve minden olyan okmányon szerepel, amelyet a KI vezetői aláírnak. Pedig ekkoriban még nem fejeződött be krími küldetése, és ideje nagyobbik részét nyilvánvalóan ott tölti.

Mindenesetre Kun Béla funkciójánál fogva is alkalmas volt arra, hogy támogatást nyújtson a német vezetőknek álláspontjuk elfogadtatására a kongresszuson.

Az offenzíva-elmélet képviselői arra számítottak, hogy álláspontjuk támogatásához megszerzik a küszöbön álló kongresszus küldötteinek többségét. Ebből a szempontból döntő fontosságú volt a szovjet párt vezetőinek állásfoglalása. A német vezetők remélték, hogy a maguk oldalára tudják állítani Zinovjevet, Radekot és Buharint. Nem mondtak le arról sem, hogy Lenint meggyőzzék álláspontjuk helyességéről. E célból a legelsőként Moszkvába érkezett Fritz Heckert – Rákosi Mátyás közvetítésével – találkozott Leninnel. Ám a találkozóról meglehetősen lesújtva távozott.[104]

A Lenin meggyőzéséért folytatott harcba a német balosok oldalán bekapcsolódott Kun Béla is. Levelet írt Leninnek, amelyben a „Märzaktion" során tanúsított hibáit azzal próbálta ellensúlyozni, hogy heves támadást intézett Paul Levi és Clara Zetkin ellen. Arra kérte Lenint, tanúsítson iránta nagyobb bizalmat, mint Levi és Zetkin iránt, akiket „hisztérikusoknak" nevezett. Mint írja, ő azt tanácsolta a német kommunistáknak, ne helyezkedjenek defenzívába azalatt, amíg az ellenforradalom Oroszországban a kapitalizmus visszaállítására tör, hanem olyan taktikát dolgozzanak ki, amellyel az ellenforradalom frontját szétzúzzák. Beismerte, hogy a „Märzaktion" során sok hiba történt, de a német munkások becsülettel harcoltak, mialatt Levi és Zetkin az akciót ellenforradalmi módon szabotálták.[105]

Kun Béla levele nem győzte meg Lenint. Lenin igyekezett sokoldalú információkat szerezni a német eseményekről. E célból beszélgetéseket folytatott a Moszkvába érkezett német küldöttekkel, mind a pártvezetés, mind az ellenzék képviselőivel. Így került sor a Clara Zetkinnel folytatott beszélgetésre is.

Zetkin így adja vissza Lenin szavait:

– Legyen nyugodt, a kongresszuson nem fognak az offenzíva-elmélet fái az égig nőni. Mi is ott leszünk. Azt hiszi, mi „megcsináltuk" volna a forradalmat anélkül, hogy tanultunk volna belőle? És mi azt akarjuk, hogy Önök is tanuljanak abból. Egyáltalán – elmélet ez? Bizonyítom, hogy az – illúzió, romantika, igen, semmi más, mint romantika. Ezért is fabrikálták „a költők és gondolkodók országában" az én kedves Bélám segítségével, aki maga is egy költőileg tehetséges nemzethez tartozik és kötelességének tartja, hogy baloldalibb legyen a baloldalnál. De nem szabad költenünk és álmodoznunk... Egyelőre még inkább hallgatunk Marxra mint Thalheimerre és Bélára, bár Thalheimer egy jó és iskolázott teoretikus fő, Béla pedig egy kitűnő, hű forradalmár..."[106]

Természetesen nem biztos, hogy Lenin pontosan ezeket a szavakat használta, de a mondanivaló lényegét illetően nincs okunk kételkedni Zetkin szavahihetőségében. A továbbiak is azt bizonyítják, hogy Lenin sohasem kapcsolta össze az elvi kérlelhetetlenséget személyi szimpátiával vagy anti-

pátiával. Ha elvi, politikai kérdésről volt szó, félelmetesen éles volt; ez nemhogy kizárta, de feltételezte nála a politikai vitapartner személyének tiszteletét, érdemei megbecsülését, értékei elismerését, személyi problémáival való törődést.

Június elején már teljes erővel folytak a kongresszus előzetes tanácskozásai. Az egyes kérdések végleges megfogalmazására bizottságok alakultak. A „balosok" az előkészítő viták során a bizottságokban is arra törekedtek, hogy kész helyzet elé állítsák a kongresszust.

A leghevesebb összecsapásokra a taktikai bizottság előzetes tanácskozásain került sor. Miután ismertté vált, hogy Lenin az offenzíva-elméletet a kommunista mozgalom számára végzetes következményekkel járó álláspontnak tartja, a német küldöttség vezetői lemondtak arról, hogy eredeti platformjukat a kongresszus elé terjesszék. Kun Béla és August Thalheimer kidolgoztak egy – a korábbinál lényegesen enyhébb – tézistervezetet a KI-ban követendő taktikáról.[107] Ezzel egyidőben – az OKP(b) delegációjának megbízásából – Karl Radek is elkészített egy taktikai tézistervezetet. A kettő közti alapvető különbség abban állt, hogy míg Radek tézisei a taktika fő feladatának a proletariátus többségének megnyerését tekintették, a Kun–Thalheimer-féle a közvetlen támadásba való átmenetet tartotta aktuálisnak.

A két tézistervezet 1921. június 1-én került Leninhez, aki részletes megjegyzéseket tett rájuk. A Kun–Thalheimer téziseket „politikailag alapvetően hamisnak" nevezte. „Frázisok és politikai kacatok"[108] – írta a tézisek margójára. Radekot arra figyelmeztette, ne gyengítse téziseinek a munkásosztály többsége megnyerésére vonatkozó állításait „Kun Béla és Thalheimer korlátoltságával" („Borniertheit"), javasolta, hogy ez utóbbit hivatalos szavazással vessék el és a kongresszus Radek téziseit vitassa meg.

A taktikai bizottság elfogadta Lenin javaslatát. Radek átdolgozott tézisei azonban ellenállást váltottak ki a német küldöttségből, amely még mindig nem vetette el az offenzíva-elméletet. Tiltakozásuk eredményeként június 15-én találkozóra került sor a német küldöttség és az OKP(b) Politikai Bizottsága között. A megbeszélésen Kun Béla is részt vett.

A német küldöttek makacs ragaszkodása az offenzíva-elmélethez Lenint annyira felizgatta, hogy – mint Wilhelm Koenen írja – „még goromba és udvariatlan kifejezéseket is használt, amikért azonban azonnal bocsánatot kért".[109]

Kun Béla több bizottság munkájában is részt vett – köztük abban, amely a franciaországi kommunista mozgalom helyzetét tárgyalta. Ennek június 17-i ülésén megbírálta a L'Humanité egyik cikkét, amely a forradalmi harcban szükséges hidegvérről és fegyelemről szólt. Erre szólásra emelkedett Lenin.

– Azért jöttem, hogy felszólaljak Kun nézetei ellen, mert határozottan tudom, hogyha Kun csak kinyitja a száját, feltétlenül a „baloldaliakat" fogja védeni. Kun azt hiszi, hogy a kommunizmus – a „baloldaliak" védelme és hogy csak opportunista hibák léteznek. Nem, vannak baloldali hibák is. Ha a Kommunista Internacionálé meghallgatja Kun és barátai tanácsát a francia kérdésben, akkor a franciaországi kommunista mozgalom lehet, hogy hosszú évekre megsemmisülne. A francia pártot bírálni kell, de a kriti-

Grigorij Zinovjev

August Thalheimer

kának a párt bizonyos hibás, opportunista tetteit kell érintenie, nem kell azonban válogatás nélkül támadni a pártot, széttörni azt, nem kell javasolni másféle – baloldali – ostobaságokat az opportunista tettek ellensúlyozására . . .[110]

A kongresszus 1921. június 22-én nyílt meg a moszkvai Nagy Színházban, ünnepélyes külsőségek között.

A kongresszusra Moszkvába érkezett a kommunista mozgalom egész vezérkara. Olyan nagymúltú, nagy tekintélynek örvendő forradalmárok, mint Zetkin, William Haywood, Tom Man, Fritz Heckert mellett a fiatal ígéretek, akikre később várt nagy szerep: Ernst Thälmann, Willy Münzenberg, Vaillant-Couturier, Vaszil Kolarov, Terracini – nem szólva az orosz párt kimagasló vezetőiről, akik közül Lenin, Trockij, Zinovjev, Radek, Buharin, Kollontaj vett részt aktívan a kongresszus munkájában.

A magyar párt tekintélyes delegációval képviseltette magát. Részben a KMP, részben Pécs-Baranya képviseletében a következő magyarok vettek részt a kongresszuson: Balog László, Friedl Richárd, Hajdu Gyula, Hirossik János, Király Albert, Kun Béla, Landler Jenő, Lukács György, Pogány József, Rákosi Mátyás, Rudnyánszky Endre, Szántó Béla, Szilágyi Dezső, Varga Jenő.[111]

A kongresszuson a korabeli kommunista mozgalom összes lényeges kérdése felmerült, mégpedig a mai olvasó számára szokatlanul éles, nyersen őszinte formában. A vita résztvevői nem kíméltek tekintélyeket, szenvedélyesen és őszintén mondták ki véleményüket. Különösen éles bíráló megjegyzések hangzottak el a KAPD képviselői szájából. De sem Lenin, sem Zinovjev nem törekedtek arra, hogy a „kényes" kérdések élét tompítsák.

A kongresszus két legtöbbet vitatott problémája az olasz és a német kérdés volt. Mindkettőnek volt magyar vonatkozása. Az olasz pártszakadással kapcsolatban terítékre került az a fentebb már ismertetett, szerencsésnek éppen nem nevezhető szerep, amelyet a Komintern VB-t képviselő Rákosi Mátyás játszott.

A német események értékelése heves vitát váltott ki, amely már az első napirendi pontnál kitört, jóllehet az elnökség azt csak a harmadik pontnál, a taktikai kérdések keretében akarta tárgyalni.

Zinovjev a VB beszámolójában mindenekelőtt a Levi által széltében hangoztatott vád, a puccsizmus visszaverését tartotta szükségesnek kihangsúlyozni. Mint mondotta, amint az akcióról az első híreket kapták, a KI vezetői úgy érezték: „végre elmozdult a kő, végre egy mozgalom kezdődött Németországban, végre valami friss levegő". Megismételte a német párt értékelését: „A harcot ránk kényszerítették, a harcot elvesztettük." Rátérve az offenzíva-elméletre, ezt mondta: „Túl sokat beszéltek itt összevissza a forradalmi offenzíváról. Az Isten őrizzen meg minket ezeknek az ostobaságoknak a megismétlésétől. Teljesen egyetértünk azzal, amit Brandler elvtárs brosúrájában mondott: Nem offenzíva volt, hanem egészen egyszerűen egy védelmi harc... Azonban egy lépés volt előre a német munkásosztály kínnal teli útján, ami miatt nincs miért szégyenkeznünk."[112]

Zinovjev beszámolója után azonnal szólásra jelentkeztek a német küldöttek. Lángoló szenvedély és hűvös tárgyilagosság váltogatta egymást Clara Zetkin felszólalásában. Zetkin, aki a Levivel való szolidaritás miatt a kongresszuson a „vádlottak padjára" került, először a „Rákosi-ügyet", illetve az olasz kérdésről vallott véleményét fejtegette. Rátérve a „Märzaktion"-ra, a következőket mondotta: „De az tény marad – és a Märzaktion-ról szóló vitában be fogjuk bizonyítani –, hogy a Végrehajtó Bizottság képviselői mindenesetre a felelősség nagy részét viselik azért, hogy az akció úgy folyt le, ahogy lefolyt; hogy a Végrehajtó Bizottság képviselői a felelősség nagy részét viselik a hamis jelszavak, a párt – illetve a központ – hamis politikai beállításáért." Feltette a kérdést: ha Levit elítélik azért, mert bírálja a hibákat, miért nem bírálják azokat is, akik a hibákat elkövették? A *Rote Fahne* szerepéről szólva a következőket mondotta: „Az [ti. a lap] azt a babonát is bőségesen táplálta, hogy az akciót külföldről kezdeményezték, mert olyan felhívásokat és cikkeket közölt, amelyek a maguk, kirívóan nem németes kifejezési formáikkal lehetővé tették az ellenségnek, hogy kijelentse: »not made in Germany«."[113]

Ez volt a legnyilvánvalóbb célzás, amit a vita során Kun Bélára tettek. Egyébként neve az akcióval kapcsolatban a nyilvánosság előtt nem merült fel. A német vezetők nem igyekeztek ráhárítani a felelősséget, magukra vállalták azt (annál inkább, mivel inkább érdemnek tartották, semmint hibának), a bírálók pedig vagy tartották magukat a pártszerűség elemi szabályaihoz, vagy nem ismerték tevékenységét.

Csupán a német párt akkori hivatalos vezetéséhez tartozó Friesland beszédében találunk utalást – ismét csak nem Kun Bélára, hanem az általa írt cikkre. „Most azt mondják, hogy az egész mozgalom azért tört ki, mert a *Rote Fahne* lehozta a cikket: „Kahr fütyül a törvényekre, ragadjatok fegy-

Gyűlés Moszkvában a Kommunista Internacionálé III. kongresszusa alkalmából

vert". Nyíltan ki akarom jelenteni, hogy nem örültünk mindnyájan annak, hogy ez a cikk megjelent."[114] A továbbiakban azonban azt bizonygatja, hogy az akció e cikk nélkül is kitört volna.

Egyébként olyan hangulat alakult ki, hogy ezt a kérdést érinteni nem volt tanácsos annak, aki a kommunista mozgalom soraiban akart maradni. Az a mód, ahogy Zinovjev megvédte Rákosit, értésére adta a küldötteknek: a VB nem engedi dezavuálni képviselőit. És mivel ezt a kérdést éppen a pártból frissen kizárt Paul Levi vetette fel, ő volt az atyja a „turkesztániak" kifejezésnek, ennek a gúnyban és keserűségben fogant vádnak – amely egy szóba sűrítve mondott ítéletet a VB-képviselők illetőségi helyéről és színvonaláról –, mindenki, aki ehhez a kérdéshez csak hozzáért, megkapta a „levista" jelzőt.[115]

A taktikai kérdés vitája a kongresszus legizgalmasabb napirendi pontja volt. Az előzmények világossá tették, hogy ebben a kérdésben fog lezajlani a fő ütközet a „balosok" és Lenin között.

A német delegáció Radek téziseihez módosító javaslatokat készített, amely védelmébe vette az offenzíva-elméletet. Ehhez előzetesen megnyerte az olasz, az osztrák, a lengyel, a szudétanémet és a magyar delegáció, valamint a Kommunista Ifjúsági Internacionálé támogatását; a küldöttek mintegy fele aláírta azt. (A magyar küldöttség tagjai közül később Landler Jenő, Lukács György, Hirossik János és Király Albert elállt a javaslat támogatásától.)

Radek beszéde után Terracini kezdte meg az offenzíva-elmélet hívei részéről a támadást. Ekkor kért szót Lenin.

Lenin beszédében személy szerint ugyan Terracinivel polemizált, de beszéde mindazoknak szólt, akik az offenzíva-elméletet képviselték. „Ha

a kongresszus nem fog határozott offenzívát folytatni ilyen hibák, ilyen »baloldali« ostobaságok ellen, akkor az egész mozgalom pusztulásra van ítélve" – mondotta.[116]

Bár Lenin beszéde nagy hatást gyakorolt a küldöttekre, az offenzíva-elmélet védelmezői – köztük Kun Béla – nem adták fel a harcot. Mivel azonban a kérdést a kongresszus a taktikai bizottság elé utalta, az ott folyó vitáról nem rendelkezünk nyilvánosságra hozott feljegyzésekkel.

Mégis megállapítható, hogy Lenin a taktikai bizottság július 6-i ülésén beszédet mondott, amelyben éles bírálatot gyakorolt egyes magyar emigránsok – mindenekelőtt Kun Béla felett. A beszéd Lenin műveinek eddigi egyetlen kiadásában sem szerepel; csupán utalás történik rá az ötödik kiadás 53. kötetének 14. oldalához fűzött lábjegyzetben. Tartalmára csupán Kun Béla leveléből következtethetünk, amelyet közvetlenül a beszéd után írt Leninhez.

A német nyelven írt levél a következőképp szól:

„Kedves elvtárs!

Tudatában annak a veszélynek, hogy nemtetszését vívom ki, levelemet egy bibliai idézettel kezdem: »Emlékezzetek arra, hogy ti is voltatok egykoron idegenek Egyiptom földjén.« Ezt a – múltjukat elfeledő zsidókhoz intézett – kinyilatkoztatást azért idézem emlékezetébe, mert Ön a taktikai bizottság mai ülésén egyenesen szentesítette a magyar emigránsok elleni hajszát (»Hetze«), azt a hajszát, amelynek következtében derék magyar elvtársak egész sora került nemcsak a jugoszláv, csehszlovák és román rendőrség kezére, hanem a magyar határokon túl Horthyék kezébe és az akasztófára. Magukat ma – vagy ma még – kommunistának nevező személyek ezen emigránsok ellen fordultak. Nem a Kommunista Internacionáléhoz, nem a Végrehajtó Bizottsághoz, amelynek Ön is tagja. Ők nyilvánosan denunciálták az emigránsokat, a sajtóban, brosúrákban, körlevelekben. Azzal a feltevéssel, sőt annak biztos tudatában denunciálták az emigránsokat, hogy eme denunciálás eredményeként ezeket az ő machinációik szempontjából terhes idegeneket a rendőrség kezére játsszák, és ezzel leterítik őket. Ön ezt bizonyára nem tudta, ezért kötelezte el magát – akarata ellenére – a magyar kommunisták elleni hajsza mellett, elfelejtkezvén arról, hogy mások is voltak idegenek különböző országokban, mások is kénytelenek voltak idegen földön élni, nemcsak mi, magyar kommunisták.

Én, aki emigránséletem jó részét orosz földön töltöttem, nem Önnek kell hogy megköszönjem az orosz proletariátus vendégszeretetét; én kiharcoltam magamnak azt a jogot, hogy itt dolgozva éljek, mivel ezzel a proletariátussal súlyos harcokban forrtam össze, és nemcsak a győztes forradalom után. A magyar emigráció azon tagjai, akik más országokban kénytelenek élni, vagy mi, akik a jövőben más országokban fogunk minden erőnkkel részt venni a proletariátus osztályharcában, ezt a jogot más országokban már kivívtuk magunknak vagy ki fogjuk vívni.

Nem vagyok hajlandó az emigráció kérdésében *politikai* vitába bocsátkozni, mivel az emigráns forradalmárok védelme vagy az ellenük folyó hajsza – nem politikai kérdés. Akkor sem lenne az, ha »balos barátaink«

Lenin beszél a Kommunista Internacionálé III. kongresszusán

nem alkalmazkodtak volna fegyelmezetten a Kommunista Internacionálé harcaihoz. Pedig ezt tették.

Végül ki kell jelentenem, hogy nem tartok igényt sem flastromra, sem jóvátételre.

Kommunista üdvözlettel:
Kun Béla"[117]

A levélhez néhány megjegyzés kívánkozik.

Kun Béla szemmel láthatóan zaklatott kedélyállapotban ragadott tollat, nem várt addig, amíg emóciói lecsillapodnak. Sértődött, a Lenin iránti tiszteletet nélkülöző, bántó és igazságtalan megállapításai nélkülözik a tárgyi alapot.

A levélből arra következtethetünk, hogy Lenin védelmébe vette Paul Levit, vagy annak híveit (talán Clara Zetkint) és azonosította magát azokkal a támadásokkal, amelyeket ez a csoport folytatott a „turkesztániak" – azaz a Németországba küldött magyarok – ellen. Valószínűleg a Levi-csoport tagjai azok a „magukat kommunistának nevező személyek", akik „nyilvánosan denunciálják a magyar emigránsokat". A levél azonban – teljesen hamisan – úgy állítja be a dolgot, hogy itt az *egész* magyar kommunista emigráció elleni hajszáról lenne szó; valójában *néhány* – magyar és nem magyar – embert értek e támadások. Aligha tételezhető fel, hogy bárki is közülük akár egyetlen magyar kommunistát „tudatosan a rendőrség kezére akart volna játszani".

A „magyar határokon túl Horthyék kezébe és az akasztófára" került kommunistákra való hivatkozás azokra az esetekre vonatkozik, amikor a fehér tiszti különítmények Ausztriában emberrablásokat hajtottak végre.

A jövőre vonatkozó utalás („más országokban fogunk részt venni a proletariátus osztályharcában") azt mutatja, hogy Kun Béla még nem tekintette véglegesnek a Szovjet-Oroszországban való letelepedést.

A levél arról mindenesetre meggyőzi az olvasót, hogy Lenin vezéri tekintélye nem zárta ki a személye ellen irányuló bírálatok lehetőségét.

Kun Béla szenvedélyes, elfogult hangú levelére Lenin másnap válaszolt, a taktikai bizottság tagjainak címzett levelében. Ellentétben Kunnal, az ő hangneme nyugodt, szinte bocsánatkérő.

„Tudomásomra jutott, hogy tegnapi szavaim a bizottságban a magyar kommunisták – pontosabban néhány magyar kommunista – ellen elégedetlenséget váltottak ki. Ezért sietek Önökkel írásban közölni: amikor én magam emigráns voltam [több mint 15 évig], én néhányszor »túlságosan balos« álláspontot képviseltem [ahogyan ma ítélem meg]. 1917 augusztusában én is szintén emigráns voltam és pártunk Központi Bizottságának túlságosan »balos« javaslatot terjesztettem elő, amelyet, szerencsére, elvetettek. Természetes, hogy az emigránsok gyakran foglalnak el »túlságosan balos« pozíciót. Én korábban is, és most is távol vagyok attól a gondolattól, hogy szemrehányást tegyek ezért olyan nagyszerű, odaadó, hű és érdemekben gazdag forradalmároknak, amilyenek a magyar emigránsok, akiket mindenki, az egész Kommunista Internacionálé tisztel."[118]

Lenin leveléhez Zinovjev hozzáfűzte a következőket: „Az érintett magyar elvtársak 1920–1921-ben nagyon sokat tettek a Kommunista Internacionáléért. Meg vagyok győződve, hogy a magyar elvtársak – jelenlegi nézeteltérésünk ellenére – megérdemlik a Kommunista Internacionálé bizalmát."[119]

Sem a Leninnel folytatott vita, sem az ezt kiváltó elvi nézeteltérés, sem a „Märzaktion" hibáiért viselt felelősség nem képezték akadályát annak, hogy Kun Bélát a kongresszus a Végrehajtó Bizottság tagjai sorába válassza.

Ebben egyébként nem volt semmi rendkívüli. A VB tagja lett az a Terracini, akit bírálva Lenin az egész kongresszus plénuma előtt minden korábbinál élesebb beszédet tartott; Heckert és Frölich, az „offenzíva-elmélet" makacs védelmezői. Heckert és Kun a VB Engere Bürójába is bekerültek.[120]

A kongresszuson vitára került sor Kun Béla és Trockij között. Trockij – aki a kongresszuson egyértelműen a lenini álláspontot képviselte – a vita során gúnyos megjegyzést tett a „baloldali kommunistákra". Kun Béla magára vette a megjegyzést, és követelte, hogy adjanak módot a válaszadásra (az ülés ugyanis közben lezárta a szónokok listáját).[121] Erre nem nyílt módja. Trockij azonban – Kollontajjal, az OKP(b) baloldali ellenzékének képviselőjével vitázva, nem mulasztotta el az alkalmat még egy csípős megjegyzése megtételére – ezúttal már nevén nevezve Kunt.[122]

1921. július 12-én a kongresszus véget ért, a küldöttek hazatértek országaikba. A magyar küldöttség azonban még egy ideig Moszkvában maradt.

VI.

A KMP újjászervezéséért

Nemzetközi tevékenységével párhuzamosan Kun Béla a húszas évek elején vezető szerepet játszott az újjászervezés stádiumában levő magyar kommunista mozgalomban is.

Erre az időre már kikristályosodott a pártépítésnek az a két koncepciója, amely a Kun- illetve Landler-frakció felfogásaként vonult be később a történelembe. A KMP újjászervezésének ezt a periódusát, a két frakció közti azonosságokat és különbségeket részletesen elemzi Szabó Ágnes monográfiája. Mintegy emlékeztetőül röviden összefoglaljuk az abban kifejtett gondolatokat.

Az újjászervezés elméleti megalapozása, egyben a Magyar Tanácsköztársaság történelmi tapasztalatainak értékelése közvetlenül a diktatúra leverése után megkezdődött. 1919 végétől jelentek meg az akkor még Ausztriában tartózkodó kommunista vezetők (Kun, Landler, Lukács, Rudas, Rákosi) cikkei és brosúrái, melyekben ismertették véleményüket a párt előtt álló feladatokról. Ezeknek az írásoknak közös vonásuk a nemzetközi forradalom közeli győzelmébe vetett töretlen hit, az a meggyőződés, hogy a magyar ellenforradalmat valamilyen külső erő hamarosan elsöpri. Legfontosabbnak azt tartják, hogy ez az esemény ne érje felkészületlenül a magyar munkásosztályt; rendelkezzen azzal, ami az előző forradalomban hiányzott és aminek hiánya végzetes hatással volt az eseményekre: forradalmi párttal. Valamennyien egyetértenek abban, hogy a pártot létre kell hozni, és meg is kezdik annak szervezését. A helyzetből következik, hogy ezt a munkát csak fentről lefelé gyűrűzve lehet elvégezni. Először vezető szerv kell, ez építi ki majd kapcsolatait az otthoni kommunisták laza csoportjaival.

Azonos célt követtek. Annál nagyobb volt az eltérés a módozatok kérdésében. Különösen akkor kezdett élesedni a vita, amikor Kun Béla (1920 augusztusában) Moszkvába került.

A Szovjetunióban ez időben létező magyar kommunista mozgalmat fentebb már jellemeztük. Szóltunk a föderáció keretében működő magyar szekció (Vengszekcija) irodájáról, melyben változatlanul Rudnyánszky játszotta a fő szerepet. Amikor Kun Béla Moszkvába érkezett, az iroda mintegy három és fél ezer magyarral tartott kapcsolatot. Kun számára természetesnek tűnt, hogy ez a tömeg lesz az a váz, amelyre felépítik az otthoni kommunista mozgalom szilárd épületét.

A Bécsben élő Landler Jenő köré tömörülő vezetők nem osztották ezt

az optimizmust. Tisztában voltak azzal, hogy a hazatérők (akiknek többsége a háború előtt nem vett részt a munkásmozgalomban s politikai iskolázottságát az orosz forradalomban szerezte) nem tudnak majd kiigazodni az illegális mozgalom bonyolult körülményei között: a rendőri-csendőri üldözés eleve meg fogja bénítani pártépítési kísérleteiket. Úgy vélték, a pártot csak az otthoni, legális munkásmozgalom (a szociáldemokrata párt és a szakszervezetek) kereteit felhasználva lehet létrehozni. Ez a munka természetszerűen sokkal lassúbb, óriási türelmet, kitartást követel. Nem lehet számítani látványos sikerekre, gyors, számszerűen kimutatható eredményekre. De így – és csakis így – lehet kommunista mozgalmat teremteni Magyarországon.

A két, egymással ellentétes koncepció harca először csak elvi síkon folyt. De – mint ez főképpen emigráns pártok esetében történni szokott – nagyon hamar elfajult. Hozzájárult ehhez a légkör: a bukott forradalom keserűsége, a marcangoló önvád, a „bűnbak" keresése. Meg az emigrációs sors: a harcban részt vevők többségének létbizonytalansága (az Ausztriában élők éheztek, fűtetlen barakkokban laktak), a kivetettség, a „nem kellünk senkinek" érzete, a munkanélküliség. Mindez több mint elegendő ahhoz, hogy a vita eldurvuljon, elvtelen, személyi motívumokkal színeződjék. Az ilyen harc természetéhez tartozik az *éleződés* folyamata is: egyre hevesebb lesz, és előfordul, hogy a résztvevők számára lassacskán elveszti jelentőségét a vita kiindulópontja. Képtelenekké válnak arra, hogy elfogadjanak bármit, amit a másik oldalhoz tartozó mond – akkor is, ha azzal esetleg (ha más szájából hallják) egyetértenének.

Ez a folyamat játszódott le 1920–1921-ben a magyar kommunista emigrációban.

1921 áprilisában a „Märzaktion" kapcsán Berlinben tartózkodó Kun Béla értekezletre hívta össze frakciójának fontosabb tagjait. Eljött Pogány József, Vágó Béla, Münnich Ferenc, Seidler Ernő, Székely Béla, Kenczler Hugó.

Az értekezleten Kun Béla beszédet mondott. Abból indult ki, hogy a kommunista emigrációnak haza kell térnie Magyarországra. Megismételte azt a gondolatot, amit már korábban kifejtett a moszkvai *Vörös Újság*ban: ha a letartóztatás valószínűsége nem több 80–90%-nál, azt mindenkinek vállalnia kell. Hozzátette: „gyávaság és aljasság azt mondani, hogy magamat hajlandó vagyok feláldozni a pártért, de másokat nem. Az ilyen nézet végzetes lehet a mozgalom számára."[1]

Ezzel az értekezlettel hivatalosan is zászlót bontott a „pártépítő frakció" és megkezdte a Bécsben székelő Központi Bizottságtól független, annak irányvonalával homlokegyenest ellenkező tevékenységét.

Pogányt már jellemeztük. Nem volt népszerű ember, sem a diktatúra alatt, sem azután és később se, amikor az Egyesült Államok Kommunista Pártjában tevékenykedett. Mellette ebben az időben Székely Béla játszott nagyobb szerepet. Eredetileg banktisztviselő volt. Hűen szolgálta a pártot, de forradalmi tömegmunkára nem volt alkalmas. Kevéssé ismert, de igen fontos és tűzön-vízen át hűséges volt Kunhoz a Berlinben élő Kenczler Hugó, a Komintern Nyugat-európai Irodájának berlini megbízottja. Rajta

Moszkva a húszas években

keresztül bonyolódtak olyan, nem látványos, de létfontosságú aktusok, mint a hamis útlevelek kezelése, a futárok fogadása és indítása, a párt pénzügyeinek kezelése. Amikor 1922 márciusában a rendőrség letartóztatta, a Mommsenstrasse 20 alatti lakásán nagy összegű valutát találtak nála.[2] Rossz idegzetű, érzékeny ember volt. Amikor megtudta, hogy Kun megvonta tőle bizalmát, önkezével vetett véget életének.

A Landler-frakció vezetőivel is találkoztunk. Lukács és Hirossik mellett jelentős szerepet játszott Rudas, Bettelheim, Révai, Sallai, Karikás.

Nem igaz tehát az a helyenként felbukkanó állítás, mely szerint a „régi" kommunisták inkább a Kun-, a volt szociáldemokraták inkább a Landler-frakcióhoz tartoztak. Pogány ugyanakkor csatlakozott a párthoz, amikor Landler; még a kommunisták felszámolását követelte akkor, amikor Lukács és Rudas már a KMP KB tagjai voltak. Nem tehetünk különbséget a későbbi életutak szemszögéből sem: mindkét frakció tagjainak zöme párthű kommunista volt, de került ki közülük egy-egy renegát is. Mindkét frakcióban túlsúlyban voltak az értelmiségiek, azzal a különbséggel, hogy a Kun-frakcióban szinte kötelező divat volt az értelmiség-ellenesség. Ezek a becsületes kommunisták – miközben prófétai átkokat szórtak egymás fejére, s memorandumokat írtak, határozatokat hoztak egymás ellen – múltjukat, neveltetésüket, hagyományaikat tekintve alig-alig különböztek egymástól.

Egy fontos különbség mindenesetre volt. Kun Béla a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságának tagja volt, a Landler-frakció viszont nem volt képviselve ebben a testületben. Ez nem elhanyagolható pozicionális előnyt jelentett Kun számára. Mindennapos munkakapcsolatban állott Leninnel, Zinovjevvel és a KI, valamint a szovjet állam többi vezetőjével. Landlerék csak közvetve tudtak szert tenni ilyen kapcsolatokra. Kun Béla tisztában volt kedvezőbb helyzetével, és nem habozott a rendelkezésére álló eszközöket saját frakciója érdekében felhasználni.

Mint fentebb írtuk, Kun intervenciójára az SZKP KB káderosztálya segítségével 1921 februárjában megindult a magyar kommunisták hazatelepítése.

De hogyan?

A hazaküldés körülményei óhatatlanul azt a benyomást keltik, hogy a „mozgósítás" szervezőinek fogalmuk sem volt a tényleges magyarországi helyzetről.[3] A hazavezénylésről, a mozgósításról a moszkvai *Vörös Újság* annyi anyagot közölt, amennyi az itthoni szerveknek bőségesen elegendő volt arra, hogy felkészüljenek a hazatérők fogadására.

Csoda-e, ha a Bécsben székelő KB-tagokat, akik heteken át fáradoztak egy-egy kommunista hazaküldésének előkészítésén, a pártépítésnek ez a módja megdöbbenéssel és felháborodással töltötte el? Kétségtelenül volt alapja annak a vádnak, hogy a Kun-frakció – akarva-akaratlanul – denunciálja a hazatérőket, nem pártot épít, hanem légvárakat.

Az utókor igazolta a Landler-frakció aggodalmait. A hazaküldött mintegy 2000 kommunista nevét hiába keressük a Horthy-korszak illegális mozgalmának szereplői között – jó, ha egyet-egyet találunk. (Mint pl. Gosztola Istvánt, ezt a nagyszerű parasztforradalmárt, a Rákosi-per egyik vádlottját.) Nem a forradalmi meggyőződésben, elszántságban volt hiány: nem voltak felkészítve az itthoni állapotokra. Amikor magyar földre értek, a csóti szűrőtáborban megdöbbenve tapasztalták, hogy idehaza csaknem mindent tudnak róluk. Nemcsak azt, hogy a polgárháború alatt milyen frontokon harcoltak, de azt is, milyen pártiskolát végeztek és milyen megbízatással érkeztek haza. A rendőri felügyelet eleve kilátástalanná tett minden pártszervezői próbálkozást.

A pártépítés ilyesfajta gyakorlata indította el a vádaskodásoknak azt a lavináját, ami a zuhanó kő sebességével arányosan növekedett, és néhány hónap alatt majdnem maga alá temette a pártépítő munka addig elért eredményeit. A vitatkozók egyre hevesebben válaszoltak egymásnak, és miközben mindenki fennen hangoztatta az ügy elsődlegességét, az egyre inkább háttérbe szorult.

Szerencsére volt egy semleges döntőbíró: a Kommunista Internacionálé.

Azt hihetnők, hogy a földrajzi helyzet – a Kun-frakció zöme Moszkvában, a Landleré Bécsben tartózkodott – eleve Kunék javára billentette a mérleget. Hiszen ő első kézből informálhatta a Komintern vezetőit, ellenfelei jórészt csak rajta keresztül juthattak azokkal érintkezésbe; ráadásul egyesekkel közeli, baráti-harcostársi viszonyban volt. Ám a dolog nem ilyen egyszerű. A Komintern vezetői meglehetősen tapasztalt emberek voltak: jól tudták, mi az a frakcióharc, kellő értékükre tudták szállítani a szenvedélyes vádakat.

Landler Jenő

Lukács György

Révai József

Amellett Kun Béla a közös harcok során nemcsak barátokra tett szert a szovjet és nemzetközi kommunista mozgalom vezetői között...

A „mozgósítás" körülményei nemcsak a Bécsben élő kommunistákból váltották ki a kritikát; ellenezték azt a Szovjet-Oroszországban levő, józanul gondolkodó magyarok is. A Moszkvában tartózkodó magyar kommunisták egy csoportja – Raáb Nándor, Pelek József, Weltner Sándor, Cseh Károly, Utas László, Zajc Ferdinánd – kapcsolatot keresett a bécsi KB-vel és fellépett a Kun-frakció módszerei ellen.[4]

A Kommunista Internacionálé vezetői első ízben 1921 júliusában foglalkoztak a KMP-ben folyó frakcióharcokkal. A tárgyalásokon jelen volt mindkét frakció vezetősége: Landler mellett Lukács és Hirossik, Kun oldalán Pogány, Rudnyánszky és Szilágyi Dezső vett részt a vitában. Rákosi, Alpári és Varga mint „frakción kívüliek" voltak jelen.[5]

A KI Végrehajtó Bizottságát Radek, Buharin és Thalheimer képviselték. A tárgyalásokon mindkét frakció kifejthette álláspontját. A fórum kötelezett: a személyes vádaskodások szóba se kerültek, a határozat nem is reagált rájuk. A dolog lényegét – a pártépítés követendő módszereit – tekintve, a KI határozata a Landler-frakció álláspontját fogadta el, elvetette az emigránsok tömeges hazatérésének koncepcióját. Új, ideiglenes központi bizottságot nevezett ki a KMP élére, melynek tagjai Kun Béla, Pogány József, Rudnyánszky Endre, Szilágyi Dezső, Landler Jenő, Lukács György és Hirossik János lettek. A Kun-frakció tehát 4:3 arányú többségbe került.[6]

Bár a határozat nyomatékosan felhívott a frakcióharcok megszüntetésére (és történtek is ilyen irányú lépések), a harcok csakhamar kiújultak.

1921 augusztusában érkezett Moszkvába a fogolycsere-egyezménnyel kiszabadított kommunisták első csoportja. Kétségtelen: nem a legjobb időpontban. Ekkor érte el tetőpontját az az éhínség, amely felülmúlta a polgárháború legsúlyosabb éhség-esztendejének, az 1919-esnek a szenvedéseit. Az egyéves, soha nem látott méretű aszály következtében óriási területek maradtak élelem nélkül. Csonttá soványodott parasztok százezrei tántorogtak az országutakon, lepték el a városokat, koldulva, fosztogatva. Az éhhalál áldozatainak számát a Komintern 3 millióra becsülte.[7] Az európai munkások gyűjtéseket rendeztek az oroszországi éhezők megsegítésére; a világsajtó tele volt az éhenhalt gyermekek fényképeivel.

Ilyen helyzetben kellett fogadni a magyar börtönökből érkezetteket. Olyan embereket, akik telve voltak reménységgel és illúziókkal új hazájuk, ama ország iránt, amely az akasztófa alól hozta őket vissza az életbe; amely szabadságot, megbecsülést, emberi életet ígért számukra. Nem volt szabad csalódniuk. Legalább ideiglenesen kivételes állapotokat kellett teremteni számukra.

Kun Béla felismerte ezt, és a rá jellemző energiával látott munkához. Levelet írt Leninnek, amelyben három hónapra szanatóriumi ellátást kér a kiérkezettek részére.[8] A levélhez mellékeli a Központi Bizottság részére készített feljegyzést. Ebben felsorolja az érkezéssel kapcsolatos feladatokat (épület, bútor, ágynemű, fehérnemű, meleg ruházat, evőeszközök, zsebpénz, szanatóriumi élelemfejadag biztosítása).

Pogány József

Varga Jenő

Alpári Gyula

Lenin támogatta a kérés teljesítését. Az érkezetteket a Voroncovo polje 3. számú házban kivételes ellátás fogadta.

Kunt ezúttal is a politikai célszerűség szempontjai vezérelték. Nem felejtette ő el – hogyan is felejthette volna? –, hogy régi bizalmasa és harcostársa, a KMP alapítója, Vántus Károly, a bíróság előtt gyáva áruló módjára viselkedett, hogy Ágoston Péter hitet tett a „keresztény-nemzeti" Magyarország mellett, hogy Dovcsák Antal és Bajáki Ferenc átkozták a percet, amikor szerepet vállaltak a tanácskormányban, és még Bokányi Dezső sem volt éppenséggel néptribun a vádlottak padján. De e megingás a bitófa árnyékában háttérbe szorult ahhoz képest, hogy ezek az emberek még hasznára lehetnek a kommunizmus ügyének. Akár nevükkel – amelyek közül némelyiknek otthon még jó csengése volt –, akár szaktudásukkal, amit a szovjet építés szolgálatába állíthatnak.

Az érkezetteknek az első perctől be kellett látniuk, hogy sorsuk Kuntól függ. Ő szerzett nekik lakást és élelmet, biztosította megélhetésüket addig, amíg a munkába álláshoz szükséges minimális orosz szókincsre szert nem tettek. Az sem volt mindegy, ki milyen munkát talál. A kicseréltek között voltak kiválóan képzett műszaki értelmiségiek (Helfgott, Kelen, Hevesi), akiknek elhelyezése nem jelentett problémát. Az olyan szakmunkások, mint Bajáki és Haubrich, nem sokat gondolkodtak – megfogták a szerszámot és hamarosan aranykezű mesterként tartotta őket számon valamelyik szovjet gyár. De voltak humán értelmiségiek is, akik semmiféle fizikai munkára nem voltak alkalmasak. Ők csak Kunra és munkatársaira számíthattak. És a többiek is csak tőle várhattak segítséget olyan horderejű problémákban, mint útlevél, beutazási vízum, vagy – mondjuk – télikabát beszerzése.

Ő pedig, akinek tudott, segített. Még azt is elősegítette, hogy Ágoston Péter, Dovcsák Antal, Róbert Oszkár harag nélkül távozzanak a Szovjetunióból és boruljanak a szociáldemokrata emigráció ölelő karjaiba. Aki viszont maradt, azt helyzete szükségképpen a Kun-frakció tagjává tette.

Az első transzport érkezésével egybeesett a „Vengszekcija" feloszlatása. Ez időszerű és helyes lépés volt. 1921 őszére a „mozgósítottak" hazamentek. Aki maradt, az már végleges hazának tekintette a Szovjetuniót. Nem lassítani – gyorsítani kellett a beilleszkedés folyamatát. A párttagok az OK(b)P tagjai lettek, nem volt létjogosultsága többé külön pártszerv fenntartásának. Mind a polgárháborúban kintragadt, mind a fogolycserével érkezett magyarokra az a feladat várt, hogy mielőbb hasznos szovjet polgárokká váljanak, megszűnjön a vendégállapot. Magyarságuk megőrzését, a magyar kultúra ápolását, az egymás társasága iránti igényt más formában kellett kielégíteni. Ezt a célt szolgálta a Leontyejevszkij utcában megnyílt Magyar Klub.

Kun Béla személyes életében nagy fordulatot jelentett 1921 ősze: hosszas hányattatások után végre kiérkezett családja. Most láthatta először fiát, Miklóst, aki felesége olaszországi kényszertartózkodása alatt született. A Voznyeszenszkaja utcai lakás hamarosan a Moszkvába érkező magyarok találkozóhelyévé vált.

1921 októberében a frakcióharcok történetének új fejezete kezdődött. Az ürügyet Pogány Józsefnek a *Proletár*ban megjelent „Három hamis jel-

szó" c. cikke szolgáltatta, valódi oka pedig az volt, hogy a Landler-frakció nem akart belenyugodni a vereségbe, amely azzal érte, hogy a KI „kunista" többséget hagyott jóvá a Központi Bizottságban. Ennek a harcnak fontosabb állomásai: a Landler-frakció *Vörös Újság (Wien)* elnevezéssel külön lapot ad ki; a pártalkalmazottak sztrájkba lépnek; Landler, Lukács és Hirossik kilépnek a Központi Bizottságból; gyalázkodó brosúrák jelennek meg; a KI Végrehajtó Bizottsága ismételten kénytelen a magyar párttal foglalkozni.[9]

Maga Kun Béla ebben az időben Moszkvában tartózkodott. Mint Zinovjevnek írt, 1921. december 18-i leveléből kitűnik, az ellene – frakciós ellenfelei által – felhozott vádakat igen nehezen viselte el.[10] Annál is inkább, mert azok egy része igaz volt. Teljesen igazuk volt a landleristáknak abban, hogy a *Proletár*ban megjelent egyes cikkek (ha természetesen akaratlanul is) a rendőrség tudomására hoztak olyan adatokat és tényeket, melyeket a megtorlásoknál fel lehetett használni. Néhány nap múlva Kuusinennek (aki akkor a VB egyik titkára volt) ír: őt is felkéri, védje meg a bécsiek „hazugságaitól".[11] Majd január 1-i keltezéssel a KI elnökségéhez fordul, vizsgálatot kérve önmaga ellen.[12]

A Kommunista Internacionálé Elnöksége 1922 januárjában eleget tett a kérésnek: újra Moszkvába rendelte a két frakció képviselőit. Hosszadalmas tárgyalások kezdődtek. A tárgyalások jegyzőkönyve nem áll rendelkezésünkre. Csak annyit tudunk, hogy azon – többek között – a Kun Bélával szemben hangoztatott vádakat is megvizsgálták.

1922. február 21-én ült össze a KI VB első kibővített plénuma. Ezen – 28 napirendi pont között – foglalkoztak a magyar kérdéssel is. A 14. pontként szereplő napirend megnevezése: „Előadás a magyar kérdésről (Kun Béla ügyéről)". A napirendi pontot Lunacsarszkij ismertette. A nyilvánosságra hozott határozat – amelyet egy ellenszavazat és öt tartózkodás ellenében a többség elfogadott – a következőket mondja ki: „A Végrehajtó Bizottság tudomásul veszi a bizottság egyhangú – a Nemzetközi Ellenőrző Bizottság által jóváhagyott – döntését. A VB kifejezi szimpátiáját és bizalmát Kun Béla elvtárs iránt, úgyszintén felháborodását amiatt, hogy Kun Béla elvtárssal szemben a rágalom különböző eszközeit alkalmazzák."[13]

A Komintern tehát megvédte Kun Bélát. Nem tekinthető véletlennek azonban, hogy neve nem szerepel a plénum által megválasztott Végrehajtó Bizottság tagjai között.

Ezzel azonban ügye nem zárult le.

1922. március 14-én Kun Béla és frakciójának vezetői (Pogány József, Szilágyi Dezső, Székely Béla, Lékai János) levelet írtak Radekhez. (Figyelemre méltó, hogy levelükhöz megszerzik az időközben Moszkvába érkezett Bokányi Dezső, Bajáki Ferenc, Nyisztor György, Szabados Sándor aláírását is.) Ebben összefoglalják a pártépítő frakció nézeteit.

Érdemes a levéllel külön foglalkozni, mert kitűnően meg lehet állapítani belőle, meddig jutott – több mint egyévi útkeresés után – Kun Béla a magyar párt valóságos feladatainak felismerésében. Mint írja, a frakció szükségesnek tartja az illegális, Magyarországon működő kommunista párt létrehozását. Az illegális – szűk – pártot egy széles, legális munkáspártnak kell

körülvennie, amely a szociáldemokráciából kiábrándult munkásokra alapozódna. Ehhez mindenekelőtt meg kell bontani a szociáldemokrata pártot. Mivel a szociáldemokrata pártszervezetek szervezetileg jelentéktelenek, az igazi erőt a szakszervezetek képviselik, a kommunista munka súlypontját ide kell helyezni. Elsősorban arra kell törekedni, hogy a szakszervezeteket leválasszák a szociáldemokráciáról. Ennek fő módja a pártadó fizetésének megtagadása. A KMP szervezését elsősorban Magyarországon kell forszírozni. Az emigráció csak a tanácsadó szerepére szorítkozhat.

A levél végül javaslatot tesz az új KB összetételére. Javasolja, hogy a KI azt három csoportból válogassa és nevezze ki: 1. a Kun-frakció tagjaiból; 2. a börtönből kiszabadultak képviselőiből és 3. az ún. „közép-frakció" (Alpári) tagjaiból. Mint írják, a Landler-frakciót a vezetésből teljesen ki kell zárni. A levél az új KB-tagokra vonatkozóan személyi javaslatokat is tesz: ezek – Alpári kivételével – megegyeznek a levél aláíróival.[14]

Mint látható, a levélben helyes felismerések keverednek frakciós elfogultsággal. Tulajdonképpen már itt megfogalmazást nyer az 1925-ben létrejött MSZMP elgondolása. Helyes az a felismerés, hogy a kommunista szervező munka fő terepe a szakszervezet. Helytelen – és az otthoni helyzet nemismerését tükrözi – a pártadó megtagadásának követelése, amely az 1918. őszi jelszó megismétlését jelenti, gyökeresen más viszonyok között.

Figyelemre méltó – ha nem is meglepő – a börtönből a Szovjetunióba került szociáldemokraták csatlakozása a Kun-frakcióhoz. A frakcióharcok során mindkét frakció nemegyszer sértegette a másikat a „szociáldemokrata" jelzővel. Természetesen nem volt igazuk – mind Landler, mind Pogány régen szakított azokkal a szálakkal, amelyek őket régi pártjukhoz fűzték. Nincs azonban tudomásunk arról, hogy akár Bokányi, akár Bajáki erre az időre kritikailag leszámoltak volna szociáldemokrata múltjukkal. Eszmeileg nyilván sokkal közelebb álltak a szociáldemokráciához, mint a Landler-frakció bármely tagja. De Moszkvában éltek, Kun környezetében és befolyása alatt. Nevük otthon ismert volt, a hazai munkásmozgalomban nagy tekintéllyel bírtak. Ezek a tényezők együttesen predesztinálták őket arra, hogy a KB tagjaivá váljanak.

A Landler-frakció kikapcsolása a vezetésből egyszersmind azt jelentette volna, hogy a KB elveszti a kapcsolatot a Magyarországon erre az időre épített pártszervezetekkel, mivel azok valamennyien az ún. pártot nem építő frakció vezetése alatt állottak.

A Radekhez írt levelet néhány nap múlva egy nyilatkozat követte, amelyben a „pártépítő frakció" vezetői bejelentik: nem hajlandók közös vezetőségben dolgozni a landleristákkal, akik gyalázkodó röpiratokat adnak ki ellenük. Ezért kilépnek a KB-ból és egyszerű párttagokként dolgoznak tovább.[15]

Ezek után ült össze – 1922. március 17-én – a Komintern Végrehajtó Bizottsága által a magyar párt problémáinak rendezésére összehívott bizottság. A vitában – melynek referátumát Karl Radek tartotta – részt vettek: G. Zinovjev, H. Brandler, H. Eberlein, R. Schüller, C. Zetkin, M. Levien, R. Vujović, M. N. Roy, T. Bell, H. Walecki, B. Souvarine, S. Katayama, M. Borogyin – a nemzetközi kommunista mozgalom akkori legtekintélye-

sebb vezetői. A magyar párt részéről a két frakció képviselői és a jelentősebb frakción-kívüliek voltak jelen.

Radek referátumában kijelentette: a KMP KB mindkét frakciója szabotálja a KI korábbi határozatát. Nem érdemes azon meditálni, melyik frakció szolgált rá jobban az elmarasztalásra; mindkettő súlyos hibákat követett el. Ezek közös gyökere: az emigrációs állapot. Mint mondotta, „nem kívánom egyikünknek sem, hogy emigrációban kelljen élni".

A kimerítő vita után a kérdés részleteinek eldöntését egy háromtagú bizottságra bízták, melynek tagjai a német Brandler, a lengyel Unsliht és Oszip Pjatnyickij voltak.[16]

Ez a szűkebb bizottság hozta meg – valószínűleg 1922. április 1-én – azt a határozatot, amely megtiltotta a magyar kommunisták frakcióba szervezését, elrendelte, hogy az emigrációban levők a megfelelő országok pártjaiban végezzenek munkát. Feloszlatta a Központi Bizottságot és újat jelölt ki, amely mindössze három emberből – Hirossik Jánosból, Seidler Ernőből és Szilágyi Dezsőből – állt, akiknek minél hamarabb Magyarországra kellett menniük. A KB korábbi tagjaiból – moszkvai székhellyel – egy szerkesztő bizottság alakult, amelynek feladata arra korlátozódott, hogy a magyar pártot sajtóval és irodalommal segítse, a konkrét pártmunkába nem szólhattak bele.[17]

Kun Bélát (akárcsak Landler Jenőt) a KI ezzel a határozattal eltávolította a magyar párt vezetéséből.

A frakciózás azonban ezzel a határozattal nem szűnt meg – csupán áttevődött egy, a hazai mozgalom számára kevesebb kárt okozó testületbe, a moszkvai szerkesztő bizottságba. A Komintern vezetői arra a következtetésre jutottak, hogy amíg Kun Béla Moszkvában van, tartani kell a frakcióharc állandó kiújulásától.

Mivel egészségi állapota már régen indokolttá tett egy hosszabb, alapos gyógykezelést (amire Moszkvában ebben az időben nem volt mód), maga Lenin szorgalmazta azt a tervet, hogy Kun Béla és családja utazzanak el Svédországba.[18] Litvinov, a Szovjetunió külügyi népbiztosának helyettese interveniált ebben az ügyben a svéd kormánynál. Eredménytelenül: mind a svédek, mind a norvégek (akikhez szintén fordult) visszautasították a kérelmet.[19]

Ezután született meg az a döntés, amely Kun Bélát az OKP(b) uráli bizottsága agit. prop.-osztályának vezetésével bízta meg.

Ez a döntés éles kritikai fényt vet Kun Béla tevékenységének 1921–1922-es szakaszára. A Komintern Engere Bürójából egy megyei szintű pártbizottság osztályvezetői posztjára kerülni – ez igen nagy különbség, melynek indokain – a fent leírtak ismeretében – nincs mit töprengenünk. A döntés szerzőinek – akik közt Lenint is ott találjuk – az a törekvésük, hogy – legalábbis egyelőre – Kun Béla ne vegyen részt sem a magyar párt, sem a nemzetközi kommunista mozgalom vezetésében.

Közrejátszott ebben a döntésben a Rudnyánszky-ügy is. Rudnyánszkynak, miután a polgárháború viharait a biztonságos moszkvai Lux szállóban átvészelte, és sok embert küldött haza illegális munkára, végül is szintén haza kellett indulnia. Hazavezénylését Kun szorgalmazta, arra számítva,

hogy egy ilyen „nagykaliberű" vezető megjelenése Bécsben és eredményes munkája Budapesten megerősíti majd frakciója helyzetét, véget vet a landleristák monopóliumának az otthoni pártszervező munkában. Zinovjev – akit baráti szálak fűztek Rudnyánszkyhoz – szintén várakozással tekintett e küldetés elé.

Ám az otthoni pártmunkáról szóló jelentés helyett Zinovjev levelet kapott Bécsből. Rudnyánszky közli, hogy nem tér haza Magyarországra, mivel, úgymond, kiábrándult a KMP-ből. „Fontos felfedezést" tett: rájött, hogy Magyarországon 1919-ben voltaképpen nem is tanácshatalom volt, „csupán annak látszata". És miután a KMP élén álló emberek olyanok, amilyenek, ő, Rudnyánszky, ezekkel nem tud együtt dolgozni. De azért idővel, majd ha teljesen új emberek jönnek, hajlandó lesz résztvenni a kommunista mozgalomban. Addig is meleg barátságáról biztosítja Zinovjevet.[20]

Arról nem tett említést, mit szándékozik tenni azzal a pénzzel, melyet a Kominterntől pártszervezésre kapott.

Később kiderült.

Órásüzletet nyitott belőle Temesváron.

A nemzetközileg ismert kommunista vezetőnek, a KI VB tagjának árulása érthetően nagy felháborodást váltott ki a Komintern vezetőiből. És mivel Kun mindvégig és feltétlenül bízott benne, osztoznia kellett a felelősségben.

Így került végül is az Urálba. Mindenesetre ez a megbízatás olyan lehetőségeket is kínált, amelyek Kun Béla további emberi és kommunista fejlődése szempontjából pozitív következményekkel járhattak. Módja volt – életében először – közvetlenül megismerni a szovjet élet, a szocialista építés hétköznapjainak problémáit. Gyökeret ereszthetett a Szovjetunióban: a „külföldi elvtárs" státusát felcserélhette a középszintű szovjet vezetőével. (Nem ő volt az egyetlen. Az OKP(b)-ben tucatszámra dolgoztak lengyel, finn, lett, litván, román és más nemzetiségű kommunisták, akik hozzá hasonló körülmények közt kerültek a szovjet testvérpárt különböző szervezeteibe.) Rangot szerezhetett a szovjet pártban azáltal, hogy ismerik és elismerik egy politikailag rendkívül fontos pártszervezetben.

A döntés tehát azt is kifejezte, hogy az illetékesek számítanak Kun Bélára, a hivatásos forradalmárra, a szovjet hatalom további harcaiban.

1922 májusának végén érkezett Kun Béla az akkori Jekatyerinburg (ma: Szverdlovszk) városába, hogy megkezdje munkáját az OKP(b) Urálbüro tagjaként. Az uráli pártszervezet azért volt fontos, mert az oroszországi nagyipar és a munkásmozgalom hagyományos fellegvárának számított e vidék; a bolsevikok forradalom előtti gárdájának egész generációja nőtt fel a Tobol és a Káma közötti, hétmillió ember lakta vidéken. A polgárháború itt is erősen megritkította a munkásságot. Legjobb elemei vagy a frontokon estek el vagy a szovjet élet különböző vezető posztjaira kerültek. Helyüket új, az osztályharcban járatlan fiatalok, tegnapi parasztok foglalták el. Ezek között – akárcsak az ország egyéb ipari központjaiban – könnyű sikereket aratott a szovjetellenes demagógia, amelynek mind az eszerek, mind a mensevikek valóságos mesterei voltak. A NEP kezdeti szakaszának a polgárháború pusztításaiból adódó nehézségei (az árak gyors emelkedése,

Urál pártmunkások között

a munkanélküliség, a spekulációs vagyonok növekedése) megkönnyítették azoknak a dolgát, akik a munkásságot szembe akarták állítani a szovjethatalommal. (Ez utóbbiak tábora pedig nem korlátozódott a sokat – és mindig együtt – emlegetett mensevikekre és eszerekre, hanem magába foglalta a régi orosz politikai színkép valamennyi áramlatát, a fekete-százasoktól az anarchistákig.) A nehézségeket fokozták az új hatalom kialakulatlanságából adódó problémák: a banditizmus (amelynek egyik forrása a szülők nélkül maradt csavargó gyerekek szállongó varjúraja volt), az új szovjet intézmények nehézkessége, valamint a régi értelmiség szabotálása.

Volt hát mit tenniük az uráli kommunistáknak.

Kun Béla életének erről a szakaszáról – a hitves visszaemlékezésein kívül – az OKP(b) Urálbüro üléseinek ránk maradt jegyzőkönyvei és az *Uralszkij Rabocsij* című újság fennmaradt példányai tanúskodnak. A jegyzőkönyvek nem a történelem, hanem a gyakorlati élet szükségleteire készülnek; emiatt sajnálatosan lakonikusak. Csak a legszükségesebb információkat közlik: mikor volt az ülés, kik vettek részt rajta, miről tárgyaltak és milyen határozat született. Nem tájékoztatnak sem a résztvevők funkciójáról, sem az előterjesztésekről és indoklásukról, sem a lezajlott vitákról.

Mit tudunk hát meg belőlük? Hogy Kun Béla mellett a bizottság tagjai bizonyos Lomov, Jaglom, Haritonov, Novoszjelov, Szulimov, Vasziljev nevű elvtársak, hogy Kun Béla magával hozta régi hívét, Dornbusch Richárdot és rövidesen – a büró tagjaként – bekapcsolta őt annak munkájába, hogy Kun olyan kérdésekkel foglalkozott, mint a kenyér-kölcsön jegyeztetése; a permi és tyumeni pártkonferenciák megtartása, a szakérettségis tanfolyam felállítása, a tyumeni elvtársak közti konfliktus rendezése, az alkoholizmus elleni harc, a korrupció megfékezése, az ifjúság közötti munka. Sokat utazott, járta a környék gyárait, munkástelepüléseit. Előadásokat tartott a nemzetközi helyzet akkori kérdéseiről: a génuai konfe-

renciáról, a három internacionálé berlini tanácskozásáról, a világforradalom ügyének állásáról.[21] Hasonló témakörben mozogtak az *Uralszkij Rabocsij*-ban megjelent cikkei is.

Életének ez a szakasza – a Szverdlovszkban töltött egy év – felhőtlen és tiszta. Nem árnyékolják be személyi intrikák, nem kell sündisznóállásba húzódnia. Teljes nagyságában mutatkozhat meg kiváló szervezőkészsége, agilitása. Az orosz nyelv immár nem akadálya szónoki képességei kibontakozásának, már képes arra, hogy magával ragadja hallgatóit, az uráli munkásokat, lenyűgözze az Urál bolsevik funkcionáriusai közt rendkívülinek számító műveltségével az egyetem professzorait. Hamarosan otthonosan mozog Jekatyerinburg akkori, az európaitól lényegesen eltérő viszonyai között. Odahozatja feleségét, barátokra tesz szert. Magában a pártbizottságban nagy tekintélyt ív ki magának. Ha a titkár valahová elutazik, Kun Béla helyettesíti.[22] A jegyzőkönyvekből kitűnik, hogy különösen sokat foglalkozik a szverdlovszki egyetem problémáival. Ő a felelős az egyetemi felvételekért (ebbe a munkába bevonja a magyar Sík Endrét is), az egyetemi tanács személyi összetételéért, az egyetemre kerülő munkás- és parasztdiákok tanulásáért.

1922. november 5-én nyílik meg Moszkvában a Kommunista Internacionálé negyedik kongresszusa. Kun Béla a kongresszusra Moszkvába utazik. Megbízatása van: korreferátumot kell tartani a második napirendi ponthoz, Lenin előadásához, melynek címe: Az orosz forradalom öt éve és a világforradalom perspektívái.

Lehetetlen nem látni az ellentmondást Kun Béla ekkori helyzetében. Alig öt hónapja, hogy minden korábbi funkciójáról leváltva, az Urálba küldték. Közben nem történt semmi olyasmi, ami a leváltás indokait más megvilágításba helyezte volna. Ez a megbízatás viszont azt a látszatot kelti, mintha mi sem történt volna, mintha Kun változatlanul a Komintern vezetői között lenne, aki olyan tekintélyes nevek között szerepel, mint Trockij és Zetkin (ők hárman szóltak hozzá Lenin referátumához).

Hol keressük a magyarázatot?

Ha figyelmesen elolvassuk Zinovjevnek a VB nevében beterjesztett referátumát és az azt követő vitát, közelebb jutunk a válaszhoz. Zinovjev, sorra véve a KI fontosabb pártjait, kitér a KMP helyzetére is. A magyar párt helyzetét „nagyon sajnálatosnak" minősíti. Mint mondotta, a KMP vezetői a frakcióharcok során mindent elkövettek, hogy a helyzetet súlyosbítsák. Egy bizonyos határig érthető az emigrációs állapotból fakadó frakciózás, ám a magyar kommunisták túlmentek minden elképzelhető határon. A kongresszusnak ki kell mondani: most már elég! Felelősségre vonja a KMP vezetőit a Magyarországon legutóbb bekövetkezett letartóztatásokért, melynek során 170 kommunista került rendőrkézre, és amelynek hatását katasztrofálisnak tartja.[23]

Zinovjev szavaira Landler szokatlanul élesen reagált. Zinovjev célja az volt – mondotta –, hogy minket eleve defenzívába szorítson. Ám ez nem fog sikerülni. Az a csoport, amely most lebukott (a Gerő-féle szervezkedésről volt szó) 19 hónapig dolgozott otthon. Ez alatt újságot adott ki, gyűléseken hallatott magáról. És ezt mind az „Anti-Kun frakció" csinálta. Landler

A Komintern IV. kongresszusának emelvényén. 1922. november

Leányával, Ágnessel, a Vörös téren. 1922. november 7.

hangsúlyozta, hogy az elmúlt kilenc hónapban nem folyt frakcióharc. Ellentámadásba ment és szemére hányta a KI VB-nek, hogy olyan emberekre bízta a magyar párt ügyeit, mint Brandler, aki nem csinált semmit, vagy egy másik elvtárs (valószínűleg Kolarov – B. Gy.), aki csak bolgárul és oroszul tud, és emiatt beszélni se lehetett vele. Félreérthetetlenül Kunra célozva kijelentette: „nem az a lényeg, hogy kinek milyen történelmi neve van, hanem az, hogy ki mennyit segít az otthoni munkában".[24]

Landler után Rákosi Mátyás kért szót. Azonosítva magát Zinovjevvel, azt mondotta, hogy az emigráció már túlontúl sok anyagot szállított az antikommunista agitációnak és a magyar rendőrségnek. A VB jól tette, hogy belenyúlt ebbe a „szemétdombba" és energikusan rendet teremtett. Visszautasította Landler felszólalását.

Zinovjev zárszavában visszatért a magyar ügyre. Ne hivatkozzon Landler a magyar börtönökben ülőkre – vetette oda. Akik onnan kijöttek és Moszkvába kerültek, nem vállalnak szolidaritást Landlerékkel! A Landler-frakció árt az ügynek...[25]

A fentiekből világos képet kapunk Zinovjev viszonyáról a Landler-frakcióhoz. Zinovjev nyilvánvalóan nem ment bele abba, hogy a kongresszuson a KMP-t a Landler-frakció képviselje. A mérleg egyensúlyban tartása érdekében ott kellett lenni Kun Bélának is. Sőt, szerepelnie kellett, hogy megcáfolja a Kun „száműzetéséről" széles körökben szállongó híreket.

Ám régi pozíciójának visszaállításáról egyelőre nincs szó. A kongresszuson részt vevő magyar küldöttség többsége nevében Bokányi, Rákosi és Alpári levelet írnak a kongresszus elnökségének, amelyben javasolják Kun Béla beválasztását a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságába.[26] A kongresszus azonban nem fogadja el a jelölést. A KI vezető szerveibe egyetlen magyart választanak be – Rákosi Mátyást, a Titkárság póttagja és a Szervező Iroda (Orgbüro) rendes tagjaként.[27]

A kongresszus után Kun Béla visszatért az Urálba és folytatta munkáját az Urálbüro agit. prop. osztálya élén.

1923 tavaszára asztmája kiújult; az urali viszonyok – a sok utazás és kevés pihenés, a rendszertelen életmód – nem tettek jót amúgy is megrendült egészségének. Az Urálbüro március 18-i ülésén határozat születik, mely szerint „Kun Béla elvtársat betegsége miatt gyógyításra Moszkvába kell vezényelni. Az elutazás időtartamára helyetteséül ki kell nevezni Dornbusch elvtársat."[28]

Ez az utolsó urali jegyzőkönyv, amelyben neve szerepel. Márciusban visszatér Moszkvába, majd – családjával együtt – a Kaukázus egyik üdülőjébe, Zseleznovodszkba utazik.[29]

A Kaukázusból 1923. augusztus végén (vagy szeptember elején) tért vissza Moszkvába.

Új feladat várta. Az SZKP Központi Bizottsága a Komszomol Központi Bizottságához delegálta, mint a párt képviselőjét.

Nincsenek dokumentumaink erről az időszakról. Özvegyének visszaemlékezéseiből mindössze arról értesülünk, hogy a komszomolisták szerették és tisztelték Kun Bélát.

Kun Béla (a kép jobbszélén) családjával a zseleznovodszki üdülőben. Az ülő sorban a botot tartó férfi Mihail Frunze. 1923

Moszkvába való visszatérése egyúttal azt is jelentette, hogy újra bekapcsolódik – ha nem is közvetlenül – Komintern és a KMP ügyeibe.

1924. január 2-án a Komintern magyar bizottsága – Kuusinen elnökletével – ülést tartott. Kuusinen javasolta, hogy hívják össze a magyar pártmunkások konferenciáját. A résztvevők – Kun, Pogány, Rudas – egyetértettek abban, hogy a frakciózást meg kell szüntetni. Határozat született arról, hogy össze kell hívni a két frakció vezetőit a közös munka elkezdésére.

Meg kell jegyeznünk, hogy erre az időre – a Komintern energikus intézkedései nyomán – a magyar pártban a frakcióharcok enyhültek. A pártépítés első eredményei: a hazai szakszervezeti kommunista csoportok kiépülése, a szociáldemokrata ellenzék körében végzett munka fellendülése (amely elsősorban a Landler-frakció tevékenysége nyomán született), háttérbe szorították a korábbi meddő torzsalkodásokat. Kun Béla átmeneti kikapcsolása is enyhítette a feszültségeket.

1924. január 21-én a nemzetközi kommunista mozgalmat pótolhatatlan veszteség érte: elhunyt Vlagyimir Iljics Lenin. Kun Béla tagja volt a Lenin temetésére létrehozott bizottságnak. Nem sokkal a temetés után levelet írt a Marx–Engels Intézetnek, amelyben javasolja: kezdjék meg Lenin összes művei kiadásának előkészítését.[30] Kun Béla tehát az azóta öt kiadást megért Lenin-sorozat egyik kezdeményezőjének tekinthető.

Részt vett – szavazati joggal, a Komszomol küldötteként – az SZKP XIII. kongresszusán, azon a kongresszuson, amelyen felolvasták Lenin „végrendeletét", a kongresszushoz írt levelet. Minden bizonnyal ő is megszavazta azt a határozatot, amely megerősítette Sztálint a KB főtitkári posztján.

Sztálinhoz való viszonyáról ezekből az évekből alig rendelkezünk dokumentumokkal. Ez érthető: Sztálin akkoriban olyan területen tevékenykedett, amellyel Kun Bélának 1922 előtt kevés közös ügye volt. 1918-ban Szverdlov és Buharin voltak a partnerei, a Magyar Tanácsköztársaság idején – Lenin mellett – főleg Csicserin és Rakovszkij. A krími harcok alatt Trockij volt a felettese, a Kominternben Zinovjevvel, Radekkel érintkezett. Sztálinnal csak az Urálbüro osztályvezetőjeként került kapcsolatba. Fennmaradt egy távirat 1922 júliusából, amelyben az Urálbüro titkára helyett arról értesíti Sztálint, hogy egy bizonyos Ufimc (?) kétszeri figyelmeztetés dacára sem küldött el valamilyen iratot.[31] Ez a távirat csupán a kapcsolat létét bizonyítja, annak pontosabb tartalmáról semmiféle felvilágosítással nem szolgál.

Később születnek majd olyan dokumentumok, amelyek választ adnak erre a kérdésre is.

A Komintern osztályvezetője

1924. június 17-én nyílt meg Moszkvában a Kommunista Internacionálé V. kongresszusa. Akárcsak az előzőket, ezt is Zinovjev nyitotta meg. Ő tartotta a főreferátumot is.

Beszéde – és az azt követő vita – előrevetítik az elkövetkező években kiteljesedő szektás fordulatot. Az ő szájából hangzik el először a nemzetközi irodalomban rendszerint Sztálinnak tulajdonított kijelentés: „a szociáldemokrácia a fasizmus egyik szárnyává vált".[32] Gyakorlatilag felszámolja a IV. kongresszuson elfogadott munkás egységkormány jelszavát: a „jobboldaliak" megbélyegzett táborába taszítja Radekot és Brandlert, Lukács Györgyöt és Šmeralt. Ez a kongresszus állítja – Zetkin heves ellenzése dacára – a német párt élére a későbbiekben annyi kárt okozó Ruth Fischer–Arcady Maslow csoportot. Túlértékelve az 1923-as év harcait – a hamburgi, lengyelországi és bulgáriai eseményeket – új forradalmi hullám jövetelét véli látni a történelem horizontján.

Ez a kongresszus választja meg Kun Bélát az egyik vezető szerv, a Szervezési Iroda (Orgbüro) tagjává. Ekkor kerül a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottsága agitációs és propaganda osztályának élére, abba a funkcióba, amelyet több mint öt éven keresztül betölt.

Az V. kongresszus a KI apparátusában lényeges változásokat eredményezett. A Végrehajtó Bizottságon belül új osztályok, illetve bizottságok alakultak. Megnőtt a IV. kongresszuson létrehozott Orgbüro hatásköre. Ez irányította az egyes szekciókban folyó szervezeti munkát; hozzá tartoztak a káderügyek is, javaslatára leváltottak vagy kineveztek KB-tagokat az egyes pártokban. Az Orgbüro tagjai az V. kongresszus után a követ-

Vjacseszlav Molotov, Kun Béla és Clara Zetkin a Kommunista Internacionálé V. kongresszusán. 1924. június

kezők: W. Bogucki (Lengyelország), W. E. Dunne (USA), O. Geschke (Németország), J. Humbert-Droz (Svájc), Kun Béla (Magyarország), O. W. Kuusinen (Finnország), MacManus (Nagy-Britannia), V. Mickiavicius-Kapsukas (Lettország), F. F. Petrov (Szovjetunió), O. A. Pjatnyickij (Szovjetunió), R. Schüller (Kommunista Ifjúsági Internacionálé), A. Treint (Franciaország), valamint a csehszlovák és az olasz párt egy-egy meg nem nevezett képviselője.[33]

Az Orgbüro alá tartozott az agit. prop. osztály, amelynek vezetésével 1924 júliusában Kun Bélát bízták meg.

Az Orgbüro tényleges vezetése Oszip Pjatnyickij kezében összpontosult. Az ekkor 42 éves, alacsony, kövérkés, erősen kopaszodó ember tizenhat éves kora óta vett részt a forradalmi mozgalomban. A lenini *Iszkra* Oroszországba való csempészése nagyrészt az ő érdeme volt. Másfél évtizedet töltött azzal, hogy küldöncöket juttatott át Európa különböző határain, illegális nyomdákat létesített és látott el minden szükségessel, hamis iratokat gyártott és szerzett, pénzforrásokat kutatott fel, spicliket leplezett le. Mestere volt a konspirációnak, a börtönökből való szöktetéseknek, az illegális munka technikájának. A Komintern apparátusába kerülve, elsősorban az illegális pártok segítésével foglalkozott.

Gyakorlati ember volt; a róla szóló életrajz szerzője megjegyzi, hogy az elmélet, a „nagypolitika" nem tartozott erős oldalai közé.[34]

A „nagypolitika" kialakításában a húszas évek közepe táján egyre nagyobb szerep jutott Dmitrij Zaharovics Manuilszkijnek. A mindig jól öltözött, választékos modorú jogász 1903-tól volt az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt tagja. Majd tízéves emigrációja alatt nemcsak a nyugat-európai nyelveket sajátította el kitűnően, de elmélyült irodalmi és filozófiai tanulmányokat is folytatott. Az emigrációs frakcióharcok során

időnként szembekerült Leninnel: az 1905-ös forradalom után egy ideig a *Vperjod*-csoporthoz, majd az otzovistákhoz tartozott. 1917 nyarán a „mezsrajonci" („területköziek") csoportjával (melynek Trockij volt a vezetője) lépett vissza a Bolsevik Pártba. A polgárháború éveiben az ukrán kommunista párt élén állt. A Komintern vezetésébe 1924-ben került.

Ők ketten voltak Kun Béla közvetlen főnökei. Kun Béla Pjatnyickijt hamar megszerette és vele jó munkakapcsolatokat tartott fenn. Manuilszkijhez való viszonyát kezdettől beárnyékolta a Magyar Tanácsköztársaság idején történt súrlódások emléke. (1919-ben Kun úgy vélte, Manuilszkij is felelős azért, hogy az ukrán Vörös Hadsereg nem nyújt megfelelő katonai segítséget magyar fegyvertársainak. Ebben nem volt igaza.)

Az agit.-prop. osztály felállításáról a IV. kongresszus hozott határozatot, ám a munka tulajdonképpen csak Kun odakerülésével indult meg. Hatásköre szinte parttalan volt: a nemzetközi kommunista mozgalom egész agitációs és propagandamunkájának eszmei vezetése. Figyelemmel kellett kísérni és szükség esetén instruálni az egyes szekciók újságjait (melyek között olyan nagy, százezres példányszámú lapok is voltak, mint a L'*Humanité*, a *Rote Fahne*, a *Rudé Právo*), valamint a Komintern központi sajtóját (*Inprekorr, Kommunisztyicseszkij Internacional*). Irányítani kellett a testvérpártok elméleti-ideológiai tevékenységét: az elméleti jellegű folyóiratokat, a pártoktatási anyagok és a klasszikusok műveinek kiadását. Törődni kellett a különböző országokban felállított pártiskolákkal (valamennyi nagyobb legális párt létesített ilyeneket), valamint a Moszkvában működő, a Komintern vezető kádereinek képzését szolgáló iskolákkal (a Nemzetközi Lenin Iskola, a Keleti Dolgozók Kommunista Egyeteme). Meg kellett szervezni a nemzetközi sajtókampányt a KI egy-egy nagyobb akciója vagy valamilyen jelentős nemzetközi esemény alkalmából (mint a locarnói konferencia, vagy a nagy-britanniai bányászsztrájk). Mindezek természetesen rengeteg káder-, technikai és pénzügyi problémát is jelentettek, amelyeket az osztálynak kellett megoldania.

Az osztály munkájába Kun Béla bevont olyan embereket is, akik nem tartoztak a KI apparátusába. Velük egészítette ki az ún. Kis Kollégiumot, az agit.-prop. osztály operatív vezető testületét, amely hetenként ülésezett és meghatározta az esedékes feladatokat. 1924–1925-ben a Kis Kollégium állandó tagjai voltak A. Thalheimer, K. Korsch, K. Pohl, Eisenberger, Magyar Lajos, Rudas László, Dornbusch Richárd, Kreps, Sten, M. Frumkina, M. Rafes, M. Levien, Jablonszki. Esetenként részt vettek a munkájában – huzamosabb moszkvai tartózkodás idején – Arthur MacManus, Pogány József, Fried Jenő, Alfred Kurella, Jules Humbert-Droz.[35] Az osztályon alig találunk két ülést, melyen azonosak lettek volna a résztvevők.

Néhány jegyzőkönyv alapján bizonyos képet kaphatunk arról a munkáról, amit az osztály Kun Béla vezetésével végzett. Az 1924. augusztus 8-i ülésen határozatot hoznak a kommunista pártok felvilágosító munkájáról szóló direktívák végleges megszerkesztéséről és egy elméleti folyóirat kiadásáról. Szeptember 1-én az üzemi sejtekben folyó nevelőmunkát beszélik meg. Szeptember 29-én tárgyalják a Thomas könyvkiadó helyzetét, valamint egy, a Szovjetunió életét bemutató fényképalbum kiadását, továbbá az *Inprekorr*

Országjárás a Szovjetunióban

orosz nyelven való megjelentetését. December 4-én a francia, december 18-án a norvég párt agit.-prop. munkájával foglalkoznak. 1925. január 26-án a német és a csehszlovák, február 9-én az USA kommunista pártja kerül sorra (ez utóbbit John Pepper – Pogány József képviseli). Március–áprilisban a lengyel, az olasz és a holland pártiskolák tapasztalatait elemzik. Közben lebonyolítanak egy nemzetközi tanácskozást az agit.-prop. területen dolgozók részére.[36]

1925. március végén ülésezett a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságának V. plénuma. Előtérben a kommunista pártok bolsevizálásának feladata állt. Ez – többek között – azt jelentette, hogy a pártoknak nagyobb erőfeszítéseket kell tenniük a tömegek megnyeréséért; a munka súlypontját a nagyüzemekre kell helyezni, el kell érni, hogy a kommunista pártok legerősebb alapszervezetei az üzemi sejtek legyenek.

E feladathoz kapcsolódott Kun Béla felszólalása is. Az „ideológiai bolsevizálásról" beszélt. Megállapítva, hogy a kommunista pártok az utóbbi időben elhanyagolták az elméleti tevékenységet, hangsúlyozta: elméleti alap nélkül csak „ad hoc" politizálás lehetséges. Negatív példaként Brandlert említette, aki nem elemezte a marxista államelméletet, és ezért lehetségesnek tartotta koalíciós kormány alakítását a szociáldemokratákkal. Beszélt a szociáldemokrata körökben divatba jött „konstruktív szocializmus" elméletéről, amely egyes kommunistákra is hatással van. Az elméleti munka, az oktatás magasabb színvonalra emelése azért is időszerű, mert a testvérpártokban új funkcionárius-gárda van kialakulóban, elsősorban üzemi munkásokból; nekik különösen fontos a leninizmus elsajátítása. Ezzel kapcsolatban megjegyezte: az orosz példa alkalmazása a konkrét viszonyokra nem könnyű és mindmáig megoldatlan feladat. Nem szabad Lenin műveit mechanikusan (a keletkezés sorrendjében) kiadni az egyes országokban. Meg kell vizsgálni, melyik lenini műnek hol és mikor van a legnagyobb aktualitása. Bejelentette, hogy megkezdődik Lenin válogatott műveinek kiadása német, francia és angol nyelven.

Magasra értékelte a francia pártiskolát és az angol párt határozatát a tagság kötelező részvételéről a pártoktatásban. Felvetette egy Moszkvában létesítendő, vezető pártmunkások képzését szolgáló bentlakásos iskola tervét.[37]

A beszédben említett feladatok közül a Lenin művei kiadására vonatkozók hamarosan megvalósultak. A német, francia és angol Lenin Válogatott Művek 1927-ben megjelent.[38] A kiadói munka gondozása Kun Bélára hárult.

Az V. plénum élesen fellépett Trockij nézeteivel szemben. Ebben az időben a trockizmus elleni harc már kilépett az SZKP kereteiből és nemzetközivé vált.

1924 végén jelent meg Trockij Október tanulságai című tanulmánya. A cikk – amellett, hogy mértéktelenül eltúlozta a szerzőnek az Októberi Forradalomban játszott szerepét – megkérdőjelezte az SZKP és a Komintern egész stratégiáját. Kifejtette meggyőződését, mely szerint a szocializmus egy országban nem épülhet fel. Ha a kapitalista környezet fennmarad, a Szovjetunió nem szocialista, hanem militarista-bürokratikus, autokrata

állammá válik. Az egyetlen lehetőség – a „permanens forradalom", a világforradalom minden eszközzel való siettetése. Ezzel kapcsolatban bírálta a Komintern taktikáját, amely szerinte nem szolgálta kellően ezt a célt.

Trockij nézeteivel szemben az SZKP elsősorban elvi harcot folytatott. Írásai a *Pravdá*ban akadálytalanul megjelentek, ő maga a Politikai Iroda tagja volt és a Szovjetunió honvédelmi népbiztosának funkcióját töltötte be. Nézeteit nyilvános viták során bírálták. Ebben a harcban jelentős szerepet játszott Sztálin, Buharin, Zinovjev, Rikov, Krupszkaja, Molotov, Kamenyev, Szokolnyikov, Andrejev és az SZKP más vezetői. Kun Béla is bekapcsolódott a Trockij nézeteivel folytatott vitába. A trockizmus ideológiai alapjai című cikkében vitába száll a „permanens forradalom" elméletével és az abból fakadó trockista következtetésekkel.[39]

Az 1925-ös év második felében azonban a helyzet megváltozott. Zinovjev – aki eddig a Trockij elleni harcban oroszlánrészt vállalt – a lenini gárda több tagjával együtt „átállt" Trockij oldalára. Kialakult az „új ellenzék". Kun Bélának ehhez a csoportosuláshoz is meg kellett határoznia a viszonyát, és ez már keservesen nehéz feladatnak bizonyult. Kun Bélát Zinovjevhez baráti szálak fűzték. A Kominternben végzett közös munka során csaknem mindig azonos álláspontot képviseltek. Zinovjev is nagyra értékelte Kun Bélát. Az ő javaslatára kooptálták Kunt 1921-ben az Engere Büróba; ő akadályozta meg, hogy a „Märzaktion" során elkövetett hibái komolyabb következményekkel járjanak. Ő hozta vissza az Urálból a KI apparátusba. Zinovjev szektás alapállása a nemzetközi kommunista mozgalom ügyeiben Kun Béla egyetértésével találkozott.

Ennek ellenére Kun Béla szembefordult vele. Ebben az a felismerés játszott döntő szerepet, hogy az ellenzék programja nem tartalmaz semmiféle konstruktív programot, míg a Sztálin vezette többség ekkor állt elő a szocialista iparosítás nagyvonalú, forradalmi – és ugyanakkor reális – tervével. Ez a terv a Szovjetunió fejlődésének optimista perspektíváját vázolta fel, míg Zinovjevék a szocializmus egy országban való felépítése lehetősége tagadásával a pesszimizmus stratégiáját képviselték.

Az SZKP 1925 decemberében tartott XIV. kongresszusán – amelyen Kun Béla tanácskozási joggal vett részt – az ellenzék megkísérelte I. V. Sztálin leváltását a párt főtitkári posztjáról.[40] Ez a kísérlet nem járt eredménnyel: a kongresszus megerősítette Sztálint ezen a poszton.

Kun Bélának az események menetéről alkotott véleményét jól tükrözi a Landlernak 1926. január 2-án, közvetlen a kongresszus befejezése után írt levél.

„Zinovjev, mint előre látható volt, erős vereséget szenvedett... A kongresszus Sztálint úgy üdvözölte, olyan formában, hogy ebből azt lehetett nyugodtan következtetni: neki adja át az egyedüli vezérséget...

Milyenek a perspektívák (közelebbiek) – arról nehéz beszélni. Zinovjevet belemanövrírozták a nyílt ellenzéki fellépésbe, egyrészt a ZK (értsd: Központi Bizottság – *B. Gy.*) többsége részéről, másrészt a saját hívei. Z. kétségbeesésében hősiesen küzdött, a végső konzekvenciák levonásáig elment. Senki sem várta ezt tőle, viszont most mindenki meg van győződve, hogy tovább folytatja a harcot...

Abszolút nincs igazuk azoknak, akik azt hiszik, hogy a ZK többségének kurzusa a Komintern gyengítése vagy likvidálása felé tart... Én igazán fájdalommal néztem, hogy lovagolja bele magát Z. egy principiálisan, taktikailag és organizatórikusan helytelen álláspontba. De azt a kérdést, kit kell támogatni, csak így lehet eldönteni: lehetséges-e két stratégiai terv a nemzetközi forradalom stratégiai vezetésére? Felelet: nem! Nincs egy külön orosz és egy külön nemzetközi forradalmi processzus! Helyes-e Zinovjev stratégiai terve (nem lehetséges a szocializmust felépíteni Oroszországban)? Nem helyes... Ennélfogva Zinovjev platformja helytelen a nemzetközi forradalom szempontjából is, mert ez a platform Oroszországban a NEP-től való eltérést, nemzetközileg pedig csak egy kalandor, kétségbeesési politikát eredményezhet."

Levele további részében jövendő terveiről beszél. Hangsúlyozza: nem akar a Komintern apparátusában dolgozni. „Ittlétem annyit jelent, hogy nem tudok semmit sem csinálni a magyar párt számára... Ezért javaslom: mondja ki a magyar KB, hogy engem a maga rendelkezésére, magyar munkára követel. Amikor lehet Bécsben, amikor nem, Berlinben vagy Moszkvában tartózkodom s a magyar párt számára dolgozom... Én azt hiszem, most a zavarban kicsúszhatok a KI apparátusából..."[41]

Levele zaklatott lelkiállapotról tanúskodik. Nem érzi jól magát a KI-ben – pedig hát ezen a poszton sokkal nagyobb lehetőségekkel rendelkezik, mint a KMP élén. Hajlandó vállalni a bécsi vagy berlini illegális, súlyos veszélyekkel járó tartózkodást és munkát, holott családját nyilván nem vihetné magával.

Két hét múlva, egy következő levélben visszatér erre a tervre. Keserűen írja: „Elegem van az itteni munkából, még inkább, mint volt, mielőtt ide jöttem. Még az esetben is, ha nem volna lehetőségem állandóan külföldön tartózkodnom, az Erweiterte (Plenum – a KI VB kiszélesített plénuma – B. Gy.) után a kenyérkereső munkámon kívül csak a magyar pártnak kívánok dolgozni. Egyébként, ha együttesen akarjuk, dolgozhatok én külföldön is." Tanácsot kér Landlertől, felvesse-e a plénumon „nyíltan és őszintén" a véleményét. „Habozok, félek: árt a pártnak, izolálódunk."[42]

A KI-apparátusból való kiválás terve végigkíséri az egész 1926-os évet. Fellépései a KI nyilvános fórumain ugyanakkor kétségtelenné teszik feltétel nélküli csatlakozását a Sztálin által képviselt többség vonalához.[43] Leveleiben erre ösztönzi Landlert és Alpárit is, akik nem titkolják averziójukat a kialakuló új vezetés iránt.

A Zinovjevvel való kenyértörésre azonban csaknem egy évvel később került sor. A XIV. kongresszus után Zinovjev – bár presztízsében erősen megtépázva – megmaradt a KI élén. Vezetése alatt ülésezett a VI. plénum (1926. február 17. – március 15.). Ezen Kun Béla is felszólalt. Beszéde az amerikai tőke európai behatolásával, a „Pán-Európa" tervvel foglalkozott. Bírálta a német balosokat, mindenekelőtt A. Maslowot. A „kényes kérdéseket" kerülte. Nyoma sincs benne azoknak a gondolatoknak, amelyek a Landlerhez írt levelekben szerepelnek.[44] Ebben az évben egyébként elég sokat tartózkodott külföldön.

Júliusra az ellenzékkel kapcsolatos szervezeti intézkedések elérték a KI

apparátusát. Az SZKP(b) júliusi plénumán elfogadott határozat megállapítja: „Az ellenzék valamennyi frakciós lépésének szálai a KI VB apparátusához vezetnek." A határozat megbélyegzi a KI VB munkatársát, G. Belenykijt, aki egy titkos frakciós összejövetelt szervezett, valamint Vujovićot és Guralskyt. Zinovjevet a Politikai Bizottságból kizárják.[45] Kun Béla ekkor Berlinben van. De információs csatornái olyan jól működnek, hogy *július 2-án* keltezett levelében megírja Bécsbe, mit fog a *július 9-én összeülő* plénum határozni! És a levélben foglaltak pontosan meg is valósulnak.[46]

Amikor az SZKP(b) plénum meghozza a határozatot (melynek címe: „Lasevics és társai ügyéről és a párt egységéről"), levelében arra kéri Landlert, sürgősen informálja erről a Bécsben tartózkodó magyar kommunista vezetőket. „Ez olyan esemény – írja –, amely valamennyi kommunista pártot még a saját munkájában is nehéz helyzet elé állít, annál is inkább, mert Grigorij (Zinovjev. – B. Gy.) apellál a Kominternhez... Javaslom, hogy pártunk a német párttal egy időben nyilatkozzék az ügyben, fejezze ki legteljesebb szolidaritását a ZK-val. Kérek felhatalmazást, hogy szükség esetén ilyen tartalmú határozatot formulázzak és továbbítsak."[47]

Két nappal később, a határozatot kommentálva, azt írja: „Az EKKI [a KI Végrehajtó Bizottsága – *B. Gy.*] apparátus többszörös emlegetése arra enged következtetni, hogy a vezetés körül a KI-ben gyökeres változás várható. Minden támogatásra szükség van..."[48]

A változás hamarosan bekövetkezett. Zinovjevnek a KI vezetéséből való eltávolítása a KI VB VII. plénumára várt, amely 1926. november 22. – december 16. között ülésezett Moszkvában.

Kun Béla október végén vagy november elején utazott vissza Berlinből Moszkvába. (A pontos dátumot nem ismerjük, csak azt tudjuk, hogy október 25-én még Berlinben, november 5-én már Moszkvában van.)[49] Annyi bizonyos, hogy a plénum idején Moszkvában tartózkodott. Az ezekben a hetekben igen sűrű levelezésben találunk is egy utalást, amelyből arra lehet következtetni, hogy részt vett a plénum munkájában. Egy november végi, valószínűleg Landlerhez intézett levelében ezt írja: „A múlt szerdán referáltam elnökségi ülésen a magyar helyzetről. Általános tetszést és feltűnést keltett a referátum. Stenogramot küldök."[50]

A VII. plénumon tanúsított magatartásáról azonban a jelenleg rendelkezésünkre álló források alapján lehetetlen határozott, egyértelmű képet alkotni.

A Kommunista Internacionálé története című (a moszkvai IMEL kollektívája által készített) könyv kiemeli, hogy a plénumon a KI neves vezetői beadványt nyújtottak be az elnökségbe, kérvén Zinovjev felmentését a KI elnöki posztjáról. A felsorolt nevek – Zetkin, Togliatti, Šmeral, Kuusinen, Walecki stb. – között Kun Béla nem szerepel.[51]

Rendelkezésünkre áll a plénum gyorsírásos jegyzőkönyve. Ebből megállapítható, hogy ott a KI összes jelentős személyiségei felszólaltak, letették voksukat az SZKP(b)-ben folyó vitában, támogatásukról biztosítva a Sztálin vezette többséget. Kun Béla neve azonban a jegyzőkönyvben sem fordul elő.[52]

A magyar delegáció közvetlenül a vita befejezése előtt tesz nyilatkozatot,

amelyben biztosítja az SZKP(b)-t a KMP szolidaritásáról a sztálini vezetés iránt. Ezt azonban nem Kun, hanem Szántó Béla olvasta fel.[53]

Mindemellett ott a kétségtelen tény, hogy Kun Bélát éppen a VII. plénum választja be a KI VB elnökségébe, póttagként.[54]

Ilyen hiányos forrásanyag alapján értelmetlen és céltalan találgatásokba bocsátkozni Kun Béla magatartásáról. Elképzelhető például, hogy a plénum által kiküldött valamelyik bizottságban (amelyek munkájáról nem állnak rendelkezésünkre jegyzőkönyvek) határozottan fellépett Zinovjev ellen; egyáltalán, ezúttal is számtalan olyan esemény történhetett, amelyről nem maradt fenn (vagy jelenleg nem áll rendelkezésünkre) dokumentum, és amely az egész problémát más megvilágításba helyezné. Elégedjünk meg annyival, amennyi kétségtelenül megállapítható: Zinovjev távozása nem gyengítette, hanem inkább erősítette Kun pozícióját a KI vezető szerveiben. Ő maga teljes energiáját az új irányvonal szolgálatába állította.

A plénumot követő évben, 1927-ben, aránylag keveset tartózkodott Moszkvában. Ideje nagyobb részét Ausztriában és Németországban töltötte, s a KMP ügyeivel foglalkozott. Az agit.-prop. osztályon ez időben kifejtett tevékenységéről jelenleg egyáltalán nem rendelkezünk dokumentumokkal. Tudjuk, hogy a plénum után – december 20-a körül – Bécsbe utazott, ahonnan csak január végén tért vissza Moszkvába. Ha hihetünk a forrásoknak, az 1927 januárjától 1928. április végéig eltelt tizenhat hónapból legfeljebb hatot töltött a Szovjetunióban.

Bizonyos, hogy része volt azokban a nagy kampányokban, amelyeket ekkoriban a Komintern kezdeményezett. Két nagy kérdés állott ekkor középpontban: a Szovjetunió elleni új háború veszélyének fokozódása (amelyet elsősorban az angol kormány provokációi valószínűsítettek) és a kínai forradalom. Ekkoriban dőlt el, milyen irányba halad a kínai burzsoázia Csang Kaj-sek vezette szárnya, amely 1927-ig együtt ment a kommunistákkal. A Kominternben hosszú és alapos viták folytak a kínai forradalom kérdéseiről és a nemzetközi kommunista sajtó – amelynek irányításában Kun Bélának döntő szerepe volt – tág teret szentelt e problémának. Voltak kisebb horderejű, de ugyancsak nagy nemzetközi visszhangot kiváltó események: a Sacco és Vanzetti életének megmentéséért folytatott harc, az 1927. júliusi bécsi munkásmegmozdulás és rendőrsortűz. A velük kapcsolatos nemzetközi sajtókampány koordinálása ugyancsak a Kun Béla vezette osztály feladatai közé tartozott.

Kezdte meghozni gyümölcseit a kommunista pártok elméleti színvonalának emelésére irányuló tevékenység is. Berlinben megnyílt a Marxistische Arbeiterschule, rendszeressé vált a francia pártiskola munkája. Megindult – német nyelven – a „Marxista Könyvtár"-sorozat, tömegével jelentek meg a marxizmus–leninizmus alapjait széles tömegekkel megismertető brosúrák, füzetek, propaganda anyagok.

1927. november 7-én a szovjet nép nagy ünnepet ült: a szovjethatalom tizedik évfordulóját. Az a társadalmi rendszer, amelynek fennmaradását – megszületésekor – hetekben számolták ellenségei, s amelynek összeomlását a világsajtó havonta beharangozta, az ellenség gyűrűjétől körülvéve, sziklaszilárdan állt és töretlenül, biztos jövőjébe vetett hittel ünnepelt. A Bolsoj

Az Októberi Forradalom tizedik évfordulóján kapott kitüntetés: a Vörös Zászló-rend

Tyeatrben rendezett díszünnepség résztvevői tudták: a kommunizmusig még hosszú az út. De úgy hitték, hogy a tíz legnehezebb lépést már megtették rajta. Ezután már csak jobb következhet.

Az ünneplésre 42 országból jöttek Moszkvába a Szovjetunió barátai. Mintegy ezer ember jelenlétében olvasták fel a Szovjetunió Forradalmi Katonatanácsának 578. számú napiparancsát:

„A Nagy Októberi Szocialista Forradalom a földkerekség egyhatodán győzelmet aratott. A forradalom első percétől fogva a nemzetközi proletariátus aktív támogatását élvezte.

A polgárháború nehéz éveiben magyarok, franciák, németek, olaszok, angolok, csehszlovákok keltek a szovjet köztársaság védelmére. A kapitalista világ munkásainak fellépése megkönnyítette a szovjet állam helyzetét, hozzásegítette azt a győzelemhez.

A jubileum napján a Szovjetunió Forradalmi Katonai Tanácsa elhatározza, hogy a szocialista forradalom szimbólumával, a Vörös Zászló-renddel tünteti ki.

– Kun Béla elvtársat, a polgárháború aktív résztvevőjét, a német imperialisták ellen 1918-ban harcba szálló külföldi munkások első harci osztagának megszervezőjét.

A Forradalmi Katonatanács nevében: K. J. Vorosilov."[55]

Kun Bélával együtt Clara Zetkin, André Marty, Max Hölz, Jacques Sadoul, Csang Kuo-tao és Stanisław Lancucky vette át ezen a napon a kitüntetést – a legmagasabbat, amit forradalmi tevékenységért a Szovjetunióban ekkoriban adományozni lehetett.

1924. október elsején írták meg Landler Jenő és Alpári Gyula levelüket, amelyben arra kérték a Komintern Végrehajtó Bizottságát, engedélyezze, hogy Kun Béla a KMP Organizációs Bizottságának tanácskozására Bécsbe utazzon. Három héttel a levél kelte után Kun Béla megérkezett Bécsbe.

Erre az időre a Pjatnyickij vezette iroda (Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya) már Európa-szerte kiépült hálózattal rendelkezett. Az illegálisan külföldre utazó kommunisták útját kicsi, de körültekintő és megbízható apparátus vigyázta. Kun Béla utazásának előkészítésén legalább egy tucat ember dolgozott, olyanok, akik különös érzékkel rendelkeztek a konspiráció apróságai iránt: azzal is törődtek, hogy a ruhacímke, a bőrönd márkája és az utazó nyelvtudása összhangban álljanak a kifogástalanul kitöltött útlevél és az átutazó vízumok adataival. Az ezzel foglalkozók még a polgári demokratikus országokban is félig-meddig illegalitásban éltek, a kommunista párthoz való tartozásukat nem tárták a nyilvánosság elé.

Ilyen ember volt dr. Sarlai Sándor orvos, a magyar kommunista mozgalom régi harcosa. Burgenlandban telepedett le, ahol megszerezte az osztrák állampolgárságot és a jónevű orvos reputációját. Ennek védelme alatt intézte – Josef Mayerhoffer osztrák kommunistával együtt – a Kommunisták Magyarországi Pártjának útlevél-, pénz- és egyéb, a hatóságok előtt gondosan eltitkolandó ügyeit. Ő várta Kun Bélát a hütteldorfi pályaudvaron, ő vitte el a számára előkészített lakásba. Ő volt a felelős Kun Béla biztonságáért ausztriai tartózkodása alatt.[56]

Nem volt könnyű dolga. Kun Béla impulzív természete nehezen viselte el az illegális életformát, a sokszor napokig tartó kényszerű tétlenséget, a lemondást a társasági életről. Nem neki való volt a kiosztott szerep: a jámbor, zárkózott mérnöké, aki nem fogad látogatókat, nem kap leveleket, nem barátkozik össze a főbérlővel. Égett a vágytól, hogy megjelenjen az ismerős bécsi kávéházakban, kiolvassa az újságokat, bekapcsolódjék az emigránsok szenvedélyes vitáiba. Nem is tudott ennek sokáig ellenállni, megszegte az őt őrző apparátus tilalmát.

Első illegális ausztriai útja nem tartott hosszú ideig. Ekkor még nem volt eldöntve, hogy mennyi időt szentelhet a KMP-ben végzett munkának. Csak azért jött, hogy részt vegyen az Organizációs Bizottság 1924. november 1-i ülésén.[57]

Az ülés előzményei a következők: 1924 nyarán Moszkvában megbeszélések folytak a KI VB képviselői és a magyar kommunisták között. A KMP-nek ekkor nem volt a KI által jóváhagyott Központi Bizottsága, bár odahaza már működtek kommunista sejtek, mégpedig többé-kevésbé centralizált vezetés alatt. A megbeszélések eredményeként jött létre az Organizációs Bizottság, melynek tagjai Kun Béla, Landler Jenő és Alpári Gyula lettek. A bizottság hat hónapra szóló munkatervet dolgozott ki, amely tartalmazta a hazai kommunista mozgalom előtt álló legsürgősebb feladatokat. 1924 második felében az otthoni munka jelentős sikereket könyvelhetett el; különösen a szociáldemokrata párton belüli ellenzék tevékenysége élénkült

meg. Landler és Alpári úgy érezték: itt az ideje, hogy a fellendülő ellenzéki mozgalmat felhasználják a kommunista pártszervezetek megerősítésére.

Ennek mikéntjét kellett meghatározni a november 1-i értekezletnek.

Az ülésen Kunon, Landleren és Alpárin kívül Őri Károly és Weisshaus Aladár vettek részt. A hazulról jött két küldött beszámolt a pártszervező munka otthoni állásáról, majd a magyar és nemzetközi helyzet elemzésére került sor. A beszámolóból kitűnt, hogy a hazai mozgalom erőteljesen fejlődik. Mindenekelőtt a szociáldemokrata pártban és a szakszervezetekben izmosodó ellenzéki mozgalom további sorsáról kellett dönteniük az értekezlet résztvevőinek.

A novemberi értekezlet azzal vált jelentőssé a magyar párt történetében, hogy itt fogalmazódott meg első ízben – bár még nem teljesen kikristályosodott formában – a majdani Magyarországi Szocialista Munkáspárt (továbbiakban: az MSZMP) koncepciója. A résztvevők, gondosan elemezve a szociáldemokrata párton belüli ellenzéki mozgalom állapotát, arra a következtetésre jutottak: közeledik az időpont, mely alkalmas lesz az ellenzéknek az MSZDP-ből való kiválására és új, legális munkáspárt alakítására. Felvázolták a létrehozandó új párt programjának körvonalait. Ezúttal végre komolyan felmérték a munkásosztály potenciális szövetségese, a szegényparasztság soraiban végzendő kommunista munka szükségleteit. Szakítva a korábbi doktrinér nézetekkel, felvették a követelések közé a földreform jelszavát. Mivel a program egy Magyarországon legális körülmények között működő párt számára készült, érthető, hogy a földreformot kártalanítással egybekötve hirdette meg (a kártalanítást az állam feladatai közé utalva). A földosztás meghirdetése fordulatot jelentett a kommunista párt agrárpolitikájában, bár a program nem a „hivatalos" KMP célkitűzéseit fogalmazta meg.[58]

Kun Béla javaslatára elhatározták, hogy 1925. február végén vagy március elején össze kell hívni a KMP konferenciáját. Az időpont meghatározásakor tekintetbe vették az 1925 májusában esedékes fővárosi törvényhatósági választásokat; a KMP – a létrehozandó fedőpárt neve alatt – indulni akart e választásokon. Amellett a konferenciára várt, hogy meghatározza az MSZDP-n belül dolgozó kommunista ellenzék taktikáját a soron következő szociáldemokrata kongresszuson.[59]

Itt született meg a határozat Rákosi Mátyás és Hirossik János hazavezényléséről. Mivel a nevezettek ebben az időben nem voltak az Organizációs Bizottság tagjai, távollétükben kooptálták őket.[60]

Ilyenformán a november 1-i ülés lényegében létrehozott egy működőképes Központi Bizottságot (ha formálisan nem is mondotta ki ezt), és kidolgozta az elkövetkező években oly nagy jelentőségre szert tevő MSZMP programjának körvonalait (a végleges megszövegezés Landlerre és Alpárira várt).

Nem sokkal az értekezlet befejezése után Kun Béla – Berlinen keresztül – visszautazott Moszkvába.

A tél folyamán a KMP munkáját az új, ideiglenes vezető szerv irányította. A megnövekedett feladatok, különösen pedig a konferencia előkészítése azonban sürgősen követelték Kun Béla személyes részvételét a pártot újjászervező munkában. A konferencia összehívása elhúzódott, pedig sürgős

szükség lett volna rá. Ezért a KI VB ötödik plénumán résztvevő magyar küldöttség – Landler, Rákosi, Alpári – levelet írtak a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságának, amelyben kérik, bocsássa a KI Kun Bélát a magyar párt rendelkezésére. A levelet Kun Béla is aláírta.[61]

A kérést a KI olyan formában teljesítette, hogy meghagyta Kun Bélát az agit.-prop. osztály élén, de engedélyt adott arra, hogy ideje jelentős részét külföldön, a KMP-ben végzendő pártmunkával töltse. Azt kategorikusan megtiltották, hogy illegálisan Magyarországra menjen. Nem kell különösebben magyarázni, hogy miért. 1918–1919-ben százezrek látták és hallották őt; jellegzetes vonásait, járását, hanghordozását semmiféle maszk nem tüntethette el. Esetleges letartóztatása nemcsak személyes tragédiát, de súlyos károkat is okozott volna.

1925 nyarán érkezett ismét Bécsbe.

Erre az időre a novemberben elhatározott teendők többségét a Bécsben és Budapesten dolgozó kommunista vezetők elvégezték. Az MSZDP-ben kitört a paktum-botrány, a pártvezetőség kizárta az ellenzék vezetőit. Lényegében megtörtént a KMP által kívánt és szorgalmazott pártszakadás. A Peyer-féle vezetés súlyos helyzetbe került. Egyfelől a Bethlen-kormány indított ellene minden korábbinál élesebb támadást, másrészt erős nyomás nehezedett rá a Szocialista Munkásinternacionálé részéről. Ez utóbbi – a bécsi Világosság-csoport kezdeményezésére – bizottságot küldött ki a paktum-ügy kivizsgálására, amely végül, ha nem is túl éles, de elmarasztaló határozatot hozott. Ezt a helyzetet használták ki a kommunisták a Magyarországi Szocialista Munkáspárt (MSZMP) megalakítására, amelyet hivatalosan 1925. április 14-én deklaráltak.[62]

Bécsbe érkezvén, Kun Béla nagyrészt olyan emberek közé került, akik négy-öt éve folytattak ellene elkeseredett frakcióharcot. A bécsi Külföldi Bizottság (KÜB) tényleges vezetői: Landler Jenő, Lukács György, Révai József, Lándor Béla kivétel nélkül régi ellenfelei voltak. Arra lehetett számítani, hogy megjelenésével a frakcióharcok kiújulnak, újra terítékre kerülnek a régi sérelmek, s a pártmunka a személyeskedések posványába fullad.

Nem ez történt. Mind Kun Béla, mind Landler Jenő és hívei túl tudták tenni magukat az egyéni elfogultságokon és közös erővel láttak hozzá a párt előtt álló feladatok megoldásához.

Kun Béla legelső teendőnek egy folyóirat létrehozását tartotta. Meg kellett teremteni a KMP hivatalos orgánumát, amely kielégíti a kommunista sajtóval szemben támasztott hármas követelményt: kollektív propagandista, agitátor és szervező. A lapnak természetesen elsősorban az volt a funkciója, hogy a Magyarországon dolgozó kommunistákat orientálja. De sokat jelentett a KMP nemzetközi tekintélye szempontjából is. (A bécsi *Vörös Újság* és a moszkvai *Proletár* megszűnése óta a pártsajtó a Magyarországon sokszorosítógépen készített illegális kiadványokra korlátozódott.)

A lap létrehozásának feltételei Bécsben tulajdonképpen adva voltak, az osztrák hatóságok formálisan nem akadályozhatták azt meg. Írni tudó kommunistákban sem volt hiány. Mindazonáltal néhány hónapot vettek igénybe az előkészületek, pl. olyan nyomdát kellett keresni, ahol magyar anyanyelvű szedők vannak és amelyik vállalja egy kommunista folyóirat

kinyomtatását. Az *Új Március* első – összevont – száma 1925 augusztusában jelent meg.

A lap legjelentősebb, programot adó cikkét Kun Béla írta. A címe: „Lesz-e még forradalom Magyarországon?" A cikk azért érdemel részletesebb elemzést, mert gondolatai megegyeznek a KMP I. kongresszusán tartott – és a kongresszus által jóváhagyott – politikai referátum mondanivalójával.

A tanulmány Magyarország problémáit a nemzetközi imperializmus helyzetével összefüggésben vizsgálja. Magyarország, bár a trianoni szerződés után nemzetállammá lett, „mégsem lóg a levegőben nemzetiszín pántlikában... Részese, mégpedig szenvedő részese annak az egységes, csak a Szovjet-Oroszország által megszakított láncnak, amelyet a nemzetközi finánctőke kovácsolt össze az elnyomó és elnyomott, a rabtartó és rabszolga meg félgyarmati sorban levő nemzetek imperialista rendszerének formájában." Az ország sorsa a nemzetközi fejlődéstől függ, ennek tényei pedig új háborúkat, új forradalmakat jósolnak.

Majd rátér az ország belső helyzetének elemzésére. Sorra veszi a magyar társadalom megoldatlan problémáit. Hat pontban foglalja össze azokat: 1. a hatalom szerkezete és formája; 2. a földkérdés; 3. a munkásosztály jogfosztottsága; 4. a feudális maradványok és a finánctőke ellentmondása; 5. a kispolgárság talajvesztése; 6. a trianoni béke, amely gazdaságilag és politikailag életképtelenné tette az országot.

Külön fejezetet szentel a magyar demokrácia sorsának. Megállapítja: „Magyarországon ma a társadalom és hatalom szerkezetének olyan eltolódása folyik, amely befejezés felé viszi a banktőkével egyesült nagybirtok és nagyipar uralmának teljes és külső formáiban is megnyilatkozó visszaállítását". Ez a megállapítás magában foglalja azt a gondolatot, hogy az ellenforradalom első szakasza – a különítmények periódusa – a dzsentri-katonatiszti-bürokratikus réteg, végső soron tehát a kispolgárság uralmát jelentette. Magát Horthyt a kommunisták a hatalomba magát feltornászó kispolgárság képviselőjének tekintették, akivel a finánctőke és a nagybirtok képviselői – mind a Bethlen–Teleki, mind az Apponyi–Rakovszky csoport – harcot folytat a hatalomért. A cikk éppen azt hangsúlyozza, hogy a harc – a finánctőke győzelmével – a végéhez közeledik. „Az ellenforradalom szociális támasztékát és az általa mozgatott tömegeket alkotó parasztság és keresztény városi kispolgárság utolsó hatalmi pozícióiból is kiszorítódik... A tisztikar és bürokrácia, amely az ellenforradalom idején a vagyonos osztály szervezetlensége folytán a burzsoá diktatúra rendes állapotához viszonyítva kivételes hatalmi pozíciókra tett szert, visszaszorítódik a »konszolidált állapotok« idején megillető helyére."

A finánctőke csendben, minden belső megrázkódtatást kerülve szorítja vissza partnereit a hatalomból. Álláspontja: „Nem dobjuk ki Horthyt a kormányzói székből, csak kicsúsztatjuk a kormányzói kalpag alól." A nagytőke és a nagybirtok taktikája két agitációs jelszóra épül: legitimizmus és demokrácia. Ez utóbbi jelszó célja, hogy „a kispolgári demokrácia pártjait (a szociáldemokrata pártot is) a nagybirtok és nagytőke szekerébe fogja".

A demokratikus ellenzék nem képes többre „rövid ellenzéki kiruccanásoknál".

Külön kitér a szociáldemokrata taktika jellemzésére. Megállapítja, hogy az a munkásosztály szövetségesének kizárólag a városi burzsoáziát tekinti, a mezőgazdasági munkásságot teljesen elhanyagolja: a demokráciáért folyó küzdelmet tisztán parlamenti kombinációkra építi. Célja nem több, mint „a goromba, rablómódszerű, feudális rendszer maradványaival átszőtt gazdaságot, a durva eszközökkel dolgozó hatalmat »kulturált« kapitalizmussal és nem kivételes eszközökkel dolgozó hatalommal *(még csak nem is köztársasággal)* felváltani". Ez a program a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben még talán helyénvaló lett volna – ma már anakronizmus. A kispolgári demokrácia pártjai ma már nemzetközileg is bebizonyították, hogy nem alkalmasak a feudális maradványok felszámolására. A demokráciáért, az általános választójogért, a köztársaságért folyó harcot is csak a kommunista párt vezetheti.

A továbbiakban a munkásmozgalom helyzetét elemzi. Figyelmet szentel a munkásosztály struktúrájában az elmúlt években végbement változásoknak, kiemelve a legkvalifikáltabb szakmunkásréteg lesüllyedésének és a faluból kikerült új proletárréteg megnövekedésének tendenciáját. Az MSZDP helyzetében bekövetkezett változások közül fontosnak tartja, hogy az pozíciókat szerzett a parlamenti, illetve a városi önkormányzati szervekben. Ezek egyrészt felélénkítették a pártszervezeti életet, másrészt tovább bürokratizálták a pártot, növelték a párttagok és a vezetők közti ellentétet. Az új, fiatal munkásréteg megjelenése új elemet visz a mozgalomba; az ehhez tartozók tapasztalatlanságát harcos önbizalmuk ellensúlyozza.

Az elkövetkező forradalom fő ereje az ipari proletariátus, legközvetlenebb tartaléka a mezőgazdasági munkásság és a félproletár parasztság. A harc célja: „a munkásosztály és szegényparasztság felszabadítása a proletárdiktatúra útján". Jelenleg erősebb ellenféllel állunk szemben, mint 1919 márciusában. A Horthy-rendszerben a munkásságnak nagyobb mozgási szabadságért kell küzdenie. „Ennek a harcnak legfőbb akadálya a kispolgári demokrácia pártjainak leghatalmasabbika, a szociális összetételénél fogva munkáspártnak nevezhető, sőt a munkásosztály többségét befolyása alatt tartó szociáldemokrata párt." A feladat: a szociáldemokrácia izolálása a tömegektől.[63]

Ha a cikk tartalmát összevetjük a Horthy-rendszer eme periódusára vonatkozó mai ismereteinkkel, meg kell állapítani, hogy annak a korabeli magyar társadalomra vonatkozó jellemzése meglehetősen pontos, jórészt ma is helytálló. (Legfeljebb Horthy személyes szerepe szorulna kiigazításra. Horthy ekkoriban már jórészt megszabadult azoktól a szálaktól, amelyek a Prónay, Héjjas, Zadravetz-féle rablólovagokhoz fűzték. De ezt a kortársak még nem érzékelhették.) Az sem vitatható, hogy a polgári demokrácia potenciális erői ebben az időben (éppen gyengeségük folytán) lemondtak a rendszer megdöntésére irányuló harcnak a gondolatáról is. A szociáldemokrata taktika jellemzése – csakúgy, mint a párt általános helyzetéé – találó és a tényeknek tökéletesen megfelel.

Mégis érezhető logikai törés a cikkben. Mialatt nemcsak hogy vállalja,

de ki is hangsúlyozza az ország előtt álló demokratikus feladatokat, a továbbiakban fel sem veti a kérdést: megnyerhetők-e a kispolgári demokrácia pártjai e feladatok számára? Ez a kérdés már csak azért is jogosult, mert *érdekeltségüket* a polgári demokrácia kivívásában a cikk – ha közvetve is – elismeri. Abból a tényből, hogy a szociáldemokrata vezetés lemond e harc következetes, radikális folytatásáról, nem az következik, hogy ő „e harc legfőbb akadálya", hanem az, hogy olyan potenciális szövetséges, amelyiket kényszeríteni kell (és esetleg lehet) a mögötte álló társadalmi erők érdekeinek konzekvens képviseletére.

Törést észlelünk a demokratikus és szocialista feladatok egymáshoz való viszonyának kezelésében is. Helyesen állapítva meg, hogy az országban a demokratikus forradalom feladatai megoldatlanok, átsiklik afelett, hogy milyen forradalomnak kell azokat megoldani. Nyilván magától értetődőnek tartja azt a felfogást, hogy azok a győztes szocialista forradalom melléktermékeiként rendeződnek majd.

Ezek az ellentmondások természetesen nem véletlenek – a nemzetközi kommunista mozgalom jelentős részének ekkori ideológiai állapotát tükrözik. A cikkben nem ez a lényeges, hanem a magyar társadalom osztályviszonyainak olyan analízise, amely színvonalát tekintve meghaladja a korabeli szociáldemokrata vagy polgári elemzéseket.

A konferencia előkészítése számos kisebb-nagyobb probléma megoldását követelte, amelyekben Kun Béla aktív részt vállalt. Ezekről képet alkothatunk az augusztus első napjaiban a közte és a KI egyik titkára – feltehetően Otto Kuusinen – között folytatott levelezésből. Ebben azt kéri, hogy a KI vegye tudomásul a konferenciát; adjon útmutatást a közeljövőben Bécsbe érkező Károlyi Mihállyal folytatandó tárgyalásokra; foglaljon állást az MSZMP részvételéről a Szocialista Munkásinternacionálé marseille-i kongresszusán.[64]

A Károlyival folytatandó tárgyalások ügyében hamarosan megérkezett Kuusinen pozitív válasza. A találkozásra – amelyen Kunon kívül Landler, Alpári és Gábor Andor vettek részt – augusztus 6–10-e között került sor. Károlyi ekkor igen közel állt a kommunista mozgalomhoz. (Ebben nagy része volt a közte és Rakovszkij, az ekkori londoni szovjet követ között kialakult barátságnak.) A tárgyalások során mindkét fél arra az eredményre jutott, hogy Károlyi legtöbbet a parasztmozgalomban segíthet a pártnak. Kun taktikai okokból fontosnak tartotta, hogy Károlyi ne exponálja magát nyíltan a kommunizmus mellett. „Még az is helytelen volna, ha nyíltan mint a kommunisták szövetségese szerepelne, mert a jelen viszonyok között úgy mozdíthatja elő leginkább céljainkat, ha mint teljesen önálló politikus szerepel a parasztság előtt. Károlyi úgy lépjen fel, mint a polgári demokratikus forradalom földosztó elnöke, ilyen irányban kell segíteni felvilágosító munkáját" – szögezik le az Organizációs Bizottság irányelvei. Károlyi egyetértett ezzel a platformmal, és megszületett a megállapodás a KMP-vel való illegális együttműködésről.

A tárgyalásokon szó esett a Komintern egyik segédszervezetében, a Parasztinternacionálében (Kresztintern) való részvételről is. Károlyinak elvben ez ellen sem lett volna kifogása. Kun Béla azonban nem tartotta

kívánatosnak, mert „ilyen nyilvános fellépés csak nehezítené közeledését a (magyar – B. Gy.) parasztttömegekhez".[65]

A Károlyival folyó tárgyalások idején már befejező szakaszában volt az a munka, amelyet az Organizációs Bizottság egész nyáron át folytatott: elkészültek a tézisek, amelyek hivatva voltak megszabni a konferencia politikai vonalát. Kijelölték az egyes témák előadóit is. A kilenc közül kettőnek Kun Béla volt a referense.

1925. augusztus 18-án a Taborstrasse egyik mellékutcájában gyűltek össze a magyar kommunista mozgalom vezetői, hogy döntsenek a párt előtt álló legfontosabb kérdésekről. A hazulról jött vezetők között is voltak olyanok, akiket Kun Béla régebbről ismert (Szekér Nándor, Őri Károly). Most nyílott először alkalma találkozni Hámán Katóval, Váradi László mérnökkel, György Benedekkel, a cipész-ellenzék vezetőjével, Kélinger Pállal, aki – korán bekövetkezett haláláig – építőmunkások százainak bizalmát élvezte.

A konferenciának induló tanácskozás megnyitásakor a KMP I. kongresszusának nyilvánította magát. Nem feladatunk ennek az eseménynek az ismertetése; elemzését a téma iránt érdeklődők megtalálhatják Szabó Ágnes könyvében. Csupán azt vizsgáljuk, mivel járult hozzá Kun Béla a kongresszus munkájához.

A kongresszus kilenc napirendi pontot tárgyalt (tizedik pontként szerepelt a központi szervek megválasztása). Ebből a negyediknek „A politikai helyzet Magyarországon; a munkásosztály és a KMP feladatai" és a hatodiknak „A kommunisták és a parasztkérdés" volt ő a gazdája. (A többi téma előadói: Alpári Gyula, Őri Károly, Váradi László, Landler Jenő, Rákosi Mátyás, Vas Zoltán.) De már az első napirendi pont – A nemzetközi helyzet és a KI politikája – vitája során lényeges megállapításokat tett.

A magyar pártnak ugyanis állást kellett foglalnia abban a nem könnyű kérdésben, hogy milyen legyen a kommunisták viszonya a trianoni békeszerződéshez, illetve az országban tomboló irredenta propagandához. A Kommunista Internacionálé határozottan elítélte a versailles-i és a kapcsolódó békeszerződéseket, imperialista, rabló diktátumoknak tartotta őket, és ezt az álláspontját számos dokumentumban hangoztatta. De a kommunisták mégsem kerülhettek azonos platformra Horthyékkal. Úgy kellett elhatárolódniok az irredentizmustól, hogy egyidejűleg valamiféle pozitív választ adjanak a nemzeti kérdés közép-európai rendezésére. Alpári referátuma nem adott erre nézve eléggé egyértelmű útbaigazítást. A résztvevők Kun Bélától várták ezt; ha valakinek, a KI agit.-prop. osztálya vezetőjének el kellett tudnia igazodnia ebben a kérdésben.

Kun Béla valóban felszólalt és részletesen beszélt a problémáról, de a lényeget megkerülte. Azt állította, hogy a nyugati hatalmak kiábrándultak a versailles-i politikából és jelenleg felszámolásán dolgoznak. Ezt a Dawes-terv elfogadásával vélte bizonyítani. Mint mondotta, a kongresszusnak nem szabad addig állást foglalnia, amíg ezt a kérdést az érintett kommunista pártokkal nem tárgyalták meg. A szomszéd országokban élő magyar nemzetiség önrendelkezési jogáért ezen államok kommunista pártjainak kell harcolniok.

Ez a nemzeti kérdés lenini elméletének általános ismétlése volt, a konkrét helyzet konkrét elemzése nélkül. A résztvevők aligha lehettek vele elégedettek. Helyesen jegyzi meg Szabó Ágnes: „A kongresszus felismerve a kérdés fontosságát az ellenforradalom elleni harcban, megvitatta a magyar társadalmi és politikai élet e súlyos problémáját, de nem jutott túl az általános megállapításokon. Elvben elítélte a versailles-i békét, nem adott azonban elég útmutatást a pártnak ahhoz, hogyan harcoljon napi agitációs munkájában az igazságtalan, imperialista béke ellen."[66]

Kun Béla maga is érezte, hogy érvei gyengék, de ő, mint a KI VB felelős munkatársa, nem nyilatkozhatott érdemben olyan kérdésről, amiről a KI-nek nem volt részleteiben kidolgozott álláspontja. Ez tűnik ki a kongresszus után a KI VB titkárságához írt leveléből. „Tapasztalataink alapján meg kell állapítanunk, hogy az V. kongresszus határozatai a nemzeti kérdésben nem olyan konkrétak, hogy azok alapján a jelenlegi viszonyok között ebben a kérdésben konkrét állásfoglalás lehetséges lenne. Munkánk során azt tapasztaltuk, hogy némely délkelet-európai kommunista párt nemzeti politikája Magyarország fejlett munkástömegeiben azt a benyomást keltette, hogy ez a politika nem elég internacionalista. Ez persze alkalmas lenne arra, hogy munkástömegeinkben a Duna-föderáció kérdésében többé-kevésbé nacionalista hangulatot ébresszen. Ugyancsak fontos lenne ezt a kérdést felvetni, mert a Németországhoz való csatlakozás kérdése nagy osztrák munkástömegeket foglalkoztat."[67]

A negyedik napirendi pont volt tulajdonképpen a kongresszus fő politikai referátuma; ennek kellett elemezni a magyar társadalom struktúráját, és ebből kiindulva meghatározni a párt egész elkövetkező stratégiáját. Ennek téziseit Kun Béla készítette és ő tartotta a referátumot.

A tézisek megismétlik és tömören összefoglalják azokat a gondolatokat, amelyeket fentebb a Lesz-e még forradalom Magyarországon című cikk alapján ismertettünk. Megállapítják: „Magyarországon a nagybirtok és nagytőke együttes hatalma uralkodik, amelyben a finánctőke tör vezetésre, az államháztartás pénzügyi helyreállításával kiszolgáltatva az országot a külföldi finánctőkének".[68] Helyesen elemezve az uralkodó osztályok különböző csoportjai közti ellentéteket, a tézisek a ténylegesnél nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a Habsburg-restauráció problémájának.

Fontos megállapítása a téziseknek annak felismerése, hogy a városi kispolgárság – amely a Tanácsköztársasággal többé-kevésbé egységesen szembefordult – az ellenforradalom hatására két részre szakadt. A dzsentrit és a közalkalmazottakat sérti a finánctőke előtérbe kerülése, az értelmiség egy részét és a zsidó kispolgárságot sértik az ellenforradalmi kilengések. Utóbbiak alkotják a legitimizmus tartalékát.

A Horthy-rendszer legmegbízhatóbb tömegbázisának a tézisek a falusi burzsoáziát tartják.

A párt stratégiai céljaként a proletárforradalmat jelölve meg, a dokumentum nagy figyelmet fordít a demokratikus követelések teljesítéséért folytatandó harcnak. „Az a felfogás, amely azt tartja, hogy a kommunisták nem küzdhetnek általános választójogért, a köztársaságért, a földreformért, az adóknak a vagyonos osztályra való hárításáért, mert ezek a polgári

demokrácia követelményei, ez a felfogás éppen olyan élettelen, sematikus felfogása a forradalomnak, mint az a nézet, hogy először a polgári demokráciát kell kivívni, a népköztársaságot kell kiharcolni, és csak ezeknek a talaján lehet megkezdeni a harcot a proletárforradalomért, a proletariátus diktatúrájáért, a Tanácsköztársaságért."[69]

A tézisek a korábbiaknál erőteljesebben hangsúlyozták a polgári demokratikus szabadságjogok fontosságát, de elvetették a polgári demokráciáért folyó harcot és ezzel a párt „egy lépést tett visszafelé az 1922-es évhez viszonyítva, amikor vezető köreiben elismerték, hogy a polgári demokrácia kedvezőbb politikai légkört teremt a munkásosztály harcai számára".[70] Tegyük hozzá: ez a felismerés 1922-ben az akkori Landler-frakcióban vált általánossá. Ha Kun Béla elméleti fejlődését vizsgáljuk, ez esetben éppen az tűnik szembe, hogy korábbi merev, a demokratikus feladatokat túlhaladottnak ítélő álláspontját ebben az időben korrigálta.

Ugyanez még fokozottabban mondható el a parasztkérdésben elfoglalt álláspontjáról, amelyet részben a kongresszus hatodik napirendi pontja számára készített tézisek, részben az *Új Március* 1925. szeptemberi számában megjelent, Tanulni a parasztról! című cikke fejez ki.

Az alábbiakban a cikket ismertetjük, mivel az plasztikusabban foglalja össze Kun Béla véleményét, mint a tézisek.

A cikk elöljáróban összefoglalja a munkás-paraszt szövetség lenini alapelveit, majd rátér a KMP parasztpolitikájának alakulására. Elismeri: a Tanácsköztársaság hibát követett el azzal, hogy nem osztotta fel a nagybirtokot. „A proletárdiktatúra hibás földpolitikája a munkások és parasztok kialakulni készült szövetségének megerősítése helyett ennek éppen az ellenkezőjéhez vezetett: a parasztságnak a munkásosztálytól az ellenforradalom irányába való eltolásához." Ez a politika több alaphibára vezethető vissza. A tanácskormány a mezőgazdasági termelés folytonosságának illúzióját fölébe helyezte annak a reális hatalmi szempontnak, amely a földosztást (és ezzel a parasztság megnyerését) követelte volna. A kommunisták lebecsülték a parasztság súlyát és szerepét a magyar társadalomban. A parasztban nem forradalmi szövetségest, csupán kisárutermelőt láttak. Nem értettek a köztük folyó munkához, olyan eszközöket alkalmaztak, amelyek a parasztokat elidegenítették a munkáshatalomtól.

„Mindezeknek a hibáknak elméleti takarója az az alapjában véve téves (de az akkori időket tekintve érthető) felfogás volt, amely szerint a mezőgazdaság fejlődése a szocializmus felé: mechanikus és egyenes vonalú folytatása a mezőgazdaság kapitalisztikus fejlődésének."[71]

A továbbiakban a cikk a munkás-paraszt szövetség kiépítésének miként-jével foglalkozik. Megállapítja: e szövetség nem két párt szövetsége. A kommunista pártnak magának kell képviselnie a parasztság érdekeit is. Bizalmat kell ébresztenie a parasztokban maga iránt, meg kell nyernie a forradalom ügye számára. Ennek módja: harc a paraszti részkövetelésekért.[72]

Kun Béla ebben a cikkben szakít először a földkérdés kautskyánus kezelésével. Jelentős állomása ez mind Kun Béla, mind a KMP elméleti fejlődésének.

A kongresszuson megválasztották a KMP Központi Bizottságát. Tagjai

lettek: Kun Béla, Landler Jenő, Alpári Gyula, Gőgös Ignác, Komor Imre, Mitterer József, Őri Károly, Vági István, Weisshaus Aladár, Weisz József, Rákosi Mátyás, Váradi László, póttagok: Hámán Kató, Czeiner Ferenc, György Benedek és Petri Miklós.[73]

A KB összetétele azt a helyes törekvést fejezi ki, hogy a párt vezetésében többségben legyenek az állandóan Magyarországon élő kommunisták, és lehetőleg minél több aktív fizikai munkás vegyen abban részt (a fentiek közül munkások voltak: Gőgös, Mitterer, Őri, Vági, Weisz, Czeiner, György és Petri). Nyilván ez az oka annak, hogy kimaradtak abból olyan, a párt életében ez időben is nagy szerepet játszó hivatásos forradalmárok, mint Révai József, Lukács György, Hirossik János, Szántó Béla és mások. Szemmel látható a törekvés a frakcióharcokban kompromittáltak kihagyására. Nem tekinthető véletlennek, hogy a kongresszus után azonnal összeülő KB a magyarországi titkárság vezetését a „frakción kívülinek" tekintett Rákosi Mátyásra bízta.

Ugyanez az ülés bízta meg hivatalosan Kun Bélát, hogy a KMP-t képviselje a Kommunista Internacionáléban.

Augusztus 19-én véget ért a kongresszus. A konspiráció szigora azt sem tette lehetővé, hogy megtegyék, amit a világon mindenütt – akkor is, ma is – tesznek a kommunisták, amikor befejezik összejöveteleiket. Nem énekelhették el az Internacionálét, nehogy a ház lakóinak figyelmét magukra vonják. Csendben, feltűnés nélkül oszlottak szét.

Az új Központi Bizottság még aznap összeült és hozzálátott a kongresszus határozatainak konkretizálásához. Különválasztották a Magyarországon működő vezető szervet (ezt nevezték Titkárságnak) és a külföldön (egyelőre Bécsben) működő Külföldi Bizottságot (KÜB). A vezetésnek ez a tagoltsága egy évtizeden át érvényben maradt, bár a két szerv egymáshoz való viszonya gyakran változott.

A KÜB létrehozása az illegalitás szükségszerű következménye; ma is alkalmazzák ezt a formát az illegalitásban küzdő pártok. Nem is lehet másként. A pártmunka folytonosságát csak akkor lehet biztosítani, ha van egy szerv, amelyhez az üldözők nem tudnak hozzáférni. Kell egy központ, amely kezeli a párt iratait, pénzét, kapcsolatot tart a testvérpártokkal és képes újra felvenni az esetleges lebukások után megszakadt szálakat. Az is magától értetődik, hogy éppen ezért ez a szerv nagyon fontossá válik. Ugyanakkor az itt dolgozók más perspektívából látják a mozgalmat, mint az „otthoniak": látásmódjukat elsősorban a nemzetközi összefüggések határozzák meg. Ebből következik, hogy előbb-utóbb rendszerint megítélésbeli különbségek keletkeznek a két szervben dolgozók között, amelyek – kedvezőtlen körülmények között – elmérgesedhetnek, frakcióharcokká, vagy pártszakadássá fajulhatnak. Ezen legfeljebb az segít, ha (mint ez 1931–1932 között történt) a két szerv tagjai rendszeresen cserélődnek.

Azok számára azonban, akiknek a hazamenetel tilos volt – ezek között volt Kun, Landler és Alpári – a KÜB jelentette a pártmunka egyetlen lehetséges keretét. Kun Béla életében ez a körülmény a későbbiekben súlyos konfliktusokra vezetett.

Az új KB döntött a kongresszusi határozatok végleges megszövegezéséről

és azok eljuttatásáról a párttagsághoz. Állást foglalt az MSZMP taktikájának néhány konkrét kérdésében, valamint a magyarországi Vörös Segély létrehozásában.

Az elfogadott határozatok között különös jelentőségű volt az emigrációs bizottságok feloszlatása és új bizottságok kinevezése. A Moszkvában, Bécsben és Berlinben működő bizottságok több ezer magyar kommunistát tömörítettek. Amíg a Komintern nem ismerte el a KMP hivatalos vezető szervét, mindegyikük igényt tartott arra, hogy valamilyen formában beleszóljon a párt ügyeibe. Mondanunk sem kell, hogy ez a beavatkozás nem a legszerencsésebb módja volt a hazai mozgalom segítésének. A kongresszus után ennek létjogosultsága megszűnt. Az új bizottságok feladata a továbbiakban arra korlátozódott, hogy anyagilag segítsék a KMP-t, fogadják a hazulról menekülteket, átigazolják őket az illetékes testvérpártba, illetve, ha a szükség úgy hozza, kádereket adjanak a hazai mozgalomnak.

E feladat végrehajtásával Kun Bélát bízták meg. Az ő javaslata alapján nevezték ki a moszkvai bizottság élére Bokányi Dezsőt, Benkőt, Jancsik Ferencet, Karikás Frigyest, Hamburger Jenőt és Orosz Nándort; a berlini bizottság Varga Jenőből, Szántó Bélából és Lengyel Gyulából állott. (A bécsi bizottság összetétele nem ismeretes.)[74]

Kun Béla augusztus végén és szeptember első felében a KB több ülésén vett részt; a felmerült kérdések egy részében véleményt nyilvánított, mások végrehajtásáért ő volt a felelős.

Valószínűleg részt vett azokon a tárgyalásokon, amelyek Kunfi Zsigmonddal, Madzsar Józseffel, Stromfeld Auréllal folytak. Rá hárult a szeptember végére tervezett kommunista parasztkonferencia előkészítése (a konferenciát végül is az otthon bekövetkezett lebukások miatt nem lehetett megtartani). Brosúrát írt a legitimizmus elleni harc feladatairól. Ő levelezett a KB nevében a Kommunista Internacionálé vezetőivel, Zinovjevvel (aki ekkor még a KI VB elnöke volt) és Kuusinennel.

Zinovjevnek írt levelében szemrehányást tesz azért, amiért a KI vezetősége hivatalosan nem képviseltette magát a kongresszuson. (Bár, mint a dokumentumokból kiderül, volt ott egy bolgár elvtárs, akinek valódi nevét mindmáig nem ismerjük és aki – nyilván konspirációs okokból – orosznak adta ki magát.) A KI ez ügyben a szemrehányást jogosnak ismerte el és önkritikát gyakorolt. Viszont alaposan megbírálta a magyar kommunistákat konspirációs felelőtlenségükért: a KI-nek küldött jelentésben minden szereplőt valódi nevükön neveztek, ahelyett, hogy álneveket használtak volna.

Szeptember első felében Kun Béla előadásokat tartott a kongresszus határozata nyomán megszervezett második bécsi pártiskolán.

Ezt a munkát szívügyének tekintette. Még Bécsbe érkeztekor, Szántó Zoltánnal beszélgetve, az első feladatok között említette a pártiskola létrehozását. Érthető, hiszen mint a KI agit.-prop. osztályának vezetője, ő foglalkozott legmagasabb szinten az egyes testvérpártokban folyó oktatással. Tanulmányozta a német, a francia és más legális pártok iskoláit. Most itt volt az alkalom, hogy tapasztalatait hasznosítsa. Kitűnő lehetőség volt ez arra is, hogy személyesen megismerkedjen a kommunista mozgalom új nemzedékének néhány képviselőjével – olyanokkal, akik a Tanácsköztár-

ság után kerültek az osztályharc első vonalába, forradalmi elszántsággal és osztálytudattal telve, ám a leninizmus alapvető tanításainak ismerete nélkül.

Az első tanfolyamra még a kongresszus megnyitása előtt került sor. Ezen részt vett a kongresszusi küldöttek egy része, akiknek itt nyílt módjuk a tézisek előzetes tanulmányozására is. Majd a kongresszus után, szeptemberben, új tanfolyam indult hazulról jött fiatal pártmunkások részére. Közöttük volt Kiss Károly, Gazda Pál, Weiszenhoffer László, Németh István, Lukács Jenő, Fiala Ferenc és Oancz József.[75]

Nem telt el három hét a tanfolyam befejezése után – és valamennyien együtt ültek újra. De nem a továbbképzésen, mint ahogy a KB határozata kimondotta, hanem a 200-as teremben, a budapesti főkapitányságon.

A szeptember 22-én elkezdődött letartóztatások híre – melynek során a rendőrség kezére került a frissen megválasztott KB valamennyi Magyarországon tartózkodó tagja – még Bécsben érte Kun Bélát. De a letartóztatottak megmentéséért indított akcióban már nem tudott közvetlenül részt venni: szeptember végén mindenképpen Moszkvában kellett lennie. A nemzetközi kampányt, amelynek a szó szoros értelmében az akasztófa alól kellett kirántania a vádlottakat, Landler Jenő irányította. Kun Béla annyit tett, amennyit Moszkvában tenni lehetett. Összehívatta a Nemzetközi Vörös Segély elnökségét, és elérte, hogy e testület elsőrendű fontosságú ügynek tekintse a magyarországi letartóztatásokat, mozgósítsa összeköttetéseit, megfelelő összegű pénzt folyósítson a kampány céljaira.[76]

Kun az 1925-ös év végét és a rá következő év elejét Moszkvában töltötte, ahol alapvető munkája mellett most már hivatalosan is ellátta a KMP kominternbeli képviselőjének feladatait. Ilyen minőségben végzett munkájáról néhány, a KÜB-nek írott levél alapján alkothatunk képet. Ezekben tájékoztatja Landlert és Alpárit az SZKP-ben és a Kominternben ez időben folyó belső harcokról (a fentebb már tárgyalt Zinovjev-ügyről). A levelek állandó témája a Rákosi-per. Ezzel kapcsolatban figyelemre méltó, hogy már 1926 elején felmerül a gondolat: tárgyalni kellene a magyar kormánnyal Rákosi kicseréléséről az 1849-ben zsákmányolt magyar zászlók ellenében.[77] Kommentálja a KMP magatartását az ez időben kirobbant frankhamisítási ügyben. Kádereket keres, akiket az emigrációból a párt rendelkezésére lehet bocsátani. Közöttük szerepel a későbbiekben nem kis szerepet játszó Müller Ernő és Gold Géza.

A levelezés egyik fontos témájaként kell említenünk Mendel Irma ügyét. Mendel Irma a horthysta titkosszolgálat egyik legügyesebb ügynöke volt. A kommunista mozgalomba befurakodva, ott kitűnő hírnevet szerzett magának. Majd a Szovjetunióba került, ahol igyekezett összeköttetéseket kiépíteni a Komintern és a szovjet állam vezetőivel.

Mendel tevékenységére elsősorban a bécsi kommunisták – Landler és elvtársai – figyeltek fel, ők hívták fel rá a Moszkvában tartózkodó Kun Béla figyelmét. Kun eleinte ingadozott Mendel megítélésében. Amikor azonban a Bécsből érkező levelek kétségtelen bizonyítékokat szolgáltattak, Kun átadta az ügyet a szovjet állambiztonsági szerveknek.[78]

A Mendel-ügyben Kun Béla és Landler Jenő között tökéletes volt az

összhang. Zavartalan volt együttműködésük ebben az időben az egyéb, ennél lényegesebb kérdésekben is. Sőt, Kun Béla leveleinek alaptónusa egyre inkább a tisztelet, az „Öreg" nagyobb tapasztalatának, bölcsességének hallgatólagos elismerése. Úgy tűnik, egyedül őt tartja alkalmasnak arra, hogy legszemélyesebb ügyében – a KI apparátusban való helyzete kérdésében – tanácsot kérjen tőle; vele – és nem régi frakciós híveivel – osztja meg kétségeit, vívódásait, gyötrődéseit.

1926 tavaszán hagyja el ismét a Szovjetuniót. Ezúttal Berlinben telepszik le, ahol a Neukölln kerületben, az Augengruber-strasse 11. szám alatt egy Ernst Steinbring nevű német kommunistánál biztosítottak számára biztonságos rejtekhelyet.[79] A KÜB tagjai közül Berlinben tartózkodott ekkor Alpári Gyula, az *Inprekorr* főszerkesztője.

Berlin ebben az időben a Kommunista Internacionálé mintegy „második székhelye" volt. A weimari Németország hatóságai nemcsak azért voltak toleránsak a kommunista mozgalom iránt, mert a polgári demokrácia játékszabályai erre kötelezték őket; nem is csak azért, mert Németország Kommunista Pártja nagy parlamenti párt volt, amely szavazóinak számát a legrosszabb időkben is milliókban mérte. Erre késztették őket a külpolitikai érdekek is: a nehézségekkel küzdő német gazdaság rá volt utalva a szovjet piacra. Erősödtek a két ország közötti diplomáciai és katonai együttműködés szálai is.

Természetes, hogy a Kommunista Internacionálé igyekezett maximálisan kihasználni az így keletkezett lehetőségeket. Berlinben székelt a KI VB „Westeuropäische Büro"-ja, a WEB, amelyet ebben az időben Dimitrov vezetett. Itt jelentek meg – különböző magánkiadók cégére alatt – a KI kiadványai. A szovjet kereskedelmi kirendeltség munkatársaként számos Komintern-funkcionárius tartózkodott állandóan Berlinben, és nem egy szovjet államférfi megfordult ott, gyógykezelés vagy egyéb nem hivatalos célból (nem is beszélve a szovjet írók, költők és művészek sokaságáról, akik élénk kapcsolatokat tartottak az akkoriban születő német forradalmi művészet nagyjaival).

A folyó ügyek közül, amelyekkel Berlinbe érkezvén Kun Bélának foglalkoznia kellett, három volt különösen fontos: 1. a júniusra tervezett KB-ülés, amelynek összegeznie kellett a kongresszus óta eltelt egy év eredményeit; 2. egy pártiskola létrehozása; 3. a július 1-én kezdődő Rákosi-perrel kapcsolatos feladatok.

1926 júniusában ült össze Berlinben a Központi Bizottság. Az összetétel erősen különbözött a kongresszuson megválasztottól. Hiányoztak azok, akik a budapesti börtönben várták „rendes" (vagyis: nem statáriális) tárgyalásuk megkezdését. Helyüket olyan emberek foglalták el, akik már eddig is fontos szerepet játszottak a párt életében, de nem voltak KB-tagok: Lukács György, Révai József, Lándor Béla. Az ülés értékelte a belpolitikai helyzetet és azokat a követeléseket, amelyeket az egyre izmosodó MSZMP-nek napi agitációjában képviselnie kell. Ez utóbbiak között a következők szerepeltek: harc a Bethlen-kormány és a Habsburg-veszély ellen, az adóterheknek a vagyonosokra való hárítása, amnesztia a politikai foglyoknak, kereskedelmi szerződés a Szovjetunióval, demokratikus földreform.[80]

Az ülés nagy lépést tett előre a munkás egységfront kérdésében. Állást foglalt olyan követelések mellett, amelyeket kevésbé öntudatos dolgozók is magukévá tehettek. Felhívta az MSZMP szervezeteit, kezdeményezzenek az SZDP alsóbb szerveivel egységfront-tárgyalásokat. Fellépett az MSZMP-ben jelentkező – főleg Weisshaus nevéhez fűződő – olyan tendenciák ellen, amelyek ki akarták vonni a pártot a KMP vezetése alól. Ugyanakkor harcolni kellett baloldali előjelű hibák, illetve egyes akciók ellen is.[81]

A pártiskola megszervezése Berlinben jóval könnyebb feladatot jelentett, mint egy évvel korábban Bécsben. Alkalmas helyiségben nem volt hiány, a hallgatók elszállásolása sem okozott problémát. A kommunista német munkások ingyen adtak szállást a külföldi elvtársaknak és nem tettek fel felesleges kérdéseket. Az 1926-os berlini pártiskola hosszabb ideig tartott, mint a bécsi (egy hónapig). Hallgatói: Bella István, Fuszenecker Ferenc, Házi Ferenc, Hunya István, Mózes Viktor, Rostás István és Vámos Ilona az elkövetkező évek harcaiban kimagasló szerepet játszottak.

Kun Béla nagy lelkesedéssel fogadta a pártiskolára küldött hazai munkásokat. Landlernek azt írja: „egyikük olyan tehetséges, amilyennel már rég találkoztam".[82] Mindegyikükkel külön is foglalkozott; a hosszú sétákon szó esett a hazai mozgalom nagy és apró eseményeiről.

A pártiskolán tartott előadásai (amelyeket inkább tematikus beszélgetéseknek lehet nevezni) lenyűgözték hallgatóit közvetlenségükkel, az életből vett példákkal. Beszédeit szerette versidézetekkel fűszerezni. A Petőfi-, Arany-, Ady-idézetek egy része a hallgatók számára ismerősként csengett. Volt azonban egy költő, akinek nevét korábban nem ismerték, verseit Kun Bélától hallották először. Ezek a versek harcos mondanivalójukkal, közvetlen agitatív erejükkel hatottak hallgatóikra.

Nemsokára az illegális összejöveteleken, ifjúmunkás túrákon szájról szájra jártak ezek a versek, amelyeknek szerzője Hidas Antal néven vált ismertté a forradalmi irodalmat olvasó munkások között.

Hidas Antallal Kun Béla 1925 nyarán ismerkedett meg Berlinben, egy illegális lakáson.[83] A lobogó sörényű, robbanó temperamentumú fiatalember a maga közvetlen, agitatív célokra alkalmas verseivel belopta magát Kun Béla szívébe. Kun Béla jól tudta, hogy egyetlen forradalmi mozgalom sem lehet meg saját forradalmi költészet, saját forradalmi irodalom, saját forradalmi dalok nélkül. (Eddig ezt a szükségletet csak igen-igen halványan elégítették ki a szovjet és német proletárirodalom egyes töredékeinek magyar fordításai.) Tisztában volt azzal, hogy a mozgalomnak olyan kulturális mágneses térben kell mozogni, amely *különválik* a magyar kultúra általános forradalmi vonulatától, hogy aztán majd – magasabb szinten – egyesülhessen azzal. Olyan forradalmi kultúrára volt szükség, amely már üldözöttségével is vonzó erőt gyakorol. Nyilvánvaló volt, hogy ennek mércéjét nem lehet az irodalmi kritika elfogadott értékrendjébe helyezni: a közérthetőség, a mozgalom szükségletei, az általuk keltett érzelmi hatás jóval fontosabb volt az esztétika szempontjainál. Olyan költők kellettek, akik vállalták a Majakovszkij által megfogalmazott ars poeticát: „Az a költő, aki segít, az az író, aki hasznos... Író, csatába vezess, indulót írj, harci jelszót!" Ezért örült mindenkinek, aki erre vállalkozott; ezért támogatott – előszók

írásával, kiadói összeköttetései latba vetésével – minden olyan művet, amely a magyar kommunista mozgalom harcai számára közvetlenül felhasználható volt.

Amikor a fiatal költőt pártfogásába vette és közbenjárt, hogy menedéket találjon a Szovjetunióban, még nem gondolt arra, hogy jövendő vejét segíti.

Talán itt a helye annak, hogy néhány szót szóljunk Kun Béla családi körülményeinek alakulásáról. Hiszen ez az 1926-os nyár ebből a szempontból is felejthetetlen dátum. A berlini viszonylagos biztonság lehetővé tette, hogy kihozassa feleségét és néhány szép napot töltsön vele együtt a régi barátok – Vargáék, Alpáriék – társaságában. Körülbelül erre az időre konszolidálódott teljesen családi helyzete. Moszkvában rendes otthona volt, amelyben együtt voltak legközelebbi hozzátartozói: felesége, aki ekkorra már megtalálta helyét a szovjet életben és a Marxizmus–Leninizmus Intézet munkatársaként dolgozott; gyermekei, Ágnes és Miklós iskolába jártak, „teljes jogú" szovjet gyerekeknek érezvén magukat; apja, akit bonyolult manőverek révén sikerült Moszkvába hozatnia és aki korához képest meglepő gyorsasággal akklimatizálódott a szovjet viszonyokhoz. A Szovjetunióban volt bátyja, Sándor és Irén nevű húga is. Ezen a téren tehát rendben voltak a dolgok: zaklatott életvitelét nyugodt, harmonikus családi háttér ellensúlyozta.

1926. július 12-én kezdődött meg Budapesten annak az 54 kommunistának a pere, akiket 1925 szeptemberében vett őrizetbe a rendőrség. A vádlottak között voltak Rákosi Mátyás, Őri Károly, Hámán Kató, Vas Zoltán, Gőgös Ignác, Mitterer József, Petri Miklós, Weisz József, Czeiner Ferenc, Weisshaus Aladár, Vági István, a KMP KB tagjai, illetve póttagjai; Fiala Ferenc, Kiss Károly, Németh István, Weiszenhoffer László, Oancz József, Gazda Pál, a bécsi pártiskola hallgatói. A vádlottak között sok olyan embert találunk, akik 2-3 év múlva, kiszabadulásuk után kerülnek majd a mozgalom fontos posztjaira. Ilyenek Palotás Imre, Zwickl József, Róth-Vándor Pál, Tóth György, Krieszl János, Erdős László, Winkler Ágoston, Pápa József, Schönmann László.

Már maga a per – fél győzelem. Hiszen első alkalommal (1925 novemberében) *statáriális tárgyalást* tartottak, amely legalább öt vádlottat fenyegetett halállal. Csak a nemzetközi tiltakozás hatására sikerült elérni, hogy a statáriális bíróság illetéktelennek mondja ki magát és az ügyet rendes bíróság elé utalja. Bár a vádlottak helyzete ezúttal is nehéz volt, a halálos ítélet lehetőségét kizártnak lehetett tekinteni. A nemzetközi kampány arra irányult, hogy a bíróságot viszonylag enyhe ítéletek meghozatalára kényszerítse.

Ebben az akcióban már Kun Béla is aktív részt vállalt. Berlinben tárgyalásokat folytatott régi ismerősével, a német szociáldemokrata baloldal egyik kimagasló egyéniségével, a Reichstag képviselőjével, Kurt Rosenfeld ügyvéddel.[84] Rosenfeld vállalta, hogy elutazik Pestre, részt vesz a tárgyaláson és a horthysta hatóságok előtt is imponáló pozícióját latba veti a vádlottak érdekében. Kun gondoskodott arról is, hogy a per ideje alatt állandó telefonösszeköttetés létesüljön Budapest és a berlini pártszervek (az *Inprekorr* szerkesztősége) között. A Kommunista Internacionálé megbízásából, de

legális iratokkal vett részt a tárgyaláson Csehszlovákia Kommunista Pártjának két parlamenti képviselője (Karel Kreibich és egy társa). Kun levelezett Moszkvával, sürgette a cseh, francia, német párt akcióit. Sokat tett a per pénzügyi fedezetének megteremtéséért.

Szólnunk kell azokról a különböző híresztelésekről, amelyek részben a per idején, részben utána keletkeztek. Ezeknek lényege abban foglalható össze, hogy Rákosi Mátyás a per előtt (vagy alatt) kommunistához méltatlan, gyáva magatartást tanúsított, kifecsegte a párt és a Komintern jelentős titkait. Azt is suttogták, hogy emiatt Kun Béla súlyos szemrehányásokkal illette őt és vizsgálatot követelt ellene a KI megfelelő fórumain.

Mindebből annyi igaz, hogy a rendőrség valóban sok mindent tudott Rákosiról – nemcsak a KMP-ben, de a Kominternben végzett munkájáról is. Ehhez nem kellettek Sherlock Holmesek; elegendő volt elolvasni a KI kongresszusairól és plénumairól nyomtatásban megjelent jegyzőkönyveket, amelyekben bőséges anyag található pl. Rákosinak az olasz, illetve a német pártban játszott szerepéről. Ugyancsak nyomtatásból értesülhettek a csehszlovák kommunista mozgalomban kifejtett tevékenységéről is. Ezeket a tényeket letartóztatása után a magyar sajtó széles körben pertraktálta. Ennek tulajdonítható, hogy – miként Kun Béla írja Szántó Bélának, aki őt a KI-ben helyettesítette: „Rákosi körül a statáriális tárgyalás idején kellemetlen suttogás kezdődött, azzal a céllal, hogy kisebbítse Mátyást, aki véleményünk szerint a KI egyik legkülönb, legáldozatkészebb és legbátrabb pártmunkása". Kéri Szántót, hasson oda, hogy a KI védje meg Rákosi pártbeli becsületét.[85]

A „suttogás" visszajutott a bíróság előtt álló Rákosihoz, persze módosult formában. Rosenfeld – akinek sikerült vele négyszemközt beszélni – azt közli Kunnal: Rákosi kétségbe van esve, mert úgy hallotta, hogy Kun Béla nem tartotta elég harcosnak a bíróság előtti viselkedését. Emiatt éles hangra váltott, amit Kun feleslegesnek és célszerűtlennek ítélt.[86] A Kun és Rosenfeld közötti egész levelezés azt bizonyítja, hogy Kun Béla és Rákosi Mátyás között a per kapcsán semmiféle nézeteltérés nem merült fel; minden ilyesfajta állítás a legendák birodalmába tartozik.

A Rákosi-per természetesen nem szoríthatta háttérbe a mindennapos pártmunkát, amelyben Kun Béla aktív részt vállalt. Emiatt időnként Bécsbe utazott. A KÜB képviseletében ebben az időben Lándor Béla és Szántó Zoltán tartózkodtak Magyarországon. Az ő instruálásuk, segítésük, pénzzel való ellátásuk gondjait Landler Jenő megosztotta Kun Bélával. Ekkoriban kooptálták a Központi Bizottságba Révai Józsefet, Komor Imrét, Mózes Viktort, Poll Sándort, Kocsis Jánost.

Kun Béla kezdeményezte Weisshaus Aladár leváltását az MSZMP titkári funkciójáról és kizárását a KMP-ből. A Weisshaus és a párt közti konfliktus a Mendel Irma-ügyre nyúlik vissza. Weisshaus nem hitte el a Mendel elleni vádakat, és azt állította, hogy letartóztatása frakciós bosszú eredménye. Ebből az alapállásból harcot indított a KB ellen. Kun és Landler nehéz helyzetben voltak: nem szolgáltathatták ki a Mendel bűnösségét alátámasztó bizonyítékokat. Kizárólag személyes tekintélyük erejével sikerült elérni Weisshaus eltávolítását a kommunista mozgalomból.[87]

1926 nyarán Kun Béla ismét találkozott Károlyi Mihállyal. A két alkalommal – először Berlinben, majd Bécsben – folytatott megbeszéléseken szóba került Károlyi részvétele a Rákosi megmentéséért vívott küzdelemben, a parasztmozgalom, valamint a franciaországi magyar emigráció ügyei. Kun arra igyekezett rávenni Károlyit, hogy ideje nagy részét töltse Bécsben, a magyar munkához közel. „Most közelebb hoztuk Magyarországhoz és kézbevesszük – írja Kun Szántó Bélának. – Igyekszünk rajta keresztül valamit elérni a parasztságban." Károlyit azonban nem volt könnyű „kézbe venni". Nem települt át Bécsbe, az MSZMP otthoni üldöztetésének fokozódása egyébként is csökkentette annak esélyét, hogy érdemben hatni tudjon a hazai mozgalomra.[88]

A folyó politikai kérdések közül a legfontosabb az 1926 decemberében esedékes nemzetgyűlési választás volt, amelyen az MSZMP megkísérelte a részvételt. (Nem azért, mintha képviselői mandátumokra számított volna, hanem hogy kihasználja a választási kampány adta agitációs lehetőséget.) Jó fegyverrel indult a harcba: a demokratikus köztársaság jelszavával. E jelszó 1926 nyarán került be a kommunista tömegmunka fegyvertárába. Előtérbe kerülése jelentős mértékben Kun Béla érdeme.

Magyarországon ebben az időben a köztársaság követelése az „állami és társadalmi rend erőszakos felforgatásának" minősült. (A *Népszavá*nak nem egy számát kobozták el ezen a jogcímen.) A dolgozó tömegek között – nemcsak a munkások, de a városi kispolgárság és a parasztság egyes rétegeiben – a köztársaság jelszava igen népszerű volt: egyet jelentett a szabadsággal, a demokratikus jogok gyakorlásának lehetőségével, az ország európaizálódásával.

A kommunista mozgalom viszonya ehhez a követeléshez már nem volt ilyen egyértelmű. Minden kommunista tudta azt, hogy a demokratikus köztársaság *általában* kedvezőbb harci terep a munkásosztály számára, mint az autokrata vagy fasiszta rendszer. A kommunista pártok egy része azonban úgy ítélte meg országa helyzetét, mint ahol ez a követelés már túlhaladott, mivel a szocialista forradalom, a szovjetköztársaság kivívása van napirenden. Ezért ezt a jelszót sok esetben gyanakvással fogadták, úgy tekintették, mint a „könnyebb út" keresését, más szóval: opportunizmust.

Bár a KMP vezetői az MSZMP, tehát egy legálisan küzdő párt számára dolgozták ki e jelszót, de nem tisztázták elég világosan, hogy viszonylik az a KMP I. kongresszusán kidolgozott stratégiai irányvonalhoz: a „második tanácsköztársaság" jelszavához. Nem fogalmazódott meg elég határozottan ennek tartalma sem. Hiszen önmagában e jelszó a polgári demokrácia szinonímája. Az MSZMP e kérdésről kiadott füzete viszont azt hangsúlyozza, hogy „nem burzsoá, hanem olyan köztársaságot akar, amelynek élén munkás-paraszt kormány áll".[89] A későbbi évek frakcióharcaiban – többek között – azt hányták Kun Béla szemére, hogy ezzel a jelszóval „fel akarta cserélni a párt alapvető stratégiai irányvonalát, a proletárdiktatúrát".

Ez valószínűtlen. Sokkal reálisabb annak feltételezése, hogy a KMP vezetői e követelést az MSZMP választási jelszavának szánták, és a párt részére fenntartották a korábbi stratégiai célt. De mindenképp helyes volt a köztársasági propaganda. Bővítette az MSZMP lehetséges szövetségeseinek

körét (elvben az SZDP is a köztársaság híve volt, csak nem tartotta időszerűnek az érte folytatott harcot), növelte a párt népszerűségét.[90]

A köztársaság jelszava felmerült egy 1926 végén Kun és Sztálin között lezajlott beszélgetésen is. Varga Jenő – aki szintén jelen volt – azt állítja, hogy Sztálin meglehetős lenézéssel beszélt erről a jelszóról.[91] Ennek ellenére a KMP nem mondott le erről a követelésről. Sztálin odavetett megjegyzésének Kun Béla nem tulajdonított a valóságosnál nagyobb jelentőséget.

Ez a kérdés 1926 decemberében volt aktuális a KMP számára.

Ekkor folyt az előkészítése annak az ülésnek, amely „karácsonyi plénum" néven vonult be a párttörténetbe (bár nem karácsonykor, hanem december 29–30-án tartották).

Ferenczy Béni bécsi műtermében erre az alkalomra összegyűltek a párt régebben megválasztott és újonnan kooptált vezetői: Landler Jenő, Kun Béla, Varga Jenő, Szántó Zoltán, Szántó Béla, Lukács György, Révai József, Lándor Béla, Poll Sándor, Komor Imre, Lőwy Sándor, Rostás István, Glanz Imre. A plénum feladata volt, hogy elemezze a nemzetközi és magyarországi helyzetet, tisztázza a KMP és MSZMP viszonyát, meghatározza a párt taktikájának alapvonásait az elkövetkezendő időre.[92]

Kun Béla a nemzetközi helyzetről tartott referátumot. Beszámolója mindenekelőtt a Szovjetunió belső helyzetével, a trockisták elleni harccal foglalkozott. Informálta a KB tagjait Zinovjev helyzetéről a KI-ben. Majd rátért a nemzetközi osztályharc perspektíváinak taglalására. Akárcsak a KI több vezetője (Buharin, Kuusinen) figyelmét a helyzet pozitív vonásaira – mindenekelőtt a nagy angliai sztrájkra – fordította. Az angol dokkmunkások és szénbányászok 1926 májusában kezdődött és egészen decemberig elhúzódó sztrájkját sok kommunista vezető – köztük Kun – úgy értékelte, mint a kapitalista stabilizáció végét, új forradalmi hullám nyitányát. (Ezt az értékelést erősítette a kínai forradalom viharos ütemű kibontakozása is.) Bár Közép-Európában semmi jel nem mutatott az osztályellentétek közeli kiéleződésére, Magyarországon pedig a munkásmozgalom éppenséggel hanyatlóban volt (ezt mutatták az országgyűlési választások eredményei), a referátum felcsillantotta a közeli magyar proletárforradalom lehetőségét.[93]

Bár a köztársaság jelszavát közvetlenül nem vették le a napirendről, több kérdésben kimutatható: a plénum szektás jellegű fordulat kezdetét jelentette a KMP politikájában. Az MSZMP eddigi rugalmas, lavírozó, a legalitás követelményeik messzemenően figyelembe vevő politikai vonalát türelmetlen, éles, látszateredményekre törekvő politika váltotta fel. Kimondották: az MSZMP-ben szigorúan érvényesíteni kell azt az elvet, hogy „politikája kommunista politika, jelszavai a kommunista párt jelszavai, a legalitás kereteihez alkalmazva ugyan a formulázás tekintetében, lényegükben azonban semmi esetre sem megnyirbálva és formulázásukban úgy elmosva, hogy forradalmi jellegüket elveszítsék. Gyökeresen ki kell irtani azt a felfogást, mintha a KMP-nek két politikája volna: egy illegális és egy legális használatra..." A határozat kategorikusan leszögezte: a KMP agitációját „be kell kapcsolni a proletárdiktatúráért folyó harc stratégiai tervébe, meg kell akadályozni az esetleges demokratikus illúziók keletkezését."

Ennek megfelelően a párt elvetette az MSZMP által eddig hangoztatott – a legalitás követelményeihez alkalmazkodó – megváltásos földreform jelszavát, és helyébe a kizárólag forradalmi úton megvalósítható követelést – a nagybirtok megváltás nélküli kisajátítását – állította. A szektás vonal erősödését jelzi a szociáldemokrácia irányában eddig követett politika bírálata is. A plénum opportunista elhajlásnak minősítette, hogy a választásokon a kommunisták a szociáldemokrata jelöltekre adták szavazatukat. Meghirdette a későbbiekben oly súlyos következményekkel járó „nyíltsisakos politikát", az önálló arculatú kommunista tüntetések forszírozását.[94]

Meg kell jegyeznünk, hogy a szektás fordulat nem Kun Béla magánkezdeményezésére következett be. A karácsonyi plénumon teljes egység uralkodott. Az az időszak volt ez a párt életében, amikor a frakcióharcok szüneteltek, nemcsak a „két nagy" dolgozott teljes egyetértésben, de híveik is. (A szociáldemokráciával szembeni élesebb vonalat elsősorban Révai József forszírozta.)

A KMP politikájában bekövetkezett fordulatnak több oka volt, és azokat Liptai Ervinné monográfiája helyesen sorolja fel: a magyarországi helyzet téves elemzése, a Horthy–Bethlen ellentét túlbecsülése, a közép-európai forradalom perspektívájának hibás értékelése.[95] Hozzátehetjük: szerepet játszott benne a munkásmozgalom hanyatlását előidéző okok irreális elemzése is. Abból a tényből, hogy mind a szakszervezetek taglétszáma, mind a szociáldemokrata pártra szavazók aránya nagymértékben csökkent, a KMP vezetői a munkásság általános balratolódására következtettek. Úgy vélték, a tömegek kizárólag a peyerista vezetés opportunizmusa miatti elégedetlenségből távolodtak el a mozgalomtól. Kétségtelen: voltak ilyen csoportok *is* (főleg az építőmunkások, cipészek és a vasasok között). De kiestek optikájukból azok a tömegek, amelyek nem a jobboldali vezetésű munkásmozgalomtól, hanem *a* munkásmozgalomtól szakadtak el; akik nem az MSZMP felé fordultak, hanem hátat fordítottak mindenfajta politikai tevékenységnek és igyekeztek megtalálni helyüket a konszolidálódó gazdasági életben. Feltűntek azok a csoportok, évjáratok is (egyelőre nem nagy számban), amelyekre már hatott az irredenta, nacionalista, „keresztény nemzeti egység" propagandája.

Mindezek – ismételjük – Kun Bélára ugyanúgy érvényesek, mint az akkori KB többi tagjára. Legfeljebb annyi különbséget tehetünk, hogy az ő gondolkodásában a nemzetközi szempontok (elsősorban a KI vezetésével összefüggő megfontolások) nagyobb súlyt kaptak, mint a többiekében.

A karácsonyi plénummal kapcsolatban egy rendkívüli, és későbbiekben súlyos következményekkel járó esemény történt.

Komor Imre kapta a megbízást, hogy Kunt fogadja a bécsi pályaudvaron. Komor – talán, hogy minél hamarabb informálni tudja őt a párt folyó ügyeiről – magával vitt a pályaudvarra egy aktatáskát, amelyben a párt különböző fontos ügyeit tartalmazó dokumentumok voltak.

A megérkezés után taxiba ültek és az előkészített konspirációs lakásra hajtottak. Élénk beszélgetés közben szálltak ki a taxiból.

Az aktatáska a kocsiban maradt.

A sofőr, miután észrevette, kinyitotta a táskát. Az iratok tartalmát ugyan nem értette, de azt megállapította, hogy magyar nyelven írottak.

Elhajtott hát a magyar követségre és jutalom ellenében leadta az aktatáskát a követség egyik tisztviselőjének.

A követségi alkalmazottaknak nem kellett sokat töprengeniük, hogy megértsék: a véletlen szerencse megnyitotta előttük a kommunista párt „szentélyét". Másnap már Bécsben voltak a Hetényi-csoport emberei. Az iratokat lefényképezték, majd a táskát visszaadták a sofőrnek. Nem tudjuk, mi történt ezután – az események láncolatából néhány szem hiányzik –, de tény, hogy néhány nap múlva a táska tartalma hiánytalanul visszakerült a KÜB-höz.[96]

A KÜB – ahelyett, hogy az eset kapcsán megtette volna a szükséges óvintézkedéseket – belenyugodott abba a feltevésbe, hogy a táskát a sofőrön kívül senki nem látta. A felelősség kérdését eltussolták.

A lefényképezett iratokból a magyar rendőrség úgyszólván mindent megtudott a KMP-ről, amire kíváncsi volt. Kezébe került a vezető káderek névsora, ezen belül az MSZMP-ben dolgozó kommunistáké. Perrendszerű bizonyítást nyert az az eddig is tudott, de nem bizonyított tény, hogy az MSZMP a KMP fedőpártja.

Nem telt el két hónap, és a budapesti rendőr-főkapitányságon letartóztatott kommunisták tucatjai törték a fejüket azon, honnan tudhat a rendőrség olyan tényeket, amelyeket senki sem fecsegett ki. Az iratokkal szemben minden tagadás, a fizikai fájdalmak hősies elviselése hiábavalónak bizonyult.

Bár az aktatáska elvesztéséért a fő felelősség Komor Imrét terheli, Kun Béla kétségkívül felelős volt az ügy bagatellizálásáért. Ha azt a plénum elé tárják, még intézkedni lehetett volna; a veszélybe került embereket ki lehetett volna hozatni Ausztriába, a veszélyes kapcsolatokat meg lehetett volna szakítani stb. Ám semmi ilyesmi nem történt. Nem csoda, ha a későbbi vezetés – amelynek több tagja az elvesztett aktatáska miatt másfél-két évet töltött börtönben – nem kevésszer hánytorgatta fel ezt az ügyet.

A plénum után Kun Béla néhány napra Moszkvába utazott, 1927 januárjában azonban már ismét Bécsben volt. Még levezetett egy pártiskolát, amelyen az MSZMP-ben feltűnt fiatal káderek vettek részt (többek közt Kocsis János, Venéczi János, Pipicz József),[97] ám a pártépítő munkát hamarosan félbe kellett szakítania. A vezetők energiáját a Budapesten bekövetkezett letartóztatások következményeinek elhárítása kötötte le.

Korábban is észlelni lehetett már az MSZMP-t sújtó üldözés erősödését. Februárban azonban a letartóztatások tömeges méretűvé váltak és eljutottak a fedőpártban dolgozó kommunista vezetőkig. Február 27-én a rendőrség a hegyeshalmi határállomáson tartóztatta le Szántó Zoltánt, a KMP itthoni titkárságának vezetőjét.

Nem állítható, hogy egyedül a bécsi taxiban felejtett aktatáska volt a letartóztatások kiváltója. A rendőrség régen rajta tartotta a szemét az MSZMP-n és nem volt nehéz belelátni a többségében fiatal, tapasztalatlan kommunisták konspirációs titkaiba. Mindenesetre az 1927. februári letartóztatás a legnagyobb csapás volt 1925 szeptembere óta. Akárcsak akkor,

a vádlottakat most is statáriális bíróság elé állították. A szabadon maradt vezetőknek – köztük Kun Bélának – minden erejét meg kellett feszíteniök, hogy a nemzetközi tiltakozás megakadályozza a halálos ítéleteket. Ez – mint ismeretes – sikerült. Az 1927. április 12-i statáriális tárgyalás a 31 vádlottat rendes bíróság elé utalta. Ügyükben 1927. november 9-én hirdettek ítéletet, igen súlyos börtönbüntetéseket szabva ki rájuk.

Ha a vádlottak megmentéséért folyó akciót nem is, a keletkezett veszteségek pótlását, a pártmunka folyamatosságának fenntartását zavarta az a konfliktus, amely 1927 folyamán Kun Béla és Alpári Gyula között tört ki.

Mint arra fentebb már utaltunk, Alpári Gyula korábban a Kun-frakció tagjának számított. A KMP egyik legtehetségesebb, legműveltebb vezetői közé tartozott. Helyzete azonban a KMP-ben felemás volt; míg a KB tagjainak túlnyomó része a magyar pártban végzett munkát tartotta fő feladatának, Alpári részére ez csupán – mai kifejezéssel élve – „másodállás" volt. Mivel élete nagy részét német nyelvterületen töltötte és anyanyelvi szinten beszélt németül, a KI vezetői rendkívül fontos feladatot bíztak rá: a KI hetente kétszer megjelenő félhivatalos német nyelvű közlönyének, az *Inprekorrnak* a szerkesztését. Több volt ez egyszerű lapszerkesztésnél. Az Inprekorr szerkesztőjének figyelembe kellett vennie a különböző pártok különleges körülményeit, legalitásuk különböző fokát, a megjelent közlemények esetleges következményeit. Tartania kellett a kapcsolatot a német párttal, a Berlinben székelő WEB-bel, valamint – természetesen – Moszkvával. Érthető, hogy mindezek mellett Alpárinak meglehetősen kevés ideje maradt a KMP számára. A KÜB munkájában rendszertelenül vett részt, kevés időt töltött Bécsben.

De nemcsak ez volt a probléma. Az önállóan gondolkodó Alpári a magyarországi helyzet elemzése során olyan következtetésekre jutott, amelyek ellentmondtak a KMP I. kongresszusán elfogadott megállapításoknak, és semmi okot nem látott arra, hogy nézeteit elhallgassa. Többek között tagadta a magyarországi rendszer fasiszta jellegét, a korabeli kommunista mozgalomban „eretnek" megállapításokat tett a Magyarországi Szociáldemokrata Pártra. Nem értett egyet azzal, hogy azt „szociálfasisztának" nyilvánítják. Kétségbe vonta, hogy az a rendszer szociális bázisa lenne, azt állította, hogy ellenzéki, sőt bizonyos mértékig üldözött párt.[98]

Ezek a nézetek élénk ellenzésre találtak a KÜB valamennyi tagja részéről. Az ellentétek 1927 nyarán súlyos konfliktussá váltak.

A konfliktus egy látszólag egyszerű kérdés körül robbant ki. Szántó Zoltán letartóztatása után – Kun Béla javaslatára – határozat született arról, hogy a magyarországi pártmunka irányítását a letartóztatott bátyja, Szántó Béla vegye át. Alpári ez ellen tiltakozást jelentett be: nem tartotta őt alkalmasnak erre a munkára. A KÜB felszólította Alpárit, jöjjön Bécsbe az ügy megtárgyalására. Ő nem tudott (vagy nem akart) elmenni, távolmaradása miatt a KÜB megrovásban részesítette.

1927 szeptemberében Kun Béla és Alpári Gyula találkoztak Berlinben. A találkozó nem oldotta meg a konfliktust, sőt, azt eredményezte, hogy Alpári a Kommunista Internacionálé Nemzetközi Ellenőrző Bizottságához fordult.[99]

A konfliktus eredményeként Alpári kivált a KMP vezetéséből; ezután minden energiáját az *Inprekorr* szerkesztésének szentelte. Ismeretes, hogy ezen a poszton a Kommunista Internacionálé teljes bizalmát élvezte.[100] Haláláig a kommunista mozgalom hű katonája maradt.

A Kun–Alpári konfliktusba Landler Jenő már nem tudott beleszólni. Betegsége egyre súlyosabbá vált. 1928 februárjában a KMP „nagy öregje" örökre befejezte pártmunkáját.

Landler halála új helyzetet teremtett a KMP vezetésében. Olyan ember esett ki a vezetésből, akinek egyedül volt a mozgalomban Kun Béláéhoz mérhető tekintélye. Ha a régi frakciós szemszögből nézzük az eseményt, kétségtelen: Kun szabad kezet kapott a KMP irányítására. De – éppen ebben a periódusban – ez a szempont háttérbe szorult. A pártépítés közös gondjai közel hozták egymáshoz ezt a két, ellentétes habitussal, más közegben szerzett élettapasztalattal és a politikai cselekvést nem azonos erkölcsi mércével mérő férfit. A „ki volt nagyobb?" gyermekded kérdését nincs szándékunkban feszegetni: a hasonló kvalitású személyiségek megismeréséhez a történelem nem ismer pontosan rovátkált mérőlécet. Egyszerűen csak – különböztek egymástól. Landler vitathatatlanul műveltebb volt; befejezett jogi végzettsége, hosszú ügyvédi praxisa – melynek során a legkulturáltabb polgári jogászokkal kellett megküzdenie – az önművelést nemcsak lehetővé tette, de ki is kényszerítette. Kun nagyrészt autodidakta műveltségében élete végéig maradt valami az újságírói „mindenhez értés" felszínességéből. Ügyvédi munkája, az élet apró ügyeinek hosszadalmas, precíz vizsgálata sokoldalúbb élettapasztalattal, jobb emberismerettel vértezte fel Landlert, mint a világot kissé leszűkülten szemlélő Kun Bélát. Fejlettebb humorérzékkel, jobb idegekkel, kiegyensúlyozottabb életvitellel rendelkezvén, politikai döntései is józanabbak voltak társáénál. Ezzel szemben Kun Béla szuggesztívebb egyéniség volt; jobban tudott hatni a tömegekre; akaratát határozottabban tudta átvinni másokra. Több volt benne az iniciatíva, egy-egy elhatározásnál nem az út közben leküzdendő akadályokra, hanem a kívánt célra függesztette tekintetét.

Landler halála miatt Kun Bélának átmenetileg többet kellett foglalkoznia a pártvezetés operatív ügyeivel, az MSZMP szétverése után lassan magukhoz térő illegális szervezetek problémáival. Ezekről friss információkkal szolgált közeli barátja, Szántó Béla, aki 1928 elején néhány hetet illegálisan Magyarországon töltött. Az MSZMP-ben felnőtt új kommunista nemzedék szabadlábon maradt tagjai egymás után vették fel a megszakadt kapcsolatokat, keresték az új harci formákat. Legális lehetőségek a munkás sport- és kultúrmozgalomban mutatkoztak, és a kommunisták nem mulasztották el azok kihasználását.

Egyike azoknak, akiken keresztül ebben az időben kapcsolatot tartott a hazai munkásmozgalommal, Tamás Aladár volt. Tamás részletesen leírja bécsi találkozásait Kun Bélával, aki rendszerint Lukács és Révai társaságában fogadta őt. Ötleteket adott a legális folyóirat – a *100%* – megindításához, megbeszélte vele annak politikai vonalát, információkat kért tőle a hazai mozgalom egyes részletkérdéseiről, álnévvel szignált cikkeket írt

a folyóiratba. És persze mindeközben lenyűgözte hallgatóját irodalmi tájékozottságával, esztétikai érzékével, fanyar, gunyoros modorával.[101]

Ez a terület azonban a front második vonala. Az első – az illegális pártszervezetek megerősítése. Erre a munkára kikérte az SZKP-tól a Moszkvában dolgozó Orosz Nándort és Müller Ernőt. Az ő segítségükkel, az otthon dolgozó kommunisták áldozatos munkája eredményeként fokozatosan újjáéledtek a korábbi szervezetek és újak is alakultak. Természetesen ez a munka nagyon lassan, aprólékosan folyt; a látható eredmények sokszor nem a vezetők ügyességétől, hanem a véletlentől függtek. Mindazonáltal 1928 elejére már három kerületi szintű pártszervezet (az északi, déli és csepeli) működött Budapesten. Kun Béla figyelmét különösen felkeltette az a körülmény, hogy a pártszervező munka a vártnál gyorsabb sikereket hozott a salgótarjáni medencében, ahol 1928 elején már hat sejtet tartottak számon.[102]

Ennek azért volt különösen nagy jelentősége, mert időben egybeesett a kommunisták térhódításával a bányászszakszervezetben. Úgy látszott, a nagyiparban a bányászok között a legkedvezőbbek a kommunista szervező munka feltételei. Nem volt még egy munkásréteg, ahol a munka nehézsége és veszélyessége, valamint a kapott bér között ekkora lett volna az aránytalanság. A magyar bányászoknak valóban nem volt mit veszíteniök.

Kiváltképp a salgótarjániaknak, ahol a legalacsonyabbak voltak a fizetések, a legrosszabbak a munkakörülmények valamennyi medence közül.

Az 1919-es tradíciók tovább éltek. Azok az emberek, akikre a munkások hallgattak, kommunistáknak tekintették magukat. Ha tanácsot kellett kérni, a bányászok Kakuk Józsefhez, Eppich Edéhez, Hovan Józsefhez, Pothornik Józsefhez fordultak.

Kun Béla személyesen akart velük találkozni.

Őket azonban nem volt olyan könnyű Bécsbe kihozatni, mint a Pesten dolgozó kommunistákat. Hosszabb is lett volna útjuk, a munkából sem maradhattak távol. Viszont semmi nehézséget nem jelentett számukra a csehszlovák határon való átjutás. Helyi lakosok lévén, jól ismerték a határt. (Még a bányának is voltak olyan kijáratai, amelyek csehszlovák területre vezettek.) Így született meg a losonci bányászkonferencia terve.

A lebonyolítás a KMP otthoni (Orosz Nándor vezette) titkárságának a feladata volt. Segített Csehszlovákia Kommunista Pártja is. Az utazásnak természetesen teljes titokban kellett történnie.

1928 márciusának egyik vasárnapján egy losonci fogorvos rendelőjében találkozott össze hét nógrádi bányász Kun Bélával és két kísérőjével – Lukács Györggyel és Révai Józseffel. Formálisan nem mutatkoztak be egymásnak; a résztvevők nem tudták, ki a konferencia előadója. Kun Béla részletesen beszámoltatta őket helyzetükről, az illegális szervezésben szerzett tapasztalataikról. Fontos határozatok születtek. Mivel nyilvánvaló volt, hogy a bányászok között bányász tud a legeredményesebben agitálni, elhatározták, hogy a nógrádiak néhány kommunistát küldenek a dorogi, borsodi és pécsi medencékbe, akik ott megpróbálnak elhelyezkedni és pártsejteket létesíteni. Megbeszélték a bányászszakszervezet vezetése meghódításának tak-

tikai tervét. Döntés született arról, hogy előkészítenek egy 15%-os béremelésért indítandó akciót.[103]

Az 1928–1929-es év folyamán a konferencia határozatait megvalósították. Mint ismeretes, a harc a nógrádiak 1929-es őszi sztrájkjával érte el tetőpontját, amikor mintegy ötezer bányász küzdött négy héten át a kommunisták vezetésével.[104]

A tanácskozás végeztével a bányászok eltávoztak. Vacsorára otthon akartak lenni.

Kun Béla megvárta, amíg mindannyian eltűnnek, majd elindult ő is. Gyors léptekkel hagyta el a várost. Ha valaki követte volna, azt hitte volna: fontos találkozója van, azért siet.

És nem értette volna, miért áll meg az Ipoly partján, mit áll ott egyedül a márciusi szélben, miért áll mindaddig, amíg a korai alkonyat rá nem telepszik a tájra, és miért rázza vállát a zokogás.

Oda látszott a Karancs. A barnás hegyoldalon itt-ott már zöldült a fű.

Magyarországgal találkozott itt.

Nem sejthette, hogy utoljára.

A bécsi per

A Mariahilfer Strasséba, a Westbanhof és a Ring között, pontosan középen, egy szűk, csúnyácska kis utca torkollik: a Neubaugasse. Az itt lakóknak számolniok kell azzal, hogy a nap csak a második emeletnél magasabban levő lakásokba süt, oda is csak az ablakpárkánytól egy-két méterre. Az 5. számú ház a múlt század nyolcvanas-kilencvenes éveiben épülhetett, akkoriban, amikor a Ringtől kifelé eső utcák is kezdtek a belterület rangjára emelkedni. Eredetileg középosztálybeli lakóknak szánták; a napfény és kilátás hiányát a négy-ötszobás lakások tágassága és komfortja pótolja. Építői számoltak azzal, hogy egy részüket irodáknak, orvosi rendelőknek használják majd.

A második udvar egyik emeleti lakásában nyílt meg 1928 elején dr. Georg Mayerhoffer illatszer-nagykereskedő irodája. A lakók tudomásul vették és semmi rendkívülit nem találtak abban, hogy az irodába ügyfelek járnak, hogy egy köpcös, bajuszos férfi naphosszat diktál a gépírónőnek és a postás mindennap tekintélyes mennyiségű levelet hoz.

A köpcös, bajuszos férfi mindennap pontosan 10-kor jelent meg. 1/2 1-kor eltávozott, 1/2 3-kor visszajött és a késő délutáni órákig dolgozott. Az ügyfelek délután jöttek, 5-6 embernél sohase több.

Ezt állapították meg az osztrák rendőrség detektívjei, akik 1928. április 23-tól kezdve éjjel-nappal figyelték az irodát.

Április 26-án délután 1/2 3-kor a köpcös férfi – két másik férfival együtt – visszajött a vendéglőből. A gépírónő már az irodában volt. Ekkor kapta meg a kiküldött figyelőcsoport az engedélyt az irodába való behatolásra és az ott tartózkodók letartóztatására.

A detektíveknek nem kellett fegyverhez nyúlni: az irodában levők nem tanúsítottak ellenállást. Nemzetiségüket hiábavaló lett volna tagadni, a

német szavakon átütő magyar akcentus pillanatnyi idő alatt megcáfolta az önmagukban kétségtelenül kiváló és hiteles dokumentumokat, amelyek szerint az egyik úr – Josef Wagner mérnök, a másik – Albert Bürgler berlini tisztviselő. A két másik őrizetbe vett személy – Ilona Breuer gépírónő és Georg Mayerhoffer nagykereskedő – valóban azok voltak, aminek irataik állították: burgenlandi születésű magyarok. Az irodában – mappákban, dossziékban rendezve – hatalmas mennyiségű iratot találtak, többségében magyar nyelven.[105]

Valamennyiüket a Polizeidirektionra szállították. A köpcös férfi minden vallomást megtagadott. Még nevét sem volt hajlandó megmondani.

De a politikai osztály magyar ügyekkel foglalkozó nyomozóinak nem volt nehéz megállapítani, kit fogtak el; volt közöttük olyan detektív, aki 1920-ban heteket töltött el a steinhofi kórház külön pavilonjában. Másnap a bécsi lapok első oldalon, nagybetűs címmel hozták a szenzációt: „Kun Bélát letartóztatták Bécsben!"

A berlini tisztviselőről hamarosan kiderült, hogy Lippay Zoltánnal azonos. Lippay – aki ekkor 30 éves volt – a szovjetunióbeli magyar emigrációból került a berlini szovjet kereskedelmi kirendeltségre. Innen vezényelték a KMP Külföldi Bizottságához, ahol éppen csak megkezdte munkáját.

A Lippaynál talált címek nyomán a lefogottak köre tovább szélesedett. Másnap már a rendőrségen volt Székely Béla, aki 1919 óta legálisan élt Bécsben. Ellene azonban – azonkívül, hogy lakásán mintegy 6000 schillinget kitevő külföldi valutát találtak – nem tudtak semmiféle, a letartóztatást indokló vádat produkálni. Mayerhoffer Györgyről sem volt több megállapítható, mint hogy szimpatizált a kommunista mozgalommal és irodáját a KMP rendelkezésére bocsátotta. Fogva tartották a 36 éves gépírónőt, Breuer Ilonát is. Nála találtak egy hamis útlevelet, és ez – akárcsak Lippay esetében – alapot szolgáltatott az őrizetbe vétel fenntartásához. A detektívek még aznap házkutatást tartottak Lukács Györgynél és Révai Józsefnél is. Egyiküket sem találták otthon. Révai éppen Magyarországon volt illegális pártmunkán, Lukács pedig Grazban tartózkodott. Lukács György azonban rövidesen önként jelentkezett a rendőrségen.

Ez a látszólag furcsa lépés teljesen indokolt. Lukács legálisan élt Bécsben, tudta, hogy nincs ellene olyan vád, amelynek alapján bíróság elé lehetne állítani. A jelentkezés legalitásának fenntartását célozta. A rendőrség mindenesetre egyelőre őt is őrizetbe vette.

Az iratok fordítását és feldolgozását hatalmas apparátussal kezdte meg a rendőrség. Közben a detektívek kiszálltak Hietzingbe, a Hügelgasse 12. sz. házba. A szenzációéhes riportereknek csalódniuk kellett: az idős házaspár, akiknél „Wagner mérnök" egy bútorozott szobát vett ki, semmi rendkívülit nem tudott mondani lakójáról: visszavonult életet élt, látogatói nem voltak, leveleket nem kapott, reggel elment – este hazajött. A „házkutatás csak a legszerényebb, legmindennapibb használati tárgyakat eredményezte – se pénz, se ékszer, se drága ruhák".[106] Szenzációként be kellett érni a puszta ténnyel, hogy Kun Béla Bécsben van. Ennél többet egyelőre a rendőrségi kihallgatás sem eredményezett. Kun változatlanul megtagadott minden vallomást. Mindössze annyit ismert el, hogy illegálisan jött Bécsbe, itt

hamis iratokkal élt és tevékenysége a Kommunisták Magyarországi Pártjának szervezésére és vezetésére irányult.

Közben az esemény megjárta a maga szokásos útját – a *New York Times*tól a *Pravdá*ig, a *Pesti Hírlap*tól a *Népszavá*ig első oldalas hír lett belőle. Megszülettek az első kommentárok, mozgásba lendült a diplomáciai gépezet.

A Seipel-kormány félhivatalos szócsöve, a *Neue Freie Presse*, nem mulasztotta el a kommunistaellenes uszításra kínálkozó alkalmat. Mondanivalójának lényegét így foglalta össze: „Válaszunk Kun Béla látogatására – az emberére, akinek kezéhez oly sok ártatlan vér tapad – csak egy lehet: minél előbb szabaduljunk meg tőle!... Kun Bélát meg kell büntetni azért, mert köztársaságunk törvényeit megsértette. Mindenekelőtt azonban – ki vele innen!"[107]

A budapesti sajtó természetesen hóhérért üvöltött, Kun Béla kiadatását kérve. Az ügyészségen szorgalmasan összeállították az esedékes bűnlajstromot, amely a BTK csaknem valamennyi paragrafusát felsorolta. A Kun Béla rovására írt gyilkosságok száma minden kiadatási kérelemmel változott – ezúttal 179 volt, se több, se kevesebb.[108] Hasonló hangnemet ütött meg az angol és francia jobboldali sajtó, a párizsi *Temps*tól a londoni *Times*ig.

Bármennyire szenzációs „fogás" volt ugyanis Kun Béla a bécsi rendőrségnek, vele szemben meglehetősen sovány vádakat hozhattak csak fel. A kommunista tevékenység az osztrák polgári demokrácia jogszabályai szerint önmagában nem volt büntethető cselekmény: az osztrák párt legálisan működött, még a KMP lapja, az *Új Március* is legálisan jelent meg Bécsben. Vádat emelhetett ellene „tiltott visszatérés" miatt (hivatkozva az 1920-as kiutasító határozatra), valamint hamis iratokkal történt bejelentkezés, hamis útlevél használata miatt. Ezek azonban jelentéktelen, néhány hónapos börtönnel büntethető cselekmények voltak csupán. A lefoglalt, hatalmas mennyiségű iratanyag – amelyre még visszatérünk – sokat adott ugyan a kommunizmus elleni harc általános ügye szempontjából, de jogilag kétségtelenül alátámasztotta azt az állítást, miszerint nem foglalkozott Ausztria belügyeivel.

A fő kérdés tehát nem a várható büntetés, hanem az volt, hogy kiadják-e Kun Bélát a magyar hatóságoknak, ami egyet jelentett volna a halálos ítélettel.

Mielőtt a kérdés komolyan felmerülhetett volna, az osztrák kormánykörök félreérthetetlenül leszögezték: miként 1919–1920-ban, most sem áll szándékukban Kun kiadatása. A *Neue Freie Presse* a lefogás másnapján, április 28-án – sűrűn hangoztatva, hogy a kérdés eldöntésére a „senki által sem befolyásolható" törvényszék hivatott – ezt írja: „Mivel azonban közönséges és politikai bűnök keveredése esetén is a kiadatást általában el szokták utasítani, az a vélemény alakult ki, hogy a kiadatás ez esetben is elmarad. Ez esetben Kun Béla a tiltott visszatérés vagy titkos szervezkedés miatti büntetésének letöltése után az *általa kívánt határon* (kiemelés tőlem: B. Gy.) ki lesz utasítva. Valószínűleg visszatér Oroszországba."[109]

Ennek az álláspontnak az okait – úgy hisszük – nem szükséges különösebben magyarázni. Jogi oldalát tekintve, a helyzet azonos volt az 1920. évi-

vel, amikor a magyar kormány kiadatási kérelmét a Renner-kormány visszautasította. Politikai szempontból a helyzet most annyiban tért el az akkoritól, hogy nem a II. Internacionálé baloldalához tartozó szocialista párt, hanem a kereszténypárti Ignaz Seipel kancellár volt hatalmon. De a Seipel-kormányt is kötötte a törvényesség, számolnia kellett az erős ellenzéki szociáldemokráciával. Viszonya Horthy-Magyarországhoz nem volt olyan szoros, hogy azért vállalta volna a kiadatással járó bel- és külpolitikai bonyodalmakat.

Valamennyi, az ügyben érintett ország diplomatája tudta, hogy kiadatásról szó sincs. Hudeczek moszkvai osztrák követ május 8-án azt jelenti kormányának: a szovjet Külügyi Népbiztosság illetékesei magától értetődőnek tartják, hogy Kun Béla rövidesen kiszabadul és visszatér a Szovjetunióba.[110] A budapesti angol követ szerint maga a magyar kormány sem gondol komolyan a kiadatásra, sőt nagyon zavarba jönne, ha kérelmét mégis teljesítenék.[111] A washingtoni osztrák követ megjegyzi: ha az Egyesült Államokban fogták volna el Kun Bélát, a kiadatás szóba sem jöhetne. „Bár az Egyesült Államok kormánya és lakossága a szovjetrendszer iránt semmiféle szimpátiát nem érez és a kommunista megbízottakkal szemben az ismert szigorral jár el, bizonyára a mai magyarországi rendszer sem számíthat azon eljárásainak túlságos jóváhagyására, ahogy politikai ellenfeleivel bánik."[112]

Mégis leegyszerűsítenénk a dolgot, ha a kiadatást egyszerűen kizárnánk a lehetőségek közül. Az antikommunista körök szerte a világon Kun Béla fejét követelték, és ezek között akadtak befolyásos erők is.

Magában Ausztriában a kormánykoalíció egyik tagja, a Nagynémet Párt határozatban fejezte ki tiltakozását a kiadatási kérelem elutasítása miatt. Ebből a pártból került ki dr. Dinghofer igazságügyminiszter, aki a kiadatás kérdésében összeütközésbe került egyrészt saját pártja, másrészt a kormány álláspontjával és ezek után beadta lemondását. Az ügy ily módon kisebbfajta kormányválságot idézett elő.[113]

A kiadatást követelte a francia kormányhoz közel álló *Temps* is, megjegyezve, hogy bár az osztrák belügy, lehetetlen figyelmen kívül hagyni azt a szolidaritási kötelezettséget, amely Ausztriát az összes közép-európai és balkáni államokkal a bolsevizmus elleni közös harcban összeköti.[114] Hudeczek követ is céloz „egyes itteni [értsd: Moszkvába akkreditált – *B. Gy.*] diplomata körökre", melyek szerint „nem volna baj, ha kiadnánk".[115]

Miután a kérdés az osztrák belpolitika homlokterébe került, a *Neue Freie Presse* kénytelen volt egészen szokatlan drasztikus nyíltsággal megmagyarázni a kormány álláspontját. Bírálva a szociáldemokratákat, akik balról, és a Nagynémet Pártot, amely jobbról támadja a kormányt, a következőket írja: „Az igazság az, hogy a kormány nem adja ki Kunt, mivel tudja, hogy ezzel mind belülről, mind kívülről hatalmas vihart váltana ki... Ausztria nem adja ki őt, mert egy ilyen aktus miatt valószínűleg a leghevesebb konfliktusba kerülnénk Oroszországgal, mert mi túlságosan gyöngék, túlságosan szegények és védtelenek vagyunk ahhoz, hogy magunkra vegyük azokat a károkat, a legsúlyosabb hátrányoknak azokat a terheit, amelyek gazdasági megtorlások formájában vállainkra nehezednének... Ez az álláspont bizo-

nyára nem elégíti ki az erkölcsi érzékenységet, mégis ezt diktálja a józan ész. Mert nem dr. Dinghofer az, aki kinyilvánítja, vagy elhatározza a kiadatás elutasítását; az igazságügy-miniszter álláspontja az egész kormány álláspontja..."[116]

Ez világos beszéd, ami felment bennünket ama kötelesség alól, hogy végigkísérjük a kiadatási kérelem elutasításával kapcsolatos tekervényes jogászi indoklásokat. (A cikk – félreértéseket kizárandó – még külön hangsúlyozza is, hogy ilyen horderejű kérdéseket nem az Igazságügy-minisztériumban döntenek el.) Egyúttal rávilágít a Szovjetunió tényleges szerepére: a tizenegyedik évébe lépő szovjetállam már nem „quantité négligeable", elhanyagolható erő az európai politikában, hanem a diplomáciai és politikai elszigeteltségből kitört nagyhatalom, amely gazdasági erejével nyomást tud gyakorolni a tőkés államokra. Az osztrák kormánynak nincsenek kétségei afelől, hogy Kun Béla érdekében minden tőle telhető lépést meg fog tenni. Ez iránt a bécsi letartóztatás szovjet visszhangja nem is hagyott kétséget.

A szovjet sajtó kezdetben meglehetősen visszafogottan kezelte a hírt. Május 8-ától azonban a helyzet megváltozik. A *Pravda* első oldalas fő címben közli: „Kun Bélát a magyar hóhéroknak való kiadatás veszélye fenyegeti. Védjétek meg Kun Bélát!" A szovjet gyárakban elkezdődtek a tiltakozó gyűlések. A május 10-i szám vastagbetűs címei: „Felhívjuk az egész nemzetközi proletariátust, keljen a magyar proletariátus vezérének védelmére. A Szovjetunió munkásosztálya éberen áll őrt és kész megvédeni élenjáró harcosait. Mérjetek csapást a munkásosztály aljas ellenségeire!" 11-én: „Kategorikusan követeljük Kun Béla elvtárs azonnali kiszabadítását!" – és így tovább, egész május hónapban. Közben a Komintern és a Nemzetközi Vörös Segély is akcióba lép. Bécsben az osztrák kommunisták tüntetést rendeznek. Az Igazságügy-minisztériumba tömegével érkeznek a táviratok. A május elseje alkalmából összegyűlt munkások testületileg tiltakoznak. Különösen sok távirat jön az USA-ból, Németországból és Csehszlovákiából. Felemeli szavát Leonhard Frank, Erwin Piscator, Johannes R. Becher, John Heartfield, Upton Sinclair, Henri Barbusse, Georg Ledebour.[117]

Az olvasó joggal kérdi: mire volt jó ez az árnyékbokszolás? Miért kellett mozgósítani a nem létező veszély ellen?

Válaszolhatnánk erre azt is, hogy éppen azért szűnt meg a veszély, mert az osztrák kormányt a nemzetközi mozgósítás meggyőzte: a Szovjetunió és a kommunista mozgalom nem tekinti mellékes ügynek Kun Béla sorsát. A dolgok kölcsönhatásban vannak egymással. Ám ne tételezzük fel, hogy a kommunista mozgalom – akkori állapotában – olyan erőt képviselt volna, amely befolyást tudott volna gyakorolni a Seipel-kormány döntésére. Különben is, a kiadatás elutasításáról szóló elvi döntés még a nemzetközi kampány megindulása *előtt* született.

Volt azonban az ügynek egy másik oldala. Nemcsak az osztrák kormány részéről fenyegetett veszély. Az antikommunizmus nemzetközi erői ravasz és veszélyes ellenfelek voltak. Magában Ausztriában is létezett a Seipel-kormány jobboldali ellenzéke – a Heimwehr-fasizmus. Ez a csoport nem törődött sem Ausztria külpolitikai érdekeivel, sem a polgári demokrácia „fair play" szabályaival, bármikor kész volt mindenféle romboló eszköz

felhasználására. A politikai gyilkosság éppen kedvelt módszerei közé tartozott. (Csak nemrégiben – 1927-ben – öltek meg Burgenlandban két szociáldemokrata funkcionáriust.) A Heimwehrnek befolyásos pozíciói voltak az államapparátusban, mindenekelőtt a rendőrségen és a bírói karban. Nem állt távol tőlük politikailag Schober bécsi rendőrfőnök, későbbi kancellár sem.

Schober egyébként nemcsak hivatalos, de kifejezetten baráti kapcsolatokat tartott fenn a magyar szélsőjobboldallal. Korábban már említettük Prónay Pállal való találkozását 1919-ben. A későbbiekben a budapesti rendőrség politikai osztályával állt rendszeres összeköttetésben. Heténvivel kölcsönösen kicserélték a bécsi magyar baloldali emigráció és a KMP-re vonatkozó információikat. Most is első dolga volt, hogy a neubaugassei irodán talált iratokat megmutassa az e célból Bécsbe érkezett Schweinitzer Józsefnek.[118] Volt tehát alapja annak a feltevésnek, hogy Kun Bélával „valami történhet". Hogy pontosan mi, azt nem lehetett tudni, de a lehetőségek széles skálája állt a Schober–Schweinitzer-féle erők rendelkezésére. „Megbetegedhetett a börtönben", „szökést kísérelhetett meg", a kiutasítás után, a határra való toloncolás közben „eltűnhetett" stb. Mellesleg, egyéb erők is akcióba léptek Kun Béla életének kioltására. A Jugoszláv Antibolsevista Liga például levélben közölte az osztrák külügyminiszterrel, ha az osztrák kormány szabadon engedi Kun Bélát, ők fogják „elintézni".[119]

A Kommunista Internacionálé kampánya éppen ezekre a *reális veszélyekre* hívta fel a világ közvéleményének a figyelmét. A kampány közvetve erősítette a Seipel-kormány kiadatásellenes állásfoglalását, egyúttal lehetetlenné tette azt, hogy az ügyet „csendben", egy „kideríthetetlen gyilkossággal" intézzék el.

Az osztrák politikai életben az ellenzéki padsorokban is meghatározó erőt képviselő szociáldemokrácia az ismert sztereotip álláspontot képviselte: mi ellenfelei vagyunk a kommunistáknak, de elítélünk mindenfajta üldözést, amely politikai tevékenységért folyik, bárhol a világon. Ezt fejezte ki a Szocialista Munkásinternacionálé vezetőinek Seipel kancellárhoz intézett távirata is, amelyet Philipp Snowden, Louis de Brouckère, Hermann Müller, Thorvald Stauning, Léon Blum, Pierre Renaudel, Arthur Henderson írtak alá.[120]

A táviratból kiderül, hogy az SZMI legalábbis két politikai célt követett ebben a kérdésben: egyrészt felhasználni azt az antikommunista propaganda céljaira, másrészt saját tömegei előtt a „forradalmi szolidaritás", az „emberi jogok következetes védelmezői" pózában tetszelegni. Az ügy által nyújtott politikai lehetőségeket egyébként – mint arra a későbbiekben visszatérünk – a szociáldemokrácia az utolsó cseppig kihasználta a kommunista mozgalom kompromittálása, politikai lejáratása céljaira.

A legközvetlenebbül érintett fél azonban nem az osztrák kormány és nem az SZMI, hanem a Kommunisták Magyarországi Pártja volt. Vizsgáljuk meg, mit jelentett számára ez a letartóztatás.

A KMP ebben az időben rendezte újjá – az 1927-es nagy lebukás után – sorait. Most kezdte kiheverni azokat a veszteségeket, amelyek az MSZMP felszámolásával érték. Megerősödtek frakciói a szakszervezetekben – a

bányászoknál, a bőrösöknél, az építőmunkásoknál, a fásoknál és a magánalkalmazottaknál. Eredményesen dolgozott – Madzsar József és Fürst Sándor vezetésével – a szociáldemokrata pártba beépült kommunista csoport. Rendszeresen megjelent a *100%* és nyomában nőtt a kommunista befolyás a kultúr- és sportegyesületekben – az MTE, a TTE és az eszperantisták soraiban.

Mindezt a szerteágazó tevékenységet a KÜB irányította, a neubaugassei irodából. Ide érkeztek a hazai vezető szervek vegytintával írt levelei, itt fejtették meg, tették át gépírásba és rakták rendbe azokat. Innen mentek Moszkvába a Kominternnek szóló jelentések (másolat azonban maradt belőlük). Itt volt a káderanyag-nyilvántartás, az illegális nevek listája. Itt volt leírva, feljegyezve mindaz, amit otthon, Magyarországon nem volt szabad leírni, sőt, azonnal el kellett felejteni.

Az osztrák rendőrség kezére jutottak – többek között – KMP középszerveinek és alapszervezeteinek rendszeres jelentései, amelyek beszámoltak arról, hol hány kommunista dolgozik, mit csinál, milyen befolyással rendelkezik; a spiclik és provokátorok elleni harc anyagai, a provokátorsággal vádolt személyek nevei, a gyanúra okot adó motívumok; a Vörös Segély jelentései arról, kiket hogyan, milyen úton-módon segélyeznek, kiken keresztül tartják a kapcsolatot a börtönben levőkkel, ki hogyan viselkedik a börtönben, ki vált méltatlanná a segélyezésre; elszámolások a Kommunista Internacionálétól kapott, valamint az emigráció közötti gyűjtés eredményeképp befolyt pénzekről, azok felhasználásáról; levelezés egyes emigrációban levő magyar kommunisták hazai pártmunkára küldéséről, illetve otthon dolgozók kijuttatásáról a Szovjetunióba; instrukciók otthoni kommunistáknak a szociáldemokrata párt bomlasztásáról, az e célra felhasználható személyekről és módszerekről; részletes utasítások a konspiráció megjavítására, az első hazai illegális nyomda üzembe helyezésére. Hiánytalanul ott volt az Alpári Gyula és Kun Béla közt két éve folyó vita minden dokumentuma, a Központi Bizottság levelezése a Kommunista Internacionálé Nemzetközi Ellenőrző Bizottságával Alpári ügyében. Nem hiányzott az anyagból a KMP Központi Bizottságának különböző szovjet szervekkel – a berlini és bécsi kereskedelmi képviselettel – folytatott levelezése sem.

Mindez két nap múlva – valószínűleg fotokópia formájában – a magyar rendőrség kezében volt.

Nem kell nagy fantázia annak elképzeléséhez, mit jelentett mindez a magyar kommunista mozgalom helyzetében. A rendőrség teljes áttekintést nyert a KMP-ről. A KMP újjászervezése óta nem fordult elő olyan lebukás, amelynek során az üldöző szervek ennyi anyagot kaptak volna a pártról.

A magyar rendőrség a kezére került operatív anyagot nem sietett felhasználni, mondhatnánk, nem taktikailag, hanem stratégiailag hasznosította azt. Nem csapott le azonnal azokra a szervezetekre, amelyekre az anyag alapján lehetőség lett volna, hanem „beosztotta magának": miközben hagyta őket tovább dolgozni, beépítette a maga embereit, megteremtette a feltételeit azoknak a katasztrofális lebukásoknak, amelyek egy-másfél évvel később, 1929–1930-ban, a tömegmozgalmak fellendülésének idején valósággal gúzsba kötötték a magyar kommunista mozgalmat. A hónapokkal,

esetleg évekkel később rendőrkézre került magyar kommunisták nem tudták felfogni, honnan tud a rendőrség olyan párttitkokat, amelyekről – a konspiráció szabályai szerint – mindössze egy-két ember tudhatott. Nem tudtak más választ adni, mint azt, hogy „mindenki áruló". Az így előidézett morális sokk több kommunistát ingatott meg, mint a fizikai kínzás; sokan vesztették el lábuk alól a talajt, ismertek be további párttitkokat, és a későbbiekben viselték ennek a következményeit. Hetényiék tudták, hogy ilyen eszközökkel a kommunista mozgalomnak sokszorosan nagyobb kárt okozhatnak, mintha sietve letartóztatnak mindenkit, akinek neve a „Mayerhoffer-féle nagykereskedésben" kezükbe került.

Az operatív jelentőségű anyagot a rendőrség gyorsan elkülönítette a propagandacélokra felhasználható anyagoktól; azok nem kerültek a bírósági tárgyalás aktái közé. (Jogi jelentőségük egyébként nem volt, nem lévén osztrák vonatkozásúak.) Erről az anyagról hallgatott a sajtó, nem esett szó róla a tárgyaláson sem. Érthető módon a kommunista sajtó sem feszegette ezt a kérdést.

Annál nagyobb nyilvánosságot kapott a Kun Béla és Alpári Gyula közötti levelezés. Mindenekelőtt természetesen a szociáldemokrata sajtó igyekezett kihasználni azt a kommunista mozgalom kompromittálására – mind idehaza, mind külföldön. Széltében terjesztették mind a Kun által Alpári ellen, mind fordítva felhozott vádakat, nem mulasztván el hangsúlyozni: „lássátok, kommunista munkások, milyen vezetőitek vannak, mivel foglalkoznak ők, mialatt ti a vásárra viszitek bőrötöket és azt hiszitek, hogy egy nemes ügyet szolgáltok". Arról sem feledkeztek meg szörnyülködni, hogy „milyen nevetséges dolgokra költik az orosz munkások pénzét", értve ez alatt a KI-nek a magyar párt részére juttatott támogatást.[121]

A kommunista mozgalomnak okozott erkölcsi, szervezeti és politikai kárral az ellenség tökéletesen elégedett lehetett. Semmi érdeke nem fűződött ahhoz, hogy Kun Bélából mártírt csináljon. Ellenkezőleg – kifejezetten korrekt módon bántak vele. Miután megnevezhette védőügyvédeit – Valentin Rosenfeld és Egon Schönhof személyében – módot adtak a velük való találkozásra. A bécsi Landesgericht börtönében a vizsgálati fogolynak kijáró valamennyi kedvezményben részesítették. Látogatókat fogadhatott – köztük osztrák és csehszlovák kommunistákat, valamint Kurt Rosenfeldet.[122] Rendelkezésére bocsátották nemcsak a perrel kapcsolatos anyagokat, de mindent, amit kért (köztük szovjet újságokat is).

Egyik, a börtönből írt leveléből tudjuk, hogy idejét igyekezett hasznosan tölteni: elkezdte a magyar forradalmak történetéről tervezett műve megírását. A munka négy részre terveződött: 1. az 1848-as forradalom és a magyar társadalom fejlődése, harc a demokráciáért, e harc meddőségének okai; 2. az 1918-as polgári-demokratikus forradalom; 3. a proletárforradalom; 4. az ellenforradalom, a KMP perspektívái. A börtönben rengeteg anyagot dolgozott fel, mintegy 3–400 oldalnyi jegyzetet készített.[123] (A mű végül is terv maradt, egyike Kun Béla számos torzóinak. A jegyzetek későbbi sorsa is ismeretlen.)

Egy másik levél arról tudósít, hogy a börtönben is szoros kapcsolatban maradt a KMP „folyó ügyeivel". Felveti azt a gondolatot, hogy a KÜB-öt

(a további lebukások elkerülése végett) legalizálni kellene Ausztriában. Miután az *Új Március* legálisan jelenik meg, ennek égisze alatt lehetne egy irodát nyitni, néhány osztrák állampolgársággal rendelkező magyar kommunista (mint amilyen pl. Benedikt Ottó volt) felhasználásával. Kifejezi reményét, hogy a KI VI. kongresszusának megnyitásán (ami július közepére volt esedékes) Moszkvában lesz, és intézkedik kongresszusi mandátuma érvényesítése felől.[124] Mindez arra vall, hogy kapcsolata a párttal nem szakadt meg, ez elé az osztrák szervek nem gördítettek akadályt.

Felmerül a kérdés: elkerülhetetlen volt-e az iroda lebukása, egyáltalán, szabad volt-e fenntartani egy ilyen központot az adott körülmények között; hogyan történt a lebukás és mennyiben terheli ezért felelősség Kun Bélát?

Külföldi „főhadiszállás", támaszpont és menedékhely nélkül egyetlen illegális mozgalom sem létezhet. A permanens üldözés közepette egyetlen kommunista párt sem nélkülözhet egy külföldi bázist, ahová a mozgalom szálai összefutnak. Ez biztosítja az összeköttetést a Kommunista Internacionáléval, a vezetés folytonosságát, a kapcsolatok újrafelvételének lehetőségét lebukás esetén. Ilyen bázissal szemben alapvető követelmény, hogy olyan országban legyen ahol a kommunisták személyét nem fenyegeti különösebb veszély, amellett ne legyen túlságosan messze attól az országtól, ahol az illegális munka folyik. A KMP szempontjából csak olyan város jöhetett szóba, ahol a magyarok jelenléte nem feltűnő és ahová minden különösebb nehézség nélkül ki lehetett utazni.

A követelményeknek legjobban Bécs felelt meg. Csehszlovákia azért volt kedvezőtlen, mert a határmenti városok (Pozsonyt is beleértve) túlságosan kicsik voltak ahhoz, hogy biztonságosan elrejtsék a rejtőzni akarókat, Prága viszont túlságosan messze volt. (A Bécsbe vezető utat szükség esetén 24 óra alatt oda-vissza meg lehetett tenni, s így az illegális pártmunkás eltűnése nem keltett otthon feltűnést.)

Magától adódott tehát, hogy Bécs váljék a KMP Külföldi Bizottságának székhelyévé. Lényegében 1919 őszétől kezdve mindig is itt működött (különböző elnevezések alatt) az a szerv, amely a „bázis" funkcióját betöltötte. Tegyük hozzá: nagyobb baj nélkül. Bár az osztrák rendőrség igyekezett beépülni a magyar kommunista emigrációba – és a konspirációs könnyelműség is okozott bajokat –, katasztrofális méretű lebukások mindeddig nem történtek.

Igaz: nem mindegy, milyen módon funkcionál a „bázis". Korábban a KMP vezetői sokkal óvatosabbak voltak. Csak szerény illegális lakásokat tartottak fenn, ahol a mindennapi pártmunkához nélkülözhetetlen iratokat őrizték. Idővel azonban kezdték magukat biztonságban érezni. A konspiráció velejárója a kényelmetlenség és a nehézkesség. Ha egy-egy olyan ügyben kellett döntést hozni, amelynek iratanyaga a biztonságos moszkvai archívumban volt, sokszor hetekbe telt, amíg a szükséges információ megérkezett. Kun Béla úgy ítélte meg a helyzetet, hogy ekkora óvatosságra nincs szükség: megfelelő fedőtevékenység leple alatt létre lehet hozni a KÜB bécsi irodáját.

Mint kiderült – tévedett.

A különböző pártállású újságokban a lebukás mikéntjével kapcsolatban

megjelent közlemények semmiféle támpontul nem szolgálnak; nem egyebek ezek az újságírók kombinációinál, akik igyekeztek kielégíteni olvasóik kíváncsiságát. A rendőrség nem adta ki titkát. Rendelkezésünkre áll azonban egy fontos dokumentum: a bécsi amerikai követ 1928. május 1-i keltezésű jelentése. A követ szerint „valamikor március tájékán a rendőrhatóságok bizalmas értesülést kaptak Oroszországból, hogy Kun elhagyta az országot. Feltételezték, hogy vagy közvetlenül, vagy közvetve Ausztriába vagy Magyarországra megy... Az Oroszországból kapott információk alapján nyomozás kezdődött, de az első eredmények meddőeknek bizonyultak. Néhány nap múlva azonban bevonták az ügybe azokat a detektíveket, akik kapcsolatban voltak vele, amikor 1919–1920-ban itt volt. Ez hamarosan oda vezetett, hogy felismerték és letartóztatták."[125]

A követnek a dolog lényegét tekintve valószínűleg igaza van, abban ti., hogy az ügynöki hálózat segítségével jutottak Kun Béla nyomára. Megkönnyítette dolgukat, hogy Kun Béla nem szeretett konspirálni. Munkáját mindig fontosabbnak tartotta személyes biztonságánál és nem sokat törődött azokkal a figyelmeztetésekkel, amelyekkel Moszkvában Oszip Pjatnyickij ellátta. Járt a KMP legális folyóiratának, az *Új Márciusnak* a nyomdájában, amely valószínűleg rendőri megfigyelés alatt állt.[126] Mindez több mint elegendő volt ahhoz, hogy az osztrák rendőrség, ha feltételezte, hogy Kun Béla Ausztriában van, rátaláljon.

A letartóztatást követő sajtóvisszhang már-már elcsendesedett, amikor az ügyben váratlanul fordulat történt. Míg a kormánysajtó (mint írtuk) kezdetben kiadatásellenes volt, Seipel kancellár május 7-i, a *Münchener Neueste Nachrichten*nek adott interjúja az eredeti álláspont megváltoztatásának látszatát keltette. Seipel éles hangra váltott át. Kikelt az ellen, hogy a Kun-ügyet elbagatellizálják. Ha – mint mondotta – Kun Béla azért jött Ausztriába, hogy egy szomszéd államban készítsen elő forradalmat, úgy ez sokkal súlyosabb és ártalmasabb támadás Ausztria ellen, mintha magában Ausztriában fejtett volna ki kommunista agitációt. Nem lehet tűrni, hogy akárcsak az árnyéka is felmerüljön annak, mintha Ausztria a más államokban való forradalmi aknamunka központjává válna. Bárminő ilyen kísérletet a törvény teljes szigorával fognak megtorolni.[127]

A karmesteri pálca intésére a kormánysajtó hangja is fortisszimóba csapott. A *Neue Freie Presse* hasábjain Kun Bélával kapcsolatban olyan jelzők láttak napvilágot, amelyek a tekintélyes, szolíd lap olvasóinak merőben szokatlannak látszhattak. A Nemzetközi Vörös Segély Bécsben székelő Balkán-irodájának vezetője, aki a Kun-ügyről rendszeresen referált Moszkvának, megjegyzi: a kiadatás ellenzésében a szociáldemokrata párt pillanatnyilag magára maradt.[128]

Mint később kiderült, Seipel akciója nem volt más, mint gesztus az angol Baldwin-kormány felé (amellyel Ausztria ekkor éppen hiteltárgyalásokat folytatott). A beszédre szovjet részről igen határozottan reagáltak. A *Pravda* és az *Izvesztyija* feltűnő helyen, főcímben ítélte el az osztrák kormány magatartását. A szovjet gyárakban tiltakozó gyűlések zajlottak le. Hudeczek moszkvai osztrák követet behívatták a Külügyi Népbiztosságra, ahol közölték vele: a szovjet kormány elsőrendű fontosságot tulajdonít Kun Béla

ügyének, és annak további alakulása nagymértékben befolyásolja a szovjet–osztrák kapcsolatok jövőjét.[129]

Seipel eléggé megfontolt volt ahhoz, hogy interjújában csak általánosságokra szorítkozzon, ne kötelezze el magát a kiadatás konkrét kérdésében. Így nem is esett nehezére a visszavonulás. Amikor a magyar kormány kiadatási kérelme hivatalosan is megérkezett és ezzel kapcsolatban kérdést intéztek hozzá, megismételte a „jogi" érveket: nem lehet kiadni, mivel a két állam közt nincs ilyen értelmű szerződés.[130]

Időközben az osztrák hatóságok szabadon bocsátották Lukács Györgyöt, Székely Bélát és Lippay Zoltánt. A börtönben végül is Kun Béla, Breuer Ilona és Mayerhoffer György maradtak. Ügyükben június 26-ára tűzték ki a tárgyalást.

A Landesgericht épületének egyik kicsiny termében, ahol csupán a sajtóengedéllyel rendelkező újságírók fértek el, egy keddi nap reggelén kezdődött a tárgyalás. Szigorú biztonsági intézkedések – megerősített őrség, igazoltatás, motozás – közepette foglalhatták el helyüket a tudósítók. A vádlottak padján Kun Béla mellett Breuer Ilona és Mayerhoffer György ültek. A vádat dr. Schwartz ügyész képviselte, a védelmet dr. Schönhof és dr. Rosenfeld, a bíróság elnökének tisztét dr. Czerny látta el.

Kun Béla a terembe lépve, érdeklődéssel hordozta körül tekintetét a közönségen. Ismerős arc biccentett felé: Kunfi Zsigmond. A nagy riválisa, a hajdani tanítómester, harcostárs, majd ellenfél az *Arbeiter Zeitung* tudósítói minőségében vett részt a tárgyaláson.

Az adatfelvétel előtt az elnök megkérdezte, kér-e tolmácsot.

– Nem kérek. Tudok németül, ha nem is túl szépen – válaszolta Kun. (A másik két vádlottnak, akik osztrák állampolgárok voltak, a kérdést nem tették fel.)

A személyi adatok felvétele során Kun szovjet állampolgárnak mondta magát. A foglalkozására vonatkozó kérdésre azt a választ adta, hogy író.

Az elnök rátért a vádirat ismertetésére. Kun Bélát titkos szervezkedéssel, a „társadalmi intézmények és intézkedések elleni kihágással", valamint hamis bejelentkezéssel vádolták. A vádirat részletesen ismertette a Kommunisták Magyarországi Pártja szervezeti felépítését, a Központi Bizottság és a Külföldi Bizottság működésének mechanizmusát. Felsorolta a Központi Bizottság tagjait, akik a vádirat szerint 1927 végén a következők: Kun Béla, Landler Jenő, Petri Miklós, Orosz Nándor, Weisz József, Czeiner Ferenc, póttagok: Révai József, Szántó Béla, Lándor Béla és Kiss Hugó. A vádirat szerint Kun 1927 augusztus–szeptemberében, majd 1928 januárjától tartózkodott Bécsben.

Az elnök közölte, hogy a vádlottak rendőrségi kihallgatásuk során minden vallomást megtagadtak.

Ezután kezdődött el a tulajdonképpeni tárgyalás. Hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy mind Kun, mind pedig a védők meg fogják nehezíteni a bíróság azon szándékát, hogy politikailag elbagatellizálja a pert. Gyakran és jól alkalmazták a szellemi fölény éles és nehezen védhető fegyverét: a gúnyt.

Miután az elnök Rosenfeld védőt egy kijelentéséért rendre utasította, az megjegyezte:

– Kérem, szíveskedjék nekem előírni azt a hangnemet, amit használnom szabad. Talán az elnök úr felírná nekem egy cédulára, mit kell mondanom...

Arra a kérdésre, megértette-e a vádat és bűnösnek érzi-e magát, Kun így válaszolt:

– Igen, mind nyelvtanilag, mind politikailag megértettem. Nem érzem bűnösnek magam, a proletariátus ügyéért harcoltam.

Miután a bíró figyelmeztette, tartózkodjék a politikai propagandától, kijelentette:

– Igyekezni fogok tárgyilagos maradni. Kerülni fogom az olyan szavak használatát, mint „pribék", „hóhér", „vérbíró". Ez a per – boszorkányper, amelyet egy rég elfelejtett, nagy erőfeszítéssel kiásott, a Metternich–Kaunitz időkből származó paragrafus alapján készítettek elő. Ezt a paragrafust alkalmazták Silvio Pellicio, az olasz karbonárik, valamint Kossuth Lajos ellen is.

Rátérve a tulajdonképpeni vádiratra, elemezte annak ellentmondásosságát.

– Engedjék meg nekem, hogy az ügyész úr logikájának értékelésétől tartózkodjam. Udvariasan (!) jegyzem meg csupán, hogy a lefoglalt iratokat meghamisították.

Az ügyész dühösen ugrott fel székéből:

– Ez pimaszság!

– Osztályméltóságom alatt áll, hogy erre a kijelentésre válaszoljak. Csupán megkérdem az elnök úrtól: szabad itt engem sértegetni?

Az elnök megkérdi, mire alapozza az állítását.

– Az egyik iratból az derül ki, mintha én a legutóbbi választások idején Franciaországban lettem volna. Az egyik francia politikus azt állítja, hogy én irányítottam a francia kommunisták választási harcát.

– Ez nem szerepel a vádpontok között. Hagyja abba ezt a témát!

– Jó, tudomásul veszem, hogy tekintettel kell lennem az Osztrák Köztársaság hitelképességére – jegyzi meg gúnyosan Kun.

Ezután összefoglalja az ellene felhozott vádakat. Ezek közül a hamis bejelentkezést minden további nélkül elismeri, majd rátér a per politikai tartalmára.

Az ügyész zárt tárgyalás elrendelését kéri, mivel a pernek külpolitikai vonatkozásai vannak.

Kun folytatja:

– Azért jelentettem be hamisan magam, mert tudtam, hogy veszélyben vagyok. 1920-ban is megmérgeztek.

– Az csak egy kísérlet volt, hiszen most is él – szól közbe az ügyész.

– Élek és élni fogok addig, amíg megélem a tanácshatalom győzelmét Magyarországon...

Ezután azt bizonygatja, hogy a KMP nem titkos, hanem illegális szervezet – a két fogalom közt nagy különbség van. Ennek ellemzése során rátér a KMP célkitűzéseire.

– Korlátozódjék saját védelmére! – szólítja fel az elnök.

Prágai tüntetők Kun Béla kiszabaditását követelik az osztrák börtönből. 1928.

– Nem fogom magam védeni az osztályellenség előtt!

– Megvonom Öntől a szót!

– Ez esetben a továbbiakban egyetlen kérdésre sem válaszolok!

Ezután Kun csak a védők kérdéseire válaszol, és mindent megtesz azért, hogy a tárgyalás komédiába fulladjon. Dr. Schönhof azon kérdésére, hogyan került Ausztriába, azt feleli:

– Egy állomáson felszálltam a vonatra és azután Bécsben leszálltam. Megkérdeztem egy rendőrt, van-e itt szükség tartózkodási engedélyre. Azt mondta, nincs. Így hát itt vagyok.

Az ügyész kérdéseire mindenféle választ megtagadott.

Mayerhoffer György kihallgatása következett. Elmondotta, hogy kommunista érzelmű, de hosszabb ideje nem foglalkozik politikával.

– Tudta-e Ön, hogy Kun Béla a KMP feje (Oberhaupt der KPU)? – Kun közbevágott:

– Tudtommal feje csak a katolikus egyháznak van. Én nem vagyok a KMP feje, bár van fejem. (Ich habe ein Haupt, aber kein Oberhaupt.)

A terem derültséggel nyugtázta a közbeszólást.

Ezután kihallgatták a harmadrendű vádlott Breuer Ilonát, aki szintén kijelentette, nem érzi bűnösnek magát. Majd Kun Béla lakásadójának (semmitmondó) kihallgatása után rátértek a lefoglalt iratok ismertetésére.

Ennél a pontnál ismét vita robbant ki Kun Béla és az elnök között. Kun kétségbe vonta egyes iratok hitelességét. Az elnök úgy igyekezett beállítani, mintha a magyar nyelvű iratok németre fordítása közben elkövetett hibákról lenne szó. Kun viszont azt állította, hogy az irodában lefoglalt iratok közé olyanokat csempésztek be, amelyeket utólag gyártott a rendőrség. A vita

hevében Kun indulatos lett: valósággal lehengerelte az elnököt, aki alig jutott szóhoz. Végül megjegyezte:

– Talán nekem is szabad itt beszélnem...

Majd a magyar kormány által emelt vádak kerültek szóba – köztük a pénzhamisítás. A csak nemrég lezajlott budapesti frankper után a Bethlen-kormány részéről ügyetlenség volt még csak leírni is ezt a szót: akasztott ember házában nem illik kötélről beszélni... A védők természetesen nem mulasztották el kiaknázni a lehetőséget. Schönhof védő – a „pénzhamisítás" szó hallatán – meglepetten Kunhoz fordult:

– Csak nem volt kapcsolatban Nádossyval, a budapesti rendőrkapitánnyal?

Ezzel a bizonyítási eljárás véget ért.

A vádbeszéd következett. Dr. Schwartz hosszan ecsetelte a kommunista mozgalom társadalmi veszélyességét, a vádlottak megátalkodottságát, amit a tárgyalás alatti magatartásuk is tanúsított. A védők azt bizonygatták, hogy az egyetlen vádpont a vádlottak ellen az, hogy – kommunisták.

Kun Béla az utolsó szó jogán kísérletet tett arra, hogy a pert politikailag kiértékelje. Erre azonban nem nyílt lehetősége: megvonták tőle a szót.

A bíróság rövid tanácskozás után meghozta ítéletét: Kun Bélát tiltott szervezkedés és hamis bejelentés vádjával mondta ki bűnösnek, ezért 3 hónapi – hetenként egy böjtnappal szigorított – fogházra ítélte. Breuer Ilonát egy hónapi szabadságvesztésre ítélték (amit a vizsgálati fogsággal kétszeresen is kitöltött), Mayerhoffert pedig felmentették. A vizsgálati fogságban töltött időt is számítva, Kun Bélának még egy hónapig kellett az osztrák igazságszolgáltatás „vendégszeretetét" élveznie.

A per fenti leírásából is kitűnik, hogy Kun Bélának nem volt célja a bíróságot a maga oldalára hangolni: ellenkezőleg, kifejezetten kihívó, szinte impertinens magatartást tanúsított. Ne mondja senki, hogy „könnyű volt neki, hiszen nem volt nagy a tét": bízvást állíthatjuk, akkor is így viselkedett volna, ha életéről vagy haláláról lett volna szó. Nem az az ember volt, aki megjuhászodik, aki képes „megbánást tanúsítani" – kivált az osztálybíróság előtt. A kommunista vezetőnek a burzsoá bíróság az, ami a tényleges tisztnek a frontszolgálat. Itt vizsgázik emberi kvalitásaiból, állhatatosságból, vezetői rátermettségből. Itt lehet – és kell – bizonyítania, hogy maga is képes arra, amire másokat tanít és amit másoktól megkövetel. Az a vezető, aki ezen a vizsgán megbukik, akinek saját sorsa fontosabb az általa képviselt ügynél, politikai öngyilkosságot követ el. Alapvető követelmény, hogy ne a bírósági procedúra, hanem a kommunista mozgalom normáihoz mérje viselkedését.

Kun Béla ennek a követelménynek teljes mértékben eleget tett. Ki is vívta, amit akart – a burzsoá sajtó tajtékzó felháborodását, és a kommunista mozgalom dicséretét. „Idejött, tekintet nélkül a mi speciális érdekeinkre (!), arra, hogy Bécs ne tűnjék a világ színe előtt valami forradalmi központnak" – méltatlankodik a *Neue Freie Presse*. „Térden állva kellene megköszönnie Ausztria nagylelkűségét..." (Ti. a kiadatás elutasítását.) A *Pravda* viszont ezzel az első oldalas címmel számolt be a perről: „A nemzetközi proletariátus lefogta a hóhérok kezét"... „Vádlottból vádlóvá"... „Kun Béla vádlóként viselkedett a bíróság előtt..."[131]

Érkezés Leningrádba az ausztriai fogságból. 1928. július

A nyilvánvalóan enyhe ítéletet egyrészt a vád jogi megalapozatlansága, másrészt az osztrák kormánynak az ügyben már fentebb körvonalazott felemás helyzete magyarázza.

Mindenesetre a tárgyalás után még egy hónapot kellett a fogházban töltenie. Mint fentebb már írtuk, nem volt rossz dolga és a hangulata is nyugodt volt. „Úgy hallom, kint meg voltak elégedve a pörbeli magatartásommal teljes mértékben"[132] – írja a börtönből.

A fentebb már ismertetett munkán kívül a Kommunista Internacionálé VI. kongresszusára készült. Ennek megnyitásán ugyan nem tudott ott lenni – az július 17-én kezdődött, az ő büntetése pedig július 28-án járt le –, de bízott abban, hogy az érdemi tárgyalásokban még részt vehet.

A Szovjetunióba való szállítása elé ezúttal nem gördült akadály. Kurt Rosenfeld német szociáldemokrata képviselő még májusban közölte – nyilván kormányfelhatalmazás alapján – Dinghofer osztrák igazságügy-miniszterrel, hogy a német kormány nem támaszt akadályt az elé, hogy Kun Béla Németországon át távozzon a Szovjetunióba.[133] Nem okozott nehézséget a csehszlovákiai tranzit sem.

Mind az osztrák hatóságok, mind a kommunista világmozgalom tartott attól a lehetőségtől, hogy utazás közben valamilyen provokáció történik, magyar vagy más antikommunista elemek kísérletet tesznek elrablására vagy megölésére. Ez nem állt volna érdekében az osztrák kormánynak sem: a felelősséget mindenképp neki kellett volna viselnie a nemzetközi közvélemény előtt. Ezért szigorú – de teljesen helyénvaló – biztonsági intézkedé-

seket tettek: lezárt, detektívekkel megrakott vasúti kocsiba vitték Lundenburgig, ahol átadták a csehszlovák, majd Oderbergnél a német detektíveknek.[134] A detektívekkel együtt kísérte őt – Hugo Eberlein vezetésével – az elvtársaknak az a csoportja, akiket a Kommunista Internacionálé azzal bízott meg, hogy ügyeljenek biztonságára, akadályozzák meg az esetleges merényletet.

Incidens nem történt az úton. Július 29-én Swinemündébe érkezett, ahol a porosz detektívek felrakták őt a Herzen nevét viselő szovjet hajóra. Az út a Balti-tengeren két napig tartott.

Július 31-én Kun Béla megérkezett Leningrádba.

VII.

Az Elnökség tagja

A Kommunista Internacionálé VI. kongresszusának küldöttei ovációval fogadták Manuilszkij bejelentését: „Kun Béla ismét közöttünk van". Pierre Semard üdvözlő beszédet tartott tiszteletére. Kun elfoglalta helyét az elnökségben.[1]

Még idejében érkezett ahhoz, hogy a kongresszus munkájában részt vegyen. A KI történetének leghosszabb kongresszusa volt a hatodik: másfél hónapig (1928. július 17-től szeptember 1-ig) tartott. A hosszú időtartamot a megvitatott kérdések sokasága és fontossága indokolta. Ez a kongresszus fogadta el a Kommunista Internacionálé programját, fejlesztette tovább a gyarmatok forradalmi mozgalmaival kapcsolatos irányelveit. Részletesen megtárgyalta a Szovjetunió Kommunista Pártjában kialakult helyzetet is.

A kongresszus fő referátumát – a Végrehajtó Bizottság beszámolóját – Buharin tartotta. Ő váltotta fel – meglehetősen rövid időre – Zinovjevet a KI VB elnökének posztján. A kongresszus a nemzetközi kommunista mozgalom tömegbefolyásának időleges csökkenése időpontjában ülésezett; a kommunista pártok taglétszáma és a rájuk adott szavazatok száma a legtöbb országban visszaesett. Ez nyilvánvalóan elsősorban a kapitalizmus stabilizációjára, az erre az évekre csúcspontját elérő konjunktúrára vezethető vissza. Az egyes kommunista pártokban mutatkozó válságjelenségek szintén ebből adódtak.

Történetírásunk a VI. kongresszusnak elsősorban negatív oldalait szokta kiemelni. Ez azzal az éles kritikával magyarázható, amelyet később a VII. kongresszus gyakorolt az itt elfogadott irányvonal felett. A kritika jogos. „A VI. kongresszus szentesítette a gyakorlatban már alkalmazott új politikát, melynek célja nemcsak a burzsoá pártok, hanem a szociáldemokrácia elleni harc fokozása is volt... A szociáldemokrácia balszárnyát »a szociáldemokrata pártok legveszélyesebb frakciójaként« jellemezte. Ez az értékelés és az az állítás, hogy a fő csapást elsősorban a szociáldemokrácia balszárnyára kell mérni, megnehezítette az egységfront-taktika megvalósítását, zavarta a kommunisták és a szociáldemokrata munkások együttműködését, s az elkövetkező években a szektás nézetek terjedését segítette a kommunista mozgalomban" – állapítja meg a Kommunista Internacionálé története c. könyv.[2]

Ám egyoldalúság lenne a VI. kongresszusnak kizárólag ezt a vonását hangsúlyozni és hallgatni arról, hogy az ott elfogadott programban számos rugalmas, ma is helytálló megállapítás található a szocializmushoz vezető

utak sokféleségéről, hogy a gyarmati kérdésben egészében helyes, a kor követelményeinek megfelelő álláspontot dolgozott ki.

De nem feladatunk a VI. kongresszus elemzése. Elégedjünk meg annak konstatálásával, hogy ez a kongresszus emelte Kun Bélát a világszervezet csúcsára. Tagja lett a KI Végrehajtó Bizottsága elnökségének, egy sorba kerülve olyan személyiségekkel, mint Sztálin, Buharin, Manuilszkij, Togliatti, Kolarov, Kuusinen, Šmeral, Thälmann, Zetkin.[3] Gyakorlatilag egyike lett annak a 10–12 embernek, akikre a testület politikai irányításának feladata hárult. Mozgalmi pályafutásában olyan mérföldkő ez, ahol meg kell állnunk egy pillanatra.

Kétségtelen, hogy felemelkedése nem volt kapcsolatban a Magyarországi Tanácsköztársasággal. A forradalomban szerzett érdemek bizonyos idő után elévülnek, az akkor szerzett politikai tőke elfogy. 1928-ban már elsősorban az számít, hogy mit tett valaki az utolsó három évben.

Még inkább nyilvánvaló, hogy ez a kitüntetés nem a KMP-nek szólt. A KMP ebben az időben a KI legkisebb pártjainak egyike, szervezeti erejét és tömegbefolyását össze sem lehet mérni pl. az ugyancsak illegális lengyel vagy jugoszláv pártéval, amelyek nem kaptak képviseletet ebben a testületben.

A helyes választ csak akkor kapjuk, ha több tényezőt veszünk figyelembe.

Zinovjev leváltása a KI éléről, valamint az olyan ismert, nemzetközileg nagy tekintélynek örvendő emberek, mint Brandler, Thalheimer, Maslow, Fischer, Souvarine kizárása saját pártjaikból nem gyarapította a Komintern nemzetközi tekintélyét. Ez világosan kitűnt a kommunista pártok taglétszámának csökkenéséből. Ezért igen fontos volt a kontinuitás hangsúlyozása; annak demonstrálása, hogy a régi, kipróbált káderek zöme változatlanul a helyén van, elfogadja a KI új vonalát, hogy nem holmi fejbólintó jánosok kerültek a régi tekintélyek helyére, hanem komoly forradalmi múlttal rendelkező, tapasztalt, önállóan gondolkodó emberek. Kun Béla ebbe a kategóriába tartozott. Alakját az ausztriai per reflektorfénybe állította, ottani szereplése növelte nemzetközi hírnevét.

További szempontként eshetett latba Kunnak az agit.-prop. osztály élén végzett négyéves munkája. Ezzel a munkával meg voltak elégedve. Kun Béla ez idő alatt alaposan megismerte a KI apparátusát és az apparátus is megismerte őt. Kellő tájékozottságra tett szert, meg tudta különböztetni a lényeges kérdéseket a lényegtelentől, tudta, kinek a véleményére kell elsősorban odafigyelni. Szervezőkészségét ezen a poszton jól kamatoztatta.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a kérlelhetetlen harcot sem, amit Kun Béla az elmúlt évtizedben a szociáldemokrácia ellen folytatott, mint a „szociálfasizmus" elméletének egyik szószólója. Most ez az elmélet hivatalos vonallá vált.

Ide kívánkozik még egy mozzanat. Kun Béláné, leírva Kun hazatérését Ausztriából, azt állítja, hogy a Komintern Végrehajtó Bizottsága határozatot hozott arról, hogy Kun Béla számára „nem javasolják többé a külföldi pártmunkát".[4] Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy a jövőben nem hagyhatja el a Szovjetunió területét. Bár az idevágó határozatot nem sikerült megtalálnunk, Kunné állítását el kell fogadnunk. A tények is erről tanús-

Dmitrij Manuilszkij

Oszip Pjatnyickij

kodnak: Kun Béla ezután valóban egyetlen egyszer sem utazott külföldre. Az ausztriai lebukás után ez a határozat várható volt. Ugyanakkor ez a határozat értékítéletet is tartalmazott. Nem hiába volt Kun borús, nem véletlenül mondta a Komintern-viszonylatokban járatlan feleségének: „Maga nem nagyon érti, miről van itt szó . . ."

Mert nemcsak Kun Béla testi épségének védelméről, a további kockázat kiküszöböléséről volt szó. Egyúttal kritikát is jelentett Kun konspirációs képességeiről: félreérthetetlenül alkalmatlannak nyilvánították őt a további ilyen jellegű munkára. Ausztriai lebukása olyan politikai esemény volt, aminek megismétlődését feltétlen el kellett kerülni.

Mivel nem utazhatott többé külföldre, világos volt, hogy szerepe a KMP irányításában is csökken. Végtére is levelekkel nehéz egy pártot vezetni.

És még valami. E határozattal megszűnt az a lehetőség, amit a Landlerhez írott levelekben dédelgetett, hogy esetleg kiválik a KI apparátusából és Bécsben vagy Berlinben lakik, mint a KMP függetlenített pártmunkása.

Ezért volt olyan komor hangulatban, miközben dácsájában legközelebbi barátai szalonnasütéssel egybekötött borozgatással ünnepelték szerencsés visszatérését.

Az illegális utazások korszaka véget ért. Működésének színhelye a Szovjetunió maradt, munkájának fő terepe a Komintern. A KMP élén megmaradt ugyan, és mint látni fogjuk, igen nagy aktivitással folyt bele annak életébe, mégis lényegesebb volt az a munka, amit a KI apparátusában végzett.

Közvetlen a kongresszus után pattant ki Németország Kommunista Pártjában a Galm–Hausen-ügy, amelyben Kun Bélának jelentős szerep jutott. Az NKP néhány vezetője – H. Galm, E. Hausen, P. Frölich, A. En-

derle – olyan platformot dolgozott ki, amelyet a KB többsége jobboldalinak minősített. A csoport tagjait kizárták a pártból. A kizártak a KI VB-hez fellebbeztek, amely Kun Bélát bízta meg az ügy kivizsgálásával. Kun kísérletet tett a konfliktus békés rendezésére, a nagy forradalmi múlttal rendelkező vezetők kizárásának megakadályozására. Az ellentétek azonban időközben annyira elmérgesedtek, hogy ilyen irányú erőfeszítései nem vezettek eredményre.[5]

A Galm–Hausen-ügynél nagyobb jelentőségű esemény a KI VB X. plénumán, 1929. július 5-én tartott beszéde. Ezt teljes egészében a „szociálfasizmus" témájának szentelte. Mint mondotta, a fasizmus most ugyanazt a funkciót tölti be, amit 1917–1919-ben a „tiszta demokrácia" jelszava. Fellépett a fasizmus és a polgári demokrácia szembeállítása ellen. Történelmi elemzést adott arról a folyamatról, melynek során a demokrácia „átnő" fasizmusba. Thalheimerrel polemizálva, kifejti: Mussolini is alkalmazott „demokratikus" módszereket, sőt, tőkeellenes demagógiát. Ez utóbbi terén felülmúlta Welset vagy MacDonaldot.

Az olasz fasizmus ideológiáját az anarcho-szindikalizmusra vezette vissza. Kiemelte annak „tömegmozgalmi" jellegét, melynek segítségével a terror jelentős tömegbázisra támaszkodhat. Párhuzamot vonva Mussolini és a szociáldemokraták között, arra a következtetésre jut, hogy az előbbi szövetsége a nagyburzsoáziával kevésbé szoros, mint az utóbbiaké.

Elemzésnek veti alá a szociáldemokrácia társadalmi bázisát. Míg korábban annak vezető eleme a betegpénztári és szakszervezeti bürokrácia volt, jelenleg elsősorban az államapparátussal összenőtt bürokrácia. Ma már nem annyira a munkásosztályra, mint inkább a kispolgárságra, agrárprogramjában pedig a kulákságra támaszkodik. Idézi a német szociáldemokrácia görlitzi programját, amely nyíltan kimondja: a párt nem munkás-, hanem néppárt. Hivatkozik arra, hogy a (német) párt maga is jelentős tőkés vállalatokkal rendelkezik.

A KI történetében elsőként kísérli meg a szociálfasizmus definiálását. Ez – szerinte – így hangzik: „A szociálfasizmus a kapitalizmus megmentésének eszköze – szociális demagógia és hatalmi erőszak kombinációja révén".

Beszéde végén kifejti, hogy a kommunistáknak számolniok kell a szociálfasizmussal való fegyveres összecsapásokkal és megismétli a VI. kongresszuson megfogalmazott tételt arról, hogy a főcsapást a baloldali szociáldemokráciára kell mérni.[6]

Beszéde nagy tetszést arat. Többen – köztük Manuilszkij – nyilvánosan is gratulálnak. Egyedül az olasz Garlandi száll vitába vele, megkockáztatva azt, hogy mégiscsak van különbség polgári demokrácia és fasizmus között.

A „szociálfasizmus" teóriájának bírálata ma már közhelynek számít. Nem tartjuk szükségesnek Kun Béla fent ismertetett beszédének kommentálását. Inkább azt emelnénk ki, hogy a beszéd nem nélkülöz bizonyos realitásokat sem. Így pl. a fasizmus tömegbázisának hangsúlyozása, a német szociáldemokrácia átalakulása munkáspártból néppárttá valóban létező jelenségekre mutattak rá. Emellett tény, hogy Kun Béla képviseli ezt a nézetet a legnagyobb hangsúllyal, az elméleti általánosítás igényével. Az általa

kifejtett gondolatokat a plénum a „hivatalos álláspont" rangjára emeli, gondolatait viszontlátjuk a korszak kommunista világsajtójában.

A X. plénum után fontos változások történtek a Kommunista Internacionálé apparátusában. A mozgalom növekedése, a problémák sokrétűsége már korábban szükségessé tette a pártok regionális irányítását.

Létrejöttek a néhány pártot összefogó, úgynevezett „Ländersekretariat"-ok. Ezek feladata volt a hozzájuk tartozó 5–10 kommunista párt legfelsőbb szintű irányítása. Közbülső szervek voltak tehát az országos pártvezetőség és a KI VB között. 1929-ben nyolc Ländersekretariat működött. Ezek a következők: 1. közép-európai, 2. balkáni, 3. angol–amerikai, 4. skandináv, 5. lengyel–balti, 6. francia–dél-európai, 7. latin-amerikai, 8. keleti. Mint látható, a felosztás fő szempontja az arányosság volt, az a törekvés, hogy egy-egy Ländersekretariat nagyjából azonos méretű, többé-kevésbé hasonló problémákkal küzdő mozgalmat fogjon át.

A világ ilyen „horizontális felosztása" mellett a KI Végrehajtó Bizottsága vertikálisan is megszervezte a mozgalmat. Ezért hozták létre az osztályokat, ebben az időben a következők működtek: 1. szervezési, 2. agit.-prop., 3. információs, 4. szövetkezeti, 5. nő, 6. szerkesztő-kiadói, 7. a *Kommunyisztyicseszkij Internacional* c. folyóirat, 8. a titkárság irodája.

A KI VB Elnökségén belül létrejött a Politikai Titkárság (közismertté vált német nevén: Politsekretariat), amely operatív kérdésekben a legmagasabb szintű vezető testület funkcióját látta el.[7]

Az egyes pártok problémáikkal közvetlenül a Ländersekretariathoz fordulhattak, ez vonta be az adott kérdés megtárgyalásába a megfelelő osztályt. A nagyobb horderejű problémák a Politsekretariat elé kerültek.

Kun Bélát 1929. augusztus 3-án a Balkán-titkárság vezetésével bízták meg.[8] Kinevezése megfelelt annak az általános elvnek, hogy a Ländersekretariat-ok élén olyan emberek álljanak, akik nem az alárendelt országok valamelyikéből származnak, tehát elfogulatlanok a döntések meghozatalában. Helyetteséül Henryk Waleckit nevezték ki. Walecki mögött nagy forradalmi múlt állt. A lengyel matematikus már az első világháború előtt a nemzetközi munkásmozgalom ismert alakja volt, többször képviselte pártját a II. Internacionálé kongresszusain. Részt vett a zimmerwaldi konferencián, alapító tagja volt Lengyelország Kommunista Pártjának. A húszas évek második felében a *Kommunyisztyicseszkij Internacional* c. folyóiratot szerkesztette.[9]

A Balkán-titkárság hatáskörébe ebben az időben a bolgár, a román, a jugoszláv, a görög és a ciprusi kommunista párt tartozott. (Albániában ekkor még nem volt kommunista párt.) Amennyire a dokumentumokból megállapítható, Kun a bolgár és román, Walecki a jugoszláv, a görög és a ciprusi pártokkal foglalkozott alaposabban.

Röviden érintenünk kell azokat a politikai viszonyokat, amelyek az adott időszakban a félszigeten kialakultak.

Valamennyi balkáni állam súlyos belső problémákkal és külső nehézséggel küzdött. Közös sorsuk – a szegénység, elmaradottság, a modern nagyipar hiánya, a nagyhatalmaktól való függés – nem közelítette, hanem távolította őket egymástól.

Jugoszláviában a háború után alkotmányos monarchia jött létre, amely 1929. január 6-án királyi diktatúrába torkollt. Sándor király feloszlatta a parlamentet, betiltotta a politikai pártokat. Így kívánta megoldani azokat a nehézségeket, amelyek a „nagyszerb" politikai berendezkedés és a horvát szeparatista törekvések ellentmondásából keletkeztek. Külpolitikájában szomszédai közül támaszkodhatott a nemzeti egyesülés eufóriájában tomboló Romániára, ahol az állam élén a kiskorú Mihály király mellett uralkodó régenstanács állt. Itt a regáti és erdélyi burzsoázia közti ellentét állt a politikai küzdelmek tengelyében, amit a soknemzetiségű lakosság nemzetiségi küzdelmei még külön is színeztek. Bulgáriát a világháború utáni rendezés jelentős területektől fosztotta meg; a revans-hangulat nem volt kisebb a magyarországinál. Nincs mit csodálkoznunk rajta; közel másfél millió ember vált földönfutóvá a terület-átcsatolások következtében. Ugyanakkor ez volt az az ország, amely – elmaradottsága ellenére – jelentős demokratikus hagyományokkal rendelkezett, ahol évekig működött legális, jelentős parlamenti képviselettel bíró kommunista párt, paraszti-demokratikus kormányzat. Tárgyalt korszakunkban viszont az 1923-as felkelés leverése nyomán fasiszta típusú diktatúra kormányzott. A bolgár kormány éles harcot folytatott Macedónia és Nyugat-Trákia visszaszerzéséért és türelmetlenül várta a pillanatot, mikor marhat bele szomszédai testébe. Görögországban 1924 márciusában kikiáltották a köztársaságot, ebben az időben ez volt a félsziget viszonylag legdemokratikusabb állama. A Venizelosz-kormány helyzetét azonban súlyos ballasztként terhelte a ciprusi probléma, amely sokban hasonlított a maihoz, azzal a lényeges különbséggel, hogy a sziget akkor Nagy-Britannia birtoka volt.

És végül ne feledkezzünk meg Albániáról sem. Ahmed Zogu, aki az első világháború után tűnt fel a politikai porondon, 1928-ban koronáztatta magát királlyá. A politikai viszonyok itt egyszerűek és áttekinthetőek voltak: nem lévén pártok, az történt, amit a király parancsolt.[10]

A félsziget kommunista mozgalma meglehetősen tarka képet mutatott. Alapvetően abban különbözött a közép- és nyugat-európai mozgalomtól, hogy a szociáldemokrácia nem volt meghatározó tényező a munkásmozgalomban, a kommunista pártok vagy vele összemérhető, vagy nála nagyobb erőt képviseltek.

Azon pártok közül, amelyek sorsáért Kun Béla a KI fórumain felelősséggel tartozott, egyedül a görög párt működött (1926 óta) legálisan. A választásokon 10 mandátumot szerzett. A bolgár párt az 1923-as felkelés óta illegalitásban harcolt, és tagjai ellen a terror legválogatottabb eszközeit alkalmazták, de legális fedőpártja, a Bolgár Munkáspárt, viszonylag nagy befolyással rendelkezett és a szakszervezeti mozgalomban monopolhelyzetet élvezett. A román párt szintén illegalitásban szervezkedett. A jugoszláv kommunisták küzdöttek a legnehezebb feltételek között. Súlyosbította helyzetüket a vezetőknek a fegyveres felkelést, a szocialista forradalom azonnali kivívását célzó irányvonala.[11] Albániában csak kis kommunista csoportok működtek, a ciprusi párt illegálisan létezett.

Valamennyi balkáni párt politikájában nagy fontossággal bírt a nemzeti kérdés. Fentebb már vázoltuk, miért. A kommunista pártoknak meg kellett

Henryk Walecki

Wilhelm Knorin

határozniok viszonyukat a nemzetiségek mozgalmaihoz; a válasz helyessége nagymértékben determinálta az adott párt tömegbefolyását.

Bulgária Kommunista Pártjának élén ebben az időben P. Iszkrov, V. Kolarov, G. Dimitrov, H. Kabakcsiev, N. Kofardzsiev,[12] I. Vaszilev és G. Lambrev állottak.[13] Ők voltak Kun Béla partnerei, velük állt rendszeres kapcsolatban. Közülük Iszkrov és Kolarov a KI VB tagjai, Dimitrov – a KI VB Nyugat-Európai Irodájának vezetője volt. Vaszilev, Lambrev és Kofardzsiev általában otthon tartózkodtak illegális pártmunkán, és csak alkalomszerűen jöttek Moszkvába, egy-egy fontosabb megbeszélésre.

Ilyen volt a KI VB Politikai Titkárságának 1930. augusztusi ülése, amelyet Kun Béla készített elő. Ő terjesztette be a határozatot „Bulgária Kommunista Pártjának helyzetéről". Ez a határozat alapvetően helyesen mutat rá a párt előtt álló feladatokra. Felhívja a figyelmet a párt tömegmunkájára, a gazdasági követelésekért folytatott harc fontosságára. Akárcsak ebben az időben a KMP-ben, itt is elsőrendű feladat volt a nagyüzemi sejtek létrehozása; gyökeret kellett ereszteni a bolgár ipar kulcsfontosságú üzemeiben. A határozat élesen elítéli a frakciózást, összeegyeztethetetlennek minősíti azt a párthoz való tartozással.

Összhangban a KI ekkori politikájával, a határozat szektás elemeket is tartalmaz. Nemcsak a sztereotip „szociálfasizmus" fogalma hatja át, de nagy hangsúlyt kap benne az „agrárfasizmus" elleni harc is. Ez utóbbin a Sztambolijszki által alapított Bolgár Népi Földműves Szövetséget értették, ezt a tipikusan paraszti-demokratikus, nagy tömegbázissal rendelkező szervezetet (amely a későbbiekben, a népfrontpolitika korszakában a párt kiváló szövetségesének bizonyult). A határozat azt is kimondta, hogy a fő veszélyt a jobboldali elhajlás képezi.[14]

A további dokumentumok arról tájékoztatnak, mit tett Kun Béla e határozat megvalósításáért. Mint kiderül, rendszeresen részt vett a BKP Külföldi Bizottságának ülésein. Bekapcsolódik a bulgáriai terror áldozatainak segítését célzó kampányba, véleményt nyilvánít a párt elméleti folyóirata, a *Kommunisztics eszko Zname* munkájáról, a Nemzetközi Lenin Iskolára küldendő bolgár csoport összetételéről.[15]

1931 júniusában Bulgáriában választásokat tartottak, amelyen a kommunista párt fedőpártja, a Bolgár Munkáspárt 170 ezer szavazatot kapott. Néhány hónappal később pedig a szófiai községi választásokon megszerezte a szavazatok abszolút többségét.[16] Nagy sikerekről számolhatott hát be a BKP a Politsekretariatnak, amely 1931. szeptember 26-án foglalkozott ismét munkájával.

Ezen az ülésen Kun Béla elnökölt. Összegezte az elért sikereket és kijelölte a párt előtt álló feladatokat. Felhívta a figyelmet arra az eshetőségre, hogy a Munkáspártot betiltják. Ezért erősíteni kell az illegális pártot, meg kell szilárdítani annak káderállományát. Konkrét javaslatokat tett egyes, a Szovjetunióban élő pártmunkások hazavezénylésére.[17]

A bolgár párttal párhuzamosan foglalkozott Kun Béla Románia Kommunista Pártjának problémáival. Az RKP mély illegalitásban, kegyetlen üldözések közepette működött. A bolgár pártéhoz hasonló fedőpárttal nem rendelkezett. Hasonlóan a magyar párthoz, az illegalitás falát kulturális, sport és szakmai szervezetekben szerzett pozícióival próbálta áttörni. Kun Béla a román párt ekkori vezetői közül L. Pătrăscanuval, M. Paukerral, D. Fabiannal, Köblös Elekkel és másokkal állt kapcsolatban.

Mint minden nehéz helyzetben levő, üldözött pártban, a románban is állandóan kiújultak a frakcióharcok, amelyek mind formájukban, mind tartalmukban kísértetiesen hasonlítottak a többi, azonos helyzetű párt önmarcangolásához. „1929–1930-ban éles frakcióharc kezdődött, amely a párt kettészakítására és tömegbefolyásának csökkenésére vezetett" – szögezi le a Kommunista Internacionálé története.[18] A Politsekretariat 1930 augusztusában tárgyalta a párt helyzetét. A kérdés előadója Kun Béla volt. Referátuma nyomán a KI VB „elítélte az egymással szemben álló csoportok mindegyikére jellemző frakciózást, bürokratikus módszereket, kispolgári kalandorságot, s rendszabályokat állapított meg a pártegység helyreállítására és a párt szanálására (új, ideiglenes vezetés létrehozása, pártvita megszervezése, a kongresszus előkészítése)".[19] Kun javaslata alapján eltávolították a vezetésből V. Holosztenkót és A. Ghereát.[20]

1931 végén Kun Béla közreműködött az RKP V. kongresszusának előkészítésében és levezetésében. A kongresszus előtt az a feladat állt, hogy meghatározza a soron levő romániai forradalom jellegét, kialakítsa a párt stratégiáját. Kun Bélának jelentős szerepe volt annak az ideológiai zavarnak a felszámolásában, amely e kérdés körül a pártban uralkodott. A kongresszus arra a következtetésre jutott, hogy Románia polgári demokratikus forradalom előtt áll, amelynek feladata: „erőszakkal megdönteni a burzsoá-földesúri államhatalmat és uralomra juttatni a proletariátus és parasztság forradalmi demokratikus diktatúráját".[21] Kun javaslata alapján került a párt élére a KB új főtitkára, Alexandru Stefanski.

Kun Béla, a Balkán-titkárság élén állva, nem hagyta el a Szovjetunió területét, nem tett illegális utazásokat az érintett országokba. Részben a plénumok és kongresszusok előkészítésével, megfelelő határozatok kidolgozásával foglalkozott. Ideje nagyobbik részét az „aprómunka" kötötte le: illegális pártmunkásokat fogadott és látott el megbízatásokkal,[22] technikai és konspirációs problémákat oldott meg, élénk publicisztikai tevékenységet fejtett ki. Akik ebben az időben találkoztak vele, elmondják: íróasztalát elborították a papírok, állandóan csengett a telefon, a látogatók egymást érték. És ha minderről rendelkeznénk is dokumentummal, akkor sem volna teljes képünk életének eme szakaszáról. Hiszen mindemellett részt vett a KI VB különböző bizottságainak munkájában, előterjesztésekről nyilvánított véleményt, részt vett a KI „nagypolitikájának" alakításában.

E feszült tempójú, lüktető munkáról egyelőre meglehetősen keveset tudunk. Élete e szakaszának feltárása még további kutatásokat igényel.

Frakcióharcok

1928-ban a KMP-ben ismét magasra csaptak a frakcióharcok már-már kihunyónak tűnő lángjai.

Akárcsak a húszas évek elején, a vitákban általános elméleti, aktuális politikai és személyi problémák keveredtek. Mutatis mutandis, a frontvonalak is a régi ellenfelek, a Landler- és Kun-féle frakciók között húzódtak.

Mielőtt a vitatott kérdésekre rátérnénk, ismertessük röviden a két frakció összetételét az adott pillanatban.

A Landler-frakció központi alakjai – Landler halála után – Révai József és Lukács György. Mellettük jelentősebb szerepet játszott Sallai Imre, Garai Károly és Háy Mihály. Ebben az időben főleg Bécsben tartózkodtak, bár mind Révai, mind Lukács járt illegálisan Magyarországon. Sallai 1928–1929-ben a párt itthoni nyomdáját vezette. A frakcióhoz tartozott Gerő Ernő, aki korábban a franciaországi magyar kommunista mozgalom élén állt.

A Kun-frakció pozíciói Bécsben és Budapesten gyengébbek voltak. A legjelentősebb szerepet Szántó Béla játszotta, aki 1926–1927-ben többször járt illegálisan Magyarországon. Mellette Orosz Nándor és Müller Ernő kapcsolódtak be közvetlenül a magyar pártmunkába.

Orosz Nándor – eredeti foglalkozását tekintve bronzműves – 1918-tól volt hivatásos pártmunkás. Mint hadifogoly került Oroszországba, ahol Novonyikolszkoje, Omszk, majd Moszkva voltak tartózkodási helyei. Moszkvában 1920 szeptemberétől a Központi Bizottság apparátusában dolgozik, mint a magyar szekció munkatársa. 1921-ben hazavezénylik; néhány hónapi illegális pártmunka után letartóztatják, majd a fogolycsere-akcióval visszakerül Moszkvába. Itt különböző funkciókat tölt be 1928 februárjáig, amikor ismét magyarországi munkára küldi a párt.[23]

Müller Ernő ugyanehhez a korosztályhoz tartozott. Már a háború előtti magyar munkásmozgalomban is ismert (a szabók szakszervezetének funkcionáriusa). Az ő útja is a hadifogolytáborokon át vezetett az SZKP-ba.

Orosz Nándorral együtt jött haza 1921-ben, együtt bukott le és együtt került vissza Moszkvába. 1928 májusától dolgozott ismét a magyar pártban.[24]

Ha a Moszkvában élő, főleg a Komintern apparátusában dolgozó magyaroktól ezúttal el is tekintünk, meg kell még említenünk Krejcsi Ágoston nevét. Krejcsi 1919-ben Kun közvetlen munkatársa volt; követte őt az emigrációban, részt vett az 1921-es „Märzaktion"-ban. Ezután Berlinben, majd Bécsben élt. Az 1928-as letartóztatás után ő szervezte újjá a KÜB irodáját és tartotta kezében az apparátus ausztriai vonalát.

Ami a hazai illegális mozgalmat illeti, az a frakciózástól távol maradt. Bár mindkét frakció képviselői jártak Magyarországon, a felső vezetésben dúló harcokról ekkoriban még senki sem informálta az otthoniakat. Az egyszerű párttagoknak általában fogalmuk sem volt a frakciók létéről, ha ilyesmit hallottak, azt a szokásos antikommunista rágalmak egyikeként könyvelték el. Ha azonban valakiből vezető lett és eljutott a párt Bécsben vagy Moszkvában székelő központi szervéig, kénytelen volt nemcsak tudomásul venni létezésüket és vitáikat, de állást is foglalni bennük.

A frakcióharcok 1928-ban Szántó Béla (akkori illegális nevén Róbert) tézisei miatt robbantak ki. Szántó Béla – személyes tapasztalatai alapján – elemzésnek vetette alá a magyarországi szakszervezeti mozgalmat, az MSZDP-t és a KMP-t. Megállapította, hogy az MSZDP a visszaesés állapotában van, ugyanez jellemzi a szakszervezeti mozgalmat. Az általános passzivitás következtében szaporodnak a kilépések, amelyek oka: a tömegek kiábrándultak a bürokráciából. Az MSZDP gyakorlatilag már nem képvisel szervezett erőt. A kommunista párt – szerinte – gyakorlatilag nem létezik. A sejtek nem élnek rendszeres pártéletet (mindössze Salgótarjánban és Kaposvárott lehet pártszervezetről beszélni). A káderek gyengék. A szakszervezeti ellenzék csak a cipészeknél és a szabóknál fejt ki érdemi munkát.

A helyzet ilyen borús felvázolása után megkísérelte megjelölni a KMP előtt álló feladatokat. Úgy vélte, meg kell próbálkozni az MSZMP újjáélesztésével; erősíteni kell a szakszervezeti munkát. A KMP potenciális bázisát a szakszervezetekben látta. Elvetette az MSZDP újabb szakításának tervét, azzal, hogy nincs olyan politikai súllyal rendelkező egyéniség, aki erre alkalmas lenne.[25]

Róbert téziseinek első fogalmazványa 1928. január 27-i keltezésű.

A tézisek a magyar munkásmozgalom valós problémáira mutattak rá, bár egyes negatív jelenségeket eltúloztak. Ugyanakkor ellentmondtak a Komintern általános politikai irányvonalának, amely világszerte „általános balratolódást", a „forradalmi erők növekedését" vélte felfedezni. Mi sem volt könnyebb, mint szembeállítani a téziseket – nem a tényekkel, hanem a Komintern vonalával, és konstatálni, hogy ahhoz képest azok „jobboldali elhajlást" képviselnek. A landleristák (elsősorban Révai József) annál nagyobb örömmel tették ezt, mert most ők léphettek fel „balról", „a Komintern vonalának védelmében" a Kun-frakció egyik tagjával szemben. Tették ezt abban az időben, amikor a Kominternben éles harc folyt a jobboldali elhajlás, mint „főveszély" ellen.

Kun Béla kezdetben nem ismerte fel, hogy barátja és elvtársa mekkora taktikai hibát követett el. A tézisekre nem tett különösebb észrevételt. A land-

leristák azonban nem mulasztották el a „Róbert-tézisek" nyújtotta támadási lehetőség kiaknázását. A KÜB – amelyben ők voltak többségben – kimondta, hogy a tézisek „jobboldali elhajlást" jelentenek. Ennek következtében a KI Végrehajtó Bizottsága felfüggesztette Szántó Béla KB-tagságát.[26] A KÜB-ben levő kunisták (Orosz és Müller) szintén Róbert ellen szavaztak.

Közben Kun börtönben volt, a vitában nem tudott részt venni. Amikor kiszabadult és ismét (immár Moszkvából) betekintést nyert a magyar ügyekbe, megpróbálta Róbertet menteni: levelet írt a KÜB-höz, amelyben igyekszik bagatellizálni a kérdést, mondván, az egész vitát időszerűtlennek és céltalannak tartja.[27] Ellenfelei levelét a „jobboldali opportunizmus iránti békülékenység" bizonyítékaként kolportálták.

Kun Béla erre visszavonult. Megváltoztatva korábbi álláspontját, újabb levelet írt, amelyben élesen elítélte Róbert „opportunista nézeteit".[28]

Időközben megszületett a határozat arról, hogy 1929 folyamán meg kell tartani a KMP soron következő II. kongresszusát. Megkezdődtek a kongresszusi előkészületek. Ezekre is rányomta bélyegét a frakcióharc; egyik frakciónak sem volt közömbös, kinek a platformját fogadja el és kinek a híveit választja be az új Központi Bizottságba a kongresszus.

A kongresszus politikai platform-tervezeteként készült el 1929. január végén – február elején Lukács Györgynek a magyarországi helyzetet elemző terjedelmes elaborátuma, az ún. Blum-tézisek. Azzal az igénnyel lépett fel, hogy felvázolja a magyar társadalom körképét, választ adjon a KMP stratégiájának és taktikájának összes lényeges kérdésére. Nem tartozik feladataink közé a tézisek értékelése; kétségtelen, hogy színvonala alatta marad szerzője esztétikai-filozófiai írásainak. Mai ismereteink szerint alapvetően szektás vonalú elemzés, amelyben azonban akadtak előremutató gondolatok is. Mindenekelőtt annak a lehetőségnek az elfogadása, hogy Magyarországon az elkövetkező forradalom nem kizárólag proletár-, hanem munkás-paraszt demokratikus diktatúra formájában győzhet.

A Blum-tézisek alapvető vonala egybeesett a KI VI. kongresszusának Magyarországról adott értékelésével. Kun Béla első – 1929. február 19-én kelt – levelében még csak egészen enyhe bíráló megjegyzéseket tesz. Elmarasztalja, amiért nem mondja ki határozottan, hogy az MSZDP „nem a demokratikus forradalom, hanem a demokratikus reformok pártja"; hiányolja annak leszögezését, hogy „a polgári demokrácia ma Magyarországon a fasizmus szálláscsinálója".[29]

Februárban azonban a Komintern illetékes szerve, a Westeuropäische Büro napirendre tűzte a magyar párt helyzetét. Ennek a tárgyalásnak a részleteit nem ismerjük. Mindössze annyit tudunk, hogy visszaállította Szántó Béla KB-tagságát (fenntartva a „jobboldali nézetei elleni harc" szükségességét).[30] A tárgyaláson – többek közt – jelen volt Révai József és Kun Béla is.

Nyomban ezután – Kun és Révai aláírásával – rejtjeles távirat megy Moszkvából Bécsbe, a KÜB-höz: azonnal le kell állítani a Blum-tézisek terjesztését.[31]

A Blum-tézisekben Kun Béla megtalálta a lehetőségét annak, hogy elégtételt vegyen a Róbert-ügyben szenvedett sérelemért. Ehhez azonban először

saját frakciójában kellett rendet teremteni. Igen jellemző dokumentuma ennek – egyben az egész frakciós légkörnek – az Orosz Nándorhoz 1929. március 25-én írott levele.

„Úgy látom – írja többek között – a pártért érzett felelősség összeroppantotta a gerincét. Magának megvolt az a jó tulajdonsága, hogy szellemi önállóságát meg akarta őrizni, még velem szemben is. Az utóbbi időben velem szemben őrzi, de Blummal, Keménnyel (Révai egyik illegális neve – B. Gy.) és Holländerrel (Sallai Imre – B. Gy.) szemben nem. Hozzájárult Blum antibolsevista téziseihez, melyek a pártot a demokratikus reformok pártjává akarják változtatni; hozzájárult ahhoz, hogy Blum opportunizmusát eltussolják..." A Róbert-üggyel kapcsolatban ezt írja: „Róbert butasága nem ok arra, hogy maga „dubinka" (bunkó – B. Gy.) legyen a Blum–Kemény klikk kezében... Maga is láthatja, kiknek állt érdekében Róbert tényleges hibáit „jobboldali veszélyként" feltüntetni. Róbert hibái egészen kicsik ahhoz képest, amit pl. a szakszervezeti kérdésben vagy a Blum-tézisekben csinálnak... Senkitől sem kívánom, hogy az én fejemmel gondolkozzék, de Magánál azt látom, hogy afölötti félelmében, hogy az enyémmel gondolkozik, Kemény és Blum fejét választja. Ha képtelen arra, hogy a saját fejével gondolkozzék, Blum és köztem mégiscsak válassza az enyémet."[32]

Ugyanezen a napon ír egy közös levelet Orosz Nándornak és Müller Ernőnek. Ebben utasítja őket: tegyenek meg mindent a kongresszus elhalasztása érdekében, mivel jelenleg fennáll az a veszély, hogy annak előkészítését az „opportunisták veszik kezükbe. Ezért Kelemen (Müller Ernő) azonnal menjen le (értsd: Magyarországra) és vegye a dolgokat kezébe". Ugyanebben a levélben a Blum-téziseket „hallatlan, hajmeresztő opportunizmus"-nak nevezi.[33]

A levél nyomán Szántó ellentámadásba ment át. Nyilatkozatot tett; „a KÜB-nek nincs joga velem szemben a »bolseviki« köntösében lépni fel. Én vitacikkeimet ugyan visszavontam, de ez nem jelenti azt, hogy Önöknek jogalapjuk lenne azt az opportunizmus példáiként használni."[34]

A Landler-frakcióban eközben ugyanaz játszódott le, mint korábban az ellentáborban. Révai felismerve, hogy a Blum-tézisek az adott szituációban védhetetlenek, elhatárolta magát tőlük és a bennük levő „opportunista tendenciák" elleni harc élére állt.

Közben egyéb események is történtek. 1929 májusában az osztrák rendőrség rajtaütött a KÜB újonnan létrehozott irodáján. Bécsben letartóztatták Krejcsi Ágostont, az apparátus vezetőjét, Müller Ernőt, a KÜB tagját, Heszky Rózsa gépírónőt. Bár a letartóztatottakat rövidesen szabadon engedték, további ausztriai tevékenységük lehetetlenné vált. Az ott talált anyagok alapján (amelyeket az osztrákok ezúttal is átadtak a magyar rendőrségnek) bekövetkezett a budapesti letartóztatás is: a rendőrség elfogta Orosz Nándort, aki éppen csak „leért" Magyarországra, hogy – Kun utasításának megfelelően – „kezébe vegye a kongresszus előkészítésének ügyét". Orosz Nándor nem tudta elviselni a rendőrségi kínzásokat: beismerő vallomást tett. Vallomása nyomán csakhamar lebukott a hamarjában, kellő előkészítés nélkül Budapestre küldött Háy Mihály is.[35]

Ezekkel az eseményekkel egy időben – részben ezek hatására – új tényező

jelent meg a párton belüli küzdelem frontvonalai között. A színre lépett és beavatkozott a harcokba a hazai illegális mozgalom vezető gárdája.

1929 nyaráig a párt tényleges vezetője a KÜB volt. A KÜB rendszeresen hazaküldött egy-egy elvtársat, aki rendszerint idősebb, a Tanácsköztársaság harcait átélt, majd emigrációban levő kommunista volt. Ez a vezető az egész Központi Bizottság nevében intézkedett otthon. Az otthoniak általában alávetették magukat az ő irányításának, részben mert maguknál tapasztaltabbnak tartották, részben mert ő hozta a Kommunista Internacionálé útmutatásait. A KÜB képviselte emellett a folytonosságot az otthoni mozgalom fluktuációjával szemben.

Amikor azonban gyors egymásutánban a rendőrség kezére került Orosz Nándor és Háy Mihály, hamarjában nem akadt senki, akit haza lehetett volna küldeni. Az otthoniak pedig kijelentették, hogy nem is igénylik a „fentről" jött vezetőt, ők maguk is képesek a párt vezetésére.

Ekkorra ugyanis már eljutott – legalábbis a hazai felső pártkörökig – a kinti frakcióharcok híre és érthető ellenszenvet váltott ki. A „hazaiak" nem értek rá frakciózással foglalkozni. Nekik a napi 8–9 órai munka után illegális találkozókat kellett lebonyolítaniuk, szakszervezeti rendezvényeken kellett részt venniük, röpcédulákat kellett terjeszteniük. Feleslegesnek, sőt károsnak tartották a vezetésben dúló vitákat. És természetesen rögtön általánosítottak: megszületett az „emigrációs opportunizmus" fogalma, amibe belesoroltak minden emigránst, frakció-hovatartozástól függetlenül.

Ennek a csoportnak vezető tagjai Szerényi Sándor (illegális nevén Sas), Bergmann József (Barna), Lovas Márton, Boér Ferenc, Rostás István, Normai Ernő. Mindnyájan 24–30 év közötti fiatalok, akik ekkor 4–5 évi mozgalmi múlttal rendelkeztek. Legtöbbjük az MSZMP-ben „nőtt fel" és az 1927-es Szántó Zoltán-féle lebukás után megjárta a börtönt, ahonnan ekkoriban (1929 elején) szabadult. Valamennyien fizikai munkások voltak, akik szakszervezeteiken és munkahelyeiken keresztül általában széles tömegkapcsolatokkal rendelkeztek. Nincs miért csodálni, ha a Komintern szimpátiája efelé a csoport felé fordult. Nem is csak azért, mert torkig volt már a KMP vezetői közti torzsalkodásokkal. Mindenekelőtt azért, mert ekkoriban nemzetközi méretű káderesere ment végbe a KI szekcióiban. Az értelmiségi, „professzor-kommunisták" helyét „tömegemberek" foglalják el, olyanok, akik nem mindig tudnak egy határozatot beágyazni a marxi filozófia rendszerébe, de képesek a munkások nyelvén beszélni. A Neumann és Bordiga típusú vezetőket felváltják a Thälmann és Thorez típusúak. Ebbe a folyamatba beleillett a magyarországi „hazai káderek" előtérbe kerülése.

A Szerényi-csoport megjelenése formailag azzal a követeléssel kezdődött, hogy a Titkárság ne a KÜB-nek alárendelt, hanem azzal *egyenrangú* szerve legyen a Központi Bizottságnak. Formálisan ez a követelés alig volt támadható. A KÜB úgyszólván ellenállás nélkül fogadta el saját trónfosztását. Emögött azonban mindkét frakció részéről messzemenő megfontolások húzódtak.

Kun Béla tisztában volt a Komintern új vonalával és tudta, hogy az a KMP-re is érvényes. Abban bízott, hogy a hazaiakat saját befolyása alá

vonhatja, és velük „ütheti ki" a nyeregből a Landler-frakciót. Nem is habozott elismerni azok vezetésre hivatottságát. A Moszkvába került magyar vezetők szinte beleszédültek mindabba, amivel Kun Béla elhalmozta őket. Egy fiatal kommunistának, aki a mozgalom nagy neveit mindeddig csak a tiszteletteljes távolból ismerte, óriási élményt jelentett, amikor a Tanácsköztársaság legendás vezére elvitte lakására, mint „egyenlő az egyenlővel" beszélt vele, majd karonfogta és bemutatta barátainak, a nemzetközi kommunista mozgalom és az SZKP vezetőinek. Ráadásul úgy mutatta be nekik, mint „nagy forradalmárt", akiben „meg lehet bízni"! Kun Béla személyesen „avatta be" ezeket a fiatalembereket a felső vezetés „titkaiba". Nemcsak azt kellett látniuk, hogy mekkora hatalom idekint a KMP vezére, de azt is, hogy számít rájuk; hogy nekik semmi okuk szembekerülni vele.[36]

Közben azonban a Landler-frakció tagjai sem maradtak tétlen. Tudták, hogy helyzeti előnyük van: ezeket az embereket régebbről és közelebbről ismerték, mint Kun Béla. Révai, Lukács és mindazok, akik a magyarországiakat Bécsben a moszkvai utazásra felkészítették, nemcsak megfelelő iratokkal, de „jó tanácsokkal" is ellátták az útra készülőket. Ezek közül a legfontosabb volt: ne kerüljenek Kun hatása alá. És hogy az immunitás biztos legyen, tájékoztatták őket a moszkvai magyar klubban történt legújabb eseményekről.

1929 nyarán vezetőségválasztó taggyűlést tartottak a moszkvai magyar klubban, amelyben korábban a Kun-frakció biztos többséget élvezett. Annál nagyobb szenzációként hatott az eredmény: Kun Bélát és híveit – titkos szavazással – kibuktatták a klub vezetőségéből. A klub élére egy Horváth József nevű ceglédi származású kommunista került, akit a Tanácsköztársaság alatti tevékenységért 15 évi fegyházra ítéltek és a fogolycsere-akció révén került a Szovjetunióba. A választási eredmény természetesen nem „spontán" jött létre; a moszkvai landleristák gondosan előkészítették.

Kun Béla haragra gerjedt és olyat tett, amit nehéz pártszerűnek nevezni. Az új vezetőség tagjait, valamint a választást előkészítőket – alaptalanul – trockista szervezkedéssel vádolta és kieszközölte letartóztatásukat. Börtönbe került Horváth József, Hörömpő István, Greiner József, Pálinkás Károly, Szabó Gyula, Neményi Pál és társaik – összesen mintegy 20 ember. A letartóztatást szükségszerűen pártfegyelmi eljárás is követte.[37]

Kun azonban nem érte el célját. Az SZKP Jemeljan Jaroszlavszkij vezette Központi Ellenőrző Bizottságának munkatársai komoly vizsgálatot tartottak, és csakhamar rájöttek: szó sincs „trockista összeesküvésről", csupán Kun Béla egyéni bosszújáról. A lefogottakat szabadon engedték.[38]

Az eset híre széltében elterjedt a magyar kommunista és nem kommunista emigráció berkeiben.

Ha más nem, ez az eset önmagában elég volt arra, hogy a frakcióharcok útvesztőiben járatlan fiatal kommunistákat Kun Béla ellen hangolja. Így azután a „frakcióellenesek" csoportja – amíg Budapestről Moszkváig eljutott – szabályos, ha nem is landlerista, de mindenesetre Kun-ellenes frakcióvá vált. A landleristák egyelőre győzelmet arattak. Ennek azért volt jelentősége, mert most került sor azokra a tárgyalásokra, amelyeken a Kominternben legmagasabb szintű vezetői megtárgyalták a KMP helyzetét.

A moszkvai magyar klubban. Chlepkó Ede, Madarász Emil, Kun Béla

Ezek a tárgyalások 1929. szeptember 18-tól október 7-ig tartottak.

A Komintern Végrehajtó Bizottsága által kiküldött bizottságot azzal a céllal állították össze, hogy a KI tiszta képet nyerjen a magyar párt helyzetéről, felszámolja a frakcióharcokat, kijelölje a KMP fő feladatait és megteremtse a soron következő kongresszus politikai és személyi feltételeit. A KI részéről részt vettek a vitában: D. Z. Manuilszkij, Philipp Dengel német, Pavel Reiman cseh kommunisták, a KI VB tagjai, valamint több illegális néven szereplő elvtárs (köztük egy lengyel és egy osztrák). A KMP részéről Kun Béla, Révai József, Szerényi Sándor, Müller Ernő, Szántó Béla vett részt teljes jogú tagként. Meghívottként jelen volt és felszólalt Róth-Vándor Pál, Rostás István, Varga Jenő, Rákosi (Bíró) Zoltán. A bizottság tíz alkalommal ült össze.

A vita során szőnyegre kerültek a magyar munkásmozgalom összes nagy és kis kérdései: a párt stratégiája, a földkérdés, a trianoni békeszerződéssel kapcsolatos álláspont, a szakszervezetekben folyó harc taktikája csakúgy, mint egyes részharcok: a salgótarjáni sztrájk, az OTI-választások, a kivált esztergályosok és lakatosok ügye, a lebukások. A magyar küldöttek felszólalásait szenvedélyes frakciós hangvétel jellemezte, amely a vita során a közbeszólásokkal még tovább élesedett.

A vita jellegzetes sajátossága volt, hogy mind Révai, mind Szerényi *balról* támadták Kunt. Kitűnt, hogy a hozzászólók a KI VI. kongresszusának álláspontját tökéletesen túlhaladottnak, majdhogynem opportunistának tekintik. Révai által a Kun opportunizmusát bizonyító vádak közt fontos helyet foglalt el pl. az az állítás, hogy Kun *nem lépett fel elég élesen* az ellen, hogy a kongresszus olyan programot fogadjon el, amely Magyarország

számára nyitva hagyja a polgári demokratikus forradalom győzelmének lehetőségét. Kun nem azzal védekezett, hogy a program helyes, hanem azt bizonygatta, hogy ő fellépett ez ellen. Vádként szerepelt Kun ellen a földreform jelszavának kiadása is. Lényegében mindaz az eredmény, amit a KMP a magyar társadalom elemzése során a húszas években elért, most mint súlyos opportunista elhajlás jelentkezett – elsősorban Révai szájából. Révai élesen elítélte a Blum-téziseket is, megfosztván azokat minden pozitívumuktól.

A KI VB tagjai türelmesen és higgadtan hallgatták a véget nem érő szóáradatot, csupán néha tettek olyan megjegyzéseket, hogy a KI-t nem a frakciós sértések és sérelmek, nem egymás leveleinek idézgetése, hanem a KMP alapvető problémái érdeklik.

Üdítő perceket szerzett a bizottságnak Varga Jenő, aki a magyar társadalom struktúrájában végbement változásokat elemezte. A frakciós vitában világosan és tárgyilagosan kimondta: a KMP-ben a két frakció 1920 óta változatlan összeállításban létezik. Ezért nem lehet őszintének tekinteni sem Révai állásfoglalását a Blum-tézisek, sem Kun kritikáját a Róbert-féle platformmal szemben. Támogatta a fiatalok, a „harmadik generáció" bevonását a vezetésbe. Bírálta Kunt a konspiráció terén elkövetett könnyelműsége miatt.

Manuilszkij, a bizottság elnöke, nem reagált a frakciós vádaskodásokra, egyszerűen napirendre tért fölöttük. A döntés végeredményben a levont személyi konzekvenciákban tükröződött. Határozat született arról, hogy Lukács Györgyöt fel kell menteni a KÜB-ben viselt funkciójából. Hasonlóképpen el kell tiltani a magyar pártmunkától Krejcsi Ágostont, Lengyel Gyulát, valamint a franciaországi magyar emigrációban ugyancsak frakciós szerepet játszó Gerő Ernőt. Elmarasztalták Kunt amiatt, hogy külön levelezést folytatott a KÜB két tagjával, de megvédték a „békülékenység" és a „jobboldaliság" vádjával szemben.

Az elfogadott határozat kimondta, hogy sürgősen egybe kell hívni a párt kongresszusát. Kijelölte az egyes napirendi pontok előadóit Kun, Szerényi, Boér, Révai, Lovas személyében. Összeállított egy bizottságot (Kun, Szerényi, Révai) a kongresszusi vita alapját képező *Nyílt levél* megfogalmazására. Határozatot hozott arról, hogy a KÜB-nek el kell költözni Bécsből. Intézkedéseket tett a konspiráció javítására.[39]

Mint látható, a KI nem dramatizálta a frakcióharcokat, nem tartotta többnek, mint amik valójában voltak: nagy feladatra termett forradalmárok keserű vergődésének saját képességeik, energiájuk és azok felhasználási lehetőségei között; természetes következményét annak, hogy olyanok, akik százezreket tudtak volna vezetni, négy-öt embert vezettek csupán; hogy harcok helyett csak azok *látszata* vagy *szemlélése* jutott osztályrészükül. A KI vezető funkcionáriusai – mindenekelőtt a Bolsevik Párt tagjai – tapasztalatból tudták, hogy ha *igazi* harcokra kerül sor, ezek az emberek pillanatok alatt elfelejtik az egymás ellen felgyülemlett sérelmeket és képesek lesznek a pártért, a munkásosztály ügyéért közösen eredményesen dolgozni.

Minden szubjektíve érthető eleme mellett volt azonban a frakcióharcok-

nak két olyan következménye, amelyek tragikusan hatottak a párt egész további történelmére. Az egyik: a szektás tendenciák mérhetetlen felerősödése. Higgadt légkörben bizonyára nagyobb gondot lehetett volna fordítani a párt tényleges helyzetének elemzésére, a valós tények számbavételére. Így azonban nem a valóság volt a fontos, hanem az, nehogy a másik frakció kezébe adják az „opportunizmus" vádját. Ez a szempont egyik oka volt annak, hogy a KMP által rajzolt kép meglehetősen távol esett a magyar valóságtól, és téves következtetésekre vezetett.

A másik terület: a konspiráció, a párt védelme az osztályellenséggel szemben. Minden kommunista vezetőt mardosott annak tudata, hogy a felső vezetésben részt vesz (vagy részt vehet) a Horthy-rendőrség ügynöke. Mindenki – frakciós hovatartozástól függetlenül – alapvető kötelességének tekintette a befurakodott (vagy potenciális) provokátor leleplezését. Ám a frakcióharcok miatt olyan légkör alakult ki, hogy mindenki hajlamos volt azt hinni: a provokátor bizonyára a másik frakció soraiban van, tehát a „saját frakciónkhoz tartozókban megbízhatunk". Az ilyen szemlélet megkönnyítette az igazi provokátor dolgát.

Közben erőteljesen folynak a kongresszus előkészületei. Az illegális KMP történetében első ízben kerül sor a küldöttek választására. Igaz: a választás illegális kerületi konferenciákon történik, a választók nem ismerik a küldött valódi nevét, néha a küldött személyesen nincs is jelen. Mégis, kísérlet történik a párton belüli demokráciának a lehetőségek határain belüli érvényesítésére. Szavazati joggal csak az vehet részt a kongresszuson, akit valamelyik kerületi pártszervezet küldöttként megválaszt.

Kun Béla természetesen nem utazhatott Magyarországra. Ezért az itthoni titkárság feladata volt távollétében megválasztani. Erre a budapesti déli kerület konferenciáján került sor, 1929. november 29-én. A Ferencváros, Pesterzsébet, Csepel pártszervezeteit tömörítő kerület delegálta őt a kongresszusra.[40]

Időközben elkészült a Nyílt levél, amely elemezte a magyar társadalom helyzetét. Arra a megállapításra jutott, hogy Magyarországon csak közvetlen szocialista forradalom lehetséges. A munkásmozgalom állapotából azt a következtetést vonta le, hogy „a szociáldemokrácia szociálfasizmussá fejlődik". Egységfrontra csak „alulról", a szociáldemokrata munkásokkal látott lehetőséget. Feladatul jelölte ki „illegális vörös szakszervezetek" létrehozását, ami az adott időpontban teljesen irreális követelés volt. Ezekkel a megállapításokkal tovább erősítette a pártban a szektás tendenciákat. Érdeme viszont, hogy élesen és határozottan állást foglalt a frakciós csoportosulások ellen. Leszögezte: aki frakciós harcot kezd vagy folytat, azt kíméletlenül el kell távolítani a párt vezetéséből, sőt, a párt tagjai sorából is.[41]

1930 januárjában egymás után érkeztek Moszkvába az új vezetőgárda képviselői. Kun Bélának módjában állt megismerkedni azokkal a fiatal, munkásokból lett vezetőkkel, akik már a Tanácsköztársaság utáni generáció képviselői voltak: Lovas Mártonnal, Boér Ferenccel, Normai Ernővel, Sebes Pállal. Január közepén a Központi Bizottság Moszkvában ülést tartott, hogy egységes álláspontot alakítson ki a kongresszuson felmerülő kérdésekben. Ezen részt vett a KI képviseletében Philipp Dengel, valamint

Kun Béla, Révai József, Szerényi Sándor, Müller Ernő, Lukács György, Lovas Márton, Normai Ernő, Boér Ferenc, Sebes Pál, Bergmann József.

A fő kérdés továbbra is a frakcióharc felszámolása maradt. Ám előrelépés nem történt. Mindössze annyit sikerült elérni, hogy tisztázódtak a frontok: az új vezetés képviselői szövetségre léptek a régi Landler-frakció képviselőivel, Révai Józseffel és Lukács Györggyel Kun Béla ellen, ugyanekkor a Kommunista Internacionálé vezetői határozottan állást foglaltak Kun vezető szerepének fenntartása mellett.[42]

A Magyarországról jött vezetők azzal vádolták Kun Bélát, hogy nem akar őszintén, a Nyílt levél szellemében együttműködni velük. Intrikál, megpróbálja szembeállítani az új vezetést a Kommunista Internacionáléval. Ragaszkodik saját – erre alkalmatlan – embereinek hazai illegális munkára vezényléséhez. Elvtelen, baráti alapon közelít fontos politikai kérdésekhez (a földreform, üzemi sejtek, szakszervezeti munka): nem azt tartja fontosnak, helyes-e az adott álláspont, hanem azt, kitől származik. Azt állították, hogy Kun Béla a baloldali elhajlást tartja a pártot – sőt az egész Kommunista Internacionálét – fenyegető fő veszélynek. Minderről egy beadványt nyújtottak be a KI politikai titkárságához.[43]

Kun Béla szintén elkészítette a maga beadványát. Ebben cáfolja az ellene felhozott vádakat, ugyanakkor azonban leszögezi: véleménye szerint valóban létezik a baloldali elhajlás veszélye a Kommunisták Magyarországi Pártjában. Meg is nevezi azt. Ilyennek tartja a szakszervezetek bojkottjának jelszavát, a tartózkodást a legális lehetőségek kihasználásától, olyan részkövetelések kiadását a párt részéről, amelyekről nyilvánvaló, hogy a kapitalizmuson belül megvalósíthatatlanok.[44]

Ebben a helyzetben Kun Béla részéről bátorságra vall, hogy az „árral szemben" szót emelt, szinte alátámasztva az ellene már korábban felhozott vádakat, melyek szerint ő „békülékeny az opportunizmussal szemben". Kétségtelen, hogy a baloldali veszély elleni felépítésében nem jutott el a tényleges szektásság *lényegének* a feltárásához. Nem mondta ki, hogy a Kommunista Internacionálé csakúgy, mint a Kommunisták Magyarországi Pártja, túlbecsüli a forradalom erőit, lebecsüli a kapitalizmus belső tartalékait, tévesen ítéli meg mind a fasizmust, mind a szociáldemokráciát. (Idáig ebben az időben egyetlen kommunista vezető sem jutott el.) De fellépett az egészében szektás politika „vadhajtásai", szélsőségei ellen, igyekezett lenyesni azokat, nem csekély támadási felületet nyitva ezzel ellenfelei számára.

Beadványában kitért arra a vádra, hogy ő tovább folytatja frakciós tevékenységét. Ennek cáfolatául felhozta, hogy egészen jól tud együtt dolgozni Révai Józseffel, akitől pedig tíz éves frakciós szembenállás választja el.[45]

A Komintern – személyesen Manuilszkij és Dengel – ismételten megkísérelte a szembenálló feleket megbékélésre bírni. Csekély eredménnyel; végül kénytelenek voltak kategorikusan kijelenteni, hogy a Komintern ragaszkodik ahhoz, hogy Kun Béla a KMP-ben továbbra is vezető szerepet töltsön be.

Februárban sorra érkeztek Moszkvába a kongresszusi küldöttek. Kun irányította a kongresszussal kapcsolatos technikai feladatok lebonyolítását: a küldöttek fogadását, elszállásolását, a kongresszus céljára alkalmas helyi-

ség biztosítását. Utóbbira a Moszkva központjától mintegy 40 km-re levő Aprelevka nevű kisváros látszott legalkalmasabbnak. Fontos volt ugyanis, hogy a kongresszus ténye és a résztvevők személye rejtve maradjon a nagyvilág elől. Maga Moszkva városa – ahol nyüzsögtek a külföldi újságíróknak, üzletembereknek, diplomatáknak, tudósoknak álcázott hírszerzők – erre nem nyújtott garanciát. Aprelevka mellett, a „Május 1" nevű szovhozban volt egy kétemeletes faház, amely a GPU védelme alatt állt. Itt tartották nemcsak a magyar, de több más illegális párt (köztük a kínai és a román) kongresszusát is ezekben az években.

Az utókor már tudja – a kortársak csak feltételezhették –, hogy hiába volt a jó konspiráció. Hetényi és Schweinitzer előre tudtak a kongresszusról; ügynökük ott volt a küldöttek között, és pontos tájékoztatással szolgált a tanácskozás előkészítéséről.

Kun Béla közben ismerkedett a párt új nemzedékével. Hosszasan beszélgetett az alföldi földmunkásokkal – a szolnoki Tisza Antallal, a mezőtúri Maki Józseffel, a bányászokkal (akik közül Pothornik Józseffel már találkozott 1928 márciusában Losoncon), az angyalföldi, újpesti, ferencvárosi küldöttekkel. A párt falusi osztályának munkájáról egy kaposvári férfi tájékoztatta: Nagy Imre.

1930. február 27-én, egy csütörtöki délután nyílt meg a kongresszus. Az ünnepélyesség nem külsőségekben fejeződött ki. Az egyszerű orosz faházból a küldöttek egy hóval vastagon borított majorra láttak, amely élte a maga mindennapi életét. Az esemény pátoszát a jelenlevők összetétele garantálta. A magyar kommunista mozgalom legkiemelkedőbb harcosai közül kerültek ki azok, akik egybegyűltek, hogy komolyan és alaposan számba vegyék a párt helyzetét. Ott volt az első, a Tanácsköztársaságot megteremtő generáció néhány képviselője (Kun Béla, Lukács György, Révai József, Szántó Béla), a pártot újjászervező, a húszas évek és az MSZMP harcaiban edződött forradalmárok (Róth-Vándor Pál, Kiss Hugó) és a Horthy-rendszer börtöneit megjárt illegálisok. A Komintern részéről a csehszlovákiai kommunista mozgalom kiemelkedő alakja, a magyar származású Fried Jenő üdvözölte a tanácskozást.

A kongresszus politikai referátumát Kun Béla tartotta. Magyarország külpolitikai helyzetét elemezve abból indult ki, hogy a Bethlen-kormány külpolitikája két nagy ellentét-csoport – az imperialisták egymás közti, valamint az imperializmus és a Szovjetunió közötti ellentét – kihasználására épül. A magyar rendszer szükségszerűen mindig arra az imperialista csoportra vagy nagyhatalomra támaszkodik, amelynek nem érdeke az európai status quo fenntartása. Az adott esetben ez a nagyhatalom – Olaszország. Az olasz–francia ellentét az az alap, amelyen Magyarország jelentőségre tehet szert és bekapcsolódhat a világpolitikába. Amellett a Bethlen-kormánynak jól jönne egy szovjetellenes háború, amelyben – bizonyos ellenszolgáltatások, mindenekelőtt a területi revízió ellenében – részt venne.

A gazdasági válságról szólva megállapította, hogy az különösen pusztító lesz, részben a mezőgazdaság helyzetének súlyosbodása miatt, részben azért, mert az államháztartás egyensúlya nem lesz tovább fenntartható. Mint mondotta, a magyarországi fasizmusnak elég széles tömegbázisra

sikerült szert tennie a városi és falusi kispolgárság soraiban. Most azonban a tömegbázis szűkülésének vagyunk tanúi. A nacionalista demagógia, amelyekkel e tömegeket kezdetben megnyerték, egyre kevésbé hatásos, szociális demagógiával viszont a rendszer nem tud operálni. Ebből azt a következtetést vonta le, hogy az „osztály osztály ellen" jelszó Magyarországon nem a távoli, hanem a közeli jövő aktuális jelszava.

Ebben a harcban – véleménye szerint – a burzsoázia a front fő szakaszán a Szociáldemokrata Pártot veti be. A nyílt fasiszta munkásszervezetek („sasok", „ébredők" stb.) a második-harmadik vonalban helyezkednek el minden különösebb stratégiai jelentőség nélkül. A fasiszta rendszer megmentésének feladata a Szociáldemokrata Pártra vár, amely kész vállalni azt. De nem fogja tudni betölteni, nem fog olyan akadályává válni a forradalomnak, mint a német vagy a francia szociáldemokrácia, mivel a tömegek kiábrándultak belőle.

Kun Béla felvetette a kérdést: van-e más perspektíva Magyarországon, mint a proletárforradalom? Elképzelhető-e a demokratikus alternatíva? A kérdésre nemleges választ adott. Elképzelhető ugyan egy koalíciós kormány, amelyben a fasizmus bethleni és gömbösi szárnya a szociáldemokratákkal közösen gyakorolja a hatalmat; ez azonban nem demokrácia lesz, csupán a fasizmus átszervezése. Egy ilyesfajta átszervezés nem változtatja meg az eljövendő forradalom jellegét.

Ahhoz, hogy a kommunista párt a forradalmat győzelemre vigye, igazi tömegpárttá kell válnia. Ennek alapvető feltétele, hogy a párt gyökeret verjen a nagyüzemekben. „Nekünk az üzem az, ami a betyárnak a Bakonyerdő" – mondotta. Létre kell hozni a forradalmi érzelmű üzemi bizalmiak hálózatát. Megállapítva, hogy a KMP-nek vannak bizonyos pozíciói a munkanélküliek között, óvott attól, hogy a „munkanélküliek pártjává" váljon. A párt taglétszámával kapcsolatban megjegyezte: egy illegális pártnak a taglétszáma szükségszerűen alacsony. Ez nem akadálya annak, hogy befolyása nagy legyen. Szólott a kádernevelés feladatairól, majd kijelentette: a fő feladat – politikai tömegsztrájk szervezése, amely lépést jelent előre a fegyveres felkeléshez vezető úton. A fegyveres felkelésre, a polgárháborúra készülni kell, mert „közelebb vagyunk a forradalomhoz, mint a világ bármelyik kommunista pártja". Beszédét a közeli jövőben győzedelmeskedő második proletárforradalom éltetésével fejezte be.[46]

Mint látható, a referátum tartalmazott helyes és helytelen meglátásokat. A Horthy-rendszer külpolitikai helyzetét nemcsak az adott pillanat szempontjából értékelte helyesen, de előre látta a szovjetellenes háborúhoz való csatlakozást és annak indítékait. Igaza volt abban is, hogy a rendszer „békés" demokratizálása képtelenség. Helyes követelés volt a párt tömegmunkájának fokozása, az üzemi munka erősítése. Abszolút helytelennek bizonyult viszont a szociáldemokrata párt értékelése. Ebben a kérdésben egyszerre több hibát is vétett. Ha eltekintünk a Kominternben ez idő tájt általánosan elfogadott „szociálfasizmus" fogalmától, akkor is teljesen irreális volt az a feltételezés, hogy a magyar fasizmus a szociáldemokráciának „központi helyet szán" a munkásosztály elleni harcban. Történelmietlen analógia – az 1919–1921-es németországi és ausztriai viszonyok egyoldalú

Dnyepropetrovszki munkások között

értelmezése – vezethetett csak arra a feltételezésre, hogy a Horthy-rendszert a válság alatt az SZDP fogja „megmenteni". A valóságban a válság alatt a magyar uralkodó osztályok soraiban általános jobbratolódás ment végbe, az SZDP-nek a kormánykörökhöz fűződő kapcsolatai lazultak. Olyan koalíció gondolata, amelyben az SZDP részt vett volna (mint 1920-ban a Huszár-kormány) az elkövetkező években fel sem vetődött.

A referátumokhoz kapcsolódó felszólalások általában élesen támadták Kun Bélát – nem a referátum tartalma, hanem korábbi frakciós tevékenysége miatt. Ebben a vonatkozásban igen figyelemre méltó volt Fried Jenőnek, a KI küldöttjének a felszólalása. Fried kijelentette: a kommunisták nincsenek *általában* a frakciózás ellen. Ha a párt érdeke megkívánja, igenis kell frakciózni. Lenin is frakciózott annak idején a mensevikek ellen. A hiba az, ha a frakcióérdeket fölébe helyezik a párt érdekeinek, miként azt a Blum-tézisek esetében Révai, a Róbert-tézisek esetében pedig Kun tette.[47]

Az első napirendi pont zárszavában Kun Béla erre a kérdésre röviden azt válaszolta, hogy a frakciózást a KMP egyszer s mindenkorra eltemette. A fő figyelmet a politikai kérdéseknek szentelte. Megállapította: a fasizmus és a szociáldemokrácia között nemcsak azonosságok vannak, de különbségek is. Nem véletlen, hogy Bethlen a kispolgárokhoz és a parasztokhoz közvetlenül fordul, a munkásokhoz viszont csak az SZDP közvetítésével.

Felhívta a figyelmet arra, hogy a pártban már itt vannak a salgótarjáni bányászok, a tiszántúli földmunkások – de még nincs itt Csepel, nincsenek itt a vasasok. Hiányoznak a magyar munkásság legfontosabb rétegei. A legtöbb esélye a pártnak tömegmunkája kiterjesztéséhez a bányászok, földmunkások, a textil- és vegyipar dolgozói között van.[48]

A kongresszus több mint két hétig ülésezett. Közben Kun Béla megbetegedett, be kellett járnia Moszkvába kezeltetni magát. Amellett az ő feladata volt megszervezni, hogy a kongresszusi küldöttek a munka végeztével utazást tegyenek a Szovjetunióban. Az illegalitásban dolgozó magyar kommunistáknak életre szóló élményt jelentett, hogy közvetlenül láthatták az épülő szocializmus országát, annak világraszóló eredményeit és emberfeletti erőfeszítést igénylő, leküzdésre váró nehézségeit. (Az utóbbiak megértése azért is fontos volt, mert a legtöbb kommunistában utópisztikus elképzelések éltek a Szovjetunióról.) Az utazás, a személyes találkozás élménye megerősítette a kommunistákban az ügy igazába vetett hitet, érveket adott, szélesítette látókörüket.

A kongresszuson megválasztott Központi Bizottság nem ment rögtön haza. Néhány ülést Moszkvában tartottak, ezeken tehát Kun Béla is részt tudott venni. Ismét – akárcsak bécsi tartózkodása alatt – lehetősége nyílott a pártélet hétköznapi munkájában való részvételre. Olyan ügyeket tárgyalnak meg közösen az új KB-tagokkal (Szerényi Sándor, Boér Ferenc, Normai Ernő, Lovas Márton, Bergmann József), mint az SZDP-ben végzendő munka, a KIMSZ II. kongresszusának előkészítése, a párt pénzügyi helyzete, egyes elvtársak kihozatala a Szovjetunióba. Sok szó esik Madzsar Józsefről, akit a legális területen folyó pártmunka központi alakjává akarnak tenni.[49] (Kun Bélának néhány év múlva lehetősége nyílott megismerkedni vele, amikor a rendőrség üldözése elől a Szovjetunióba menekült.)

Áprilisban mind a küldöttek, mind a KB-tagok többsége hazatért Magyarországra. Moszkvában Bergmann József maradt, mint az új KB képviselője a Kommunista Internacionáléban.

Bergmann József (Barna) eredeti szakmájára nézve kárpitos volt. A famunkás szakszervezetben került kapcsolatba a kommunista ellenzékkel és lett a párt tagja. Beválasztották őt a kárpitos szakosztály vezetőségébe, amivel a KMP értékes pozícióra tett szert ebben a szakszervezetben. 1928-ban a KMP küldötteként részt vett a Kommunista Internacionálé VI. kongresszusán. Az új vezetésben – Szerényi Sándor mellett – ő számított olyan embernek, aki leginkább tájékozott a nemzetközi kommunista mozgalom vezető köreiben.

Az ekkor mindössze 24 éves, igen magabiztos fiatalember ellenszenvvel viseltetett Kun Béla iránt. Valószínűleg nehezen tűrte, hogy Kun nálánál összehasonlíthatatlanul nagyobb műveltséggel, befolyással, tekintéllyel rendelkezik. Ezt apró – de szüntelen – intrikákkal igyekezett ellensúlyozni. Nem informálta rendszeresen Kunt a KMP ügyeiről, kereste a KI vezetői között azokat, akik rossz viszonyban voltak Kun Bélával, kompromittáló anyagokat gyűjtött ellene.[50]

1930 – a magyar kommunista mozgalom nehéz éve. Az az év, amikor a párt – a munkanélküli mozgalmon keresztül – a legnagyobb tömegeket tudja saját jelszavai alatt az utcára vinni, amikor százezer tüntető követel munkát, kenyeret, amikor az újságok hetente adnak hírt új és új kommunista megmozdulásról. Ugyanakkor ez az az év, amikor a rendőrség hatszor egymás után tartóztatja le a vezető szervek tagjait, fedi fel az újra és újra létrehozott nyomdát.

Januárban – mialatt a KB tagjai Moszkvában a kongresszust készítik elő – letartóztatták a titkárság vezetésével átmenetileg megbízott Csapó Józsefet és társait, megtalálták a *Kommunista* nyomdáját. Április végén letartóztatták a kongresszusról hazatért Fürst Zoltánt, a KB tagját és társait – Horváth Verát, Winkler Ágostont. Július végén – Normai Ernőt, a titkárság vezetésével megbízott KB-tagot és társait, szeptember elején – Földes Pált, az apparátus vezetőjét és társát; október végén – Rostás Istvánt és Juranovszki Bélát, a KB tagjait és társait; december végén – Révai Józsefet és a titkárság több tagját.[51]

A lebukások és az azokat kísérő körülmények nem hagytak kétséget az iránt, hogy a párt vezetői között egy vagy több provokátor foglal helyet. Csak azt nem lehetett tudni, ki az.

Kun Bélának már akkor, amikor 1929 őszén először kezdett ismerkedni a hazulról jött vezetőkkel, volt olyan gyanúja, hogy valaki közülük bizonyára provokátor. Ez a ki nem mondható gondolat irritálta őt a velük folytatott viták során is.

Mivel nem tudhatta, ki a rendőrügynök, ahhoz a hipotézishez tartotta magát, hogy bárki közülük az lehet.

Gyanúját az is erősítette, hogy a KB tagjai nem hagyták abba az ellene irányuló támadásokat. Vajon nem a kommunizmus ellenségeinek érdeke az ő lejáratása, eltávolítása a pártvezetésből? Az emóciók embere volt, akire haragudott, arról a nagyon rosszat is fel tudta tételezni.

Ráadásul a KB több tagjától futott be Moszkvába, a KI Nemzetközi Ellenőrző Bizottságához olyan levél, amelyben valamelyik társuk iránti gyanújuknak adtak hangot. Ebben nem volt semmi rendkívüli. Ők – akik csakúgy, mint Kun, felelősnek érezték magukat a pártért – szintén keresték a spiclit, és mivel más lehetőségük nem volt, apró mozaikokból rakták össze a gyanút – legtöbbször tévesen. A Nemzetközi Ellenőrző Bizottság – amely ezen ügyek kivizsgálásába bevonta Kun Bélát és az általa megnevezett embereket – abból indult ki, hogy a spicli maga is ír ilyen levelet, hogy másra terelje a gyanút. A levelek írói tehát pontosan annyira gyanúsak, mint azok, akikről a levelek szólnak. Számolni kellett azzal is, hogy a spicliség vádját egyesek frakciós célokra fogják felhasználni, így „ütnek ki" a vezetésből nekik nem tetsző embereket.

A hazai vezetéssel szembeni bizalmatlansága, a provokátorok elleni harc szükségletei Kun Bélát 1930-ban egy szerencsétlenül végződött intézkedésre ösztönözték. Abból kiindulva, hogy százszázalékosan csak azok megbízhatóak, akik eleve nem kerülhettek kapcsolatba a horthysta rendőrséggel, 1930 nyarán – a KB megkérdezése nélkül – magyarországi pártmunkára küldött két moszkvai ifjúmunkást, Görög Istvánt és Gajdos Jánost. Mindketten tizenévesen kerültek a Szovjetunióba a húszas évek elején, kicserélt kommunisták gyermekeiként. Szovjet környezetben nőttek fel, égtek a forradalmi lelkesedéstől és készek voltak mindent elvállalni, amivel a párt megbízza őket. A magyar viszonyokról, az illegális pártmunkáról és a konspirációról fogalmuk sem volt. Kun Béla azonban úgy gondolta, hogy a velük folytatott néhány beszélgetés elegendő lesz e hiány pótlására. Ellátva őket megfelelő címekkel és iratokkal, útnak indította őket Budapestre.

A két komszomolista Budapesten már megérkezésük első napjaiban a konspirációs hibák olyan tömegét követte el, hogy a magyar rendőrségnél sokkal tapasztalatlanabb apparátus figyelme is rájuk terelődött volna. (Együtt laktak egy albérleti szobában, a lakásadónő jelenlétében oroszul beszéltek, cirillbetűs holmikat hoztak magukkal stb.) Hetényiék először nem akartak hinni a szemüknek; nem voltak hozzászokva a KMP részéről ekkora konspirációs járatlansághoz. Amikor azonban rájöttek, miről van szó, nem siettek a fiatalemberek letartóztatásával. Megvárták, amíg azok rávezetik őket a KMP több fontos címére. Majd tovább vártak, abban a reményben, hogy a két lelkes ifjú révén valami „igazi nagy fogásra" sikerül szert tenni.

Nem csalódtak.

A KÜB határozata értelmében Révai Józsefnek 1930. december végén Magyarországra kellett jönnie. Érkezésének előkészítésével és fogadásával Görögöt és Gajdost bízták meg.

Amikor a fiatalembereket állandóan szemmel tartó detektívek megpillantották az illegális találkozóra érkező Révait, világossá vált számukra: ez az a pillanat, amikor le kell csapniuk.

Révai letartóztatása olyan örömet váltott ki a politikai nyomozóosztály detektívjeiből, hogy a két fiatalembert nem bántották, sőt, egyenesen kedélyesen bántak velük. Viszonylag rövid börtönbüntetés után hamarosan visszaengedték őket a Szovjetunióba.[52]

A spiclikeresésnek esett áldozatul Boér Ferenc vasmunkás, a KB tagja, akit – téves kombinációk alapján – 1930 szeptemberében kizártak a pártból és kiszerkesztettek a *Kommunistá*ban.

Végre 1930 novemberében a gyanú az igazi spiclire, Oancz Józsefre terelődött.

A két utolsó – a szeptemberi és október végi – lebukás körülményei olyanok voltak, hogy azok alapján szinte százszázalékos biztonsággal ki lehetett mondani: ő a beépült provokátor. Erre a következtetésre jutottak a lebukás szenvedő alanyai – Földes Pál és Rostás István – csakúgy, mint a kintmaradt KB-tagok, élükön Szerényi Sándorral.

Oancz József a magyar rendőrség legeredményesebben dolgozó, legnagyobb karriert befutott ügynökei közé tartozik. Mint fiatal vasmunkás került a kommunista mozgalomba, és a Rákosi-per vádlottjaként két és fél évi börtönbüntetést kapott. A politikai osztály nyomozói felfigyeltek a jó képességű, ugyanakkor meglehetősen pénzéhes fiatalemberre. Még a börtönben volt, amikor ajánlatot tettek neki: álljon a rendőrség szolgálatába, rendszeres anyagi ellenszolgáltatás fejében. Az ajánlatot elfogadta.

Kiszabadulása után – az utasításoknak megfelelően – igyekezett kimagaslóan jó munkát végezni a pártban. A vasmunkások között korábban a pártnak alig volt pozíciója. Oancz vezetésével a vasas-frakció megerősödött. 1928 végén már a Budapesti Pártbizottság tagjai között találjuk, ahol szintén jó munkát végez: jelentős része van a kerületi pártszervezetek kiépítésében, a szakszervezeti munka fellendítésében. A Budapesti Pártbizottság tagjaként egyre nagyobb betekintést nyer a pártmunka különböző területeire.

Dolgozik, építi a pártot – és írja a jelentéseket.

Az ő jelzései nyomán tartóztatják le 1929 nyarán Orosz Nándort, majd Háy Mihályt. (Ezután lesz a titkárság tagja.) Ő vezeti rá a detektíveket a Rákóczi út 54. sz. alatti lakásra, ahol Friss István vezetésével a *Kommunista* készül. Tőle tudja meg Hetényi, ki vezeti az itthoni ügyeket, amíg a párt vezetősége (köztük ő maga) a kongresszuson tartózkodik. Aktívan részt vesz a kongresszus vitájában (még elnököl is), nem marad ki a frakcióharcokból sem – és utána pontosan felsorolja a küldötteket, leírja a kongresszus lefolyását, a kulisszák előtt és azok mögött lezajlott eseményeket. Tagja lesz nemcsak a Központi Bizottságnak, de az annál szűkebb, az operatív vezetést kézben tartó testületnek, a Politikai Bizottságnak is. Rendszerint tudja, kik az otthoni vezetők, hogyan tartják az összeköttetést a nyomdával. Nemcsak részt vesz a KB azon ülésein, ahol a konspirációs válságot tárgyalják, de javaslatokat tesz a konspiráció javítására, a spiclik elleni harc hatékonyságának fokozására.

Amikor 1930 őszén az ellene addig csendesen parázsló gyanú már erőteljes lángként lobog, a KB Moszkvába küldi őt. Ez nem volt új módszer a provokátorok elleni harc történetében, korábban is alkalmazták már. Afféle „tűzpróba" volt: ha nem hajlandó kimenni, akkor – úgy vélték – ezzel leleplezi önmagát. Ha pedig kimegy, odakint a KI megfelelő szerveinek nagyobb lehetőségük van az igazság felderítésére, mint az otthoni illegális mozgalomnak. (Ebben tévedtek. A KI nem rendelkezett olyan információs hálózattal, amely választ tudott volna adni arra a kérdésre, ki valójában a rendőrség embere.)

Oancz ismételt kiutazásának kérdését (márciusban tért haza a Szovjetunióból) megtárgyalták főnökei, a politikai rendőrség vezetői. Ha hinni lehet utólagos visszaemlékezéseiknek, le akarták beszélni róla, túl kockázatosnak tartva azt. Ám Oancz magabiztos volt. Jól tudva, hogy spicligyanú miatt küldik ki, abban bízott, hogy ezt a gyanút a KB többi tagjára (elsősorban Szerényi Sándorra) tudja majd terelni. Úgy gondolta, hogy Kun Bélát meggyőzheti majd: azért akarják őt kiütni a vezetésből, mert ő az „igazi bolsevik", az ő ellene folytatott „hajsza" frakciós elfogultságból folyik.

Ezúttal azonban tévedett.

Kun Béla nem vette ugyan „készpénznek" a KB véleményét és a Moszkvába érkező Oanczcal előbb elkezdett foglalkozni. Magával vitte egy üdülőbe (őrá is ráfért a pihenés), ahol többször hosszasan elbeszélgettek. A beszélgetésekbe Kun beépített néhány – ártatlannak tűnő – patront. És amikor ezek „felrobbantak", amikor Oancz ellentmondásokba keveredett, majd elkezdett összevissza hazudozni, már nem kellett gondolkodnia, mit tegyen.

A GPU szervei 1930 decemberében letartóztatták Oancz Józsefet.[53]

Az ügy azonban ezzel nem ért véget. A Kommunista Internacionálénak az év folyamán többször foglalkoznia kellett a magyar párt helyzetével. A tárgyalások hangja egyre ingerültebb lett. Decemberben Pjatnyickij már nyíltan megmondta: csalódtak az új Központi Bizottságban. Hozzátette: nem lehet tovább tűrni a KB részéről Kun Béla ellen folytatott hajszát. Manuilszkij ezt kiegészítette azzal az Oancz ügyből leszűrt tanulsággal,

hogy a Kun elleni intrikákban nyilvánvalóan benne van a rendőrség keze.[54] Ez előre vetette az árnyékát az új KB elleni szigorú rendszabályoknak.

Ezekre 1931 során két ízben – februárban és júliusban – került sor. A KI Végrehajtó Bizottsága felelősségre vonta a II. kongresszuson megválasztott Központi Bizottság vezetőit, mindenekelőtt Szerényi Sándort és Bergmann Józsefet a pártban keletkezett konspirációs válságért, azért, mert „hagyták rendőrkémekkel teletűzdelni a pártot". A határozat azt állította, hogy a KB nem hajtotta végre a II. kongresszus határozatát, kirakatpolitikát folytatott, és a Kommunista Internacionálét hamis jelentésekkel félrevezette. A határozat nyomán Szerényi Sándort és Bergmann Józsefet a KI Nemzetközi Ellenőrző Bizottsága leváltotta a magyar párt éléről.[55]

Ezzel a II. kongresszuson megválasztott Központi Bizottság gyakorlatilag eltűnt a párt életéből. Tagjainak többsége börtönben ült, a többiek ellen vizsgálat volt készülőben.

Új embereket kellett a helyükre állítani.

Ez a feladat a Komintern Közép-európai Titkárságára várt, melynek élén ekkor a lett nemzetiségű, de Belorusszia Kommunista Pártjában nevelkedett Wilhelm Knorin állt. Knorin messzemenően figyelembe vette Kun Béla javaslatait az új káderek vezénylésénél. A KMP új vezetői részben az emigrációból, részben a börtönökből nemrég szabadultak közül kerültek ki.

Elsőként Huszti Ferenc jelent meg Bécsben. Különleges megbízatással érkezett: a pártba befurakodott spiclik és provokátorok leleplezése volt a feladata. Múltja és szakmai tapasztalatai predesztinálták erre. Végzett jogász, a Tanácsköztársaság vádbiztosa, majd a Szovjetunióban ügyész, később pártmunkás. Egyike azoknak a magyaroknak, akik a szovjet közéletben magas funkcióba kerültek. A KMP-hez vezénylése előtt az Összszövetségi Központi Végrehajtó Bizottság (Vszeszojuznij Centralnij Iszpolnyityelnij Komityet – VCIK), a mai Legfelsőbb Tanács államfői funkcióját betöltő szerv tagja. A pártmunkára mozgósították között kétségtelenül a legképzettebb, legnagyobb vezetői tapasztalatokkal rendelkező ember. Amellett személyes összeköttetései voltak a Komintern vezetésében; Kun Bélán kívül szoros kapcsolatban állt a már említett Knorinnal.

A KI döntése úgy szólt, hogy Husztinak nem szabad átlépnie a magyar határt, munkáját a KÜB-ben kell végeznie. Így akarta a Komintern a pártmunka kontinuitását biztosítani arra az esetre, ha nem szűnnének meg a lebukások.

Huszti Ferenc nagy munkát végzett a rendőrügynökök felderítése érdekében. Segítőtársa volt ebben dr. Molnár René, a Vörös Segély ügyvédje, akinek módja volt közvetlenül bepillantani a letartóztatottak aktáiba. Munkájuk eredményeként elkészült a „spicli-almanach", egy több tucat nevet tartalmazó lista, amelyet a *Kommunista* folyamatosan közölt. Az ily módon kipellengérezett embereket nemcsak a kommunista mozgalom vetette ki magából, de a szélesebb munkáskollektíva is megvetéssel és gyűlölettel fordult el tőlük. Bár Huszti mindent megtett, hogy munkáját lelkiismeretesen végezze, a horthysta rendőrség kártyáiba ő se tudott belelátni; ítéletei jobbára feltételezéseken alapultak. Ez az oka annak, hogy – mai ismereteink szerint – a listára felvettek *többsége* ártatlan volt. Ugyanakkor találunk

Huszti Ferenc

Karikás Frigyes

rajta nem kevés olyan embert, akinek rendőrügynök mivoltát a felszabadulás után előkerült okmányok perrendszerűen igazolták.

Csakhamar kiderült, hogy ehhez a munkához ismerni kell a párt tevékenységének minden területét. És mert Huszti bizonyult a vezetés legképzettebb tagjának, rövidesen az ő szava nyomott legtöbbet a latban; a párt tényleges vezetőjévé vált.

Huszti Ferenc korábban, a húszas évek elején – amikor még Bécsben, majd a szerb megszállás alatti „Pécs-Baranya háromszögben" tartózkodott, a Landler-frakció híve volt. Szovjetunióbeli tartózkodása alatt azonban megszakadtak kapcsolatai a landleristákkal és 1931-ben lényegében frakción kívülinek lehetett tekinteni. Munkájához mindenesetre azt az eligazítást kapta Knorintól, hogy „mindenek felett áll Kun elvtárs pozíciója" – és ehhez igyekezett is tartani magát.

Huszti mellett Gold Géza volt az újonnan érkezettek legfontosabbika. Elméletileg jól képzett, a tömegmunkában is járatos emberként tartották számon a Szovjetunióban, ahol újságíróként dolgozott. Kun feltétlen hívének számított – ellentétben az ugyancsak ekkor hazavezényelt Sallai Imrével, aki mögött régi landlerista múlt állt. Sallai – mint fentebb már írtuk – 1928–1929-ben példamutató fegyelemmel dolgozott itthon. 1929-ben visszatért a Szovjetunióba, ahol a Volga-Német Autonóm Köztársaságban hivatásos pártmunkásként tevékenykedett.

Szóba került még Révész Imre, Gerő Ernő, Friedmann Imre, Karikás Frigyes, Komor Imre hazaküldése franciaországi, illetve szovjetunióbeli emigrációból. Közülük Karikás és Friedmann vezénylése valósult meg, Komor később (1933-ban) jött haza.[56]

Ezzel a vezetéssel Kun Bélának nem voltak olyan problémái, mint a ko-

rábbival. A frakcióharcok gyakorlatilag megszűntek, illetve áttolódtak oda, ahol az előző vezetés még pozíciókat őrzött: a moszkvai Lenin Iskolára. Az új vezetők képzettebbek és tapasztaltabbak voltak annál, semhogy a Komintern határozott tilalma ellenére felújítsák a harcokat.

A leváltott Barna–Bergmann helyét a Kominternben a börtönből nemrég szabadult Poll Sándor foglalta el. Ő konstruktív együttműködésre törekedett Kun Bélával és ez sikerült is neki. Azonban nem sokáig maradt Moszkvában, a pártmunka haza szólította. 1931 őszétől a KMP képviseletét a KI-ben Kun, illetve Sebes Pál látták el.

Kun Béla számára ezidőben a magyar párttal való kapcsolat fő formája a Huszti Ferenccel való levelezés volt. Huszti rendszeresen és precízen beszámolt neki a pártélet fontosabb eseményeiről; ő válaszolt, tanácsokat adott és amiben tudott, segített. 1931-ben például nagy gyűjtést kezdeményezett a KMP javára a Szovjetunióban élő magyar emigránsok között; kijárta, hogy a szovjet pénzügyi szervek engedélyezzék a tekintélyes összeg átváltását rubelről konvertibilis valutára és átutalják a KMP-nak.[57] Megerősítette a *Sarló és Kalapács,* a szovjetunióbeli emigráció folyóiratának szerkesztőségét, szorosabbá tette a lap kapcsolatát a KMP-vel. Létrehozott egy bizottságot a párt ideológiai támogatására. Ennek tagjai lettek Rudas László, Fogarasi Béla, Lippay Zoltán, Hajdú Pál, Gerő Ernő, Lengyel József, Münnich Ferenc, Biermann István és mások.[58]

Változatlanul sokat foglalkoztatják a KMP problémái. 1931 őszén érkezett Moszkvába Kiss Károly, a KB tagja. A vele való beszélgetésekből – amelyek részben lakásán, részben a Kominternben levő irodájában folytak le – arra a kérdésre keresett választ: milyen lehetőségei vannak az illegalitás áttörésének, annak, hogy a párt szélesebb tömegekhez jusson el? Felfigyelt arra, hogy a munkások egyes üzemekben valamiféle önsegélyező pénztárakat (a mai KST-hez hasonlót) hoznak létre. Azonnal arra gondolt, hogy ezeket „kézbe lehetne venni", felhasználni legális fedőszervnek.[59] Ugyanez a gondolat fogalmazódik meg a KÜB-nek írt leveleiben. Javasolja az Antialkoholista Munkásszövetségnek, mint kommunista fedőszervnek a feltámasztását.[60] Mint ismeretes, ezek a javaslatok nem valósultak meg.

Ebben az időben írja – pártmegbízatásból – a „Harc spiclikkel, rendőrkémekkel, provokátorokkal" című brosúrát. A tanulmány összegezi a KMP tapasztalatait, áttekintést nyújt erről a küzdelemről. Miként ezekben az években írt valamennyi műve, ez is a „szociálfasizmus" szemüvegén keresztül vizsgálódik. Így jut arra a következtetésre, hogy a rendőrségnek a munkásmozgalomba beépített legfőbb ügynökei: a szociáldemokrata funkcionáriusok. Ez a tétel ugyan nem nélkülözi az igazság bizonyos elemeit: konkrét bizonyítékaink vannak arra vonatkozóan, hogy egyes szociáldemokrata vezérek – Peyer Károly, Esztergályos János – rendszeresen vagy esetenként informálták a rendőrséget a mozgalomban működő kommunistákról. Mégis helytelen, egyrészt mert alaptalanul általánosít, másrészt mert tompítja az éberséget a provokátorok alapvető típusával, a magukat kommunistának álcázó ügynökökkel szemben.

A brosúra időzítése nem volt véletlen. Egybeesett a „Sas–Barna-csoport" utolsó maradványainak felszámolásával.

A Kominternhez tartozó Lenin Iskolán 1929 óta létezett önálló magyar csoport. Erre az iskolára általában olyan, a hazai pártmunkában kitűnt kommunisták kerültek, akiket az illető pártok vezetőknek szántak. Ehhez szükséges elméleti-politikai ismereteiket volt hivatva megadni az iskola. Tanultak itt olyanok is, akik már az iskola előtt KB-tagok voltak. Illegális pártok gyakran küldtek az iskolára börtönből szabadult elvtársakat: hadd erősödjenek meg fizikailag, kapjanak erkölcsi kárpótlást, eszmei muníciót a további harcokhoz. Az iskola elvégzése után egyesek hazamentek pártmunkára, mások a KI apparátusában vagy valamelyik testvérpárt soraiban dolgoztak tovább. Azok pedig, akiknek egészségi, családi vagy egyéb körülményei egyiket sem tették lehetővé, letelepedtek a Szovjetunióban, ahol képzettségüknek megfelelő munkát kaptak.

1932 elején a magyar csoport főleg azokból állott, akiket a „Sas–Barna-vezetés" küldött ki. Az iskola különböző tanfolyamain tanultak Czeiner Ferenc, Jolsvai Vilmos, Sugár Lajos, Krieszl János, Lovas Márton. Az iskola hallgatói közül egyesek kapcsolatban állottak a KMP Moszkvában tartózkodó, de funkciójukból leváltott vezetőivel – Szerényi Sándorral, Bergmann Józseffel, Házi Károllyal, Kiss Hugóval.

A II. kongresszuson megválasztott vezetőség leváltása és az ellene hozott határozat élénk visszatetszést váltott ki az iskola azon hallgatóiból, akik e vezetéshez közel álltak. 1932 áprilisában az ellentétek kirobbantak. A csoport pártbizalmija, Czeiner Ferenc – Krieszl János és Lovas Márton közreműködésével – hangulatot keltett Kun Béla ellen. Ő és hívei bírálták a KI Politikai Titkárságának határozatát, azt a „Kun-klikk győzelmének" nevezték.

Kun Béla nem volt hajlandó tűrni az ellene irányuló akciót. Vizsgálatot kezdeményezett. melynek eredményeként a csoport tagjait kizárták az iskoláról.[61]

Meg volt győződve arról, hogy aki az ő személye és vezetési módszere ellen fellép, a párt ellensége és megérdemli, hogy ellenségként bánjanak vele. Ezt az álláspontot tükrözte a *Pravda* 1931. november 30-i számában V. Inszarov aláírással megjelent (valószínűleg Kun által sugallt) „Üssük ki a burzsoázia kezéből a provokáció fegyverét!" című cikk is. Ebben a következő kitétel található:

„A magyar kommunista pártban például az elmúlt években frakciós harc folyt Kun Béla elvtárs ellen. Ezt a harcot, mint most kiderült, kihasználta – és részben szervezte – a politikai rendőrség. Először, a rendőrségnek diszkreditálni kellett az egyik legjobb magyar bolsevikot. Másodszor, elvtelen harcot kezdeményezve, annak leple alatt be lehet csempészni a párt vezető szerveibe saját ügynökeit."[62]

Világos. Aki Kun Béla ellen fellép, az a horthysta rendőrség ügynöke. A rendőrügynököket pedig ártalmatlanná kell tenni.

1932 második felében letartóztatták és koholt vádak alapján elítélték Szerényi Sándort, Bergmann Józsefet, Kiss Hugót, Házi Károlyt, Lovas Mártont és Krieszl Jánost.[63] Közülük ketten – Bergmann és Krieszl – e törvénytelen lépés áldozatául estek. Négyen túlélték a megpróbáltatásokat.

*

1932 májusában zajlott le Bécsben a párt Központi Bizottságának plénuma. A résztvevők alapos elemzés alá vették a párt egész politikáját; színvonalát és a tárgyalt kérdések körét tekintve a plénum felért egy kongresszussal. Itt kooptálták formálisan a KB tagjai közé azokat az elvtársakat, akik immár egy-másfél éve vezető posztokon dolgoztak, de hivatalosan nem voltak a KB tagjai: Sallai Imrét, Gold Gézát, Kiss Károlyt, Kilián Györgyöt, Karikás Frigyest.

A plénum munkájáról Huszti személyesen számolt be Kun Bélának Moszkvában. A megbeszélésen – amelyen Sebes Pál is részt vett – a „moszkvaiak" komoly bírálatot gyakoroltak a plénum munkája felett. Elismerték, hogy javult a konspiráció, fejlődtek a párt illegális szervezetei, de a politikai vonalat nem tartották megfelelőnek. Kun szerint „elmosódnak a határok Károlyi Mihály és a KMP között".[64]

Károlyi Mihály életének ebben a korszakában került talán legközelebb a Kommunisták Magyarországi Pártjához. 1930-ban járt – életében először – a Szovjetunióban, ahol Kun Bélával is találkozott. Ekkoriban írta meg a „Tiétek a föld!" című brosúrát, amelyet a hazai kommunista mozgalom nagy örömmel fogadott. A brosúra nagyon népszerűvé vált – mi érdekelte volna jobban a parasztokat, mint a földkérdés? Nagy vonzóerőt gyakorolt a név – Károlyi legendává magasodott neve. Erről a hazulról küldött jelentések örömmel és lelkesedéssel számoltak be.

Kun Béla és Károlyi Mihály viszonya 1920 óta alig változott. Kun tudta, hogy a pártnak *szüksége van* Károlyira, de nem látott benne többet pillanatnyi „útitársnál", akivel együtt kell menni a Horthy-rendszer elleni harcban, ám *kellő távolságot tartva*. Ez utóbbi annál fontosabb, minél nagyobb annak a veszélye, hogy egyes kommunisták Károlyi ellenállhatatlan személyi varázsának bűvkörébe kerülnek. Ez a veszély – Kun szerint – elsősorban Karikás Frigyes esetében „fenyegetett".

Karikás és Kun Béla viszonya ellentmondásosan alakult. 1918–1919-ben Karikás egyike Kun kedvenceinek. Az 1917-es moszkvai felkelés résztvevője, a KMP egyik alapítója, a legendás 39-es dandár politikai biztosa az az ember volt, akiben Kun az öntudatos magyar munkás prototípusát látta. A bécsi években Karikás a Landler-frakcióhoz csatlakozott. Kun ezt nyilván nem felejtette el és nem bocsátotta meg. De felismerve, hogy Karikás könnyen befolyásolható, amikor az a Szovjetunióba került, támogatta: állást szerzett neki, bátorította irodalmi ambícióit.

Amikor Gerő Ernő helyére a franciaországi magyar emigráció élére Karikást javasolták, Kun nem emelt vétót. Karikás Franciaországban nem érezte maga mögött Kun feltétlen tekintélyét. Felébredtek régi landlerista reminiszcenciái. Párizsban közel került Károlyihoz, akinek megtetszett a józan, dogmáktól mentes gondolkodású forradalmár. Kun Bélát a dolgok ilyen alakulása aggasztotta.

Ezért – a fentebb említett megbeszélésen – nemtetszésének adott kifejezést amiatt, hogy a májusi plénum Karikás Frigyest a KB tagjává kooptálta.

Még egy ember KB-tagsága miatt fejezte ki rosszallását: Sallai Imrét sem tartotta erre méltónak.[65] Pedig Sallai akkor már tizenötödik hónapja látta el – kifogástalanul – veszélyes munkáját a párt Titkárságában, illetve Kül-

földi Bizottságában. Frakciós tevékenységet nem folytatott, teljes lojalitást tanúsított Kun Béla iránt. Kun azonban – úgy látszik – neki sem tudta megbocsátani a „landlerista" múltat.

Három héttel a moszkvai megbeszélés után a Központi Bizottság négy tagja – Sallai Imre, Karikás Frigyes, Fürst Sándor és Kilián György – a budapesti rendőrség foglya volt. Július 29-én Sallai Imrét és Fürst Sándort a statáriális bíróság halálra ítélte. Az ítéleteket még aznap végrehajtották.

A letartóztatás július 15-én történt, és a KMP Külföldi Bizottsága (személyesen Huszti) július 19-én tudta meg teljes bizonyossággal az igazat. Huszti (aki ekkor Berlinben volt) táviratilag értesítette Kunt. Huszadikán teljes erővel megindult a magyar és nemzetközi tiltakozó mozgalom. A világ kommunista sajtója félreverte a harangot: mentsétek meg Sallait, Karikást, Fürstöt és Kiliánt!

A szovjet sajtó óvatosan hallgatott. Négy nap telt el a budapesti nyilvánosságra hozatal (22-e) után, amíg a *Pravda* utolsó oldalán, a „Nemzetközi krónika" petittel szedett hírei között megjelent egy pár soros hír a budapesti letartóztatásokról. Utána egyetlen sor sem – egészen július 30-ig, a kivégzést követő napig.

A hallgatás mögött feltételezhetően megfontolt óvatosság rejtőzött. Moszkvában arra gondolhattak, hogy a szovjet sajtó kiállása a vádlottak mellett kompromittálóan hathat rájuk, nehezítheti a védelem munkáját. Bizonyos volt, hogy Sallait „szovjet ügynöknek" fogják kikiáltani, és a szovjet sajtó erőteljes állásfoglalása még hitelesítette volna is ezt a beállítást.

Ha ez a visszafogottság a szovjet sajtó részéről érthető is, nehéz elfogadható magyarázatot találni Kun Béla passzivitására a lefogottak megmentéséért kibontakozott harcban. Mindössze arra volt hajlandó, hogy cikket írjon a Pravdába „Akasztófák a fasiszta Magyarországon" címmel, amely főleg a szociáldemokrácia szidalmazásával foglalkozik.[66] A kampány alatti magatartása miatt bírálatban részesült a Kunnal szemben egyébként rendszerint lojális Huszti Ferenc részéről.[67]

A kivégzés után rövidesen belátta, hogy hibát követett el, és igyekezett azt kijavítani. A Karikás Frigyes életének megmentéséért indított kampányból már igen aktív részt vállalt. Jórészt neki köszönhető, hogy a Karikás-ügy heteken keresztül napirenden volt a szovjet sajtóban, gyűlések százai zajlottak le a vele való szolidaritás jegyében.

Két hónappal a kivégzés után, a KI VB XII. plénumán tartott beszédét a Sallai és Fürst emléke előtti tisztelgéssel kezdi. Majd beszámol a KMP helyzetéről. Mint mondotta, a pártot konspirációs és szervezeti válság sújtja. Itt mondja ki először a nemzetközi kommunista mozgalom nyilvánossága előtt, hogy a II. kongresszuson megválasztott Központi Bizottság „egy része" provokátor volt. (A valóságban, mint tudjuk, *egy* provokátor volt a KB-ban.) Beszélt az 1932. április 7-i megmozdulásról, melyet egyrészt mint az ösztönös paraszti forradalmiság megnyilvánulását, másrészt mint a szociáldemokrácia „baloldali" manőverezésének bizonyítékát értékelt.

1932 novemberében tartotta Moszkvában kongresszusát a Nemzetközi Vörös Segély.[68] A kongresszust a Komintern vezetősége nevében Kun Béla üdvözölte.

A kongresszus idején volt éppen tíz éve annak, hogy a szovjet–magyar csereegyezmény alapján kicserélt magyar kommunisták első csoportja a Szovjetunióba érkezett. Ebből az alkalomból a moszkvai magyar kolónia afféle háziünnepséget tartott.[69] Az ünnepi gyűlésen Kun Béla elnökölt.

Amikor végignézett az egybegyűlteken, megállapíthatta, hogy az azóta eltelt évtizedben legalább kétszer annyi embert sikerült kiragadni az osztályellenség kezéből és biztonságba helyezni a Szovjetunióban, mint amennyien a cserevonatokkal akkor ideérkeztek. 1922 óta nem volt egyetlen év se, amely ne növelte volna a magyar emigráció létszámát. A párt harcainak minden éve rajta hagyta – idevetődött embereivel – a maga évgyűrűjét a moszkvai és leningrádi kolónia terebélyesre növekedett fáján. Hányféle ember, hányféle sors! Jöttek szakadatlanul, szűnni nem akaróan, hamis vagy hamisított útlevelekkel. Az első hullám, a „19-esek", Ausztriából és Csehszlovákiából jöttek. Jöttek, amikor nem bírták tovább az éhezést, a népkonyhákat, a barakktáborokat, a megtűrtséget, a zaklatásokat. Itt ültek azok, akik az akasztófa alól szöktek, mint Szaton Rezső; olyan, aki golyóval testében, a kivégzőosztag sortüze után életben maradva, kimászott a rázuhant holttestek alól és végül is kijutott ide, mint Matejka János. Olyanok, akik hosszú börtön után, megrokkanva és összetörten érkeztek, mint Vági István, az MSZMP vezére. Parasztok, mint Gosztola István, bányászok, mint Pothornik József, újságírók, tudósok, festők, írók, zeneszerzők – Magyar Lajos, Bauer Ervin, Benedikt Ottó, Uitz Béla, Szabó Ferenc, Illés Béla, Lukács György. Ott ült a sorok közt dr. Molnár René, az ügyvéd, aki szinte a Gyűjtőfogház siralomházából érkezett, magával hozva Sallai Imre utolsó üzenetét.

Lám – a szocializmus egyetlen országa már olyanokat is vonz, akik nem tudatos harcosai az eszmének, csak azért jönnek, mert tudják: itt mindig van munka, és ha szűkös is, de biztos a kenyér. Jönnek Amerikából, Franciaországból, a kanadai magyar telepekről. Csak nemrégiben kellett visszautasítani egy csoportot, amely Csepelről indult útnak a Szovjetunió felé...[70]

És meg kell hallgatni őket – milyen büszkék új hazájukra, mennyire a magukénak érzik, hogy azonosulnak vele! Ha nyelvét törve beszélik is, eredményeit saját büszkeségükként mutatják fel a haza írt levelekben. Fogyatékosságait úgy takargatják, mintha szégyellenék, hogy itt még nem tökéletes minden, hogy ez bizony még nem a Kánaán. Törődött otthon bárki ezek közül az emberek közül valaha is azzal, hogy mikorra készül el egy kohó? Itt minden kolhoztraktor – személyes ajándék, érv az igazuk mellett, beszédtéma a családi asztalnál. Élmunkások vannak köztük, sztahanovisták, mint Réti, a kőműves, akit városról városra hordoznak, hogy elterjessze magyar palléroktól ellesett fogásait; gyárigazgatók, mint Biermann István, állambiztonsági vezetők, mint Bíró Béla, tábornokok, mint Gavró Lajos. Nemcsak ők becsülik az új hazát, a munkásállam is befogadta, teljes értékű fiaiként kezeli őket...

Kun Béla életében ezek voltak azok a ritka pillanatok, amikor úgy érezhette: nem küzd - immár 13 éve – hiába; nem csupán a kürtöt fújja a jerikói fal mentén; munkájának kézzel tapintható, szemmel látható eredményei is vannak.

1933-ban a KMP vezető szerveinek összetétele jelentősen megváltozott. A nagy letartóztatások után a korábbiakból csak Huszti Ferenc, Gold Géza és Sebes Pál maradt. A letartóztatottak helyét Nemes Dezső, Komor Imre és Jolsvai Vilmos töltötték be. Kun Béla valamennyiüket ismerte, Komorral különösen sokat dolgozott együtt annak idején Bécsben.

Valamennyien megfordultak Kun Béla lakásán. Az újságokkal, könyvekkel telezsúfolt íróasztalon mindig rendetlenség volt. A sarokban régimódi gramofon – Brecht Koldusoperájának Kurt Weill zenéjére írott dalai volt kedvenc lemeze ebben az időben. Látogatóit elkápráztatta sokrétű ismereteivel. Egyik cigarettáról a másikra gyújtva, lendületesen le-fel járkálva, vagy beszélgetés közben egy papírra rajzolgatva „bombázta" hallgatóit az élet különböző területeiről vett tényekkel, adatokkal. Szeretett mondataiba versidézeteket szőni – Petőfi, Ady, Majakovszkij voltak kedvenc költői. A magyar kül- és belpolitika kulisszái mögött éppúgy tájékozódott, mint a modern francia festészet, vagy a német irodalom irányzatai között.

A proletárirodalom változatlanul szívügye maradt. Ezekben az években születnek meg az első nagyobb lélegzetű irodalmi művek – Kiss Lajos, Lengyel József, Illés Béla írásai – a Magyar Tanácsköztársaságról. Kun minden kéziratot elolvas, megbírál. Irodalmi kérdésekben sokkal toleránsabb, mint politikai vitáiban. Talán az írás szentsége iránt gyermekkora óta meglevő (egész nemzedékére jellemző) tisztelet az oka, hogy az íróktól nem kíván „százszázalékos pártvonalat". Nemcsak eltűri – ösztönzi is a Tanácsköztársaság kritikai ábrázolását, készséggel ír előszót a könyvekhez, egyengeti megjelenésük útját. Neki köszönhető, hogy ezek a könyvek orosz nyelven százezres példányszámokat érnek el és válnak az akkor alakuló szovjet irodalom közkincsévé. Néhány általa inspirált alkotás – mint Hidas Antal magyar szövege a „Roter Wedding" dallamára, a „Vörös Csepel" – Magyarországra is eljutott.

Ekkoriban lát hozzá a hat kötetre tervezett magyar nyelvű Lenin Válogatott Művek szerkesztéséhez is.

Ha ehhez hozzávesszük, hogy kiterjedt oktatói tevékenységet végez, tanít a Nemzetközi Lenin Iskolán és a Vörös Professzorok Intézetében, részt vesz a *Sarló és Kalapács* szerkesztésében, némi képet kapunk tevékenységének egyik oldaláról ezekben az években.

A „szociálfasizmustól" a népfront felé

A harmincas évek első felében Kun Béla a Kommunista Internacionálé vezető teoretikusai egyikének számított. Ez a körülmény arra kötelez, hogy szemügyre vegyük ezekben az években született, elméleti igénnyel fellépő írásait és beszédeit (figyelmen kívül hagyva a napi szükségleteket kielégítő publicisztikai tevékenységet). Azért fontos ez az elemzés, mert művei jól ábrázolják azt az utat, amelyet Kun Béla ezekben a nehéz években végigjárt.

Induljunk ki elemzésünkben a KI VB XII. plénumán, 1932. szeptember 6-án tartott beszédéből. Ennek nagy részét a szociáldemokrácia jellemzésének szentelte.

Beszédében kifejtette azt a nézetét, hogy a gazdasági válság éveiben a szociáldemokrácia változatlanul a burzsoázia legfőbb támasza maradt. Nem változtat ezen az sem, hogy egyes országokban ellenzékbe szorult, sőt, helyenként üldözött párttá vált. A történelem ugyanis a kapitalizmus megdöntését tűzte napirendre, a szociáldemokrácia pedig éppen ezt akadályozza.

Elismerte, hogy a burzsoázia sok országban a fasizmust tolja előtérbe. Mégsem lehet azt mondani, hogy ezáltal a szociáldemokrácia ártalmassága csökkenne. A fasizmus ugyanis nem tud gyökeret verni a munkások között. És amíg ez nem sikerül neki, amíg a munkások nagy tömegei a szociáldemokrácia mögött állnak, addig ez utóbbi marad a burzsoázia fő szociális bázisa.

A szociáldemokrácia „fasizálódásának" tételét a következőképp „alapozta meg":

Németországban a Papen–Schleicher-rendszer már maga a nyílt fasiszta diktatúra. (Mint mondotta, téves az az elképzelés, hogy csak Hitler jelenti a fasiszta diktatúrát.) A szociáldemokrácia erősíti az „államfenntartó erőket" – tehát a fasiszta államot a fenyegető proletárforradalommal szemben. Idézte Bernsteint, aki – Kun Béla szerint – kijelentette: „Ha választanom kell a fasizmus és a proletárdiktatúra között, a fasizmust választom."

Mint mondotta, a szociáldemokrácia fasizálódása ellentmondásos módon megy végbe. A szociáldemokrácia *társadalmi bázisa* – a munkásarisztokrácia. De tömegbázisa – az egyszerű munkások tömegei. Ezt a tényt a kommunistáknak nem szabad figyelmen kívül hagyni. Bár *stratégiailag* a főcsapást a szociáldemokráciára kell mérni, *taktikailag* differenciálni kell a fasizmus, illetve a szociáldemokrácia elleni harcban.

Helytelen azonosítani a fasizmust a szociáldemokráciával: más a szociális bázisuk. A fasizmus bázisa a városi kispolgárság, a parasztság és a lumpenproletariátus, a szociáldemokráciáé – a munkásság. Akadnak kommunisták, akik a szociáldemokráciát antifasiszta erőnek vélik. Ez helytelen: a szociáldemokrácia és a fasizmus közti harc *nem osztályharc, hanem konkurrencia-harc*. Előfordulhat – mint most Németországban –, hogy a kommunistáknak a fasizmus elleni harcot kell előtérbe helyezni. De ne engedjük magunkat becsapni a szociáldemokrácia állítólagos antifasizmusától.

Mint mondotta, vannak kommunisták, akik túlzásnak tartják a szociáldemokrácia elleni éles harcot. Ez nem más, mint opportunizmus. Annál inkább szükség van erre a harcra, mennél inkább sokasodnak a szociáldemokrácia baloldali manőverei. Újabban egyre gyakrabban kezdeményeznek gazdasági harcokat, hirdetik a szocializmus jelszavát, sőt, a Szovjetunió melletti nyilatkozatokat tesznek. Ezeknek nem szabad hitelt adnunk. A munkásegységfront csak a szociáldemokrata vezetők elleni éles – az eddiginél is élesebb – harcban jöhet létre.[71]

Kun Béla beszéde *fő vonalában* nem különbözött a többi szónokétól, a plénum referátumaitól. A nyomtatásban megjelent szövegek alapján nem lehet kimutatni a népfront-gondolat csíráit azoknak a beszédeiben sem, akik – mint Togliatti, Manuilszkij, Pieck – a későbbiekben annak őszinte híveivé váltak. Lehetséges az is, hogy beszédét előzetesen a KI VB megvitatta, jóváhagyta, az tehát nem egyéni, hanem „hivatalos" álláspontot fejezett ki.

Mégsem tekinthető véletlennek, hogy éppen az ő szájából hangzottak el a legélesebb vádak a szociáldemokrácia ellen.

Még jóval a plénum előtt, 1932. április 23-án a KMP KÜB-nek írt egyik levelében megemlíti: néhány kommunista párt – a csehszlovák, az angol és a francia – egységfront-tárgyalásokat akar kezdeményezni a II. Internacionálé pártjaival. Óva inti a magyar pártot, tartsa távol magát ettől a kezdeményezéstől, mivel – úgymond – az egységfront „lassítaná a II. Internacionálé szétesését".[72] A figyelmeztetésnek csak elméleti jelentősége volt; a magyar pártban ekkor még senki nem gondolt a szociáldemokrata pártokkal kötendő egységfrontra. De ez a levél is előrevetíti későbbi, a népfrontpolitikát következetesen elutasító álláspontját.

1933 márciusában, Marx halálának ötvenedik évfordulója alkalmából ő tartott beszédet a Kommunista Internacionálé kongresszusán.

Beszéde elején kifejti Marx tanítását az értéktöbbletről, a tőkekoncentrációról, a túltermelési válságról, a proletariátus diktatúrájáról. Méltatja Marxnak, az aktív forradalmárnak szerepét korának munkásmozgalmában, aláhúzva, hogy milyen élesen harcolt saját korának opportunistái ellen. A halála óta eltelt ötven év – mondotta – teljes egészében bebizonyította a marxizmus helyességét. „Marx tanítása – Marx halála után is – harcok puskafüstjében csinálta végig forradalmi fejlődését." A burzsoáziának a marxizmus elleni harcáról szólva kiemelte a munkásarisztokrácia szerepét. „A polgári ideológia befolyását a munkásosztályra nemcsak kívülről mozdították elő, hanem belülről is. Ez a befolyás a kapitalizmus imperializmus előtti szakaszában főképp a proletarizált kézművesek, a munkásosztály újoncai útján szivárgott be... a »Marx-ölés« módszere mellett – főképp a munkásmozgalmon belül – a Marx-hamisítás módszerét is alkalmazni kellett." A hamisítást „nagyban" a II. Internacionálé végezte.

Részletesen kitért Bernstein, David, Kautsky nézeteire, kihangsúlyozva azok harcát a marxista államelmélet, a proletárdiktatúráról szóló tanítás ellen. Szólt Rosa Luxemburgról, aki „bátran harcolt a revizionizmus ellen s küzdött – bár nem következetesen – a centrizmus ellen is". Mivel azonban ő és követői Marx egyes nézeteit „hibásnak" vagy „elavultnak" tekintették, „ők nem lehettek az az irányzat, amely a marxizmust a kapitalista fejlődés imperialista szakaszában megfelelő módon folytatta volna".

Rátérve Lenin elméleti munkásságára, kiemelte Lenin harcát a reformizmus ellen. Hangsúlyozta a kontinuitást Lenin és Marx között. Bebizonyította, hogy a szocialista építés gyakorlata a Szovjetunióban – a szocialista iparosítás és a mezőgazdaság kollektivizálása – a marxi tanítások közvetlen megvalósítását jelentik.

A II. Internacionálé vezetői – ki nyíltan, ki burkoltan – elvetik Marxot. Ennek különböző formáit részletesen tárgyalja, ismerteti Vandervelde, Renner, Bauer, Hilferding, Nölting nézeteit. Elemzi a „két marxista párt" formuláját, amely szerint mind a szociáldemokrata, mind a kommunista – marxista pártok. amelyek között „csak" taktikai különbségek vannak. Beszéde további részében azt bizonyítja, hogy a szociáldemokrata párt *teljesen* hátat fordított a marxizmusnak és a fasizmus szövetségesévé vált. Bőségesen idéz-

ve a hitlerista dokumentumokat, kimutatja a hasonlóságokat az azokban foglaltak és a szociáldemokrata állásfoglalások között.

Miután „bebizonyította", hogy az otto bauerek és vanderveldék, valamint a német fasiszták közt gyakorlatilag – és elméletileg – nincs különbség, így folytatja: „Ezek az emberek kiabálnak most egységről. Ők, akik a munkásosztály egységét szétt örték, osztályárulásukkal. Ők kiabálnak a munkásérdekek védelméről, melyet ők adtak és adnak el minden áldott nap."

Befejezésül felemeli szavát a kommunista mozgalomban fellelhető elméleti közönyösség ellen, a marxizmus élő továbbfejlesztéséért. Emlékeztet arra, hogy az osztályharc nemcsak politikai és gazdasági, de ideológiai téren is folyik.[73]

Kun Béla reagálását Hitler hatalomra jutására, a fenti előadáson kívül jól tükrözi ebben az évben írott két jelentős munkája, „A II. Internacionálé bomlása" című és a Kommunista Internacionálé XIII. plénumán mondott beszéd.

„A II. Internacionálé bomlása" című tanulmányt 1933 tavaszán írta, nem sokkal azután, hogy a német szociáldemokrácia vezetői – élükön Welssel – lojalitásukról biztosították Hitlert. Konstatálva, hogy a német szociáldemokraták a burzsoázia *bármely* pártjával készek együttműködni, megállapítja: a II. Internacionálé nem egyéb, mint nacionalista pártok külsőleges kapcsolata. A nacionalizmus, a „saját" burzsoáziához való kötődés a pártok lényegéhez tartozik, míg az internacionalizmus csak formális, időleges kapcsolat.

Nagy figyelmet fordít arra a tényre, hogy az Internacionálé egyes pártjai és vezetői elhatárolják magukat a német párttól, úgy igyekeznek beállítani a Hitlerrel való lepaktálást, mint valamiféle „bűnbeesést". Kun Béla az osztrák, francia, angol, lengyel, csehszlovák, spanyol példa alapján kijelenti, hogy ehhez nincs erkölcsi alapjuk. „A szociáldemokrácia, amelynek a szocialista forradalom elnyomása és lefékezése, a proletárdiktatúra elleni harc lett történeti hivatása, szükségszerű útitársa a burzsoáziának, végig, az egész úton, az utolsó leheletig. Ez a szociáldemokrácia fejlődése: az opportunizmustól a szociálsovinizmuson át a szociálfasizmusig." Megjegyzi, hogy vannak szociáldemokrata vezetők, akik ellenzik a Hitler előtti behódolást (pl. Léon Blum). Ezek azonban nem a nemzetközi munkásosztály antifasizmusát, hanem a saját, a francia burzsoázia németellenes érdekeit fejezik ki, vagyis ugyanúgy saját burzsoáziájukhoz kötődnek, mint a németek. A szociáldemokrácián belüli áramlatok erővonalai egybeesnek a két fő imperialista csoport erővonalaival. (Az egyik csoport – Németország, Olaszország, Ausztria, Magyarország, Bulgária, Görögország – a versailles-i szerződésekben rögzített status quo megváltoztatásában érdekelt, míg a másik, az angol–francia csoport, annak fenntartásában.)

A burzsoázia azokban az országokban, ahol a fasizmus hatalomra jut, átmenetileg lemond a szociáldemokrácia szolgálatairól. „S ha a német burzsoázia és más fasiszta országok uralkodó osztálya megrugdalja is a szociáldemokrata vezetőket, ricinussal itatja, leköpi és leokádja őket, mégis a szociáldemokrácia – mint az alkotmányos út, a parlamenti módszerek, a »zöld asztalnál folyó osztályharc«, az »erőszakellenesség« illúziójának forrása –

Marx halálának ötvenedik évfordulóján

a munkásosztály forradalmi erői leszerelésének fő tényezője és a polgári hatalom minden eszköze és formája alatt egyaránt a burzsoázia legfőbb szociális támasza."[74]

A tanulmány végén felteszi a kérdést: van-e értelme tárgyalásoknak a II. Internacionáléval? A válasz egyértelmű: nincs. „Ugyan miről tárgyalhatna a Kommunista Internacionálé a II. Internacionáléval?" Egységfrontot csak a munkások tömegeivel lehet kötni. Ami majd létrejön, az a munkásosztály egységfrontja lesz, amely „a szociálfasizmusnak megadja a halálos döfést".

Még tovább megy az egységfront elutasítása terén a KI VB XIII. plénumán, 1933. december 6-án mondott beszédében.

Megismételve korábbi állításait a szociáldemokráciáról, mint a burzsoáziának a *fasizmusnál veszélyesebb* ügynökségéről, élesen fellép azon kommunisták ellen, akik a szociáldemokráciával kapcsolatos álláspont revideálását követelik. Ezek (Richard Schüller az osztrák, Pavel Reimann a csehszlovák pártból) arra hivatkoznak, hogy „mindkettőnket üldöz a fasizmus", és ezen az alapon egységfrontot követelnek. A szociáldemokráciával való egység – mondotta Kun Béla – a burzsoáziával való egységet jelentené. Az osztályharcban csak két tábor van, a burzsoázia és a proletariátus tábora, és a szociáldemokrácia ebben a harcban a front másik oldalán áll. A mi célunk – mondotta – nem a polgári demokrácia visszaállítása, hanem a szovjethatalom győzelme az egész világon. Ennek útjában változatlanul a szociáldemokrácia a fő akadály. „Egyesek azt hiszik, hogy Hitler megsemmisítette a szociáldemokráciát. Nem, a burzsoázia nem szabadít meg minket a szociáldemokráciától. Még sok harcra van szükség ahhoz, hogy megsemmisítsük azt, kiszabadítsuk befolyása alól a munkásosztály többségét."[75]

Ez a beszéd (csakúgy, mint fent ismertetett művei) kiáltó ellentétben van a korabeli helyzet realitásaival. Akkor hangzott el, amikor Dimitrov a lipcsei bíróság előtt állott, amikor a koncentrációs táborokban együtt sínylődtek kommunisták és szocialisták, amikor Dollfuss arra készülődött, hogy felszámolja Európa egyik legerősebb szociáldemokrata pártját.

Kun Béla álláspontját mégsem tekinthetjük egyszerűen a „hamis tudat" termékének. A kommunisták joggal háborodtak fel azon, hogy a noskék, rennerek, turatik a háborút követő forradalmi válság idején fékezték, sőt olykor maguk fojtották el a forradalmi cselekvést. A szociáldemokrata vezérek, mint burzsoá kormányok tagjai a kommunisták elleni harcban felhasználták a tőkés állam rendőrségét, katonaságát, börtöneit. A vandervelde-k, macdonaldok, kautskyk sok esetben részt vettek a Szovjetunió ellen irányuló nemzetközi propagandakampányokban. A szociáldemokrácia később a polgári demokratikus országokban számos kérdésben közösséget vállalt a burzsoáziával, segítette mind hazai, mind nemzetközi konszolidációját. A II. Internacionálé vezetői az „anyaországi" imperializmus érdekeit általában a gyarmati népek szabadságmozgalmai fölé helyezték.

Kun Béla azonban néhány igen fontos tényezőt figyelmen kívül hagyott. Tévedett, amikor közös nevezőre hozta a szociáldemokrácia valamennyi áramlatát, elutasította azt a feltételezést, hogy a szociáldemokrácián belül *valódi baloldal* is lehetséges.

Tévedett – mégpedig súlyosan – a szociáldemokrácia és a fasizmus osztálytartalma megítélésében. Nem látta, hogy a fasizmus – a burzsoázia osztályuralmának *minőségileg új* formája, amely a polgári demokrácia – és az azzal összenőtt szociáldemokrácia – *tagadásának* talaján jött létre; hogy a burzsoázia azon csoportjai, amelyek a fasizmust támogatják, ellenségüknek tekintik mind a polgári demokráciát, mind a proletárforradalmat.

Tévedett a kommunista mozgalom *nemzetközi perspektíváinak* megítélésében. Nem vette észre a nemzetközi erőviszonyokban bekövetkezett eltolódást, ami a „szovjethatalom" jelszavát hosszú időre levette a napirendről. Nem tudott engedni a maximális célból. Fenntartotta azt a – korábban is hibás, Lenin által is többször megcáfolt – nézetet, mely szerint a munkásosztálynak mindegy, a burzsoá osztályuralom *melyik formájában* él és harcol; a különbség nem eme osztályuralom egyes formái, hanem csakis a burzsoá diktatúra és a proletárdiktatúra között van.

Hasonló következtetésekre jutott a Szovjetunió helyzetét illetően. Mivel a Szovjetunió hosszú időn át – nem alap nélkül – számolt a *polgári demokratikus államok* (elsősorban Franciaország és Anglia) részéről fenyegető veszéllyel, a Szovjetunió katonai és diplomáciai helyzete szempontjából nem látszott lényeges különbség a burzsoá osztályuralom két formája között. (Ne feledjük: a húszas években Mussolini Olaszországával pl. a Szovjetunió lényegesen jobb kapcsolatokat tudott kiépíteni, mint a konzervatívok Angliájával.) Ha a Szovjetuniót megtámadják, azzal a céllal, hogy a szovjetrendszert megdöntsék és a kapitalizmust visszaállítsák, oly mindegy, hogy demokrata vagy fasiszta állam hadserege teszi ezt... Csakhogy Kun Béla nem számolt azzal, hogy a polgári demokratikus államok a húszas évek végére *beletörődtek* a Szovjetunió létezésébe, lemondtak (legalábbis rövid távon)

annak megtámadásáról, a hitleri Németország pedig megszületése percétől kezdve erre készült.

Ezekből a tévedésekből a többi már logikusan következik. Felmerül a kérdés: miért nem értékelte kellően Kun Béla a fasizmus és polgári demokrácia közti különbséget? Nálánál sokkal kevésbé politikus elmék időben megtették azt. Világos volt ez a humanista polgárok, baloldali értelmiségiek – mint Thomas Mann, Lion Feuchtwanger, Károlyi Mihály – számára. De akármelyik német kommunista munkás is helyes választ tudott adni erre a kérdésre, nemcsak 1933. január 30-a után, de jóval az előtt is.

Ezt nyilvánvalóan több tényező magyarázza. Ezek egyike az a körülmény, hogy Kun Béla soha, egy pillanatig sem élt fasiszta rendszerben, nem volt módja *közvetlen* élményanyagot szerezni róla. Egész addigi múltja a polgári demokrácia elleni harchoz kötődött, annak börtöneit ismerte személyesen. Igaz, információi bőségesen voltak, és ő szorgalmasan tanulmányozta is azokat. De a közvetett információk sosem pótolják teljesen a személyes élményt; nem véletlen, hogy az antifasiszta népfrontpolitika központi alakja éppen Dimitrov lett. Kun Béla arra törekedett, hogy információit általánosítani tudja, ne ragadjon meg azok újramondásának szintjén, hanem a mai napon túlmutató következtetéseket vonjon le belőlük. Ez a törekvés vált a tévedések egyik forrásává.

További tévedési lehetőséget jelentett az a tény, hogy 1928 óta, tehát amióta a német fasizmus egyáltalán mint politikai erő megjelent a színen, nem hagyta el a Szovjetuniót. „Üvegházban" élt, akkor is, ha gyakran találkozott a legkülönbözőbb országokból jött emberekkel. Még a szovjet valóság megismeréséhez is nagy erőfeszítésekre volt szüksége, hiszen a „tömegekkel való kapcsolat" szokványos formái, a gyárakban és kolhozokban tartott gyűlések nem alkalmasak az ott megjelent emberek problémáinak megismerésére. Absztrakt világban élt, ahova sokszoros szűrőkön keresztül jutott be a valóság, a dolgok reális tartalma többszörös metamorfózison ment keresztül.

Mindezek mellé még adjuk hozzá Kun Béla erősen szenzibilis, emócióktól fűtött természetét; élményeit a szociáldemokráciáról, melyeket nem tudott – nem is akart – elfeledni, és akkor választ kapunk a kérdésre, miért vált a népfrontpolitika egyik fő ellenzőjévé a Kommunista Internacionáléban.

Nézeteinek revíziója lassan, lépésről lépésre történt. Ennek első jeleivel 1934 elején találkozunk. Ez év február végén–március elején írta meg terjedelmes brosúráját: „A februári harcok Ausztriában és azok tanulságai."[76] A mű elsőként – és a legrészletesebben – fejtette ki a Kommunista Internacionálé véleményét az osztrák munkások 1934. februári felkeléséről.

A brosúra sietve íródott, és szerzőjének nem állt más forrás rendelkezésére, mint a korabeli újságok – elsősorban természetesen az osztrák polgári és szociáldemokrata sajtó. Ezzel magyarázható, hogy az események leírásában, az erőviszonyok ismertetésében ténybeli tévedéseket találunk, melyeket ellenfelei – mindenekelőtt Otto Bauer – nem mulasztottak el alaposan kiaknázni.[77] Számunkra azonban nem ez, hanem a brosúra politikai vonala a fontos.

A szerző ismerteti a felkelés előzményeit. Tárgyalja Dollfuss 1933. már-

cius 7-i államcsínyét, amely „nem az uralkodó osztályok cseréje volt, hanem csupán az uralkodó osztályok uralkodási módszereiben bekövetkezett változás".[78] Felvázolja az osztrák politikai élet pártjait, részletesen elemzi azok osztálytartalmát és tömegbázisát. Rámutat a burzsoázia két alapvető csoportja, az ausztrofasiszta és a hitlerista csoport ellentétére. Számba veszi az Ausztriában ez időben létező fegyveres erőket (ennek során alaposan eltúlozza a Schutzbund erejét), majd rátér magának a fegyveres harcnak a leírására. Ennek során azt igyekszik bizonyítani, hogy a Schutzbund katonailag meghatározó erőt képviselt, a munkásosztály alapvető tömegei készen álltak a harcra, a harc stratégiája és taktikája elsősorban a szociáldemokrata vezetők döntéseitől függött.

Kitér arra a kérdésre: kellett-e fegyverhez nyúlni? Vitába száll azokkal, akik tagadják a forradalmi helyzet érettségét Ausztriában. Majd levonja a felkelésből adódó következtetéseket.

Ezt írja: „az osztrák szociáldemokrácia nem a fegyveres felkelés pártja, hanem kezdettől a fegyveres felkelés elárulásának, szabotálásának pártja volt". A fasiszta előrenyomulással szemben alkalmazott szociáldemokrata taktikát a következőképp jellemzi: „Ahelyett, hogy a polgári tábornak a burzsoáziát gyengítő ellentmondásait az előretörő fasizmus elleni döntő *harc* érdekében használnák ki, a munkásosztályt arra késztették, hogy a polgári táborban nyerjen magának *szövetségeseket* – azon pártok között, amelyek csupán a fasizálódás üteme és a külföldi szövetségesek megválasztása kérdésében különböztek egymástól." A harc kirobbanásában és vezetésében tagadja a szociáldemokrácia, illetve annak baloldali ellenzékének szerepét: „A fegyveres felkelés a szociáldemokrácia »baloldali« ellenzéki vezetésének akarata és utasításai ellenére tört ki, a szociáldemokrácia csupán a bélyegét nyomta rá – amely aztán a harc során mind stratégiailag, mind taktikailag végzetesnek bizonyult –, a defenzíva bélyegét." A harcból azt a – meglepő – következtetést vonja le, hogy az „hatalmas lázadást jelentett a szociáldemokrácia ellen, annak programja és taktikája ellen, mégpedig annak »legbaloldalibb« kiadása ellen a II. Internacionálén belül". E művében is fenntartja korábbi állítását, amely szerint „a szociáldemokráciának, mint a munkásosztályon belüli polgári ideológiának megsemmisítése nem a fasizmus, hanem a forradalmi munkásosztály és annak élcsapata, a kommunista párt műve lesz". A két mozgalom egységére vonatkozóan a következőkben látja a tanulságot: „Az osztrák szociáldemokrácia története a felkelés előtt és annak folyamán azt mutatja, hogy a szociáldemokrácia történelmi feladata: a munkásosztály mindenáron való szakítása, mihelyt a burzsoáziával való egység – amelynek a szociáldemokrácia is hordozója, veszélybe kerül."

Mint látjuk tehát, a Schutzbund-felkelés nem változtatott lényegesen Kun Béla korábbi nézetein. A dogmatikus gondolkodásnak nem okoz nehézséget a tények sokaságából kiválasztani azokat, amelyek beillenek az előzetes sémába. Ma már alig szorul bizonyításra, hogy az általa a felkelésről rajzolt kép hamis. Ausztriában 1934 februárjában nem volt forradalmi helyzet. A felkelő munkások óriási katonai túlerővel találták magukat szemben, amely még akkor is fölébük kerekedik, ha a munkások túlnyomó többsége részt vesz a felkelésben. (Mint tudjuk, ez nem történt meg.) A szociáldemok-

rata vezetők magatartása nem volt egyértelmű; egyesek közülük árulók, mások megriadt nyárspolgárok, néhányan pedig hősök módjára viselkedtek.[79]

A brosúra figyelmes elolvasása azonban azt is bizonyítja, hogy Kun Béla néhány lépést tett előre korábbi álláspontjához képest – bármily szerények és bátortalanok is ezek a lépések. Mindenekelőtt szembetűnő, hogy a „szociálfasizmus" kifejezés a brosúrában mindössze egyszer fordul elő, akkor sem állító, csupán polémikus formában.[80] Ha elmarasztalja is az osztrák szociáldemokráciát a burzsoáziával való egységfrontban, nem húz egyenlőségjelet (mint azt korábban tette) Dollfuss és Otto Bauer közé; nem állítja, hogy a kettő lényegében egyformán veszélyes ellensége a munkásosztálynak.

Kun Béla itt is megismétli azt a gondolatot, amit a KI VB XIII. plénumán fejtett ki, hogy ti. a szociáldemokrácia megsemmisítése a kommunisták feladata. Míg azonban ott *általában* a szociáldemokráciáról beszél, itt disztingvál: „a szociáldemokráciának, *mint a munkásosztályon belüli polgári ideológiának"* megsemmisítéséről beszél. Tehát mintegy lemond a szociáldemokrácia *szervezeti* megsemmisítéséről, a szociáldemokrata *pártok felszámolásának* perspektívájáról, és az ideológiai harcra korlátozza a feladatot.

Bár az egységfront kérdésében látszólag változatlanul kitart a korábbi szektás elképzelés, a csak „alulról" kötendő egységfront mellett, a brosúra egyik mondata példaként állítja az osztrák munkások elé a Franciaországban kibontakozó egységes harcot,[81] azt, amelytől Kun nem is olyan régen még óvta a magyar kommunistákat.

Közvetlenül a brosúra megírása után (vagy talán még írás közben) került sor egy Szántó Béla által írt kézirat, „A magyar munkásmozgalom története" első kötetének vitájára.

Ebben az időben – egy Sztálin-cikk nyomán – valamennyi kommunista pártban nagy lendülettel folyt a párttörténet-írás, természetesen az új követelmények szellemében. A magyar párt történetét két kötetre tervezték. Szántó Béla 1934 márciusára készült el az első, 1919 márciusáig terjedő kötettel. A kézirat megvitatására egy bizottság ült össze, magának Knorinnak, a KI Közép-európai Titkársága vezetőjének elnökletével.

A vitában természetesen sokféle vélemény, a kézirattal kapcsolatos számos – jogos és jogtalan – kritikai észrevétel hangzott el. Számunkra csupán Kun Béla megjegyzései fontosak.

A vita során Kun kifejti véleményét a magyar munkásmozgalom egész múltjáról, Engelmanntól a KMP II. kongresszusáig. Felszólalása azt bizonyítja, hogy a szociáldemokráciáról alkotott véleménye mit sem változott. Ellenkezőleg: a korábbinál is negatívabban értékeli a szociáldemokrata baloldalt, csökkenteni igyekszik annak érdemeit a Tanácsköztársaság létrehozásában és fenntartásában. Nem mulaszt el rosszindulatú megjegyzéseket tenni Hamburger és Alpári címére sem. Ugyanakkor – a párt háború előtti kádereiről szólva – megjegyzi, hogy azért akadtak erők, amelyek felléptek az osztályegyüttműködés politikája ellen.[82]

Időközben azonban a nemzetközi munkásmozgalomban bekövetkezett események – mindenekelőtt a francia munkásosztály sikeres antifasiszta fellépése 1934 februárjában – erjedést idéztek elő a Kommunista Internacionálé

felső vezetésében is. Megkezdődött az útkeresés, a régi beidegződések felülvizsgálata, a régi taktika gyökeres – és nem fájdalommentes – átértékelése.

Ezt a folyamatot kitűnően ábrázolja két szovjet történész, B. M. Lejbzon és K. K. Sirinya „Fordulat a Komintern politikájában" című könyve.[83] A könyvből kitűnik, hogy a Komintern vezetői nem oszlottak fel eleve „népfrontpártiakra" és „szektásokra", hogy hosszú, ellentmondásokkal teli folyamatról van szó, melynek során minden vezetőnek szembe kellett néznie korábbi állásfoglalásával, félre kellett tennie a presztízs-szempontokat.

Nem célunk a könyv idevonatkozó fejtegetéseit ismertetni – azok több magyar nyelvű műben és tanulmányban megtalálhatók.[84] Felidézzük azonban azt a tényt, hogy 1934 májusában a Komintern Végrehajtó Bizottsága egy előkészítő bizottságot hozott létre a VII. kongresszus napirendjének összeállítására. Ennek tagjai voltak: G. Dimitrov, P. Togliatti, Kun Béla, W. Pieck, F. Heckert, D. Manuilszkij, O. Kuusinen, O. Pjatnyickij, V. Knorin, A. Lozovszkij, Vang Ming. Május folyamán a bizottság valamennyi tagja előkészítette a küszöbön álló kongresszus napirendjére tett javaslatát.

A Kun Béla által elkészített javaslat szövege a következő:

„1. Beszámoló, a nemzetközi helyzet és a Komintern feladatai.

2. A szocialista építés győzelme a Szovjetunióban, és annak jelentősége a világforradalom szempontjából.

(Közös vita az első két napirendi pontról.)

3. Az új imperialista világháború veszélye és harc az imperialista háború ellen.

(Ezt a pontot azonnal át kell adni a széles bizottságnak. Csak a bizottság munkájáról kell beszámoló, a kongresszus plenáris ülésén csak néhány legfontosabb ország képviselőjének felszólalása szükséges.)

4. A kommunista pártok tömegmunkája, a szakszervezetekben végzett munka, harc a munkásosztály, a szegényparasztság és a városi kispolgárság többségének megnyeréséért.

5. Harc az ifjúságért.

(Azonnal át lesz adva a széles bizottságnak, a plenáris ülésen csak a Kommunista Ifjúsági Internacionálé Végrehajtó Bizottságának beszámolója és előadás a bizottság eredményeiről.)

6. A Végrehajtó Bizottság megválasztása."[85]

Mint látható, a javaslat nem emeli ki külön feladatként a fasizmus elleni harcot. Semmi olyasmit nem tartalmaz, ami eltérne a korábbi kongresszusok sémáitól.

Ha Kun Béla javaslatát összehasonlítjuk a többi vezetőével, a következő megállapításra juthatunk:

A fasizmus elleni harc a legtöbb javaslatban külön napirendi pontként szerepel. Kun Bélán kívül csak Vang Ming és Pjatnyickij mellőzik ezt a kérdést. A népfront gondolata azonban még messze van a végleges megformálódástól. Dimitrov megfogalmazása így hangzik: „Harc a proletariátus forradalmi egységfrontjáért, a fasizmus és az imperialista háború ellen, a *szovjethatalomért.*" (Kiemelés tőlem – B. Gy.) Manuilszkij fogalmazása: „A fasizmus támadása és a II. Internacionálé bukása. A KI feladatai a világ munkásmozgalmának forradalmi egységéért." Tehát még ők sem jutnak el erre

az időre a szovjethatalom perspektívájáról való átmeneti lemondás, a szociáldemokrata pártokkal való összefogás szükségességének felismeréséig.

A döntő lépést ezen az úton Georgi Dimitrov tette, 1934. július 2-án megfogalmazott kérdéseiben: helyes-e a szociáldemokráciának, mint szociálfasizmusnak a klasszifikálása; helyes-e a szociáldemokráciának, mint a burzsoázia fő támaszának megítélése; helyes-e a baloldali szociáldemokrata csoportoknak mint »fő veszélynek« a beállítása?"[86] A kérdésekben benne volt a válasz.

A kongresszus előkészítése élénk viták közepette folyt. A legélesebb viták a szociáldemokrácia értékelése körül bontakoztak ki. „Kun Béla, Sz. Lozovszkij, V. Knorin, O. Pjatnyickij, Varga Jenő az előkészítő bizottság első ülésein úgy vélték, hogy a szociáldemokráciát a jövőben is úgy kell tekinteni, mint a burzsoázia fő szociális bázisát. V. Knorin az előkészítő bizottság 1934. június 14-i és július 2-i ülésén azt mondotta, hogy alapvető feladatnak a szociáldemokrata befolyás felszámolását kell tekinteni, és „a szociálfasizmus formulája helyes". Ugyanakkor azonban már nem értett egyet Kun Bélával, aki azt állította, hogy a szociáldemokrácia valamennyi kapitalista országban a burzsoázia fő bázisa marad... Bár az ezt követő vitákban (a fent nevezettek – B. Gy.) elismerték, hogy a szociáldemokrata pártok helyzetében valami azért mégiscsak megváltozott, és a kommunista pártoknak meg kell változtatniok taktikájukat, a szociáldemokráciáról alkotott általános értékelésük maradt, ami volt."[87]

Ha nem is tette magáévá a népfrontpolitika koncepcióját, e viták nem múltak el nyomtalanul. Már 1934 nyarának publicisztikai termése is a korábbinál lojálisabb hangvételről tanúskodik.[88]

Álláspontja revíziójának első állomása egy 1934 júliusában írt tanulmány, amelyet brosúra formájában is kiad. Címe: „Akcióegység – a legégetőbb kérdés".

A brosúra azokkal az egységfront-javaslatokkal foglalkozik, amelyekkel a francia, a svájci és az angol kommunista pártok fordultak országaik szociáldemokrata pártjaihoz. Megállapítja: a kommunisták jelentős engedményt tesznek, amikor az akcióegység idejére lemondanak a szociáldemokrácia bírálatáról. Mint írja: „Minden javaslatot, amelyet egy szociáldemokrata pártvezetőséghez, vagy reformista szakszervezeti vezetőséghez intézünk, a szociáldemokrata pártok és reformista szakszervezetek minden szervezetéhez intézett indítványok százainak kell alátámasztaniok. A legszélesebb tömegmunkával kell elérnünk, hogy a szociáldemokrata párt hívei, a reformista szakszervezetek tagjai tudomást szerezzenek a kommunista párt javaslatáról az osztályellenség elleni közös akcióra."[89]

A brosúra részletesen kitér azokra az érvekre, amelyeket a szociáldemokrata vezetők az egység-javaslatokkal szemben felhoznak. „Meg vagyunk sértve – mondják egyesek –, miután önök éveken át szociálfasisztának szidalmaztak bennünket." Kun Béla így válaszol: „a kommunistáknak is volt okuk a sértődésre, amikor pártjuk tagjait sok szociáldemokrata vezér nemcsak szidalmazta, de lövetett is rájuk. Most mégis kezet nyújtanak." Az egységfront – a Szovjetunió „külpolitikai manővere" – mondják mások. A szerző válasza: a Szovjetunió, amíg a földkerekség öthatodán kapitaliz-

mus van, rá van kényszerülve arra, hogy szerződéseket kössön kapitalista államokkal. Ki kell, hogy használja a kapitalista államok közti ellentéteket a maga külpolitikája számára. „Ezt éppúgy a Szovjetunió dolgozóinak érdekében, mint az egész világ proletariátusának érdekében teszi."[90] Ebben a vonatkozásban kitér a szovjet–francia megnemtámadási szerződésre. Leszögezi: helytelen a párhuzam a munkásosztályon *belüli* akcióegység és az ellentétes osztályalapon nyugvó szocialista és kapitalista állam diplomáciai szerződése között.

A továbbiakban a nemzetközi szociáldemokráciát ért legutóbbi kudarcokkal, valamint Léon Blumnek és Otto Bauernak az egységfronttal kapcsolatos aggályaival foglalkozik. Egyértelműen elutasítja Bauernak a munkásosztály szervezeti egységének helyreállítására, vagyis a két párt egyesülésére irányuló javaslatát. A munkásosztály szakadásának leküzdéséhez – írja – nem a két párt szervezeti egységére, hanem akcióegységre van szükség, a fasizmus ellen.

A brosúrával összhangban állnak a Kommunisták Magyarországi Pártja itthoni vezetőinek adott utasításai.

1934 nyarán Magyarországon nyilvánosságra került a Gömbös–Eckhardt-féle választójogi tervezet, amely – a titkos választójog bevezetésének ígérete mellett – tovább igyekezett szűkíteni a választásban részt vevők körét. A Szociáldemokrata Párt harcot hirdetett a tervezet ellen, a választójog kiszélesítéséért. A KMP Központi Bizottságában vita támadt arról a kérdésről, részt vegyen-e a párt ebben a küzdelemben. A KB egyes tagjai helyeselték, mások ellenezték azt. Kun Béla bekapcsolódott a vitába. A KMP Titkárságához írt szeptember 22-i levelében azt tanácsolja, hogy a párt követelje a választójog kiszélesítését. Azokhoz csatlakozott, akik úgy vélték, hogy a követelés támogatása növelni fogja a párt népszerűségét. Javasolta, hogy a párt tegyen javaslatot az MSZDP-nek az ebben és a szakszervezetek védelméért folyó harcban kötendő akcióegységre.[91]

Gold Géza, a hazai Titkárság tagja, nem értett egyet ezzel a véleménnyel. Azzal érvelt, hogy a választójogi harc káros, mert „demokratikus illúziókat" kelt a tömegekben. Ehelyett általános sztrájkot javasolt a Gömbös-kormány érdekképviseleti törvénytervezete ellen, a szakszervezetek védelmében.

Gold levelére válaszul Kun Béla kifejtette: a kommunistáknak kötelességük harcolni a demokratikus szabadságjogokért is, annál is inkább, mivel az MSZDP ezt a harcot is elárulta. A szakszervezetek védelméért folyó harcot össze kell kötni a demokratikus választójogért folytatott küzdelemmel. „Nem lehetünk közömbösek a maradék jogok elleni fasiszta támadással szemben. Harcolnunk kell a választójogért is, mint a proletárdiktatúrát előkészítő demokratikus jogok egyikéért" – írja.[92]

Gold Géza az adott esetben szektásabbnak bizonyult Kun Bélánál. Nemcsak, hogy nem kapcsolódott be a választójogi harcba, de kiadta – felelőtlenül, a helyzet mérlegelése nélkül – 1934. október 22-re az általános sztrájk jelszavát „a fasizmus és a Szaktanács (!) ellen". A sztrájkkezdeményezés kudarcot vallott.

Kun Béla álláspontjának alakulásáról 1934 végén egyéb dokumentumokkal is rendelkezünk.

Harry Pollitt

Otto Kuusinen

1934. november 14-én feljegyzéssel fordult a KI VB Politikai Titkársága tagjaihoz. A feljegyzéshez mellékelte Maurice Thoreznek a *L'Humanité* november 7-i számában megjelent „Úton a párt egysége felé" című cikkét. A cikket – amelyben Thorez a szakszervezeti egység létrejöttét a munkásosztály egységes pártja létrehozása mérföldkövének tekinti – éles bírálattal illette. Azt állította, hogy az „lemond a proletárdiktatúra jelszaváról", kiforgatja az egységfront politikáját, „vulgáris blokk-politikává változtatja azt". Követelte, hogy a KI VB lépjen fel az egységfront ilyesfajta „kiforgatása" ellen.[93]

Az egységfront értelmezése körül a Kommunista Internacionálé vezetésében folyó vitákról értékes adalékul szolgál Kun Bélának Harry Pollitthoz írt, 1934. december 15-i levele. Mint a levélből kiderül, Pollitt megbírálta Kun Bélát, amiért az csak az alulról, a tömegek által létrehozott egységfrontot helyesli. Azt állítja, hogy Kun a KI vereségének tekinti a SZMI vezetőivel való tárgyalást, és nem járul hozzá, hogy az olyan szociáldemokraták, mint pl. Léon Blum, közeledjenek a KI-hez.

Kun válaszában azt állítja, hogy Pollitt félreértette őt. Ő csupán aggályait fejtette ki. Igaz, Blumék a múlthoz képest jelentőset léptek előre, de tisztában vannak azzal: ha elfogadják az egységfrontot, az nekünk lesz hasznos. Ők valamilyen középutat keresnek a szociáldemokrácia és a kommunizmus között. Nekünk nem érdekünk, hogy ebben a kezükre játsszunk. Nem szabad nyíltan üdvözölnünk Blumot. „Ha további lépéseket akarunk tenni azért, hogy meggyőzzük a munkástömegeket elveink és taktikánk helyességéről – saját tapasztalataink alapján –, akkor valami egészen mást kell tennünk; nem üdvözölnünk kell Blum vonalát, hanem fel kell használni azt, hogy ők nem értenek egyet a II. Internacionálé egy részével, arra, hogy még jobban elmélyítsük a II. Internacionálé válságát."[94]

Kun Béla tehát 1935 elején tett néhány lépést korábbi nézeteinek felülvizsgálatára, de az antifasiszta népfront politikájának egyértelmű igenléséhez nem jutott el.

A kongresszust megelőző hónapok feszült idegállapotban, sok munkával teltek. Vita vitát követett, a különböző előkészítő bizottságokban egymást érték a tézisek, határozattervezetek. 1935 elején nagy nemzetközi kampány vezetése hárult rá: Rákosi Mátyás állt a bíróság előtt a Magyar Tanácsköztársaság alatti tevékenység vádjával. A per politikai háttere egyenesen kötelezte Kun Bélát arra, hogy mindent megtegyen nemcsak Rákosi személyének megmentéséért, de a per propagandisztikus kiaknázásáért.

A bírósági tárgyalás nemzetközi jelentőségét fokozta az a tény, hogy nem sokkal a Dimitrov-per és Ernst Thälmann letartóztatása után került rá sor. Kun Bélának kellett gondoskodnia arról, hogy a per megfelelő nemzetközi sajtóvisszhangot kapjon, a nemzetközi munkásmozgalom eseményeitől távol élő vádlott védekezése pedig megfeleljen a KI vonalának. Mint ismeretes, mindkét célt sikerült elérnie.

Ilyen körülmények között állított be hozzá Sinkó Ervin és felesége, Rothbart Irma, hónuk alatt az „Optimisták" kéziratával. Sinkó könyve („Egy regény regénye") hiteles kordokumentum, kitűnően érzékelteti ezeknek a hónapoknak hangulatát, és adatszerűen is pontos tényekkel szolgál Kun Béláról.

Kun Béla Révai József társaságában fogadta Sinkóékat. (Sinkónak feltűnt, hogy Révai tegezi Kunt. Meglehetősen kevés volt azoknak az embereknek a száma, akikkel tegeződött. Egy ízben hazai kommunistákkal beszélgetve, azok meg is jegyezték: „Ha Kun elvtárs hazajön, hozzá kell szoknia ahhoz, hogy mi odahaza tegeződünk.[95]") Aki utoljára 1919-ben látta, természetesen észrevette, hogy mennyit öregedett; arca sápadt volt, betegnek látszott. Asztala – mint mindig – tele volt újságokkal, könyvekkel. Már a feltett kérdésekből is világos volt Sinkóéknak: mindent tud róluk, tudja, kikkel érintkeztek az elmúlt 15 évben. (Még egy jelentéktelen kis glosszára is emlékezett, ami Sinkó tollából a *L'Humanité*ban megjelent.)

Elvette tőlük a kéziratot.

– Naponta legalább tízszer a pokolba kívántam Magát és az „Optimisták"-at – mondta harmadnap, Sinkónak a telefonba. – Rengeteg dolgom lenne, de nem tudom abbahagyni az olvasást.

Amikor végzett az olvasással, Sinkóékat meglepte az az öröm és barátság, ahogy fogadta őket.

– Ez a regény kegyetlenül igaz. Középkori maradvány az irodalomban, ha az embereket hősökre és gyávákra, szentekre és bűnösökre osztjuk. Miért kellene a jó kommunistákat úgy ábrázolni, mint Benczúr ábrázolja a „Vajk keresztelését"-ben az ősmagyarokat?

Sinkó leírja azt a harcot, amit Kun Béla az „Optimisták" kiadásáért folytatott. Leírásában jelentős szerep jut Matejka János lektori véleményének, amely a könyv megjelenésének fő akadályozójaként szerepel. – Ó, az egy nagy ökör! – mondta Kun, és személyesen telefonálgatott jobbra-balra a könyv érdekében.

De a könyv mégsem jelent meg. Matejka Jánosné azt írja visszaemléke-

Georgi Dimitrov

zésében, hogy ha Kun Béla tényleg olyan nagyon akarta volna, a könyv biztosan megjelenik.[96] Valóban, ha befolyása nem is volt már a korábbi, akkora még mindig volt, hogy át tudja törni a kiadói akadékoskodás falát. A könyv a Tanácsköztársaságról valaha írt legszínvonalasabb irodalmi alkotás. Kun Béla ezt igazán meg tudta ítélni, esztétikai érzékét ellenfelei is kénytelenek voltak elismerni. Személyesen is érdekében állt volna, hogy a könyv a szovjet olvasók körében népszerűsítse a Magyar Tanácsköztársaságot.

Miért nem állt a sarkára a könyv ügyében? Azt hisszük, egész egyszerűen azért, mert az elkövetkezendő hónapok eseményei elvették a kedvét attól, hogy ezzel a kérdéssel foglalkozzon.

Jóval súlyosabb problémákkal kellett szembenéznie.

Borús előjelek

1935. július 25-én a Szakszervezetek Házának oszlopcsarnokában megnyílt a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa.

A 65 kommunista párt 510 küldötte között a magyar delegáció kis létszámúnak tűnt. Mindössze öt szavazati és egy tanácskozási joggal rendelkező küldött ült a KMP nevében a hallgatóság soraiban. A magyar delegáció tagjai Kun Béla, Huszti Ferenc, Honti Lajos, Nőhrer Árpád, Polyák János és Lakatos Éva voltak. Rajtuk kívül még több magyar is részt vett a kongresszuson – részben, mint meghívott, részben, mint más testvérpárt tagja.[97]

A kongresszus megnyitásának előestéjén kínos incidens történt.

A Huszti Ferenc vezette magyar delegációval közölték: Kun Bélát nem jelölik a kongresszus elnökségébe. A KMP-nek fenntartott helyet Honti Lajos szobafestő, a MÉMOSZ kommunista frakciójának – 1944-ben mártírhalált halt – vezetője foglalta el.

Az eset annál furcsább volt, mert a magyar delegáció kifejezetten ragaszkodott Kun Béla jelöléséhez. És annál feltűnőbb, mivel a KI valamennyi vezető funkcionáriusa helyet foglalt a pódiumon.

Kun Béla tisztában volt a gesztus jelentőségével.

Huszti Ferenc azonnal magyarázatot kért. De ez nem volt könnyű: azok, akik érdemleges választ tudtak volna adni, nem fogadták őt. (Kun Béla magához Sztálinhoz fordult, kihallgatást kérve. Sztálin nem fogadta.) Be kellett érnie azzal a kitérő magyarázattal, hogy az elnökségben „a hazai mozgalom képviselőjét" kell szerepeltetni. (Ez a válasz azért sem lehetett meggyőző, mert a többi illegális pártot általában az emigrációban élő vezetők képviselték.)

Kun Béla mellőztetésének ilyen drasztikus kinyilvánítására hasonlóan drasztikus nyíltsággal válaszolt. A kongresszus ülésein alig volt jelen; az idő nagy részét a folyosón és a büfében töltötte, a különböző delegátusokkal beszélgetve. Nem törődött a magyar delegáció munkájával sem. Míg a többi delegáció lázas munkát fejtett ki, éjjel-nappal tárgyalt, állást foglalt az egyes kérdésekben, a magyarok semmi ilyesmit nem tettek: reggel elfoglalták helyüket az ülésteremben, este pedig hazamentek szállásukra.

Egy ízben pedig egészen kihívó, cseppet sem politikus tettre ragadtatta magát. Amikor a kongresszusi küldöttek – az akkori szokásnak megfelelően – helyükről felállva, ütemes tapssal köszöntötték Manuilszkijt, Kun Béla és Huszti Ferenc az egész terem szeme láttára, demonstratív módon ülve maradtak.[98]

Ennél nyilvánvalóbban már nem lehetett volna kinyilvánítani sértődöttségüket.

Maga a kongresszuson elmondott beszéd – amelyet nyilván még jóval a kongresszus előtt készített, alaposan átgondolt és elvtársaival megbeszélt – nem tükrözi ezt a szembenállást. Ellenkezőleg: több olyan gondolatot találunk benne, ami önkritikának, korábbi nézeteivel való leszámolásnak tekinthető.

A beszéd az éppen a kongresszus napjaiban folyó budapesti építőmunkás sztrájk ismertetésével kezdődik. Megállapítva, hogy abban megvalósul a kommunista, szociáldemokrata és szervezetlen munkások egységfrontja, kijelenti: „A pártnak, a párt vezetőségének, súlyos szektariánus hibák után sikerült a Kommunista Internacionálé segítségével megindítani – egyelőre csak megindítani – azt a fordulatot, amely megteremtette a szükséges előfeltételeket az egységfront-taktika valóságos alkalmazásához..." Majd fontos – általános érvényű – megállapításokat tesz. Elítéli a kommunista pártoknak azt a hosszú időn át követett gyakorlatát, amely a kapitalizmuson belül megvalósíthatatlan részkövetelésekét tűzött a munkások elé. Kimondja azt a nyilvánvaló, de a kommunista mozgalom által sokáig kétségbe vont igazságot, hogy a reformista szervezetekben tömörült munkások az osztály-

öntudat magasabb fokán állnak, mint a szervezetlenek. „Bizonyos, hogy a szervezetlen munkások túlnyomó többsége nem azért marad a reformista szakszervezettől távol, mert forradalmi szempontból táplál ellenséges érzelmet a reformizmussal szemben", hanem azért, „mert a burzsoázia még közvetlenül, a reformisták közvetítése nélkül befolyásolni tudja őket". Meggyőző számadatokat hoz arról, hogy a szervezetlen munkások nagy része a burzsoá pártokra adja szavazatát. Levonja a következtetést: a kommunistáknak szakítaniuk kell a szervezetlen munkások idealizálásával.

Hasonlóan fontos – önkritikának beillő – kijelentéseket tesz a polgári demokráciához való viszony kérdéséről. Beszél azokról, akik egy kalap alá vették a fasizmust és a polgári demokráciát, és elítélték a szociáldemokrácia „kisebbik rossz" taktikáját, „sokan azt is meg akarták cáfolni, hogy egyáltalán van kisebbik rossz". Abból a helyes megállapításból, hogy a polgári demokrácia és a fasizmus egyaránt a burzsoá diktatúra formái, „nem folyik az a helytelen következtetés, hogy az egyik forma nem kisebb, a másik forma nem nagyobb rossz a dolgozókra nézve..." Mintha csak saját magával vitatkozna, amikor kijelenti: „a nagyobbik rossz lehetőségének ilyen tagadása nem egyéb, mint az a felfogás, hogy »mentől rosszabb, annál jobb« – ami méltó párja a szociáldemokrata »kisebbik rossz« taktikájának". „Taktikánk, amikor a polgári demokráciát védjük a fasizmussal szemben, tehát nem parlamenti kombinációkon, hanem a munkástömegek és a nép demokratikus rétegének mozgósításán alapszik. Azon a helyes marxista felismerésen, hogy a burzsoázia nem egységes reakciós tömeg, hogy a finánctőke fasizmusa ellentmond a város és falu kispolgári demokratikus rétegei érdekének."[99]

Nem tudni, mennyiben tükrözték ezek a szavak saját nézetei fejlődését, és mennyire játszott közre megszületésükben a pártfegyelem, a Komintern mindenkori vonalával való szolidaritás kötelezettsége. Ámbár ezek annyira nyilvánvaló igazságok, hogy inkább az a kérdés látszik helyénvalónak: mi lehetett az oka annak, hogy korábban ezeknek az ellenkezőjét állította?

Felszólalása azonban nem tartozott a kongresszus jelentős eseményei közé. A *Kommunyisztyicseszkij Internacional* csak nagy késéssel és rövidítve közölte azt.

Majd eljött a nap, amikor a küldöttek az urnákhoz járultak és megválasztották a KI új vezető szerveit.

A személycserék közül a legnagyobb feltűnést az keltette, hogy Pjatnyickij és Knorin kimaradtak a KI Végrehajtó Bizottságából. Maga Kun Béla tagja maradt ugyan a 47 rendes és 33 póttagot számláló Végrehajtó Bizottságnak (Varga Jenő és Lozovszkij ennek póttagjai közt szerepelnek). Ennek a tisztségnek a tényleges értékét azonban csökkentette az a körülmény, hogy e testület túlságosan nagy volt ahhoz, hogy érdemi döntéseket hozzon. Inkább reprezentálta a nemzetközi kommunista mozgalmat. Számos olyan tagja volt, aki az adott pillanatban börtönben ült (Rákosi, Thälmann), vagy saját pártjában betöltött tisztsége, illetve a nagy távolságok miatt nyilvánvalóan nem tudott részt venni a Komintern munkájában (Mao Ce-tung, Csou Enlaj, L. C. Prestes, D. Ibarruri, T. Buck).

Az igazi vezető testületet a Végrehajtó Bizottság elnöksége jelentette.

Ennek tagjai lettek: Gottwald, Dimitrov, Cachin, Kolarov, Koplenig, Kuusinen, Leński, Manuilszkij, Marty, Moszkvin, Vang Ming, Okano, Pieck, Pollitt, Sztálin, Thorez, Florin, Foster és Togliatti. (A póttagok között helyet foglalt Farkas Mihály is.[100]) Ebbe tehát Kun Béla nem került be.

A kongresszus után végre sikerült Huszti Ferencnek audienciát kapni Manuilszkijtől, és választ kérni a Kun Béla helyzetével kapcsolatos kérdéseire.

Manuilszkij a következőket mondotta el Husztinak:

A Kommunisták Magyarországi Pártjának semmi oka arra, hogy saját sérelmének tekintse a kongresszus alatt történteket. Kun Béla nagyon is rászolgált arra, ami történt. Súlyos hibát követett el Magyar Lajos ügyében, amikor javasolta a pártfelülvizsgálat alkalmából párttagságának megújítását. Kun Béla szembeállította egymással a Komintern „zinovjevi" és „manuilszkiji" periódusát. Hibát követett el a francia népfront értékelésének kérdésében. Annak idején, a KI VB VII. plénumán (1926. november–december – B. Gy.) Trockij kizárásának elhalasztása mellett szólalt fel. A legsúlyosabban azonban az esik latba, hogy részt vett Kamenyev szilveszteri összejövetelén, akkor, amikor az már ki volt zárva a pártból, és ott az orosz ellenzék vezetőinek egészségére ürítette poharát.

Mint mondotta, a KI vezetőit meglepte a magyar delegáció magatartása a kongresszuson. Mindezek után Kunnak a Végrehajtó Bizottságba való jelölése is nagy nehézségekbe ütközött. Csak az ő (Manuilszkij) indítványára és Dimitrov ingadozásokkal vegyes támogatásával fogadták azt el.

Ezek után természetesen szó sem lehet Kun további munkájáról a magyar pártban. A Kominternben kell bebizonyítania, hogy lojális az új vezetéshez és hajlandó jóvátenni hibáit.[101]

A megdöbbenéstől szóhoz sem jutó Huszti azonnal Kun Bélához sietett. Kun számára nem mondott újat. Arra a kérdésre, hogy miért nem tájékoztatta legalább őt a Kamenyev-ügyről, Kun azt felelte:

– Annak idején, amikor az ügyet a Politkomisszióban tárgyalták, az a határozat született, hogy az maradjon az akkor informáltak körében.

Valóban ezek lettek volna a fő okai annak, hogy Kun Béla egyik napról a másikra kikerült a nemzetközi kommunista mozgalom legfelsőbb vezetőségéből?

Aligha. Elég egy pillantást vetni az ellene felhozott vádakra, hogy kételyeink támadjanak azok megalapozottságáról.

Magyar Lajos a kommunista mozgalom kiemelkedő tehetségei közé tartozott. A Szovjetunióba kerülve felelős posztokon bizonyította be rendkívüli képességeit. A harmincas évek elején a Kommunista Internacionálé keleti osztályán dolgozott. Kun Bélához szoros barátság fűzte.

1934 nyarán zajlott le a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjában az esedékes pártfelülvizsgálat. Mivel mind Kun Béla, mind Magyar Lajos a Kommunista Internacionálé apparátusának pártalapszervezetéhez tartoztak, jelen voltak az egymás felülvizsgálatát tárgyaló taggyűlésen. Kun Béla felszólalt. Hosszú beszédben ecsetelte Magyar Lajos párthűségét, feddhetetlen múltját, érdemeit a nemzetközi kommunista mozgalom szolgálatá-

ban. Magyar minden bonyodalom nélkül átesett a párttisztításon. (Maga Manuilszkij is mellette szavazott.)

1934. december 1-én a leningrádi pártbizottság épületében, a Szmolnij Intézet folyosóján egy Nyikolajev nevű fiatalember néhány revolverlövéssel kioltotta Szergej Mironovics Kirovnak, az SZKP egyik vezetőjének életét. Kirov gyilkosáról hamarosan kiderült, hogy annak idején Magyar Lajos egyik szemináriumának hallgatója volt. A nyomozati eljárás során nagyító alá vették Magyar életének minden mozzanatát. Baráti körében számos, a régi ellenzékhez tartozó embert – trockistákat és zinovjevistákat – találtak. Mindez – egyéb vádakkal kiegészítve – elegendő alapul szolgált az ellene megindult fegyelmi eljárásnak. 1934. december 30-án kizárták a pártból, és még aznap letartóztatták.[102]

Az a tény, hogy Magyar Lajos ügyében Kun Bélát tették felelőssé, óhatatlanul olyan benyomást kelt, hogy itt inkább arról volt szó: valamilyen magyarázatot kellett adni „kifelé" Kun mellőzésére. (Hasonló a helyzet a kilenc évvel korábbi plénum és a Kamenyev-féle szilveszter felidézésével.)

A mellőzés valódi oka – véleményünk szerint – nem ez volt, hanem a népfrontpolitikával és a KI új vezetőségével, mindenekelőtt Manuilszkijjel és Dimitrovval való szembenállás. A fenti vádak csupán kiegészítésül szolgáltak ehhez.

Egy új, az előzőnek sok tekintetben homlokegyenest ellentmondó politikai vonal elkerülhetetlenül együtt jár személycserékkel. A „szociálfasizmus" politikája kudarcának le kellett vonni a személyi konzekvenciáit, már csak a partnerek miatt is. Nem lehetett tartós együttműködésre törekedni a szociáldemokratákkal, ha a közvetlen vezetésben helyet foglal Kun Béla, aki tizenöt éven át hirdette ennek lehetetlenségét. Személye túlságosan exponált volt, túl nagy tehertételt jelentett; eltávolítása a népfrontpolitika útjában álló egyik akadálytól „szabadította meg" a mozgalmat.

A kongresszus után nagyarányú szervezeti változtatásokat hajtottak végre a KI apparátusában. A „Länder-Sekretariat"-okat megszüntették. A számtalan osztályból mindössze kettő maradt: a káder- és propagandaosztály. Ezek a szervezeti intézkedések az egyes kommunista pártok önállóságának növelését kívánták szolgálni.

A kongresszus után Kun Béla – akinek egészségi állapotát a kiállott izgalmak alaposan megviselték – szabadságra utazott, a KMP-ben pedig elkezdtek gyűrűzni a kongresszus hullámai.

A kongresszus lefolyásáról Huszti Ferenc levélben tájékoztatta a KB tagjait: Komor Imrét, Sebes Pált, Nemes Dezsőt. A felmerült problémák súlyossága elkerülhetetlenné tette, hogy a párt vezetői Moszkvába jöjjenek, tisztázzák a Komintern új vezetőségéhez való viszonyukat, a pártot ért bírálatot. Erre annál nagyobb szükség volt, mert a KB azon tagjai, akik beszélni tudtak a KI vezetőivel, azt tapasztalták, hogy a Kun Béla iránti bizalmatlanság az egész párt bizalmatlanságává tágult.

1935 decemberében Moszkvában megbeszélések kezdődtek a KMP és a Komintern vezetői között. A megbeszélések során kitűnt, hogy a KI vezetői elégedetlenek azokkal az intézkedésekkel, amelyeket a magyar párt a kongresszusi irányvonal megvalósítása érdekében tett.

A KMP vezetői csodálkozással vegyes értetlenséggel hallgatták a bírálatot. Eddig úgy vélték, hogy nagyon sokat tettek, sőt: a II. kongresszus irányvonalához képest valóságos fordulatot hajtottak végre. 1935 őszén, amikor egyes kerületekben pótválasztásra került sor, 1922 óta első ízben a KMP az MSZDP lista támogatására hívta fel a szavazókat. Nemrég zajlott le a nagy építősztrájk, amelynek vezetésében valódi munkásegység valósult meg, a szakszervezeti ellenzék igazán rugalmas magatartást tanúsított. Felvették a bizalmas jellegű kapcsolatokat az MSZDP vezetőivel, köztük Szakasits Árpáddal. Néhány évvel korábban ilyen lépéseket elképzelni sem lehetett.

A KI vezetői mégis azt állították: a magyar párt nem értette meg „a gyökeres fordulat szükségességét". És a kritika újra és újra visszatér a kiindulóponthoz: Kun Béla magatartásához a kongresszuson, viszonyához az új politikához.

Amikor Kun december közepén visszatér szabadságáról, már nyilvánvaló: a kongresszusi mellőzéssel „ügye" nem fejeződött be. Csak most kezdenek kibontakozni annak körvonalai.

December 14-én Kun Béla levelet ír a KMP KB tagjaihoz. Mint írja, a KI vezetői azt a kérdést tették fel neki, képes lesz-e a KMP mindezek után helyes viszonyt alakítani ki az új politikához. „Mindezekért egyedül én vagyok a hibás, semmiképp sem a KMP KB. Végtelenül káros lenne, ha bárki is bizalmatlan lenne a KI új vezetése iránt, amely a kommunista pártok – mindenekelőtt a Bolsevik Párt – bizalmát élvezi és rá is szolgált erre.

... Az én helytelen viszonyom az új vezetéshez a KB tudta és felhatalmazása nélkül alakult." Bármi áron is el kell kerülni, hogy a pártra nézve ebből hátrányok származzanak. Kéri a KB-t, hogy bátran bírálják meg az ő magatartását. „A legszigorúbb kritika sem fog ártani sem a személyi kapcsolatoknak a KB-ben, sem az én munkámnak" – írja.[103]

Az előzetes megbeszélések után 1935. december 31-én ült össze a KMP KB ülése Moszkvában. Az értekezleten Kun nem volt jelen. (Távolmaradásának okát nem ismerjük.)

A KI vezetőivel, Manuilszkijjal, Togliattival és Moszkvinnel folytatott megbeszélésekről Komor Imre számolt be. Elmondotta, hogy a Politsekretariat foglalkozott a KMP helyzetével, bár csak informatív jellegű tanácskozás formájában. Megbírálták a KMP KB által a kongresszus után készített „Elvtársi levél" tervezetét. Manuilszkij a levelet „csupán az önkritika első lépésének" tekintette, és javasolta annak felülvizsgálatát. Szó esett Huszti Ferenc magatartásáról, aki a kongresszus alatt csatlakozott Kun Béla destruktív viselkedéséhez.

Huszti azzal védekezett, hogy ő előzetes, a KB által jóváhagyott irányvonallal jött a kongresszusra, és igyekezett annak szellemében dolgozni. Fenntartotta azt a véleményét, hogy Kun Béla – a párt vezére, nemcsak múltja, de képességei miatt is. Felszólította a KB tagjait, hogy – a KI-hez való lojalitás keretein belül – védjék meg Kun pozícióját. Egyébként, mint mondotta, ha a KI őt politikai bizalmatlansággal kezelné, ennek le kell vonni a konzekvenciáit.

A KB tagjai lehangoltan vették tudomásul, hogy Kun és Huszti hibájából a KMP átmenetileg elvesztette a KI vezetőinek bizalmát. Határozatot hoz-

tak az „Elvtársi levél" átírására. Elsősorban a szakszervezeti munka, az MSZDP-hez és a polgári ellenzéki párthoz való viszony módosítása irányába láttak további lépéseket szükségesnek:[104]

A határozat után 1936. január 14-én a KI VB Titkársága (amelynek tagjai ekkor: Dimitrov, Togliatti, Gottwald, Kuusinen, Manuilszkij, Marty és Pieck) ismét tárgyalta a KMP helyzetét. Ennek anyagát nem ismerjük. Csupán a magyar párt Központi Bizottságának 1936. január 23-i határozatának visszautalásából tudunk következtetni az ott elhangzottakra. Ebből kitűnik, hogy a KI legfelső szerve ezúttal is visszatért Kun és Huszti kongresszus alatti magatartására. Bírálták a magyar párt legutóbbi időben elkövetett szektás hibáit, például a minimális bérekről szóló rendelettel szembeni közömbösséget, a szociáldemokrata ellenzék iránti passzív politikát.

A január 23-án Moszkvában összeült KB-ülés leszögezte: az „otthoniak" nem felelősek Huszti és Kun magatartásáért. Éles bírálatokkal illették Huszti Ferenc vezetési módszereit, durvaságát, parancsolgató modorát, egyszemélyi vezetésre törekvését.

Az ülés nyomán határozott intézkedések születtek. Megjelent a KMP KB „Elvtársi levele" a párt és a KIMSZ tagjaihoz. Ez ismét előrelépés volt a népfrontpolitika útján. A szociáldemokrata párttal kötendő akcióegységet már nem köti formális megállapodáshoz. Leszögezi: a közös cselekvés egyetlen feltétele, hogy az akció a fasizmus, a tőkés kizsákmányolás, a háború ellen irányuljon.

Ennél is fontosabb lépést tett a párt a szakszervezeti egység erősítéséért. Januárban a KB határozata alapján feloszlatják a kommunista mozgalom egyik nagy vívmányaként kezelt szervezetet, az Egyesült Szakszervezeti Ellenzéket. Eddig az ideig a forradalmi érzelmű szakszervezeti tagok arra törekedtek, hogy az egyes szakszervezeteken belül széles körű ellenzéki csoportokat építsenek ki, amelyek kezükbe veszik egy-egy szakosztály vagy helyi csoport vezetését, és annak tevékenységét osztályharcos irányba terelik. Most felhagytak ezzel a törekvéssel. Energiájukat arra fordították, hogy a szociáldemokrata vezetést antifasiszta tettekre ösztönözzék, támogassák és erősítsék a szakszervezetekben is jelenlevő szociáldemokrata baloldalt. Tették ezt olyan időpontban, amikor a kommunisták pozíciói egyes szakszervezetekben – a bőrösöknél, építőknél, szabóknál, nemesfémeseknél – meglehetősen erősek voltak.

Ezekkel az intézkedésekkel – úgy látszott – a Kommunisták Magyarországi Pártja felzárkózott a KI többi pártjához az új politikai vonal kialakításában. Ezt tükrözi a párt ez időben megindult legális folyóirata, a *Gondolat* is, amelynek szerkesztési koncepciójában már egyértelműen a népfrontpolitika érvényesült.

Kun Béla úgy érezte, kötelessége bizonyítani, egyben segítséget adni a pártnak korábbi irányvonala felülvizsgálatához. Ebből a felismerésből született meg „Közös harcra a parancsuralom ellen" című írása. Az írás alcíme: „Beszélgetés szociáldemokrata vezetőkkel és munkásokkal".[105]

Már az indítás hangvétele is elüt a korábbi írásokétól: a száraz zsargon helyett közvetlen, szubjektív, emberi szavakkal kezdődik: „Beszélgetni akarunk a Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetőivel és tagjaival a közös

harcról. Ezt a beszélgetést – ismert okokból – nem folytathatom úgy, mint régen – otthon... Elolvastam a *Népszava* karácsonyi számában megjelent cikkeket... Ezek a cikkek a *Népszava* minden olvasójához szólnak, a magyar kommunistákhoz is, akik a *Népszavát* olvassák, és köztük hozzám is."

Elsőként Mónus Illés cikkét elemzi. Megállapítja, hogy abból „a jövő iránt való aggodalom szól". Vitázva Mónus egyik megállapításával (de mennyire más a vita hangja, mint korábban!) felhívja a figyelmet arra: nem lehet szembeállítani a munkásosztály napi harcait a jövő Magyarországáért való harccal. Többek között azért sem, mert a szocialista jövőért való küzdelem elképzelhetetlen a munkásosztály harci egysége nélkül. Visszatekint az 1919-es egyesülésre; azt annak idején nem előzte meg a két párt együttes harca a burzsoázia ellen. Ma Magyarországon nem a két párt szervezeti egységéről folyik a vita. De igenis van aktualitása a kenyérért, a szabadságért és a békéért folyó közös fellépésnek.

Peyer Károlynak a minimális bérekről és a 48 órás munkaidőről szóló cikkét méltatva nem tudja visszatartani tollát némi csipkelődéstől (a szerző személyének ismeretében ezen igazán nincs okunk csodálkozni). De elismeri, hogy Peyernek a rendeletek értékelésében nagyjában-egészében igaza van. Javasolja: kezdeményezzen a szakszervezet tavasszal általános bérharcot béremelésért, 40 órás munkahétért, új kollektív szerződésekért. Széles statisztikai anyaggal bizonyítja a javaslat realitását, különös tekintettel az általános konjunktúrára.

Kiemeli, hogy a magyar szakszervezeti mozgalom – a kizárások ellenére – nem szakadt két részre. Az egység a záloga annak, „hogy a szervezett munkásság osztályharcos vezetés mellett a szervezetlen munkástömegeket is magával tudja ragadni az emelkedő konjunktúrának kihasználásáért, az életszínvonal emelkedéséért való harcra". Nincs igaza Peyernek, aki szembeállítja a „törvényhozási utat" a „harc útjával"; minden lehetőséget ki kell használni, a parlamentet is, a tárgyalást is, a sztrájkot is.

Kitér arra a kérdésre, köthető-e egységfront legális és illegális párt között. „Nemcsak verebet nem lehet fogni dobbal, de egységfrontot sem muszáj fasiszta országban dobszó mellett csinálni." Ha a szakszervezetek bérharcokat kezdenek, a kommunisták támogatni fogják azokat, minden formális megállapodás nélkül is.

Rátérve a fasizmus elleni harc közvetlen feladataira, rámutat a törvénytiprás, jogfosztás azon eseteire, amelyek többek közt a szociáldemokrata pártot is sújtják. „Egy percre sem hegednek be a magyar nép sebei. Mindennap újra felszakítja őket és új sebeket üt melléjük a fasizmus." A szakszervezeteket és az egyéb munkásegyesületeket ma még a törvény ellenére üldözik. Holnap talán már törvénnyé válik üldözésük – mint Olaszországban, Németországban, Ausztriában.

Gömbös tömegpártot szervez a fasizmus számára; a tömegbázis azonban nem megy engedmények, reformok nélkül. Megbocsáthatatlan rövidlátás volna nem látni, hogy ér el bizonyos sikereket. A magyar szociáldemokraták gondoljanak a német példára, amíg nem késő.

Vitába száll a tanulmány Büchler Józseffel, aki óva inti a szociáldemokratákat a kommunistákhoz való közeledéstől. „Nemcsak a kommunistákat

akarja drótsövények mögött látni Gömbös Gyula... A drótsövények mögé fog kerülni Büchler József is. De még odakerülhetnek a Kossuth-párti Ruppert Rezső és Vámbéry Rusztem is. A drótsövény mögött gondolkozhatik esetleg még a nemzeti-radikális Zsilinszky Endre is arról, vajon hová kell állnia véglegesen: a Mussolini fasiszta rendszerének bámulói, vagy a dolgozó nép fasisztaellenes szabadságharcának követői mellé."

Látnoki szavak!

Szakasits Árpád és Takács Ferenc cikke kapcsán felveti a földosztás kérdését. Aláhúzza: a földosztás és a parancsuralom elleni harc ugyanannak a dolognak két oldala. Fel kell használni erre a Dénes-párt, a Kossuth-párt és a Kisgazdapárt szervezeteit is. Felhívja a figyelmet arra a veszélyre, hogy a fasizmusnak sikerülhet (mint ahogy már nem egyszer sikerült) szembeállítani a paraszti tömegeket az ország haladó erőivel.

A tanulmány kitér az ún. Alkotmányvédő Blokk szerepére. Megállapítja, hogy a Szociáldemokrata Párt hiába reménykedik abban, hogy Bethlen és Eckhardt fogják megvédeni Gömböstől és óva inti a pártot e szövetségbe való belépéstől.

A tanulmány végső konklúziója: ha a Szociáldemokrata Párt nem akar olasz, német és osztrák testvérpártjai sorsára jutni, nincs más útja, mint az akcióegység.

Milyen új momentumokat találunk ebben a cikkben?

Mindenekelőtt – mint arra fentebb már rámutattunk – más a cikk hangneme. Az eddig kizárólag szidalmazott szociáldemokrata vezetőktől ezúttal nem sajnál egy-egy dicsérő jelzőt sem. Nem ellenségként – partnerként beszél velük, tárgyilagosan, mégis szenvedélytől – a közös harc érdekeinek szenvedélyétől – fűtötten. Nem vonja kétségbe a szociáldemokrata párt antifasizmusát, nem tagadja, hogy az vezető szerepet játszik a munkásosztály gazdasági érdekeiért folyó harcban. Javaslatait a magyar belpolitika realitásai megértésének szándéka hatja át.

Számíthatott-e az írás arra (ha egyáltalán eljut), hogy visszhangot vált ki a szociáldemokrata párt vezetőiből, ösztönzi őket a kommunistákkal kötendő egységfrontra?

Peyer és társai esetében erre nem számíthatott. Nekik másfél évtizeden át *nem az volt a kifogásuk a kommunisták ellen, hogy azok szektások, hanem az, hogy kommunisták.* Most sem azért utasították volna el (ha egyáltalán felelnek rájuk) a cikkben írottakat, mert azzal nem értenek egyet, hanem azért, mert – ebben az időben – a kommunistákkal nem voltak hajlandók szóba állni.

Ha *egyes* kommunistákkal esetleg szóba is álltak volna, Kun Bélát semmiképp sem fogadták volna el vitapartnernek. Ehhez túlságosan elmélyült a szakadék. Mindezen túl: az MSZDP-nek olyan elkötelezettségei voltak mind a nemzetközi szociáldemokrata jobboldal, mind a Horthy-rendszer egyes körei iránt, hogy a kommunistákkal való – akár de jure, akár de facto – egységfront szóba sem jöhetett.

Kun Béla nyilvánvalóan tudta ezt. Nem is akart ő „beszélgetni" Peyerrel, Mónussal, Büchlerrel. Ezzel a tanulmányával meg akarta mutatni a nálánál e feladatra alkalmasabb kommunistáknak, hogyan, milyen stílusban, milyen

elvi alapon lehet és kell majd tárgyalni a szociáldemokráciával, ha a helyzet alakulása álláspontjuk revideálására kényszeríti őket. És be akarta bizonyítani a KI vezetőinek, hogy megértette, elfogadta és alkalmazni tudja az antifasiszta népfront politikáját.

Ez azonban már nem változtatott helyzetén.

1936 januárjában, mialatt a KB-tagok Moszkvában az új irányvonalon vitatkoztak, Budapesten a rendőrség rajtaütött a párt itthoni vezérkarán. Letartóztatták Kiss Zsigmondot, a KB tagját, a Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének egykori zászlóaljparancsnokát. Vele együtt lebukott Weil Emil orvos, a pártapparátus vezetője, Péter (Pikler) György, Sebes István, Domonkos Lajos – az otthoni pártszervezetek kulcsemberei. A helyzetet súlyosbította, hogy ekkor már érvényben volt az a törvény, amely a kommunista szervezkedést kémtevékenységnek minősítette. A vádlottak katonai bíróság elé kerültek.

Azonnal megkezdődött a lebukás – ilyenkor szokásos – elemzése. Számításba vették a lebukottak kapcsolatait, a találkozóhelyeket, emberi tulajdonságokat mérlegeltek. Az alapvető tények ismerete nélkül egymás után születtek a feltevések, kombinációk, találgatások.

(Jó tizenöt évvel az eset után le fog ülni New Yorkban, ahová a hidegháború vihara vetette, egy Széles Jenő nevű detektív és meg fogja írni – dicsekedve, saját találékonyságával büszkélkedve – a lebukás hiteles történetét. Akkor majd ki fog derülni, hogy rosszak voltak a kombinációk, alaptalanok a feltevések, hiábavalók a felelősségre vonások. Mint annyiszor, ezúttal is a kiszámíthatatlan véletlen idézte elő a tragédiát, amely nemcsak Budapesten, hanem Moszkvában is áldozatokat követelt. Kiss Zsigmondot figyelte a rendőrség, ő vezette rá – akaratlanul – üldözőit a többiekre.)

Megindult természetesen a mentőakció is. Kun Béla cikke a *Rundschau*ban nemzetközi sajtókampányt indított el. Amellett felhasználta személyes összeköttetéseit is. Többek közt fogadta a Moszkvában tartózkodó André Malraux-t.

A találkozás Sinkó Ervin közvetítésével jött létre. Sinkónak feltűnt Kun betegsége; arca sápadt, erősen lefogyott. Nem csoda: januárt és a február nagy részét a Kreml kórházában töltötte. Cukorbaja erősen fokozódott, kezelőorvosa és közeli barátja, Pollacsek László szigorú diétát írt elő részére, amitől sokat szenvedett. (Szeretett jól és sokat enni, különösen az édességeket kedvelte. Most ez utóbbiról teljesen le kellett mondania.)[106]

Mint minden nyugati polgári intellektuelt, aki lelke mélyén sosem volt képes egy kommunista vezetőt magával azonos szellemi nívón elképzelni, Malraux-t (no meg Sinkót is) meglepte Kun Béla széles műveltsége. Maga az a tény, hogy vendégével franciául beszélt (holott ezt a nyelvet csak könyvből tanulta, sosem élt francia nyelvi közegben, és igen ritkán volt rákényszerülve a nyelv használatára), megteremtette a szükséges atmoszférát ahhoz, hogy „kényes" témák is szőnyegre kerüljenek. Az ekkor még a kommunistákkal szimpatizáló Malraux megkérdi Kunt: mi a véleménye a *Pravda* egyik, Sosztakovics zenéjét élesen elítélő cikkéről?

Kun közölte, hogy nem ért egyet azzal.

A látogatásnak azonban nem az a célja, hogy irodalomról és kultúrpoli-

Magyar Lajos

Sinkó Ervin

tikáról csevegjenek. Kun Béla arra kéri látogatóit: tegyenek meg minden tőlük telhetőt a francia közvélemény mozgósítására a Budapesten letartóztatottak érdekében.[107]

De az irodalom most is, mint mindig – szívügye. Egy ízben több, mint három órán át beszélget Sinkóval, annak írói terveiről. Részletesen elemzi a készülő „Tizennégy nap" című regényt, sorra veszi az egyes oldalakat, finomításokat, változtatásokat javasol.

A beszélgetés közben 1919-re terelődik. Kun Béla elérzékenyül.

– Nem mi voltunk akkor naivak és fiatalok, hanem maga az idő. A forradalom nem ismert haragot. Még a bolsevikok is becsületszóra elengedték Krasznovot... Még Lenint is elvarázsolta a forradalom fiatalsága. Rosa Luxemburg azt írta: a forradalomnak céljai eléréséhez nincs szüksége terrorra; a forradalom gyűlöli és megveti az emberölést...[108]

Nem véletlenül jutottak eszébe éppen ezek a gondolatok.

1936 márciusát írták. A szovjet nép végre kezdte érezni az évtizedes heroikus építőmunka kézzelfogható eredményeit. Az életszínvonal emelkedett. Megszűnt a jegyrendszer, az üzletekben volt áru, és azt az emberek meg is tudták vásárolni. Nyugat-európai mércével mérve persze még mindig nagy volt a szegénység, de a szovjet emberek által átélt korábbi évekhez képest nem hatott túlzásként a sztálini mondás: „Az élet megjavult, az élet vidámabb lett."

Kinek vidámabb, kinek komorabb...

Kun Béla feje felett sűrűsödtek a felhők. Félreérthetetlen jele volt ennek, hogy ötvenedik születésnapját teljes csendben, minden hivatalos ceremónia nélkül ünnepelték. (A hozzá hasonló kaliberű emberek ötvenéves születésnapjai általában hivatalos ünnepléssel zajlottak le, magasrangú vezetők jelenlétében, nagy sajtóvisszhanggal, az obligát beszédek kíséretében és a megfelelő kitüntetések átnyújtása mellett.) Még a *Sarló és Kalapács* sem emlékezett meg erről a napról, holott a lapnak szinte minden számában jelent meg egy-egy méltatás vezetők születésnapja alkalmából. Gyanús volt az a huzavona is, amely az „Optimisták" c. regény kiadása körül folyt. Egyre inkább úgy tűnt: éppen azért nem adják ki, mert Kun szívügyének tekinti.

Májusban azután becsapott a villám.

A Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottsága napirendre tűzte a KMP helyzetét. A vitában részt vettek: Dimitrov, Togliatti, Kuusinen, Pieck, Moszkvin, Florin, Vang Ming, Guyot, Anvelt, Gerisch a KI VB, Kun Béla, Komor Imre, Nemes Dezső, Szántó Zoltán, Révai József a KMP részéről.

A beterjesztett határozattervezet sötét képet fest a magyar párt helyzetéről. Az 1936. januári letartóztatások – állapítja meg – teljes élességgel mutattak rá a pártvezetés csődjére. A Központi Bizottság – szektás beállítottsága miatt – elszalasztotta a magyarországi pártmunka kedvező lehetőségeit. A pártélet minden területen visszaesett.

A határozattervezet szerint a Központi Bizottság szektás ellenállása a VII. kongresszus vonalával szemben a KI VB 1935. decemberi ülése után is folytatódott, ahol pedig ennek tűrhetetlen voltára már határozottan rámutattak. A KB hamis információkkal félrevezette a Kominternt. Mivel a VII. kongresszus hatalmas visszhangot váltott ki a magyar dolgozókból, a KMP vezetőinek lehetetlenné vált nyíltan fellépni a kongresszus vonalával szemben. Ezért titokban szabotálták azt. Ennek bizonyítéka az a vélemény, mely szerint „nincs szükség éles fordulatra a pártmunkában". A párt vezetői – úgymond – a szakszervezeti munkában elért állítólagos sikerekre hivatkoztak, holott éppen ott egyik pozíciót a másik után vesztették el.

Az „Elvtársi levél" a határozattervezet szerint nem más puszta formalitásnál, hiszen a szép szavak ellenére az összes égető kérdések megoldatlanok maradtak. Ilyen a vidékkel való kapcsolat, általában a parasztság között végzett munka, a harc a kormány háborús készülődései ellen, állásfoglalás a trianoni békeszerződés kérdésében.

A pártvezetés felelős a konspirációs válságért és a párt szervezeti szétesésséért. A Komintern ismételt figyelmeztetései ellenére 1935 végéig nem is tárgyalta a konspiráció kérdését, teljes közömbösséget tanúsított a pártot ért veszteségek iránt, és eltitkolta a KI előtt a valódi helyzetet. A határozat „tökéletes konspirációs felelőtlenséggel" vádolta a KMP vezetőit.

A vezetés munkamódszereit a tervezet úgy jellemezte, hogy az szektás, bürokratikus, parancsolgató, elnyomja az alulról jövő kritikát. A Központi Bizottság elvtelen csoportokra oszlott. A káderpolitikára az a jellemző, hogy megbízhatatlan, gyanús elemeket léptetnek elő.

Mindennek következtében a vezetés teljesen elszakadt a munkásosztály tömegeitől. A párttagok elvesztették bizalmukat a vezetés iránt. Az ellenségnek sikerült benyomulnia a párt soraiba és komoly veszteséget okoznia.

A fentiek alapján a KI VB elhatározta a következőket: 1. a KMP Központi Bizottságát fel kell oszlatni; 2. a folyó ügyek vezetésére ideiglenes titkárságot neveznek ki Szántó Zoltán vezetésével; 3. azokat a KB-tagokat, akik párt- és Komintern-ellenes tendenciákat képviseltek, a Nemzetközi Ellenőrző Bizottság elé kell állítani.[109]

Ez a határozattervezet került a KI VB 1936. május 7-i ülése elé.

Az ülés a tervezetet alapjában elfogadta. Véglegesítésére egy bizottságot jelölt ki, amelynek tagjai: G. Szmoljanszkij és Csernomorgyik, a KI VB apparátusának munkatársai (előbbi a volt Közép-európai Titkárság helyettes vezetője, utóbbi a káderosztály vezetője), valamint Szántó Zoltán, Gerő Ernő, Kun Béla. Az ülés leszögezte: Kun nem lehet tagja az új vezetőségnek, de kötelezni kell őt arra, hogy mint a KI VB tagja, segítse annak munkáját. Kimondotta továbbá, hogy a KI-nél működő magyar szekciót fel kell oszlatni, és annak tevékenységét a KMP egy képviselőjére kell korlátozni (ez Szántó Zoltán, majd Poll Sándor lett).[110]

Ha ezt a határozattervezetet kritikusan elemezzük, nyilvánvalóvá válik annak tendenciája.

A KMP általános helyzete ebben az időben valójában semmivel sem roszszabb (inkább jobb) a korábbi évekénél. A tervezet olyan vádakat kötött csokorba, amelyeket bármely korábbi időszakban is fel lehetett róni a hazai vezetésnek.

Ha pl. a konspirációs helyzetet nézzük, az – a fent említett lebukás ellenére – lényegesen jobb volt a korábbinál. Míg azelőtt átlag egy-másfél évenként a rendőrség rendszerint eljutott a vezető szervekig, most három és fél évig nem volt központi szintű letartóztatás. Nem felelt meg a tényeknek a pártmunka általános visszaeséséről szóló állítás sem; éppen az elmarasztalt vidéki munkában és a fiatalok közt határozott fellendülés tapasztalható. Az olyan általános megfogalmazások, „mint a parasztok közti gyenge befolyás", „a munkásosztály tömegeitől való elszakadás" stb. egy illegális pártról bármikor elmondható, éppúgy mint az a kritika, mely szerint „nem harcol eléggé a kormány ellen".

Ismeretes, hogy ez a határozat súlyos hatással volt a magyar kommunista mozgalom egész további sorsára.[111] Ennek nyomán (talán ennek helytelen értelmezése következtében) oszlatták fel a KMP itthoni szervezeteit. És ezzel kezdődött az intézkedéseknek az a sorozata, amelyek végül is Kun Béla letartóztatásához és tragikus halálához vezettek. Éppen ezért tüzetes vizsgálatot érdemel.

A tárgyalásról három dokumentum van birtokunkban. Az egyik – a fent idézett szöveg, amely 1936. május 7–8-i dátummal a következő címet viseli: „A KI VB határozata a magyar kérdéshez." A másik Kun Bélának egy május 7-i keltezésű, Dimitrovhoz írt levele. A harmadik – május 7–8 keltezéssel – ezt a címet viseli: „A KI VB Politikai Titkárság határozata a KMP-ről". A három dokumentum között lényeges különbségek vannak.[112]

Időben az első – Kun Béla levele Dimitrovhoz. Ez így kezdődik: „Gerisch

elvtárs közölte, hogy Te felszólítottál, tegyem meg észrevételeimet a határozattervezethez".[113]

Mint írja, a határozati résszel egyetért. A hibák felsorolásába javasolja bevonni a párt passzivitását az olasz–abesszín háború kérdésében.

Majd így folytatja:

„Ami engem személyesen érint: én a KB többi tagjával együtt politikai felelősséget vállalok a párt helyzetéért. De nem vállalhatom a VII. kongresszus szabotálását. Részt vettem a második pont határozatának kidolgozásában. Szabadságom óta felléptem a szektásság ellen a szakszervezeti kérdésben, a legális lehetőségek elhanyagolása ellen; írtam egy brosúrát a VII. kongresszus szellemében. Nem csináltam semmiféle tüntetést a KI vezetése ellen. Ellenben elítéltem *politikai* (kiemelés az eredetiben – B. Gy.) eljárásomat a kongresszuson. Soha nem hazudtam a KI-nek, mint ahogy azt (a szakszervezeti kérdéssel kapcsolatban) állítja a tervezet."[114]

A KI VB Politikai Titkársága nagyobb változtatások nélkül átvette a május 7–8-i határozattervezet szövegét. Ez képezte alapját a KMP ellen folyó vizsgálatnak.

Mi váltotta ki a KI vezetőinek ezt a szigorát?

Valószínű, hogy nem felejtették el Kun Béla és Huszti Ferenc magatartását a kongresszuson. Nem hitték el, hogy őszintén revideálták korábbi nézeteiket. Úgy vélték, az új politikát csak új emberekkel lehet megcsinálni a KMP-ben is; meg kell tehát szabadítani a magyar pártot a régi, „kompromittált" káderektől.

Mindenekelőtt – Kun Bélától.

Ezt a célt szolgálta a vádak tendenciózus csoportosítása.

Ami a cél szükségességét illeti, azt nincs okunk kétségbe vonni. A KI azt akarta, hogy a magyar párt következetesen hajtsa végre a kongresszus által megkövetelt fordulatot; alkalmazzon gyökeresen új eszközöket, keressen új szervezeti formákat. Azt is akceptálni lehet, hogy Kun Bélát nem tartotta erre a legmegfelelőbb embernek. Nehezebb azt megérteni, miért kellett ehhez egész periratot „benyújtani" a KMP vezetői ellen.

A népfrontpolitika végrehajtására kiszemelt „új" (valójában a mozgalom ugyanehhez a generációjához tartozó) vezetők se tapasztaltabbak, se képzettebbek nem voltak a leváltottaknál. Szántó Zoltán, akit a KI a párt élére állított, a húszas évek káderei közé tartozott, és nyolcévi börtön után került ki Moszkvába. A börtönben hősiesen, kommunista módra viselkedett. De kétségtelenül elmaradt az eseményektől, járatlan volt a mozgalom ügyeiben. Kiemelését annak köszönhette, hogy börtönévei alatt nem volt módjában állást foglalni a „szociálfasizmus" mellett.

Kétségtelen az is, hogy a határozat következményei – a pártszervezetek feloszlatása – nemhogy közelebb hozták volna a pártot a népfrontpolitika alkalmazásához, de jelentősen megnehezítették azt.

Ezután már az események gyorsan peregtek.

Mialatt az újdonsült moszkvai követ, Arnóthy-Jungerth Mihály arról számolt be kormányának, hogy „Dimitrov a Kun-frakciót ismerte el a KMP vezetőjének",[115] Kun Bélát felelősségre vonta a Kommunista Internacionálé Nemzetközi Ellenőrző Bizottsága. Úgye tárgyalásakor az asztal túlsó olda-

lán régi harcostársai foglaltak helyet: a bolgár Iszkrov, a litván Angarietis, az észt Anvelt. Az Ellenőrző Bizottság napirendjén egyetlen pont szerepelt: „a KMP KB *volt* tagjainak ügye".

A tárgyalás jegyzőkönyvét nem ismerjük, csak az elfogadott határozatot. Ez megismétli a május 7–8-i határozattervezet állításait a „szektás ellenállásról", a KI-nek küldött hamis jelentésekről, és ennél valamivel részletesebben foglalkozik a konspirációs felelőtlenség kérdésével. Annak ellenére – állapítja meg –, hogy a Sallai-féle lebukás után a Komintern figyelmeztette a magyar pártot, a KMP vezetői semmiféle intézkedést nem foganatosítottak a káderek védelmére. A Központi Bizottság teljes közönnyel viseltetett a párt sorsa iránt. Olyan emberekből hozták létre a Budapesti Pártbizottságot, akik rendőri felügyelet alatt álltak. A KB vezetési módszerei közé tartozott a „papírtenger", minden ülésről jegyzőkönyveket készítettek (még alapszervezeti ülésekről is), aminek feltétlenül lebukáshoz kellett vezetni. A határozat megemlíti, hogy egyes alapszervezeti ülések jegyzőkönyvei egészen a KI irattáráig jutottak el. Külön vádpontként említi Huszti Ferencnek a KB informálására szánt (általunk többször idézett) levelét a KI VII. kongresszusáról, amely lebukás esetén hallatlan kárt okozott volna.

Külön részt szentel a káderpolitikának, amelyet „elvtelen csoportharc"-ként bélyegez. Nem olyan embereket vontak be a vezetésbe, akik tényleges tömegkapcsolattal rendelkeztek, hanem rokoni, baráti kapcsolatok alapján alakult ki a vezető garnitúra. Mindebből – állapítja meg a határozat – logikusan következtek a „lebukások százai".

Az Ellenőrző Bizottság a Központi Bizottság tagjait leváltotta funkciójukból, és különböző mértékű pártbüntetésben részesítette őket.[116] Nem sokkal ezután Huszti Ferencet, Komor Imrét és Sebes Pált a „provokátorság" hamis vádjával letartóztatták és elítélték. Komor Imrének sikerült bebizonyítania a vád alaptalanságát, és kiszabadulni a börtönből. Huszti Ferenc és Sebes Pál e törvénytelen lépés áldozatául estek. Rehabilitálásukra az SZKP XX. kongresszusa után került sor.

Kun Béla ügyét elkülönítették, mivel a vele, mint a KI VB tagjával való tárgyalásra a Politsekretariat volt illetékes. A Politsekretariat külön bizottságot küldött ki a Kun-ügy kivizsgálására.

1936 nyarán Kun Béla kézhez kapta a bizottság „végkövetkeztetéseit". Ennek szövege a következő:

„Megvizsgálva valamennyi, a Kun Béla elvtárs által a KMP új vezetése, a KI vonala és a KI VB vezetése ellen folytatott kampányból rendelkezésre álló anyagot, és megismerkedvén Kun Béla elvtárs magyarázataival, a bizottság úgy találja, hogy ez a kampány a Kun Béla által a KMP soraiban és a Szovjetunióban levő magyar emigráció között kifejtett bomlasztó tevékenységnek folytatása.

Miután a KI vezetőségének többszöri ismételt figyelmeztetései ellenére elvtelen frakciós politikát folytatott, Kun Béla elvtárs a kádereket kizárólag saját csoportérdekeinek megfelelően válogatta ki, eltávolítva a pártmunkától mindenkit, aki nem akart megbékélni az ő frakciós vezetési módszereivel. Ennek a frakciós politikának az eredményeként Kun elvtárs eltűrte a párt megfertőzését provokátor elemekkel, akik a legjobb pártaktivisták tucatjait

pusztították el, és aláásták a tömegek bizalmát a párt iránt. Úgyszintén a bolsevik éberség eltompulásának példája volt Kun Béla kétszínű felszólalása Magyarnak a pártból való kizárása alkalmából a párttaggyűlésen.

A kongresszus után, a KI VB Titkárságának külön utasítása ellenére, Kun Béla elvtárs, együtt a KMP KB más tagjaival (Grosz[117] és társai) valójában szabotálta a VII. kongresszus vonalának megvalósítását a KMP-ben, továbbra is saját szektás vonala által vezettette magát, és ellenséges hangulatot keltett a KMP KB-ben a KI vonala és új vezetése iránt.

A KI VB új vezetése iránti dezorganizáló tevékenysége érdekében Kun Béla elvtárs teljesen megengedhetetlen módszerét kezdte alkalmazni a KI VB vezető munkatársai lejáratásának, rágalmakat terjesztve róluk.

Konstatálva Kun Béla elvtárs ilyen bomlasztó tevékenységét a KMP és a KI VB vezetősége ellen, a bizottság megállapítja, hogy Kun Béla elvtárs bárminemű részvétele a KMP munkájában káros és felhasználása a KI VB apparátusának munkatársaként teljességgel lehetetlen."[118]

1936. szeptember 5-én, egy szombati nap reggelén ült össze a KI Végrehajtó Bizottságának Titkársága, hogy döntsön Kun Béla sorsáról.

Az ülés lefolyásáról két, nagyon eltérő értékű forrással rendelkezünk.

Az egyik a finn Arvo Tuominennek, a KI VB Elnöksége volt póttagjának, a későbbi renegátnak 1956-ban Stockholmban publikált visszaemlékezése.[119] Tuominen annyiban érdemel figyelmet, amennyiben minden valószínűség szerint jelen volt az ülésen. Valójában azonban csupán azért érdemes vele foglalkozni, mert közlését a jelenlegi antikommunista irodalom hitelesnek igyekszik beállítani.

Tuominen szerint a KI VB elnöksége (és nem a Titkárság) 1937 tavaszán tárgyalta Kun Béla ügyét. (Mint látjuk, a dátum téves.) Szerinte Dimitrov nyitotta meg az ülést, majd átadta a szót Manuilszkijnak. Manuilszkij néhány dokumentumot olvasott fel, melynek során Kun nevének említésekor az „elvtárs" megjelölés helyett a „polgártárs" szót használta. Ebből valamennyi jelenlevő megértette, hogy Kun sorsa beteljesedett.

A fent idézett dokumentum cáfolja Tuominent; benne következetesen az „elvtárs" kifejezést használják.

Ezután – Tuominen szerint – Manuilszkij azzal vádolta Kunt, hogy gyengének tartja az SZKP-nak a kominternbeli képviseletét, holott annak Sztálin, Zsdánov és Jezsov is tagjai. Kun ezt visszautasította; nem rájuk, hanem Manuilszkijra és Moszkvinra gondolt. Emlékeztetett arra, hogy Manuilszkij az 1905-ös forradalmat követő években szembekerült Leninnel.

Tuominen azt állítja, hogy az ülés befejezésekor Kun Bélát azonnal letartóztatták.[120] Valójában az említett tárgyalás és Kun letartóztatása között csaknem tíz hónap telt el.

Tuominen visszaemlékezéséből mindössze annyit fogadhatunk el, hogy Manuilszkij és Kun között rossz volt a viszony. Ezt egyéb források is alátámasztják.[121]

A másik forrás kétségtelenül hiteles, azonban – legnagyobb sajnálatunkra – töredékes. Ez a KI VB Titkársága 1936. szeptember 5-i üléséről készített gyorsírásos jegyzőkönyv részlete.

Az orosz nyelven készült gyorsírásos jegyzőkönyvből lemaradt az ülés

megnyitása, a résztvevők felsorolása és az elhangzott felszólalások. Jelenleg csupán Kun Béla felszólalása és az azt követő hozzászólások ismeretesek számunkra.

Az ülés résztvevőinek listáját nem ismerjük. Tuominen megnevezi a résztvevők között a KI VB Elnökségét, és a póttagok közül – saját magát, valamint Varga Jenőt. A jegyzőkönyv-töredékből csak Dimitrov, Manuilszkij és Anvelt jelenléte állapítható meg. Amennyiben a Titkárság ülése volt, úgy ennek tagjai az adott időben: Dimitrov, Togliatti, Gottwald, Kuusinen, Manuilszkij, Marty, Pieck (póttagok: Florin, Moszkvin, Vang Ming). Feltehető, hogy a fentiek közül néhányan nem voltak jelen, de valószínűleg ott voltak a Nemzetközi Ellenőrző Bizottság fentebb említett tagjai.

Kun Béla megrendülten kezdi felszólalását:

„– Nehéz nekem beszélni, elvtársak, mert ez a csapás – a legsúlyosabb csapás számomra. De azt gondolom, tanulságos lesz számomra.

– A csapás különösen azért súlyos, mert lehetetlenné teszi, hogy a továbbiakban segítséget nyújtsak annak a pártnak, amelynek megalakításában részt vettem.

– Azt hiszem, az arról szóló határozat, hogy az én bármiféle részvételem a munkában káros – nem helyes. Mindemellett elvtársak, elismerem, hogy olyan helyzet alakult ki, hogy helyes lesz, ha én nem veszek részt a KMP munkájában, és még helyesebb lesz, ha én teljesen elszakadok a magyar emigrációtól. Én ezt alaposan átgondoltam, és éppen ezért kérem az SZKP(b) megfelelő fórumait, küldjenek el engem valamilyen munkára, minél távolabb Moszkvától, valahová vidékre.

– Olyan helyzet alakult ki, hogy akár akarom, akár nem, én olyan ponttá válok, amely körül a magyar emigráció elégedetlen elemei gyülekezni akarnak.

– Mindazonáltal azt a megfogalmazást, mely szerint az én munkámat „károsnak" kell nevezni, meg nem érdemeltnek tartom. De álláspontom különbözik attól, amit 3–4 hónappal, vagy akár egy hónappal ezelőtt írtam. Arra a meggyőződésre jutottam, hogy jobb lesz, ha én nem leszek a KMP vezetésében. Úgyszintén helyesnek tartom azt a döntést, hogy az én alkalmazásom a KI VB apparátusában teljességgel lehetetlen. Miért? Úgy vélem, nem politikai megfontolásokból, nem azért, mert én megsértődtem, hanem rossz természetem, idegességem miatt nem úgy viszonyultam a vezetéshez, ahogy kellett volna. Ennek ellenére – mint ahogy azt le is írtam – a Kominternpolitikáját abszolút helyesnek tartom, és úgy vélem, a vezetőség is megfelelő („rukovodsztvo – na mesztye").

– Néhány szót az egyes kérdésekről. Igaz, hogy én nem vettem észre („progljagyel") a párt beszennyeződését (értsd: provokátorokkal – B. Gy.) és nemcsak most, de korábban is. Igaz, hogy én gyakran frakciós alapon közelítettem a káderek kiválasztásához, mégpedig kettős hibát is vétettem: egyfelől saját barátaimat emeltem ki, másfelől kiemeltem a másik frakció embereit, azt gondolván, hogy ezzel megszűnik a frakciós légkör. Erről beszéltem Révai elvtársnak, a Titkárságban Ercoli (Togliatti – B. Gy.) elvtársnak, hogy ti. a KMP KB tagjai többségükben nem az én részemről, ha-

nem a másik frakcióból kerültek ki. De a frakciók maradtak, és ezért nem volt lehetséges úgy dolgozni, ahogy kellett volna.

– Nem vettem észre a párt beszennyezését provokátor elemekkel, mégpedig azért, mert kevés kapcsolatom volt a párt munkájával, itt dolgoztam, a Kominternben."

A „provokátor-elemek", akikre Kun beszédében ismételten utal, nem mások, mint a KMP KB időközben letartóztatott tagjai.

Kun röviden kitért a már többször említett Magyar Lajos-ügyre, majd így folytatta:

– Úgyszintén helytelenül jártam el egyes elvtársak esetében is. Ez annak a légkörnek volt a következménye, amelyről már szóltam.

– Befejezem, elvtársak.

– Kérem Önöket, higgyék el nekem, hogy azon a munkán, amellyel megbíznak, ki fogom érdemelni bizalmukat, és Önök visszahelyeznek engem a magyar munkára és a nemzetközi munkára.

– Azt hiszem, nem vagyok az az ember, akinek nem lehet hinni. De ha van, aki nem hisz, akkor én munkámmal bebizonyítom, hogy megérdemlem a Komintern vezetőségének bizalmát, és lehetővé válik az én visszatérésem a KMP-be és a Kominternbe."[122]

Beszéde után az elnöklő Dimitrov kijelentette:

– Azt hiszem, nem fogunk vitát nyitni Kun Béla nyilatkozata felett. Vegyük tudomásul a bizottság határozatát, és mentsük fel Kun Béla elvtársat a magyar pártban és a Komintern apparátusában végzett munka alól.

Kun Béla ismét szót kért, és kérte a „káros" szó törlését, valamint a Magyar Lajos-kérdés elhagyását. Manuilszkij támogatóan szólt közbe:

– Ahhoz, hogy lehetőséget adjunk neki az SZKP(b)-ben végzett munkához, enyhíteni kell ezen a megfogalmazáson.

Anvelt, a Nemzetközi Ellenőrző Bizottság tagja, vitába szállt Manuilszkijjel:

– Azt lehetetlennek tartom. Amit mi beleírtunk a határozatba, az a minimum. Bele se vettük a párttisztítás során tett felszólalását, ahol Magyart Kun Béla elvtárs felszólalása alapján minősítették felülvizsgáltnak.

– Korábban is, ma is elismerem, hogy ez hiba volt – szólt közbe Kun Béla.

– Én, mint a bizottság tagja – folytatta Anvelt – lehetetlennek tartom, hogy hallgatással menjünk el ilyen momentum mellett, különösen egy ilyen komoly helyzetben, mint a mai.

A vitát Dimitrov foglalta össze.

– Azt hiszem, a következőképp járhatunk el. Magyarral kapcsolatban egyet lehet érteni a bizottság határozatával, a „káros munkával" kapcsolatban pedig kijelenteni: célszerűtlennek tartjuk[123] Kun Béla munkáját a KMP-ben, úgyszintén alkalmazását a Komintern apparátusában.

Az enyhítő fogalmazást a résztvevők egyhangúlag elfogadták. Ezzel az ülés befejeződött.

Kun Béla úgy hagyta el a termet, hogy tisztában kellett lennie: mintegy három évtizedes politikai karrierje véget ért.

Mint a fentiekből látható, a vizsgálat nem tárt fel új részleteket. Mindezeket a kritikai elemeket már számon tartották a VII. kongresszus előtt.

(Sőt, azok egy részéről, pl. a Kamenyevvel való kapcsolatról ezúttal szó sem esett.)

Most még úgy látszott: nincs minden elveszve. Mint felső szintű vezető, kétségtelenül megbukott. De a legfontosabbat – a párttagsági könyvet – nem vették el tőle. A párthoz való hűségét nem vonták kétségbe. Nem tagadták meg tőle az „elvtárs" szót. Sőt, Manuilszkij utalása az SZKP-ben végzendő munkára még bizonyos perspektívákat is nyitott.

Az ülés után Kun Béla kihallgatást kért Sztálintól. Sztálin fogadta is őt.

Erről a döntő fontosságú találkozásról két dokumentum áll rendelkezésünkre. Kun Béláné könyvében, dr. Pollacsek László pedig publikálatlan visszaemlékezésében leírják azt, ahogyan Kun Béla nekik *elmondta* a történteket. A forrásértéket erősen csökkenti tehát, hogy egyikük sem volt jelen, az esetet csak Kun Béla előadásában ismerik. Ráadásul évtizedekkel később írták le az addig csak emlékezetükben őrzött szavakat; ennyi idő alatt az elmondottak rendszerint sokszorosan átalakulnak.

Mindketten azt írják, hogy a beszélgetésen Sztálinon kívül Molotov és Kaganovics is részt vett. (Pollacsek hozzáteszi Vorosilovot is.) A beszélgetés témája Kun Béla további munkája volt. Kun Béla azt kérte, küldjék őt pártmunkára valamelyik szovjet vidéki városba. (Ez egybeesik a KI-ben tett felszólalásával.) Kunné szerint Sztálin azt javasolta neki, maradjon a Kominternben. (Ezt – a határozat után – aligha mondhatta.) Felmerült a beszélgetés során az az elképzelés, hogy a Vörös Hadsereg politikai osztályán dolgozzék. (Ezt állítólag Molotov javaslatára vetették el.) Végül azzal váltak el, hogy Jezsov, aki ekkor az SZKP(b) KB szervezési osztályának volt vezetője, biztosít majd számára valamilyen munkát.[124]

A munkanélküliség, várakozás, bizonytalanság, hiábavaló telefonálgatások idegőrlő hónapjai következtek. Helyzetét nehezítette, hogy nem tudta, hányadán áll. És nem vonulhatott vissza, hiszen napról napra jöttek hozzá azok az emberek, akik még mindig a vezért látták benne; beszélgetni kellett velük, tanácsokat adni – amire ő lett volna legjobban rászorulva. Pedig igyekezett kerülni az embereket (Sinkó leírja, hogy ekkoriban már nem lehetett telefonon elérni); nem volt kedve a spanyol polgárháborút elemezni, amelynek menetébe semmi beleszólása sem volt. Bizonyára szenvedett az információéhségtől is; korábban megszokott lapjai – a világsajtó színejava – egyre nehezebben voltak hozzáférhetőek számára.

Hogy elviselje valahogy ezt az állapotot, nekiállt írni. Olyan témát választott, amely messze állt a napi politikától, ugyanakkor aktualitásához és szükségességéhez nem férhetett kétség.

Megszületett a Petőfi-tanulmány.

Ekkoriban rendezték sajtó alá Petőfi Sándor verseinek első nagyobb lélegzetű orosz nyelvű kiadását. A tanulmány ehhez szolgált volna bevezetőnek. A szovjet olvasóhoz szólt tehát, azokhoz, akik semmit vagy alig tudtak valamit Petőfiről és a társadalomról, amely szülte.

Ennek ellenére a tanulmány nem elégszik meg alapfokú ismeretek közlésével (bár természetesen ezek teszik ki jelentős részét). Vitatkozik és elemez, felvázolja – ha csak kontúrjaiban is – az első marxista Petőfi-portrét.

A tanulmány a reformkori Magyarország társadalmi viszonyainak ismer-

tetésével indul. Kimutatja, hogy ebben az időben fontos szerepet játszik az Engels által elő-proletariátusnak nevezett társadalmi réteg. Ebbe helyezi bele Petőfi Sándort.

Megfogalmazza véleményét Széchenyiről és Kossuthról, Széchenyi liberalizmusát úgy jellemzi, hogy az „még a régi fajtájú angol szabadelvűségnek is csak átdolgozott és elrontott magyar kiadása volt. A feudális nagybirtok rendszeréről, kiváltságaiból minél kevesebbet, a semminél alig többet akart feláldozni..."[125] Kossuth irányzatáról azt írja, hogy az sokkal inkább burzsoá és nemzeti jellegű volt, „de demokratikus elemekkel alig keverve". Kossuth „csak hosszas ellenállás után tolatta magát balra az események által". Mindkettőjükkel szembeállítja Petőfi forradalmiságát, amely „több volt a szélső jakobinus lázadásánál". „Azt a hangot üti meg Petőfi, amelyért Babeuf »egyenlősítő kommunizmusát« a jakobinusok is üldözték."

Kitér Szendrei Júliára, meglehetősen idealizált képet festve kettőjük kapcsolatáról. Mondatain átsüt a korabeli szempont: a Szovjetunióban éppen ekkortájt tettek erőfeszítéseket a család tekintélyének „rehabilitálására" (amelyet a forradalom és az azt követő évek megtépáztak). Annál hitelesebb viszont a Petőfi és az 1848-as kormányok viszonyának ábrázolása.

Műve polémikus. Vitázik a hivatalos magyar irodalomtörténet lakkozott Petőfi-képével, de nem hagyja bíráló szó nélkül a kispolgári radikalizmust sem, amely a humanizmus és az európai civilizáció zászlaja alatt folytatva harcát a magyar nacionalizmus ellen, megpróbálta szégyenlősen elhallgatni Petőfi „gyermekded nacionalista" költeményeit. Kun Béla ezeket is vállalja. „A magyar nemzet – amelyet Petőfi dicsőít – az a magyar nemzet volt, melynek Petőfi forradalmi hivatást tulajdonított, és amelyről hittel híve fel is tételezte, hogy ezt a forradalmi hivatást áldozatos harcok árán, vasköveteskezetességgel fogja teljesíteni. A nemzet dicsőítése nem nemzeti köldöknézés, hanem biztatás a jelen és jövő felszabadító harcaira, azoknak rendíthetetlen végigküzdésére. Mihelyt ellanyhulást lát ebben a harcban, haragja ostorát kíméletlenül suhogtatja a nemzet ellen is."[126]

A tanulmány végén hitet tesz „a fasiszta elnyomás ellen, a polgári demokráciáért való harcban kibontakozni készülő magyarországi népfront" mellett.

Ez volt utolsó írása.

1936 végén végre állást kap: kinevezik a Társadalomtudományi és Közgazdasági Könyvkiadó („Szocekgiz") igazgatójává. Korábbi funkcióihoz képest igen szerény beosztás ez. De mégis valami kapaszkodó; egy hely, ahol hasznos dolgokat lehet csinálni, amellett nem is exponált, látszólag nyugalmas pozíció.

De nyugalomról ekkor már szó sincs.

Már lezajlott a Zinovjev–Kamenyev-per, melynek eredményeként Kun Béla egykori barátját és főnökét kivégezték. Felesége leírja, mennyire letargikus állapotban volt. „Amikor munka után hazajött, se nem beszélt, se nem olvasott. Órákig ült szótlanul a díványon törökülésben. Maga elé meredt. Ha kérdeztem – nem válaszolt."[127]

Jövendő sorsa iránt nem lehettek kétségei.

Felesége szerint ebben az időben kétszer is felhívta őt Sztálin. Az első

„Most még úgy látszott, nincs minden elveszve."

telefonbeszélgetésben arra kérte, fogadjon egy francia újságírót, cáfolja meg azokat a híreket, melyek szerint Spanyolországban tartózkodik. Ez minden bizonnyal egy évvel korábban – 1936 tavaszán történt.[128] A második telefon a letartóztatást megelőző napokban csöngött.

„A külföldi lapok – mondta vidáman Sztálin – most meg azt írják, hogy Magát a szovjet hatóságok Moszkvában letartóztatták. Kérem, fogadjon ebben az ügyben egy francia újságírót..."[129]

Talán ez a telefonbeszélgetés magyarázza, hogy amikor 1937. június 29-ének éjjelén letartóztatták, ezzel búcsúzott feleségétől:

– Ne aggódjék, félreértés történt. Rövidesen itthon leszek.

*

Letartóztatásának híre villámgyorsan elterjedt a moszkvai magyarok között és a nemzetközi kommunista mozgalomban. Arnóthy-Jungerth követ július 3-án jelentette azt a magyar kormánynak.[130] A világsajtóban képtelennél képtelenebb feltételezések láttak napvilágot a letartóztatás okáról.

A Kommunista Internacionálé elég hamar hivatalosan is megerősítette a hírt – igaz, meglehetősen sajátságos, indirekt formában. 1937 nyarán hunyt el a Szovjetunióban – a magyar börtönökben szerzett betegségében – Poll Sándor. A *Kommunyisztyicseszkij Internacional* c. folyóirat 1937. augusztusi száma meleg hangú nekrológban búcsúztatta őt. Ebben a nekrológban olvasható a következő mondat: „Poll következetesen harcolt Kun Béla szektás politikája és dezorganizáló tevékenysége ellen, aki álradikális jelszavak zász-

laja alatt szabotálta a Komintern VII. kongresszusának határozatait, és fékezte az antifasiszta front létrehozásáért folyó harcot".[131]

Valójában Poll Sándor, aki 1932-től börtönben ült, semmiféle szerepet nem játszott a Kun körüli harcokban. A nekrológ eme kitétele azt a célt szolgálta, hogy nyilvánosságra hozza Kun politikai elmarasztalását. Erre azért volt szükség, mert formálisan Kun ekkor még a KI VB tagja; semmiféle közlemény nem jelent meg arról, hogy e tisztségétől megfosztották volna. A letartóztatás tényéről a fenti cikk hallgat, ám sejteni engedi azt.

A világsajtó megértette a célzást: a Moszkvában tartózkodó külföldi újságírók a Kun Béla letartóztatásáról szállongó hírek megerősítését olvasták ki abból. Ennek nyomán közli olvasóival az addig ez ügyben óvatosan tartózkodó *Népszava* is a letartóztatás hírét.[132]

További sorsáról nem tudunk. A letartóztatás és a halál között történtekről ugyan számos verzió forog közkézen,[133] ezeket azonban semmiféle komolyan vehető dokumentum nem támasztja alá.

A Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának Katonai Kollégiuma által kiállított rehabilitációs irat szerint halála 1939. november 30-án következett be. Hogy milyen módon, az iratból nem derül ki.

Halálának mikéntje a történelem szempontjából végeredményben mindegy. Mint a történelmet formáló nagy személyiségek egyike, már 1936 őszén megszűnt létezni.

Utolsó perceinek egyikében talán eszébe jutott kedvenc verse:

„Nézzétek majd a szívem, a hűltet:
Milyen szép volt s milyen nyomorék,
Engem ős átkok harcba küldtek.

Ha veszettül vívtam, csatáztam,
Sírva dalolt szívemben az üdv,
Mint egy elhagyott szentegyházban.

Akit vágott búsan, veszetten,
Átkozott, harcos, bolond karom,
Talán-talán éppen azt szerettem.

Küldjétek a szívemet holtan
Valakihez, nem tudom, kihez,
Akihez a legrosszabb voltam."

(Ady: Harcos ember szíve)

Historiográfiai áttekintés

A Kun Béláról rendelkezésünkre álló irodalom igen tarka, mind műfaját, mind politikai töltetét, mind színvonalát illetően. Ha át akarjuk tekinteni, utunk a publicisztika különböző ágazatain (tárca, glossza, vezércikk), a szépirodalmi ábrázolásokon és a memoárirodalmon át vezet a tudományos igényű monográfiákig. Ha a politikai célt fogadjuk el rendező elvként, a szélsőjobbtól az ultrabalig valamennyi politikai irányzatot fellelhetjük benne. Általánosságban elmondhatjuk, hogy a különböző írásművekben fellelhető Kun Béla-portré függ a megírás helyétől, idejétől, a szerző politikai hovatartozásától, valamint íráskészségétől és színvonalától.

Ha az írásoknak eme sokaságát kizárólag politikai alapállásuk szerint igyekeznénk csoportosítani, a vulgarizálás súlyos hibájába esnénk. Ilyen alapon ugyanis olyan műveket helyeznénk egy sorba, amelyek a Kun-portrét illetően egymással homlokegyenest ellentétes álláspontot képviselnek. A legjobb megoldásnak az tűnik, ha kronológiailag vizsgáljuk az irodalmat, és azon belül próbálunk valamilyen rendet teremteni.

Kun Béla személye 1919-ben került a közvélemény reflektorfényébe – ez a dátum egyúttal a róla szóló írások kezdete is. Az első írások műfajilag a pamflet fogalmába tartoznak és természetes, hogy ellenfelei tollából kerülnek ki. Az első pamflet akkor jelenik meg róla, amikor még a Tanácsköztársaság külügyi népbiztosának tisztjét tölti be: 1919 májusában. Ez *Nánássy György*: Miért léptem ki a Magyarországi Kommunista Pártból? című, Pozsonyban kiadott brosúrája; a Kun Béláról szóló renegát-irodalom első terméke. A szerző nyilvánvaló célja az önigazolás; állításai bizonyítására módja sincs, de szükségét sem érzi annak. Műve igen primitív írás. Mégis övé az „érdem", hogy elsőként teremtette meg azt a Kun-portrét, amin az elkövetkező két évtized ellenforradalmi publicisztikája alig változtatott: a forradalomból „üzletet" csináló, ravasz és gátlástalan Tartuffe-figurát.

Közvetlenül a Tanácsköztársaság leverése után lát napvilágot Budapesten *Stettner Tamás:* Tizennégy év .Kun Béla életéből című brosúrája. Ennek célja: gyorsan kielégíteni az ellenforradalmi érzelmű magyar olvasóközönség igényeit. A szerzőnek saját emlékei, valamint a kolozsvári kávéházakban Kunról terjengő pletykák szolgáltak forrásul – műve mindössze egy-két adattal gazdagítja ismereteinket.

A húszas évek magyarországi publicisztikájában nagyjából ugyanez a Kun-kép ismétlődik, számtalan kópiában. Ezeket foglalja össze *Herczeg Géza* újságíró 1929-ben megjelent könyve, amely már címében is kifejezi

mondanivalója lényegét: „Kun Béla. Történelmi grimasz". A szerző személyesen ismerte Kunt, annak újságíró-korszakából. Ahhoz azonban, hogy egy háromszáz oldalas könyvet összehozzon, némi kutatásra is szükség lett volna. Ám Herczeg ezzel nem fárasztotta magát. Éppen ezért oldalakat tenne ki azoknak a tárgyi tévedéseknek a felsorolása, amelyekkel a könyvben találkozunk, és néhány sort azoké a tényeké, amelyekben *nem* hazudik Herczeg Géza. (E sorokban főleg olyan adatokat találunk, amelyeket mindenki tudott, aki rendszeresen újságot olvasott Magyarországon.) Még annyi fáradságot sem vesz, hogy közismert események időpontjainak utána járjon. (Az ún. „krími vérfürdőt" például 1922-re teszi.) Ahhoz is lusta volt, hogy elolvassa a húszas évek kommunista sajtóját, és azokból gyűjtsön némi anyagot könyvéhez. (A „forradalomról forradalomra" c. könyvet pl. szerinte Kun 1928-as bécsi letartóztatása idején írta, amiből nyilvánvaló, hogy bele se lapozott a könyvbe.) A hiányzó tényeket hosszú oldalakon át képzelt beszélgetések pótolják, amit Kun különböző helyeken és különböző (rendszerint meg nem nevezett) személyekkel folytatott, és amelyek – isten tudja, milyen utakon – a szerző fülébe jutottak. Aki nem hiszi azokat – járjon utánuk...

Herczeg Géza könyve a húszas évek magyar ellenforradalmi közvéleményének igényeit volt hivatva kielégíteni. Miután a lipótvárosi és lágymányosi olvasók, a vidéki intézők és leventeoktatók azt találták benne, amit találni akartak, a hitelesség kérdése ilyen formában meg is oldódott.

A külföld számára azonban másra volt szükség. A nyugati közvéleményt arról kellett meggyőzni, hogy Magyarországon olyan rendszer van hatalmon, amely veszélyes és konok ellenségekkel folytat harcot, védve az európai civilizációt. Arra a következtetésre kellett jutni az olvasónak, hogy egy ilyen rendszer, amely a kommunizmus elleni harc első vonalában harcol, igazán nagyobb támogatást érdemelne attól a „művelt Nyugattól", amelyet oly önzetlenül, tisztán eszmei szempontoktól vezettetve véd. Ezt a célt volt hivatva szolgálni *Mályusz Elemér:* Sturm auf Ungarn című, 1931-ben Münchenben kiadott könyve. (Ugyanebben az évben kiadták angolul is, „The Fugitive Bolsheviks" címmel.) A könyv funkciója és a szerző személye (aki ekkor a szegedi Tudományegyetem professzora) egyaránt nagyobb igényességet tételez fel, mint Herczeg könyve. Témája is más: a Tanácsköztársaság után külföldre menekült emigránsok történetét dolgozza fel. Ilyenformán Kun Béla csak egyike a könyv hőseinek, bár központi helyet foglal el abban. De olyan nevekkel kerül egy sorba, mint Károlyi Mihály, Jászi Oszkár, Garami Ernő, Kunfi Zsigmond. A könyv a történetírás szabályai szerint készült monográfia: a szerző feldolgozza benne csaknem az egész emigráns irodalmat, állításait forrásmegjelölésekkel támasztja alá. (Ez alól ugyan számos esetben kivételt tesz, engedve a kommunistaellenes publicisztika csábításának.) Mindenesetre az általa rajzolt Kun-portré valamelyest eltér a belső használatra készültekből: a kommunisták veszélyességét akarván hangsúlyozni, nem bagatellizálja el Kun figuráját, nem tagad meg tőle bizonyos vezéri kvalitásokat. Ellentétben Herczeggel, nem vájkál szereplői magánéletében, hanem azt igyekszik bizonyítani, hogy a védtelen kis Magyarország ellen sötét összeesküvés folyik, amelyben – minden belső harc ellenére –

egységfront alakult ki Kun Béla, a szociáldemokraták, az októbristák és a kisantant-államok kormányai között.

Az ellenforradalmi szellemű írásokkal egyidőben – a húszas években – más politikai irányzatú művekben is feltűnik Kun Béla alakja. A bécsi emigrációban az események után néhány évvel viszonylag gyors egymásutánban jelennek meg a szociáldemokrata vezérek memoárjai a Tanácsköztársaságról, illetve a polgári demokratikus forradalomról. Ezekben valamennyiben szerepel Kun Béla. Ám valamiféle egységes szociáldemokrata Kun-portréról nem beszélhetünk: ahány könyv, annyiféle Kun. Mindegyik írásműre rányomja bélyegét a szerző személyes viszonya Kun Bélához. *Göndör Ferenc* például a „Vallomások könyvé"-ben, ha torzítja is a portrét, nem tudja letagadni, hogy valaha barátja volt, és ezért helyenként még némi szimpátiát is fel lehet fedezni könyvében. *Garami Ernő* „Forrongó Magyarország"-ában ennek nyoma sincs: fensőbbséges fölénnyel írja le Kun Bélával való találkozásait. Mivel azonban Garami a Tanácsköztársaságban nem játszott szerepet, a polgári forradalommal kapcsolatban pedig Kunról mindössze néhány általános jellegű megállapítást tesz, könyvének nincs különösebb forrásértéke számunkra.

Annál jelentősebb viszont *Böhm Vilmos:* „Két forradalom tüzében" című könyve. Böhm komolyan vette feladatát. Nem egyszerűen memoárt írt, hanem történelmet. Könyve számos – korábban publikálatlan – dokumentumot tartalmaz, memóriáját szembesítette a korabeli sajtóval, ezért viszonylag kevés tárgyi tévedést követ el. Az általa rajzolt Kun-portrét bizonyos sértődöttség hatja át, amelynek alapmotívuma a „beosztott" irigysége a „főnök" iránt; annak utólagos bizonyítása, hogy Kunnal szemben mindig neki volt igaza. Mindamellett Kun Béla a könyvben markánsan, határozott vezetői kvalitásokkal jelenik meg. Böhm nem marasztalhatja el ezért, *amit* tett (hiszen együtt tették); azért bírálja, mert – véleménye szerint – *rosszul* csinálta, amit csinált. Ezzel együtt – ha helyenként enged is szubjektív érzelmeinek – egészében tárgyilagosságra törekszik, és ezzel a forradalmak Kun Bélájáról az egyik leghasználhatóbb portrét adja.

Weltner Jakab: „Forradalom, bolsevizmus, emigráció" című, 1929-ben Budapesten megjelent könyve jórészt korabeli *Népszava*-citátumokat tartalmazva, nem ad új elemeket a Kun-portréhoz.

Műfajilag sajátos, ugyanakkor jelentős forrásértékű mű lát napvilágot ezekben az években *Kassák Lajos* tollából: az „Egy ember élete" sorozat 7–8. kötete (Károlyi-forradalom, kommün). Bár a szerző elsősorban szépíró, a könyv nem szépirodalmi mű, hanem szabályos napló, amelyet írója valószínűleg utólag ellenőrzött is, korabeli újságok egybevetésével. A könyv értékét elsősorban az adja, hogy – a véletlenek különös összjátéka következtében – a szerző hónapokon át a Visegrádi utca 15-ben társbérlőként lakott a KMP központi irodáján; Kun Bélától csak egy ajtó választotta el. Kassák nem szerette Kunt, miként nem szeretett – nagyon kevés kivételtől eltekintve – másokat sem. Magát mindenképp vezérnek érezvén, nehezen viselt el más vezéreket. A Tanácsköztársaság alatti összezördülése Kunnal irodalompolitikai kérdésekben még külön is motiválta iránta érzett antipátiáját. Mindazonáltal portréja, ha nem is szimpatikus, adatszerűen hiteles és rá-

mutat Kun egyik legfontosabb erényére – a szuggesztivitásra, a tömegeket befolyásoló képességére.

Egy másik magyar író is megrajzolja ebben az időben a maga Kun-portréját. *Krúdy Gyula:* „A tegnapok ködlovagjai" 1925-ös kiadásában „A bolsi" címmel irodalmi riport jelenik meg arról a találkozásról, emelynek során Kun néhány magyar íróval töltött egy éjszakába nyúló estét. Ez az írás valamennyi, a felszabadulás után napvilágot látott Krúdy-kiadásból kimaradt. Nem véletlenül. A nagy író ebben a művében mélyen saját színvonala alatt maradva, konjukturális szempontokat követ. Szamuelyt – a bethleni éra sztereotípiájának megfelelően – vérengző fenevadnak ábrázolja, akitől maga Kun is retteg. Mégis – mint arra a szövegben utaltunk – művéből kiderül, hogy Kun kultúrpolitikai kérdésekben messzemenő toleranciát tanúsított a polgári irodalom nagyjai iránt.

A fentiekkel nagyjából egyidőben, ám azoktól minőségileg különböző irodalom jelenik meg ezekben az években. Megszólal a kommunista emigráció, megjelennek az első brosúrák a Tanácsköztársaság harcosainak tollából. Kun Béla alakja elsősorban az ellentétes frakcióhoz tartozók írásaiban bukkan fel, természetesen negatívan, torz formában. *Bettelheim Ernő:* Zur Krise der ungarischen Kommunistischen Partei c. írásában főleg Kun hiúságát, hatalomvágyát, azt a hajlamát hangsúlyozza, hogy magát a párt fölé helyezze. *Guttmann Henrik* (Ungar Heinrich név alatt kiadott): Die magyarische Pest in Moskau című pamfletjében az emigráns élet keserűségei összpontosulnak Kun alakjában, és válnak ellene szóló gyűlölködő vádirattá. *Rudas László:* Abenteuer und Liquidatorentum c. munkája Kun politikai tevékenységét bírálja, lényegében balról. Ezeknek az írásoknak a forrásértéke annyi, amennyit állításaikból egyéb dokumentumok alátámasztanak.

Már a húszas évek közepén feltűnik a Kun-portré apologetikus változata is. A Moszkvában kiadott ún. *Granat-lexikon* Kun Béla szócikkét *Dornbusch Richard* írja. Dornbusch ebben az időben Kun személyi titkára, és a szócikk első szava („avtorizovannaja biografia") arra utal, hogy Kun átnézte és jóváhagyta azt. Csaknem valamennyi, az 1936 előtti és 1956 utáni kommunista szerző tollából megjelent Kunról szóló írás ezt tekinti alapvető forrásnak. Senki sem akadt, aki annak állításait kritikailag ellenőrizze. A lexikon-méretekhez képest terjedelmes – mintegy 15–16 gépelt oldalnyi – írás tartalmazza mindazokat a túlzásokat, amelyeknek forrása ő maga. Így pl. 1905-ben Kun vezetésével törtek ki az erdélyi nagy sztrájkok; ezek vezetéséért 3 évi börtönre ítélték, amelyből másfelet le is töltött; Kun az első világháború kitörésekor „internacionalista, a saját kormány vereségére törekvő pozíciót foglalt el" stb. Ugyanakkor nagyjából pontosan tájékoztat Kun Béla életének egymást követő állomásairól. A szócikk 1924-gyel végződik, amikor a Komintern agit. prop. osztálya élére állítják.

A harmincas évek első felében Kun Béláról idehaza kevés szó esik, és külföldön is csökken az érdeklődés a Tanácsköztársaság vezére iránt. Ekkorra érnek be viszont azok a szépirodalmi alkotások, amelyek egyike-másika historiográfiai értékkel bír.

Illés Béla: „Ég a Tisza" című regénye nem tartozik ezek közé. Viszont *Lengyel József* „Visegrádi utcá"-ja – maga a szerző „történeti riportregény-

nek" nevezi azt – jelentős adalékokkal szolgál. Annak ellenére, hogy a könyvet maga Kun inspirálta és látta el előszóval, jóval több egyszerű apoteózisnál. Kitűnően érzékelteti a forradalom atmoszféráját, azt a hátteret, amelyből Kun alakja kimagasodott.

Nem sokkal ezután íródott – Franciaországban – *Sinkó Ervin:* „Optimisták" című könyve. Műfajilag a történelmi kulcsregény kategóriájába sorolható; hősei – az egy Kun kivételével – nem saját nevükön szerepelnek, ám a forradalmak történetében valamennyire is tájékozott olvasónak nem okoz nehézséget felismerni Lukács György, Bokányi Dezső, Vágó Béla, Korvin Ottó, Komját Aladár, Hevesi Gyula, Révai József, Lengyel József és a többi szereplő alakját. Sinkó könyve nemcsak irodalmi értékét tekintve magaslik ki valamennyi, a Tanácsköztársaságról írt szépirodalmi mű közül, de történeti hitelességét tekintve is. A szerző műve megalkotásához nagy történeti apparátust – köztük korabeli polgári és kommunista sajtót – használt fel. Sinkónak sikerült legjobban személyes élményeit irodalmi szintre emelni, és ezáltal olyan történelmi tablót alkotni, amelyen valamennyi szereplő lényeges vonásai kirajzolódnak. Könyve azonban 1953-ig nem talált kiadót.

Sinkó másik könyve, az *„Egy regény regénye"*, műfajilag rokon Kassák fentebb jellemzett művével: napló az 1934–1936-os moszkvai tartózkodásról. Látásmódját nagymértékben befolyásolja egyéni helyzete, ezért a korabeli szovjet viszonyokat sajátos látószögből, szükségszerűen torzulva ábrázolja. Ám a Kun Béláról írottak a hiteles forrás értékével bírnak.

Kun Béla 1937-es letartóztatása egy csapásra véget vetett a róla szóló kommunista vagy a párttal szimpatizáló irodalomnak. Neve 1937–1939 között szűnni nem akaró témája a bulvársajtónak, ám ezek a cikkek historiográfiai szempontból teljesen értéktelenek. Üdítő színfolt közöttük *Illyés Gyulának* a Pesti Napló 1939. július 30. és augusztus 6. számaiban megjelent cikke, amely a költő 1934-es találkozását írja le Kun Bélával Moszkvában.

A felszabadulás után nevét hallgatás fedte: Kun Béla a tabuk közé tartozott. Könnyű és hálás, ám méltatlan eljárás volna abból a szempontból elemezni az 1956 előtti párttörténeti kiadványokat, milyen módszereket alkalmaztak annak érdekében, hogy Kun Bélát „leválasszák" a Tanácsköztársaság történetéről. Nem szerzőik bűne ez, még csak nem is a magyar párt vezetőié.

Teljesen azért nem lehetett elhallgatni nevét: túlságosan sokan voltak Magyarországon, akik a kommunista párt fogalmával automatikusan aszszociálták Kun Bélát. A hivatalos állásfoglalás *Rákosi Mátyás* szájából hangzott el, az MDP Pártfőiskoláján tartott előadáson, amelyet a Szikra Kiadó külön füzetben is megjelentetett „A Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulása és harca a proletárforradalom győzelméért. A Magyar Tanácsköztársaság" címmel. Ez az előadás már megemlíti Kun nevét, sőt elismeri, hogy Kun a KMP vezetője volt. A maga módján és a korabeli állapotokhoz képest még differenciál is. Miközben elsősorban Kun negatív szerepét emeli ki, ezt bizonyos korlátok között teszi: „Kun *gyakran* nem Lenint és a bolsevista eszméket képviselte, hanem *néhány fontos kérdésben* opportunista nézeteket juttatott érvényre" (kiemelés tőlem – B. Gy.), amely közvetett módon azért egyfajta elismerés is. Mindenesetre jobb annál a

– néhány oktatási anyagban szereplő – verziónál, amely szerint Kun „trockista–zinovjevista áruló" volt.

Az ötvenes évek első fele Nyugat-Európában és az USA-ban a kommunista renegát-irodalom nagy konjunktúrájának időszaka. Ekkoriban jelennek meg olyan szerzők – köztük *Ruth Fischer* és *Franz Borkenau* – könyvei, akik életük bizonyos szakaszában a Kominternben tevékenykedtek, és kapcsolatba kerültek annak vezetőivel, köztük Kun Bélával is. E művek forrásértéke különböző: Borkenaué a magasabb, Ruth Fischeré az alacsonyabb színvonalúak közé tartozik. Közléseiknek mindenesetre annyiban érdemes figyelmet szentelni, amennyiben azokat más dokumentumok alátámasztják.

Ugyanennek a periódusnak a terméke *Károlyi Mihály* memoárja, a „Faith without illusion". (Magyarul 1977-ben jelent meg a Magvető Könyvkiadó kiadásában.) Károlyit természetesen nem említhetjük egy sorban a fenti szerzőkkel; az ő könyve nem a hidegháború kommunistaellenes hisztériáját szolgálta, éppen ellenkezőleg, igyekezett azt enyhíteni. Kun-portréja nem azért ellenszenves, mert konjunkturális célokat akart vele szolgálni, hanem azért, mert a szerző világéletében mélységes ellenszenvvel viseltetett Kun iránt, és ezt most sem rejtette véka alá.

A Kun-historiográfiában a fordulat 1956. február 20-án következett be. Ezen a napon – Kun Béla születésének hetvenedik évfordulóján – jelent meg a Pravdában *Varga Jenő* cikke: Kun Béla születésének hetvenedik évfordulója. Ugyanezen a napon a *Szabad Nép* kéthasábos szerkesztőségi cikkben emlékezett meg Kun Béláról. (A két cikk szövege nem volt azonos.) Ezt követte egy hónappal később, 1956. március 21-én, a Tanácsköztársaság évfordulóján megjelent cikk *Réti László* tollából. A cikk kimondja: „Kun Bélával szemben 1937-ben az a vád merült fel, hogy trockista–buharinista áruló volt. Az újabban lefolytatott vizsgálatok bebizonyították ennek a vádnak teljes alaptalanságát."

Kun rehabilitálásának ilyen váratlan és látványos publikálása a politikai szenzáció erejével hatott. Mielőtt azonban a történetírás ezt tudomásul vehette volna, az ellenforradalom és az azt követő események a kérdést levették a napirendről. 1958-ban a KMP megalapításának 40. évfordulójára már megjelent válogatott írásainak első kötete *Kun Béla:* A Magyar Tanácsköztársaságról címmel. Ezután tömegesen jelentek meg előadások, oktatási anyagok, visszaemlékezések, jubileumi cikkek, amelyek Kun Bélát méltatják.

Ezeknek az írásoknak az volt a rendeltetésük, hogy Kun Béla portréjáról lemossák mindazt a szennyet, ami az előző évtizedek során rárakódott, tisztázzák őt az ellene emelt igaztalan vádak alól. Természetes, hogy ezekben az írásokban Kun tevékenységének pozitív oldalaira esett a hangsúly; az írások terjedelme sem volt olyan, hogy ezt a bonyolult életművet a maga ellentmondásaiban érzékeltesse.

Az első nagy lélegzetű írás Kun Béláról sokáig váratott magára. 1966-ban jelent meg először *Kun Béláné* könyve. A könyv – műfaját tekintve – visszaemlékezés, és mint ilyen, kiváló munka. Olvasmányos stílusa, kitűnően felépített szerkezete a művet szépirodalmi rangra emeli. Egy memoárral szemben természetesen nem támaszthatók a tudományosság szigorú követelmé-

nyei: Kun Bélánénak joga volt azt írni férjéről, amire és ahogyan emlékezett. Az elfogultságot ilyen esetben fel sem lehet róni a szerzőnek. Mint azt munkánk során kimutattuk, a mű néhány tárgyi tévedést is tartalmaz. Ezeknél azonban jóval nagyobb számban közöl olyan hiteles tényeket, amelyeket egyetlen más forrásban sem talál meg az olvasó. Ezért a könyv a Kun-historiográfia egyik nélkülözhetetlen pillére.

Kunné könyvét visszaemlékezések tucatja követte, melyek közül a jelentősebbek: *Münnich Ferenc, Tamás Aladár, Sík Endre, Hidas Antal* írásai.

A hatvanas évek közepétől kezdtek megjelenni azok a tudományos monográfiák, amelyek Kun Bélát egy-egy történelmi esemény vagy periódus kapcsán mutatják be. Ezek közül elsőként említem „A magyar forradalmi munkásmozgalom története" c. munkát, amely e korszak – és benne Kun Béla tevékenysége – átfogó szintézisét adja. Józsa Antal „Háború, hadifogság, forradalom" c. művében hézagpótló adatokat találunk Kun Béla 1916–1918 közötti oroszországi tevékenységére. *Milei György* tanulmánya feltárja a KMP létrehozásában játszott szerepét. *Hajdu Tibor* két monográfiája – „Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom" és „A Magyarországi Tanácsköztársaság" lényegében mindent elmond Kunról, ami életének ebben a szakaszában lényeges. *Szabó Ágnes* „A KMP újjászervezése" c. könyvében részletesen elemzi Kun szerepét a húszas évek pártépítő munkájában, illetve az ezzel kapcsolatban kibontakozó frakcióharcokban. Az ugyanő, valamint *Imre Magda* által szerkesztett „A KMP első kongresszusa" értékes dokumentumokat közöl Kun tevékenységéről a húszas évek közepén. Ezt a sort folytatja *Liptai Ervinné* „A Magyarországi Szocialista Munkáspárt" című monográfiája. Az 1927-es évvel a Kun Béla politikai pályafutását érintő monográfiák sora megszakad.

Külön helyet foglalnak el a historiográfiában azok a forráskiadványok, amelyek Kun Béla életének legfontosabb periódusáról – az 1918–1919-es évekről – közölnek dokumentumokat. Ezek: *„A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Forradalomban"*, valamint *„A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai"* 6/A és 6/B kötete.

Mi sem jellemzőbb a Kun-életmű iránti nemzetközi érdeklődésre, mint hogy *Tőkés Rudolf* amerikai történész külön könyvet írt „Bela Kun and the Hungarian Soviet Republic" címmel. (Művének egy rövidített változata – „Bela Kun – the man and the revolutionary" – címmel külön tanulmány formájában is megjelent.) A szerző az egyik amerikai egyetem kommunizmust tanulmányozó tanszékének professzora; politikai alapállása kommunistaellenes. Ehhez képest könyve objektivitásra törekszik; fő gyengéje nem a politikai koncepció, hanem a forrásanyag szegénysége. Tőkés nem támaszkodik másra, mint a 60-as évek közepéig Magyarországon és a nyugati országokban publikált kiadványokra. Ha tekintetbe vesszük, hogy könyve olyan olvasóközönség részére készült, amely mit sem tud Magyarországról, érthető, ha számunkra nincs különösebb historiográfiai értéke.

A tudományos feldolgozások sokasodásával egyidejűleg szaporodtak a népszerű-tudományos kiadványok is. Ezek közül említést érdemel *Dersi Tamás* kismonográfiája, „A publicista Kun Béla". Művének értéke, hogy

önálló sajtótörténeti kutatásokra támaszkodik – hibája, hogy kutatásai helyenként igen felületesek.

A szovjet történeti irodalomban a hetvenes években kezdtek megjelenni olyan feldolgozások, melyekben Kun Béla alakja előfordul. Míg a Kominternt történetével foglalkozó szovjet történészek – *F. Firszov, K. Sirinya, M. Lejbzon* – rendszerint igen kritikusan vizsgálják Kun Béla tevékenységét a KI különböző periódusaiban, *Grancsak–Lebovics* „Bela Kun" című, 1975-ben megjelent könyvében erősen érezhetők apologetikus tendenciák.

Szólni kell röviden azokról a forrásokról is, amelyek nem kapcsolódnak közvetlenül Kun Béla személyéhez, de nélkülözhetetlenek voltak az adott miliő, a kor atmoszférája és a vele kapcsolatban álló személyek megismeréséhez. Az ifjúkorral kapcsolatban ilyen forrásként szolgált a kolozsvári és nagyváradi helyi sajtó. Támaszkodhattam a sajtó- és irodalomtörténet eredményeire, mindenekelőtt arra a korrajzra, amit *Király István:* Ady Endre című monográfiája vázol fel. Ugyanezzel a céllal forgattam *Németh Andor, Gárdos Mariska, Bölöni György, Dutka Ákos* visszaemlékezéseit. Az első világháború eseményeihez – *Galántai József* alapvető monográfiáján kívül – felhasználtam *Julier Ferenc* és *Kozma Miklós* könyveit. A hadifogságban és az internacionalisták között eltöltött évekhez a *Pravda* korabeli számai, az „Isztorija grazsdanszkoj vojni v SZSZR", valamint a dokumentum értékű szovjet szépirodalmi művek (Alekszej Tolsztoj, Solohov, Babel írásai) szolgáltak háttérként. Kun Béla szerepét az eszer-lázadás leverésében lehetetlen lett volna megérteni egy kiváló szovjet monográfia, az „Isztorija latisszkih sztrelkov" ismerete nélkül. Az 1918–1919-es évek Szovjet-Oroszországa atmoszférájának érzékeltetéséhez hasznos olvasmány volt *A. Balabanoff* könyve is.

A két magyarországi forradalom ábrázolásához nem volt szükség nehezen hozzáférhető háttéranyagokra; itt inkább a bőség zavarával kellett megbirkóznom. A fentebb már jellemzett források, a korabeli sajtó és a publikált, valamint publikálatlan memoárok – kiegészítve néhány levéltári anyaggal – mindent elmondtak erről a korszakról, ami egyáltalán elmondható.

A forradalmat követő ausztriai internálásról részletekbe menő levéltári anyag állt rendelkezésemre; a korabeli osztrák állapotokat nagyrészt a bécsi sajtó alapján érzékeltettem. A Déli Front eseményeinek ábrázolásában támaszkodhattam a szovjet hadtörténeti irodalomra, de felhasználtam az orosz fehéremigráció irodalmát is, elsősorban annak legszínvonalasabb politikusa, *P. Miljukov* műveit. A „Märzaktion" háttéranyagául – A. *Reisberg* monográfiája mellett – az események néhány (később renegáttá vált) résztvevőjének, köztük a Kommunistische Arbeiterpartei Deutschlands egyik vezetőjének, *F. Jung*nak a visszaemlékezése szolgált.

Kun Bélának a Kommunista Internacionálé vezető szerveiben kifejtett tevékenységét a Komintern kongresszusainak és plénumainak (részben német, részben orosz nyelven hozzáférhető) jegyzőkönyvei és a Komintern által kiadott periodikák alapján rekonstruáltam. Az egyes személyekről – a fentiek kiegészítéseként – néhány adalékkal szolgált a Bolsaja Szovjetszkaja Enciklopegyia, Szovjetszkaja Isztoricseszkaja Enciklopegyia, valamint Lazitsch-Drachkovitch életrajzgyűjteménye.

Kun Bélának a Kommunisták Magyarországi Pártjának történetében játszott szerepére alapvető forrás a Párttörténeti Intézet Archívumában őrzött Komintern-iratanyag. Ebben elszórtan, néha utalásszerűen találhatók bizonyos adatok Kunnak a Komintern vezető testületében végzett tevékenységére is.

Kiemelkedő jelentőségű források azok a – részben szóbeli, részben írásos – információk, amelyeket a kommunista mozgalom azon harcosaitól kaptam, akik életük valamely szakaszában közvetlen kapcsolatba kerültek Kun Bélával: többek között *Friedl Fürnberg, Lakatos Éva, Radó Sándor, Szerényi Sándor, V. M. Turok* elvtársaktól. Különösen nagy segítséget jelentettek számomra *Nemes Dezső* elvtárs közlései és az eredeti kézirat pontosítását elősegítő tanácsai.

Jegyzetek

I.

[1] *Kubinszky Judit* A politikai antiszemitizmus Magyarországon (1875–1890) Kossuth Konyvkiadó 1976 42 o

[2] *Kun Béláné* Kun Béla Magvető Konyvkiadó 1969. 2 kiad 10 o

[3] *Gárdos Mariska* Szállj gondolat Szépirodalmi Konyvkiadó 1961 167 o

[4] Országos Levéltár (továbbiakban. OL), K–150 BM általános Engedélyezett betűrendes névváltoztatasi kartoték

[5] MSZMP KB Párttorténeti Intézetének Archivuma (továbbiakban PI Archívum), 691 f 1 dosszié

[6] *Dersi Tamás* A publicista Kun Béla Pályakezdő korszak Magvető Konyvkiadó 1969 12–13 o

[7] *Ady Lajos* Ady Endre Amicus, Budapest 1923 39 o

[8] Pirkadása a magyar égnek Szépirodalmi Konyvkiadó 1959

[9] *Németh Andor* A szélén behajtva Válogatott irások Magvető Konyvkiado 1973 562, 566 o Itt emlitjuk meg, hogy *I M Grancsak* és *M F Lebovics* „Bela Kun" című konyvukben (Moszkva 1975 Miszl) e kapcsolatról a kovetkezőket irják „Hamarosan a korrepetitor és az átlagon felüli képességekkel rendelkező tanitvány kozott kolcsonos ragaszkodás és barátság alakult ki " (7–8 old) Úgy véljuk, ebben a kapcsolatban kolcsonosséget csak meresz fantáziával lehet feltételezni

[10] *Németh Andor* i m 566 o

[11] A zilahi evangélikus-református kollegium Értesítője az 1894–1895-os tanevről Zilah 1895 70–71 o

[12] A zilahi evangélikus-református kollégium Értesítője az 1895–1896-os tanévről 62–67 o

[13] A zilahi evangélikus-református kollégium Értesítője az 1896–1897-es tanévről 56 o

[14] A zilahi evangélikus-református kollégium Értesítője az 1897–1898-as tanévről 77 o

[15] A kolozsvári evangélikus-református kollégium Értesítője az 1899–1900-as iskolai évról Kolozsvár 1900 126 o

[16] Uo 1902 67 és 144 o , 1903 122 o

[17] *Dersi* i m 19–35 o

[18] Itt jegyezzuk meg, hogy az ellenforradalom Kun-irodalma ezeket a sikereket is irigyelte Kun Bélától Kulonbozó variációkban állandóan visszatér az az állitás, hogy a dolgozatokat nem ő maga irta, hanem „németből forditotta" (Derekas teljesítmény lett volna olyan német munkát találni, amely a magyar népballadák stilisztikai elemzésével foglalkozik!) Egyes variációk szerint emiatt kizárták, vagy legalábbis ki akarták zárni az onképzőkorből (*Herczeg Géza* Kun Béla Tortenelmi grimasz Általanos Nyomda, Konyv és Lapkiadó 1929 , *dr Csiszér Zoltán* Emlékezés Kun Bélára, a voros diktátorra Nagybánya és vidéke 1941 január 18 stb) Ezen allitások cáfolatául elegendő a már idezett gimnáziumi évkonyvekre hivatkozni ha bármi ilyesmi „kiderult" volna, a dolgozatok nem nyertek volna emlitést bennuk

[19] A korabeli szóhasználatban a két f-fel irt „hazaffyság" szó a pántlikas-árvalányhajas, úri „hazafisag"-ot gunyoló kifejezes volt

[20] PI Archivum 691 f. 1 dosszie

[21] PI Archivum 614 f 1/1920/6274

[22] Kolozsvári Friss Újság, 1905 április 19 -n -a Tarsadalomtudomány az egyetemen

[23] Ezek a kovetkezők Muszka dolgok (április 21), Vorosok és feketék (július 24), Ipar-

fejlesztes (julius 26), A katonasag es a nep (julius 26), Csak egy civil (augusztus 27), Kristóffy elvtars (október 4) A dátumok az idézett lap 1905-os evfolyamara vonatkoznak *Dersi* i m 178 , 181–182 o

[24] *Dersi* i m 57 o

[25] Kolozsvari Friss Újság, 1905 aprilis 5 A tobb mint 19 kilométer hosszu alagút Svájcot Olaszorszaggal koti ossze Építese 1896-ban kezdódott es 1905-ben fejezódott be

[26] Kolozsvari Friss Ujsag, 1905 aprilis 12

[27] Kolozsvari Friss Újsag, 1905 aprilis 14

[28] Ezek a kovetkezők 1905 április 16 Az uj cenzura, aprilis 19 Tarsadalomtudomany az egyetemen, április 30 Cyrano de Bergerac, majus 12 A gazdasagi onallosag és kulturalis érdekeink, május 13 Ragaszkodás a husosfazekhoz, majus 20 Bizánc (Herczeg Ferenc szinmuveről), majus 21 A magyar jakobinusok

[29] Kolozsvari Friss Újság, 1905 július 24 A vorosok es feketek

[30] *Gárdos Mariska* i m 164–170 o

[31] Kolozsvari Friss Újsag, 1905 október 3 Gardos Mariska

[32] Dersi felsorolja Kun Belának az *Őr*ben megjelent cikkeit, megnevezven a lap 1905 februar 28 , marcius 30 , aprilis 10 , 12 , 14-i szamait Ha azonban elóvesszuk a lapot, a fent megnevezett számok egyikében sem talaljuk meg Kun Béla szignojat Ugyanez történik akkor, ha az 1905-os evet sajtóhibának tekintjuk es az 1906-os ev fenti számaiban keressuk azt Dersi másik forrása, *Stettner Tamás* „Tizennégy év Kun Béla életéből" (Egyesult Konyvnyomda, Bp 1919) cimú pamfletje politikai elfogultsaga mellett azért sem autentikus, mert szerzője csak később, 1908-ban kerult Kolozsvarra

[33] Kolozsvari Munkas, 1906 december 15

[34] Kolozsvári Munkas, 1906 december 15 A Magyarországi Szociáldemokrata Párt Erdélyreszi vezetőségének 1906 évi jelentése

[35] Kolozsvari Friss Újság, 1905 marcius 25 Sztrajk

[36] Kolozsvári Friss Újság, 1905 április 10 Az építőmunkások gyűlése

[37] Kolozsvari Friss Újsag, 1905 május 12 A komuvesek sztrájkja

[38] Kolozsvari Friss Újság, 1905 majus 13 Vége a sztrájknak

[39] Kolozsvari Friss Újsag, 1905 augusztus 14 A kolozsvári szocialdemokratak nagy tuntetese

[40] Erdélyi Munkás, 1905 november 1 A kolozsvári munkások nagygyulése

[41] *Mucsi Ferenc* A Kristóffy–Garami paktum Kossuth Konyvkiadó 1970 118 o

[42] Erdelyi Munkás, 1905 december 1

[43] *Jemnitz János* Pór Ödon levelezése Szabó Ervinnel Párttorténeti Kozlemények (tovabbiakban PTK), 1965 2 sz

[44] PI Archivum 729 f 16 ó e Idezi *Nemes Dezső* A magyar munkasmozgalom történetehez Tények, vitak, tanulsagok Kossuth Konyvkiadó 1974 174 o

[45] *Dersi* i m 100 o

[46] Előre, 1906 szeptember 17 , 21 , 22

[47] Szabadsag, 1907 januar 10 , 11

[48] *Dersi* i m 104 o

[49] Lásd *Dutka Ákos* Kun Bélára emlékezem Pirkadása a magyar égnek , *Gondor Ferenc* Vallomasok konyve Bécs, 1922

[50] Kolozsvári Munkas, 1906 május 15 Az építőmunkások kizarasa Kolozsvart
Uo 1906 július 15 Pártunk vesztesége

[51] Uo

[52] A magyarországi szocialisztikus munkasmozgalmak 1908 151 o

[53] Újsag (Kolozsvar), 1907 május 15 Letartóztatott hirlapiró, Budapesti Naplo, 1907 majus 15 Hathavi államfoghaz

[54] *Király Istvan* Ady Endre I kot Magvető Konyvkiado 1972 20 o

[55] *Lengyel Géza* Ady a muhelyben Szepirodalmi Konyvkiado 1957 189 o Ugyanezt megerősiti Gondor Ferenc idézett muve is

[56] *Hunyadi Károly* Kun Béla két levele Kortárs, 1971 3 sz

[57] „ Mindenesetre nagyon kerem – s biztos vagyok benne, hogy teljesiteni fogja kérésemet –, hogy tavasz felé nézzen széjjel érdekemben s a Népszavánál is pendítse meg a dolgomat " Kortárs, 1971 3 sz

[58] Hunyadi Károly jegyzete Kun Béla leveleihez Kortars, 1971 3 sz

59 Hunyadi Károly, id. m. Kortárs, 1971. 3. sz.
60 Kolozsvári Hírlap, 1908. szeptember 1. A kolozsvári munkásbiztosító.
61 A magyarországi szocialisztikus munkásmozgalmak. Bp., 1908. Budapesti Országos Központi Községi Nyomda 563. o.
62 Kolozsvári Városi Közlöny, 1910. május 8. Kolozsvár ipara.
63 A magyarországi szocialisztikus munkásmozgalmak. 1911. 77. o.
64 Uo. 1910. 82. o.
65 Népszava, 1909. szeptember 14.
66 Népszava, 1909. november 12.
67 PI Archívum. 721. f. 2/1032. ő. e.
68 *Stettner:* i. m. 2–5. o.
69 *Németh Andor:* i. m. 562., 566. o.
70 Kortárs, 1971. 3. sz.
71 Kolozsvári Városi Közlöny, 1911. július 15. A kolozsvári munkáslakások kérdéséhez.
72 Kolozsvári Városi Közlöny, 1910. május 18.
73 PI Archívum. 686. f. 212. ő. e.
74 Népszava, 1910. november 17.
75 PI Archívum. 686. f. 212. ő. e.
76 Uo.
77 Szabadság (Kolozsvár), 1911. szeptember 5. A Justh-féle népgyűlés Kolozsvárott.
78 Népszava, 1911. november 14., december 13., valamint 1912. augusztus 23.
79 PI Archívum. 686. f. 212. ő. e.
80 Magyarországi szocialisztikus munkásmozgalmak. 1913. 122. o.
81 Uo. 103. o.
82 Újság (Kolozsvár), 1913. január 14.
83 Magyarországi szocialisztikus munkásmozgalmak. 1913. 258–259. o.
84 Uo. 323–325. o.
85 *Nemes Dezső:* i. m. 192. o.
86 Népszava, 1914. június 2.
87 PI Archívum. 658. f. 5/28. ő. e.
88 PI Archívum. Tatai Gyula visszaemlékezése.

II.

1 Hadtörténeti Levéltár (továbbiakban HTL), I. világháború 3195. ő. e.
2 *Dr. Csiszér Zoltán:* i. m.
3 *Kun Béláné:* i. m. 61. o.
4 HTL. 3195. ő. e.
5 A magyar királyi honvédség és csendőrség névkönyve. Pallas, Budapest 1917. 164. o.
6 *Körmendy Géza* ny. ezredes: A m. kir. kolozsvári 21. honvéd gyalogezred. HTL. 3195. ő. e.
7 Uo.
8 Uo.
9 Uo.
10 Uo.
11 HTL. 3197. ő. e. *I. M. Grancsak* és *M. F. Lebovics* idézett művükben a fogságbakerülés napját 1916. július 4-ben jelölik meg. 19. o. Mivel azonban forrást nem közölnek, állításuk nem meggyőző.
12 *Józsa Antal:* Háború, hadifogság, forradalom. Magyar internacionalisták az 1917-es oroszországi forradalmakban. Akadémiai Kiadó 1970.
13 *Józsa:* i. m. 108–109. o.
14 Uo. 138–139. o.
15 *Árkossy Károly:* A tömegek golgotáján. Idézi *Józsa:* i. m. 168–169. o.
16 *Józsa:* i. m. 169–171. o.
17 *Kun Béláné:* i. m. 54. o., valamint V. Szafronov: Oktyabr v Szibiri. Krasznojarszk 1962.
18 Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. Kossuth Könyvkiadó 1967. I. köt. (Továbbiakban: Internacionalisták ...) 61–62. o. A levélben Kun Béla

azt állítja magáról, hogy részt vett a II. Internacionálé 1904-es amszterdami kongresszusán. Ez az állítás nem felel meg a valóságnak.

19 *Kun Béláné* i. m. 67. o.

20 Bela Kun: Vengerszkij szocialdemokrat o russzkoj revoljucii. PI Archívum. F. 1115/I.

21 Internacionalisták... I. köt. 63. o.

22 *Józsa:* i. m. 231. o.

23 Uo. 258–260. o.

24 Uo. 260–261. o.

25 PTK, 1962. 1. sz. Közli: Milei György. A cikk fejlécén november 28-i dátum szerepel; ez nyilván elírás. A forrásmegjelölés október 28-i dátumot tüntet fel, de a cikk tartalmából is kitűnik, hogy az a szocialista forradalom előtt íródott.

26 *I. M. Grancsak* és *M. F. Lebovics* szerint Kun Béla már 1917. április előtt megismerkedett Lenin egyes műveivel és abban megtalálta a választ az őt izgató kérdésekre. I. m. 20–21. o. Ez az állítás alaptalan.

27 *Milei György:* Kun Béla 1917–1918-ban Tomszkban megjelent írásai. (Bevezető) PTK, 1962. 1. sz.

28 *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. Kossuth Könyvkiadó, 1966. I. köt. 47. o.

29 PI Archívum. F. 1115/I.

30 *Münnich Ferenc:* Viharos út. Szépirodalmi Könyvkiadó 1966. 34–38. o.

31 Rabinovics József visszaemlékezése. Idézi *Kun Béláné:* i. m. 72–73. o.

32 Itt jegyezzük meg, hogy a pravoszláv naptárról az európai időszámításra való áttérés 1918. február 1-én történt. A fentiekben az eseményeket az európai időszámítás szerint adtuk elő. Tehát amikor pl. a május elsejei gyűlésről írunk, ez az akkori, Oroszországban érvényben levő naptár szerint április 18-át jelentett.

33 *Münnich Ferenc:* i. m. 42. o.

34 *Józsa:* i. m. 315. o.

35 Nemzetközi Szocialista, 6. sz.

36 *Józsa:* i. m. 306–315. o.

37 Nemzetközi Szocialista, 1918. 6. sz.

38 A PI Archívumában van ugyan egy Lenintől származó néhány soros feljegyzés fotókópiája, amelyen szerepel Kun Béla neve. A feltehetően 1918 tavaszán kelt, dátum nélküli feljegyzésből azonban nem derül ki, volt-e már ekkor Lenin és Kun Béla között személyes kapcsolat. (PI Archívum, 676. f. 2. cs. 1. ő. e.)

39 *Lenin* Összes Művei. 38. köt. Kossuth Könyvkiadó 1973. 224. o.

40 *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. II. köt. Kossuth Könyvkiadó 1966. 237. o.

41 *Józsa:* i. m. 343. o.

42 1919. április 22-i levelében ezt írja: „Még ha egy breszti béke várna is reánk, azzal a tudattal fogjuk megkötni, amely Önt hatotta át a breszti béke megkötésekor, amelyet Ön az én akaratom ellenére, a baloldali kommunisták akarata ellenére kötött. Nem szégyelltem annak idején beismerni, hogy a breszti béke tekintetében az Ön politikája volt a helyes és azoknak a felfogása, akik az ellenkezőjét állították, nem volt történelmi és nem volt marxista." Kun Béla: Válogatott írások és beszédek. I. köt. Kossuth Könyvkiadó 1966. 247. o.

43 Pravda, 1924. december 16. K voproszu ob urokah Oktyabrja.

44 *Julier Ferenc:* 1914–1918. A világháború magyar szemmel. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1933. 246. o.

45 Nemzetközi Szocialista, 1918. február 19.

46 Internacionalisták... Előszó. 19–25. o.

47 *Kun Béla:* i. m. II. köt. 234. o.

48 Nemzetközi Szocialista, 1918. február 19.

49 Internacionalisták... I. köt. 117. o.

50 *Kun Béláné:* i. m. 97. o.

51 *Kun Béla:* i. m. 2. köt. 234. o.

52 *Nánássy György:* Miért léptem ki a Magyarországi Kommunista Pártból? Kiadó nélkül. 1919.

53 PI Archívum. F. 881/1. ő. e.

54 *Kun Béla:* i. m. I. köt. 65. o.

55 Uo. 66. o.

[56] Uo 51 o
[57] Uo 51 o
[58] Uo 67 o
[59] Internacionalistak I kot 128–129 o
[60] Uo 137–140 o
[61] PI Archivum F 1060/a 6 o e A nemet 18, a roman 10, a cseh 55, a szerb-horvat 10, a lengyel nyelvu lap 12 ezer peldanyban jelent meg
[62] Lasd erre vonatkozoan *Milei Gyorgy* i m PTK, 1977 3 sz
[63] Lasd tobbek kozott *Kun Bela* i m Valogatott irasok es beszedek I kot 96–122 o
[64] Internacionalista'. I kot 140 o
[65] Uo 152 o
[66] *Nanassy* i m 12–14 o
[67] Internacionalistak I kot 271 o
[68] *Kun Bela* i m I kot 129–133 o
[69] Internacionalistak I kot 206 o
[70] Internacionalistak II kot 27 o
[71] Isztorija latisszkih sztrelkov 1915–1920 Izd Zinatne Riga 1972 255 o
[72] *L M Szpirin* Egy kaland kudarca Kossuth Konyvkiado 1975 78–83 o
[73] Isztorija latisszkih sztrelkov, 257 o, *L M Szpirin* i m 82 o, Internacionalistak II kot 506 o Itt jegyezzuk meg, hogy Kun Belanak a „baloldali eszerek" lazadasanak levereseben jatszott szereperol szo esett az 1938 marciusban lezajlott Buharin-perben is, ahol maga Buharin hangsulyozta azt Lasd Prozessbericht uber die Strafsache des antisowjetischen Blocks der Rechten und Trozkisten Moskau, 1938 Volkskomissariat der Justizwesen der UdSSR 548–549 o
[74] Internacionalistak I kot 222 o A „nemzetkozi kongresszus" kifejezes tartalma homalyos, a szerzo valoszinuleg csak a nagyobb nyomatek kedveert tette hozza
[75] Isztorija grazsdanszkoj vojni v SZSZSZR 3 kot Goszpolitizdat, Moszkva 1957 188–189 o
[76] Uo 219 o
[77] Internacionalistak I kot 228 o
[78] Urali tevekenysegere lasd I A Szuhanov, P Sztugyinov, Morza-Morozov visszaemlekezeseit PI Archivum F 1115/III, Szocialis Forradalom, 1918 szeptember 21, Isztorija grazsdanszkoj vojni v SZSZSZR, 3 kot 248 o, PI Archivum F 1060/2 o e
[79] PI Archivum F 881/1, 991/3, 4, 5, 999/4, 6, 1060/2, 3, 1115/III o e
[80] Kun Bela elmeleti fejlodeset ezekben a honapokban reszletesen elemzi *Milei Gyorgy* A leninizmek terjedesenek kezdeteirol cimu tanulmanya Ptk, 1977 3 sz
[81] PI Archivum 501 f 1 csop 5 o e valamint Kelen Jolan visszaemlekezese
[82] Internacionalistak I kot 250 o 2 sz labjegyzet
[83] Uo 251 o
[84] *Gabor Sandorne* Szamuely Tibor Akademiai Kiado 1974 99–100 o, *Nanassy* i m 22 o
[85] *Milei Gyorgy* A Kommunistak Magyarorszagi Partja megalakulasa Kossuth Konyvkiado 1962, valamint *Nanassy* i m 22–24 o

III.

[1] *Kassak Lajos* Egy ember elete Bp Pantheon e n, *Lengyel Jozsef* Visegradi utca Kossuth Konyvkiado 1968
[2] Budapesti Hirlap, 1918 majus 11
[3] *Kassak* i m 139 o
[4] *Kun Bela* Valogatott irasok es beszedek I kot 188 old
[5] Tarsadalmi Szemle, 1958 11 sz, *Kun Bela* Osszehivjuk az alakulo ulest
[6] Egy Trockijhoz irt nyilt leveleben arrol ir, hogy 1918 novembereben a bolsevikok „beavatkoztak az osztrak munkasmozgalomba" azzal, hogy penzt kuldtek a forradalmi propaganda celjaira Der Kampf, 1919 december 13 Brief an Leon Trotzky
[7] *Milei Gyorgy* A Kommunistak Magyarorszagi Partjanak megalakitasarol Kossuth Konyvkiado 1962

[8] Nagy idok tanui emlekeznek Kossuth Konyvkiado 1958 , valamint PI Archivum, V Uraszov visszaemlekezese
[9] *Milei* i m 47 o
[10] PI Archivum 614 f 1/1919-10303 Korvin Otto vallomasa
[11] A magyar forradalmi munkasmozgalom tortenete I kot Kossuth Konyvkiado 1966 117 o , *Hajdu Tibor* Az 1918-as magyarorszagi polgari demokratikus forradalom Kossuth Konyvkiado 1968
[12] *Milei* i m 67 o
[13] *Lengyel Jozsef* i m 82–83 o
[14] *Milei* i m 69 o
[15] Uo 71 o
[16] *Hajdu* i m 5 o
[17] *Milei* i m
[18] *Hajdu* i m 202 o
[19] *Kassak* i m
[20] *Gabor Sandorne* A Kommunistak Magyarorszagi Partjanak megalakulasa Az Egyesult munkaspart Lasd Legyozhetetlen ero 2 kiadas Kossuth Konyvkiado 1974
[21] Voros Ujsag, 1918 december 7 A katyuba jutott radikalizmus
[22] *Hajdu* i m 203 o
[23] A magyar forradalmi munkasmozgalom tortenete I kot Kossuth Konyvkiado 185 o
[24] Uo 181 o
[25] *Hajdu* i m 217 o
[26] *Hajdu* i m 218 o
[27] Voros Ujsag, 1919 januar 1
[28] Ilyennek tekintheto Kassak visszaemlekezese az „Egy ember elete"-ben
[29] *Lengyel Jozsef* i m 104 o
[30] Voros Ujsag, 1918 december 18 Kommunista agrarjavaslat a Munkastanacs elott
[31] A magyar forradalmi munkasmozgalom tortenete I kot 193–194 o
[32] *Hajdu* i m 208 o
[33] *Lengyel Jozsef* i m 85 o
[34] *Kun Belane* i m 140 o
[35] *Bohm Vilmos* Ket forradalom tuzeben Wien Becsi Magyar Kiado 1923 227 o
[36] *Weltner Jakab* Forradalom, bolsevizmus, emigracio Bp A szerzo sajat kiadasa 1929 99 o
[37] Nepszava, 1919 januar 1 Kommunista katonatuntetes
[38] Voros Ujsag, 1919 januar 4 Tisztek orgyilkos merenylete a kommunistak ellen
[39] Nepszava, 1919 januar 2 Tomeghiszteria
[40] PI Archivum, V Uraszov visszaemlekezese
[41] *Lengyel Jozsef* i m 106–107 o
[42] Voros Ujsag, 1919 januar 4 , Nepszava, 1919 januar 1 , Hajdu, i m 215 o
[43] PI Archivum F 1115/II , valamint Hajdu, i m 215 o
[44] *Hajdu* i m 247 o , Voros Ujsag, 1919 januar 8 A proletardiktatura Pozsonyban
[45] Nepszava, 1919 januar 3 A kommunistak es mi
[46] A magyar forradalmi munkasmozgalom tortenete I kot 189 o
[47] Uo 184–185 o , *Hajdu* i m 246–247 o
[48] Voros Ujsag, 1919 januar 18
[49] *Marx–Engels* Muvei 7 kot Budapest 1962 241 o
[50] Voros Ujsag, 1919 januar 23 A penzeszsak fenyegeti a penzeszsakot
[51] *Hajdu* i m 259 o
[52] *Weltner* i m 107 o
[53] Voros Ujsag, 1919 januar 15 A nemzetkozi proletariatus vezereit a magyarorszagi kommunistakhoz Megjegyzendo, hogy a felhivas Lenin muveinek egyetlen kiadasaban sem szerepel Feltehetoen az eredeti szoveg hianya az oka annak, hogy a magyar kiadvanyok – koztuk a *Lenin* Magyarorszagrol cimu (Kossuth Konyvkiado 1974) a fenti korabeli, sebteben keszult forditast veszik at es nem javitjak ki annak kirivo magyartalansagait
[54] A magyar forradalmi munkasmozgalom tortenete I kot 186–189 old
[55] *Kun Bela* Valogatott irasok es beszedek I kot 188 189 o

[56] Voros Ujsag, 1919 januar 25 Nyissatok ki a kapukat
[57] Nepszava, 1919 januar 24 Nepitelet a Pesti Hirlap ellen
[58] Nepszava, 1919 januar 28
[59] Nepszava, 1919 januar 29
[60] Nepszava, 1919 januar 29 Jobbra es balra
[61] Nepszava, 1919 januar 31 Veres osszetuzesek Makon
[62] Nepszava, 1919 februar 2
[63] Nepszava, 1919 februar 4 Hazkutatas a Voros Ujsagnal, *Kassak* 1 m 200–205 o
[64] *Lengyel Jozsef* 1 m 100 o
[65] Voros Ujsag, 1919 februar 11 Ussetek agyon
[66] *Kun Belane* 1 m 131 o
[67] A magyar forradalmi munkasmozgalom tortenete I kot 196–199 old
[68] Nepszava, 1919 februar 4 A hazbert nem fizeto bolsevikieket kilakoltatjak
[69] Nepszava, 1919 januar 28 es 30
[70] *Bohm* 1 m 175 o
[71] *Hajdu* 1 m 314 o
[72] Nepszava, 1919 februar 25
[73] Nepszava, 1919 februar 21 Le a jobboldali es baloldali ellenforradalommal!
[74] *Hajdu* 1 m 314 o , Bohm, 1 m 178–179 o
[75] Uo 431 o
[76] Szanto Bela visszaemlekezese PTK, 1959 1 sz , *Kun Belane* 1 m 141 o
[77] *Kun Belane* 1 m 143 o
[78] A tolonchazi esemenyeket az *Az Est* a *Vilag* a *Nepszava* tudositasainak egybevetese alapjan rekonstrualtuk
[79] Vilag, 1919 februar 22 Letartoztattak a kommunista part vezetoit
[80] *Bohm* 1 m 182–183 o
[81] *Szabo Agnes* Landler Jeno Akademiai Kiado 1974 123 o
[82] Vilag, 1919 februar 22 Letartoztattak a kommunista part vezetoit
[83] Nepszava, 1919 februar 22
[84] *Hajdu Tibor* Karolyi Mihaly Politikai eletrajz Kossuth Konyvkiado 1978 316 o
[85] *Hajdu* 1 m 319 o
[86] *Kun Belane* 1 m 152–154 o
[87] Nepszava, 1919 februar 23 A kormany elitelt a bantalmazast
[88] Nepszava, 1919 februar 25 Karolyi Mihaly jegyzokonyvet keszittet a kommunistak bantalmazasarol
[89] Voros Ujsag, 1919 marcius 6 Szocialdemokrata hitterites
[90] Nepszava, 1919 februar 26 Kun Bela kihallgatasa
[91] Voros Ujsag, 1919 marcius 11 Szerkesztoi uzenet H Emmanak
[92] *Kassak* 1 m 226 o
[93] Nepszava, 1919 marcius 3 A vizsgalobiro vegzese a letartoztatott kommunistakrol
[94] *Hajdu* 1 m 319 o
[95] *Kun Belane* 1 m 156 o , PI Archivum, Szanto Bela visszaemlekezese, Lengyel Jozsef 1 m
[96] PI Archivum Nemeti Lajos visszaemlekezese Meg kell jegyeznunk, hogy Nemeti visszaemlekezeseben – amelyet Kunne is idez – tobb ellentmondas van Ugy tunik, mintha *ketszer* tette volna meg a Budapest–Moszkva kozotti utat – egyszer Uraszovval egyutt, masodszor nelkule Ez valoszinutlen Am maga a teny – hogy eljutott Moszkvaba – ketsegtelen Vele korulbelul egyidoben indult el Moszkvabol Papp Lajos, aki penzt es uzenetet hozott a KMP reszere PI Archivum F 1060/2
[97] *Hajdu* 1 m 348 o
[98] Voros Ujsag, 1919 marcius 8 Mi van azzal a robbantassal?
[99] PI Archivum Szanto Bela visszaemlekezese, uo 731 f 24 o e , valamint Korvin Otto rendorsegi vallomasa PI Archivum 614 f 1/1919–10303
[100] *Kun Bela* Valogatott irasok es beszedek I kot 191 o
[101] Uo
[102] *Hajdu* 1 m 342 o
[103] Nepszava, 1919 marcius 13 Az MSZDP uzenete Magyarorszag nepehez
[104] Fontosabb forrasok Szanto Bela visszaemlekezese, Korvin Otto rendorsegi vallomasa

a népbiztos-per indokolása, az *Az Ember* 1918. március 18-i cikke (Hogyan élnek a kommunisták a Gyűjtőfogházban?), *Lengyel József:* i. m. Mindezeket összefoglalja *Hajdu:* i. m., de konkrét időpontot ő sem ad.

105 Népszava, 1919. március 13. A kommunisták politikai foglyok.

106 *Hajdu:* i. m. 344. o.

107 Vörös Újság, 1919. március 18. Az elfogott elvtársakkal...

108 *Szántó Béla:* A magyarországi proletariátus osztályharca és diktatúrája. Wien 1920. Kiadja a Kommunisták Német-ausztriai pártja.

109 PI Archívum. 731 f. 24. ő. e.

110 Szántó Béla visszaemlékezése. PTK, 1959. 1. sz.

111 Népszava, 1919. március 20. Kommunista vezetők szabadlábra helyezése.

112 Vörös Újság, 1919. március 20. Pártügyek.

113 Szántó Béla visszaemlékezése. PTK, 1959. 1. sz

IV.

1 *Marx–Engels* Művei. Kossuth Könyvkiadó 1977. 37. köt. 454. o.

2 A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai (továbbiakban: MMTVD). Kossuth Könyvkiadó 1959. 6/A köt. 63. o.

3 Vörös Újság, 1919. március 23. Magyarország a második szovjet köztársaság.

4 Vörös Újság, 1919. március 28. Két héten belül kiírják a szovjet választásokat.

5 *Hajdu Tibor:* A Magyarországi Tanácsköztársaság. Kossuth Könyvkiadó 1969. 52. o.

6 *Hajdu:* i. m. 52. o.

7 MMTVD, 6/A köt. 9–13. o.; *Lenin:* Magyarországról. Kossuth Könyvkiadó 1974. 75. o.

8 *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. I. köt. 201. o.

9 Lengyel szerint (aki Alpári Gyulára hivatkozik) Lenin felszólította Kunt: igazolja magát. Kun nem tudta, hogyan tudja ezt telefonon megtenni. Lenin arra kérte, mondja el, miről beszélgettek utoljára, Kun hazautazása előtt. Kun először nem emlékezett, majd eszébe jutott, hogy a földkérdésről volt szó. *Lengyel József:* i. m. 160. o.

10 *Lenin:* Magyarországról. 81. o.

11 MMTVD, 6/A köt. 63. o.

12 Uo.

13 *Lenin:* i. m. 83. o.

14 MMTVD, 6/A köt. 16. o.

15 PI Archívum. F. 881/1.

16 A táviratok a PI Archívum. 501. f. 15/1 ő. e. alatt találhatók.

17 *Dutka Ákos:* Emlékezés Kun Bélára. Pirkadása a magyar égnek. Szépirodalmi Könyvkiadó 1959. 50–55. o.

18 Károlyi Mihály így kommentálja a találkozást: „Amit tehát az én kormányom öt hónap alatt sem tudott elérni, azt a kommunisták egy hét után megkapták, bebizonyítva ezzel, hogy a Nyugattal való szembeszállás eszméje nem is volt olyan ostobaság. A Smuts tábornok által felajánlott feltételek lényegesen jobbak voltak azoknál, amelyeket a Vix-jegyzék tartalmazott." Hit, illúziók nélkül. Magvető Könyvkiadó 1977. 205–206. o.

19 MMTVD 6/A köt. 76. o.

20 Uo. 176. o., Idézi *Hajdu:* i. m. 78. o.

21 PI Archívum. 641. f. 1/1919-10082 ő. e.

22 MMTVD 6/A köt. 9–12. o.

23 Uo. 115. o.

24 *Hajdu:* i. m. 98. o.

25 Uo. 148. o.

26 Április 17-én a munkanélküliek Bécs több pontján gyűléseket tartottak. A parlament előtti gyűlés szónokai a Tanácsköztársaság kikiáltását javasolták, amit a tömeg lelkes helyesléssel fogadott. Küldöttséget menesztettek Renner kancellárhoz. Miközben a küldöttség tárgyalt, az egyre türelmetlenebb tömeg köveket dobált az épületre, majd lövöldözés kezdődött a tömeg és a parlament őrsége között. A tömeg egy része benyomult az épületbe, felgyújtotta a függönyöket, lefegyverezte a rendőröket. A leverésükre kiküldött Volkswehr-

alakulatok egy része szimpátiáját fejezte ki a tüntetők iránt. Mindez azt a benyomást kelthette, hogy ütött a forradalom órája. Valóságban azonban az osztrák munkásosztály szervezett többségét kifejező gyári bizalmiak – akiknek véleményét az osztrák kommunisták kikérték – a fegyveres harc és az általános sztrájk ellen foglalt állást. A magukra maradt tüntetők az esti órákra befejezték a harcot. Lásd: Gábor Sándorné: Ausztria és a Magyarországi Tanácsköztársaság. Akadémiai Kiadó 1969. 108–111. o.

27 PI Archívum. F. 991/1.

28 MMTVD 6/A köt. 319. o.

29 Uo. 320. o.

30 PI Archívum. F. 991/1.

31 MMTVD 6/A köt. 396–397. o.

32 *Hajdu:* i. m. 173. o.

33 MMTVD 6/A köt. 387. o.

34 A beszédnek ezt a mondatát Kun Béla néhány nappal később nyilvánosan dezavuálta. A *Vörös Újság* május 6-i száma „Kun Béla elvtárs elferdített beszéde" cím alatt azt állítja, hogy „aki ezt a nyilatkozatot neki az ajkára adta, az szavait teljesen és tökéletesen félreértette". Kun a beszéd hevében nyilván elfelejtkezett arról, hogy nemcsak pártvezér, de diplomata is.

35 MMTVD 6/A köt. 390–404. o.

36 Károlyi Mihály fentebb idézett könyvében mindezt – alaptalanul – Kunfinak tulajdonítja (*Károlyi Mihály:* i. m. 207. o.). A valóságban Kunfi ekkor defetista álláspontot képviselt.

37 PI Archívum. 614 f. 1/1919–10082 ő. e.

38 PI Archívum. 501 f. 15/1 ő. e.

39 MMTVD 6/A köt. 461. o.

40 Uo. 455. o.

41 Isztorija grazsdanszkoj vojni v SZSZSZR. Politizdat, Moszkva 1959. 4. köt. 176–177. o.

42 PI Archívum. 501 f. 15/1 ő. e.

43 Haus-Hof und Staatsarchiv, Wien (továbbiakban: HHStA) Neues Politisches Archiv (továbbiakban: NPA) 290 ő. e.

44 PI Archívum. 501 f. 15/1 ő. e.

45 PI Archívum. 614 f. 1/1919–10303 ő. e.

46 Romanelli 1961-ben a Magyar Rádió római tudósítójának adott nyilatkozatában Kunról igen pozitívan emlékezik. Elmondja, hogy Kun közbenjárt abban is, hogy a Magyarországon rekedt olasz munkások hazatérhessenek hazájukba és akadálytalanul magukkal vigyék itt szerzett értéktárgyaikat. Romanelli nyilatkozata elhangzott a Kossuth Rádió 1976. február 20-i adásában.

47 PI Archívum, F. 1150, valamint Vörös Újság, 1919. május 28. Maniu román miniszterelnök hozzátartozóit szabadon bocsátották.

48 Pest megye múltjából. II. Iratok Pest megye történetéhez. 1918–1919. MSZMP Pest megyei Bizottság kiadása Bp. 1969. 353–354. o.

49 MMTVD 6/A köt. 567. o.

50 Uo. 552.

51 Vörös Újság, 1919. május 30. A proletariátus élelmezésének ügye a Központi Munkástanács intézőbizottságában.

52 *Hajdu:* i. m. 219. o.

53 Vörös Újság, 1919. június 11. A felszabadult Kassa ünnepe.

54 *Hajdu:* i. m. 241. o.

55 Vörös Újság, 1919. június 13.

56 *Böhm:* i. m. 435. o.

57 Gábor Sándorné: i. m. 154–168. o. Lásd még: *Ruth Fischer:* War die Märzaktion der VKPD eine „Bettelheimerei"? Die Internationale, 1921. Heft 5.

58 *Ernst Bettelheim:* Zur Krise der Kommunistischen Partei Ungarns. Internationale organisatorische Misstände. Wien 1922. Selbstverlag. 14–15. o.; *Gábor Sándorné:* i. m. 159. o.

59 *Gábor Sándorné:* i. m. 166. o.; lásd még: *Karl Radek:* Die Lehren eines Putschversuchs. Die Kommunistische Internationale, 1920. 9. sz.

60 *Gábor Sándorné:* i. m. 167. o.

61 Vörös Újság, 1919. június 15. A tanácsok országos gyűlése.

62 *Kun* Kak mi podgotovili I kongressz KIM Internacional Mologyozsi 1934 11–12 sz
63 A levelet ismerteti *Gabor Sándorne* i m 168–169 o
64 *Gabor Sandorne* i m 170–171 o
65 Errol a kerdesről megoszlanak a magyar történeszek velemenyei „A magyar forradalmi munkasmozgalom története" c konyv súlyos hibanak tartja a jegyzek elfogadasat (Kossuth Konyvkiadó 1966 1 kotet 254 o)
66 MMTVD 6/B kot 272 o
67 *Hajdu* i m 279 o
68 PI Archivum 501 f 15/1 o e
69 PI Archivum 614 f 1/1919-10303 o e
70 *Bohm* i m 372–373 o
71 MMTVD 6/B kot 331–332 o
72 PI Archivum 614 f 1/1919–10303 o e
73 *Krudy Gyula* A tegnapok kodlovagjai Tevan-kiadas, Bekéscsaba, 1925 62–65 o
74 *Kassak Lajos* Level Kun Belához a művészet neveben Ma folyoirat kiadasa Budapest, 1919
75 MMTVD 6/B kot 409–410 o
76 Uo 435 o
77 Uo 430 o
78 Uo 453–460 o
79 PI Archivum 614 f 1/1919–10303 o e
80 Lasd peldaul a Voros Újsag, 1919 junius 24-i cikket Ellenforradalmi agitacio A cikkben ilyen kitételeket találunk „Tisztelet annak, aki a forradalomert semmitól vissza nem riad, akinek van annyi kulturája és batorsága, hogy erélyesen, forradalmi hittel es tudattal menjen a forradalmak kikerulhetetlen szukségszerű útján, a Saint Juste-ok es Marat-k utjan " A cikk azért figyelemremélto, mert a Tanácskoztarsasag fennallása alatt egyetlen olyan irast sem találunk, amely Kun szemelyi érdemeit kulon hangsúlyozta volna
81 Az ugyre vonatkozó alapvető forrás Korvin Ottó perének iratanyaga (PI Archivum 614 f 1/1919–10082) Itt található egy Kun által aláírt jegyzőkonyv is a „megszokott ukran tisztek után talált penzekről" Korvin vallomásával osszhangban vannak a kivégzesben részt vett Lenin-fiúk – Szabó József, Kohn Árpád és társaik – vallomása Megerősíti azt Simics Sándornak a felszabadulás után felvett visszaemlékezése (PI Archívum H-s-145) Az ugyre vonatkozóan számos utalást találhatunk a későbbi evek frakcióharcaiban, főleg Alpári Gyula Kunnal folytatott vitájában 1927-ben (HHStA, NPA 290 ő e 661–665 1) A baloldali csoportról említést tesz dr Pollacsek Lászlónak a PI Archivumban talalhato visszaemlékezése is Az esetet leirja *Hajdu* i m 439 o
82 MMTVD 6/B kot 507 o
83 Voros Újsag, 1919 július 22 Kun Béla elvtárs a Tanacskoztársaság kulpolitikajarol
84 *Hajdu* i m 337–341 o
85 PI Archivum Munnich Ferenc visszaemlékezése
86 *Simko Ervin* Optimistak II kot Újvidék, 1953 Testvériség-Egység Kiadó, 397 o
87 *Illyés Gyula* Szónok az ejben Ebéd a kastélyban Szepirodalmi Konyvkiadó 1966 2 kot 151–152 o
88 *Bohm* i m 451 o
89 PI Archívum 600 f 3/5 ő e A beszédet stilizálva, de tartalmilag hüen kozli *Bohm* i m 462–463 o
90 *Gábor Sándorné* i m 200–204 o
91 PI Archívum 500 f 12 csop 10 ó e , Idézi *Hajdu* i m 354 o

V.

1 *Kerekes Lajos* Ausztria története Akademiai Kiado 1966 15 o
2 Jól érzékelteti ezt a foglyokat szeptemberben meglátogató Danneberg jelentése Eldersch belugyminiszterhez Mint irja, azt még megérti, hogy Kun, Pór, Vágó internálva vannak, de teljesen indokolatlannak tartja Varga, Hamburger, Madarász fogvatartását PI Archivum F 1165/3 ő e

3 PI Archívum F 1165/3
4 Uo
5 Uo
6 HHStA, NPA, 290 ő e Lengyel Gyula penzugyi népbiztos még 1919 április végén, amikor a Tanácskoztársaság léte veszélybe kerult, az Osztrák–Magyar Bank valutakészletéből nagyobb osszegeket helyezett el kulonboző megbízhato magánszemélyeknél az esetleges illegalitás céljaira Ezek a pénzek a későbbiekben is az illetőknél maradtak Az osszeg egy része a Tanácskoztársaság bukása után a hatóságok kezére kerult (Lásd *Szabó Ágnes* A Kommunisták Magyarországi Pártjának újjászervezése, 1919–1925 Kossuth Konyvkiadó 1970 19–20 old) Egyesek azonban tovább őrizték a pénzt és vártak a megbeszélt jelszóval jelentkezőre, akinek átadhatják azt Ilyen (jelenleg ismeretlen) személy volt a MÁV-igazgatóságon is Ruegg Kunhoz irt levelében kérte a jelszót is, amivel a pénzhez hozzájuthat
7 HHStA, NPA, 290 ő e
8 *Szabó Ágnes* i m 24–53 o
9 *Szabo Ágnes* i m 24 o , valamint PI Archivum Klemens Béla, Pogany Józsefné és Háy László visszaemlékezése
10 *Szabó Ágnes* i m 29–31 o
11 *Kun Béláné* i m 306 o
12 Arbeiter Zeitung, 1920 január 23 , PI Archívum F 1165/3
13 PI Archívum F 1165/3
14 PI Archívum 704 F II/32 ő e
15 *Kun Béla* Válogatott irások és beszédek Kossuth Konyvkiado 1966 II k 7 o
16 PI Archívum 676 F 2 cs 16 ő e
17 *Lenin* Összes Művei 52 kot 41 o (oroszul)
18 *Szabo Ágnes* i m 49–50 o
19 PI Archívum F 1165/3
20 Uo
21 A határban a Halál kaszál Fejezetek Prónay Pal naplojából Kossuth Konyvkiadó 1962
22 Uo 143–144 o
23 PI Archívum F 1165/3
24 A határban a halál kaszál 181 o
25 Uo 183 old
26 PI Archívum F 1115/II , Kommunyisztyicseszkij Internacional, 1920 12 sz 2213–2214 o
27 *Kun Béláné* i m 292 o
28 PI Archívum F 1165/2
29 PI Archívum Pogány Józsefné visszaemlékezése
30 PI Archívum F 1060/1 237 ő e
31 Radó Sándor szóbeli kozlése
32 *Hajdu Tibor* Károlyi Mihály Politikai életrajz Kossuth Konyvkiadó 1978 352–353 o
33 *Szabó Ágnes* i m 71 o
34 PI Archívum 676 F 2 cs 18 ó e
35 PI Archívum F 1165/2
36 PI Archívum F 1115/II
37 Foreign Office Archives (London), Pull R O 371/3516 F 1193 (Hajdú Tibor gyűjtése)
38 HHStA, NPA, 290 ő e
39 Documents on British Foreign Policy, Series 1 , Vol XII 138 old
40 Uo
41 PI Archívum F 1165/2
42 *Lenin* Összes Művei 40 kot Kossuth Konyvkiadó 1974 312 o
43 Népszava, 1920 július 18 , HHStA, NPA Presidienakten, K-284500 ó e
44 PI Archívum 503 F 2/26 ő e
45 HHStA, NPA Presidienakten, K-284510- 284554 ő e
46 Chronik zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung Dietz Verlag Berlin, 1966
47 PI Archívum F 1165/1 227 ő e
48 PI Archívum 501 F 15/1 ő e
49 PI Archívum F 1115/II

50 PI Archívum. F. 881/1.
51 Lásd: Isztorija Uzbekszkoj SZSZR. 3. köt. Izdatyelsztvo FAN. Taskent, 1967. 201–307. o.
52 PI Archívum. 501. F. 67/9 ő. e. A kongresszusra vonatkozóan lásd még *Je. D. Sztaszova:* Sztranyici zsiznyi i borbi. Goszizdát Moszkva, 1957. 108–111. o.
53 PI Archívum. F. 1115/II.
54 *I. Sz. Korotkov:* Razgrom Vrangelja. Vojennoje Izdatyelsztvo Moszkva, 1955. 154–158. o.
55 Uo., valamint Isztorija latisszkih sztrelkov. Izd. Znatne Riga, 1972. 650. o.
56 *Korotkov:* i. m., 20-as térképvázlat.
57 Uo. 158. o.
58 *Sz. N. Szemankov:* Mahnovscsina i jejo krah. Voproszi Isztorii, 1966. 9. sz.
59 *Kun Béláné:* i. m. 337. o.
60 *P. Arschinoff:* Geschichte der Mahno-Bewegung. 1918–1921. Selbstverlag Berlin, 1925.
61 PI Archívum. F. 1115/II.
62 *Korotkov:* i. m. 178–179. o.
63 PI Archívum: F. 1115/II.
64 *Korotkov:* i. m. 206. o.
65 Uo. 240. o.
66 PI Archívum. F. 1115/II.
67 Lásd pl. *Mályusz Elemér:* Sturm auf Ungarn; *Miljukov:* Russland's Zusammenbruch; *F. Borkenau:* Der europäische Kommunismus, Francke Verlag Bern, é. n. *Tőkés Rudolf:* Béla Kun stb. Valamennyi mű ősforrása egy magát megnevezni nem hajlandó állítólagos vöröskeresztes ápolónő vallomása, aki a harcok idején – állítása szerint – a Krímben tartózkodott. „Madame N. N." összeszámolta a Kun által kivégeztetett embereket, és „pontos" számokat közöl azokról. Mindenesetre elég nehéz elképzelnünk őt, amint egyidejűleg Kercsben, Feodoszijában, Szimferopolban és Szevasztopolban számlálja a halottakat, különválasztva közülük a fehérek által meggyilkoltakat, a harcokban elesetteket, valamint a „vörös terror áldozatait".
68 L. PI Archívum. Szabados Árpád és Pogány Józsefné visszaemlékezése.
69 PI Archívum. F. 1115/II.
70 PI Archívum. F. 881/1.
71 PI Archívum. F. 881/1.
72 *Szabó Ágnes:* i. m.
73 *Szabó Ágnes:* i. m. 95–96. o.
74 PI Archívum. 501. F. 1. cs. 5. ő. e.
75 PI Archívum. F. 1060/1. 5. ő. e.
76 Uo.
77 PI Archívum. F. 881/2.
78 Lásd – többek között –: Ruth Fischer: Stalin and German Communism. Geffrey Cumberlege, Oxford University Press London, 1948; *Willy Brandt–Richard Löwenthal:* Ernst Reuter. Ein Leben für die Freiheit. Kindler Verlag München, 1957; *Franz Borkenau:* i. m.
79 *Szabó Ágnes:* i. m., *Arnold Reisberg:* An den Quellen der Einheitsfrontpolitik. Dietz Verlag Berlin, 1971.
80 *Reisberg:* i. m. 97. o.
81 Részletesen lásd *Szabó Ágnes:* Harc a kommunista pártok taktikai vonalának kialakításáért. PTK, 1971. 4. sz.
82 PI Archívum. Pogány Józsefné visszaemlékezése.
83 Reisberg: i. m. 91–95. o.
84 Leitsätze über die März-Aktion. Leipzig–Berlin 1921. 142. o. Idézi *Szabó Ágnes:* i. m. 105. o.
85 Rote Fahne, 1921. március 17. Die Konterrevolution schlägt zu!
86 *Franz Jung:* Der Weg nach unten. Luchterhand Verlag Berlin–Spandau, 1961.
87 Rote Fahne, 1921. március 18. Klare Antwort!
88 ... so musst Ihr ebenso hart wie die Kapitalisten die treffen, die in euren Reihen die Sache der Kapitalisten führen. Rote Fahne, 1921. március 20. Wer nicht für mich ist, ist wider mich.
89 *Max Albert:* Die militärischen Aufgaben der V.K.P.D. – Rote Fahne, 1921. március 21.
90 Rote Fahne, 1921. március 23.
91 *Paul Levi:* Unser Weg, Wider den Putschismus. Seehof Verlag Berlin, 1921.

92 Die Internationale. Jahrg. 3. 1921. Heft. 4... Der erste Versuch.
93 Die Internationale, Jahrg. 3. 1921. Heft. 5. *Ruth Fischer:* War die Märzaktion der VKPD eine „Bettelheimerei"?
94 Uo. Heft. 6. *G. Lukacs:* Spontanität der Massen, Aktivität der Partei.
95 *Paul Levi:* i. m. 25. o.
96 Tretyij kongressz Kominterna, Insztitut Markszizma–Leninizma. Politizdat Moszkva, 1975. 114. o.
97 Uo. 120. o.
98 Taktik und Organisation der revolutionären Offensive. Lehren der Märzaktion. Leipzig–Berlin, 1921.
99 *Szabó Ágnes:* idézett tanulmány, PTK, 1971. 4. sz.
100 Tretyij kongressz Kominterna, 366–367. o.
101 Uo. 385. o.
102 Kommunyisztyicseszkij Internacional, 1921. 16. sz.
103 Rote Fahne, 1921. március 2. Zur Organisation der Exekutive der Kommunistischen Internationale; Kommunyisztyicseszkij Internacional, 1921. 16. sz.
104 *Reisberg:* i. m. 162. o.
105 Uo. 162–163. o.
106 *Clara Zetkin:* Erinnerungen an Lenin. Verlag für Literatur und Politik Wien–Berlin. 1929. 27. old. Az 1957-es magyar kiadásból a Thalheimerre és Kunra utaló pozitív mondat kimaradt. (*Zetkin:* Visszaemlékezések Leninre. Kossuth Könyvkiadó 1957. 35. old.)
107 Thesen zur Tagesordnung des Dritten Weltkongresses der Kommunistischen Internationale. *Reisberg:* i. m. 165. o.
108 „Phrasen und politische Spielereien." *Reisberg:* i. m. 165. o.
109 *Reisberg:* i. m. 168. o.
110 *Kolarov:* V. I. Lenin na III. kongressze Kominterna. Voproszi Isztorii KPSZSZ, 1950. 2. sz. Idézi *Szabó Ágnes:* i. m. 239. o. Kolarov szövege meglehetősen pontos. Ezt támasztja alá az a tény, hogy a „Tretyij kongressz Kominterna" c. mű szerzői – korabeli forrásokra hivatkozva – lényegében ugyanezekkel a szavakkal ismertetik a beszédet. (444–445. o.) A beszédre Zinovjev is utal: „Kun elvtársnak ma már alaposan megmosták a fejét, és én semmiképp sem akarom az életét még savanyúbbá tenni..." (Protokoll, 196. o.) Megjegyezzük, hogy a dátumban az egyes források között eltérés van. A Zinovjev által a KI III. kongresszusnak beterjesztett jelentés dátuma június 12. Az 1973-ban Moszkvában a Politizdat kiadásában megjelent „Na dva fronta" c. kötet szerzői ugyanezt az eseményt június 17-re teszik. (184. o.) Az utóbbit fogadtuk el.
111 *Szabó Ágnes:* i. m. 238. o.
112 Protokoll, 183–184. o.
113 Uo. 299. o.
114 Uo. 536. o.
115 Uo. 304. o.
116 *Lenin* Összes Művei. 44. köt. Kossuth Könyvkiadó 1975. 21. o.
117 PI Archívum. F. 1060/1. 14. ő. e.
118 *Lenin* Művei: 53. köt. 14. o. (oroszul)
119 PI Archívum. F. 1088.
120 Die Tätigkeit der Exekutive und des Präsidiums der Exekutive der KI. 1922. Hoym, Hamburg.
121 Protokoll, 651. o.
122 Uo. 782. o.

VI.

1 PI Archívum. 614. f. 1926–2677, 189–191. o. Balog László vallomása.
2 Institut für Marxismus–Leninismus beim ZK der SED, Zentralparteiarchiv (Berlin). Továbbiakban: IML bei SED, ZPA 16. F. 44. ő. e.
3 Rendelkezésünkre áll egy dokumentum, amely a távol-keleti Csita városából hazavezényelt internacionalisták búcsúztatását írja le. Kiderül belőle, hogy a 150, illegális munkára vezé-

nyelt magyart nagygyűlésen búcsúztatták, szónoklatokkal es zeneszoval PI Archívum 501 f l. cs 5 ő e Feltehető, hogy más városokban is történtek ilyen esetek

4 Fellepésuk a Kun-frakció részéről éles retorziót váltott ki Pogany József taggyúlést hívott ossze, amely a csoport tagjait kizárta a pártbol A kizartak az OKP(b) Kozponti Bizottságához fellebbeztek, amely érvénytelenitette a kizarási határozatot es leszogezte nem lat alapot arra, hogy a konfliktussal kapcsolatban bárki ellen pártfegyelmi eljárást foganatosítsanak PI Archívum 501 f 1 cs 5 ő e

5 Valójában ebben az időben mindhárman Kunhoz álltak kozel

6 *Szabó Ágnes* i m 129–135 o

7 Der Vierte Kongress der KI Hoym, Hamburg, 1923 544 o

8 Levelében megjegyzi „Az erkezettek kozott csak 1-2 olyan ember van, akit nem kívánunk a pártban látni Viszont igen sok vezetésre alkalmas elvtars, elsőrangú intellektuelek, az ingadozók közt sok jószandékú, nagy mozgalmi multtal rendelkező ember van" PI Archívum, F 881/2

9 Részletesebben lásd *Szabó Ágnes* i m 138–145 o

10 PI Archívum 500 f 2 cs 17 ő e

11 Uo

12 PI Archívum F 1060/1

13 10 let Kominterna v resenyijah i cifrah Goszizdat, Moszkva, 1929 160 o

14 PI Archívum 500 f 1 cs 24 ő e

15 PI Archívum 500 f 1 cs 24 ő e

16 PI Archívum 500 f 4 cs 45 o e

17 *Szabó Ágnes* i m 144 o

18 *Lenin* Összes Művei 5 kiadás, 54 kot 239 o (oroszul)

19 PI Archívum F 1060/1 143 ő e

20 PI Archívum 500 f 2/49 ő e

21 PI Archívum 501 f 22 cs 2 ő e

22 Uo

23 Der vierte Kongress der KI Hoym, Hamburg 1923 52–54 o

24 Uo 171–176. o

25 Uo 214 o

26 PI Archívum 500 f. 4 cs 21 ő e

27 Der vierte Kongress der KI Hoym, Hamburg 1923 970–971 o

28 PI Archívum 501 f 22 cs 2 o e

29 *Kun Béláné* i m 417 o

30 PI Archívum 501 f 67 cs 9 ő e

31 PI Archívum 501 f 22 cs 2 ó e

32 Der V Kongress der KI Moszkva–Leningrád, 1925 61 o – Sztalin harom hónappal később, kérdésekre adott válaszban megismételte ezt a kijelentest – ugyilvánvalóan nem azzal a szandekkal, hogy valami újat mondjon, hanem mint egy akkor mar kozismert, hivatalosan elfogadott tézist, amely az adott beszédben csupan tovabbi gondolatai kiindulopontjául szolgált Mivel azonban Sztálin művei sokkal nagyobb példányban forognak kozkezen, mint az V kongresszus jegyzőkonyve, a fenti hiedelem mindmáig makacsul tartja magat

33 Inprekorr, 1924 július 14 1107 o

34 *V Dmitrevszkij* Pjatnyickij, Molodaja Gvargyija Moszkva, 1971

35 PI Archívum, 501 f 67 cs 9 ő e

36 Uo

37 V Raszsirennij plenum IKKI Moszkva Goszizdat, 1925 165–172 o

38 A Kommunista Internacionálé története Kossuth Konyvkiadó 1971 222 o

39 Kommunisztyicseszkij Internacional 1925 1 sz Ideologicseszkije osznovi trockizma

40 Isztorija Kommunyisztyicseszkoj Partyii Szovjetszkovo Szojuza Tom IV , knyiga I 425 o Politizdat Moszkva, 1970

41 PI Archívum 500 f 2 cs 96 ő e

42 Uo

43 Ruth *Fischer* Stalin and German Communism A Study on the Origine of the State Party Oxford University Press, London, 1948 493 o

[44] VI. raszsirennij plenum IKKI. Moszkva. Goszizdat, 1927. 215–222. o
[45] KPSZSZ v rezoljuciah. Goszizdat, Moszkva, 1953. II. köt. 161., 163. o.
[46] PI Archívum. 500. f. 2. cs. 96. ő. e.
[47] Uo.
[48] Uo.
[49] Uo.
[50] Uo.
[51] A Kommunista Internacionálé története. 229. o.
[52] Putyi mirovoj revoljucii. Goszizdat, Moszkva–Leningrád, 1927.
[53] Uo. II. köt. 255–256. o
[54] Inprekorr, 1926. december 23.
[55] PI Archívum. 501 f. 67. cs. 9. ő. e.
[56] PI Archívum. Sarlai Sándor visszaemlékezése.
[57] Talán a kinttartózkodás rövidsége magyarázza azt a körülményt, hogy Kun Béláné könyvében nem tesz említést erről az útról. Szerinte Kun először 1925 nyarán, a KMP I. kongresszusa alkalmából hagyta el a Szovjetunió területét.
[58] *Szabó Ágnes:* i. m. 183–187. o., valamint: „A KMP első kongresszusa." Összeállították: Szabó Ágnes és Imre Magda. Kossuth Könyvkiadó 1975.
[59] A KMP első kongresszusa. 40. o.
[60] Uu. 188. o.
[61] Uo. 41.o.
[62] A kérdést részletesen lásd: *Liptai Ervinné:* A Magyarországi Szocialista Munkáspárt. 1925–1928. Kossuth Könyvkiadó 1971.
[63] Új Március, 1925. 1–2. sz. Lesz-e még forradalom Magyarországon?
[64] A KMP első kongresszusa. 42. o.
[65] *Hajdu Tibor:* Károlyi Mihály. Politikai életrajz. Kossuth Könyvkiadó 1978. 398–400. o.
[66] Uo. 197. o.
[67] A KMP első kongresszusa, 224–225. o.
[68] Idézi *Szabó Ágnes:* i. m. 200. o.
[69] Uo. 204. o.
[70] Uo. 205. o.
[71] Új Március, 1925. 3. sz. 14. o.
[72] Szántó Zoltán visszaemlékezésében azt írja, hogy Kun Béla a kongresszuson még határozottan állást foglalt a földosztás követelése *ellen*. Szerinte Kun nézeteiben a fordulat a kongresszus *után*, szeptemberben következett be, ekkor írta a fenti cikket. Eszerint tehát a kongresszuson képviselt agrárpolitika és a fenti cikk ellentétben áll egymással. (PI Archívum. Sz. Z. visszaemlékezése, 294. o.) Ezt az állítást azonban a kongresszus dokumentumai tökéletesen megcáfolják.
[73] *Szabó Ágnes:* i. m. 214. o.
[74] A KMP első kongresszusa. 213–216. o.
[75] PI Archívum. Kiss Károly visszaemlékezése.
[76] PI Archívum. 501. f. 67. cs. 9. ő. e.
[77] PI Archívum. 500. f. 2. cs. 96. ő. e 9. o.
[78] Uo.
[79] IML bei SED, ZPA, EA, 1038. Marie Wotter visszaemlékezése.
[80] *Liptai Ervinné:* i. m., 159. o.
[81] Uo. 160–168. o.
[82] PI Archívum. 500. f. 2. cs. 96. ő. e.
[83] *Hidas Antal:* A Városligettől a Csendes-óceánig. Szépirodalmi Könyvkiadó 1973.
[84] PI Archívum. 500. f. 2. cs. 96. ő. e.
[85] Uo.
[86] Uo.
[87] Uo. *Liptai Ervinné:* i. m., 165. o.
[88] *Hajdu Tibor:* i. m., 405. o.
[89] *Liptai Ervinné:* i. m., 197. o.
[90] A kérdést részletesen kifejti *Liptai Ervinné:* i. m., 195–214. o.
[91] Varga Jenőt 1929 őszén a Komintern Végrehajtó Bizottsága meghallgatta a KMP-ben zajló

frakcióharcokkal kapcsolatban. Ekkor mondotta: „Emlékszem egy nagyon erdekes beszélgetésre Sztálin és Kun elvtársak között 1926 végén Én jelen voltam ezen a beszélgetésen, ahol Sztalin elvtárs nagyon élesen és határozottan veleményt nyilvánított a köztársaság jelszava ellen, és a maga nyers modorában azt mondta: »Hagyja a fenébe a köztársaság jelszavát!« Ez körülbelül 1926 decemberében történt." PI Archívum. 500 f. 4. cs. 67. ő e

92 Részletesen lásd *Liptai Ervinné* i. m. 215–223. o.

93 *Liptai Ervinné* i. m., 219. o., PI Archívum, *Szántó Zoltán* visszaemlékezése 355 o.

94 Uo. 218. o.

95 Uo. 219–220. o.

96 PI Archivum Lukács György, Szántó Zoltán, Normai Ernő visszaemlékezései; PI Archívum, 400. f. 4. cs. 67 ő. e., *Liptai Ervinné* i. m., 236 o

97 *Liptai Ervinné* i. m., 226. o.

98 HHStA, NPA, 290. ő. e.

99 Uo.

100 *Komját Irén* A kommunista mozgalom világlapja. Az Inprekorr története Kossuth Könyvkiadó 1977.

101 *Tamás Aladár* Szikrák az éjszakában. Szépirodalmi Könyvkiadó 1973

102 PI Archívum, 500. f. 1. cs. 86. ő e

103 PI Archívum, Pothornik József, Benkő Antal, Miklós Gáspár, Sulyok András visszaemlékezése.

104 A magyar forradalmi munkásmozgalom története 2. kötet Kossuth Könyvkiadó 1967 103. o.

105 HHStA, NPA 290. ő. e.

106 Neue Freie Presse és Wiener Zeitung, 1928. április 28., 29 , 30 számai.

107 Neue Freie Presse, 1928. április 27. Bela Kun in Wien verhaftet

108 HHStA, NPA 290. ő. e.

109 Neue Freie Presse, 1928. április 28. Die Verhaftung Bela Kun.

110 HHStA, NPA 290. ő. e.

111 Foreign Office (London) 371/12. 939. F. 3251 (Hajdú Tibor gyűjtése)

112 HHStA, NPA 290. ő e.

113 Neue Freie Presse, 1928 június 26

114 Temps, 1928. április 29.

115 HHStA, NPA 290. ő e

116 Neue Freie Presse, 1928. június 26 Die Grossdeutschen fur die Auslieferung von Bela Kun

117 HHStA, NPA, 290. ő. e.

118 A Reggel, 1928. április 29., 8 Órai Újság, 1928. május 1., Neue Freie Presse, 1928 május 2

119 HHStA, NPA 290. ő. e.

120 Uo.

121 Arbeiter Zeitung, 1928. június 27 Der Prozess gegen Bela Kun

122 Neue Freie Presse, 1928. május 13.

123 PI Archívum, 500/2. f. 96 ő e.

124 Uo

125 US State Department Archives (10–29) 863.00. B/66 (Hajdu Tibor gyűjtése)

126 PI Archívum. 500 f. 8/47. ő. e.

127 Neue Freie Presse, 1928. május 7.

128 PI Archívum 500 f 8/47. ő e.

129 HHStA, NPA 290. ő. e.

130 Neue Freie Presse, 1928. június 26

131 Az anyagot a HHStA, NPA 290. ő e., valamint a Neue Freie Presse, Wiener Zeitung, Az Est. Magyarország és a Pravda megfelelő számai alapján állítottam ossze

132 PI Archívum. 500/2. f. 96. ő e.

132 Neue Freie Presse, 1926. május 3.

134 Kun Béláné könyve ezeket az intézkedéseket – Eberlein cikke alapján – úgy állítja be, mintha azok Kun Béla *ellen* irányultak volna (I m 478–480 o.) A valóság ennek éppen az ellenkezője.

VII.

[1] Pravda, 1928 augusztus 2 Vcsera na kongresse
[2] A Kommunista Internacionale tortenete 253 , 258 o
[3] Protokoll des 6 Weltkongresses der Kommunistichen Internationale Carl Hoym Nach folger, Hamburg–Berlin A Vegrehajto Bizottsag elnoksegenek 26 tagja es 11 pottagja volt Ezek nagy resze azonban a sajat partjaban betoltott tisztsege miatt csak ritkan tartozkodott Moszkvaban, es nem tudott erdemben reszt venni a testulet mindennapi munkajaban
[4] *Kun Belane* i m 486–487 o
[5] Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung Chronik Dietz Verlag 1966 Teil II , 232–233 o , Inprekorr, 1929 marcius 29 , Gegen den Storm, 1929 aprilis 6
[6] X Plenum der EKKI Hoym, Hamburg, 188–192 o
[7] 10 let Kominterna v resenyijah i cifrah Goszizdat 1929 365–366 o
[8] PI Archivum, 709 f
[9] *B Lazitsch–M Drachkovitch* Biographical Dictionary of the Comintern Stanford University, 1973
[10] *Niederhauser Emil* Forrongo felsziget A Balkan a XIX XX szazadban Kossuth Konyv kiado 1972
[11] Uo 199–222 o
[12] Kofardzsievet illegalis partmunkaja kozben, 1931 oktober 30-an Szofiaban rendorugynokok agyonlottek
[13] Isztorija Bolgarszkoj Kommunyisztyicseszkoj Partyiji Politizdat 1971 342–346 o Itt jegyezzuk meg, hogy az orosz kiadas pontos forditasa a Bolgar Parttortenet Intezet altal 1969-ben megjelentetett „Isztorija na Balgarszkata Kommunyiszticeszke Partija" cimu vaskos monografianak Ezzel szemben a Kossuth Konyvkiado altal 1977-ben megjelentetett „A Bolgar Kommunista Part tortenete" cimu konyv rovid, nepszeru valtozat, amelybol a mozgalom igen sok vezetojenek a neve hianyzik
[14] Uo 344–345 o
[15] PI Archivum F 1088
[16] Isztorija Bolgarszkoj Kommunyisztyicseszkoj Partyiji 352 o
[17] PI Archivum F 1088
[18] A Kommunista Internacionale tortenete 300 o
[19] Uo
[20] Kommunyisztyicseszkij Internacional 1930 23 sz *Bela Kun* Primernij urok dan
[21] A Kommunistak Romaniai Partjanak harca a gazdasagi valsag forradalmi lekuzdeseert Allami Politikai Kiado 1956 28 o
[22] Friedl Furnberg, az Osztrak Kommunista Part veteran harcosa e konyv irojanak elmondotta, hogy 1931-ben Kun es Walecki Gorogorszagba kuldtek Onnan tobb gorog partmunkassal egyutt tert vissza Moszkvaba, ahol ismet talalkozott Kun Belaval
[23] PI Archivum 500 f 14 cs
[24] Uo
[25] Uo 500 f 4/69 ő e
[26] Uo
[27] Uo
[28] Uo 503 f 8 o e
[29] Uo 500 f 4/67 o e
[30] Uo 4/69 o e
[31] Uo 1/113 ő e
[32] Uo 4/70 o e
[33] Uo 4/67 o e
[34] Uo 4/69 o e
[35] Uo 1/113 , 124 o e
[36] PI Archivum Lovas Marton es Normai Erno visszaemlekezesei
[37] PI Archivum, 500 f 1/123 , valamint dr Szabo Gyula, Lovas Marton, Matejka Janosne visszaemlekezesei
[38] PI Archivum dr Szabo Gyula visszaemlekezese
[39] PI Archivum 500 f 4/67 o e

[40] Uo. 1/114 ő. e.
[41] Új Március, 1929. november–december
[42] PI Archívum 500. f 1/142. ő. e.
[43] Uo.
[44] Uo. 2/274. ő. e.
[45] Uo.
[46] Uo. 3. cs. 13. ő. e.
[47] Uo.
[48] Uo.
[49] PI Archívum. 500. f. 2/263. ő. e.
[50] Uo. 2/249., 263., 273., 279. ő. e.
[51] Uo. 651. f. 13/3. ő. e.
[52] Széles Jenő: Hitler döntött. Szerző kiadása. New York 1959. 108–110. o.; PI Archívum. 651. f. 13/3. ő. e.
[53] PI Archívum. 500. f. 2/249. ő. e.
[54] Uo.
[55] Uo. 500. f. 1. cs. 140. ő. e.
[56] Uo. 500. f. 2/314. ő. e.
[57] Uo. 2/326. és 927. ő. e.
[58] Uo. 2/314. ő. e.
[59] PI Archívum. Kiss Károly visszaemlékezése.
[60] PI Archívum. 500. f. 2/365. ő. e.
[61] Uo. 1/168., 2/365. ő. e.
[62] Pravda, 1931. november 30.
[63] PI Archívum. 500. f. 2/365. ő. e.
[64] Uo. 2/377. ő. e
[65] Uo.
[66] Pravda, 1932. július 30. Viszelici v fasisztszkoj Vengrii.
[67] Huszti 1932. augusztus 2-án kelt, Sebes Pálnak adresszált jelentésében többek között a következőket írja: „Az akasztófa alatt [ti. Sallai Imre – *B. Gy.*] a többi lózung mellett Kun Bélát éltette. Erre azért is volt szükség, mert a rendőrség azt a hírt terjeszti, hogy Kun Bélát eltávolították a magyar párt ügyeitől. Egyébként Kun elvtárs passzivitása mellett a jövőben is fel fognak merülni hasonló hangok. Magyarázza meg Kun elvtársnak, hogy ez így nem mehet tovább." PI Archívum. 500 f. 2/376. ő. e.
[68] Inprekorr, 1932. 96. és 108. sz.; MOPR Zeitschrift für Kampf und Arbeit der Internationalen Roten Hilfe, 1932. 12. sz.
[69] Sarló és Kalapács, 1933. 1. sz.
[70] 1931 nyarán 11 munkanélküli útnak indult Csepelről, hogy – Bécsen keresztül – a KMP segítségével a Szovjetunióba jusson, munkát találni. Mivel azonban az orvosi vizsgálat alkalmatlannak minősítette őket, végül is Bécsből visszatértek Magyarországra. PI Archívum. 500. f. 2/340, 362. ő. e.
[71] XII. Plenum IKKI. Protokoll. Goszizdat 1933. 2. köt. 117–128. o. (oroszul)
[72] PI Archívum. 500 f. 2/407. ő. e.
[73] *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. 2. köt. 264–313. o.
[74] A II. Internacionálé bomlása. A Szovjetunióban élő külföldi munkások kiadóvállalata. Moszkva–Leningrád 116. o.
[75] XIII. Plenum IKKI. Protokoll. Goszizdat 1934. 341–345. o.
[76] Die Februarkämpfe in Österreich und ihre Lehren. Verlag Ausländischer Arbeiter in der UdSSR, 1934.
[77] Der Kampf. 1934. 3. sz. *Otto Bauer:* Kommunisten und Sozialisten in Österreich.
[78] I. m. 9. o.
[79] Vö. *Kerekes Lajos:* Az osztrák tragédia. Kossuth Könyvkiadó 1972. és *V. M. Turok.* Ocserki isztoriji Avsztriji 1929–1938. Izd. Akagyemia Nauk SZSZSZR 1962. c. műveit
[80] I. m. 105. o.
[81] I. m. 93. o.
[82] PI Archívum. 500. F. 4. cs. 12. ő. e.
[83] *B. M. Lejbzon–K. K. Sirinya:* Povorot v polityike Kominterna. 2. kiad. Izd. Miszlj, Moszkva,

1975. E munka nyomdába adása közben jelent meg a mű magyar kiadása „Fordulat a Komintern politikájában" címmel. (Kossuth Könyvkiadó 1978.) Mivel jelen mű írásakor a magyar kiadás még nem állt rendelkezésemre, az orosz eredetit használtam, az idézeteket én magam fordítottam. (B. Gy.)

84 Ld. pl. *Betlen Oszkár:* Párizs–Madrid–Bécs. Kossuth Könyvkiadó 1968.

85 PI Archívum. F. 1088.

86 *Lejbzon–Sirinya:* I. m. 96. o.

87 Uo. 101–102. o.

88 Ld. pl.: Eine Antwort an Leon Blum über den Nichtangriffspakt; Der Weg zur Einheitsfront ist frei; Chinesische revolutionäre Armeen schlagen die deutsche Faschisten-Offiziere stb.

89 I. m. 19–20. o.

90 I. m. 35. o.

91 PI Archívum. 500. f. 1. cs. 176. ő. e.

92 Uo.

93 *Lejbzon–Sirinya:* i. m. 107. o.

94 PI Archívum. 500. f. 4. cs. 14. ő. e.

95 PI Archívum. Nőhrer Árpád visszaemlékezése.

96 PI Archívum. Matejka Jánosné visszaemlékezése.

97 Varga Jenő pl. nem a magyar, hanem a szovjet párt tagjaként volt jelen. Ekkor választották be a Komintern elnökségébe Csehszlovákia Kommunista Pártja tagját, a Kommunista Ifjúsági Internacionálé titkárát, Farkas Mihályt. A kongresszus munkálataiban részt vett több, a KI apparátusában dolgozó magyar – Révai József, Gerő Ernő, Friss István.

98 Lakatos Éva közlése, valamint PI Archívum, 500. f. 2. cs. 503. ő. e.

99 *Kun Béla:* i. m. II. köt. 346–365. o.

100 Kommunyisztyicseszkij Internacional, 1935. 24. sz. 160. o.

101 Uo.

102 PI Archívum. 500. f. 2/438. ő. e.; *Sík Endre:* Vihar a levelet... Zrínyi Katonai Kiadó 1972. 15. o.

103 PI Archívum. 500 f. 4/9. ő. e.

104 PI Archívum. 500. f. 2. cs. 503. ő. e. és 4. cs. 9. ő. e.

105 *Kun Béla:* i. m. II. köt. 366. o.

106 PI Archívum. dr. Pollacsek László visszaemlékezése.

107 *Ervin Sinkó:* Roman eines Romans. Verlag Wissenschaft und Politik. 1969. 330–339. o.

108 Uo. 343. o.

109 PI Archívum. 500. f. 2. cs. 581. ő. e.; 4. cs. 9. ő. e.

110 PI Archívum. 500. f. 4. cs. 15. ő. e.

111 A magyar forradalmi munkásmozgalom története. 2. kötet. Kossuth Könyvkiadó 1967. 177. o.

112 A kérdést tárgyalja *Pintér István:* A KMP az 1936–1944-es években. Legyőzhetetlen erő Bp. Kossuth Könyvkiadó, 1968. 106–107. o.

113 PI Archívum. 500. f. 4. cs. 15. ő. e. (oroszul)

114 Uo.

115 PI Archívum. 651. f. 2/1936-2522.

116 PI Archívum. 500. f. 4. cs. 9. ő. e.

117 Grosz – Huszti Ferenc illegális neve.

118 PI Archívum. 500. f. 4. cs. 9. ő. e. (oroszul)

119 A visszaemlékezést szó szerint közli *R. Mieli:* Togliatti 1937. c. könyve. Rizzoll 1964. (Mivel az eredetit nem sikerült beszereznünk, az olasz fordítás szövegére támaszkodunk.)

120 *R. Mieli:* i. m. 202. o.

121 Ld. pl.: *Kun Béláné:* i. m. 489. o.

122 PI Archívum. 500. f. 4. cs. 9. ő. e. (oroszul)

123 Az orosz eredetiben „szcsitaty nyeceleszoobraznim".

124 *Kun Béláné:* i. m. 489–490. o., valamint PI Archívum, dr. Pollacsek László visszaemlékezése.

125 *Kun Béla:* Irodalmi tanulmányok. Magvető Könyvkiadó 1960. 120–121. o.

126 Uo. 154. o.

127 *Kun Béláné.* i. m. 492. o. Ebben az időben nyugati lapokban egymás után jelentek meg cikkek Kun Béla letartóztatásáról. Ezeket átvette a magyar sajtó is. Kunnak még módja volt

olvasni a Pesti Hírlap június 18-i cikkét, mely szerint „Kivégezték Kun Bélát". A Nemzeti Újság június 22-én hozta a hírt „A végrehajtott ítélet" címmel.

128 A Petit Parisien c. lapban megjelent egy állítólagos interjú, amelyet a lap tudósítója – állítása szerint – Barcelonában készített Kun Bélával. Az ügy kapcsán Kun 1936. április 28-án a következő levelet írta a Petit Parisien igazgatójának: „Igazgató Úr! Egy ügynökségi táviratjelentés alapján értesülök arról, hogy a Petit Parisien különtudósítója, M. Maurice Prax azt állítja, hogy beszélt volna velem és meginterjúvolt Barcelonában. Kijelentem, hogy sohasem voltam Spanyolországban általában és Barcelonában különösen. Ennek következtében munkatársuk azon állítása, hogy látott és beszélt velem Barcelonában, nem egyéb agyrémnél. Miután kizártnak tartom, hogy Spanyolországban valaki visszaélt volna a nevemmel, kérem lapja érdekében vizsgálja felül, vajon levelezője tényleg Spanyolországban van-e, vagy pedig valamelyik montmartre-i kávéházban írja spanyolországi riportázsát." Szabad Szó (Párizs), 1936. május 2.

129 *Kun Béláné:* i. m. 430. o.

130 PI Archívum. 651. F. 2/1937–1–10891.

131 Kommunyisztyicseszkij Internacional, 1937. 8. sz. 120. o. Pamjatyi Alekszandra Poll

132 Népszava, 1937. október 22. Kun Béla sorsa. Ugyanerre hivatkozik a *Pesti Hírlap* is. 1937. október 23. Kun Béla sorsa csak halál lehet. – Kun Béla neve elhangzott a Buharin és társai ellen 1938. március 2-án kezdődött perben is. Mivel azonban a per szempontjából lényegtelen összefüggésben említették, az eset nem váltott ki különösebb visszhangot. (Prozessbericht über die Strafsache des antisowjetischen „Blocks der Rechten und Trozkisten") Volkskomissariat der Justizwesen der UdSSR 1938. 548–549., 843. o.

133 Ezek egyike *Valter Krivickij*nek, a szovjet hírszerző szolgálat magas beosztású tisztjének disszidálása után, 1940-ben Londonban megjelent könyve (I was Stalin's agent. The Right Book Club 1940). Krivickij arról ír, hogy Kun Bélát letartóztatása után „borzalmasan megkínozták", de ő nem vallott. Ha egyébként hajlanánk is arra, hogy szovjet disszidensek nyugaton megjelent, a nyugati olvasó igényeire méretezett irományait hiteles forrásnak tekintsük, Krivickij esetében akkor is kivételt kellene tennünk. Ő ugyanis 1937 *májusában* hagyta el hazáját, vagyis akkor, amikor Kun Béla még szabadlábon volt. Így közléseinek felhasználását készséggel átengedjük nyugati kollégáinknak (Lásd pl. R. *Tőkés:* Bela Kun – the man and the revolutionary. Research Institut on Communist affairs. Columbia University, New York.).

Névmutató

Abramov tábornok 225
Áchim András 23
Adler, Friedrich 77, 80, 81, 153, 186, 201, 213
Ady Endre 6, 7, 24, 25, 27, 28, 110, 293, 351, 386, 394, 397, 398
Ady Lajos 6, 397
Ágoston Péter 23, 104, 148, 260
Albert, Max 408
Alpári Gyula 65, 81, 88, 122, 148, 176, 190, 244, 258, 259, 262, 268, 276, 280, 281, 282, 285, 286, 289, 291, 292, 294, 300, 301, 309, 310, 359, 404, 406
Ambrus Zoltán 185
Andrássy Gyula gr 17
Andrejev, Andrej Andrejevics 275
Angarietis, Zigmas 379
Angyal Gyula 172
Antonov-Ovszejenko, Vlagyimir Alekszandrovics 151
Anvelt, Jan 376, 379, 381, 382
Apathy István 28
Apponyi Albert gr 17, 19, 23, 32, 283
Arany Janos 8, 293
Árkossy Károly 399
Arnóthy-Jungerth Mihaly 378, 385
Arsinov (Arschinoff) Pjotr 222, 408
Avkszentyevszkij, K A 220
Axelrod, Anna 201

Babel, Iszaak Emmanuilovics 394
Babeuf, François 384
Babits Frigyes 188
Bajáki Ferenc 104, 194, 260, 261, 262
Bajcsy-Zsilinszky Endre 373
Bakunyin, Mihail Alekszandrovics 11
Balabanova (Balabanoff), Angelica 176, 394
Baldwin, Stanley, Earl 312
Balog Laszló 183, 247, 409
Bandl Ferenc 187
Bánffy Dezsó br 17
Bangha Béla 92
Bánóczy Dénes 9
Bányai Janos 26
Barbusse, Henri 307
Barna – l Bergmann József
Baron, Aron 222
Bartha Albert 98
Bartha (rendőrorvos) 116
Bátori János 231
Bauer Ervin 350
Bauer, Otto 80, 179, 180, 197, 213, 353, 357, 359, 362, 414
Becher, Johannes Robert 307
Beck Soma 9
Belenykij, G J 277
Bell, Tom 262
Bella Istvan 293
Benczur Gyula 8, 364
Benedikt Ottó 311, 350
Beneš, Frantisek 59, 60, 67
Benkő Antal 412
Benkő 290
Beothy Zsolt 8
Bergmann József 331, 336, 340, 344, 346, 347
Berinkey Dénes 106, 114, 115
Berkovics Izsák 19, 33
Bernáth Ilma 110
Bernstein, Eduard 73, 352, 353
Bethlen István, gr 282, 283, 292, 298, 316, 337, 339, 373
Betlen Oszkár 415
Bettelheim (Bólyai) Ernő 171, 178, 179, 211, 242, 255, 390, 405
Biermann István 176, 195, 346, 350
Bihari Mihaly 195
Birinski, Lev 171
Bíró Béla 350
Bíró Dezső 116, 117, 120
Bíró Lajos 20, 24, 25, 166, 186
Biro Zoltán – l Rákosi Zoltan
Bljuher, Vaszilij Konsztantyinovics 221
Bloch, Josef 139
Blum – l Lukács Gyorgy
Blum, Leon 308, 354, 362, 363, 415
Boér Ferenc 331, 334, 335, 336, 340, 342
Bogár Ignac 127, 128, 132, 133, 173
Bogucki, Waclaw 271
Bokányi Dezső 19, 23, 83, 104, 108, 109, 120,

159, 177, 193, 194, 197, 260, 261, 262, 268, 290, 391
Bolgár Elek 122, 144, 151
Bolyai Farkas 27
Bordiga, Amadeo 236, 331
Borghese, Livio herceg 150
Borkenau, Franz 392, 408
Borogyin, Mihail Markovics 262
Boroević, Svetozar 35
Boross F László 90, 91, 115, 135
Bozdogh, Emil 76
Bohm-Ermolli, Eduard von 35
Bohm Vilmos 32, 99, 109, 111, 114, 118, 132, 136, 140, 152, 153, 158, 162, 164, 169, 174, 177, 184, 187, 191, 193, 194, 197, 207, 211, 389, 402, 403, 405, 406
Bolonyi Gyorgy 6, 394
Brandler, Heinrich 215, 235, 238, 239, 242, 243, 248, 262, 263, 268, 270, 274, 320
Brandt, Willy 408
Branting, Karl Hjalmar 91
Brass, Otto 236
Brecht, Bertolt 351
Bredov, N 220
Breuer Ilona 304, 313, 315, 316
Bronszkij, Mieczyslaw 67, 211
Brouckere, Louis de 308
Brown, Philip 154, 155, 156, 164
Buchinger Manó 19, 23, 30, 31, 32, 33, 34, 83, 132, 135, 145
Buck, Tim 367
Bugyonnij, Szemjon Mihajlovics 221
Buharin, Nyikolaj Ivanovics 56, 57, 60, 61, 75, 91, 105, 168, 171, 182, 213, 216, 237, 238, 245, 247, 258, 270, 275, 297, 319, 320, 401, 416
Buchler József 372, 373
Burgler, Albert 304

Cachin, Marcel 368
Chlepkó Ede 81, 86, 136, 188, 333
Clemenceau, Georges Benjamin 107, 174, 175, 180, 181, 185, 188, 190
Cnobloch, Hans 157
Coolidge, Calvin 155
Crispien, Arthur 234
Cuninghame, Thomas Sir 199
Curzon, George Nathaniel 214
Czeiner Ferenc 289, 294, 313, 347
Czerny 313
Czobel Ernő 180

Csang Kaj-sek 278
Csang Kuo-tao 279
Csapó József 341
Csath Géza 24
Cseh Károly 258
Csernomorgyik 377
Cserny Jozsef 95, 151, 164, 165, 187, 188, 189
Csicserin, Georgij Vaszilijevics 77, 146, 148, 170, 172, 183, 270
Csillag Béla 32
Csillag László 82
Csiszér Zoltán 36, 397, 399
Csizmadia Sándor 32
Csoma Ignác 26
Csou En-laj 367
Csuvara Mihaly 59, 202

Dán Péter 24
Danneberg, Robert 180, 201, 406
Dante, Allighieri 229
David, Eduard 353
Dawes, Charles Gates 286
Daumig, Ernst 236, 241
Deak Lajos 188
Delianu 59
Dénes Istvan 373
Dengel, Philipp 333, 335, 336
Dersi Tamás 6, 12, 14, 16, 18, 20, 22, 23, 393 397, 398
Dietz Károly 114, 115
Dimitrov, Georgi 292, 325, 356, 357, 360, 361, 364, 365, 368, 369, 371, 376, 377, 378, 380, 381, 382
Dinghofer, Franz 306, 307, 317
Dmitrevszkij, Vlagyimir Ivanovics 410
Dollfuss, Engelbert 356, 357, 359
Domonkos Lajos 374
Dormándy Géza 164
Dornbusch Richard 265, 268, 272, 390
Dovcsák Antal 55, 104, 260
Dracenko, D P 220, 223
Drachkovitch, Milorad 394, 413
Drobnik Ferenc 76
Dukesz Artúr 45
Dunne, William 271
Dutka Ákos 23, 148, 394, 398, 404
Dzerzsinszkij, Felikszs Edmundovics 68
Eberlein, Hugó 262, 318, 412
Eckhardt Tibor 362, 373
Ehrenburg, Ilja Grigorjevics 234
Eisenberger 272
Eldersch, Matthias 203, 406
Ember Lajos 45
Emod Tamás 23
Enderle, August 321
Engelmann Pál 359
Engels, Friedrich 47, 52, 64, 104, 139, 168, 269, 384, 402, 404
Englander Frigyes 188
Enver pasa 218
Eppich Ede 302
Ercoli – l Togliatti
Erdélyi Mór 159
Erdős László 294

Escherich, Georg 234
Esztergályos János 346

Fabian, David 326
Fabik Károly 187
Farkas István 177
Farkas Károly 26
Farkas Mihály 368, 415
Feckó Árpád 77, 84
Fehrenbach, Konstantin 215
Fejérváry Géza 16, 17, 19, 20, 23
Fenyő Andor 151
Ferenc József 17
Ferenczy Béni 297
Ferțianu tábornok 190
Festetics Sándor gr. 98, 99, 100
Feuchtwanger, Lion 357
Fiala Ferenc 291, 294
Fiedler Rezső 81, 86, 102, 122
Filipovič, Filip 101
Firszov, F. I 244, 394
Fischer, Ruth 242, 270, 320, 392, 405, 408, 409, 410
Florin, Wilhelm 368, 376, 381
Foch, Ferdinand 190
Fogarasi Béla 346
Forbáth József 45
Forst, Leopold 201
Foster, William 368
Földes Pál 341, 342
Franchet d'Esperey, Louis 124, 190
Frank, Leonhard 307
Franyó Zoltán 90
Freeman, F W 172
Fried Dezső 45
Fried Jenő 272, 337, 339
Friedl Richard 247
Friedmann Imre 345
Friesland, Ernst (Reuter) 235, 248, 408
Friss István 343, 415
Frölich, Paul 235, 238, 239, 252, 321
Frumkina, Maria 272
Frunze, Mihail Vasziljevics 220, 221, 223, 224, 225, 226, 228, 269
Fuszenecker Ferenc 293
Fülöp József 26
Fürnberg, Friedl 395, 413
Fürst Sándor 309, 349
Furst Zoltán 341

Gábor Andor 285
Gábor Sándorné 88, 178, 179, 180, 197, 401, 402, 405, 406
Gajdos János 341, 342
Gál Irén – l Kun Béláné
Galántai József 394
Galm, H. 321, 322
Garai Károly 327
Garami Ernő 14, 31, 32, 33, 34, 73, 90, 92, 102, 105, 108, 109, 114, 127, 135, 145, 193, 388, 389, 398
Garbai Sándor 19, 26, 104, 106, 108, 143, 151, 155
Gárdos Mária 5, 12, 16, 394, 397, 398
Garlandi – l Grieco
Gavró Lajos 350
Gazda Pál 291, 294
Genegariu, Alekszej 67, 76
Gerencsér István 38
Gerisch 376, 377
Gerő Ernő 266, 327, 334, 345, 346, 348, 377, 415
Geschke, Ottomar 271
Gherea, Alexandru 326
Gireth László 210
Gisztl Pál 76
Glanz Imre 297
Goda Géza 24
Godard mérnök 8
Gold Géza 291, 345, 348, 351, 362
Gorkij, Makszim 159, 160, 172
Gosztola István 256, 350
Gottwald, Klement 368, 371, 381
Gőgos Ignác 289, 294
Gombös Gyula 362, 372, 373
Göndör Ferenc 23, 186, 389, 398
Görög István 341, 342
Grancsak, Ivan Mihajlovics 394, 397, 399, 400
Greiner József 332
Grieco, Ruggiero (Garlandi) 322
Grigorjev, N. A 157, 170, 222
Grosz Hermann 26
Grosz – l Huszti Ferenc
Groszmann Miksa 26
Guiu, Mihail 76
Guralsky, Abraham 236, 277
Guszev, Szergej Ivanovics 221, 224, 225, 226, 228, 229
Guttmann Henrik 390
Guyot, Raymond 376

Gyagyovszki Emil 55
Gyenyikin, Anton Ivanovics 170, 172, 190, 204, 218, 220, 228
Gyóni Géza 37
György Benedek 286, 289

Hajdu Gyula 247
Hajdu Pál 91, 115, 135, 346
Hajdu Tibor 88, 92, 97, 113, 142, 175, 196, 393, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 411, 412
Hámán Kató 286, 289, 294
Hamburger Jenő 120, 127, 133, 152, 194, 197, 202, 209, 359, 406
Haritonov 265
Hartmann 215

Haubrich József 152, 155, 162, 169, 174, 177, 185, 187, 193, 194, 195, 197, 260
Hausen, Erich 321, 322
Házi Ferenc 293
Házi Károly 347
Háy László 407
Háy Mihály 327, 330, 331, 343
Haywood, William 247
Heartfield, John 307
Heckert, Fritz 235, 239, 243, 245, 247, 252, 360
Hegedüs Gyula 24
Héjjas Iván 284
Helfgott Ármin 79, 82, 260
Hellrich, Irma 67
Heltai Jenő 185
Henderson, Arthur 308
Herczeg Géza 34, 62, 387, 389, 397
Heszky Rózsa 330
Hetényi Imre 299, 308, 310, 337, 342, 343
Hevesi Gyula 79, 82, 202, 260, 391
Hidas Antal 293, 351, 393, 411
Hikádé Aladár 81
Hilferding, Rudolf 234, 353
Hirossik János 82, 83, 86, 88, 89, 183, 197, 202, 232, 247, 249, 255, 258, 261, 263, 281, 289
Hirschfeld Károly 30
Hitler, Adolf 25, 352, 354, 355, 414
Hlavács 26
Hlinka András 25
Hoffmann, Adolf 215, 236
Holländer – l. Sallai Imre
Holländer Sándor 54, 56
Holosztenko, Vitalij 326
Honti Lajos 365, 366
Horák Antal 70
Horovitz Jenő 29
Horthy Miklós 193, 209, 212, 250, 251, 256, 283, 284, 286, 287, 298, 306, 335, 337, 338, 339, 348, 373
Horváth József 332
Horváth Vera 341
Hovan József 302
Hölz, Max 279
Hörömpő István 332
Hörsing, Otto 238, 239
Hudeczek, Karl 306, 312
Humbert-Droz, Jules 271, 272
Hunya István 293
Hunyadi Károly 398, 399
Huszár Károly 16, 19, 339
Huszti Ferenc 344, 345, 346, 348, 349, 351, 365, 366, 368, 369, 370, 371, 378, 379, 380, 414, 415

Ibarruri, Dolores 367
Illés Béla 213, 350, 351, 390
Illyés Gyula 192, 391, 406
Imre Magda 393, 411
Inszarov, V. 347
Ippen, Theodor 197
Irányi Dániel 15
I. István 15
Iszkrov, Petr 325, 379
Ivanov, V 222

Jablonszki 272
Jaglom 265
Jakabb Béla 115
Jakobi Kálmán 26, 30
Jakovlev, N. N. 46
Jancsik Ferenc 45, 54, 55, 62, 84, 86, 88, 115, 136, 290
Jancsó Károly 88, 91
Janoušek, Antonin 183
Janovics Jenő 25, 26
Jaross Béla 43, 47, 49, 72, 76
Jaroszlavszkij, Jemeljan Mihajlovics 232, 332
Jász Dezső 90
Jászai Samu 172
Jászi Oszkár 23, 92, 204, 212, 388
Jeanne d'Arc 183
Jefimov, Grigorij 188, 189
Jemnitz János 398
Jeszenszky Imre 121
Jezsov, Nyikolaj Ivanovics 380, 383
Jócsák Kálmán 29, 30
Joffe, Abram Fjodorovics 77
Jolsvai Vilmos 347, 351
Józsa Antal 40, 42, 46, 53, 393, 399, 400
Jugyenyics, Nyikolaj Nyikolajevics 204
Julier Ferenc 58, 194, 394, 400
Jung, Franz 394, 408
Jung, Max 43, 49
Junkelsohn, Iszai 188, 189
Juranovszki Béla 341
Justh Gyula 28, 30, 31, 32
Jusztusz, Vlagyimir Bogdanovics 82

Kabakcsiev, Hriszto Sztefanov 236, 325
Kabos Ede 24
Kagan Henrik 101, 188, 189
Kaganovics, Lazar Mojszejevics 383
Kahr, Gustav von 240, 248
Kakuk József 302
Kalinyin, Mihail Ivanovics 230
Kamenyev, Lev Boriszovics 275, 368, 369, 383, 384
Kapp, Wolfgang 242
Karikás Frigyes 54, 84, 86, 101, 255, 290, 345, 348, 349
Karinthy Frigyes 186
Károlyi Mihály 80, 92, 98, 121, 122, 124, 148, 157, 204, 211, 212, 285, 286, 296, 348, 357, 388, 389, 392, 403, 404, 405, 407, 411

Kassák Lajos 88, 91, 185, 186, 389, 391, 401, 402, 403, 406
Katayama, Szen 262
Katz László 212
Kaufmann Ármin 49
Kaunitz, Wenzel 314
Kautsky, Benedikt 180, 200, 201
Kautsky, Karl 51, 52, 82, 186, 353
Kelemen – l. Müller Ernő
Kelen Jolán 401
Kelen József 82, 197, 260
Kélinger Pál 286
Kellner Sándor 84, 181
Kemény – l. Révai József
Kenczler Hugó 213, 254
Kenéz Béla 28
Kerekes Lajos 406, 414
Kerenszkij, Alekszandr Fjodorovics 48, 129
Kilián György 348, 349
Király Albert 247, 249
Király István 394, 398
Kirov, Szergej Mironovics 369
Kiss Hugó 313, 337, 347
Kiss Károly 291, 294, 346, 348, 411, 414
Kiss Lajos 162, 351
Kiss Zsigmond 374
Klein Jakab 19, 26, 33
Klemens Béla 202, 407
Knorin, Wilhelm 325, 344, 345, 359, 360, 361, 367
Kóbor Tamás 185
Kocsis János 295, 299
Koenen, Wilhelm 235, 243, 246
Kofardzsiev, Nikola 325, 413
Kohn Árpád 406
Kolarov, Vaszil 247, 268, 320, 325, 368, 409
Kolcsak, Alekszandr Vasziljevics 72, 156, 170, 204, 218, 224
Kollontaj, Alekszandra Mihajlovna 247, 252
Komját Aladár 79, 91, 391
Komját Irén 412
Komor Imre 289, 295, 297, 298, 299, 345, 351, 369, 370, 376, 379
Koplenig, Johann 368
Koritschoner, Franz 178
Kork, Auguszt Ivanovics 220
Kornyilov, Lavr Georgijevics 110
Korotkov, I Sz. 408
Korsch, Karl 272
Korvin Ottó 79, 81, 86, 87, 88, 91, 93, 114, 115, 128, 134, 135, 136, 164, 165, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 193, 194, 197, 202, 230, 391, 402, 403, 406
Kossutány Ignác 28
Kossuth Ferenc 17, 32
Kossuth Lajos 314, 384
Kosztolányi Dezső 24, 186
Kovács Gyula 30
Kovács János 115
Kovács Mátyás 76
Kozma Miklós 394
Köblos Elek 326
Körmendy Géza 399
Krasznov, Pjotr Nyikolajevics 375
Krausz Simon 33
Kreibich, Karel 295
Krejcsi Ágoston 328, 330, 334
Kreps 272
Krieszl János 294, 347
Krisják Mátyás 76
Kristóffy József 12, 14, 19, 398
Krivickij (Krivitzky), Valter 416
Krivosein, A V 228
Krizsán Sándor 231
Krúdy Gyula 20, 185, 390, 406
Krupszkaja, Nagyezsda Konsztantyinova 57, 275
Kubinszky Judit 397
Kun Ágnes 36, 267, 294
Kun Béláné 5, 6, 12, 30, 36, 46, 60, 99, 110, 121, 210, 222, 223, 320, 383, 392, 393, 397, 399, 400, 402, 403, 407, 408, 410, 411, 412, 413, 415, 416
Kun Irén 294
Kun Miklós 203, 260, 294
Kun Sándor 294
Kunfi Zsigmond 30, 31, 83, 92, 108, 109, 115, 121, 132, 136, 140, 145, 152, 157, 158, 159, 164, 176, 177, 182, 184, 187, 197, 207, 211, 290, 313, 388, 405
Kurella, Alfred 272
Kurilenko 222
Kutyepov, Alekszandr Pavlovics 220, 225
Kuusinen, Otto 261, 269, 271, 277, 285, 290, 297, 320, 360, 363, 368, 371, 376, 381

Lajosfalvi Miklós 34
Lakatos Éva 365, 395, 415
Lambrev, Georgi 325
Lancucky, Stanislaw 279
Landler Jenő 83, 111, 116, 117, 120, 127, 132, 133, 134, 135, 145, 152, 158, 159, 162, 169, 174, 194, 197, 202, 208, 209, 211, 212, 232, 247, 249, 253, 255, 256, 257, 258, 261, 262, 263, 266, 268, 269, 275, 276, 277, 280, 281, 282, 285, 286, 288, 289, 291, 293, 295, 297, 301, 313, 321, 327, 330, 332, 336, 345, 348, 403
Lándor Béla 282, 292, 295, 297, 313
Lasevics, Mihail Mihajlovics 277
Lassalle, Ferdinand 11
Laszky Ármin 20, 22
László Jenő 33, 79, 82, 86, 87, 88, 91, 96, 101, 115, 135, 230
Lazarevics, Vlagyimir Szalamonovics 220
Lazitsch, Branko 394, 413

Lazzari, Constantino 213
Lebovics, Martin Farkasovics 394, 397, 399, 400
Lebovics Farkas 105, 155, 216
Ledebour, Georg 105, 215, 234, 307
Lefkovits Gyula 32
Lejbzon, B. N. 360, 394, 414, 415
Lékai János 79, 95, 115, 135, 180, 184, 268
Lemberkovics Jenő 180
Lengyel Géza 20, 24, 398
Lengyel Gyula 195, 290, 334, 407
Lengyel József 79, 82, 83, 91, 99, 101, 115, 135, 144, 165, 184, 197, 346, 351, 390, 391, 401, 402, 403, 404
Lenin, Vlagyimir Iljics 10, 11, 38, 46, 48, 50, 56, 57, 66, 68, 73, 75, 77, 80, 92, 94, 101, 105, 107, 115, 124, 126, 128, 129, 130, 131, 136, 140, 143, 144, 145, 146, 153, 155, 156, 165, 167, 172, 176, 178, 179, 182, 189, 193, 198, 202, 204, 205, 207, 211, 212, 213, 214, 216, 228, 230, 235, 236, 237, 242, 244, 245, 246, 247, 249, 250, 251, 252, 256, 258, 260, 263, 266, 269, 270, 272, 274, 326, 339, 346, 347, 351, 353, 356, 375, 380, 391, 400, 402, 404, 406, 407, 409, 410
Lenski, Julian 368
Leonidász 157
Levi, Paul 213, 235, 236, 237, 238, 241, 242, 244, 245, 248, 249, 251, 408, 409
Levien, Max 262, 272
Liebknecht, Karl 77, 97, 105, 142, 216
Ligeti Károly 50, 55
Linsingen tábornok 36
Lintheller Jenő 26
Lippay Zoltán 304, 313, 346
Lipsitz Ernő 43
Liptai Ervinné 298, 393, 411, 412
Litvinov, Makszim Makszimovics 214, 263
Lloyd George, David 107, 150, 234
Lomov 265
Lovas Márton 331, 334, 335, 336, 340, 347, 413
Lozovszkij, Szolomon Abramovics 360, 361, 367
Löwenthal, Richard 408
Lőwy Ödön 20
Lőwy Sándor 297
Lukács György 101, 122, 176, 193, 197, 201, 202, 211, 232, 242, 247, 249, 253, 255, 257, 258, 261, 270, 282, 289, 292, 297, 301, 302, 304, 313, 327, 329, 330, 332, 334, 336, 337, 339, 350, 391, 409, 412
Lukács Hugó 26
Lukács Jenő 291
Lunacsarszkij, Anatolij Vaszilјevics 145, 261
Luxemburg, Rosa 105, 353, 375
MacDonald, James Ramsay 322
MacManus, Arthur 271, 272
Mackensen, August 98
Madarász Emil 25, 197, 333, 406
Madzsar József 290, 309, 340
Magyar Lajos 272, 350, 368, 369, 375, 380, 382
Mahno, Nyesztor Ivanovics 221, 222, 223, 229
Majakovszkij, Vlagyimir Vlagyimirovics 50, 293, 351
Maki József 337
Malraux, André 374
Mályusz Elemér 388, 408
Man, Tom 247
Mandl Arnold 76
Maniu, Juliu 171, 405
Mann, Thomas 357
Manuilszkij, Dmitrij Zaharovics 189, 271, 272, 319, 320, 321, 322, 333, 334, 336, 343, 352, 360, 366, 368, 369, 370, 371, 380, 381, 382, 383
Mao Ce-tung 367
Marat, Jean Paul 406
Márkus Pál 231
Marton István 25
Marty, André 174, 279, 368, 371, 381
Marx, Karl 25, 51, 52, 64, 104, 245, 269, 353, 355, 402, 404
Masaryk, Tomas 213, 215
Maslow, Arcady 270, 276, 320
Matejka János 350, 364
Matejka Jánosné 364, 413, 415
Matós Jenő 29
Matusán Béla 81
Matuzovics Iván 76
Mausz Rezsó 127
Mayerhoffer György 303, 304, 310, 313, 315, 316
Mayerhoffer, Josef 280
Melcher, Herbert 178
Mendel Irma 291, 295
Mészáros – Kohn Gábor 101
Metternich, Klemens Lothar von 314
Meyer, Ernst 235
Mezöfi Vilmos 14
Miákits Ferenc 172
Mickiavicius-Kapsukas, Vincas 271
Mieli, Renato 415
Migray József 117
Mihály király 324
Miklós Gáspár 412
Mikulik József 79, 81, 86, 88, 93
Milei György 81, 86, 88, 393, 400, 401, 402
Miljukov, Pavel Nyikolajevics 394, 408
Mirbach, Wilhelm 68
Mironov, Filipp Kuzmics 220
Mitterer József 289, 294
Molnár Ferenc 24
Molnár René 344, 350

Molotov, Vjacseszlav Mihajlovics 271, 275, 383
Mónus Illes 372, 373
Morza-Morozov 401
Mosolygó Antal 79, 81, 82, 88, 135
Moszkvin, A M 368, 370, 376, 380, 381
Mózes Viktor 293, 295
Mucsi Ferenc 398
Muralov, N. I. 70
Mussolini, Benito 322, 356, 373
Muller Armand 50
Müller Ernő 231, 291, 302, 327, 329, 330, 333, 336
Müller, Hermann 308
Münnich Ferenc 43, 49, 52, 53, 72, 183, 191, 213, 237, 254, 346, 393, 400, 406
Münzenberg, Willy 247

Nádossy Imre 316
Nagy Imre 337
Naményi Erzsébet 24
Nánássy György 60, 62, 77, 86, 115, 121, 122, 387, 400, 401
Nánássy László 115, 121
Neményi Pál 332
Nemes Dezső 351, 369, 376, 395, 398, 399
Németh Andor 7, 27, 394, 397, 399
Németh István 291, 294
Németi Lajos 124, 403
Neumann, Heinz 331
Niederhauser Emil 413
Nógrádi Gyula 22
Normai Ernő 331, 335, 336, 340, 341, 412, 413
Noske, Gustav 177
Novoszjelov 265
Nőhrer Árpád 365, 415
Nölting, Ernst 353

Nyikolajev, L 369
Nyisztor György 83, 127, 152, 193, 261

Oancz József 291, 294, 342, 343
O'Grady, James 214
Okano Szuszumu 368
Orlando, Vittorio Emanuele 150
Orosz Nándor 290, 302, 313, 327, 328, 329, 330, 331, 343
Osvát Ernő 185
Ozol, V 69

Őri Károly 281, 286, 289, 294
Österreicher Sándor 81

Pálinkás Károly 332
Páll György 116, 120
Palotás Imre 294
Pályi Ede 25
Pápa József 294
Papen, Franz von 352
Papp Lajos 403
Patrascanu, Lucretiu 326
Pauker, Marcel 326
Paulik Béla 78
Peidl Gyula 114, 135, 145, 196, 198
Pelczéder Ágoston 19
Pelek József 258
Pellicio, Silvio 314
Pepper John – l Pogány József
Perényi János 231
Pescariu, Hariton 60, 76, 101
Pete Márton 111
Péter (Pikler) György 374
Petljura, Szimon Vasziljevics 170
Petőfi Sándor 5, 8, 11, 293, 351, 383, 384
Petri Miklós 289, 294, 313
Petrov, F. F. 271
Peyer Károly 172, 191, 194, 284, 346, 372, 373
Pfeifer Sándor 25
Pflanzer-Baltin, Karl von 35
Pieck, Wilhelm 215, 235, 352, 360, 368, 371, 376, 381
Pintér István 415
Pipicz József 299
Piscator, Erwin 307
Pisztori Mór 17
Pjatakov, Georgij Leonyidovics 56
Pjatnyickij, Oszip Aronovics 263, 271, 272, 280, 312, 321, 343, 360, 361, 367, 410
Plank ezredes 47
Platten, Fritz 148
Pogány József 32, 83, 99, 100, 104, 110, 111, 127, 132, 133, 145, 152, 153, 158, 159, 162, 164, 169, 174, 181, 194, 197, 209, 211, 231, 232, 233, 237, 247, 254, 255, 258, 259, 260, 261, 262, 269, 272, 274, 410
Pogány Józsefné 407, 408
Pohl, Karl 272
Polányi Károly 9
Poll Sándor 295, 297, 346, 377, 385, 386, 416
Pollacsek László 374, 383, 406, 415
Pollitt, Harry 363, 368
Polyák János 365
Popov 222
Pór Ernő 54, 62, 65, 76, 77, 84, 86, 88, 90, 101, 144, 148, 176, 183, 197, 201, 202, 210, 211, 213, 406
Pór Ödön 398
Pothornik József 302, 337, 350, 412
Potiorek Oszkár 35
Prax, Maurice 416
Presser, Josef 203
Prestes, Luis Carlos 367
Preusz Mór 32, 117
Prónay Pál 59, 209, 210, 284, 308, 407
Propper Sándor 117

Quelch, Thomas 217

Raab Nándor 258
Rabinovics József 43, 44, 49, 62, 84, 86, 88, 400
Radek, Karl 54, 55, 59, 60, 61, 77, 131, 148, 213, 217, 235, 237, 245, 246, 247, 249, 258, 261, 262, 263, 270, 405
Radó Sándor 395, 407
Radosevič, M. 59, 60
Rafes, Moisei 272
Rákos Ferenc 122, 176, 211
Rákosi Mátyás 115, 176, 188, 197, 202, 210, 211, 216, 236, 244, 245, 247, 248, 249, 253, 256, 258, 268, 281, 282, 286, 289, 291, 292, 294, 295, 296, 342, 364, 367, 391
Rákosi Zoltán 333
Rakovszkij, Krisztián 156, 170, 171, 174, 189, 270, 285
Rakovszky István 283
Reed, John 217
Reihardt, Vlagyimir Kapitonovics 72
Reimann, Pavel 333, 355
Reiner Károly 43, 49, 52
Reinstein, Boris 54
Reisberg, Arnold 234, 238, 241, 394, 408, 409
Renaudel, Pierre 91, 146, 308
Renner, Karl 80, 199, 200, 213, 214, 215, 306, 353, 404
Réti János 350
Réti László 392
Reuter – l. Friesland
Révai József 79, 91, 255, 257, 282, 289, 292, 295, 297, 298, 301, 302, 304, 313, 327, 328, 329, 330, 332, 333, 334, 336, 337, 339, 341, 342, 364, 376, 381, 391, 415
Révész Béla 25
Révész Imre 345
Rikov, Alekszej Ivanovics 275
Róbert – l. Szántó Béla
Róbert Oszkár 260
Robespierre, Maximilien 130
Romanelli, Guido 171, 185, 405
Róna Lajos 20
Rónai Zoltán 195, 196, 197
Rosenfeld, Kurt 201, 294, 295, 310, 317
Rosenfeld, Valentin 310, 313, 314
Rosmer, Alfred 217
Rostás István 293, 297, 331, 333, 341, 342
Róth-Vándor Pál 184, 294, 333, 337
Rothbart Irma 183, 364
Rotheinstein Mór 32
Roy, Massabendra Nath 262
Rudas László 25, 82, 83, 86, 88, 89, 91, 93, 96, 115, 176, 188, 189, 195, 208, 211, 253, 255, 269, 272, 346, 390
Rudnyánszky Endre 54, 56, 62, 76, 144, 165, 170, 211, 216, 231, 232, 247, 253, 258, 263, 264
Ruppert Rezső 373
Rüegg, Paul 201

Sacco, Nicola 278
Sadoul, Jacques 106, 279
Saint-Just, Louis 11, 406
Sallai Imre 79, 255, 327, 330, 345, 348, 349, 350, 379, 414
Sámuel Izsó 88
Sándor király 324
Sarlai Sándor 280, 411
Sas – l. Szerényi Sándor
Sas Ede 22
Scheidemann, Philipp 73, 91, 92, 122, 123
Schleicher, Kurt von 352
Schober, Johann 201, 209, 308
Schönhof, Egon 310, 313, 315, 316
Schönmann László 294
Schüller, Richard 262, 271, 355
Schwartz 313, 316
Schweinitzer József 308, 337
Schwimmer Rózsa 30
Sebes István 374
Sebes Pál 335, 336, 346, 348, 351, 369, 379, 414
Sebestyén Dávid 26, 30
Sebestyén Emil 77
Sebők József 127
Seidler Ernő 43, 49, 74, 79, 83, 84, 86, 88, 163, 213, 254, 263
Seipel, Ignaz 305, 306, 307, 308, 312, 313
Seitz, Karl 80
Semard, Pierre 319
Serrati, Giacinto 236
Sík Endre 266, 393, 415
Simics Sándor 406
Sinclair, Upton 307
Sinkó Ervin 94, 95, 96, 164, 364, 374, 375, 383, 391, 406, 415
Sirinya, Kirill Kirillovics 360, 394, 414, 415
Šmeral, Bohumir 213, 214, 244, 270, 277, 320
Smuts, Jan Christian 150, 151, 180
Snowden, Philipp 308
Solohov, Mihail Alekszandrovics 394
Somló Bódog 23
Somló Dezső 82
Sosztakovics, Dmitrij Dmitrijevics 374
Souvarine, Boris 262, 320
Spartakus 62, 105, 114, 241
Stauning, Thorwald 308
Stefanski, Alexandru 326
Steinbring, Ernst 292
Steinbrück Ottó 163
Sten, J. 272
Stettner Tamás 27, 29, 387, 398, 399
Stoecker, Walter 235, 242, 243
Storfer Adolf 10

Strasser, Josef 80
Strasser 20
Strečka, Vencel 43
Stromfeld Aurél 169, 174, 180, 290
Stürgkh, Karl von 80
Sugár Lajos 347
Sulyok András 412
Surek János 162

Szabados Árpád 408
Szabados Sándor 11, 25, 261
Szabó Ágnes 120, 202, 213, 234, 253, 286, 287, 393, 403, 407, 408, 409, 410, 411
Szabó Dezsó 8
Szabó Ervin 20, 81, 398
Szabó Ferenc 350
Szabó Gyula 332, 413
Szabó József 406
Szafronov, V. 399
Szakasits Árpád 370, 373
Szamuely László 189
Szamuely Tibor 50, 56, 59, 62, 67, 71, 77, 86, 88, 90, 96, 105, 112, 114, 122, 158, 159, 163, 164, 165, 170, 172, 174, 176, 181, 184, 187, 188, 189, 194, 195, 197, 198, 230, 390, 401
Szántó Béla 82, 86, 87, 115, 128, 133, 134, 136, 155, 158, 159, 174, 184, 188, 202, 211, 216, 247, 278, 289, 290, 295, 296, 297, 300, 301, 313, 327, 328, 329, 330, 333, 334, 337, 339, 359, 403, 404
Szántó Zoltán 290, 295, 297, 299, 300, 331, 376, 377, 378, 411, 412
Szatmári Sándor 99
Szaton Rezső 81, 88, 188, 350
Széchenyi István 384
Székely Béla 82, 254, 261, 304, 313
Szekér Nándor 286
Széles Jenő 374, 414
Szemankov, Sz. N. 222, 408
Szende Pál 30, 212
Szendrei Júlia 384
Szentkirályi Béla 116
Szerényi Sándor 331, 333, 334, 336, 340, 342, 343, 344, 346, 347, 395
Szibirceva, T. P. 46
Szilágyi Dezső 81, 247, 258, 261, 263
Szilágyi Imre 43, 49
Szilágyi Lajos 26
Szini Gyula 24
Szkoropadszkij, Pavel Petrovics 78
Szmoljanszkij 377
Szokolnyikov, Grigorij Jakovlevics 216, 275
Szpiridonova, Marija Alekszandrovna 60
Szpirin, L. M. 401
Sztalin, Ioszif Visszarionovics 105, 270, 275, 276, 277, 293, 320, 359, 366, 368, 380, 383, 384, 385, 408, 410, 412, 416
Sztambolijszki, Alekszandar 325
Sztaszova, Jelena Dimitrijevna 408
Szterényi József br. 92
Sztucska, Pjotr Ivanovics 221
Sztugyinov, P. 401
Szuhanov, I. A. 401
Szulimov 265
Szvacsina Géza 28
Szverdlov, Jakov Mihajlovics 56, 60, 61, 63, 65, 75, 105, 270

Takács Ferenc 373
Talleyrand, Charles-Maurice 151
Tamás Aladár 301, 393, 412
Tamás István 19
Tarczai Lajos 65
Tarján Vilmos 118
Tatai Gyula 19, 33, 34, 55, 399
Teleki Pál gr. 283
Terracini, Umberto 236, 247, 249, 252
Thalheimer, August 235, 238, 241, 243, 245, 246, 247, 258, 272, 320, 322, 409
Thälmann, Ernst 247, 320, 331, 364, 367
Thorez, Maurice 331, 363, 368
Tisza Antal 337
Tisza István gr. 20, 23, 29, 30, 31, 43, 56, 92, 93, 122
Togliatti, Palmiro 277, 320, 352, 360, 368, 370, 371, 376, 381, 415
Tolsztoj, Alekszej Nyikolajevics 394
Toman, Karl 60, 201
Torockai Béla 49
Tóth György 297
Tőkés Rudolf 393, 408, 416
Treint, Albert 271
Trockij, Lev Davidovics 57, 60, 94, 105, 224, 247, 252, 266, 270, 272, 274, 275, 368, 401
Tuominen, Arvo 380, 381
Turati, Filippo 146
Turok, Vlagyimir Mihajlovics 395, 414
Tyihonov, Nyikolaj Szemjonovics 226
Tyimosenko, Szemjon Konsztantyinovics 221

Uborevics, Ieronim Petrovics 220
Ufimc 270
Uitz Béla 350
Uljanov, Ivan Ivanovics 56, 59, 67
Ungár Henrik – l. Guttmann Henrik
Unsliht, Jozef 263
Uraszov, Vlagyimir 82, 101, 402, 403
Utas László 258

Vacetisz, Joakim Joakimovics 69, 70
Vadas Márton 184
Vági István 289, 294, 350
Vágó Béla 9, 20, 33, 82, 86, 88, 89, 90, 91, 95, 97, 102, 103, 105, 112, 115, 134, 136, 145, 159, 169, 194, 197, 210, 211, 254, 291, 406
Vaillant-Couturier, Paul 247

Vámbéry Rusztem 373
Vámos Ilona 293
Vanczák János 117
Vandervelde, Emile 146, 353
Vang Ming 360, 368, 376, 381
Vántus Károly 19, 23, 27, 45, 62, 67, 76, 77, 84, 86, 88, 90, 102, 141, 193, 260
Vanzetti, Bartolomeo 278
Váradi László 286, 289
Varga Jenő 127, 133, 152, 195, 197, 211, 216, 231, 247, 258, 259, 290, 294, 297, 333, 334, 361, 367, 381, 392, 406, 411, 415
Vas Zoltán 286, 294
Vaszilev, Ilia 325
Vasziljev 265
Vázsonyi Vilmos 15, 122
Venéczi János 299
Venizelosz, Eleftherios 324
Vészi József 24, 25
II. Vilmos 38
Vinnyicsenko, Vlagyimir Kirillovics 148, 171
Vix, Fernand 107, 135, 142, 148, 150, 237, 404
Vorosilov, Kliment Jefremovics 170, 279, 383
Vosztrotyina, K. Sz. 46
Vörös József 26
Vrangel, Pjotr Nyikolajevics 218, 220, 221, 222, 223, 225, 226, 228, 230, 408
Vujovič, V. 262, 277
Vukičevič, Lazar 76

Wagaszt József 114
Wagner, Josef 307
Walecki, Henryk 262, 277, 323, 325, 413
Walz, Franz 60
Washington, George 130
Weil Emil 374
Weill, Kurt 351
Weisshaus Aladár 281, 289, 293, 294, 295
Weisz József 289, 294, 313
Weiszenhoffer László 291, 294
Wekerle Sándor 23, 92, 93
Wels, Otto 322, 354
Weltner Jakab 32, 73, 83, 99, 111, 127, 132, 153, 159, 162, 177, 187, 191, 194, 197, 389, 402
Weltner Sándor 258
Wertheim, Johannes 178
Wesselényi Miklós br. 6, 17
Wienermann Lajos 71
Wilson, Woodrow 98, 156, 164
Winkler Ágoston 294, 341
Wolfinger Pál 49
Wotter, Marie 411

Zádor Pál 82
Zadov, Lev 222
Zadravetz István 284
Zajc Ferdinánd 258
Zapotocký, Antonin 244
Zavadi Ferenc 81
Zemljacska, Rozalija Szamojlovna 229
Zetkin, Clara 235, 236, 239, 241, 242, 243, 245, 247, 248, 251, 262, 266, 270, 271, 277, 279, 320, 409
Zichy János 17
Zinovjev, Grigorij Jevszejevics 115, 146, 176, 178, 217, 237, 238, 245, 247, 248, 249, 252, 256, 261, 262, 264, 266, 268, 270, 275, 276, 277, 278, 290, 291, 297, 319, 320, 384, 409
Zogu, Ahmed 324
Zwickl József 294

Zsilinszky Endre – l. Bajcsy-Zsilinszky Endre
Zsdanov, Andrej Alekszandrovics 380

Tartalom

I. Gyermekkor / 5
Az újságíró / 12
Az erdélyi munkásmozgalomban / 25

II. Háború és hadifogság / 35
Úton a bolsevizmushoz / 50
Internacionalisták élén / 65

III. A KMP alapítója / 79
Visegrádi utca / 94
A hatalom kapujában / 112

IV. A forradalom konszolidálásáért / 139
Nehéz győzelmek / 154
Dilemmák és megoldások / 179
Összeomlás / 190

V. Ausztriai emigráció / 199
A Déli Fronton / 216
A „Märzaktion" / 234

VI. A KMP újjászervezéséért / 253
A Komintern osztályvezetője / 270
Illegális évek / 280
A bécsi per / 303

VII. Az Elnökség tagja / 319
Frakcióharcok / 327
A „szociálfasizmustól" a népfront felé / 351
Borús előjelek / 365
A „Kun-ügy" / 376

Historiográfiai áttekintés / 387

Jegyzetek / 397

Névmutató / 417

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója

Athenaeum Nyomda (79.0330), Budapest, 1979.
Íves offsetnyomás. A szöveg monophoto eljárással készült
Felelős vezető Soproni Béla vezérigazgató
A kötetet Bassa Endre szerkesztette
Képszerkesztő Fábri Magda
A borító, a kötésterv és a tipográfia Erdélyi János munkája
Műszaki vezető Mózes Tibor, műszaki szerkesztő Erdélyi Judit
Terjedelme 37,5 (A/5) ív